Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler-2 Alanında Yeni Ufuklar

Editörler

Prof. Dr. Sinan SÖNMEZ
Dr. Ertan ÖZÇOBAN
Dr. Dursun BALKAN
Dr. Hüseyin KARAKUŞ

2019

Gece Akademi

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler-2

Alanında Yeni Ufuklar

İmtiyaz Sahibi / Publisher • Gece Kitaplığı
Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • Doç. Dr. Atilla ATİK
Editörler/Editors •
Prof. Dr. Sinan SÖNMEZ, Dr. Ertan ÖZÇOBAN , Dr. Dursun BALKAN,
Dr. Hüseyin KARAKUŞ

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Didem S. KORKUT
Sosyal Medya / Social Media • Arzu Betül ÇUHACIOĞLU

Birinci Basım / First Edition • ©EKİM 2019

ISBN • 978-605-7749-95-6

© copyright
Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin
almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Gece Akademi Gece Kitaplığının yan kuruluşudur.

The right to publish this book belongs to Gece Kitaplığı.
Citation can not be shown without the source, reproduced in any way
without permission.

Gece Kitaplığı / Gece Publishing
ABD Adres/ USA Address: 387 Park Avenue South, 5th Floor,
New York, 10016, USA
Telefon / Phone: +1 347 355 10 70
Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak
Ümit Apt. No: 22/A Çankaya / Ankara / TR
Telefon / Phone: +90 312 384 80 40
+90 555 888 24 26
web: www.gecekitapligi.com
e-mail: geceakademi@gmail.com

GECE AKADEMİ

Baskı & Cilt / Printing & Volume
Sertifika / Certificate No:29377

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler-2

Alanında Yeni Ufuklar

GECE AKADEMİ

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

DENEYİMSEL PAZARLAMA
Esra ÖZKAN PİR 9

BÖLÜM 2

TÜRKİYE'DE SOSYAL BELEDİYECİLİK KADINLARIN İSTİHDAMA KATILMASINDA NE KADAR ETKİLİDİR?
Esra ÇIKMAZ.....25

BÖLÜM 3

İŞKOLİKLİK VE TÜKENMİŞLİK SENDROMU ARASINDAKİ İLİŞKİ
(TEKSTİL FİRMASI ÇALIŞANLARI ÖRNEĞİ)
Fetullah BATTAL 41

BÖLÜM 4

İNFERTİLİTEDE BİR BAŞETME ARACI OLARAK TİNSELLİK
Fulya AKGÜL GÖK.....61

BÖLÜM 5

KİTABELİ ERZİNCAN CAMİLERİ
Funda NALDAN.....75

BÖLÜM 6

CİNSİYETE DAYALI AYRIMCILIK UYGULAMALARI VE KADIN İŞGÜCÜ
Göksu DEMİRCAN, Özkan İMAMOĞLU.....113

BÖLÜM 7

RAPMODS VERİMLİLİK MODELLEME SİSTEMİ
Dursun BALKAN.....127

BÖLÜM 8

TÜKETİCİ HAKLARI FARKINDALIK DÜZEYİNİN SATIN ALMA KARALARINA ETKİSİ: ÖĞRETİM ÜYELERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA
Gülden Gök.....141

BÖLÜM 9

COĞRAFİ İŞARET TESCİLİNİN EKOTURİZM ALANLARINA KATKISI
Hakan AKYURT, İlkay GÜLER.....163

BÖLÜM 10

KURUMSAL İLETİŞİM ARACI OLARAK DİJİTAL MEDYA: TELEKOMÜNİKASYON FİRMALARININ DİJİTAL MEDYA KULLANIMLARI
Hicran Özlem ILGIN, Yarkın ÇELİK 183

BÖLÜM 11

İLKOKUL DÖNEMİNDE ÇOCUĞU OLAN ANNELER VE BABALAR İÇİN BABA KATILIM ÖLÇEĞİ: GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI
Hilal KARABULUT.....201

BÖLÜM 12

İNGİLTERE'NİN YÖNETİM YAPISI
Hüseyin Karakuş.....219

BÖLÜM 13

OMBUDSMAN: SOSYAL BİLİMLERDE METAFOR ÜRETİLMESİ İÇİN BİR KAVRAMSAL ALAN
Kadir Caner DOĞAN 235

BÖLÜM 14

CUMHURİYETİN ON BEŞİNCİ YIL DÖNÜMÜ AFİŞLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

BÖLÜM 15

ÇALIŞAN SESLİLİĞİ
Kemalettin ERYEŞİL, Aykut BEDÜK 263

BÖLÜM 16

HAK TEMELLİ YAKLAŞIM ÇERÇEVESİNDE SIĞINMACI VE MÜLTECİLERİN HAKLARINA YÖNELİK BİR DEĞERLENDİRME
Mehmet KIRLIOĞLU, Sinan AKÇAY.....281

BÖLÜM 17

GÜVENLİK HİZMET VE UYGULAMALARINDA ETİK VE ETİK DAVRANMA ÖLÇÜTLERİ
Mehmet Murat PAYAM 297

BÖLÜM 18

DİJİTAL OYUN SARMALINDA ÇOCUK
Mehmet Tahir karaboğa 319

BÖLÜM 19

KADINA YÖNELİK ŞİDDETİN BİR TÜRÜ OLARAK KADIN CİNAYETLERİ VE MEDYA BOYUTU
Mervenur TAŞKIN, Doğa BAŞER.....347

BÖLÜM 20

TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDEKİ YÖNETSEL VE ÖRGÜTSEL UYGULAMALAR ÜZERİNE ELEŞTİRİLER VE YENİ GÖRÜŞLER
Murat KESEBİR, Mustafa Doruk MUTLU 363

BÖLÜM 21

İSLAM'A GÖRE ORTAKLIKLAR: KATILIM BANKALARININ MUDÂREBE VE MÜŞÂREKE ÖRNEĞİ
Mustafa CANBAZ.....385

BÖLÜM 22

DOĞU AKDENİZ'DE YAŞANAN ENERJİ SAVAŞLARI
Mustafa ÖZALP 411

BÖLÜM 23

BÜYÜK BUHRAN - TÜRK ŞEKER A.Ş. KURULUŞU ARASINDA İKİ ÖNEMLİ TARİHİ GİRİŞİM: ESKİŞEHİR VE TURHAL ŞEKER FABRİKALARI
Muzaffer AYDEMİR.....429

BÖLÜM 24

BÜYÜKŞEHİR BELEDİYELERİN SÜRDÜRÜLEBİLİR KENTLEŞME SÜRECİNDE ÇEVRENİN KORUNMASINA YÖNELİK FAALİYETLERİ: MARDİN BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ÖRNEĞİ
Vedat YILMAZ.....451

BÖLÜM 25

BİLGİSAYAR OYUNU OYNAYANLARIN ÖFKE ÖLÇEĞİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ
Nebiye KONUK 475

BÖLÜM 26

DİJİTAL DÖNÜŞÜMDE RİSK ODAKLI İÇ DENETİM
Neşegül Parlak 495

BÖLÜM 27

BDS 701 KAPSAMINDA KİLİT DENETİM KONULARI: ENERJİ SEKTÖRÜ İNCELEMESİ
Nigar ÖZÇETİN 511

DENEYİMSEL PAZARLAMA

Esra ÖZKAN PİR[1]

1 Dr. Öğr.Üyesi

DENEYİMSEL PAZARLAMA

Esra ÖZKAN PİR[1]

GİRİŞ

Pazarlama ve tüketici davranışları açısından deneyim; tüketiciler tarafından eşsiz, unutulmaz, sürdürülebilir, anlatılarak tekrarlanan ve şevkle kulaktan kulağa tanıtımın yapılabileceği yaşantılardır (Pine & Gilmore, 1998: 97). Eğlenceli, ilgi çekici ve unutulmaz tüketim hatıraları (Oh, Fiore & Jeoung 2007), kişinin katıldığı bir etkinlikten edindiği mantıksal, duygusal ve diğer yaşantılar (Aho, 2001: 33), tüketicide oluşan çevre, ürün ve hizmetin bir bileşiminden meydana gelmektedir (Lewis & Chambers, 2000).

Günümüzde işletmelerin karşı karşıya oldukları zorluklar farklılık göstermektedir. Örneğin düşük ekonomik büyüme oranları rakiplerin deneyim sahibi olması veya doymuş pazarların olması şeklinde gösterilebilir. Bu noktada deneyimsel pazarlama tüketicilerin duygularını da göz önünde bulundurarak farklılaşma sağlamaktadır (Dirsehan, 2010: 208).

Dolayısıyla her türlü hizmet üreten sektörler, deneyimin ekonomik varlığından etkilenerek, tüketicilerle ilişkisini kuvvetlendirmek için deneyimsel pazarlamaya odaklanmışlardır (O'Sullivan, 1999: 18).

Yapılan bu çalışmada deneyimsel pazarlama detaylı olarak incelenerek, deneyimsel pazarlamanın özellikleri, önemi, geleneksel pazarlamadan farkları ve hem sektör hem de tüketiciler açısından kazanımları aktarılacaktır.

I. DENEYİM VE DENEYİMSEL DEĞER KAVRAMI

Türk Dil Kurumu "deneyim" sözcüğünü; "Bir kimsenin belli bir sürede veya hayat boyu edindiği bilgilerin tamamı, tecrübe, eksperyans" ve "Bilgi ve beceri kazandırıcı bilinçli ya da bilinçsiz kişisel edinim ve yaşantı", olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2018). Deneyim konusunda yapılan pek çok

tanım var ise de tüm araştırmacılar tarafından kabul edilen bir tanım henüz mevcut değildir (Jurowski, 2009: 1).

Pazarlamacılar tüketicileri etkilemek istemektedir. Bu bağlamda bazı uyarıcılara ihtiyaç duymaktadır. Deneyimler de tüketicileri etkilemek için pazarlamacılar tarafından ihtiyaç duyulan uyarıcılar arasında yer almaktadır. İşletmelerden beklenen ise; tüketicilerin hafızalarında yer edecek ve

1 Dr. Öğr.Üyesi

daha önce yaşamadığı bir deneyim oluşturarak ölçülemez bir değer sunulması şeklinde olmaktadır. Eğer bu değer pozitif yönlü ise tüketicinin işletmede yaşamış olduğu deneyimin unutamayacağı ve hafızasında kalıcı olacağı yönünde; negatif nitelik taşıması ise; tüketicinin işletmeyi zihninde tutmayacağı yani işletmenin kalıcı olmayacağı yönünde sonuçlar doğurmaktadır (Ardıç Yetiş, 2015: 92).

Tüketim olgusunda deneyim, bireysel katılımın sağlanması ile birlikte bireyin duruma fiziksel, mantıksal, duygusal, sosyal ve ruhsal olarak dahil olması ile oluşmaktadır (O'Sullivan &Spangler, 1998).

Mannel ise deneyimi; "Bireye özeldir ve daha çok, niteliğin ön plana çıktığı yaşantılardır." şeklinde tanımlamaktadır (Mannell, 1984: 14). Deneyimsel değerin oluşumu bir süreci kapsamaktadır. İşletmenin sunduğu hizmet, çevre ve ambiyans, müşteri özellikleri ve katılınan etkinliğin türü deneyimsel değer oluşumunu etkilemektedir. Müşteri özellikleri kişide kalıplaşmış özellikler ve anlık ruh halleri olarak ikiye ayrılmaktadır. Uzun dönemli özellikler müşterinin kişiliği, psikolojik durumu, sosyal yapısı ve kültürel özellikleri ile ilgiliyken, anlık durum ise kişinin o anki ruh halini konu almaktadır. Etkinliğin karakteri ile deneyim durumu (olumlu ya da olumsuz) da etkinliğe yönelik özellikler içerisindedir. Çevresel özellikler ve ambiyans özellikleri, müşteri özellikleri ve etkinliğe yönelik özelliklerden oluşan tüm bu faktörler deneyimsel değeri oluşturmaktadır (Ponsonby & Boyle, 2004: 355).

II. DENEYİMSEL PAZARLAMA KAVRAMI

A. Deneyimsel Pazarlamanın Özellikleri

Kotler (2006) deneyimsel pazarlamayı, 'eskimiş olarak değerlendirilen şeylere heyecan ve eğlence katarak yeniden pazarlama' olarak görmüştür (Kotler, 2006: 29). Dirsehan ise, deneyimsel pazarlamayı, tüketicilere ürünün fonksiyonel özelliklerinin ötesinde onlara pozitif ve unutamayacakları deneyimler yaşatmaya çalışacak faaliyetler tasarlamak olarak tanımlar (Dirsehan, 2010: 23).

Deneyimsel ekonomi ve deneyimsel pazarlama kavramının gelişmesi ve üretimin odak noktası hizmetler ve ürünlerden, müşterinin istek ve ihtiyaçlarına kaymıştır. Deneyim ekonomisi kavramıyla birlikte hizmet ve ürün sektörlerinde üretim anlayışı müşteri deneyim ve istekleri üzerine hazırlanmaya başlanmıştır. Müşteri deneyimlerini önemseyen işletmeler bu durumun işletme karını artırdığını ve rekabet avantajı kazandırdığını ifade etmektedirler (Poulsson ve Kale, 2004:45).

Deneyimsel pazarlama en yalın haliyle; "çeşitli temas noktaları ile tüketicilere duyusal ve duygusal ilişkiler yaratan tüketici odaklı pazarlama

aktivitelerinin herhangi bir biçimi" olarak tanımlanmaktadır. Deneyimsel pazarlamadaki temel fikir bir şey satmak değil, bir markanın tüketicinin hayatına nasıl ulaşılabileceği göstermektir (Keller, 2011: 181). Bu kapsamda deneyimsel pazarlama demografik yapıları ve yaşam biçimleri birbirinden farklı kişilerin bile ortak tutum ve değerler altında birleşmesini sağlayabilmektedir (Tsai, 2005: 434).

Deneyimsel pazarlama, işletmenin fiziksel çevresi ve müşterilerinin yaşayabilecekleri operasyonel süreçlerin sahnelenmesi ve işletmelerin özel bir atmosfer oluşturarak müşterilerine farklı uyarıcılar ile hissettirmek istedikleri duyguyu iletmeleridir (Yuan ve Wu, 2008: 388). Deneyimsel pazarlamayı ilk olarak ortaya atan ve kavramsallaştıran Schmitt (1999: 53-54), deneyimsel pazarlamanın bilgi teknolojilerinin gelişmesi, markaların genişlemesi ile farklı alanlara kayan markaların üstünlüğü, iletişim ve eğlencenin her yerde bulunuyor olması şeklinde üç başlıkta ortaya çıktığını söylemektedir. Ürünler, yapıları gereği çeşitli düzeylerde deneyimsel bileşenlere sahip olabilmektedirler. Örneğin; bir çamaşır makinesi düşük düzeyde deneyimsel bileşene sahip iken bir turizm ve eğlence aktivitesi yüksek düzeyde deneyimsel olabilmektedir. Deneyimsel pazarlamada önemli olan ürün veya hizmetin sahip olduğu deneyimsel unsurların fazlalığı değil bunların kurgulanışı ve anlatımı gibi çeşitli yönetimsel eylemler vasıtasıyla tüketimlerinin deneyimsel hale getirilmesidir (Chanavat ve Bodet, 2014: 4).

Williams'a göre deneyimsel pazarlama, yeni bir pazarlama fikrini temsil etmektedir. Müşterilerin satın alma süreçlerini daha olumlu yaklaşımlarla besleyen ve müşterileri bu doğrultuda motive eden deneyimsel pazarlama, müşterilerin satın alma kararlarıyla ilgili verileri, gerçek ve somut deneyimlerle sunmayı amaçlamaktadır (Williams, 2006: 485-486).

Deneyimsel pazarlama tüketicinin ürünün satın alımı öncesi, tüketim esnası ve sonrasında hatırda kalıcı deneyimler edindirme süreci olarak da tanımlanabilmektedir (Aho, 2001: 36). Bu açıdan bakıldığında pazarlamaya ve diğer pazarlama yaklaşımlarına göre daha kapsamlı ve etkili olduğu söylenilebilmektedir (Leighton, 2008: 5).

Deneyimsel pazarlama uygulamaları, bir ürün veya hizmeti deneyim ile bütünleştirilerek tüketicilerin duygusal bir bağ ile deneyim öznesi haline gelmesini sağlamaktadır. İyi tasarlanmış bir deneyim ile karşılaşan tüketiciler, o ürün veya hizmete karşı güçlü kanaat ve tavır geliştirmektedirler. Bu kanaat ve tavır, söz konusu deneyimi yaşayan tüketiciye özgü ve unutulmazdır. Bu durum deneyimsel pazarlamanın tüketici tatmini sağlamak yerine duygusal bir bağ yarattığını göstermektedir (Luo, vd. 2011: 2165). Smilansky ise deneyimsel pazarlamayı, müşteri istek ve ihtiyaçlarının kârlılık hedefleri gözetilerek tanımlanması, etkin ve verimli bir şekilde

karşılanması ve hedef kitleye arzu edilen değerlerin kazandırılması süreci olarak tanımlamaktadır (Shaz, 2009: 5). Aykaç ve Kervenoael'e göre deneyimsel pazarlama tamamen bireyin kendi kişiliği ile ilgilidir. Bireyler deneyimsel pazarlama ile kendi kimliklerini keşfedebilmekte, yaşamlarındaki deneyimlerden anlam çıkartabilmekte ve satın alma anlamında beklenen karşılığı verebilmektedir (Özturkcan ve Kervenoael, 2008: 4).

B. Deneyimsel Pazarlamanın Önemi

Deneyimsel pazarlama, tüketiciler ile markalar arasında bütünsellik oluşturmaya çalışmaktadır. Tüketicilerin markalardan ne istedikleri, onlara hangi anlamları yükleyerek içselleştirmeye çalıştıklarını incelemektedir. Bu modern pazarlama stratejisine göre, pazarlama da öncelikle tüketicinin ne istediğinin, yani tatmin olacağı şeyin bilinmesi gerekmektedir. Bu doğrultu da deneyimsel pazarlama stratejisini uygulayan işletmeler, tüketicinin rasyonel düşüncelerini etkilemeye çalışırken bunun yanı sıra günümüzde daha çok duygusal düşüncelerini etkilemeye yönelik çalışmalarını yürütmektedirler (Ercan,2018;16**).**

Bernd Schmitt (1999) tarafından geliştirilen deneyimsel pazarlama, ürün ve hizmetlerin fonksiyonel fayda ve özellikleri yerine müşteri deneyimini ön planda tutan pazarlama anlayışıdır. İşletmelerin deneyimsel pazarlamaya yönelmesi toplumda yaşanan gelişmeler sonucunda olmuştur. Bu gelişmelerden ilki, bilgi teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ile dünyanın her yerinden bilgiye ulaşma imkânı bireyler arasındaki iletişimi hızlandırmıştır. İkinci gelişme ise markanın üstünlüğüdür. Gelişen bilgi teknolojileri ile markalarla ilgili bilgilere çeşitli medyalardan anında ulaşılabiliyor. Markaların egemenliğinde dünyada, ürünler işlevsel özellikleri yerine müşterileri için deneyim sağlamaya çalışan işletmelerdir. Son gelişme olan iletişim ve eğlencenin her yerde varoluşu ile işletmeler müşterileri için gösteri hazırlar ve bu konuda kendilerini sürekli geliştirirler (Schmitt, 1999).

Hızla değişen tüketim alışkanlıkları ve sınırsız çeşitlenme karşısında işletmelerin pazarlama stratejileri değişmektedir. Geleneksel pazarlama stratejilerinin yerini modern pazarlama stratejileri almıştır. Günümüzde işletmeler açısından "müşteri memnuniyetinin" hedef nokta olması deneyimi ve deneyim pazarlamasını ön plana çıkartmaktadır.

Artık ekonominin temelleri, tüketimi bir deneyim süreci olarak kabul etmektedir. Bu süreçte ürün ve hizmetler ikinci plana atılarak deneyim ön plana çıkmaya başlamaktadır. Tüketicinin kişisel özelliklerine, yaşadıkları deneyimlere, tüketimden aldıkları keyiflere dikkat edilmektedir. Bu döngüde "deneyimsel pazarlama", işletmelerin tüketicilere sunmak istedikleri deneyimleri iletmede aracılık yapmaktadır. Değişen tüketim alışkanlıklarıyla birlikte tüketiciler duygusal varlıklar olarak görülmektedir (Bahçecioğlu, 2014: 55).

Deneyimsel pazarlama alanında ortaya çıkan bu büyük gelişmelerin sebebi, deneyimsel pazarlama stratejilerini kullanarak ön plana çıkan şirketlerin medyaya yansıyan başarılı hikâyelerinin yanı sıra, iyi bir şekilde tasarlanmış deneyimin satın alma eğiliminde olan tüketicileri etkilemesi ve sonuç olarak şirketlerin daha da başarılı hale gelmelerindendir (Williams, 2006: 63).

C. Deneyimsel Pazarlamanın Amacı ve Kapsamı

Ürün yoğunluğunun giderek arttığı günümüz şartlarında her gün mağaza raflarına yerleştirilen binlerce ürünün tüketicilere tanıtılması gerekmektedir. Televizyon reklamları tanıtım faaliyeti için kullanılan bir mecra olmasına rağmen sadece iki duyumuz olan görme ve sese hitap etmektedir. Yapılan son araştırmalara göre televizyon izleyen ve dergi okuyan kişilerin sayısı gittikçe azalmaktadır. Sadece iki duyu organına hitap edecek iletişim kampanyaları yeterli gelmemiş ve işletmeler yeni bir mecra arayışına girmişlerdir (Lindstrom, 2006: 1-2).

Deneyimsel pazarlamanın odak noktası bir ürün ve hizmetin satın alınması ile ortaya çıkan fonksiyonel ve faydacı değerin yanı sıra, ürün ve hizmeti ve hatta tüketimin kendisini de çevreleyen hazcı ve deneyimsel bir değer bulunduğu fikri oluşturmaktadır. Başka bir söylemle, deneyimsel pazarlama yaklaşımına göre; metaların, ürünlerin veya hizmetlerin kendisinde deneyimsel bir değer bulunmasa da, bunların pazarlanma şeklinde deneyimsel değer taşıyan unsurlar kullanılabilir (Schmitt ve Zarantonello: 2013: 26-27).

Deneyimsel pazarlama, ürün veya hizmetin özellikleri ya da tüketiciye sağlayacağı yararlardan ziyade, müşteri deneyimine odaklanan bir pazarlama anlayışı olarak tanımlanmıştır. Deneyimsel pazarlamanın temelleri olarak sunulan deneyim modülleri; duyusal, duygusal, düşünsel, davranışsal ve ilişkisel deneyimler olarak sıralanmıştır. Başarılı bir deneyimsel pazarlama uygulaması için işletmelerin deneyim modüllerin tamamına yönelik kapsam geliştirmeleri gereklidir. Bununla birlikte etkin müşteri deneyimi yönetimi yapmaları da tavsiye edilmiştir. (Godin 2010: 28).

Yuan & Wu (2008) deneyimsel pazarlamanın tüm fiziksel çevre unsurlarını sahnelemek için işletme tarafından tasarlanmış bir strateji olduğunu vurgulayarak, tüketicilerin bu deneyimi kazanmak için katıldıkları işlevsel bir süreç olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda deneyimsel pazarlama bugüne kadarki pazarlama ve yönetim yaklaşımlarının bir sentezini oluşturan yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Deneyimsel pazarlama, hedef kitlenin yarar sağlayacağı iki yönlü iletişim içerisinde, marka kişiliği ve ilave değerler sunarak hedef kitlenin istek ve ihtiyaçlarının tatmin edildiği pazarlama türünü oluşturmaktadır (Smilansky, 2009: 5). Deneyimsel pazarlamada amaç tüketicilerin marka konusunda duygusal bağlanmalar

yaşamasını sağlayarak ilgi oluşturmak ve onlara unutamayacakları deneyimler sunmaktır (Özgören, 2013: 3). Deneyimsel pazarlama, hizmetlerin pazarlanmasının yerine deneyimlerin pazarlanmasını ifade etmektedir (Armstrong & Kotler, 2005: 29). Schmitt, "nereye bakarsanız bakın, baktığınız her yerde deneyimsel pazarlamanın örneklerini görebilirsiniz" şeklinde deneyimsel pazarlamanın uygulama alanının ne kadar geniş olduğunu ifade etmiştir (Godin 2010: 28).

Deneyimsel pazarlama müşteri ve marka arasında olumlu duygusal ve duyusal yoğunluk yaşatan canlı ve etkileşimsel bir disiplindir (Williams & Mullin, 2009: 103). Deneyimsel pazarlama yaklaşımının temeli işletmelerin müşterilerinin deneyimlerinden yararlanmasına dayanmaktadır. Deneyimsel pazarlamada amaç, müşterinin mal ve hizmetlerin hangi özelliklerinden hoşlandığının ortaya çıkarılmasıdır. Müşterilerinin deneyimlerini öğrenen işletmeler elde ettikleri veriler yardımıyla mal ve hizmetlerinde değişiklikler yapabilecektirler (Kozak, 2006: 9).

D. Geleneksel Pazarlama ile Deneyimsel Pazarlama Arasındaki Farklar

Geleneksel pazarlama bakış açısında asıl amaç ürün özellikleri, faydalarına yönelik tanıtımlar yaparak rasyonel fayda sağlayarak müşteri memnuniyeti sağlamaktır fakat deneyimsel pazarlama bunun çok ötesinde bir kavramdır. 1920'li yıllarda yaygın olarak kullanılan geleneksel pazarlama anlayışında önemli olan; üretim, ürün ve satış kavramlarıydı. Büyük Dünya Krizi ve İkinci Dünya Savaşından sonra rekabet çok daha zorlayıcı olmuş ve işletmeler klasik pazarlama çalışmalarının ötesine geçmek durumunda kalmışlardır. Bu noktada bireyler, dağıtımlar ve organizasyonlar gibi yeni kavramlar ortaya çıkmıştır ve klasik pazarlamanın ötesinde olan deneyim pazarlama anlayışı hayata geçmiştir (Kılıç,2018;23).

Deneyimsel pazarlamanın yaklaşımları, geleneksel pazarlama anlayışından farklıdır. İşletmenin veya üretim anlayışına odaklanmak yerine Müşteri deneyimlerim boyutları olan: bilişsel, duyusal, davranışsal, duygusal ve ilişkisel motivasyonlar üzerine odaklanmaktadır. Tüketim anlayışı değişen müşteri kitlesi ürün veya hizmet tercihinde hem deneyimsel olarak en fazla tatmin eden hem de kalite ve fiyat olarak en iyi ürüne odaklanmaktadır. İşletmeler bu gelişmeler sonucunda tüketim anlayışını bir bütün kabul etmektedir. Tüketici deneyim ve ihtiyaçlarını anlayabilmek için kalitatif ve kantitatif yöntemler kullanılmaktadır (Schmitt, 2004:60).

Deneyimsel pazarlamanın odak noktası müşteri deneyimleri ve bu deneyim sonucunda kazandığı zevkli deneyimlerdir. Müşteriye deneyimsel pazarlamada duyusal, duygusal, düşünsel, davranışsal ve ilişkisel dene-

yimler yaşatılır. Deneyimsel pazarlamanın dört temel özelliği bulunmaktadır. Bunlar; (Schmitt, 1999: 58)

Deneyimsel pazarlamada müşteri deneyimlerine odaklanılır:

Deneyimsel pazarlamada, geleneksel pazarlamadaki ürün veya hizmet özellikleri, fonksiyonları gibi bakış açıları yerine yaşanılmış olan deneyim dikkate alınır. Deneyimler; duyusal, duygusal, düşünsel, davranışsal ve ilişkisel değerler yaşatır. Deneyim müşterinin ürün veya hizmet hakkında bilgi almasıyla başlar ve tüketim sonunda bıraktığı etkiyle devam eder.

Deneyimsel pazarlamada yöntemler özenle seçilir:

Geleneksel pazarlamada analitik, nicel karar vermenin aksine deneyimsel pazarlama yöntemleri çok yönlüdür. Deneyimsel pazarlamada müşterilerin deneyimlerinin ölçülmesi için yapılabilecek olan yöntemlerden biri tüketici evleridir. Tüketici evlerinden işletmeler ürünlerine dair deneyimler yaşatmakta ve müşterilerden yaşanılan deneyime dair geri bildirim almaktadırlar.

Deneyimsel pazarlamada tüketim bütünsel bir deneyimdir:

Deneyimsel pazarlamaya göre tüketicilere sunulacak olan ürünler tek tek değil bütünsel olarak sunulmalıdır. Örneğin, tıraş kolonyası, tıraş makinası ve tıraş köpüğü olarak değil müşterinin tıraş olması için gereken malzemeler olarak düşünürler.

Deneyimsel pazarlamada müşteriler rasyonel ve duygusal varlık olarak kabul edilir:

Geleneksel pazarlamaya göre müşteriler ürün ya da hizmetin rasyonel faydalarına bakar fayda analizi yapıp ürünü tercih ederler fakat deneyimsel pazarlamaya göre müşterilerin içinde bulunduğu kültür ve duygusal yönlerine değinilmelidir. Deneyimsel pazarlamaya göre müşteriler rasyonel oldukları kadar duygusaldırlar.

Deneyimsel pazarlamanın, geleneksel pazarlama anlayışlarından ayrılan en belirgin yönü, gelecekteki pazar yapısının nasıl olabileceğini tahmin edebilmesidir. En önemli özelliği müşteriyle çift yönlü iletişim halinde olması ve tüketicilerin buna gönüllü olarak katılmasıdır. Deneyimsel pazarlamanın en önemli özellikleri berridge'e göre şöyle açıklanır (Berridge, 2007: 120):

- Tüketicilerin organizasyona katılımlarından dolayı, zihinsel, duygusal ve fiziksel deneyimlerin yaşanması,
- Tüketicilerin sürece birebir katılımda bulunmaları,

- Organizasyona katılım sonucunda tüketicinin deneyimleri sonucu ürüne karşı tutumlarında değişim olarak sıralanabilir.

Geleneksel yaklaşımlarla, deneyimsel pazarlama arasında yaklaşım olarak birçok farklılık bulunmaktadır. Tablo 1'de Görüldüğü üzere geleneksel pazarlama karması ürüne odaklanırken, deneyimsel pazarlamada deneyim kavramına odaklanılmaktadır (Qian ve Liu 2009: 85);

Tablo1: *Geleneksel ve Deneyimsel Pazarlama Karması Ayrımı*

	Geleneksel Pazarlama	Deneyimsel Pazarlama
Ürün	Ürüne yönelik fonksiyonel özellikler sunma	Müşteri deneyimi sunma
Fiyat	Ürün ve hizmette maliyet etkinliği	Müşteri değeri deneyimi
Dağıtım	Dağıtım ağı oluşturma	İnteraktif ortamlar oluşturmak.
Tutundurma	Farkındalık oluşturma, ürün ve hizmetin yaygınlaştırılması	Ağızdan ağıza pazarlama ile deneyimin yaygınlaştırılması.

Kaynak: *Qian ve Liu, 2009, 82.*

Özetle, deneyimsel pazarlama dört temel yönden farklıdır: tüketici deneyimlerine odaklanması, tüketimi bütüncül bir deneyim olarak ele alması, tüketimin hem rasyonel hem de duygusal itici güçlerini tanıması ve eklektik (derleme) araştırma yöntemleri kullanması.

E. Deneyimsel Pazarlama Süreci ve Uygulama Yöntemleri

Deneyimsel pazarlama uygulama sürecinde de ürün veya hizmetlerin rasyonel faydalarının yanı sıra daha çok deneyim (duygusal his) sunmaya odaklıdır. Bu doğrultuda tüketicinin tecrübesi, işletmenin duygusal parçasını oluşturmaktadır. Schmitt, CEM (Customer Experience Management) çerçevesinde uygulama sürecini beş aşamada değerlendirmiştir. CEM, CRM'in sadece müşterilerin duygularına hedef alan ve ürünleri deneyim olarak gören eklentisidir (Özmen, 2008).

Schmitt'e göre deneyimsel pazarlamanın beş aşaması;(Schmitt, 2003: 24):

Müşterinin Çözümlenmesi (Analizi): Uygulama sürecinin ilk basamağıdır. Bu aşamada amaç tüketicilerin gereksinimlerini, isteklerini, beklentilerini tahmin edip belirleyebilmektir. Belirleme sürecinde tüketicilerin satın alma davranışları, kişisel özellikleri, alışveriş alışkanlıkları takip edilir. Örneğin; tüketicilere verilen marka kartları ile alışveriş alışkanlıklarını

(ürünün, kalitenin, fiyatın vb. önem dereceleri) ölçülebilmektedir. Bu doğrultuda tüketici grubunun özelliğine göre deneyim pazarlama uygulamaları etkin bir şekilde gerçekleştirilebilir.

- **Deneyim Ortamının Oluşturulması:** Deneyimin yaratılacağı ortam hareketli, çeşitli, birçok duyguya aynı anda hitap edebilen, tüketici istek ve ihtiyaçlarını karşılayabilen bir ortamdır. Bu ortamı yaratırken işletmeler tüketicinin gözünde nasıl konumlanmak ve hatırlanmak istiyorlarsa ona göre tasarlamalıdırlar. Bu ortamı oluşturan ögeler işl etmenin sunduğu ürün/hizmet, iç ve dış tasarım, çalışanlar ve onların davranışları, logo, slogan vb. unsurlar olabilmektedir. İşletme amacına göre bu unsurları ve süreci şekillendirmelidir.

- **Marka Deneyiminin Tasarlanması:** Deneyim ortamı oluşturulduktan sonra tasarlanan deneyimin aktifleştirildiği aşamadır. Bu aşamada tüketicinin dikkati çekilmeye çalışılır. Dizayn, paketleme, koku, müzik, logolar vb. unsurlar ile. Ayrıca sunulan afişler ile ya da yazılı/sözlü mesajlar ile çekicilik sağlanmaya çalışılır. Böylece tüketici ile etkileşim süreci başlamış olur.

- **Tüketici İle Marka Arasında Etkileşimin Oluşturulması:** Tüketiciye alışveriş sırasında yardımcı olmak, yönlendirmelerde bulunmak, istediği bilgilerin hızlı ve doğru bir şekilde verilmesi işletme ile tüketici arasında iletişim gücünü artıracaktır. Bu deneyim sürecinden tatmin olan tüketici işletmeye sadakat veya bağlılık gösterecektir.

- **Sürekli İnovasyonları Güncellemek:** Küreselleşme ile hızla gelişen teknoloji karşısında ayakta kalmak isteyen işletmeler, rekabet edebilmek için sürekli olarak faaliyetlerine yenilik ve farklılık katmak zorundadırlar. Deneyim süreçlerini de pazarlama koşullarına yenilemek mecburiyetindedirler. Örneğin, kampanyalar, özel gün indirimleri uygulayarak tüketicilerin dikkatini çekebilirler. Ayrıca sürekli olarak kendini güncelleyen işletmeler tüketicilerin gözünde aktif, yenilikçi vb. şeklinde konumlanabilirler.

İşletmelerin nerede ve ne zaman organizasyon yapacaklarına karar vermesi zor bir süreçtir. Bu işlemler yapılırken organizasyon için belirlenen hedef kitlenin sayısının yeterliliği, yapılan deneyimin hedef kitlesinin hayat görüşüne ve isteklerine uyup uymayacağının iyi belirlenmesi gerekmektedir. Bu konuyla ilgili çeşitli modeller olup konum hiyerarşi modeliyle konuyla ilgili yol haritası ortaya konmaya çalışılmıştır. Modele göre işletmeler sadece beş farklı mekân seçeneğiyle deneyimsel pazarlamanın

avantajlarını kullanabileceği belirtilmiştir. Bu mekanlar: deneyim merkezleri, outletler, ticari merkezler, merkezi mekanlardaki faaliyetlerde ve dünya pazarları olarak sıralanmaktadır (Gilmore ve Pine, 2002 :7). Deneyim yerleri sadece fiziksel mekanlarla kısıtlı değildir. İşletmeler günümüzde teknolojiyi de kullanarak sanal ortamlarda da yer almaktadırlar. Çeşitli forumlar, resmî web siteleri, arama motorları ve çeşitli deneyim partallarında yer alarak ürün, hizmet ve markaları hakkında bilgi vererek sanal ortam sayesinde gerek yerel gerek uluslararası tanıtım ve deneyim oluşturmaktadırlar (Gilmore ve Pine, 2002 :9).

Pine ve Gillmore'ye (1998) göre, deneyimsel pazarlama daha çok hizmet sektöründe uygulanmaktadır. Örneğin, Walt – Disney tüketicilerini müşterileri olarak değil misafirleri olarak nitelendirmektedir. Misafirlerinin mutlu olacakları ortamlar yaratarak onlara hoş bir deneyim süreci yaşamayı sunmaktadırlar. Ancak sunulan deneyimin etkisi kişiden kişiye göre farklılık göstermektedir. Kişinin o andaki fiziksel, ruhsal, psikolojik vb. durumları kişilerin deneyimi farklı boyutlarda hissetmesini sağlamaktadır (Pine ve Gillmore, 1998).

Nutella ve Coca Cola markaları deneyimi sunarken oyunlaştırma tekniklerinden de yararlanmaktadır. Nutella, markanın resmi olduğu billboard da ses ekleyerek yolda yürüyen insanların dikkatini çekmektedir. Billboard yakınından geçen insanlara seslenerek onları şaşırtmakta ve ilgi uyandırmaktadır. Onlarla karşılıklı iletişim kurarak şaşırtıcı, farklı unutulmaz deneyim yaşatmaktadır. Coca Cola ise billboard şeklindeki içecek makinesi aracılığıyla yolda yürüyen insanlara ücretsiz ürünlerini tattırmaktadır. Coca Cola sevenlere Coca Cola Zero'yu bu şekilde tattırmıştır. Dolayısıyla insanların kısa süreli olsa da mutlu olmasını, deneyim sürecinden haz duymalarını sağlamışlardır (Özdemir, 2018).

Spor sektöründe de deneyimsel pazarlama örnekleri görülmektedir. Bu sektöre örnek olarak başarılı olan LCW, Nike ve Adidas markalarını örnek verebiliriz. Nike, "Nike Run Clup" ismi ile Adidas ise "Adidas Runners" ismi ile şehir merkezlerinde belirli günlerde antrenörleri eşliğinde koşu severlerle buluşmaktadır. Böylece ürünleri ile tüketicilere sundukları spor hayatını birlikte deneyimlemektedirler. Tüketicilerin de bu organizasyonlardan haz almalarını, duygusal olarak değerli olduklarını hissettirmektedirler. Aynı şekilde giyim markası olan LCW' de spor ürünlerini tanıtmak için "Sporla Kal" organizasyonunu düzenlemektedir. Eğitmenler eşliğinde tüketicilere müzik eşliğinde egzersizler yaptırarak hem ürünleri tanıtmaktalar hem de tüketicilerin deneyimden keyif almasını sağlayarak ürünlerini tercih etmelerini sağlamaktalar (Özfırat, 2017).

SONUÇ

Deneyimsel pazarlama yaklaşımı; meta, ürün veya hizmet yerine onların sağladığı deneyimleri ön plana çıkmaktadır. Bu da deneyimsel pazarlamanın, imalat veya hizmet endüstrisine ait bir ürünün bile günlük hayatı daha eğlenceli kılan özelliklere odaklandığını göstermektedir (Tsai, 2005: 434). Deneyimsel pazarlamanın sahip olduğu bu bakış açısı; ulaştırmadan, teknolojiye, basın ve eğlenceden sağlık ve finansal hizmetlere kadar birçok farklı sektörde kullanılmasına olanak sağlamaktadır.

Deneyimsel pazarlama; marka bağlılığını arttırmak, rekabet alanında ürünü diğerlerinden farklılaştırmak, şirket için iyi bir imaj ve kimlik yaratmak, yenilikleri desteklemek, tüketicileri satın alma ve denemeleri için ikna etmek ve en önemlisi de bağlılık yaratmak gibi birçok durumda yararlı bir şekilde tüm küresel sektörler tarafından başvurulan bir yöntem haline gelmiştir (Godin 2010: 28).

Deneyimsel pazarlama; bir markayı düşüşten döndürme, rekabet yoğun bir ortamda bir ürünü farklılaştırma, bir kuruma imaj ile kimlik yaratma ve bir yeniliği tanıtma gibi pek çok durumda faydalı olabilmektedir (Schmitt, 1999a: 34). Nitekim bu konuya ilişkin yapılan araştırmalar, deneyimsel pazarlamanın bir markanın pazarlama yatırımı getirisi en yüksek yöntem olduğunu ortaya koymaktadır (Varinli, 2012: 150).

Econsultancy tarafından yapılan bir araştırmanın sonucunda, firmaların %74'ü deneyimsel pazarlama stratejisinin satışları büyük ölçüde arttırıcı etkisinin olduğunu ifade etmiştir. %72'lik kısmı ise deneyimsel pazarlamanın artmasının müşteri memnuniyetini arttıracağını ve araştırmaya katılanların %44'ünün deneyimin artması sonucu marka sadakatinin de doğru orantı da artacağı yönünde görüşlerini ifade etmişlerdir (Murat, 2013). Bu doğrultu da tüketicilere deneyim yaşatmak, satışlara pozitif yönde büyük bir ivme kazandırmaktadır.

İşletmelerin tüketicilere ulaşmak için kullandığı mesajlar çok güçlü olsa bile mesaj bombardımanı içerisinde mesajın içeriğini etkili bir sesle duyurmak zorlaşmıştır. Sadece görsel ve işitsel iletişim kanallarını kullanarak tüketicinin aklında yer edinmek imkânsızdır. Diğer markalardan ayrılarak tüketicinin zihninde yer edinmek, anılarında güzel duygular bırakmak ve rakiplerinden ayrılarak tercih edilmek için deneyimsel pazarlama uygulamaları kullanılmaktadır.

KAYNAKÇA

Aho, S. K. (2001). Towards a general theory of touristic experiences: modeling experience process in tourism. *Tourism Review*, *56* (3-4), 33-37.

Ardıç-Yetiş, Ş. (2015). Termal otel işletmelerinde deneyimsel pazarlama yaklaşımı. KMÜ *Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, *17* (29), 90-98.

Armstrong, G., & Kotler, P. (2005). *Marketing: an introduction* (7. bs.). New York: Prentice Hall.

Bahçecioğlu, A. (2014). *Sanal Deneyimsel Pazarlamanın Tüketici Tutumuna Etkisi,* Yüksek Lisan Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,İzmir.

Berrıdge, G. (2007), Events Design and Experience, 1st Edition, *Elsevier*, Amsterdam.

Chanavat, N. and Bodet, G. (2014) "Experiential marketing in sport spectatorship services: a customer perspective", *European Sport Management Quarterly,* 1-22.

Dirsehan T. (2010). *Deneyimsel pazarlama*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Ercan, E. (2018). *Deneyimsel Pazarlamanın Hedonik* **Tüketim Üzerindeki Etkisi: Tekstil Sektörü**, Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi: Konya.

Gilmore, J., J.B. Pine. (2002). Customer Experiences Places: The New Offering Frontier. *Strategy and Leadership*, Vol.30, Issue 1, 4-11.

Jurowski, C. (2009). An examination of the four realms of tourism experience theory. *International CHRIE Conference-Refereed Track.*

Keller, K. L., Parameswaran, M. G., & Jacob, I. (2011). *Strategic brand management: Building, measuring, and managing brand equity*. Pearson Education India.

Kılıç, Ö.F., (2018). *Deneyimsel Pazarlamada Etkili İletişim, İkna Teknikleri Ve Emlak Sektöründen Örnek Bir Uygulama.* Doktora Tezi, İstanbul, Haliç Üniversitesi.

Kotler, P. (206), *A'dan Z'ye Pazarlama Pazarlamayla İlgilenen Herkesin Bilmesi Gereken 80 Kavram*,(çev: Aslı Kalem Bakkal), New Jersey: Pearson,

Kozak, N. (2006). *Turizm pazarlaması*. Ankara:Detay Yayıncılık.

Leighton, D. (2008). Hold your nose-you're going underwater: an ıntegrated experiential approach to marketing in the heritage sector. *I. International Cultural and Event Tourism*, 2- 17. Antalya.

Lewis, R. C. & Chambers, R. E. (2000). *Marketing leadership in hospitality*. New York: John Wiley.

Lindstrom, M. (2006), *Duyular ve Marka*, Optimist Yayınları.

Luo, M. M., Chen, J., Ching, R. K.H. and Liu, C. (2011) "An examination of the effects of virtual experiential marketing on online customer intentions and loyalty", *The Service Industries Journal*, 31:13, 2163-2191.

Mannell, R. (1984). "A Psychology for Leisure Research", *Leisure and Society*, Cilt 7, Sayı 1, 13–21.

Murat, N. (2013). Satışları Arttırmada En Büyük Etken: Deneyim Yaşatmak, http://www.pazarlamasyon.com/pazarlama/satislari-arttirmada-enbuyuk-etken-deneyim-yasatmak/, Erişim Tarihi: 15.02.2019

O'Sullivan, E. L. & Spangler, K. J. (1998). *Experience Marketing: Strategies For The New Millennium.* State College, Pennsylvania: Venture Publishing.

Oh, H., Fiore, A. M. & Jeoung, M. (2007) Measuring experience economy concepts: tourism applications. *Journal Of Travel Research, 46,* 119-132.

O'Sullivan, E. (1999). Are you experienced? Marketing parks and recreation in the new Millennium. *Parks & Recreation (Ashburn)*, *34*(9), 102-107.

Özdemir, Ç. (2018). Deneyimsel Pazarlama da 7 Başarılı Örnek, https://pazarlamaturkiye.com/pazarlama/deneyimsel-pazarlamada-7-basariliornek/, Erişim Tarihi: 15.02.2019.

Özfırat, K. (2017). Spor Sektöründen Deneyimsel Pazarlama Örnekleri, http://www.pazarlama30.com/spor-sektorunde-deneyimsel-pazarlama/, Erişim Tarihi: 10.02.2019.

Özgören, F. (2013). Deneyimsel markalama. *İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi, 3,* 1-19.

Özmen, U. (2008), CRM İle CEM Farkı, http://ugurozmen.com/crm/crmile-cem-farki, Erişim Tarihi: 12.03.2018.

Özturkcan, S., & de Kervenoael, R. (2008). Türkiye'de e-Bankacılık [Turkish e-Banking]: Tüketici Deneyimleri [Consumer Experiences]. In *13th National Marketing Congress, October 25-29, 2008, Cappadocia, Turkey.*.

Pine, J. & Gilmore, J. H. (1998). Welcome to the experience economy. *Harvard Business Review*, 97–105.

Ponsonby, S. & Boyle, E. (2004). The 'value of marketing' and 'the marketing of value' in contemporary times – a literature review and research agenda. *Journal Of Marketing Management, 20,* 343–62.

Poulsson, S. H., & Kale, S. H. (2004). The experience economy and commercial experiences. *The marketing review*, *4*(3), 267-277.

Qian, M., Y. Liu. (2009). The Swipe Strategy of Experiential Marketing Mix: A Case Study of Geragem. *Journal Of Chinese Marketing*. 2(1), Pp. 78-87.

Schmıtt, B. H. (2004), *Deneyim Devrimi Capital*, Garanti Bonus Akademi, İstanbul.

Schmitt, B. (1999). Experiential marketing. *Journal Of Marketing Management, 15* (1-3), 53-67.

Schmitt, B. and Zarantonello, L. (2013). *Costumer experience and experiential marketing: a critical review, Review of Marketing Research*, Vol. 10, (Ed: Naresh K. Malhotra), Emerald Group Publishing Limited, UK.

Shaz, S. (2009). *Experiential Marketing_A Practical Guide to Interactive Brand Experiences*, London: Kogan Page.

Smilansky, S. (2009). *Experiential marketing: a practical guide to interactive brand experiences.* Philadelphia: Kogan Page.

Tsai, S. (2005). "Integrated Marketing as Management of Holistic Consumer Experience". *Business Horizons*, *48*(5), 431–441.

Varinli, İ. (2012). *Pazarlamada yeni yaklaşımlar,* 3.Baskı, Detay Yayıncılık, Ankara.

Williams, A. (2006), "Tourism and Hospitality Marketing: Fantasy, Feeling and Fun", *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, Cilt 18, Sayı 6, 482-495.

Williams, A., & Mullin, R. (2009). *The handbook of field marketing: a complete guide to understanding and outsourcing face-to-face direct marketing*. London: Kogan Page Publishers.

Yuan, Y. H. E., & Wu, C. K. (2008). Relationships among experiential marketing, experiential value, and customer satisfaction. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, *32*(3), 387-410.

TÜRKİYE'DE SOSYAL BELEDİYECİLİK KADINLARIN İSTİHDAMA KATILMASINDA NE KADAR ETKİLİDİR?

Esra ÇIKMAZ[1]

1 Dr.Öğretim Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, esracıkmaz@gantep.edu.tr.

TÜRKİYE'DE SOSYAL BELEDİYECİLİK KADINLARIN İSTİHDAMA KATILMASINDA NE KADAR ETKİLİDİR?

Esra ÇIKMAZ[1]

GİRİŞ

Son yıllarda kadınların istihdama kazandırılması alanında yapılan çalışmalar Türkiye'de artış göstermiştir. Özellikle, hükümetlerin kadınların istihdama katılmasını sağlaması ekonominin kalkınması için önemli bir araçtır. Bu aşamada, kadınların yerel yönetimlerin destekleriyle ekonomiye kazandırılması önem teşkil etmektedir. Yerel yönetimler, kendi sınırları içinde bulunan halkın müşterek ihtiyaçlarını karşılamak adına çalışmalar yapan tüzel bir kişiliğe sahip olan yapılar olduğu için halkın sosyal, kültürel, maddi ve manevi her türlü ihtiyacının bütüncül bir yaklaşımla karşılanmasını amaçlanmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye'de yerel yönetimlerin bütüncül bir sosyal hizmet anlayışı içinde hizmet vermeye çalıştığı görülmektedir. Bu bütüncül sosyal hizmet anlayışının içinde yerel yönetimlerin yapmış olduğu kadına yönelik istihdam odaklı çalışmalar önem kazanmaktadır. Toplumlarda kadın istihdamı sorununun çözülmesi, onların bütüncül bakış açısıyla refah seviyesinin arttırılmasının iyi bir yoludur.

Literatür incelendiğinde, kadın istihdamının artırılması yönünde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Belediyelerin sosyal belediyecilik anlamında kadın istihdamına yönelik yapmış olduğu çalışmalar belirli bir düzlemde gitmektedir. Fakat bu çalışmalar maksimum seviyeye ulaşamamıştır. Bu doğrultuda, çeşitli ilçelerde veya belediye sınırları içerisinde işsizlik ve istihdam sorunları hala devam etmektedir. Belediyeler talep gelmesi doğrultusunda kadın istihdamı çalışmaları yaparken arz odaklı bir çalışma bulunmamaktadır.

Belediyelerin istihdama yönelik sosyal hizmet uygulamalarının amacı istihdam alanlarına iş arayanlarla işverenleri bir araya getirmek suretiyle katkıda bulunmak ve eğitimlerle istihdam edilebilirliği arttırmaktır. Bu nedenle toplumda dezavantajlı olarak bilinen kadınlara yönelik ne tür istihdam uygulamaları yapılmaktadır? Acaba sosyal belediyecilik kadın istihdamını ne kadar algılamaktadır?

Bugün önemli bir sorun haline gelen kadın istihdamının azlığı, en temel sorun olan ekonomik yetersizlikten ziyade eğitim, sağlık ve gerekli olan ihtiyaçlar alanından güvenlik gibi çeşitli alanlara yönelen geniş bir yelpazede bulunmaktadır (Görün ve Elagöz, 2007:151). Bu nedenle, bu bölümde kadınların geliştirilerek, desteklenmesinin istihdam açısından kadınlara

1 Dr.Öğretim Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, esracıkmaz@gantep.edu.tr.

sağlayabilecekleri kazanımların ve bu yolla ülke kalkınması açısından yapılabileceklerin ele alınması amaçlanmıştır.

Bu çalışmada amaçlanan, Türkiye'de kadınların istihdama katılmasında etkili olan sosyal belediyeciliğin rolünü tartışmaktır. Literatürde sosyal belediyeciliğin kadınlara yönelik sunduğu hizmetler var olmakla beraber, sosyal belediyeciliğin, kadın istihdamındaki artışın sağlanmasında önemli katkılar sağlayabileceği savunulmaktadır. Çalışmada ilk olarak, kadının toplumdaki yeri ve önemi belirtilmektedir. Türkiye' de kadın istihdamının artırılması için neler yapıldığı ve yapılabileceğine dikkat çekerek, sosyal belediyeciliğin kadın istihdamına yönelik desteklenmesinin önemi ile kadınların istihdama katılımlarının artırılması gereği tartışılmaktadır.

I. KADININ TOPLUMDAKİ YERİ VE ÖNEMİ

Kadınların toplum içerisindeki rolleri ve statüleri, tarihsel süreç içerisinde birtakım aşamalardan geçmiştir. Kadınlar ülkemizde yasal çerçevede ve uluslararası sözleşmelerde bazı haklar elde etmelerine rağmen, bunların hepsinin yaşantılarına yansımadığını, günümüzde halen toplumsal normların kendileri için oluşturmuş oldukları özel alandan çıkamadıkları ve ev merkezli bir yaşam sürdürdükleri görülmektedir. Kadınların ev merkezli bir yaşam sürmeleri, erkeklerin işgücüne, çalışma hayatına, eğitime, kente, siyasete, sosyal ve kültürel hayata katılımını kadınlara göre daha aktif hale getirmiştir. Türkiye'de, kadın tam anlamıyla toplumsal hayattaki konumunda pasif bir rol üstlenmiş, güç kazanamamış, kendi değerini bulamamıştır. Bu durumun bir sonucu olarak karar alma mekanizmalarında kadınlarla ilgili kararlar, uygulamalar, kentsel düzenlemeler dâhil, erkek egemen düşünce yapısıyla ele alınmış ve şekillenmiştir.

Türkiye'de kadınların karşılaştıkları sorunlar; istihdam, eğitim, sağlık, aile içi ve toplumsal şiddet, kentteki devingenliklerinin sınırlı olması, topluma ve karar alma mekanizmalarına katılımlarının yetersiz olması gibi başlıklar altında bölümlendirilmektedir (Sallan Gül, 2011). Her bir başlık kendi içinde irdelenmelidir. Bu yöntem sorunların kendi içlerinde bağımsız bir şekilde ele alınması, sorunların daha çok belirginleşmesi ve birbirleriyle ilişkilerinin görülmesi açısından önemlidir. Kadınların sahip olduğu eğitim seviyelerinin erkeklerden düşük olması nedeniyle kadınlar istihdama katılamamaktadır. Kadınlar işgücüne katılamadığından dolayı ekonomik olarak bağımsızlığını kazanamamaktadır. Bu doğrultuda, işgücüne katılamayan kadınlar, ekonomik olarak eş ve ailelerine bağımlı kalmaktadır. İş yaşantısına ve eğitime/eğitimlere katılamayan kadın, siyasete ve karar alma mekanizmalarına da katılım sağlayamamaktadır. Bu durumda, hükümetin kadınlara yönelik politikalarını genişleterek, destek mekanizmasını geliştirmesi oldukça önemlidir.

Tüm bu sorunların sonucunda ise kadın topluma katılamamaktadır. Görüldüğü gibi sorun içeren her bir alan, bir başka alandaki sorunları da olumsuz şekilde etkilemektedir. Bu yüzden kadınların topluma katılımı; kadının istihdamından, kadının eğitiminden, siyasete, kente katılımından bağımsız bir şekilde ele alınamamaktadır.

Topluma katılım olgusunun, bireylerin yaşam alanı kavramıyla ilişkili olduğu düşünüldüğünde, kadınların katılımını, vatandaşlara en yakın birim olan yerel yönetimlerin kendilerine sağlayacakları hizmetlerle elde edebileceği yadsınamaz bir gerçektir. Son yıllarda kadınların toplumsal hayata katılımıyla ilgili yerel yönetimlerin yapmış olduğu çalışmalar mevcut olsa da, günümüzde istenilen ve olması gereken düzeyin gerisinde kalmıştır. Yerel yönetimlerin yaptığı çeşitli kamusal hizmetlerle, kadınların evlerinden dışarı çıkmalarını sağlamak suretiyle, onları edilgen konumdan, etkin bir özneye dönüştürmek gerekmektedir. Bu çalışmada kadınların topluma katılımını etkileyen; eğitim, işgücü, kent, siyasete katılımları, karar alma mekanizmalarının incelenmesi ve yerel yönetimlerin kadınların topluma katılımında, onların sosyal bir yapıya bürünmelerinde hangi mekanizmalarla ne tür destek sağladıkları, kadınların toplumsal hayata katılımında rollerinin ne olduğu ve bu rolün neresinde olduklarını ve belirleyiciliklerini kapsamaktadır.

Yerel yönetimlerin kadınların toplumsal hayata katılımı için yaptığı politika ve hizmetler nelerdir? Kadının çalışma hayatına, eğitime, kente, siyasete, karar alma mekanizmalarına katılımı hangi düzeydedir, bu alanlara kadının katılımının sağlanması için yerel yönetimler hangi düzeyde, hangi politikaları uygulamaktadır?

II. TÜRKİYE' KADIN İSTİHDAMI

Ekonomik büyüme, sürdürülebilir kalkınma ve toplumsal katılımının artması kadınların istihdama katılması ile ilişkilidir. Kadınların toplumsal hayatta da yerlerinin olması, söz sahibi olmaları eğitim ve iş gücünün artmasıyla mümkün görünmektedir. İstihdam kavramı, en genel tanımıyla, kaynakları kullanarak çalışma demektir. Ülkelerde, bir senedeki maddi etkinliklerde aktif halde olan birey gücünün; çalışma ve çalıştırılma seviyesi istihdamı ifade etmektedir. İstihdam basitçe işçilerin çalıştırılması veya üretim etkinliklerinde yer almasının gerçekleşmesi şeklinde tanımlanabilir (Bulut, 2010: 4).

Tam istihdam, bir ekonomide cari ücret düzeyinde çalışma istek ve yeteneğine sahip herkesin iş bulabildiği istihdam düzeyidir. Yani emek arz ve talebinin hem nitelik hem de nicelik olarak eşleştiği durumdur. Tam istihdam ulaşılması güç bir hedef olmakla birlikte, özellikle iktisat teori-

si alanında bir analiz aracı olarak kullanılmaktadır. Gerçekten de hemen hemen her ülkede nüfus çoğalmakta ve nüfusun içerisinde çalışmak isteyenlerin oranı da artmaktadır. Bu nedenle tam istihdamın sağlanması ve devam ettirilebilmesi, ancak istihdam hacminin devamlı olarak genişletilmesiyle olanaklıdır. Bir ekonomide mevcut üretim faktörlerinin tümünün üretime koşulması halinde dahi üretilen mal ve hizmet miktarı toplam talebi karşılayamıyorsa aşırı istihdamdan bahsedilir. Böyle bir durum hem tam istihdam hem de eksik istihdam düzeylerine oranla yaşanması, gerçekleşmesi çok daha zor bir durumdur (Demirci, 2011: 9). Bu kavramlardan yola çıkarak, istihdam olgusu ülkelerin gelişmişlik düzeylerini gösterdiği gibi, toplumun refahını ön plana çıkarmaktadır.

Bugün işsizlik ve istihdam, toplumlardaki en önemli sorunlardan biri olmaktadır. İşsizliğin sebeplerinden birisi de kayıt dışı istihdamın yoğunlaşmasıdır. Birçok ülkede kayıt dışı istihdamın boyutu ve çeşitleri ülkelerin gelişmişlik seviyesine göre değişmektedir (Kara ve Arslan, 2016: 1095). Özellikle kadınların kayıt dışı olarak çalıştı istihdam edilmek istenmesi, işsizliğin artışına da sebebiyet vermektedir. Toplumsal refah düzeyinin artması ve ülkelerin kalkınması bu sorunun çözümünü oluşturmaktadır. İstihdam sorunundan olumsuz olarak etkilenen kadının, işgücüne katılımı toplumsal kalkınmada önemli bir etkendir. Bu sebeple kadın istihdamına verilen önem artmıştır. Türkiye'deki kadının istihdama katılım payının gelinen nokta açısından ortaya konulması bu yönde hükümetin izleyeceği politikalara ışık tutacağı düşünülmektedir (Karabıyık, 2012).

Kamusal otoriteler pasif ve aktif istihdam politikaları ile işgücü piyasasına müdahale edebilmektedir. Bu müdahaleler de daha çok dezavantajlı bireyler olan kadınlara yöneliktir. Gerek kendi işini kuran kadınlara yönelik destek programlarından yardım, kredi ve hibe politikalarından gerekse de mesleki eğitim ve danışmanlık programları gibi politikalardan kadınlar faydalanmaktadır (Çıkmaz, 2017). Bu programlar kadınların istihdama katılmasını sağlamak için yapılmaktadır. Fakat tüm bu programlara rağmen işsizlik oranını tamamen sıfırlamak mümkün değildir. Öte yandan gizli işsizliğin olduğu gerçeği de yanlış istihdam politikalarının bir sonucu olarak hem özel hem de kamu sektörünün karşı karşıya olduğu bir durumdur.

2.1. Dünyada ve Türkiye'de Kadınların İstihdama Katılım Oranları

Bireyin belirli bir yaş ve cinsiyet doğrultusunda istihdama katılımını gösteren "İşgücüne Katılım Oranı" (IKO)* önemli bir kavramdır. Toplumun işgücüne katılım seviyelerini gösteren bu oran ekonomik politikaların uygulanmasında temel bir araçtır (Biçerli, 2007: 53). Örneğin, hükümetin istihdama yönelik yapıcı politikalar oluşturmak için bu orana ihtiyacı

bulunmaktadır. Bireylerden kaçının işgücüne katılım sağlamak isteyip istemediğinin belirlenmesi gerekir. İşgücüne katılım oranının hesaplanması politika yapıcıları için oldukça gereklidir.

İstihdam oranında 2005-2015 yılları arasında dünya ortalaması, yaklaşık % 62'dir. İstihdam oranının en düşük olduğu bölge Orta Doğu ve Kuzey Afrika iken, en yüksek olduğu bölge Doğu Asya ve Pasifiktir (Biçerli, 2007: 53). Tarihi süreç içerisinde işgücüne katılımın tarım kesiminde yüksek, sanayileşme ve kentleşme kesiminde ise eğitim seviyesine paralel bir şekilde artış gösterdiği görülmektedir.

Kadınların işgücüne katılımı ülkedeki refahın bir belirtisi olarak önemli bir husus olarak kabul edilmekle birlikte, ülkemizde kadınların istihdama katılım oranları erkeklere göre düşük olup, yıllar bazında incelendiğinde, azalma ve durağanlaşma eğilimi göstererek bir artış kaydedilmediği görülmüştür. TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) verilerine göre, 2015 yılı sonu itibariyle, Türkiye' de kadınların işgücüne katılım oranı yaklaşık % 28 olarak AB ve OECD ülkelerinde ise yaklaşık %68 olarak gerçekleşmiştir. Bu veriler doğrultusunda, Türkiye'nin OECD ülkelerine göre kadınların işgücüne katılım oranları incelendiğinde son sırada yer aldığı görülmektedir (Yılmaz vd., 2008: 94). Dünyada bölgeler bazında kadınların işgücüne katılım oranları Tablo.1 de görülmektedir.

Tablo 1. *Dünyada Bölgeler Bazında 2005-2015 Yılları Arasında Kadınların İşgücüne Katılım Oranları (%)*

	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Avrupa Birliği	52,2	52,1	53	53,1	53	53,5	54	54,3	55	55,9
Orta ve Güneydoğu Avrupa	49,1	53	49,2	50,4	49,9	50	51	50,9	51	52
Doğu Asya	68,4	49,2	67,2	66,5	66,7	67	67,2	67	68	68,1
Güney Doğu Asya ve Pasifik	57,7	67,2	58,7	57,6	58,7	59	58	59,1	59,7	60
Güney Asya	38,2	33,9	39,3	39,6	31,8	31,9	32	32,1	32	33,1
Latin Amerika ve Karayipler	50,5	52,1	52,1	52	53,5	54	54,5	54	53	53,9
Orta Doğu	24,2	17,7	17,7	24,8	18,4	20	21	21,3	20	22
Kuzey Afrika	27,1	23,7	23,7	27,6	24,2	25	23	23,8	24	24,1
Sahra Altı Afrika	60,7	64,4	64,4	61,3	64,5	64,8	64,9	65,7	65	65,2
TÜRKİYE	23,3	23,6	23,6	26	27,6	25,3	29	29,9	31,1	32,1

Kaynak: *ILO, Global Employment Trends 2012, International Labour Office, Geneva 2012; TÜİK, İstatistik Göstergeler 2000-2015, s.135.*

Tablo 1. incelendiğinde, Türkiye'deki kadınların işgücüne katılım oranının %26 civarındadır. Kadın istihdamı baz alındığında, bu oran dünyadaki diğer bölgelere oranla ülkemizin oldukça geride kaldığını göstermektedir. Avrupa Birliği Orta ve Güneydoğu Avrupa, Doğu Asya, Güney Doğu Asya ve Pasifik, Latin Amerika ve Karayipler, Güney Asya, Sahra Altı Afrika ülkelerine kıyasla Türkiye'deki kadınların işgücüne katılım oranı neredeyse yarısı kadar olduğu görülmektedir (Dayıoğlu ve Kırdar, 2010: 7). Bu durum, Türkiye'nin önemli bir sorunu olmakla beraber bu sorunun giderilmesi için çeşitli kadın istihdamına yönelik politikaların hazırlanması, bu politikaların verimli bir şekilde kullanılmasını gerektirmektedir.

Türkiye'de kadınların eğitim seviyeleri işgücüne katılımlarında önemli bir etkendir. Fakat, mezun olunan son eğitim kademesi ve cinsiyete bakıldığında, farklı sonuçlarla karşılaşıldığı görülmektedir. Çünkü kadın- erkek ayırımı toplumun önemli paradigmalarından biridir (Tokgöz,2009: 206). Bugün kadınların eğitim seviyelerinin yüksek oluşu, kadınlara olan işgücü arzında etkili olmamaktadır. Diğer bir deyişle, kadınların eğitim seviyelerindeki yükseliş kolay iş bulmalarına sebebiyet vermemektedir. Tablo 2'de 2017 yılında Türkiye' de cinsiyete göre istihdam oranları ve mezun olunan eğitim kademesi yer almaktadır.

Tablo 2. *Türkiye' de Cinsiyete Göre İstihdam Oranları ve Mezun Olunan Eğitim Kademesi*

Eğitim Kademesi	**Kadın (%)**	**Erkek (%)**
Okuma Yazma Bilmeyen	15	29
Okuma Yazma Bilen Fakat Hiç Okul Bitirmeyen	20,8	49,8
İlkokul	28,8	66
İlköğretim	27	81,3
Ortaokul	17,3	51,4
Lise	25,7	64
Yükseköğretim	61	78

Kaynak: *TÜİK, İstatistik Göstergeler, 2017.*

Tablo 2 incelendiğinde, erkekler ve kadınların istihdam oranı arasında ciddi farklılıklar olduğu görülmektedir. Yükseköğretim kurumlarından mezun olan erkeklerin işgücüne katılım oranı % 78 iken, kadınlarda bu oran % 61' de kalmıştır. Sırasıyla okuma yazma bilmeyen, okuma yazma bilen fakat hiç okul bitirmeyen ile ilkokul, ilköğretim, ortaokul, lise, ve yükseköğretim mezunu kadınların istihdama katılma oranları (%15, %20, %28,8, %27, %17,3, %25,7 ve %61) erkeklerin istihdama katılım oranlarından (%29, %49,8, %66, %81,3, %51,4, %64 ve %78) daha düşüktür. Türkiye'de yükseköğretim mezunu kadınların %38'inin istihdama katılamadığı görülmektedir. Bu veriler ışığında, ülkemizde kadınların istihdama

katılabilmeleri için lise ve yükseköğretim mezunu olmalarının daha önemli olduğunu işaret etmektedir.

2.2. Kadınların İstihdama Katılmasına İlişkin Hizmetler

Kadınların toplumsal, sosyo-kültürel ve siyasal boyuttaki hareketliliğini sınırlandıran etkenlerden biri ekonomik açıdan bağımsız olmamalarıdır. Bir ülkede kadınların istihdama yeterince katılamayıp, katılım sağlamak istemesi önemli bir gelişimdir. Fakat istihdamdaki kadın-erkek eşitsizliğinin olması da istenmeyen bir durumdur. Kadın istihdamı oranındaki artış, onların gerek ekonomik olarak bağımsızlıklarını kazanmasında gerekse de üretken bir toplumun yetişmesinde ve yetiştirilmesinde önemlidir.

Konuya ilişkin yapılan araştırmalar bir ülkede %5 civarındaki kadın istihdamındaki bir artışın yaklaşık % 16 olarak yoksulluğu engellediği görülmüştür İstihdam sorununun paralelindeki bu ışık çözüm niteliğindedir. Dolayısıyla, istihdam artışını sağlamak için hükümetin kadınlara yönelik çeşitli sosyal ve ekonomik politikaları bulunmaktadır. Bu kapsamda, kadınların istihdama katılımına ilişkin hizmetleri şu şekilde sıralanabilir (Çıkmaz, 2017; Aydın; 2008):

- KOSGEB tarafından kadın girişimcilere sunulan danışmanlık, eğitim, hizmetleri yanı sıra "destek paketi" programında kredi ve hibe destekleri (Çıkmaz, 2017).
- Devletin kadınlar ve çocukların tarımsal alanın dışındaki hizmet ve sanayi sektörlerinde yerini alması için yaptığı çalışmalar
- Çalışamayan kadınlara yönelik eğitim ve meslek edindirme kurslarının açılması
- Kırsal kesimdeki kadınlara her türlü eğitim desteğinin sunulması
- Potansiyel girişimci kadınlara küçük işletme kurabilmesi için mikro kredi uygulamaları

III. SOSYAL BELEDİYECİLİK

Türkiye'de yerel yönetim, belediye, köy yönetimi ve il özel idaresi olmak üzere üç unsuru bünyesinde bulundurmaktadır. Yerel yönetimler, mahalli sorumluluk çerçevesinde, sosyal politika ve hizmetleri barındıran, toplumun gelişimi için çalışan kamu yönetim birimleridir. Ülkemizde yerel yönetim denildiğinde akla ilk gelen belediyeler olmaktadır. İl özel idarelerine kıyasla belediyelerin hizmet etmiş oldukları nüfus daha fazla olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, kentsel nüfus artışı hizmet talebinin yükselme-

sine sebebiyet vermiştir. Bu kapsamda, toplumun ihtiyaçlarını gidermeye yönelik sosyal hizmetlerin belirlenerek, uygulanması gerekmektedir (Aydın, 2008: 18).

Belediyelerin görevi sadece kentin ulaşım, imar ve çevresel değişiklikleri (yol ve park yapımı) olmayarak sosyal açıdan eksikliklerine çözüm üretmektir. En genel tanımıyla sosyal belediyecilik, sosyal sermayenin gelişmesi için katkıda bulunarak yerel nitelikte olan kamusal harcamaların kimsesiz, engelli, yaşlı gibi dezavantajlı bireylerin korunarak, maddi açıdan yardım edilmesine ve onlara eğitim, barınma ve sağlık hizmetlerinden yararlandırılmasını sağlayan çalışmalara önem veren sürdürülebilir bir modeldir (Can, 2006: 18).

Akdoğan (2002: 35), sosyal belediyecilik kavramını şu şekilde tanımlamıştır. "Mahalli idareye sosyal alanlarda planlama ve düzenleme işlevi yükleyen, bu çerçevede kamu harcamalarını konut, sağlık, eğitim ve çevrenin korunması alanlarını kapsayacak şekilde sosyal amaca kanalize eden, işsiz ve kimsesizlere yardım yapılması, sosyal dayanışma ve entegrasyonun tesis edilmesi ile sosyo-kültürel faaliyet ve çalışmaların gerçekleştirilebilmesi için gerekli olan alt yapı yatırımlarının yapılması için bilinçli politikalar üretmesini öngören, bireyler ve toplumsal kesimler arasında zayıflayan sosyal güvenlik ve adalet mevhumunu güçlendirmeye yönelik olarak mahalli idarelere sosyalleştirme ve sosyal kontrol işlevleri yükleyen bir modeldir."

Bu tanımlar çerçevesinde sosyal belediyecilik toplumun sosyal sorunlarına değinerek, bu sorunların çözümüne katkı sunmayı amaçlamaktadır. Sosyal belediyecilik olarak yürütülmesi hedeflenen faaliyetler şu şekildedir:

- Kimsesiz, engelli, sokakta yaşayan çocuk ve muhtaç olan kadınların barınma gereksinimlerini karşılamak,
- Yaşlı bireylere huzur evleri yaptırmak
- Sağlık merkezleri bünyesinde gezici sağlık ekipleri ile sağlık ocaklarıyla her türlü sağlık hizmetleri sunmak,
- Meslek edindirme ve eğitim kursları açmak,
- Muhtaç ve yoksul olan bireylere gıda, yakacak, ilaç, kırtasiye, giyim yardımının yapılmasında öncülük etmek,
- Sivil toplum kuruluşlarıyla iletişim halinde olarak yardımlaşma mekanizmasını geliştirmek,

- Engelliler için eğitimde ve sosyo-kültürel alanlarda kolaylık sağlamak,
- Sosyal merkezleri(tiyatro, kütüphane ve sinema) mahallelere kadar getirmek,
- Park, bahçe, spor ve sosyal yaşam alanlarını genişleterek, bol oksijenli hava sahası oluşturmak,
- İş kurmak isteyen gençler ve kadınlara yönelik her türlü bilgilendirme desteği vermek (Akdoğan, 2006: 45).

IV. KADIN İSTİHDAMI İÇİN SOSYAL BELEDİYECİLİK

Kadınların iş yaşantısında yer alması, bilindiği üzere sanayi devriminin bir sonucudur. Özellikle bugün, toplumlarda kadının kendine ait özellikleri ile iş yaşantısında yerini alarak istihdam edilmesi önem taşımaktadır. Ancak bazı nedenlerden dolayı kadınlar yeterince işgücüne katılamayarak, girişimcilik niteliklerini ortaya çıkaramamaktadır. Oysa kadın girişimciliğinin eksikliği sadece kadının ekonomik bağımsızlığını etkilememekte olup, toplumların kalkınmasını da olumsuz yönde etkilemektedir. Girişimci kadınların sayılarının artması ve nitelikli olarak istihdama katılması ile katılım oranlarının arttırılması gerek bireysel gerekse de toplumsal refah düzeyini arttırarak ekonomiyi güçlendirmektedir.

Kadınların istihdama katılımlarının sağlanması toplumları ve bireyleri olumlu yönde etkilemektedir. Aile ekonomisi dikkate alındığında, hali hazırda aktif olarak iş yapan üreticiler olan kadınların istihdama katılım sağlamaları önem arz etmektedir. Bu noktada, kadınların işgücü piyasasına katılımlarını artırmak ve gelişimlerine destek sağlamak amacıyla yerel yönetimlerin önemi yadsınamaz bir gerçektir. Bu nedenle kadın girişimciliğin sürekliliğinin sağlanması ve geliştirilmesi için yerel örgütlenme bünyesinde bulunan belediyelerin desteklerine önem verilmesi gerekmektedir. Kadın girişimcilerin verilen bu desteklerden faydalanması onların cesaretlendirilmesini sağlayarak, kadınların istihdama katılım oranının artmasına katkı sağlamaktadır. Bugün istihdamda kadınların katılımını sağlamak için onları iş yaşantısına sevk edici uygulamalarda bulunmak gerekmektedir. Bu durum, onlara güç ve cesaret kazandırmaktadır (Çıkmaz,2018: 14).

Kadınlar, genellikle iş yaşantısına dahil olamamıştır. İstihdam imkanı bulan kadınlar ise kayıt dışı ekonomide çalışmak zorunda kalmıştır (Gürol, 2006). Bu yetersizliklerin belirlenmesiyle, kadınların istihdamdaki yerlerini alması ve kırsal kalkınmada sürdürülebilir bir şekilde rollerini almaları için yapılan çalışmalara hız verilmiştir. Bu noktada, yerel ve merkezi yö-

netimler çeşitli plan ve projeler hazırlayarak, kadınların istihdamını gündeme taşımıştır. Belediyelerin sosyal olarak yaptıkları faaliyetlerle kadınlara girişimcilik ve iş yaşantısına geçiş sürecinden önce fayda sağlayarak, kadının ev dışı bir alana geçişini kolaylaştıran ilk süreç olarak nitelendirmek mümkündür (Özkaya, 2009: 58).

Bu bilgiler ışığında, sosyal belediyeciliğin kadınları iş yaşantısına hazırlamada motivasyonel fayda sağladığı söylenebilir. Kadın istihdamı için sosyal belediyeciliği yaptıkları faaliyetlerin en önemlisi kadınları evden çıkararak, onları sosyalleştirmeleridir. Nitekim günümüzde belediyeler tarafından açılan meslek edindirme kursları ve eğitimler kadınları psiko- sosyal açıdan destekleyici niteliktedir. Sosyal belediyecilik tarafından okuma- yazma kurslarının açılması, küçük girişimci olan kadınlara maddi desteğin sağlanması (mikro kredi uygulamaları), üretime katılma bilinci ve motivasyonu verilmesi, siyasi ve sosyal destek ağlarının kurulması, aile, iş ve çocuk eğitiminin verilmesiyle bilgi beceri kazanan kadınlar kazanımlarıyla para kazanabilecekleri fikrini benimsemişlerdir.

SONUÇ

Tarih sürecinde kadınlar, cinsiyet eşitsizliği ve ayrımcılığı ile karşı karşıya kalmışlardır. Toplumda kadın istihdamı ilk olarak sanayi devrimiyle önem kazanmıştır. Fakat, kadınlar sadece eğitim, iş ve siyaset alanlarında değil, toplumun tüm alanlarında ve ev içerisinde erkeklere göre ikincil seviyede kalmıştır. Bu yapının temeli incelendiğinde geleneksel ataerkil toplum yapısı görülmektedir. Türkiye'de de bu eşitsizliğe yönelik bazı önlemler alınarak çeşitli düzenlemeler yapılsa da kadınlar halen ayrımcılık ile karşı karşıya kalabilmektedir. Bu kapsamda; yerel yönetimler, kadınların topluma katılımını sağlayarak, onları istihdama kazandırmak için çeşitli politikalar düzenlemektedir. Yerel yönetimlerin halka en yakın birimi olan belediyelerin kırsal ve kentsel alanlarda özellikle kadınlara yönelik düzenlemiş oldukları sosyal belediyecilik faaliyetleri, kadınları bilinçlendirme ve istihdama katılımının sağlanabilmesi için çok önemlidir. Kadınların toplumsal hayata katılımlarının sağlanması sosyo- kültürel ve ekonomik anlamda gelişime atılan bir adım olacağı düşünülmektedir.

Bugün belediyelerden kentsel yaşamın problemsiz olarak yürütülmesine ilişkin hizmetlerin yanı sıra, sosyo- kültürel hizmetler de istenmiştir. Belediyelerin halka sunmuş oldukları sosyal faaliyetleri içeren sosyal belediyecilik; kadınların istihdama katılmasının sağlanması açısından önemli roller üstlenebilecek birimlerdir. Kadınların girişimciliğe ve iş yaşantısına katılma aşamasında ilk adımı atmaları doğrultusunda destek olacak bir fonksiyon da üstlenebilir. Kadın istihdamına yönelik yapılan çalışmalar

esasen birer sosyal hizmet uygulamalarıdır. Bu uygulamalar yerel yönetimlerde kadınlara yönelik meslek edindirme ve beceri kazanma kursları, iş, aile ve çocuk eksenine yönelik eğitimler, engellilerin istihdamı gibi projelerle uygulanmaktadır. Belediyeler, toplumun dezavantajlı gruplarından sayılan engelli, yaşlı, çocuk ve kimsesiz gibi kişilere sosyal hizmet faaliyetleri uyguladığı gibi, kadınları iş yaşantısına kazandırmaya çeşitli istihdam amaçlı uygulamalara rehberlik etmektedir. Öte yandan, sosyal belediyecilik uygulamalarının kadınları istihdamında öncü bir rol oynadığı belirlense de yeteri seviyeye ulaşamayarak, sınırlı kaldığı sonucu çıkarılabilir.

Kadınların istihdama katılımının sağlanması ve arttırılması için sosyal belediyeciliğin ön aşamada etken bir süreç olduğu düşünülebilir. Dolayısıyla, belediyeler halka en ulaşılabilir ve yakın olan bir birim olduğu gibi halkın talep ettiklerini de karşılama konusunda öncü olarak değerlendirilebilir. Gerek kadınların sosyalleşmelerini sağlayan, gerekse iş ve meslek öğreten meslek edindirme kursları, hem cesaret, hem de mesleki bilgi konusunda kadınların ev yaşantısından iş yaşantısına geçiş sürecinde onların bakış açılarını geliştirerek, yollarını açacağı düşünülmektedir.

Yerel yönetimlerin kadın istihdamına yönelik sosyal belediyecilik faaliyetleri kapsamında, verilen her türlü eğitimlerin uzman kişiler tarafından verilmesi gerekmektedir. Bu eğitimler yerel yönetim uygulamalarının daha da çeşitlenmesine ve daha faydalı olmasına katkı sağlayacaktır. Dolayısıyla, toplumda yetiştirilen ve geliştirilen kadın ne kadar verimli ve üretkense toplum o kadar yetişmiş ve gelişmiş olacaktır.

KAYNAKÇA

Akdoğan, Y.(2002). *Ulusal Soruna Yerel Çözüm: Sosyal Belediyecilik*, İstanbul: Eminönü Bülteni.

Aydın, M.(2008). *Sosyal Politika ve Yerel Yönetimler*, İstanbul: Yedirenk.

Biçerli, M.K.(2007). *Çalışma Ekonomisi* (4.Baskı). İstanbul: Beta.

Bulut, S. (2010). *Türkiye'de Aktif İstihdam Politikası Aracı Olarak Düzenlenen İşgücü Eğitim Kurslarının İstihdam Açısından Belirleyiciliği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

Can, H. (2006). Sosyal Belediyecilik ve Ümraniye. *Yerel Siyaset*, 1(5), 18-19.

Çıkmaz, E. (2017). *Kadın Girişimciliğin Geliştirilmesinde Kamu Kurum ve Kuruluşların Destekleri ile Destek Sağlama Sürecinde Karşılaşılan Sorunlar: Gaziantep İlinde Bir Uygulama*. Doktora tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.

Çıkmaz, E. (2018). Kamu Destekleri Aşamasında Kadın Girişimcilerin Karşılaştıkları Sorunlar. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi* (ASSAM UHAD), 5,11.

Dayıoğlu, M.ve Kırdar, M.G. (2010). *Türkiye'de Kadınların İşgücüne Katılımında Belirleyici Etkenler ve Eğilimler, Çalışma Raporu*:5, Ankara: DPT.

Demirci, S. (2011). *Türkiye'de İstihdam Aracılık Hizmetlerinde Özel İstihdam Bürolarının Rolü. (*Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara.

Gürol, M, A. (2006). *Girişimci ve Girişimcilik*. Ankara: Gazi.

ILO (2011). Global Employment Trends.

https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/@publ/documents/publication/wcms_150440.pdf

ILO (2012). Global Employment Trends.

https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/@publ/documents/publication/wcms_150440.pdf

İlter, B. (2010). *Girişimcilik Sürecinde Kadın Girişimcilerin Karşılaştıkları Sorunların Analizi*: KAGİDER Örneği. Ankara: Adalet.

Kara, H., Arslan, A. (2016). *Türkiye'de İşsizlik ile Kayıt Dışı Ekonomi Arasındaki İlişki: Tek Kırılmalı Eşbütünleşme Analizi.*Aydın İktisad Fakültesi, EUREFE 2016 tam metin tebliği, Aydın.

Karabıyık, İ. (2012). Türkiye'de Çalışma Hayatında Kadın İstihdamı, *Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F. Fakültesi Dergisi*, Marmara Üniversitesi, 17 (1), 231-260.

Özkaya, M.O. (2009). Kadın Girişimcilere Yönelik Strateji Geliştirmede Yerel Yönetimlerle İşbirliği İçinde Olmak Mümkün mü? *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 11, 56-72.

Sallan Gül, S. (2011). *Türkiye'de Kadın Sığınma Evleri*, İstanbul: Bağlam.

TOKGÖZ, G., Neoliberal Piyasa ve Muhafazakâr Aile Kıskacında Türkiye'de Kadın Emeği, *Kürerselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm*, (derl.) Nergis Mütevellioğlu, Sinan Sönmez, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

TÜİK (2010). *Hane Halkı İşgücü Araştırması*, *1923-2010*, (sayı:42). Ankara: Haber Bülteni.

TÜİK (2010). *İstatistik Göstergeler 1923-2009*, Ankara: Türk Matbaası.

TÜİK (2011). *İstatistik Göstergeler 1923-2010,* Ankara: Türk Matbaası.

TÜİK (2011). *İstatistiklerle Kadın,* Ankara: Türk Matbaası .

TÜİK (2015). İşgücü İstatistikleri Veri Tabanı (1990-2010),

https://www.turkiye.gov.tr/turkiye-istatistik-kurumu-baskanligi-tuik

YILMAZ, A., ve diğerleri (2008). Kamu Örgütlerinde Çalışan Kadın İş görenlerin Çalışma Yaşamlarında Karşılaştıkları Sorunlar Üzerine Bir Araştırma. *Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,9 (2), 89 -114.

İŞKOLİKLİK VE TÜKENMİŞLİK SENDROMU ARASINDAKİ İLİŞKİ

(TEKSTİL FİRMASI ÇALIŞANLARI ÖRNEĞİ)

Fetullah BATTAL[1]

1 Dr.Arş.Gör,Bayburt Üniversitesi,fbattal69@gmail.com

İŞKOLİKLİK VE TÜKENMİŞLİK SENDROMU ARASINDAKİ İLİŞKİ

(TEKSTİL FİRMASI ÇALIŞANLARI ÖRNEĞİ)

Fetullah BATTAL[1]

GİRİŞ

İşkoliklik kavramın 1960›ların sonlarında (Oates, 1968) ortaya çıkmasından bu yana, özellikle son 25 yılda, işkolikliğe yönelik ilgi artmaktadır. Psikoloji tabanlı yapılan literatür taraması, bu süre zarfında işkolikliğe ilişkin 184 makalenin yayınlandığı ve yayın oranının 1990'dan itibaren her 5 yılda bir neredeyse üç katına çıktığını ortaya koymuştur. (Xanthopoulou vd,2007).

Bununla birlikte, çoğu çalışma, işkolikliğin ölçülmesi ve bununla ilgili süreçlerle bağlantılı olduğu için, işkolikliğin çalışanlar üzerindeki etkisi hakkındaki bilgilerimiz halen oldukça sınırlıdır. (McMillan, O'Driscoll ve Burke, 2003). Mevcut çalışma, bu boşluğu doldurmaya çalışmakta olup, işkolikliğin direkt olarak çalışanların tükenmişliğini artırdığını varsayan bir model önermektedir. İşkolikliğin, iş-aile yaşamı dengesi, iş tatmini düzeyi, tükenmişlik ve serbest zamandan duyulan tatmin ile yakından ilişkili olduğu yapılan çalışmalarla ortaya konmaktadır (Brady vd., 2008; Snir ve Harpaz, 2009; Fisher vd., 2009; Burke ve Fiksenbaum, 2009).

1. KURAMSAL AÇIKLAMALAR

1.1.İşkoliklik

"İşkolik" terimini, ilk olarak açıklayan Oates (1971) onu, kontrol edilemez bir şekilde sürekli çalışmak zorunda olma durumu olarak tanımlamıştır(Qates,1971). Bu ilk tanımdan hareketle, daha sonraki işkolik tanımlarında iki temel unsurun altı çizilmiştir: aşırı sıkı çalışmak ve işe karşı konulmaz bir iç isteğin varlığı. (McMillan, vd,2003)

Hatta zamanla işkoliklerin tanımlarında bazı değişiklikler de meydana gelmiştir. Örneğin en başta işkoliklerin çalışmak için istisnai bir zaman ayırma eğiliminde oldukları ve örgütsel veya ekonomik gereklilikleri karşılaması makul olanın ötesinde çalıştıklarına vurgu yapılırken günümüzde işkoliklerin ısrarla ve sık sık zamanlarının birçoğunun bu şekilde geçtiğini çalışmıyorken bile çalışmayı düşündüklerini bu da işkoliklerin çalışmalarına "takıntılı" hale geldiğini göstermektedir. Aslında, bu iki öğe sıra-

1 Dr.Arş.Gör,Bayburt Üniversitesi,fbattal69@gmail.com

sıyla işkolikliğin davranışsal ve bilişsel bileşenini temsil eden alkolizmle uyuşması gereken işkolik kavramının kökenine işaret etmektedir (Oates, 1986). Bu kapsamda işkoliklik davranışı yararlı bir durumdan ziyade günümüzde zararları ve yıkıcı etkileri daha fazla hissedilen bir davranış biçimi haline gelse de işkoliklikliği yararlı olarak gören bazı bilim insanları da bulunmaktadır. (örneğin, Machlowitz, 1980; Scott, Moore ve Miceli, 1997; Spence & Robbins; , 1992). Ayrıca işkolik insanlar iş reçetelerinin gerektirdiğinden daha fazla çalışırlar ve işlerinde, birlikte çalıştıkları veya yönetimin beklentisinden çok daha fazla çaba harcarlar ve bunu yaparken işlerinin dışındaki hayatlarını ihmal etmektedirler. Bu sebeple işkolikliğin sosyal hayatın kalitesini ciddi anlamada azalttığını söylemek mümkündür.

Konu ile ilgili olarak önemli çalışmaları olan Spence ve Robbins işkolik olan bireyi; çalışma ilgisi yüksek, kendini içsel baskılar nedeniyle çalışmaya mecbur veya yöneltilmiş hisseden ve bu nedenle çalışma yönelimi yüksek olan, buna karşın çalışma zevki düşük kişi olarak tanımlamışlardır. İş düşkünü olan bireyi ise işkolik olan bireyden ayıran araştırmacılar, iş düşkünün olanları çalışma zevki yüksek olan ve kendisini çalışmaya zorlanmış hissetmeyen bireyler olarak tanımlamıştır.(Spence ve Robbins,1992) Yine bu görüş literatürde destek görmekle birlikte temel olarak bazı eleştirileri de birlikte getirmiştir. Bunlardan en önemlileri tüm işkoliklerin çalışma zevkinin düşük olduğu varsayılmıştır ancak bu bir algı durumu olduğu için bilinmesi oldukça zordur. Diğer eleştiriler ise gerektiğinden fazla zaman harcama konusu için dile getirilmiş ve bu zamanın somut olarak hesaplanmasının zor olduğu söylenmiştir. Ayrıca bu terimlerin psikosomatik yönlerinin gözlemlenin oldukça zor olması, tutum ve algısal boyuttan kaynaklanan yönlerinin de bulunması bu tip ayrımları yapabilmeyi zorlaştırmaktadır.

1.2.Tükenmişlik Sendromu

Tükenme kavramı ilk kez 1974'te Freudenberger tarafından ortaya dile getirilmiş ve bireylerin çok fazla çalışması sonucunda artık işlerinin rutin olarak yapılması gereken durumlarını bile yapamayacak hale gelmeleri yani duygusal olarak bitme hali olarak açıklanmıştır. Daha sonraki yıllarda bu kavrama yönelik üç boyut tanımlanmıştır. Bunlarda sırasıyla duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı algısında ya da yeteneklerde düşüş olarak sıralanabilir. (Barut ve Kalkan, 2002:; Hellesoy v.d., 2000; Boles v.d.,2000). Duygusal tükenme kişinin ruhsal olarak yıpranma duygusu yaşaması anlamına gelirken, duyarsızlaşma kişinin hizmet ettiği ya da beraber çalıştığı kişilere karşı olumsuz, kaba ve empatiden uzak olması anlamına gelmektedir. Ayrıca yine kişisel başarı algısında ya da yetilerde

zayıflık hissi ise kişinin yeterlilik ve başarıya ulaşma duygusunda azalmaya işaret etmektedir.

Tükenmişlik, zihinsel yorgunluk durumunu tanımlamak için yaygın olarak kullanılan bir terimdir. Tükenmişliğin doğası hakkında bazı tartışmalar yapılsa da Maslach 1993'de en yaygın kullanılan kavramsal tanımı yapmıştır ve tükenmişliğin gerçekleşmesi için üç boyutun sağlanması gerektiğini ileri sürmüştür. Bunlar sırasıyla: (1) tükenme (yani, zihinsel kaynakların tükenmesi veya tükenmesi); (2) sinizm (yani, birinin mesleğine karşı ilgisizlik veya uzak bir tutum sergilemesi); ve (3) mesleki yeterlilik eksikliği (yani, bir kişinin iş performansını olumsuz değerlendirme eğilimi, sonuçta yetersizlik ve işle ilgili kötü izlenim oluşmasıdır. Aynı zamanda tükenmişlik üzerine yapılan çalışmaların yüzde 90'ından fazlasının bu üç boyutlu tanımlamaya dayanan Maslach Tükenmişlik Envanteri kullandığı tahmin edilmektedir (Maslach,1986).

(Schaufeli ve Enzmann, 1998) Tükenmişlik ve işkolik ile ilgili çalışmaların gerçekte eksik olduğu çünkü 20 yıl önce, işkolikliğin aşırı ve çılgınca çalışanların zihinsel kaynaklarını kullanıp tükenmelerini sağladığı için tükenmişliğin temel sebebi olabileceği ileri sürülmüştür. (Maslach, 2008). Açıkça bu ayrım bile işkolikliğin ve tükenmişliğin deneysel olarak da ayırt edilebilecek farklı yapılar olduğu anlamına gelmektedir.

Maslach ve Leiter'a (2001) göre tükenmişlik sendromuna çalışma alanları ve çevresi neden olmaktadır. Bu sorunun en hızlı yoldan çözümü için ise çalışılan alanların düzenlenmesi ve iyileştirmesinden geçtiğini belirtmiştirler.(Maslach, Schaufeli ve Leiter, 2001).

3. ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ VE MODELİ

3.1. İşkoliklik ve Tükenmişlik Sendromu İlişkisi

Aro ve Nurmi (2004), çok çalışan insanların daha hızlı bir şekilde tükenmişlik sendromuna girebileceklerini ve bununla birlikte haz duygularını kaybettikleri için duygusal olarak da bıkkınlık yaşayabileceklerini ifade etmiştir.(Maslach ve Jackson, 1984). İşkoliklik ile tükenme arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarabilmek için, işkolikliğin boyutları ile tükenme arasındaki ilişkiyi ayrı ayrı ortaya koymak gerekir. Çalışma yönelimi, kişinin kendisini çalışmaya mecbur hissetmesini ve sürekli işini düşünmesini ortaya koyar. Spence ve Robbins'in (1992) ve Elder'ın (1991) yaptıkları araştırmada, stres ve çalışma yönelimi boyutu arasında olumlu yönde ilişki olduğu görülmüştür. (McMillan v.d.,2001).

Yine işkolikliğin çalışma yönelimi boyutuyla sağlık şikâyetleri arasında tüm araştırmalarda olumlu yönde ilişki olduğu gözlenmiştir. (McMillan v.d.,2001). Ancak Burke (1999)'da yaptığı araştırmada bu boyutla aile ve sosyal çevreden memnun olma arasında güçlü ve negatif bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. (Burke, 1999).Bu örneklerden hareketle işkoliklik davranışı üç boyutu ile beraber ele alındığında tükenmişlik ile ilişkisi daha çok pozitif yönde olduğu ve işkoliklik sendromu olanların sonunda tükenme eğiliminde oldukları görülmüştür. Yukarıdaki araştırma bulguları ve ampirik örneklere bağlı olarak aşağıdaki hipotezler ve araştırma modeli geliştirilmiştir.

H1: İşkoliklik davranışı, tükenmişlik sendromunu olumlu yönde etkilemektedir.

H1a:Bireyin çalışma yönelimi arttıkça tükenme sendromu gösterme eğilimi artacaktır.

H1b: Bireyin çalışma ilgisi arttıkça tükenme sendromu gösterme eğilimi artacaktır.

H1c: Bireyin çalışma zevki arttıkça tükenme sendromu gösterme eğilimi artacaktır.

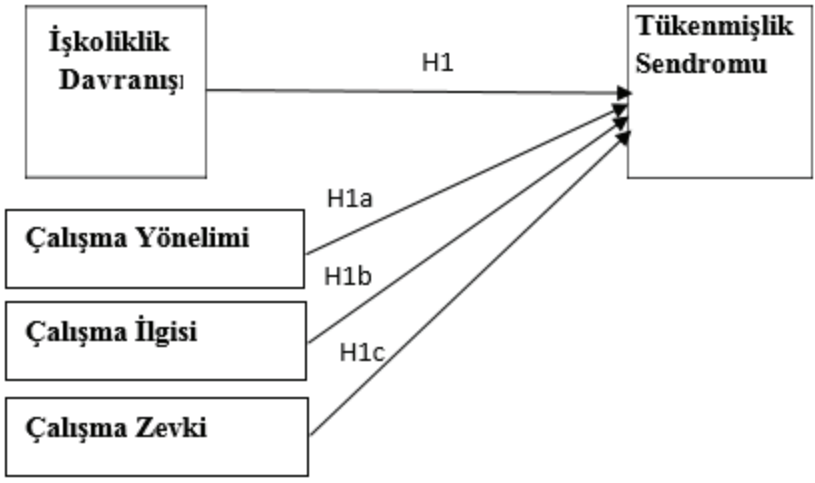

Şekil 1. *Araştırmanın Temel Modeli*

4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

4.1. Amaç, Kapsam ve Yöntem

Bu çalışmanın temel amacı İstanbul Esenyurt ilçesinde faaliyette olan tekstil firması çalışanlarının işkoliklik davranışlarının tükenmişlik davranışlarını etkileyip etkilemediğini ortaya çıkarmaktır. Araştırma özel bir tekstil firmasının yönetici ve çalışanlarından oluşmaktadır. (Genel müdür, genel müdür yardımcıları, bölüm sorumluları ve işçiler). Bu kapsamda firmanın genel müdüründen alınan gerekli izinler ve bilgilerden hareketle toplam çalışan sayısının 321 kişi olduğu bilinmektedir.

Araştırmada veriler anket tekniğiyle ve tesadüfi örnekleme yöntemi esas alınarak uygulanmıştır. Ana kütleyi temsilen firma çalışanlarına 300 adet anket dağıtılmış ve toplanmış, bu işlemin sonucunda bazı ölçeklerde veri kayıpları ve boş cevapların olduğu gözlendiği için 211 anket değerlendirmeye alınmıştır. Böylece dağıtılan anketlerin yaklaşık %71'i eksiksiz bir şekilde geri dönerken Ana kütleyi temsilen %95 güven düzeyi %5 güven aralığında en az 175 veri girişi şartı sağlanmıştır. [2] Verilerin analizinde ise SPSS ve AMOS paket programları kullanılmıştır.

Tekstil çalışanlarının İşkoliklik ve tükenmişlik sendromunu ölçebilmek amacıyla işkoliklik dereceleri Spence ve Robbins (1992) tarafından geliştirilen, işkoliklik konusundaki araştırmalarda oldukça sık kullanılan bir ölçüm aracı olan ve işkoliklik bataryası (WorkBAT) adı verilen bir ölçekle ölçülmüştür. (Spence ve Robbins,1992). Ölçek çalışma yönelimi, çalışma zevki ve çalışma ilgisi olmak üzere üç boyuttan oluşmaktadır. Ayrıca Amerika, Japonya, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda'da ölçekle yapılan çalışmalarda ölçeğin geçerliliği doğrulanmıştır.(McMillan v.d.,2001). Ülkemizde ise bu ölçeği (Naktiyok ve Karabey,2005)'de kullanmıştır. Ayrıca yine tekstil çalışanlarının tükenmişlik düzeyleri Pines ve Kafry tarafından geliştirilen ve toplam 21 sorudan oluşan tükenmişlik ölçeği ile ölçülmüştür (Weisberg,1994). 5'li Likert ölçeği çerçevesinde derecelendirilen ölçek fiziksel, duygusal ve zihinsel tükenme altında toplam üç boyuttan oluşmaktadır. Ölçeklerdeki sorular 5'li Likert tipindedir. Araştırmada demografik değişkenler kontrol değişkeni olarak değerlendirilmiştir.

4.2. Bulgular

Bu çalışmada öncelikle veriler üzerinde normallik testine bakılmış ve bu testin sonuçlarına göre verilerin normal bir şekilde dağılıp dağılmadığı incelenmiştir. Bunun içinde Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testleri, yaprak testi ve histogram testleri dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Burada normallik testine ilk önce bakılmalıdır çünkü verilerin normal ya

2 https://www.anketcozumu.com/orneklem-hesaplama/

da normal olmayan bir dağılıma göre dağılması ve bu testi dikkate almadan uygulanacak istatistiksel analizlerin sonuçları ve bağlayıcılığı yanıltıcı sonuçlar verebilmektedir. Örneğin normallik testi uygulanmadan yapılan çalışmalarda standart sapma, hata payları ve regresyon yüklerinin oranlarında oldukça büyük sapmalar görülebilmektedir. Bu kapsamda yapılan normallik testi sonuçları incelenmiş ve verilerin anlamlılık düzeyi, 05 düzeyinin altında çıkması ile yani anlamlı çıkması sonucunda normal dağılımın oluşmadığı belirlenmiştir. Böylece çalışmada yapılan analizler verilerin normal bir dağılıma uygun olarak dağılmadığı ortaya konulduğundan analizlerde bu yönde yapılmıştır. Yapısal eşitlik modellemesini esas alan tüm sosyal bilimler çalışmalarında esasen aşağıdaki Tablo 1'deki uyum indeksleri genel itibari ile referans olarak verilmektedir.

Tablo 1. *Referans Uyum İndeksi Değerleri*

İndeksler	**Referans Değeri**
CMIN/DF	$0< \chi 2/sd \leq 5$
RMR	<,10
CFI	≥,90
IFI	≥,90
TLI	≥,90
RMSEA	<,05-≤,08

Kaynak: *Bentler, P.M. (1990)*

4.2.1.Demografik Özellikler

Tablo 2. İncelendiğinde tekstil firması çalışanlarının %41.7'si kadın %58,3'ü erkektir. Medeni durumlarına göre ise çalışanların çoğunluğu %52,6'sı bekârdır. Çalışanların gelir durumu düşük gelirli sayılabilecekleri %56,4 1501-3000 TL arasındadır. Firma çalışanlarının görev pozisyonlarına bakıldığında çoğunluğunun %84,4 işçilerden oluştuğu görülmektedir. Mezuniyet durumlarına göre de yoğunluğun lise ve yüksekokul eğitiminde % 64,9 olduğu görülmektedir. Firma çalışanlarının yaş durumları incelendiğinde ise 26 ve 35 yaş aralığında %83,9 yoğunlaştığı gözlenmiştir. Yani bu firma da çalışanların genelinin genç ve orta yaşlarda kişiler olduğu söylenebilir. Son olarak mesleki deneyime bakıldığında ise yaşa göre dağılımın genç ve orta yaşlı olmasından kaynaklı mesleki deneyiminde 1-10 yıl arasında %93,3 eğilim gösterdiği gözlenmiştir.

Tablo 2. *Tekstil Çalışanlarının Demografik Özellikleri*

YAŞ	**Kişi**	**(%)**	**Mezuniyet**	**Kişi**	**(%)**
25 YAŞ VE ALTI	14	6,6	İLKÖĞRETIM	38	18,0
26-30 YAŞ	85	40,3	LISE	83	39,3
31-35 YAŞ	92	43,6	YÜKSEKOKUL	54	25,6
36-40 YAŞ	14	6,6	LISANS	32	15,2
41-45 YAŞ	6	2,8	LISANSÜSTÜ	4	1,9
POZİSYON	**Kişi**	**(%)**	**GELİR DÜZEYİ (TL)**	**Kişi**	**%**
İŞÇİ	178	84,4	1500 TL VE ALTI	58	27,5
PERSONEL SORUMLULUSU	26	12,3	1501-3000 TL	119	56,4
GENEL MÜDÜR	2	,9	3001-4500 TL	28	13,3
GENEL MÜDÜR YARDIMCISI	5	2,4	4501 TL VE ÜZERİ	6	2,8
			MEDENİ DURUM	**Kişi**	**%**
MESLEKİ DENEYİM	**Kişi**	**(%)**	EVLİ	100	47,4
1-5 YIL	129	61,1	BEKAR	111	52,6
6-10 YIL	68	32,2	**CİNSİYET**	**Kişi**	**%**
11-15 YIL	8	3,8	Kadın	88	41,7
16-20 YIL	4	1,9	Erkek	123	58,3
21 YIL VE ÜZERİ	2	,9			

4.2.2. Ölçeklere İlişkin Faktör Analizi Bulguları

Çalışmada kullanılan ölçeklerin faktör durumunu ortaya koyabilmek amacıyla öncelikle keşfedici (açımlayıcı) ve doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Çalışmanın ilk ölçeği işkoliklik davranışı ölçeğinde yer alan 23 ifadeye keşfedici faktör analizi yapılmış, ölçekteki "İK2,İK7,İK18" sorularını faktör yükünün, 40'ın altında olması ya da aynı faktörlere binişik olarak yüklenmeleri sebebiyle analizden çıkarılmıştır. Kalan 20 ifadeye ait bulgular Ölçeğe ait bulgular Tablo 3'de gösterilmiştir. Tablodan ölçek ifadelerinin üç boyutlu bir yapıda olduğu ayrıca tüm faktörlerin toplam varyansın %53,475'ini oranında açıklanabildiği de tespit edilmiştir. Ölçeğin güvenirlilik katsayısının yani cronbach alfa değerinin,893 oranında gözlenmesi ölçeğin yüksek derecede güvenilir olabileceğini de ortaya çıkarmaktadır (Tavakol ve Dennick,2011).

Keşfedici faktör analizinde KMO değerinin (,845) 0,60'dan büyük olması örneklemin yeterli düzeyde olduğunu ve iç tutarlılık oranının sağlandığını gösterirken küresellik oranının, 000 olması verilerden anlamlı boyutların çıkabileceğini ortaya koymaktadır (Bland ve Altman,1997).

Tablo 3.

İşkoliklik Ölçeğine İlişkin ***Keşfedici Faktör Analizi Sonuçları***

Faktörler

	Faktör Yükleri	Özdeğer	Açıklanan Varyans	Toplam Varyans	Cronbac h Alpha
Çalışma Yönelimi		**4,180**	**20,901**	**20,901**	**,843**
İK20	,860				
İK21	,852				
İK19	,850				
İK22	,758				
İK23	,724				
İK6	,484				
Çalışma Zevki		**4,153**	**20,767**	**41,668**	**,887**
İK11	,736				
İK12	,731				
İK13	,684				
İK14	,657				
İK8	,630				
İK10	,604				
İK15	,531				
İK9	,493				
İK16	,490				
İK4	,489				
Çalışma İlgisi		**2,362**	**11,808**	**53,475**	**,898**
İK17	,696				
İK5	-,669				
İK1	,661				
İK3	,645				
KMO= ,845	Barlett Küresellik Testi= 1953,101			SD= 190 P= ,000	

İşkoliklik ölçeğinin açıklayıcı faktör analiziyle elde edilen faktör yapısına bakıldıktan sonra bu uyumluluk ayrıca değerleri DFA ile de incelenmiştir. Elde edilen bulgulardan bazı ifadelerin standardize edilmiş regresyon katsayısının 0,50'den düşük olduğu görülmüş (İK1, İK4, İK8 ve İK17) bu sorular analizden çıkarılarak DFA tekrar edilmiştir. Daha sonra bazı maddeler Amos tavsiyeleri doğrultusunda indekslerde gerekli iyileştirmeleri yapmak amacıyla İK11 ve İK14; İK10,İK16 arasında iyileştirme yapılmıştır. Ölçeğe ilişkin modifikasyon (iyileştirme) öncesi ve sonrası elde edilen sonuçlar aşağıda verilmiştir.

Tablo 4. *İşkoliklik Ölçeğine İlişkin Uyum İndeksi Sonuçları*

İndeksler	Referans Değeri	İyileştirme Öncesi Değerler	İyileştirme Sonrası Değerler
CMIN/DF	0< χ2/sd ≤ 5	3,419	2,523
RMR	<,10	,789	,048
CFI	≥,90	,847	,958
IFI	≥,90	,899	,956
TLI	≥,90	,876	,967
RMSEA	<,05-≤,08	,094	,075

Araştırmada kullanılan işkoliklik ölçeğinin iyileştirme sonrası faktör yükleri aşağıda ki gibi verilmiştir.

Şekil 2. *İşkoliklik Davranışına İlişkin Doğrulayıcı Faktör Analizi*

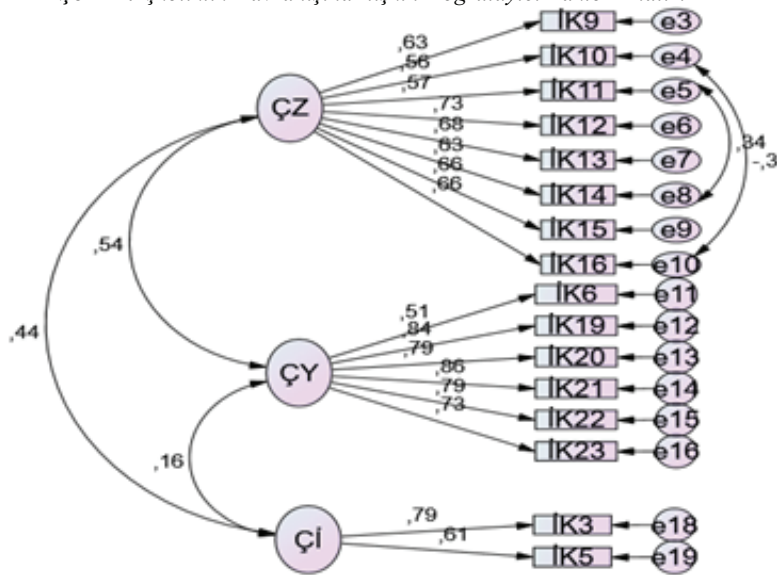

Araştırmada kullanılan ikinci ölçek 21 ifadeden oluşan tükenmişlik ölçeğine açıklayıcı faktör analizi yapılmış ve faktör yükü , 40'ın altında olan "T1ve T2 maddeleri çıkarıldıktan sonra analiz tekrar edilmiştir. Yapılan analizde ölçekteki ifadelerin tek boyutlu olduğu ve tüm faktörlerin toplam varyansın %64,594 oranında açıkladığı görülmüştür. Ayrıca KMO değeri (,942) ve küresellik testi düzeyi (,000 gerekli koşulları sağlamış ve güvenirlik oranı (,941) ölçeğin yüksek düzeyde güvenilir olduğu gözlenmiştir.

Tablo 5. *Tükenmişlik Ölçeğine İlişkin Keşfedici Faktör Analizi Sonuçları*

Faktörler	**Faktör Yükleri**	**Özdeğer**	**Açıklanan Varyans**	**Toplam Varyans**	**Cronbach Alpha**
Tükenmişlik Ölçeği		**12,601**	**64,594**	**64,594**	**,941**
T12	,868				
T10	,859				
T16	,848				
T7	,843				
T11	,830				
T9	,828				
T6	,826				
T8	,812				
T13	,806				
T17	,794				
T20	,792				
T14	,788				
T19	,761				
T15	,760				
T18	,749				
T4	,747				
T3	,746				
T21	-,730				
T5	-,649				
KMO= ,942	Barlett Küresellik Testi= 3621,058			SD= 210 P= ,000	

Tükenmişlik ölçeğinin keşfedici faktör analizi sonuçlarına bakıldıktan sonra yine DFA 'da bakılmıştır. Bu analizin sonucuna göre bu maddelerin standardize edilmiş regresyon katsayısının 0,50 oranından daha fazla olduğu görülmüş ve ölçeğin referans değişkenlerine ilişkin değerler ile uyumlu olduğu ancak altı maddenin Amos programı tavsiyeleri de dikkate alınarak

indekslerde gerekli iyileştirmeleri yapmak amacıyla (T3,T4;T6,T8; T6 ve T15) arasında iyileştirmeler uygulanmıştır. Bu kapsamda ölçeğin iyileştirmeler öncesi ve iyileştirmeler sonucunda elde edilen değerleri aşağıdaki tablodaki gibi verilmiştir.

Tablo 6. *Tükenmişlik Ölçeğine İlişkin Uyum İndeksi Sonuçları*

İndeksler	Referans Değeri	İyileştirme Öncesi Değerler	İyileştirme Sonrası Değerler
CMIN/DF	0< χ2/sd ≤ 5	3,265	2,783
RMR	<,10	,048	,037
CFI	≥,90	,901	,923
IFI	≥,90	,901	,924
TLI	≥,90	,871	,911
RMSEA	<,05-≤,08	,088	,076

Araştırmada kullanılan tükenmişlik ölçeğinin iyileştirme sonrası faktör değerleri aşağıda ki gibi verilmiştir.

Şekil 3. *Tükenmişlik Ölçeğine ilişkin Doğrulayıcı Faktör Analizi*

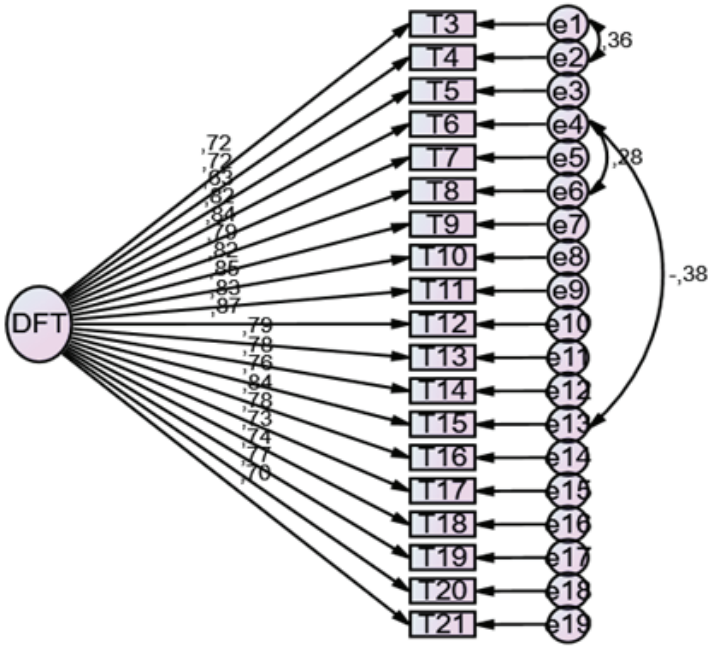

DFT: *Duygusal ve Fiziksel Tükenmişlik*

4.2.3. Hipotezlerin Testi

Araştırmada hastane çalışanlarının, işkoliklik ve tükenmişlik sendromu davranışı arasındaki ilişkiler ölçeklerin yönünün ve şiddetinin belirlenebilmesi amacıyla korelasyon analizi yöntemi ile incelenmiştir. Ayrıca verilerin normal dağılmadığı daha önceden de ortaya konulduğu için Spearman analizi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlarda aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 9. *Değişkenler Arasındaki İlişki (p< ,01**; p< ,05*)*

	X	SS	1	2	3	4	5
İŞKOLİKLİK	3,998	1,39	1				
ÇALIŞMA ZEVKİ	3,632	,995	,750**	1			
ÇALIŞMA YÖNELİMİ	3,771	,914	,607**	,488**	1		
ÇALIŞMA İLGİSİ	3,992	,936	,208**	***,089***	,080	1	
TÜKENMİŞLİK SENDROMU	4,021	1,78	,606**	,390**	,780**	,125	1

Tablo 9'da ölçeklere yönelik ortalama değerleri, standart sapma değerleri ve ölçekler arasındaki temel ve boyutsal ilişkiler gösterilmiştir. Tabloya göre tekstil firmasında çalışanlarının genel olarak işkolik davranış gösterme eğiliminde oldukları (ort.=3,998) görülmektedir. Ayrıca çalışanların tükenmişlik düzeylerinin de (ort.=4,021) yüksek seviyelerde olduğu gözlenmiştir. Tablo 9'a göre çalışanların çalışma zevki ve çalışma yönelimi ile tükenmişlik düzeyleri arasında %99 önem düzeyinde olumlu ve anlamlı yönde ilişki olduğu görülürken; firma çalışanların çalışmaya yönelik ilgileri ile tükenmişlik düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu ancak bu ilişkinin diğerlerine göre zayıf olduğu gözlenmiştir. Dolayısıyla tekstil firmasında çalışanların işkoliklik düzeyleri arttıkça tükenmişlik davranışları düzeylerinde de olumlu ve anlamlı bir artış olacağı görülmüştür.

Bu çalışmada ölçekler arasındaki ilişkinin şiddeti ve yönü ortaya konulduktan sonra hipotezlerin test edilmesi aşamasına geçilmiştir. Hipotezlerin testi için yapısal eşitlik modellemesi tercih edilmiştir. YEM uygulanmadan önce ise ölçekler arasında çoklu doğrusallık sorununun olup olmadığına bakılmış ve ölçeklerin faktör şişirme oranı (Variance Infilation Factor-VIF) incelenmiştir. Bu analize göre de ölçeklerin VIF değerinin 10'un altında olduğu ve tolerans değerinin de 0,10'un üstünde olduğu görüldüğünden çoklu doğrusallık ile ilgili herhangi bir sorunun olmadığı tespit edilmiştir. Böylece de söz konusu modele YEM yapılabileceği anlaşılmıştır (O'brien,2007). Ayrıca bu çalışmada verilerin normal dağılım göstermediği katı bir şekilde orta-

ya konulduğundan AMOS paket programının bir özelliği olan ve eşgüdümlü olarak üç ya da daha fazla ölçeğin direk ya da dolaylı etkilerinin görülmesini sağlayan bootstrap yöntemi uygulanmıştır (Danielsson vd,2001).

Araştırmanın temel modelinde örgütsel adalet bağımsız değişken; örgütsel güven ve iş tatmini ise bağımlı değişken olarak incelenmiştir. Yapılan analizin kestirim sonuçları aşağıda sunulmuştur.

Şekil 5. *Standardize Edilmiş Kestirim Sonuçlarının Model Üzerinde Gösterilmesi*

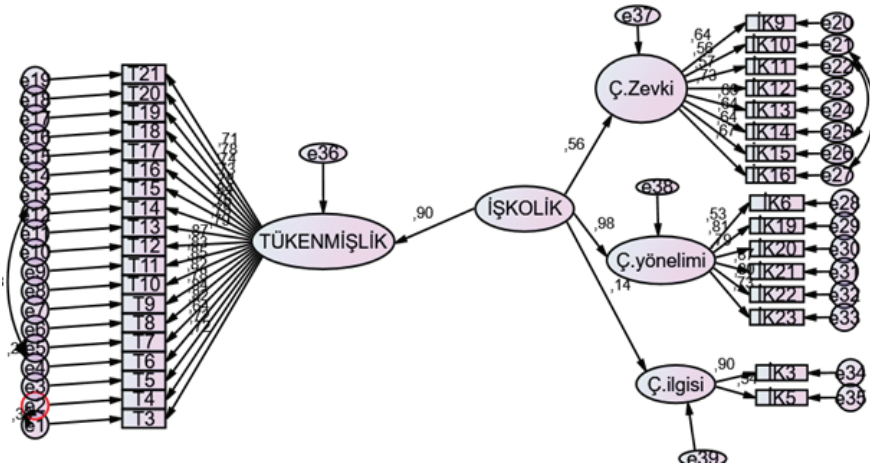

Çalışanların işkoliklik davranışlarının tükenmişlik davranışlarını olumlu yönde (,90) ve anlamlı (,001) düzeyde etkilemektedir. Ayrıca işkoliklik davranışının alt boyutları olan çalışma zevki (,56) çalışma yönelimi (,98) ve çalışma ilgisi (,14) 'de tükenmişlik davranışı ile ilişkisinde olumlu ve anlamlı olarak etkilenmektedir. Dolaysıyla da H1,H1a,H1b,H1c hipotezlerinin de desteklendiği görülmüştür.

Çalışmada araştırılan modelin uyum indeksi aralıkları aşağıda gösterilmiştir. Tabloya göre modelin referans değerlerini kabul edilebilir uyum düzeyinde sağladığı görülmektedir.

Tablo 10. *Modelin Uyum İndekslerine İlişkin Değer Aralıkları*

İndeksler	Referans Değeri	Ölçüm **Modeli**
CMIN/DF	$0< \chi 2/sd \leq 5$	2,410
RMR	<,10	,053
CFI	≥,90	,959
IFI	≥,90	,960
TLI	≥,90	,947
RMSEA	<,05-≤,08	,072

Yukarıda da belirtildiği üzere çalışmanın verilerinin normal dağılmadığı katı bir şekilde belirtildiğinden cinsiyet değişkeni açısından çalışanlarının işkoliklik düzeyleri ve tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişki Mann-Whitney U testiyle değerlendirilmiş ve sonuçlar Tablo 11'de verilmiştir.

Tablo 11. *Cinsiyet Değişkeni Açısından Mann-Whitney U Testi*

Değişken	Grup	N	Ortalama Sırası	Önem Düzeyi (sig.)
İşkoliklik	Kadın	88	113,20	,048
	Erkek	123	100,85	
Tükenmişlik Sendromu	Kadın	88	114,76	**,047**
	Erkek	123	99,73	

Tablo 11'e bakıldığında cinsiyet farklılığının çalışanların tükenmişlik düzeyleri arasında (p<,05) düzeyinde anlamlı bir farklılık yarattığı görülmektedir. Ancak cinsiyet farklılığının çalışanların işkoliklik düzeyleri ile anlamlı bir ilişki içerisinde olmadığı görülmüştür. Ayrıca tekstil firmasında çalışan erkeklerin kadınlara oranla daha fazla tükenmişlik düzeyinde olduğu da tespit edilmiştir.

Tablo 12. *Medeni Durum Açısından Mann-Whitney U Testi*

Değişken	Grup	N	Ortalama Sırası	Önem Düzeyi (sig.)
İşkoliklik	Evli	100	125,13	**,002**
	Bekar	111	88,77	
Tükenmişlik Sendromu	Evli	100	112,20	
	Bekar	111	100,41	,160

Çalışanların medeni durumlarına göre ise işkolik düzeyleri arasında (p<,05) düzeyinde anlamlı bir farklılık yarattığı görülürken tükenmişlik sendromu arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür. Bununla birlikte evli çalışanların bekârlara göre daha fazla işkolik davranışı gösterme eğiliminde oldukları görülmüştür. Ayrıca, işkoliklik düzeyleri ve tükenmişlik düzeyleri arasında mesleki pozisyon açısından fark bulunup bulunmadığını görmek için yapılan Kruskal-Wallis H testi sonuçları da Tablo 13'de gösterilmiştir.

Tablo 13. *Çalışılan Pozisyon Değişkeni Açısından Kruskal-Wallis H Testi*

Değişken	Grup	N	Ortalama Sırası	Önem **Düzeyi (sig.)**
İşkoliklik	İşçi	178	95,48	,003
	Personel Sorumlusu	26	155,54	
	Genel Müdür	2	190,00	
	Genel Müdür Yardımcısı	5	189,40	
Tükenmişlik Sendromu	İşçi	178	97,19	,025
	Personel Sorumlusu	26	148,87	
	Genel Müdür	2	147,50	
	Genel Müdür Yardımcısı	5	180,00	

Tablo 13'e göre çalışanların işyerindeki pozisyonları ile işkoliklik davranışları ile tükenmişlik davranışları arasında (p<,05) düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Aynı zamanda işkoliklik düzeyleri ve tükenmişlik sendromu en fazla olan bireylerin genel müdür ve yardımcılarının olduğu görülürken en az işkoliklik ve tükenmişlik davranışının da işçilerde olduğu görülmektedir. Buradan hareketle bu firmadaki üst düzey yöneticilerin iş stresini ve karlılık baskısını daha yoğun hissettikleri dolaysıyla da daha fazla çalışmak zorunda olduklarını düşündüklerinden yüksek seviyede tükenmişlik duygusu içerisinde olabilecekleri varsayılabilir.

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu araştırmada tekstil firması çalışanlarının işkoliklik davranışlarının tükenmişlik sendromuyla ilişkisinin bulunup bulunmadığı belirlenmiştir. Bu kapsamda literatür incelendiğinde işkoliklik ve iş tatmini ile ilgili bazı çalışmaların olduğu ve bunların da çok az sayıda olduğu görülmüştür. Bu çalışmadan elde edilen bulgulardan hareketle ülkemizde tekstil firmasında çalışanların işkoliklik davranışları ile tükenmişlik düzeyleri ile ilgili bilgi sahibi olunabilir. Ayrıca bu davranışların cinsiyet, medeni durum ve çalışılan pozisyona göre farklılık gösterip göstermediği de bulgulardan hareketle yorumlanabilir.

Araştırma İstanbul'un Esenyurt ilçesinde bulunan ve tesadüfi olarak seçilen bir tekstil firmasının çalışanları ve yöneticileri üzerinde yapılmıştır.

Anket uygulaması yapılmadan önce firma yöneticileri ile görüşülmüş ve gerekli izinler alındıktan sonra söz verildiği gibi firmanın ya da katılımcıların ismi geçirilmeyecek şekilde anket çalışması gerçekleştirilmiş ve geliştirilen hipotezler YEM ile test edilmiştir.

Çalışmada elde edilen bulgulara göre firma çalışanlarının işkoliklik ve iş tatmini davranışı gösterme eğilimleri yüksek sayılabilecek düzeylerde olduğu görülmüştür. Bir diğer ifadeyle çalışanların işkoliklik düzeyleri arttıkça tükenmişlik düzeylerinin de pozitif yönde ve güçlü bir şekilde artacağı görülmüştür. Aynı zamanda işkolikliğin boyutlarının da her birinin tükenmişlik sendromu ile pozitif yönde ilişkili olduğu görülürken en zayıf ilişkinin çalışma ilgisinden kaynaklandığı hem korelasyonel analizde hem de yapısal eşitlik modellemesinde gözlenmiştir. Literatür incelendiğinde işkolik ve tükenmişlik davranışlarının tıpkı bu çalışmada olduğu gibi olumlu ve anlamlı yönde ilişkili olduğu görülmektedir.

Araştırmada elde edilen diğer önemli bulgu ise işkoliklik ve tükenmişlik sendromu arasındaki ilişkide demografik özelliklerin modeli anlamlı bir şekilde etkileyip etkilemediği sorusuna cevap aramaktı. Bu çerçevede cinsiyete göre anlamlı bir farklılaşmanın olup olmadığına bakıldığında işkoliklik davranışı ile anlamlı bir ilişki mevcut değilken tükenmişlik davranışı yönünden bakıldığında ise anlamlı bir farklılaşmanın olduğu ve erkeklerin kadınlara göre kendilerini daha fazla tükenmiş olarak hissettikleri ortaya çıkmıştır. Ayrıca yine medeni duruma göre bakıldığında evli bireylerin daha fazla işkolik oldukları ve tükenmişlik içinde herhangi bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Yine demografik değişkenlerden olan iş yerinde çalışılan pozisyona göre bakıldığında genel müdür ve genel müdür yardımcısı düzeyindeki üst yöneticilerin daha fazla işkoliklik davranışını sergiledikleri ve aynı zamanda daha fazla tükenmişlik sendromu eğiliminde oldukları görülmüştür. Bu bilgilerden hareketle tekstil firması gibi yerlerde üst düzey yöneticilerin diğer çalışanlara göre daha fazla beklenti içine girmeleri nedeniyle daha çok çalışmak zorunda hissettiklerinden işkolikliğe doğru bir eğilimlerinin olduğu söylenebilir. Bu da zamanla karlılık ve rekabet baskısı nedeniyle üst yönetimin üzerinde tükenmişlik sendromuna yol açabilir.

Her çalışmanın belirli sınırlılıkları muhakkak olması gerekmektedir. Bu çalışmanın da en büyük sınırlılığı söz konusu araştırmanın verilerinin İstanbul gibi büyük bir ana kütleyi temsil eden bir ilin sadece bir ilçesinde araştırılmış olmasıdır. Bu anlamada bu çalışma İstanbul'un ilgili firmaların bulunduğu tüm semtlerinde ve farklı sektörlerde kıyaslama yapılacak şekilde de gerçekleştirilebilirdi. Gelecekte yapılacak araştırmalara söz konusu modeli farklı kültür ve kurumlara da uygulayarak modele demografik ve sosyo-kültürel değişkenleri de dâhil ederek analizlerin yapılması önerilebilir.

KAYNAKÇA

Barut, Y., & Kalkan, M. (2002). Ondokuz Mayıs Üniversitesi öğretim elemanlarının tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 14, 66-77.

Bentler, P.M. (1990) "Comparative fit indexes in structural models", Psychol Bull, 107(2):238-46.

Bland, J. M., & Altman, D. G. (1997). Statistics notes: Cronbach's alpha. Bmj, 314(7080), 572.

Boles, J. S., Dean, D. H., Ricks, J. M., Short, J. C., & Wang, G. (2000). The dimensionality of the Maslach Burnout Inventory across small business owners and educators. Journal of Vocational Behavior, 56(1), 12-34.

Brady, B. R., Vodanovich, S. J., & Rotunda, R. (2008). The impact of workaholism on work-family conflict, job satisfaction, and perception of leisure activities. The Psychologist-Manager Journal, 11(2), 241-263.

Burke, R. J. (1999). Workaholism and extra-work satisfactions. The International Journal of Organizational Analysis, 7(4), 352-364.

Burke, R. J., & Fiksenbaum, L. (2009). Work motivations, satisfactions, and health among managers: Passion versus addiction. Cross-Cultural Research, 43(4), 349-365.

Danielsson, J., de Haan, L., Peng, L., & de Vries, C. G. (2001). Using a bootstrap method to choose the sample fraction in tail index estimation. Journal of Multivariate analysis, 76(2), 226-248.

Fisher, G. G., Bulger, C. A., & Smith, C. S. (2009). Beyond work and family: A measure of work/nonwork interference and enhancement. Journal of Occupational Health Psychology, 14(4), 441.

Freudenberger, H. J. (1974). Staff burn-out. Journal of social issues, 30(1), 159-165.

Hellesøy, O., Grønhaug, K., & Kvitastein, O. (2000). Burnout: conceptual issues and empirical findings from a new research setting. Scandinavian journal of management, 16(3), 233-247.

https://www.anketcozumu.com/orneklem-hesaplama/

Machlowitz, M. (1980). Workaholics, living with them, working with them. Addison Wesley Publishing Company.

Maslach, C., & Jackson, S. E. (1984). Patterns of burnout among a national sample of public contact workers. Journal of Health and Human Resources Administration, 189-212.

Maslach, C., & Leiter, M. P. (2008). Early predictors of job burnout and engagement. Journal of applied psychology, 93(3), 498.

Maslach, C., Jackson, S. E., Leiter, M. P., Schaufeli, W. B., & Schwab, R. L. (1986). Maslach burnout inventory (Vol. 21, pp. 3463-3464). Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.

Maslach, C., Schaufeli, W. B., & Leiter, M. P. (2001). Job burnout. Annual review of psychology, 52(1), 397-422.

McMillan, L. H., O Driscoll, M. P., & Burke, R. J. (2003). Workaholism: A review of theory, research, and future directions. International review of industrial and organizational psychology, 18, 167-190.

McMillan, L. H., O'driscoll, M. P., Marsh, N. V., & Brady, E. C. (2001). Understanding workaholism: Data synthesis, theoretical critique, and future design strategies. International Journal of Stress Management, 8(2), 69-91.

McMillan, L. H., O'driscoll, M. P., Marsh, N. V., & Brady, E. C. (2001). Understanding workaholism: Data synthesis, theoretical critique, and future design strategies. International Journal of Stress Management, 8(2), 69-91.

Naktiyok, A., & Karabey, C. N. (2005). İşkoliklik ve tükenmişlik sendromu. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 19(2), 179-198.

O'brien, R. M. (2007). A caution regarding rules of thumb for variance inflation factors. Quality & quantity, 41(5), 673-690.

Oates, W. (1986). On being a "workaholic" (A serious jest). Pastoral Psychology, 19, 16–20.

Oates, W. E. (1971). Confessions of a workaholic: The facts about work addiction. World Publishing Company.

Schaufeli, W., & Enzmann, D. (1998). The burnout companion to study and practice: A critical analysis. CRC press.

Scottl, K. S., Moore, K. S., & Miceli, M. P. (1997). An exploration of the meaning and consequences of workaholism. Human relations, 50(3), 287-314.

Snir, R., & Harpaz, I. (2009). Workaholism from a cross-cultural perspective.

Spence, J.T., & Robbins, A.S. (1992). Workaholism: Definition, measurement, and preliminary results. Journal of Personality Assessment, 58, 160–178.

Tavakol, M., & Dennick, R. (2011). Making sense of Cronbach's alpha. International journal of medical education, 2, 53.

Weisberg, J. (1994). Measuring workers′ burnout and intention to leave. International Journal of Manpower, 15(1), 4-14.

Xanthopoulou, D., Bakker, A. B., Dollard, M. F., Demerouti, E., Schaufeli, W. B., Taris, T. W., & Schreurs, P. J. (2007). When do job demands particularly predict burnout? The moderating role of job resources. Journal of managerial psychology, 22(8), 766-786.

İNFERTİLİTEDE BİR BAŞETME ARACI OLARAK TİNSELLİK

Fulya AKGÜL GÖK[1]

1 Dr, Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü

İNFERTİLİTEDE BİR BAŞETME ARACI OLARAK TİNSELLİK

Fulya AKGÜL GÖK[1]

GİRİŞ

İnfertilite, birey, aile, evlilik ve sosyal statü üzerinde tehdit yaratan stresli bir deneyimdir. Dünya çapında yaklaşık 48.5 milyon insan infertiliteden etkilenmektedir (Mascarenhas ve ark., 2012). İnfertilite bireylerin yeni gelişimsel rolleri üstleneceği yeni bir hayata geçişte, onlar için engeller yaratabilen (Covington ve Burns, 2006), bireylerde rol başarısızlığına ve bilişsel durumun bozulmasına yol açan (Gonzales, 2000; Sherrod, 2004), önemli yaşam amaçlarını tehdit eden ve "çözümlenemeyen" bir problem olarak algılanan bir yaşam krizidir. Bu durum kişisel problemleri, evlilik sorunlarını, sosyal, kültürel, duygusal ve tıbbi sonuçları da beraberinde getirebilmektedir (Hart, 2002; Verhaak ve ark., 2007; Papreen ve ark., 2000; Bhatti ve ark., 1999; Latifnejad Roudsari ve ark., 2007; Merari ve ark., 2002). İnfertilite, kendiliğin yeniden kavramsallaştırılmasına yol açmaktadır (Latifnejad Roudsari ve ark., 2014).

İnfertilite, özellikle kadın için stres yaratan bir durumdur ve düşük benlik saygısı, bireyin yaşamı üzerinde kontrol duygusunun azalması, bedeni üzerindeki kontrolün azalması, aile ve sosyal ilişkilerinde bozulma gibi durumlara neden olabilmektedir (Merari ve ark., 2002). Önemli duygusal sıkıntılarına rağmen bazı infertil kadınlar, profesyonel destek aramamayı tercih edebilmektedir (Boivin ve ark., 1999). Bunun önemli nedenlerinden biri, tedavi ile ilgili psikolojik sıkıntıların kadınlar tarafından ikincil sorun olarak algılanması veya sorun olarak algılanmamasıdır. İnfertil kadınlar psikolojik sorunlarının üstesinden gelebilmek için kişisel baş etme kaynaklarını ya da sosyal destek ağlarını kullanmaktadır (Boivin ve ark., 1999).

Sosyal hizmet literatüründe tinsellik, çok fazla göz ardı edilen alanlardan birisidir. Tinsellik -"yaşamın nefesi"- insanın kendisiyle ve dünyayla olan bağlantısı, transandantal ve kutsalın takdiri, bireyin yaşamında bir amaç ve anlam duygusu gibi amaçların gerçekleştirilmesi yönünde birey için önemli bir süreçtir. Tinsellik bireyin bilinmeyen, gizli kalmış bölümünü ortaya çıkarmayı da kapsamaktadır. Aynı zamanda ruhun derinliklerine ve "gölgeye" doğru bir yolculuğu da içermektedir. "Gölgeye yolculuk", kişinin farkında olmadığı ve kişiye rahatsızlık veren yönlerinin tanımlanmasıdır (Derezotes, 2000: 215). Tinsellik her ne kadar soyut bir kavram

1 Dr, Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü

olarak algılansa da kişinin sosyal, psikolojik ve fiziksel iyilik halini de etkilemektedir (Akgül Gök, 2018). Sosyal hizmet mesleğinin nihai amaçlarından biri olan bireylerin "iyilik halinin" sağlanması ve geliştirilmesi için bireyin tinsel alanının keşfine yönelik çalışmaların yapılarak, bir başetme aracı olarak tinselliğin kullanılması son derece önemlidir.

İnfertilitenin Toplumsal İnşası

Özellikle geleneksel toplumlarda aile yapısı çocukla birlikte tamamlanmış olarak kabul edilmektedir. Aileye yüklenen bu misyon, çocuk sahibi olamayan çiftler üzerinde olumsuz psikolojik ve toplumsal etkilere neden olabilmektedir. İnfertilite, çiftlerin psikolojik, sosyal, cinsel yaşamlarını etkileyebilmekte, geleceğine yön verebilmektedir. Bununla birlikte bireyin beden imajında ve benlik algısında değişimler meydana getirebilmektedir (Boivin, 2003). İnfertilite her ne kadar tüm aile sistemini etkilese de bu durumdan en çok etkilenen bireyler kadınlar olmaktadır (Oddens ve ark., 1999). "Kadın olmayı" çocuk sahibi olmakla bağdaştıran toplumlarda, çocuk sahibi olamayan kadın kendisini "eksik" hissederek birçok psikolojik ve sosyal sorunla karşılaşabilmektedir. Yapılan çoğu çalışma, çocuksuzluk durumunu daha çok kadının yaşadığı sorunlar bağlamında değerlendirmiştir (Domar ve ark., 2005; Parry, 2004; Latifnejad Roudsari ve ark., 2014). Merari ve ark. (1996), kadınların infertilite durumunun sorumluluğunu erkeklere göre daha fazla üzerine aldığını, hatta eşlerini "koruma" eğiliminde olduğunu belirtmiştir. Yanıkkerem ve ark. (2008), çocuksuzluğun kadının benlik saygısında düşüşe, kontrol duygusunda azalmaya ve toplumdan dışlanmışlık hissine neden olabileceğini belirtmiştir. Çocuksuzluğun erkek açısından psikolojik anlamı ise babalık hissinin doyurulamamasından kaynaklanan eksiklik, soyun devamının sağlanamaması, doğurtamama ve yaşlılıkta yalnız kalma durumudur.

Toplumların "sağlıkla ve sağlıksızlıkla" ilgili algıları kültürel olarak inşa edilebilmektedir (Kottak, 2002, akt. Topdemir Koçyiğit, 2012). Dolayısıyla infertilite, biyolojik olmakla birlikte kültürel bir olgu olarak tanımlanabilmektedir (Topdemir Koçyiğit, 2012). İnfertilite sadece çekirdek aile yapısını değil geniş aileyi ve yakın çevreyi de etkileyen bir durumdur. Toplum algısıyla ele alındığında, infertilite soyun devamını engelleyen bir sorun olarak görülebilmektedir. Bu durum çiftlerin, özellikle kadınların, toplum tarafından damgalanmasına veya bu bireylerin toplum algısından dolayı kendisini damgalamasına neden olabilmektedir. Çocuk doğurmayı varoluşun en önemli parçası olarak görmeye başlayan kadın (Prinds ve ark., 2014), bu süreçte bedenini, varoluşunu, yaşamı ve içinde bulunduğu durumu olumsuz bir şekilde yeniden tanımlayabilmektedir. İnfertilite, toplumsal olarak şekillendirilen bir durumdur. Toplumsal cinsiyet rolleri-

nin kadına ve erkeğe yüklediği roller, her iki cinsiyetin de yaşamını şekillendirmektedir. Özellikle kadının en büyük rollerinden birinin "annelik" olduğunu belirten toplum, anne olmayan kadını "eksik, zayıf, güçsüz" olarak sınıflandırmaktadır. Bazı yazarlar, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, sosyal rollerin yerine getirilmesinin "annelik" veya "babalık" ile yakın bir ilişkisi olduğunu belirtmektedir (Dyer ve ark., 2002). Topdemir Koçyiğit (2012) infertil bireylerle yaptığı çalışmasında, her iki kadından birinin doğrudan sosyal baskıya maruz kaldığını ifade etmiştir. Çalışmada kadınların, çocuk sahibi olmakla ilgili kendisine yöneltilen sorulardan rahatsızlık duyduğu, akranlarının çocuk sahibi olmasından rahatsızlık hissettiği, suçluluk duygusu yaşadığı, boşanma veya kuma ile tehdit edildiği ve ötekileştirildiği saptanmıştır. Büyük ölçüde toplumsal baskı hisseden bu kadınlar, kendilerini "verimsiz toprak" ve "kuruyan ağaç" gibi sıfatlarla nitelendirmiştir. Sezgin (2015), tıbbi bir konu olan hamile kalamama durumunun toplumsal ön kabullerle, erkekten bağımsız yalnızca kadınla ilişkilendirildiğini belirtmiştir.

İnfertilitede, kadının bu durumla ilişkili varoluşsal kaygıları, kadınlığını eksik hissetmesine sebep olmaktadır (Boz ve Okumuş, 2017). Pek çok sosyo-kültürel unsurla ilişkili olan bu durum, kadında utanç, dışlanma ve değersizlik gibi olumsuz duygular yaratabilmektedir. Çünkü toplumsal cinsiyet rolleri, kadının beden bütünlüğünü etkilemektedir ve kadınlığı anne olmakla bağdaştırarak, kadının saygınlığının anne olmakla artacağına vurgu yapmaktadır (Kaylı, 2011).

İnfertilite alanındaki önemli gelişmeler tamamen infertiliteye bir çözüm olmamaktadır. Bu bağlamda kültürel ve toplumsal modellerde gelişim oldukça büyük önem kazanmaktadır.

İnfertilitede Biyo-Psiko-Sosyal Sorunlarla Başetme

Bu başlık kapsamında, infertilite tedavisinde kullanılan tıbbi müdahalelere yer verilmeyip, bütüncül bir bakış açısıyla tedavinin gerçekleştirilmesinin ve infertil bireylerde kültür, toplum, inanç ve değerler gibi birtakım değişkenlerle ortaya çıkan psiko-sosyal güçlüklerin giderilebilmesi için gerekli olan bakış açılarının önemine vurgu yapılmaktadır.

İnfertiliteye neden olan unsurlar ve infertilite tedavisi karmaşıktır. İnfertiliteye neden olan unsurlar bir veya daha fazla olabilmektedir (Faramarzi ve ark., 2008). Çoğu çalışma, infertilitede, tıbbi tedavinin psiko-sosyal bakımla birlikte bütüncül bir şekilde ele alınmasının önemine vurgu yapmaktadır (Lalos, 1999). Bu durumda önemli olan şeylerden bir tanesi hamileliğin gerçekleşip gerçekleşmediğine bakılmaksızın, krizin olumlu bir şekilde çözülmesini kolaylaştırmaktır. Bu bağlamda sağlık profesyo-

nellerinin, infertilitenin yönetiminde ve değerlendirilmesinde bütüncül bir perspektifi benimsemesinin gerekliliği ön plana çıkmaktadır (Sewpaul, 1999). Bütüncül bakımda, bireylerin psikolojik, sosyal, kültürel ve tinsel ihtiyaçlarının, deneyimlerinin belirlenmesi ve var olan durumla en iyi şekilde baş edebilmesinin sağlanması amaçlanmaktadır (Ledger, 2005).

İnfertil bireylerin, içinde bulunduğu karmaşık durumla baş etmesinde, yaşanan olumsuz durumların geri planında kalan psiko-sosyal unsurlarla ilgili farkındalık sağlamasında "danışmanlık" almaları oldukça önemlidir. Danışmanlık, infertil bireylerin kendisini, duygularını, düşüncelerini keşfetmesine, içinde bulundukları durumla ilgili farkındalık sağlamasına ve daha olumlu bir yaşam sürebilmek için yeni yollar keşfetmesinde bu bireylere yardımcı olmaktadır. İnfertil bireyler için danışmanlık, destek, tavsiye, rehberlik ve yaşam amaçlarını netleştirmeyi içermektedir (Latifnejad Roudsari ve Allan, 2011). Bu bağlamda infertilite biriminde çalışan profesyonellerin de infertil bireylerin psiko-sosyal ihtiyaçlarının farkında olması gerekmektedir. Sağlık profesyonelleri bu alanda yetersiz kalabilmektedir.

İnfertilite alanında yapılan son çalışmalar, beden-zihin bütünlüğüne vurgu yapmaktadır (Chan ve ark., 2019). Biyo-psikososyal faktörler karmaşık bir şekilde birbirleriyle ve ayrıca sağlık ve iyilikle de bağlantılıdır (Barrows ve Jacobs, 2002). Beden-zihin tıbbının gelişimi, zihinsel veya duygusal süreçlerin fiziksel işleyişi etkileyebileceği fikrine dayanmaktadır (Chiaramonte, 1997). Bu nedenle, beden-zihin müdahaleleri, sağlıkla ilgili sorunların tedavisinde yardımcı terapiler olabilmektedir. Beden-zihin odaklı psikososyal grup müdahalelerinin, depresyon ve anksiyete belirtilerini, öz yeterliliği, evlilik işlevini ve bazı durumlarda klinik gebelik oranlarını iyileştirdiği bulunmuştur (Chan ve ark., 2012; Domar ve ark., 2015). Geleneksel grup temelli terapilere alternatif olarak, son zamanlarda ev temelli programlar ve kendine yardım programları geliştirilmeye başlanmıştır. Fertilite problemi yaşayan bireyler üzerinde test edilen bu müdahalelerin, bireylerin psikolojisi üzerinde olumlu etkiler yarattığı tespit edilmiştir (Kraaij ve ark., 2016; Chan ve ark., 2019; Cousineau ve ark., 2008). Chan ve ark. (2012) yaptıkları bir çalışmada, beden-zihin-ruh bütünlüğünün, tüp bebek tedavisi gören kadınların iyilik halini arttırdığını ve anksiyetesini azalttığını belirtmiştir. Bu şekilde bütüncül bir yaklaşım, geleneksel Çin tıbbı felsefesiyle batı tıbbının psikoterapisini birleştirmektedir. Chan ve ark. (2019), yaptıkları bir çalışmada bütüncül beden-zihin-ruh modelinin temel inancının şunlar olduğunu belirtmiştir: 1) Bedenin, aklın ve zihnin birbiriyle bağlantılı olduğu; 2) İnsanın varlığının bir bölümü olarak tinselliğin önemli olduğu; 3) Olumlu değişiklikler elde edebilmek için semptomları azaltmanın ötesine geçme ihtiyacının olduğu; 4) İyileşme ve kapasite geliştirmenin ikili hedef olduğu. Aynı çalışmada katılımcılara

yönelik bütüncül beden-akıl-zihin müdahalesi, beden-zihin sağlığını, akupunktur, masaj gibi fiziksel teknikleri, dikkat, meditasyon ve nefes alma gibi rahatlatma egzersizleri ile ilgili eğitim materyallerini içermektedir. Ayrıca müdahale kabul ve takdir etme gibi kavramları uyandırma, yaşamdaki öncelikleri yeniden inceleme, kayıp ve acı hakkında paylaşım gibi tinsel iyilik halinin önemine vurgu yapmaktadır. Müdahale odaklı çalışmada "kendi kendine yardım" kitapçığı, tüp bebek tedavisi hakkında bilgi içeren bir kitapçık, fiziksel ve zihinsel sağlık eğitimi bilgilerini ve beden-zihin egzersizlerini içeren kitapçıklar verilmiştir. Müdahale odaklı çalışmada tinselliğin kullanımının, katılımcılar üzerinde olumlu etki yarattığı görülmüştür.

Görüldüğü üzere, infertilitede biyo-psiko-sosyal sorunlarla başedebilmede, bütüncül yaklaşımların önemine vurgu yapan çalışmalar giderek artmaktadır. Özellikle sağlık alanında yapılan müdahalelerde bireyin tinsel alanının keşfi ve bir başetme yöntemi olarak tinselliğin kullanımına önem verilmeye başlanmıştır. İnfertilite alanında çalışan sosyal hizmet uzmanlarının, bireyin sosyal, fiziksel, duyuşsal, bilişsel ve tinsel alanda yaşadığı sorunları bütüncül bir şekilde ele alıp değerlendirmesi ve diğer alanlara göre daha az üzerinde durulan tinsel alana yönelik çalışmalar yapması gerekmektedir. Bireyin tinsel alanını keşfetmesine yardım etmek, tinselliğin bir başetme yöntemi olarak kullanılmasına da olanak sağlayacaktır.

Bir Başetme Yöntemi Olarak Tinsellik

İnfertilite, fiziksel durumun ötesinde, bireyin yaşamının anlamını, kişisel değerlerini, inançlarını ve benliğini sorgulamasını içeren tinsel ikilemlere neden olabilmektedir (Romeiro ve ark., 2017). Lazarus ve Folkman (1984)'a göre baş etme, içsel ve dışsal istekleri yönetmedeki bilişsel ve duyuşsal çabaları içermektedir. İnfertiliteyi deneyimleyen çiftler için baş etme stratejileri kullanmak oldukça önemlidir (Peterson ve ark., 2006). Birçok yazar infertil kadınların baş etme stratejilerini araştırırken (Rashidi ve ark., 2011; Donkor ve Sandall, 2009; Schmidt ve ark., 2005), bazı yazarlar danışmanlık ve beden-zihin uyumu programlarının infertil bireyler üzerindeki etkisine vurgu yapmıştır (Pottinger ve ark., 2006). Ayrıca anlam temelli baş etme üzerine çalışmalar da yapılmaya başlanmıştır (Hammerli ve ark., 2009; Peterson ve ark., 2009). Ancak son zamanlarda infertilite bağlamında tinsel baş etme ile ilgili çalışmalara önem verilmektedir (Latifnejad Roudsari ve ark., 2007).

Tinsellik, tanımlanması ve ölçülmesi güç olan, karmaşık ve dinamik bir kavram olarak kabul edilmektedir (Weathers ve ark., 2016). Dolayısıyla Tinsellik, kişinin kendisinin ötesinde kutsalla ve anlam atfedilen şeylerle kurduğu ilişkiyi, inançları ve pratikleri ifade etmektedir. Bu inançlar ve

pratikler çoğunlukla bireye yaşamın amacı ve anlamı ile ilgili anlayış sağlamakta ve bireyin "yüce" bir güçle ilişki kurmasına yardımcı olmaktadır (Weathers ve ark., 2016). Her ne kadar tinsellik, "din" kavramını da içinde barındırsa da ondan daha kapsamlı bir anlayışı içermektedir. Tinsellik kişisel değerleri, inançları, kişinin "yüce" bir güçle, kendisiyle ve diğerleriyle kurduğu ilişkiyi de kapsamaktadır (Wright, 2002). Özellikle hastalık ve kriz zamanlarında tinsellik, bütüncül bir deneyimin parçasıdır (Weathers ve ark., 2016; Hatamipour ve ark., 2015). Tıbbi, sosyal ve psikolojik desteğin yanısıra tinsel kaynaklar sağlamak olumsuz duygularla baş etmede infertil bireylere yardım edebilir (Sherrod, 1988).

İnfertil kadınlar, olumlu ve olumsuz dini/tinsel baş etme mekanizmalarına sahip olabilir. Bu kişiler acıyla veya krizle baş etmek için inanç sistemlerini kullanabilirler (Puchalski, 2001). Tinsel destek arama olumlu bir baş etme biçimiyken, var olan durumu Tanrı'nın cezalandırma biçimiyle ilişkilendirme olumsuz bir başetme biçimi olarak düşünülebilir (Pargament ve ark., 2004). Dyer ve ark. (2002), dini inancın infertiliteyle baş etmede önemli bir destek kaynağı olduğunu belirtmiştir. Dini pratiklerin yaşam doyumunu arttırdığı ve infertil kadınlar için "acının" üstesinden gelebilmede önemli olduğunu saptayan araştırmalar da mevcuttur (Latifnejad Roudsari ve Allan, 2011; Latifnejad Roudsari ve ark., 2007). Bazı araştırmacılar, tıbbi ve tinsel sağaltımın eş zamanlı kullanımının infertil kadınlar açısından önemine vurgu yapmıştır (Bhatti ve ark., 1999; Yebei, 2000; Latifnejad Roudsari ve ark., 2014). Latifnejad Roudsari ve ark. (2014), tinsel baş etme stratejilerinin kullanımının, negatif duygularla baş etmedeki önemini belirtmiştir. Tinselliğin infertilitenin oluşturduğu kriz durumuyla baş etmede çoğu insan için son derece değerli olduğuna vurgu yapan araştırmalar da mevcuttur (Weaver ve ark., 2003; Latifnejad Roudsari ve ark., 2014). Domar ve ark. (2005) yapmış olduğu bir çalışmada ise tinsel iyilik hali yüksek olan infertil kadınların stres düzeyinin düşük olduğunu saptamıştır. Yapılan bazı çalışmalar, infertil kadınların kullandığı tinsel baş etme stratejilerinin, duygularını kontrol edebilmesini sağladığını, kendine güven ve yaşamı üzerindeki kontrol duygusunu arttırdığını ve bu kadınları güçlendirdiğini vurgulamıştır (Latifnejad Roudsari ve ark., 2014; Latifnejad Roudsari, 2008). Latifnejad Roudsari ve ark. (2014)'nin çalışmasında, infertiliteyle baş etmede pozitif baş etme stratejisi olarak dini ritüellerin önemi belirtilmiştir.

Herhangi bir dine ve "yüce" bir varlığa olan inanç, bireylerin olumsuz durumlarla ve duygularla baş edebilmesinde oldukça önemli olan unsurlardan biridir. Tinsellik, inanan ve inanmayan tüm bireyleri kapsamaktadır; dolayısıyla dini başetme biçimlerini de içinde barındırmaktadır. Her bireyin tinsel alanı vardır ve kişiye özgüdür. Bu bağlamda her bireyin

yaşamı, kendisini/özünü, olayları, durumları anlamlandırma ve algılama biçimi farklıdır. Bireylerin kendi tinsel alanının farkına varması, bu alanı keşfetmesi, potansiyellerini, güçlerini, güçsüzlüklerini fark etmesi, olumsuz yaşam olaylarıyla baş edebilmesinde önemlidir. Nitekim sosyal, kültürel, psikolojik, kişisel ve biyolojik unsurlarla doğrudan etkileşim içinde olan infertilitenin, bireyler üzerindeki yıkıcı etkisinin giderilmesinde, tıbbi tedavinin tinsel başetme stratejileriyle tamamlanması son derece önemlidir. Çünkü tinsel alanın keşfi, bireyin kendisini, duygularını, düşüncelerini ve içinde bulunduğu durumu fark edebilmesinde; kadın olmayı çocuk doğurma ile eşleştiren toplumsal inanışları kişisel bağlamında tersine çevirebilmesinde, kadın olmayı olumsuz toplumsal inançların ötesinde yeniden düşünmesinde son derece önemlidir. Baldacchino ve Draper (2001), infertil kadınların yaşamın amacını, anlamını bulmasında ve kendisini güçlendirmesinde tinselliğin önemine vurgu yapmaktadır. Latifnejad Roudsari ve ark. (2014), sağlık profesyonellerinin tinsellikle ilgili farkındalığının infertilitenin yarattığı sosyal ve psikolojik sorunlarla baş edebilmesinde, kadınlara yardım edebileceğini belirtmiştir. Di Joseph ve Cavendish (2005), infertilitede bütüncül bakımı güçlendirmek için sağlık alanlarında sağlık profesyonellerinin tinselliğin anlamı ile ilgili farkındalığının artmasının öneminden bahsetmektedir. Sağlık profesyonelleri, bir başetme aracı olarak tinselliğe atıfta bulunarak, infertil bireylerin sağlık ve hastalık ile ilgili kavramsallaştırmasındaki anlayışını zenginleştirebilir (Pendleton ve ark., 2002). Tinsel iyilik halinin, fiziksel ve psikolojik sağlığı olumlu yönde etkilediği düşüncesi sağlık profesyonelleri arasında da bir farkındalık oluşturmaya başlamıştır (Miller ve Thoreson, 2003). İnfertil bireylerle çalışan sosyal hizmet uzmanlarının, infertilitenin bireyler üzerindeki psiko-sosyal etkilerinin farkında olması ve zamanında destek sağlaması oldukça önemlidir. Lee ve ark. (2018), sağlığı beden-zihin-ruh uyumu olarak tanımlamıştır. Dolayısıyla infertilitenin çiftler, özellikle kadınlar üzerindeki psiko-sosyal, kültürel etkisi düşünüldüğünde, bu bireylerin tinsel alanını keşfetmesine ve bir baş etme aracı olarak bundan yararlanmasına destek olmak sosyal hizmet uzmanının rolleri arasında yer almalıdır. İnfertil bireylerle çalışırken, "doğuramama" ve "çocuksuzluk" durumlarının bu bireyler için nasıl bir anlam ifade ettiğinin, bireyin sosyo-kültürel konumunun anlaşılarak belirlenmesi oldukça önemlidir. Thorn (2009), infertilitenin bireyler üzerindeki psiko-sosyal etkilerinin ancak bireylerin kendi kültürel ve dini bağlamında anlaşılabileceğini belirtmiştir.

SONUÇ

İnfertilite, çiftleri –özellikle kadınları- psiko-sosyal, kültürel, fiziksel ve ekonomik olarak etkileyen bir durumdur. Çiftlerin çocuk sahibi olamaması, çekirdek ailenin sınırlarını aşmakta ve toplumsal söylemlere maruz kalabilmektedir. Bu durum çiftleri özellikle psikolojik olarak etkilemektedir. İnfertilitenin yarattığı olumsuz etkilerle başedememe erkek ve kadın cinsiyetlerinde farklı etkiler oluşturabilmektedir. Kadınların erkeklere göre infertilite durumundan daha fazla etkilenmesi toplumsal kabullerin ve rollerin bir sonucu olarak düşünülebilmektedir. Bu süreçte bireylerin etkili başetme yöntemlerini kullanarak, var olan duruma, kendisine ve yaşama dair işlevsel ve olumlu yeniden anlamlandırmaları, iyilik halini ve yaşam kalitesini arttıracaktır. Bu anlamda bireylerin içinde bulunduğu durumla etkili bir şekilde baş edebilmesini sağlamasında "tinselliğin" katkısı oldukça büyüktür. Her insanın tinsel bir alanı vardır ancak birçok kişi için tinsel alan açılmamış, gizli kalmış bir kutu gibidir. Her bireyin bu alanını keşfetmesi ve bir başetme aracı olarak kullanması sağlığı da olumlu yönde etkileyebilmektedir. Dolayısıyla infertilite alanında çalışan sağlık profesyonellerinin bireylerin tinsel alanını keşfetmesi için bireylere rehberlik yapması, bireylerin farkındalık kazanmasına yardım etmesi oldukça önemlidir. Bu bağlamda aile görüşmelerinin yanısıra, kadın ve erkekle bireysel görüşmelerin ve grup çalışmalarının yapılması, tedavi sürecindeki çiftlerin sosyal, psikolojik ve fiziksel ihtiyaçlarının farkına varılması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

1. Akgül Gök, F. (2018). Şizofreni Tanısı Olan Bireylerin Ebeveynlerinin Yaşantılarının Güçlendirme Yaklaşımı Çerçevesinde İncelenmesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

2. Baldacchino, D., Draper, P. (2001). Spiritual coping strategies: A review of the nursing research literature. *Journal of Advanced Nursing,* 34(6): 833-841.

3. Barrows, K. A., and Jacobs, B. P. (2002). Mind-body medicine: An introduction and review of the literature. *The Medical Clinics of North America*, 86(1): 11–31.

4. Bhatti, L.I., Fikree, F.F., and Khan, A. (1999). The quest of infertile women in squatter settlements of Karachi, Pakistan: A qualitative study. *Social Science and Medicine*, 49: 637– 649 .

5. Boivin, J. (2003). A review of psychosocial interventions in infertility. *Social Science & Medicine*, 57(12): 2325-2341.

6. Boivin, J., Scanlan, L. C., and Walker, S. M. (1999). Why are infertile patients not using psychosocial counselling? *Human Reproduction*, 14(5): 1384–1391.

7. Boz, I. ve Okumus, H. (2017). The "everything about the existence" experiences of Turkish women with infertility: Solicited diaries in qualitative research. *Journal of Nursing Research*, 25(4): 268-275.

8. Chan, C. H. Y., Chan, C. L. W., Ng, E. H. Y., Ho, P. C., Chan, T. H. Y., and Hui, W. H. C. (2012). Incorporating spirituality in psychosocial group intervention for women undergoing in vitro fertilization: A prospective randomized controlled study. *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, 85: 356–373.

9. Chan, C. H., Lau, B. H., Wong, Q. S., Tam, M. Y., So, G. Y., Leung, H. T., Cecilia, Y.L., Raymond Li, L.W and Ng, E. H. (2019). Comparing the effectiveness of I-BMS-informed self-help interventions in alleviating psychosocial distress for women awaiting the outcome of IVF treatment. *Asia Pacific Journal of Social Work and Development*, 1-15.

10. Chiaramonte, D. R. (1997). Mind-body therapies for primary care physicians. *Primary Care: Clinics in Office Practice*, 24(4): 787-807.

11. Cousineau, T. M., Green, T. C., Corsini, E., Seibring, A., Showstack, M. T., Applegarth, L., Davidson, M. and Perloe, M. (2008). Online psychoeducational support for infertile women: A randomized controlled trial. *Human Reproduction*, 23(3): 554–566.

12. Covington, S. N. and Burns, L. H. (Eds.). (2006). *Infertility Counseling: A Comprehensive Handbook for Clinicians*. Cambridge University Press.

13. Derezotes, D.S. (2000). *Advanced Generalist Social Work Practice*. Sage Publications.

14. Dijoseph, J. and Cavendish, R. (2005). Expanding the dialogue on prayer relevant to holistic care. *Holistic Nursing Practice*, 19(4): 147-154.

15. Domar, A. D., Gorss, J., Rooney, K. and Boivin, J. (2015). Exploratory randomized trial on the effect of a brief psychological intervention on emotions, quality of life, discontinuation, and pregnancy rates in in vitro fertilization patients. *Fertility and Sterility,* 104(2): 440–451.

16. Domar, A.D., Penzias, A., Dusek, J.A., Magna, A., Merarim, D., Nielsen, B. and Paul, D. (2005). The stress and distress of infertility: does religion help women cope? *Sexuality, Reproduction &Menopause*, 3: 45 – 51.

17. Donkor, E. S. and Sandall, J. (2009). Coping strategies of women seeking infertility treatment in Southern Ghana. *African journal of reproductive health*, 13(4): 81-93

18. Dyer, S.J., Abrahams, N., Hoffman, M. and van der Spuy, Z.M . (2002). "Men leave me as I can not have children": Women's experiences with involuntary childlessness. *Human Reproduction,* 17: 1663 – 1668 .

19. Faramarzi, M., Alipor, A., Esmaelzadeh, S., Kheirkhah, F., Poladi, K. and Pash, H. (2008). Treatment of depression and anxiety in infertile women: cognitive behavioral therapy versus fluoxetine. *Journal of Affective Disorders*, 108(1-2): 159-164.

20. Gonzalez, L. O. (2000). Infertility as a transformational process: a framework for psychotherapeutic support of infertile women. *Issues in Mental Health Nursing*, 21: 619 – 633.

21. Hammerli, K., Znoj, H., and Barth, J. (2009). The efficacy of psychological interventions for infertile patients: a meta analysis examining mental health and pregnancy rate. *Human Reproductive Update*, 15: 279 – 295 .

22. Kaylı, D. Ş. (2011). *Kadın Bedeni ve Özgürleşme*. İzmir: İlya Yayınevi.

23. Kraaij, V., Garnefski, N., Fles, H., Brands, A. and Can Tricht, S. (2016). Effects of a self-help program on depressed mood for women with an unfulfilled child wish. *Journal of Loss &*

Trauma, 21(4): 275–285.

24. Lalos, A. (1999). Breaking bad news concerning fertility. *Human Reproduction*, 14(3): 581-585.

25. Latifnejad Roudsari, R., Allan, H.T. and Smith, P.A . (2007). Looking at infertility through the lens of religion and spirituality: a review of the literature. *Human Fertility,* 10: 141 – 149.

26. Latifnejad Roudsari, R. (2008). How religious faiths and spiritual beliefs aff ect the experiences of infertile women seeking infertility treatments, Unpublished PhD Thesis, University of Surrey, Guildford.

27. Latifnejad Roudsari, R. and Allan, H.T. (2011). Women's experiences and preferences in relation to infertility counselling: a multifaith dialogue. *International Journal of Fertility & Sterility*, 5(3): 158-167.

28. Latifnejad Roudsari, R., Allan, H. T. and Smith, P.A. (2014). Iranian and English women's use of religion and spirituality as resources for coping with infertility. *Human Fertility*, 17(2): 114-123.

29. Lazarus, R.S. and Folkman, S. (1984). *Stress, Appraisal and Coping*. New York: Springer.

30. Ledger, S.D. (2005). The duty of nurses to meet patients' spiritual and/or religious needs. *British Journal of Nursing*, 14: 220 – 225.

31. Lee, M. Y., Chan, C. H. Y., Chan, C. L. W., Ng, S. M. and Leung, P.P.Y. (2018). *Integrative Bodymind- Spirit Social Work: An Empirically Based Approach To Assessment And Treatment*. Oxford: Oxford University Press.

32. Mascarenhas, M. N., Flaxman, S. R., Boerma, T., Vanderpoel, S. and Stevens, G.A. (2012). National, regional, and global trends in infertility prevalence since 1990: A systematic analysis of 277 health surveys. *PLoS medicine*, 9(12), e1001356.

33. Merari, D., Chetrit, A. and Feldberg, D. (1996). Psychosocial characteristics of women undergoing in vitro fertilization: a study of treatment outcome. *Israel Journal of Obstetrics & Gynecology,* 7: 65 – 72.

34. Merari, D., Chetrit, A. and Modan, B. (2002). Emotional reactions and attitudes prior to in vitro fertilization: an inter-spouse study. *Psychology & Health*, 17: 629 – 640.

35. Miller, W. R. and Thoresen, C.E. (2003). Spirituality, religion, and health: An emerging research field. *American Psychologist*, 58(1): 24-35.

36. Oddens, B. J., den Tonkelaar, I. and Nieuwenhuyse, H. (1999). Psychosocial experiences in women facing fertility problems—a comparative survey. *Human Reproduction*, 14(1): 255-261.

37. Papreen, N., Sharma, A., Sabin, K., Begum, L., Ahsan, S. K. and Baqui, A. H. (2000). Living with infertility: experiences among urban slum populations in Bangladesh. *Reproductive Health Matters*, 8(15): 33-44.

38. Pargament, K.I., Koenig, H.G., Tarakeshvar, N. and Hahn, J. (2004). Religious coping methods as predictors of psychological, physical and spiritual outcomes among medically ill elderly patients: a two-year longitudinal study. *Journal of Health Psychology*, 9: 713 – 730

39. Parry, D.C. (2004). Understanding women's lived experiences with infertility: Five short stories. *Qualitative Inquiry*, 10(6): 909-922.

40. Pendleton, S. M., Cavalli, K. S., Pargament, K. I. and Nasr, S.Z. (2002). Religious/spiritual coping in childhood cystic fibrosis: A qualitative study. *Pediatrics*, 109(1): 1-11.

41. Peterson, B. D., Pirritano, M., Christensen, U., Boivin, J., Block, J. and Schmidt, L. (2009). The longitudinal impact of partner coping in couples following 5 years of unsuccessful fertility treatments. *Human Reproduction*, 24(7): 1656-1664.

42. Pottinger, A. M., McKenzie, C., Fredericks, J., DaCosta, V., Wynter, S., Everett, D. and Walters, Y. (2006). Gender differences in coping with infertility among couples undergoing counselling for in vitro fertilization treatment. *West Indian Medical Journal*, 55(4): 237-242.

43. Prinds, C., Hvidt, N. C., Mogensen, O. And Buus, N. (2014). Making existential meaning in transition to motherhood—a scoping review. *Midwifery*, 30(6): 733-741.

44. Rashidi, B., Hosseini, S., Beigi, P., Ghazizadeh, M. and Farahani, M. (2011). Infertility stress: The role of coping strategies, personality trait, and social support. *Journal of Family and Reproductive Health*, 5: 101-108.

45. Romeiro, J., Caldeira, S., Brady, V., Timmins, F. and Hall, J. (2017). Spiritual aspects of living with infertility: A synthesis of qualitative studies. *Journal of Clinical Nursing*, 26(23-24): 3917-3935.

46. Sewpaul, V. (1999). Culture, religion and infertility: A South African perspective. *British Journal of Sociology*, 29: 741 – 754 .

47. Sezgin, D. (2015). Toplumsal cinsiyet perspektifinde sağlık ve tıbbileştirme. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi,* 18(1): 153-186.

48. Schmidt, L., Christensen, U. and Holstein, B.E. (2005). The social epidemiology of coping with infertility. *Human Reproduction*, 20(4): 1044-1052.

49. Thorn, P. (2009). Infertility counselling: alleviating the emotional burden of infertility and infertility treatment. *Int J Fertil Steril*, *3*(1): 1-4.

50. Topdemir Koçyiğit, O. (2012). İnfertilite ve sosyo-kültürel etkileri. *İnsanbilim Dergisi*, 1(1): 27-37.

51. Verhaak, C.M., Smeenk, J.M.J., Evers, A.W.M., Kremer, J.A., Kraaimaat, F. W. and Braat, D.D.M. (2006). Women's emotional adjustment to IVF: a systematic review of 25 years of research. *Human Reproduction Update*, 13(1): 27-36.

52. Weathers, E., McCarthy, G. and Coffey, A. (2016). Concept analysis of spirituality: An evolutionary approach. *Nursing Forum*, 51: 79–96.

53. Wright, M.C. (2002). The essence of spiritual care: a phenomenological enquiry. *Palliative Medicine,* 16: 125 – 132 .

54. Yanıkkerem, E., Kavlak, O. and Sevil, Ü. (2008). İnfertil Çiftlerin Yaşadıkları Sorunlar ve Hemşirelik Yaklaşımı. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 11(4): 112-121.

55. Yebei, V.N. (2000). Unmet needs, beliefs and treatment-seeking for infertility among migrant Ghanaian women in the Netherland. *Reproductive Health Matters*, 8: 135 – 141 .

KİTABELİ ERZİNCAN CAMİLERİ[1]

Funda NALDAN[2]

1 Bu çalışma, Erzincan İli Cami Mimarisi başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. Bkz. Funda Naldan,"Erzincan İli Cami Mimarisi", GaziÜniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2016.

2 Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, fnaldan@gmail.com

KİTABELİ ERZİNCAN CAMİLERİ[1]

Funda NALDAN[2]

GİRİŞ

Erzincan, Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeybatısında Yukarı Fırat Bölümü'nde yer almaktadır. İlin doğu ile batının kesişme noktasında olmasından dolayı önemi artmaktadır.

İlin tarihi ilkçağlara kadar uzanmakta olup Malazgirt zaferinin kazanılması ile birlikte sırası ile Mengücek (Yınanç 1944: 52-53), Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu (Şahin, 1985: 299-336), Eratna (Göde 1994:67), Akkoyunlu-Karakoyunlu (Yınanç 1993:378-379; Sümer 1984:82-83;Anadol 1932:44) ve Osmanlı (Uzunçarşılı 1988:271) gibi devletlerin hakimiyetinde kalmıştır. Önceden, kale surları Erzincan şehrinin sınırlarını belirlemiştir. Şehir yerleşiminin sonradan surların dışına çıktığını seyyahlardan öğrenmekteyiz (Evliya Çelebi 1986:209-211). Erzincan merkezde ızgara plan dediğimiz plan tipi olması ile önem taşımaktadır. 1939 depreminden önceki arşiv fotoğraflarına göre şehirde Osmanlı Dönemi şehir algısının olduğu görülmektedir.Merkezdeki İzzet Paşa Camisi'nin çevresinde çarşı ve diğer yapılarla burada yerleşim düzeninin mevcut olduğu dikkat çekmektedir. Şehrin bugünkü yerleşimi 1939 büyük Erzincan depremi sonrasındaki oluşan yerleşimdir. Erzincan ilkçağlardan beri büyük şiddetlerde depremler geçirmiştir. Çoğu depremde şehir yerle bir olmuştur. Doğal olarak depremlerde mimari yapılar büyük ölçüde yıkılmıştır.

Erzincan ili genelinde inşa edilmiş olan camilerin çoğu yıkılmış, bir kısmı da kaderine terkedilerek yıkılmayı beklemektedir. Deprem bölgesinde yer alan Erzincan'da mimari eserler haliyle bu afetlerden etkilenmiştir. İl genelinde toplamda 15. - 20. yüzyıllar arasına tarihlenen 72 cami ayakta olup bu çalışmada ayakta ve kitabesi olan 32 adet cami ele alınmıştır. Günümüze gelemeyip kitabesi olan camiler tarafımızdan daha önce çalışılmıştır (Naldan 2017). İncelenen camiler içinde vakfiyesi ve vakıf kaydı olanlar da vardır. Camilerin çoğunda yenilemeler olmuş, onarımlarda bozulmalar meydana gelmiştir. Cami kitabelerinin okunuşu verilerek yapıların plan ve mimarisi hakkında da bilgi verilmiştir. İsmi yanlış bilinen camiler de kitabeleri okunarak bani isimleriyle yeniden adlandırılmıştır. Kitabelerden 25 tanesi inşa, 14 tanesi ise tamir kitabesidir.

1 Bu çalışma, Erzincan İli Cami Mimarisi başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. Bkz. Funda Naldan,"Erzincan İli Cami Mimarisi", GaziÜniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2016.

2 Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, fnaldan@gmail.com

1. Bayırbağ köyü Hacı Abdulbaki Ağa Camisi

Bayırbağ (Biteriç) Köyü, Erzincan merkeze 28 km. mesafededir. Köy meydanında yer alan cami, kare planlı ahşap tavanlı camiler grubundadır. Ahşap hatıllı yığma moloz taştan inşa edilmiştir. Harime giriş kapısı üzerinde bulunan inşa kitabesine göre cami, Abdulbaki Ağa tarafından 1753-54 yılında yaptırılmıştır. Taş üzerine sülüs hatla yazılan kitabenin okunuşu şu şekildedir:

1. Ya Allah

2. Sahibü'l binâ

3. Abdulbaki Ağa

4. Sene 1167

Foto.1. *Harim kapısı üzerindeki inşa kitabesi*

2. Sabırlı Köyü Hamid Han Camisi

Ilıç ilçesine bağlı olan Sabırlı Köyü ilçenin 5. km.güneyindedir. Cami, köy içindedir. Kare planlı, ahşap tavanlı camiler tipinde olan yapı, köşelerde düzgün kesme taştan ana kütlesi moloz taş malzemeden yapılmıştır. Kitabesine göre Hamid Han tarafından1894-95 yılında inşa edilmiştir. Halk arasında Sabırlı Köyü Camisi olarak bilinmektedir.

Caminin doğu cephesinde girişin sağlandığı kapı üzerindealtı satırlık talik hatla yazılmış inşa kitabesi mevcuttur. Kitabenin okunuşu şu şekildedir:

1. Gelindi mi ehli tevhidsiz/Dileyin afvı mevlâdan

2. Yapıldı cami'i zibâ/Serâpâdır Beyzâdan

3. Buna ta'zîm eden ümmet/Olurlar mağfiret elbet

4. Hüda inzâl eder rahmet/Demâ-dem semt-i ulyâdan

5. Hamid Han eyledi himmet/Kariyye eyledi gayret

6. Nuri bu ne büyük ni'met/Çıkar tarih'i ve tahşa'dan'ı"

*7. Yazan Şair Nuri H.1312/M.1894-*95.

Foto.2. *Son cemaat yerine giriş kapısı üzerindeki inşa kitabesi*

3. Gülabi Bey Camisi

Kemah ilçe merkezi Çarşı mahallesinde Fahri KorutürkMeydanı'nda bulunmaktadır. Diködrtgen planlı, ahşap tavanlı camiler grubundadır. Kuzeyinde son cemaat yeri bulunur. Ahşap hatıllı yığma moloz taştan yapılmıştır. Gülabibey Camisi'nde beş kitabe bulunmaktadır. **Birincisi,** cami doğu cephesinin güney kenarında yer almaktadır. Sülüs hatla yazılmış kitabenin okunuşu şu şekildedir:

1. *Fi eyyam-ı devlet-i noyan a'zam Süleyman bin mekan Şeyh Hasan Noyanzîdet (dev)letuhû Bağdad Şah ve Dilşad Sultan zîdet saltanatehümahâzihi imâratü'l-mübareketü be-resmi*

2. *Noyanzâde-i a'zam-ı a'del ecvâl-i havab Civânbaht Sürûr Beyebbedellahu devletehû fi't-târihi rebîi'l-âhir sene semân ve erbai'n ve seb'a mie…*

Anlamı: Bu kitabede, Büyük Şehzade Süleyman'ın yönetimi zamanında, Şeyh HasanBağdat Şah ve Dilşad Sultan'ın Allah onların hakimiyetini artırsın. Dürüst, adaletlive dostluk sahibi olan büyük şehzadenin oğlu Civanbaht Sürur Bey'in Allah onunyönetimini devamlı kılsın 748/1347 yılının rebiülahir ayında bu imareti yaptırdığıanlaşılmaktadır. Tahir Erdoğan Şahin, kitabede adı geçen Şeyh Hasan adlı kişininCelayirlilerden İlhanlılar'ın son Moğol olduğunu ve Ebu Said tarafından Kemah'tagöz hapsinde

tutulduğunu ifade etmiştir. Şeyh Hasan'ın ilk eşinin Ebu Said ileevlenecek Bağdat Hatun isimli bir kadının olduğunu belirtmiştir. Kitabede adıgeçen Süleyman adlı kişinin Şeyh Hasan Bağdat'tayken onun yerine Kemahida-recisi olabileceği ileri sürülmüştür.

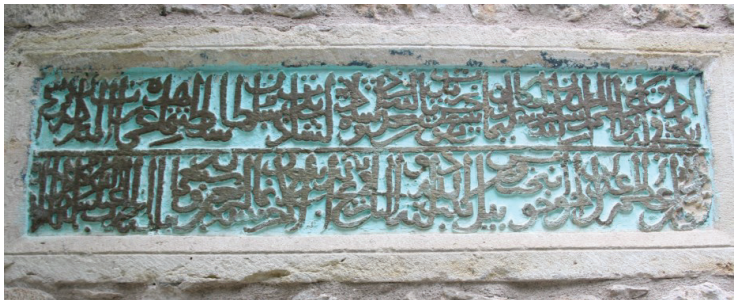

Foto.3. *Doğu cephesinin üzerindeki kitabe*

İkincisi; doğu cephenin kuzey ucunda yer almaktadır. Sülüs hatla yazılmış bu kitabe oldukça harap ve okunamayacak bir durumdadır. Kitabe okunabildiği kadarıyla şuşekildedir:

1. *El-mecd-i Kemahi ve hüvel amma lû min fi'z-zahiri tehaddaru…*
2. *Li-hanazirî…ev ilâ*
3. *İleyha ahaddü'l 'ummal u mine'l…min külli…ve liza ref'î*
4. *Gadmin ahaddü'l 'ummal u fe ilelihi…ellezine yezbehune ve men zalemehû*

Foto.4. *Doğu cephesinin kuzey ucundaki kitabe*

Üçüncüsü, harim giriş kapısının sağ tarafındaki sülüs hatla yazılmış kitabenin çoğu yeri okunamamış olmakla birlikte okunuşu şu şekildedir:

1. *Zekerû (üzkürû) hâzâ vadaa ve nefa El-emîr Gülâbî Bey…*

2. *Lemmâ hüve bi-müsemmâ…beldeti Kemâh ve seb'atü derâhim min ra'sin*

3. *Küllü vâhidin min erâminetille beldeti'l- el-mezkûra ellezine… el-ummâlu…*

4. *Fealeyhi la'netu'llahi ve'l-melâiketi ve'n-nâsi ecmaîn sene Cemaziyel evahir tis'îne ve semânimie*

Bu kitabeden Emir Gülabi Bey isimli yöneticinin H.890?/M. 1485? tarihli Kemah ve çevresinde vergi, ücret gibi işlerde eski düzenlemelerin kaldırılıp yeni düzenlemelerin yapıldığı inşa veya tamir bilgisi vermeyen bir kitabe olduğu anlaşılmaktadır.

Foto.5. *Harim giriş kapısının sağ tarafındaki kitabe*

Dördüncüsü, tamir kitabesi olup harime giriş kapısının üzerinde yer almaktadır. Talik hatla yazılmış kitabenin okunuşu şu şekildedir:

1. *Maşâllâh*

2. *Vesile oldu hitâm câmi'i di'l-cûy bi himmeta*

3. *Te'âlû yâ 'ibâdullâh sallu fîhi ferehânâ*

4. *Şehinşâh-ı Fılatûn ferahbanirdir? bülend ahter*

5. *O Mahmûdu'l-fü'âlin sâyesinde oldu bu ihyâ*

6. *Dema-dem kudsiyyânın gıbta kârı bir eserdir bu*

7. *Yapıldu güya şehr-i Kemah'a Mescîdü'l-Aksâ*

8. *Zehî mimâr imiş kimse negûr etmiş sinnimârı*

9. *Şeremsâr eylemiş behzâdı bu resmi eyleyüb inşa*

10. *Kadîmî bendesi Hikmet dedi bir mu'cemin târîh*

11. *"Bunu bünyad iden cânâ kim ol Hacı Bilâl Ağâ Sene 1253"*

Kısaca bu kitabeden Hacı Bilal Ağa tarafından 1837 tarihinde yapının tamir edildiği anlaşılmaktadır.

Foto. 6. *Harime giriş kapısının üzerindeki kitabe*

Beşincisi, mihrabın üzerinde sülüs hatla "Ya Fettâh Allah 1171" şeklinde olup mihrabın 1757-58 yılında onarım geçirdiği anlaşılmaktadır.

Foto. 7. *Mihrap üzerindeki kitabe*

Caminin kitabelerinde bani ile ilgili bir bilgi olmamakla birlikte yapı, Gülabi Bey'in adını almıştır. Caminin hemen yanında yer alan Gülabi Bey hamamı kitabesine göre 1486 yılında inşa edilmiştir. Erzincan merkezdeki Gülabi Bey Camisi'nin Akkoyunlu Döneminde yaptırıldığı bilindiğine göre Kemah Gülabi Bey Camisi'nin de bu dönemde Gülabi Bey'in Kemah'ta valilik yaptığı yılllarda (15.yy.) yaptırılmış olabileceği düşünülmektedir.

4. Karşıbağ Hüseyin Mevlüd Efendi Camisi

Cami, Kemah ilçesinde Karşıbağ Mahallesi'nde bulunmaktadır. Kare planlı, ahşap tavanlı cami geleneğinde yapılmıştır. Caminin harime giriş kapısı üzerindeki sülüs hatla yazılmış kitabeye göre Hacı Halil Bey'in oğlu Hüseyin Mevlüd Efendi tarafından 1863-64 tarihinde inşa edildiği,

1888-89 tarihinde tamir edildiği anlaşılmaktadır. Kitabenin okunuşu şu şekildedir:

1. Yahu bu da geçer

2. Cami'i şerîf bin ikiyüz seksen senesi

3. Oldu bin üçyüz altı senesinde ve yuvada

4. ...? Hacı Halil Bey mahdumu Hüseyin Mevlûd Efendi

5. Ruhuna Fatiha

Foto. 8. *Harim kapısı üzerindeki inşa kitabesi*

5. Koçkar Köyü Hacı Timur Abdullah Camisi

Koçkar (Hudu) Köyü, Kemah ilçesine yaklaşık 17 km. uzaklıkta olup cami köy içindedir.Yapı, dikdörtgen planlı, ahşap tavanlı cami geleneğindedir. Caminin harime giriş sağlayan kapısı üzerindeki dört satırlık sülüs hatlı inşa kitabesine göre yapı Hacı Timur Abdullah tarafından 1805-06 yılında inşa edilmiştir.

Kitabenin okunuşu şu şekildedir:

1. *Bismillahirrahmanirrahim*
2. *Kul la ilahe illallah Muhammed Resulullah*
3. *Tevekkel tü'alellah ve matevfîkî illâ billâh*
4. *Kâne maşallah çün binâ kıldı seyyid Elhac Timur Abdullah sene 1220 bâkî.*

Foto. 9. *Harim kapısı üzerindeki inşa kitabesi*

6. Muratboynu Köyü Hacı Osman Camisi

Muratboynu (Urfat) Köyü, Kemah ilçesine 13 km. mesafede olup cami köy içindedir. Yapı, dikdörtgen planlı, ahşap tavanlı camiler geleneğinde yapılmıştır. Caminin harime giriş sağlayan kapısı üzerinde dört satırlık sülüs hatlı inşa kitabesine göre cami, 1787-88 yılında Hacı Osman tarafından inşa edilmiştir.

Kitabenin okunuşu şu şekildedir:

1. İlahi mağfiret eyle bu sahibi bali hayratı

2. Günahın mağfiret et makbul kıl bu hayratı

3. Muradı vuslat hazreti…

4. Azabından muhafaza kıl bu paşa Hacı Osman'ı"1202

Foto. 10. *Harim kapısı üzerindeki inşa kitabesi*

7. Pasinlizade Hacı Hüseyin Ağa İbn İbrahim Camisi

Cami, Kemah ilçesinde Aşağı Gedik Mahallesi'nde bulunmaktadır. Yapı, dikdörtgen planlı, ahşap tavanlı camiler geleneğinde yapılmıştır. Harim giriş kapısı üzerinde iki satırlık sülüs hatlı inşa kitabesi bulunmaktadır. Kitabeye göre, cami Pasinlizade Hacı Hüseyin Ağa İbn İbrahim tarafından 1832-33 yılında inşa edilmiştir. Kitabenin okunuşu şu şekildedir:

1.Sahibu'l-hayrat vel hasenat Pasinli

1. Zade Elhaç Hüseyin Ağa İbn İbrahim sene 1248

Foto. 11. *Harim kapısı üzerindeki inşa kitabesi*

8. Taşbulak Köyü Camisi

Taşbulak Köyü, Kemah ilçesine 22 km. mesafededir. Cami, köy girişinde doğudan batıya doğru hafif eğimli arazi üzerindedir. Yapı, dikdörtgen planlı, ahşap tavanlı camiler geleneğinde yapılmıştır. Caminin inşa kitabesi yoktur. Harime giriş sağlayan kapı üzerindeki talik hatlı tamir kitabesine göre, 1867-68 yılında Mustafa Ağa tarafından yapının onarım geçirdiği anlaşılmaktadır. Kitabenin okunuşu şu şekildedir:

1. *Eder âkil tedarik ahirette menzilin zira*

2. Bilinmez şey değildir bî vefadır alem i dünya

3. Bu harab iken bu mescid-i ve Mustafa Ağa edüb mağmur

4. Bi-hamdilillah yeniden eylemiştir beldemiz ihya

5. Nasıl mamur oldu pes bu beyti Ekrem ol zata

6. Müyesser eylesün firdevsi ala kasrını Mevla 1284

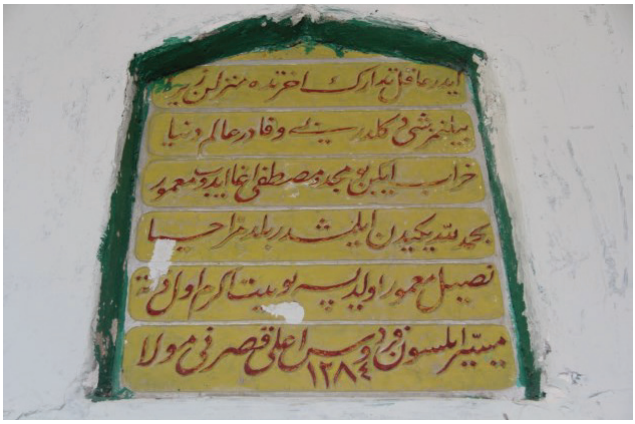

Foto. 12. *Harim kapısı üzerindeki tamir kitabesi*

9. Adak Köyü Camisi

Adak Köyü, Kemaliye ilçesine 40 km. uzaklıktadır. Köy içinde yer alan cami, fevkâni bir kuruluş sergilemektedir.Kare planlı olan cami, yenilenen hali ile betonarme tavana sahiptir. Cami giriş kapısı üzerinde yedi satırlık talik hatla yazılmış tamir kitabesi vardır. Kitabeden, caminin İbrahim Ağa tarafından 1911-12 yılında onarıldığı anlaşılmaktadır.

Kitabenin okunuşu şu şekildedir:

1. Bu câmi-i şerifin banî-i sanisi İbrahim

2. Efendi sahibu'l- hayratın evkafı vezirindarıdır.

3. Hûda dergahına rabt eylemişdir kalbini zira.

4. Bu hayra sevk eden ânı rızayı kerem-kârıdır.

5. Bu yolda secdegahı inşa eden dârında me'cûrdur.

6. Hayrının seyri daim bu gibi hayrata cârîdir.

7. Bu tarihin müverrihi ve vassafda gayri acizdir.

Foto. 13. *Harim kapısı üzerindeki tamir kitabesi*

10. Armağan Köyü Abbas Ağa Camisi

Armağan Köyü, Kemaliye ilçesine uzaklığı 47 km. dir. Cami, köy içinde olup yol kenarındadır. Yapı, dikdörtgen planlı, ahşap tavanlı camiler geleneğinde yapılmıştır. Harime giriş sağlayan kapı üzerindeki iki satırlık sülüs hatlı kitabede cami, Darüssade Ağası Abbas Ağa tarafından 1667-68 yılında yaptırılmıştır. Kitabesinin okunuşu şu şekildedir:

1. Bâni-i câmi-i şerif Darüs-sâde ağası hazreti

2. Abbas Ağa avn olsun hak anınla hem kârinî Kibriya 1078

Foto. 14. *Harim kapısı üzerindeki inşa kitabesi*

11. Ateşizade Hacı Mustafa Ağa Camisi

Kemaliye ilçe merkezinde, Tapur Mahallesi'nde bulunmaktadır. Kare planlı, ahşap tavanlı camiler geleneğinde yapılmıştır. Giriş kapısı üzerindeki yedi satırlık talik hatlı inşa kitabesinde Ateşizade Hacı Mustafa Ağa tarafından 1904-1905 yılında yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Kitabenin okunuşu şu şekildedir:

1. Ateşizade Hacı Mustafa Ağa

2. Görmesün hanesinde hiç renç u 'inâ

3. Mağfiret kasdıyla ol zat-ı kerîm

4. Eyledi bu mescidi ra'na bina

5. Azmî cevherle şol tarihi dedi

6. Kim ânı mağfir kıla Ya Rabbena>

7. Sene 1322

Foto. 15. *Harim kapısı üzerindeki inşa kitabesi*

12. Başpınar Köyü Hacı Abdullah Bin Hüseyin Camisi

Başpınar (Başvartinik) Köyü, Kemaliye ilçesine 40 km. uzaklıktadır. Cami, köy merkezinde Camiönü mahallesinde yer alır. Cami, Selim veya Salim Ağa Camisi olarak bilinmekte, kitabesine göre yaptıranı Hacı Abdullah Bin Hüseyin olduğundan bu isimle anılması gerekmektedir. Yapı, köydeki üç cami içinde en büyüğüdür. Kare planlı, kubbe ile örtülüdür. Tromplarla geçilen kubbe, sekiz ayak üzerine oturmaktadır. Minare, ibadet mekanının kuzeybatı köşesindedir. Batı yönden avluya açılan kapı üzerinde solda inşa, ortada ve sağda da tamir kitabeleri, harim giriş kapısı üzerinde de tamir kitabesi olmak üzere sülüs hatla yazılmış toplam dört kitabe vardır. İnşa kitabesine göre cami, Hacı Abdullah Bin Hüseyin tarafından 1614-15 yılında inşa edilmiştir. Sol tarafta caminin iki satırlık inşa kitabesi bulunmaktadır. Kitabenin okunuşu şu şekildedir:

1. Emere bi-imareti hazihi'l-mescid

2. El-Hac Abdullah (Bin) Hüseyin Sene 1023

Batıdaki avlu kapısındaki H.1310/M.1892-93 ve H.1313/M.1895-96 yıllarındaki Salim Ağa tarafından yaptırılan tamirlerin kitabeleri şu şekildedir:

1. Kıla her sa'yini hüda meşkur

2. Cenntî adn ola me'vası ânın

3. Sene 1313

1. Du cihanda âli itsün kadrini Hak Salim'in

2. Îtdi sarf-ı himmet ta'mirine ca'mi'in

3. Sene 1313

Harime giriş sağlayan kapı üzerinde H.1301/1302/M.1883-84-85 yılındaki üç satırlık tamir kitabesi şu şekildedir:

1. *E'ûzübi'llâhi mine'ş-şeytâni'r-racîm Bilmillâhirrahmânirrahîm,*
2. *Cennetî adn müfettiha'l-ebvâb, Vâsi oldu,… işbû, Bâb, Sene 1302, Sâlim*
3. *oldu, Dâhil olan Bâba Sene 1301*

Foto. 16. *Avlu kapısı üzerindeki kitabeler*

Foto. 17. *Avlu kapısı üzerinde en soldaki inşa kitabesi*

Foto. 18. *Harim kapısı üzerindeki tamir kitabesi*

Foto. 19. *Avlu kapısı üzerinde ortadaki tamir kitabesi*

13. Boylu Köyü Kapucubaşı Hacı Baki Camisi

Boylu Köyü, Kemaliye ilçe merkezine 39 km.dir. Cami, köy içinde sokak arasındadır. Kare planlı, tek mekanlı harim şeklinde düzenlenen caminin örtüsü onarımlarda betonarme tavan olarak yenilenmiştir. Giriş kapısı üzerinde sağda üç satırlık inşa ve sol tarafta ise altı satırlık sülüs hatla yazılmış tamir kitabesi vardır. Cami inşa kitabesine göre Kapucubaşı Hacı Baki tarafından 1814-15 yılında inşa edilmiştir. Kitabenin okunuşu şu şekildedir:

1. Eyledi bina bu camii Hacı Baki Kapucubaşı

2. Kur'an ile iman ola yoldaş

3. Sene H.1230/M.1814-15

Foto. 20. *Cami girişi üzerindeki kitabeler*

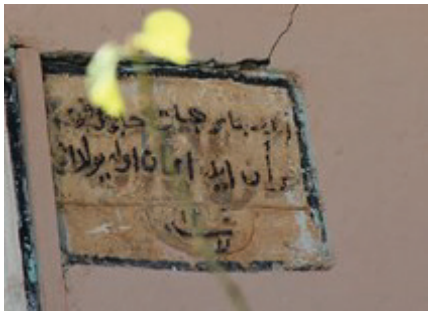

Foto. 21. *Son cemaat yeri kapısı üzerindeki inşa kitabesi*

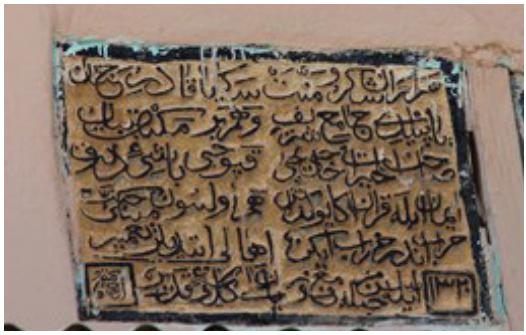

Foto. 22. *Son cemaat yeri kapısı üzerindeki tamir kitabesi*

Caminin giriş kapısı üzerinde onarım kitabesinde Kapucubaşı Hacı Bin Yahya tarafından yaptırıldığı ve 1902-03 yılında köy ahalisi tarafından onarıldığı anlaşılmaktadır.Kitabenin okunuşu şu şekildedir:

1. Hezârân şükür ve minnet sana ya kadiri sübhan

2. Yapıldı cami-i şerif ve hem yapıldı mektebi sıbyan

3. Sahibü'l hayrât Hacı Bin Yahya Kapucubaşı-i

4. İman ile Kur'an ona yoldaş hem olsun mekanı cennet

5. Harab ender harab iken ahali ettiler tamir

6. Eylesin cümlemiz….ala külli şey'in kâdir Sene 1320 Ketebehu Hüseyin

14. Buğdaypınar Köyü İbrahim Ağa Camisi

Buğdaypınar (Tırnik) Köyü, Kemaliye ilçesine uzaklığı 48 km.dir. Cami, köy içinde sokak arasındadır. Diködrtgen planlı, ahşap tavan örtülü camiler gelenğinde yapılmıştır. Harime giriş sağlayan kapısı üzerindeki beş satırlık sülüs hatlı inşa kitabesine göre İbrahim Ağa tarafından 1686-87 yılında inşa edilmiştir. Kitabenin okunuşu şu şekildedir:

1. Mâşâallah

2. Kad benâ mescid…

3. İbrahim Ağa bin…Elhac

4. Gaferallahu zunûbehümâ ve nevverallahu

5. Ve tekabbeallahu hasenâtehüma sene 1098

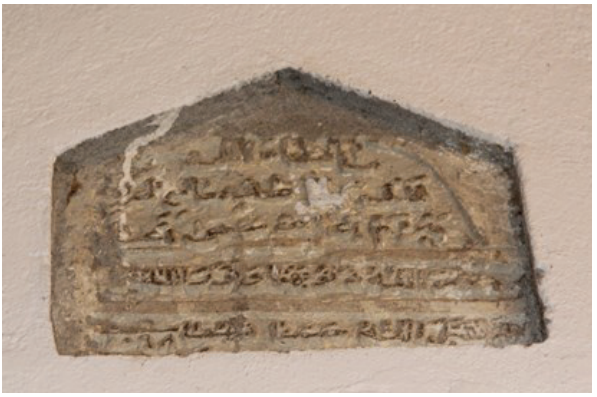

Foto.23. *Harim kapısı üzerindeki inşa kitabesi*

Minare kaidesindeki kitabesine göre, Ömer Ağa oğlu Süleyman Ağa'nın minareyi yaptırdığı, adı geçen Abdullah Ağa'nın da minareyi tamir ettirdiği anlaşılmaktadır. Minare kaidesindeki beş satırlık sülüs hatlı kitabenin okunuşu şu şekildedir:

1. Kad benâ hazihi'l-minareti Süleyman,

2. Ağa bin Ömer Ağa ğaffara'llâhu zünûbehüma,

3. Ve tekabbela'llâhu hasenatehüma

4. Nâzırı Abdullah Ağa'nın…hüdâ

5. …îde veda…

Foto. 24. *Minare kaidesindeki tamir kitabesi*

15. Dolunay Köyü Sultan 2. Mahmud Camisi

Dolunay (Tama) Köyü'nün, Kemaliye ilçesine uzaklığı 36 km.dir. Cami, köy içinde, bodrum kat üzerinde yükselir. Dikdörtgen planlı, ahşap tavan örtülü camiler geleneğinde yapılmıştır. Harim kapısında yer alan dört satırlık talik hatlı inşa kitabesinde yapının Sultan 2. Mahmud tarafından H. 1253/M.1837-38 tarihinde yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Kitabenin okunuşu şu şekildedir:

1. Mâşâallah

2. Bina eyledi câmi-i sultan

3. Ki lâtif itdî Mahmûd Hân

4. Sene 1253

Foto. 25. *Harim kapısı üzerindeki kitabe*

16. Dutluca Köyü Camisi

Aşutka Köyü, Kemaliye ilçe merkezine 34 km.dir. Cami, Dutluca tarafındaki köylere giden Tevfik Ertürk Caddesi üzerinde bulunur. Dikdörtgen planlı cami, ahşap ayakla desteklenen ahşap tavan örtülü camiler geleneğinde yapılmıştır. Yapının güneybatı köşesinde duvar üzerinde iki satırlık talik hatlı inşa kitabesi bulunmaktadır. Kitabeden caminin 1902-03 yılına yapımına başlandığı ve 1904-05 yılında da tamamlandığı anlaşılmaktadır. Kitabenin okunuşu şu şekildedir:

1. *Maşaallah, İnna fetahna leke fethan'mubina, sene 1320*

2. *Nasrun minellah ve fethun karîb, ve beşşiri'l-müminin, Ya Muhammed, Sene 1322*

Foto. 26. *Güneybatı köşede yer alan inşa kitabesi*

17. Embiya Bey Camisi

Yapı, Kemaliye ilçesi Bahçe mahallesindedir. Dikdörtgen planlı, ahşap destekli ahşap tavanlı camiler grubundadır. Kuzeyde yer alan son cemaat yerinin çatısı üzerinde ahşap iskeletli sac kaplamalı minaresi yer alır. Caminin inşa kitabesi bulunmamaktadır. Kim tarafından yaptırıldığı bilinmeyen yapının doğu duvarı üzerindeki kitabesinden mahalle halkı tarafından 1864-65 yılında tamir edildiği anlaşılmaktadır. Sülüs hatla yazılan kitabenin okunuşu şu şekildedir:

1. Eddi ibtidai bânisi bi sahib-i atâ

2. Badehu ehl-i mahalli cümleta

3. Defteri icmailleri az olmaya ta haşre dek

4. Nâili ecr-i cezil ede cenabı kibriyah

5. 1281

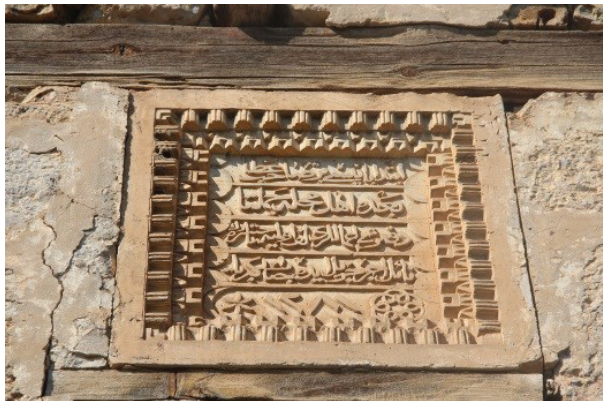

Foto. 27. *Doğu duvar üzerindeki tamir kitabesi*

18. Ergü Köyü Mahmut Paşa Camisi

Ergü köyü, Kemaliye'ye 14 km uzaklıktadır. Cami, köy içi mevkide bulunur. Düzgün olmayan dikdörtgen plana sahip olan cami, ahşap destekli ahşap tavanlı camiler grubundadır. Son cemaat yerine giriş kapısı üzerinde yer alan on iki satırlık sülüs hatla yazılmış kitabeye göre cami, Mahmut Paşa tarafından H.1223/M.1808-09 tarihinde inşa edilmiştir. Kitabenin okunuşu şu şekildedir:

1. Men benâ mesciden Lillahi Te'âlâ

2. Benâ'llahu beyten fi'l-cenneh

3. Bârekallah lütf-i hakla eyledi inşâ

4. Câmi'i şerîf-i bünyâdına hazret-i Mahmûd Paşa

5. Hüdâvende ede a'lâ ânınca câhın ilâ mâşâ

6. Ede mansûr ânı yezdân hem tü'ızhû menşeâ

7. Mukîm olur cemâ'atı mescidin tâ aşâ

8. Dîvânına turur saf saf ettiğim yok şerîk hâşâ

9. Ede ömrün ânın didâr bi-hakkı yef'alü mâ yeşâ

10. Târihi gâlib adeviye câhid Mahmûd Paşa

11. Sene ve selâsîn sene hams ve mieteyn ve elf

12. Sene 1235

Foto. 28. *Son cemaat yeri kapısı üzerindeki inşa kitabesi*

19. Gümrükçü Camisi

Cami, Kemaliye İlçesi Gençağa Mahallesi'nde bulunmaktadır. Dikdörtgen planlı, ahşap destekli ahşap tavanlı camiler grubundadır. Ahşap hatıllı yığma kaba yonu taştan yapılmıştır. Kuzeybatıda kesme taştan silindirik gövdeli minaresi yükselmektedir. Yapının ilk inşa tarihi bilinmemektedir. Giriş mekânındaki merdivenlerin hemen yanında, caminin kitabeliği yerinden sökülerek yere konulmuş on satırlık sülüs hatlı kitabesi vardır. Kitabeden caminin 1886-87 yılında İsmail Ağa tarafından tamir edildiği, daha öncesinde de Haznedarzade ve Mustafa Efendi adlı kişiler tarafından da katkısı olduğu anlaşılmaktadır. Kitabenin okunuşu şu şekildedir:

1. Ta'mire muhtâc iken Gümrükcü Camî'si selef

2. Lutf-i Hak esbâbını halk eyleyüb kıldı halef

3. Ehl-i hayrâtın Hûda zikrin emân kılsun kabul

4. İnd-i Hak da hasbeten lillâh amel olmaz telef

5. Haznedarzâde edüb ihyâ mescidi her taraf

6. Mustafa Efendi gayret üzere çekdirmez esef

7. El-Hâc İsmâil Ağa'nın merkadin nur eylesün

8. Ne güzel tedbirle ta'mir eylemiş misl-i hedef

9. Ne siyâb-ı cevher ki yazub târih imâr taşına

10. Şükren lillah yapdı ta'mirin kılub âli şeref sene 1304

Foto. 29. *Tamir kitabesi*

20. Hacı Ömer Efendi Camisi

Cami, Dörtyolağzı Mahallesinde Çarşı Sokak'ta yol ağzında bulunmaktadır. Dikdörtgen planlı cami, tek kubbe ile örtülü asıl ibadet mekanı ve kuzeyde yer alan üç sivri kemerle buraya açılan dikdörtgen mekandan oluşur. Sekiz ayak üzerine oturan kubbeye tromplarla geçiş sağlanmıştır. Yapının kuzey ve batısını 1960 yılında eklenen son cemaat yeri dolanmaktadır. Harim kapısı üzerindeki kitabeden caminin H.1074 /M.1663-1664 yılında Ömer Efendi tarafından inşa ettirildiği, Mahdum İbrahim Ağa ve Mehmed Ağa tarafından H.1130/M.1717-1718 tarihlerinde onarım geçirdiği anlaşılmaktadır. Dikdörtgen alan içinde iki bölüm halinde düzenlenen on altı satırlık nesih yazı ile mermer üzerine yazılan kitabenin okunuşu şu şekildedir:

1. Sahibu'l hayrat Efendi Anî hem nâmı Ömer

2. Vakıf-ı mal etti kalıb terk-i fena-i pürgınâ

3. Sa-i ta'mîr eyledi Mahdum İbrahim Ağa,

4. Tanrı âna rahmet îder bâkî kaldıkça binâ.

5. Sâniyen ta'mir eyledi bunu Mehmed Ağa sene 1130,

6. Mu'teber kıl devletin dâreyn eyle yâ rabbenâ.

7. Îde mahşerde şefâ'at ânlara fahru'l-enâm,

8. Ola cennetde Ashâb-ı Rasûle âşina.

9. Geldi bu ma'bed-i şerif târîh bünyâdına,

10. Dil ömr oldu nâm-ı târîh etme endîşe fenâ 1074.

11. Mahû isbât halkındır kendine virme melâl,

12. Tevhîd-i sübhâniye kıl itkâyı i'tinâ.

13. Nazarından me'mûl oldu münşii katibini,

14. Lütf-u ihsân eyleyüb dâimâ hayr eyle âna.

15. Mescid-i bâlâyı a'lâ Ka'be-i ulyâ mesel sene 1074,

16. Cami'ul- aksâsına hâkî zehira'nâbinâ.

Foto. 30. *Harim kapısı üzerindeki inşa kitabesi*

21. Kışlacık Köyü Melek Ahmet Paşa Camisi

Kışlacık Köyü (Mendürgü-Mendirgi)'nün Kemaliye ilçe merkezine uzaklığı 48 km. dir. Cami, Kışlacık köyü içinde yer alır. İbadet mekanı, ortada dikdörtgen kesitli iki ayak, doğu ve batıda duvarlara bağlı ayaklara oturan sivri kemerlerle mihraba paralel üç sahınlı plan tipinde olup diğer camilerden farklılık göstermektedir. Ahşap tavanla örtülü camilerdendir. Minare, kuzeyde son cemaat yerinin batısında kesme taştan silindirik gövdelidir. Yapının inşa kitabesi son cemaat yerinden minareye açılan kapı üzerinde yer alır. Kitabe boyanmış ve zamanla aşındığından okunamaz hale gelmiştir. Günümüzde büyük oranda okunamayan iki satırlık sülüs hatlı kitabenin sadece şu kadarlık kısmı okunabilmiştir: *"...Ahmet Ağa Bin...Sene 1005".*

Cami, kitabede geçen 1596-97 tarihinde inşa edilmiş olmalıdır. Banisinin arşiv kayıtlarından Melek Ahmet Paşa olduğu düşünülmektedir.

Foto. 31. *Minare kapısı üzerindeki inşa kitabesi*

22. Kozlupınar Camisi

Kozlupınar Köyü, Kemaliye ilçesine 18 km.dir. Cami, köy içi mevkidedir. Dikdörtgen planlı, ahşap destekli ahşap tavanlı camiler grubundadır. Ahşap hatıllı yığma moloz taştan yapılmıştır. Kim tarafından yaptırıldığı bilinmeyen cami, 1866 yılında yaptırılmıştır. Caminin batı cephesinde inşa kitabesi ve tamir kitabesi yan yana konulmuştur. Sağ tarafta dört satırlık inşa, sol tarafta beş satırlık tamir kitabesi bulunmaktadır. Talik hatla yzaılmış inşa kitabesinin okunuşu şu şekildedir:

1. La ilahe illallah Muhammed'un Resullullah

2. Maşallahu kâne, Lem yeşâu ve lem yekun lâ havle

3. Velâ kuvvete illa billahi i'l aliyyül azim

4. Sene 1280

Foto .32. *Batı cephesindeki kitabeler*

Foto. 33. *Batı duvarda bulunan inşa kitabesi*

Tamir kitabesine göre, 1905-06 yılında Hüsni isimli biri tarafından tamir edildiği anlaşılmaktadır. Kitabenin okunuşu şu şekildedir:

1. Velev la iz dehalet

2. Cenneteke kulte maşallah

3. La kuvvete illa bi'llahi el-aliyyu

4. El-âzîm Tamir tarihi

5. Sene 1323, Hüsni

Foto. 34. *Batı duvarda bulunan tamir kitabesi*

23. Orta Cami

Yapı, Kemaliye ilçe merkezinde Orta Cami mahallesinde bulunmaktadır. İlçe merkezinde yer alan Kadı Gölü'nün hemen yanında yer alan cami, ilçeye hakiim bir konumdadır. Cami üzerinde inşa kitabesine rastlanmamıştır. Cami, orta mekan ve yan mekanlardan oluşmaktadır. Orta mekan kubbe ile, yan mekanlar ahşap tavan ile örtülüdür. Güney cephede, mihrap dışa beşgen şekilde taşıntı yapmıştır. Kuzey cephede bulunan son cemaat yeri, köşelerde "L" ortada ise sekizgen şeklindeki iki sütun üzerine oturan çatı ile örtülüdür. Batı yönde silindirik gövdeli, tek şerefeli minaresi yer almaktadır. İç mekanda kubbede, kubbe geçişlerinde kalem işi süsleme mevuttur.

Caminin harim kapısının solunda üç satırlık tamir kitabesi bulunmaktadır. Kitabeye göre yapı H.1280/M.1863-64 yılında Hacı Mustafa tarafından onarımdan geçmiştir (Pektaş 2006:28). Ayrıca mihrapta, nişin üzerinde çini levha üzerinde "Allahümme ecirna minennar ve Edhilnel cennete ma'al ebrar" duası yazılıdır. Duanın anlamı ise şu şekildedir: "Allah'ım sen bizi ateşten koru ve seçilmişlerle birlikte cennete koy".

İnşa tarihi kesin olarak bilinmeyen yapının arşiv belgelerinde adı aynı zamanda Kiremitçi Mustafa Ağa olarak da geçmektedir. Hurufat kayıtlarındaki camiye görevli atama kayıtlarına bakıldığında 1744-45 tarihlerinde atama yapıldığına göre cami bu tarihten evvel yapılmış olmalıdır. Plan tipi, arşiv kayıtları ve sıraltı tekniğinde yapılmış olan çini süslemesinden hareketle yapıyı 17. yüzyıla tarihlemek mümkündür.

Foto. 35. *Mihrap üstündeki çini kitabe*

24. Toybelen Köyü Camisi

Toybelen Köyü, Kemaliye ilçesine uzaklığı 8 km.dir. Cami, köy içindedir. Kare planlı, ahşap destekli ahşap tavan örtülü camiler grubundadır. Ahşap hatıllı yığma moloz taştan yapılmıştır. Caminin harim kapısı üzerinde 1883-84 tarihini veren sülüs hatlı dört satırlık kitabe bulunmaktadır. Caminin bu tarihte inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir.

Kitabenin okunuşu şu şekildedir:

1. Maşâallah

2. Selâmun Aleyküm tıbtum

3. Fe'dhuluhâ hâlidîn

4. Sene 1301

Foto. 36. *Harim kapısı üzerindeki kitabe*

25. Tuğlu Köyü Camisi

Kemaliye ilçesine 34 km. uzaklıkta bulunan köydedir. Dikdörtgen planlı camiler içinde yer almakta, kuzey yöne doğru bölüntülü ana mekan kubbe ile kuzey taraf beşik tonoz ile örtülüdür. Ana mekan üç sivri kemer ile kuzey mekandan ayrılmıştır. Caminin harim kapısı üzerine okunmayacak durumda olan kitabesinin son satırında "1052"tarihi (M.1642-43) çıkarılmıştır. Bu tarih caminin inşa tarihi olmalıdır.

Foto. 37. *Harim kapısı üzerindeki kitabe*

26. Vanlızade Hacı Ali Ağa Bin Mustafa Camisi

Cami, Kemaliye ilçe merkezi, Yukarı Ariki mahallesinde yer alır. Kare planlı, ahşap destekli ahşap tavan örtülü camiler grubundadır. Ahşap hatıllı yığma moloz taştan yapılmıştır. Kuzey cephede, harim giriş kapısının üzerinde yer alan yarım konikal külah şeklinde ahşap minaresi diğer minarelerden farlılık göstermektedir. Harim kapısı üzerindeki sülüs hatlı altı satırlık kitabesine göre Vanlızâde Hacı Ali Ağa Bin Mustafa tarafından 1831-32 yılında inşa edilmiştir. Kitabenin okunuşu şu şekildedir:

1. "Ma'den-i lütf-u sehâdır…menba'i ahd-i vefâ

2. Çok zamandır hâtırında işbu hayr-ı dilgüşa.

3. Vatan-ı aslîne geldi kıldı etrafa nazar

4. Ehl-i sünnet ve'l-cemâ'at beyt-i kebîr inşâ.

5. Kıble içre bir… virüb ve binadan ecir aldı

6. Didiler ismine Vanluzâde Hacı Ali Ağa Bin Mustafa

7. Ömrünü hak efzûn itsün nice emsaline baksun

8. Tâ kim böyle mahal yerde kıldı mescidi a'lâ

9. Gelüb kırklarla yediler bârekellâh dediler

10. Tarihine gülâb saçup okudular hayır du'â. Sene 1247

Foto. 38. *Harim kapısı üzerindeki inşa kitabesi*

27. Yayladamı Köyü Ali Bey Camisi

Cami, Kemaliye'ye 31 kmuzaklıktaki Yayladamı (Cancik) köyünde bulunmaktadır. Kare planlı, ahşap destekli ahşap tavan örtülü camiler gru-

bundadır. Ahşap hatıllı yığma moloz taştan yapılmıştır. Doğu cephede yer alan dört satırlık talik hatlı inşa kitabesine göre, Ali isimli biri tarafından 1859-60 yılında yaptırılmıştır. Kitabenin okunuşu şu şekildedir:

1. Sahibu'l-hayrat vel hasenat

2. Nurun ala nur,

3. Ya Rab Ali ecdadını eyle mağfur

4. Sene 1276

Foto. 39. *Doğu cephede bulunan inşa kitabesi*

28. Yeşilyamaç Köyü İbrahim Ağa Camisi

Cami, Kemaliye'ye 18 km. uzaklıkta bulunan Yeşilyamaç köyünde bulunmaktadır. Düzgün olmayan dikdörtgen plana sahip olan cami, ahşap destekli ahşap tavanlı camiler grubundadır. Son cemaatyerinin kuzeybatısında yüksek kaideki, silindirik gövdeli minare yükselir. Cami, ahşap hatıllı yığma moloz taştan yapılmıştır. Caminin harim kapısı üzerinde sekiz satırlık sülüs hatlı inşa kitabesi bulunmaktadır. Buna göre, cami İbrahim Ağa tarafından 1690-91 yılında yaptırılmıştır. Kitabe okunamayacak durumda olduğundan tamamı okunamamıştır. Kitabesinin okunabildiği kadarıyla okunuşu şu şekildedir:

1. ....İbrahim Ağa

2. ...etdi murad……

3. .....efzûn eyleyub……

4. Kıl hidayet……

5. .....malın sarf edub

6. Kıldı bu cami'i zibâ-yı bina

7. ...kıldı tamam

8. Bin yüz iki tarihinde bina

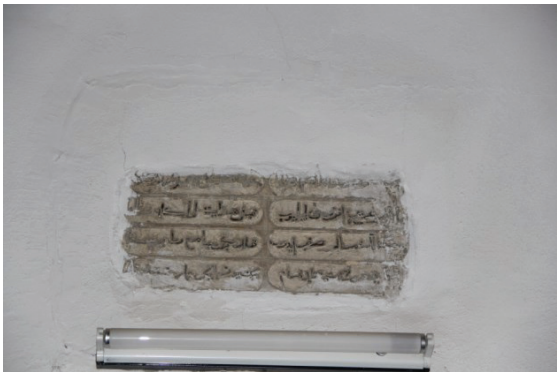

Foto. 40. *Harim kapısı üzerindeki inşa kitabesi*

29. Yeşilyurt Köyü İsmail Ağa Camisi

Cami, Kemaliyeilçe merkezine 21 km. uzaklıkta bulunanYeşilyurt (Haponos Ekreği-Tosunsaray) köyündedir. Yapı, fevkâni kuruluş sergilemektedir. Dikdörtgen planlı, ahşap destekli ahşap tavanlı camiler grubundadır. Tavan ahşap işçiliğindeki süslemeleri ile dikkat çekmektedir. Kuzeyde son cemaat yeri vardır. Kuzeydoğu köşede kesme taş malzemeden yapılmış silindirik gövdeli minaresi yükselmektedir. Ahşap hatıllı yığma kaba yonu ve moloz taştan yapılmıştır. Son cemaat yeri kapısı caminin inşa ve tamir kitabesi vardır. Harim kapısı üzerinde ise ayet kitabesi mevcuttur. Son cemaat yeri kapısındaki kitabeden caminin 1737-38 yılında köy ahalisinden olan İsmail Ağa tarafından yaptırıldığı, 1806-07'de Mustafa Paşa ve 1912-13'de de köy ahalisi tarafından tamir edildiği anlaşılmaktadır.

Son cemaat yeri kapısındaki üç satırlık sülüs hatlı kitabenin okunuşu şu şekildedir:

1. Köylümüz İsma'il Ağa bânî-i evvel

2. Köylümüz Mustafa Paşa bânî-i sânî

3. Üçüncü bânî köylümüzdür. Hicri 1150/1221/1331

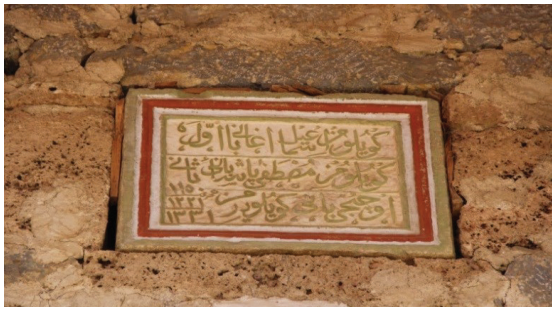

Foto. 41. *Son cemaat yeri kapısı üzerindeki inşa kitabesi*

Harim kapısı üzerinde "Namaz mü'minler üzerine vakitleri belli bir farzdır." anlamında iki satırlık sülüs hatla yazılmış ayet kitabesi şu şekildedir:

1. İnne's-salâte kânet a'lel-

2. Mü'minîne kitâben mevkûtâ,1329

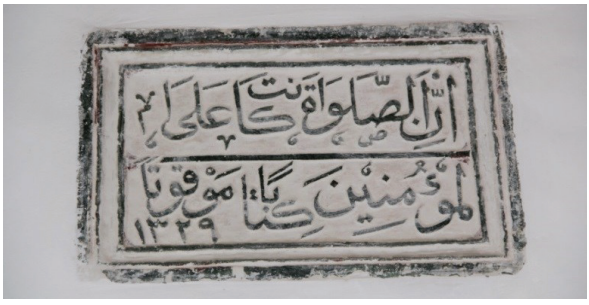

Foto. 42. *Harim kapısı üzerindeki ayet kitabesi*

30. Yuva Köyü Hacı Davud Ağazade Hacı Mehmed Camisi

Cami, Kemaliye ilçesine 3 km uzaklıkta bulunan Yuva köyünde bulunmaktadır. Dikdörtgen planlı, ahşap destekli ahşap tavanlı camiler grubundadır. Minaresi çatı üzerinden yükselmektedir. Ahşap hatıllı yığma kaba yonu taştan yapılmıştır. Harim kapısı üzerindeki talik hatla yazılmış inşa kitabesine göre cami H.1173/M.1759-60 yılında Hacı Davud Ağazade Hacı Mehmed tarafından yaptırılmıştır. Kitabenin okunuşu şu şekildedir:

1. Sâhibu'l-hayrât ve'l-hasenât

2. Merhum ve mağfur

3. El-Hâc Dâvud Ağa zâde

4. El-Hâc Mehmed ğaffara'llâhu lehumâ

5. Velivâlideyhimâ ve li-cemî'il mü'minîn

6. Sene 1173

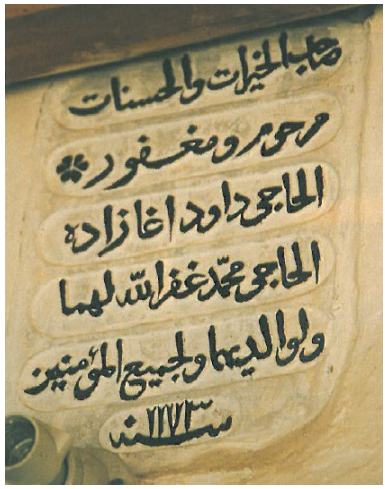

Foto. 43. *İnşa kitabesi (K.Pektaş)*

31. Zülfikar Ağa Camisi

Kemaliye ilçe merkezinde yer alan cami, Taşdibi Yusufpaşa mahallesinde Seyit Ali mevkinde bulunur. Dikdörtgen planlı, ahşap tavanlı camiler grubundadır.Kuzeydoğu yönde diködrtgen planlı son cemaat yeri bulunmaktadır. Doğuda kesme taştan silindirik gövdeli minaresi yükselmektedir. Cami, ahşap hatıllı yığma moloz taştan yapılmıştır. Son cemaat yeri kapısı üzerinde yer alan sekiz satırlık sülüs hatla yazılmış inşa kitabesinde caminin H.1051/M. 1635 tarihinde Zülfikar Ağa tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Kitabenin okunuşu şu şekildedir:

1. Hazret-i Ağa ki nâmı Zülfikar

2. Sâhibü'l-hayrât sahibü'l-binâ

3. Yaptı bu cami'i zibâyı latîf

4. Sen kâbul et hayrını yâ Rabbena

5. Tarîk-i Rûşenîde eyle sâdık

6. Hemîşe himmetin kıl âna hembâ(?)

7. Görüb nakkaşı-'i dâ-i duttu târih

8. "Sultanımız Rûşen bih bin mîrîcelâ" sene 1051 celâ

Foto. 44. *Harim kapısı üzerindeki inşa kitabesi*

Kuzeydoğu köşede harim kapısı üzerinde sülüs hatlı dört satırlık kitabede, caminin H.1268/M.1851-52 yılında tamir edildiği anlaşılmaktadır. Kitabenin okunuşu şu şekildedir:

1. Çok zamandan harabe…iken

2. İtdi mevlâ imârın takdir

3. Kâmilen yek kalem dedim târih

4. "Taşdibi Mescidi hemin ta'mir" Banisi Zülfikar Ağa sene 1268

Foto. 45. *Kuzeydoğu köşede harim kapısı üzerindeki tamir kitabesi*

32. Refahiye Hacı Mehmet Ağa Camisi

Cami, Refahiye ilçe merkezi Cami Şerif Mahallesi'nde bulunmaktadır. Dikdörtgen planlı, ahşap tavanlı camiler grubundadır. Mihraba dik uzanan iki ana kiriş ile üç sahınlı plan tipi oluşmuştur. Kuzeydoğu köşede silindirik gövdeli minaresi yükselmektedir. Caminin sülüs hatla yazılmış inşa kitabesi minare kaidesinde bulunmaktadır. Kitabenin bugünküdurumu okunamaz haldedir. Kurul arşivinden alınan fotoğraftan caminin kitabesi

okunabilmiştir. Kitabeye göre cami, Hacı Mehmet Ağa tarafından 1921-22 yılında inşa edilmiştir. Camide çalışan Esad, Muhlis ve Galib adında ustalar olduğunu yine bu kitabeden öğrenmekteyiz. Cami, günümüzde Esat Muhlis Camisi olarak bilinmekte olup tarafımızdan yeniden isimlendirilmiştir (Naldan 2019). Kitabenin okunuşu şu şekildedir:

1. Bismillahirrahmanirrahim

2. İnnellahe yümsikü's-sevati ve'l-erda

3. En tezûlâ, vele in zâleta in emsekehumâ min

4. Ehadin min ba'dihi innehu kâne halîmen gafûrâ"

5. Sahibu'l-hayrât el-Hac Mehmed Ağa

6. Ustaları: Esad, Muhlis, Galib-1340

Foto. 46. *Kitabenin bugünkü durumu Foto. 47. Kitabenin arşiv fotoğrafı*[3]

3 Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu cami envanter dosyası.

SONUÇ

Erzincan il genelinde mevcut olan 72 adet camiden 32'si üzerinde kitabe yer almaktadır. Kitabelerden söz konusu eserlerin yapım tarihlerini, yaptıran kişileri ve usta bilgilerini öğrendik. Akkoyunlu-Osmanlı dönemine tarihlenen camilerden en erken tarihlisi 1596-97 yılı Kemaliye Kışlacık Köyü Melek Ahmet Paşa Camisi, en geç tarihlisi ise 1921-22 yılı Refahiye Hacı Mehmet Ağa Camisi'dir. Mermer, çini ve taş üzerine yazılan kitabelerden 26 tanesi sülüs, 10 tanesi talik ve 1 tanesi nesih hat ile yazılmıştır.

22 cami üzerinde yaptıranın ismi kaydedilmiştir. 14 kitabede ağa, paşa, sultan ve kapucubaşı gibi meslekler olduğu kaydedilmiştir. 25 kitabe inşa, 14 kitabe tamir kitabesidir.

Kitabeler, şehirlerin yaşanmışlıklarını vermesi bakımından önemli vesikalardır. Ancak Erzincan şehrinde önemli ölçüde kitabeler tahrip olmuş, bunların pek çoğu da yok olup gitmiştir. Şehir tarihine ışık tutan ve önemli ayrıntılar sunan kitabeler, Erzincan için de önem arz etmektedir. İsmi yanlış bilinen camilerin çoğu kitabelerinin okunması ile doğru bir şekilde adlandırılmış, bilim dünyasına sunulmuştur. Bu nedenle yapıların kimlikleri aydınlığa kavuşmuş, eserleri yaptıran kişilerin ruhlarının rahat ettiği düşüncesini taşımaktayız. Günümüze ulaşabilen kitabeleri korumak, onarımını yapmak üzerime düşen bir görevdir. Biz de üzerimize düşen vazifeyi en iyi şekilde gelecek kuşaklara taşımanın gayreti içindeyiz.

KAYNAKÇA

Anadol, C. (1932). *Vilayetlerimiz Erzincan*, İstanbul.

Evliya, Çelebi. (1986). *Seyahatname*. Üçdal Neşriyat. 3. İstanbul.

Göde, K. (1994). *Eratnalılar (1327-1387),* Ankara.

Naldan, F. (2016). *Erzincan İli Cami Mimarisi.* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara.

Naldan, F. (2017). Eski Erzincan Şehri Camileri. *21. Uluslar arası Ortaçağ ve Türk dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu* (Tam metin bildiri) (25-27 Ekim Antalya).

Naldan, F. (2019). Erzincan/Refahiye Hacı Mehmet Ağa Camisi ve Çeşmesi. *Refahiye Araştırmaları Sempozyumu* (Tam metin bildiri) (14-15 Mart Refahiye).

Pektaş, K. (2006). *Kemaliye (Eğin)'de Türk Mimarisi*,Ankara.

Sümer, F. (1984). *Karakoyunlular I,* Ankara.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Tarihi*, C.II, Ankara.

Yınanç, M. H. (1944). *Türkiye Tarihi (Selçuklular Devri: Anadolu'nun Fethi)*, İstanbul.

Yinanç, M. H. (1993). Bayezıd I, *İA*, C.II, İstanbul, 378-379.

CİNSİYETE DAYALI AYRIMCILIK UYGULAMALARI VE KADIN İŞGÜCÜ

Göksu DEMİRCAN[1], Özkan İMAMOĞLU[2]

1 Amasya Üniversitesi Taşova Yüksel Akın Meslek Yüksekokulu
2 Amasya Üniversitesi Taşova Yüksel Akın Meslek Yüksekokulu

CİNSİYETE DAYALI AYRIMCILIK UYGULAMALARI VE KADIN İŞGÜCÜ

Göksu DEMİRCAN[1], Özkan İMAMOĞLU[2]

GİRİŞ

İnsan hakları ve temel özgürlükler açısından bakıldığında insanlara yönelik her türlü ayrımcılık kabul edilemezdir ve bunun önüne geçilmelidir (Öner, 2008: 8). Toplumsal ve ekonomik yaşama katılımları erkeklere göre daha düşük olan kadınlar, dünya nüfusunun yaklaşık olarak yarısını oluşturmaktadır. Son zamanlarda ekonomik yaşama katkıları giderek artmış olsa da henüz istenilen seviyeye ulaşmamıştır. Kadınların iş yaşamında istenilen düzeye ulaşamamasının temel nedeni gerek toplumsal gerekse de ekonomik yaşamda yapılan cinsiyet ayrımcılığıdır (Doğan, 2014: 10). Kadına yönelik ayrımcılık, tüm ayrımcılıklar içerisinde önemli bir yere sahiptir ve insanlığın varoluşundan beri kadınlar çeşitli şekillerde ayrımcılığa maruz kalmaktadırlar (Öner, 2008: 8). Cinsiyet ayrımcılığı kadınların iş yaşamından uzaklaşmasına neden olmaktadır.

AYRIMCILIK KAVRAMI

Algılanan ayrımcılık, bireyin belli bir gruba ait olmasından dolayı diğerleri tarafından farklı veya eşit olmayan bir davranışa maruz kaldığını algılamasını ifade etmektedir (Sanchez ve Brock, 1996, s.705). Örgütlerde ise ayrımcılık, sadece yaş, cinsiyet, ırk gibi demografik özelliklerden değil, bunun yanında hiyerarşik pozisyon, kıdem gibi farklı değişkenlerden de kaynaklanabilmektedir (Reskin ve Padavic, 1994).

ÇALIŞMA HAYATINDA CİNSİYETE DAYALI AYRIMCILIK

Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık Kavramı

Fırsatların, kaynakların, ödüllerin cinsiyete göre farklı dağılması cinsiyet temelli ayrımcılığı ifade etmektedir (Reskin ve Padavic, 1994). Cinsiyet temelli ayrımcılık, bir kişinin bir kadına, cinsiyetine dayalı olarak, bir erkeğe davrandığı veya davranacağından daha olumsuz ya da daha az olumlu davranması (dolaysız ayrımcılık) ve/veya biçimsel olarak eşitlikçi gözüken davranış veya uygulamaların sonradan kadın üzerinde ayrımcı etkiler yaratması (dolaylı ayrımcılık) olarak tanımlanmaktadır (Acar ve diğerleri, 1999). Ayrımcılık konusunda önemli bir diğer kavram da "mob-

1 Amasya Üniversitesi Taşova Yüksel Akın Meslek Yüksekokulu
2 Amasya Üniversitesi Taşova Yüksel Akın Meslek Yüksekokulu

bing"tir. Mobbing kavramı İngilizce'de, "örgütsel baskı" anlamına gelen "mob" kelimesinden gelmektedir. Kavramın birebir Türkçe karşılığı olmamakla birlikte, birine psikolojik saldırıda bulunma, yıldırma, cephe oluşturma, zorbalık gibi anlamlarda kullanılmaktadır (http:// www.ihc.org.uk/ members/pubs/fact/64fact.html)

Örgütlerde cinsiyet temelli ayrımcılık ve bunlara bağlı ortaya çıkan fiziksel, psikolojik rahatsızlıklar, sadece birey üzerinde değil, aynı zamanda aileler, örgütler ve toplum üzerinde maliyet yaratıcı bir konu olarak da yer almaktadır. Cinsiyet temelli ayrımcılığın bireyler üzerinde yarattığı sonuçlara bakılacak olursa; çatışma, depresyon, korku ve güvensizlik, yabancılaşma, stres şeklinde sıralanabilir. Ayrımcılığın örgütler üzerindeki sonuçları ise; adaletsiz politika ve uygulamalarla karşılaşan çalışanların, haklarının yendiği, emeklerinin karşılığını alamadıkları gibi düşüncelerle örgüte bağlanmaktan, güven duymaktan ve çalışma arkadaşlarıyla işbirliğine dayalı ilişkiler kurmaktan vazgeçecek olmalarıdır. Tüm bu faktörlerin bir araya gelmesi ve ayrımcılık uygulamalarının devam etmesi, hem örgütün sosyal sermayesine zarar verecek, hem de kurumsal sürdürülebilirlik gücünü zayıflatacaktır. Ayrımcılık türlerinden biri olan cinsiyet temelli ayrımcılık ile karşılaşan kadınların örgütsel bağlılıkları ve iş tatminleri azalmakta, işten ayrılma niyetleri daha yüksek olmaktadır (Foley ve diğerleri, 2005). Ayrımcılığın toplum üzerindeki sonuçlarına bakılacak olursa; kadınların çalışma yaşamında karşılaştıkları psikolojik ve cinsel taciz, sağlık problemlerine yol açmakta, bu problemlerde yapılan sağlık harcamalarının artmasına ve ülke ekonomisinin de bundan olumsuz yönde etkilenmesine yol açmaktadır. İşyerlerinde uygulanan gerek ayrımcılık gerekse de psikolojik/cinsel tacizin sonucu; erken emeklilik oranı artmakta, psikolojik yönden tükenmiş, çalışma isteğini yitirmiş bireylerin olduğu, çalışma barışının bulunmadığı bir iş yaşamı ve dolayısıyla sağlıksız bir toplum ortaya çıkmaktadır. Tacize maruz kalan bireyler de mutsuz, şiddet kullanan bir birey durumuna gelmekte, bu durum ailelerin parçalanmasına yol açmaktadır (Tınaz, 2006, s.20).

Çalışma hayatında ayrımcılık, işverenlerin bireyin özelliklerinin yapacağı işin niteliklerine uyup uymadığı bakılmaksızın cinsiyete göre muamele edilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınlar işe girmeden önce toplumsal alanda, işe girdikten sonra ise çalışma yaşamında ayrımcılığa maruz kalmaktadır. İşlerin kadın işi erkek işi olarak ayrılması ise çalışma yaşamında ayrımcılığın en önemli göstergesidir (Arabacı, 2014: 27-34). Ataerkil toplumlardan gelerek gelenekselleşen cinsiyetçi iş bölümü, kadınları ev işlerinde ve çocuk bakımında sorumlu tutmakta, bu 94 nedenle de kadınların büyük çoğunluğu toplumsal üretimden uzak kalmaktadırlar. Kadınlara çocukluk dönemlerinden benimsetilen bu düşünce ve kalıplar

mesleklerini de bu doğrultuda seçmelerini sağlamaktadır (Önder, 2013: 54). Bu durum her ne kadar yasal düzenlemelerle engellenmeye çalışılsa da bu durumun yasalardan çok uygulama sorunu olduğu görülmektedir.

KADIN İŞGÜCÜNE YÖNELİK CİNSİYETE DAYALI AYRIMCILIK UYGULAMALARI

Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı

Toplumsal cinsiyet ayrımcılığı dendiğinde aklımıza ilk gelen kadınların 'kadın' oldukları için uğradıkları ayrımcılıktır. Kadınların ev işleriyle uğraşmaları, meslek sahibi olsalar bile asıl iş yerinin ev olduğu düşüncesi çalışma yaşamlarını kısıtlamaktadır. Kadının çalışması toplumda istisnai, ihtiyaç dahilinde gibi algılansa da esas düşünce mesleğinde başarılı bir kadının aile hayatında başarısız olacağı yada onun kariyer hırsının bedelinin çocuklarının ve kocasının ödediği düşünülmektedir (Arabacı, 2014:27-34). Cinsiyete dayalı iş bölümü, toplumların geçmişten gelen kültürel ve tarihi birikimleri üzerine erkekler ve kadınlara ayrı ayrı roller ve sorumluluklar yüklemeleri olarak tanımlanmaktadır. Erkeklerin yaptıkları işler daha düzgün daha prestijli, geliri yüksek işler iken kadınların ki ise daha çok ev içi emek yoğun, düşük ücretli işleridir (Önder, 2013: 55). Bu durumdan dolayı kadınların eğitim, mesleki eğitim ve çalışma olanaklarından erkeklere göre daha az yararlanmış, çalışmaları karşılığında düşük ücret almışlardır (Bora, 2011:3-4).

Cinsiyete dayalı ayrımcılık açık ve örtük ayrımcılık olarak iki şekilde incelenmiştir:

Açık cinsiyet ayrımcılığı, cinsiyetler arasında ayrım yapıldığı doğrudan somut olarak görülmekte olandır. Örneğin bir iş ilanında özellikle erkek adayların başvurmasının istenmesi, bariz belli olan ücret farklılıkları, kadınların hamilelikleri gerekçe gösterilerek işten çıkarılması somut örneklerdir.

Örtülü cinsiyet ayrımcılığı ise cinsiyete dair ayrımcılığın herhangi şüpheli ya da üzerinde düşünülecek bir durum olmadan dolaylı olarak etkilenmesi olarak tanımlayabiliriz. Örneğin, yeni işçi alımlarında küçük çocuğu olanların tercih edilmemesi, işçilerin işten çıkarılacak listelerinde öncelikli yarı zamanlı çalışan kadınların olması gibi (Alparslan, Çetinkaya Bozkurt, Özgöz, 2015: 68-69).

Kadınların işgücü piyasasında ikincil konumlarını ve olumsuz çalışma koşullarını yansıtan evrensel özellikleri bulunmaktadır (Ecevit, 1998: 268). Bunlar arasında işgücü piyasasında işe alınma, yükseltilme, işten

çıkarılma ve ücretlendirmede ayrımcı uygulamalarla karşılaşırlar. Ayrıca işyerlerinde hiyerarşinin alt sıralarında yoğunlaşırlar, karar verme ve yönetimle ilgili üst pozisyonlarda daha az yer alırlar; mal ve hizmet üretiminde düşük nitelik gerektiren, monoton ve tekrara dayalı islerde çalışırlar. Sosyal güvenceden yoksun, kolay vazgeçilen ve sendikal örgütlenmesi zayıf işgücüdürler. Belli sektörlerde, işkollarında ve mesleklerde yoğunlaşırlar (Özçatal, 2009: 45).

Kadın Çalışanların Çalışma Yaşamında Karşı Karşıya Olduğu Eşitsizlikler

Cinsiyet faktörüne bağlı olarak kadınların iş yaşamında karşılaştıkları sorunları belli başlı beş grupta toplamak mümkündür. Bunlar sırasıyla (Kocacık ve Gökkaya, 2005: 206);

- Eğitim ve mesleki eğitimde eşitsizlik,
- İş bulma ve yükseltilmede eşitsizlik,
- Ücretlendirmede eşitsizlik,
- Sosyal haklardan yararlanmada eşitsizlik,
- Cinsel tacizdir.

Çalışma hayatında erkek ile aynı işi yapan kadının işe alınma, ücretler, yükselme, terfi, tayin, işten çıkarma ile diğer maddi ve maddi olmayan olanaklar açısından farklı uygulamalara maruz kalmaları, istihdamın çeşitli kademelerinde, kadınlar aleyhine var olan eşitsizliğin göstergeleridir. Kadın çalışanlar, mesleklerinde ilerleme konusunda erkek meslektaşlarına göre; daha fazla çalışmak ve daha uzun süre beklemek zorunda kalmaktadır (Mercanlıoğlu, 2009: 36). Kadın çalışanlar kariyerlerinde erkeklerle eşit ilerleseler bile, ücret konusunda ayrımcılıkla karşılamaktadırlar (Stockford, 2004). Günümüzde birçok büyük işletme, belirli düzeyde sorumluluk isteyen mevkilere kadın istihdam etme konusunda, kadınların hamilelik ve annelikle ilgili psikolojik durumlarını gerekçe göstererek, ayrımcılık uygulamaktadır (Villiers, 2000). Kadın çalışanların nitelik gerektirmeyen işlerdeki istihdamı, eğitim düzeylerinin yeterli olmaması, aile yaşamındaki rolü ve sorumlulukları gibi nedenler terfilerini de zorlaştırmaktadır (O'Mahony ve Sillitoe, 2001).

İş Bulmada Eşitsizlik

İşe eleman alımı konusunda yapılan ayrımcılık, fizyolojik nedenler açısından, fiziksel güç ve kadınların doğurganlığı olmak üzere belli başlı

iki noktada toplanabilmektedir. Özellikle kadınlar fiziksel güç gerektiren işlerde tercih edilmemektedir. İkinci olarak ise; kadınların doğum öncesi ve sonrasında doğum iznine ihtiyaç duymaları ve kendilerine doğum ödenekleri sağlanması da, işgücünün dışında tutulmaları için önemli bir sebeptir (Mayatürk, 2006: 84). İşe alımlarda öncelikle kadının aile ilişkisi incelenmekte, evli ve çocuklu olması yapacağı işi etkilemektedir. Sonuç olarak günümüzde kadının bekâr ve genç olması iş bulmasını kolaylaştıran etkenler arasındayken, evli kadınların özellikle aile yaşantılarını aksatmayacak düzeyde iş bulması bekâr kadınlara göre daha zordur.

Yükseltilmede (Terfi Etme) Eşitsizlik

Gelişen ve hızla değişen dünyada, kadınların geleneksel konumları değişmiş artık toplumda sosyal ve ekonomik alanda birçok roller edinmişlerdir. Bu rollerin de etkisi ile kadınların çalışma hayatına katılımlarında ve kariyer geliştirme fırsatlarında artış görülmüştür. Ancak; çok iyi eğitimden geçmiş ve tecrübeli kadınlar bile üst yönetim kademelerine çıkmada erkeklerin gerisinde kalmışlardır (Aytaç ve diğerleri, 2002: 26). İlkel toplumlarda anaerkil bir aile yapısı mevcut olup, kadınlar bu dönemde saygı ve doğurganlıkları nedeni ile değer görmüşlerdir. Ancak kadınlar bugün bu özelliklerinden dolayı iş dünyasının kariyer basamaklarının dışında tutulmak istenmektedir (Coşkun, 2003: 50). Genel olarak işletme sahiplerinin görüşleri de çalışan kadınların, aslında geçici olarak çalıştıkları, çocuk sahibi olabilecekleri ve aile içindeki beklentilerden dolayı terfi ettirilmedikleri, üst yönetim kademelerine getirilmemeleri yönündedir (Aytaç ve diğerleri, 2002: 26).

Ücretlendirmede Eşitsizlik

Özellikle sanayi ve hizmet sektöründe kadın ve erkek çalışan arasında bir ayrımcılık yapıldığı, kadının erkekle aynı işi yapmasına rağmen daha düşük ücret aldığı düşünülmektedir (Eyuboğlu,1999: 17– 19). Ancak işçi kadınlar çalışma yaşamında zamanla etkin bir rol aldıkları için kadının cinsiyetinden dolayı aldığı düşük ücret tartışma konusu olmuştur. 1951 yılında Uluslararası Çalışma Örgütü'nce eşit iş için erkek ve kadın işçiler arasında eşit ücret ilkesi kabul edilmiştir (Uygur, 1999: 20). Sanayi devriminden bu yana çıkartılan yasalar, cinsiyet farkı gözetmeksizin eşit işe eşit ücret yönündedir. Ancak yasaların yetersiz olduğu görülmektedir. Kadının işgücü piyasasındaki konumuna bakıldığında, genellikle emek yoğun ancak niteliksiz ve düşük ücretli işlerde çalıştıkları görülmektedir (Aytaç ve diğerleri, 2002: 30). Ücretlendirmede kullanılan ölçütler açısından kadın ve erkekler arasında farklılıklar olmamaktadır. Ancak, yöneticilik konumlarına gelme şansı çok düşük olan kadın işgörenlerin, belli yöneti-

cilik kademeleri için geçerli olan ek gösterge, kıdem tazminatı gibi haklardan yararlanamamaları, kadınların piyasanın sağladığı parasal olanakları elde etmekte de erkeklerle benzer olanaklara sahip olmadıkları anlamına gelmektedir (Aslan 1997: 134). Kadın ve erkeklerin belirli işkollarında yoğunlaşması, eğitimde ve iş tecrübesinde erkeklerin avantajlı konumu, kadınlara ödenen ücretin de düşük olması sonucunu doğurmakta (Hoffman ve Everett, 2005), kadın çalışanlar kariyerlerinde erkeklerle eşit ilerleseler bile, ücret konusunda ayrımcılıkla karşılaşmaktadırlar (Stockford, 2004). Bugün, Türkiye'de kadınların işgücü piyasasında daha fazla sayıda yer almasına ve konumlarının göreceli olarak daha iyi olmasına rağmen, yapılan teorik ve ampirik çalışma sonuçları Türkiye'de kadınların işgücü piyasasında cinsiyete dayalı ayrımcılığa maruz kaldığını göstermektedir (Palaz, 2003).

Türkiye AB'ne uyum sürecinde giriştiği reformlar kapsamında cinsiyet eşitliği politikalarını yasal mevzuata eklemeyi gündeme almıştır. Bu doğrultuda cinsiyete dayalı her türlü ayrımcılığın ortadan kaldırılması için kadınlar lehine pek çok hukuki düzenleme yapmıştır. Bunlardan en önemlisi 2002 yılında yürürlüğe giren yeni Medeni Kanun ile kadınlara karşı ayrımcılığı destekleyen maddeleri kaldırmasıdır. Örneğin, aile reisliği kavramının kaldırılması, eşlerin eşit hak ve yükümlülüklerinin güvence altına alınması, evlilik birliği sırasında edinilmiş malların eşit paylaşılması gibi alanlarda kadınlar lehine düzenlemeler getirilmiştir. 2003 yılında 4857 sayılı İş Kanunu ile işgücü piyasalarında kadın erkek eşitliğini destekleyen AB direktiflerine uyum sağlanmaya çalışılmıştır. Fakat daha da önemlisi 2004 yılında Anayasanın 10. maddesi değiştirilerek, Anayasa'ya "kadınlar Eşitlik mi Ayrımcılık mı? 49 ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet bu eşitliğin yaşama geçirilmesini sağlamakla yükümlüdür" şeklinde bir fıkra eklenmiştir. Cinsiyet eşitliği politikaları yukarıda belirtilen üçlü ayrım bazında incelendiğinde Türkiye'deki uygulamalar ve bu uygulamaların kadın istihdamı üzerine olası etkileri acaba nasıl bir görüntü oluşturmaktadır? Bu maksatla öncelikle kadın ve erkeğin aynılaşması hedefiyle uygulanan politikalara bakmak gerekmektedir. Bu kategoride üç önemli nokta üzerinde yoğunlaşıp kadın ve erkeğin aynılığını sağlamaya çalışan yasa ve uygulamaların ne derece kadın istihdamını teşvik edici olduğuna bakmak gerekir. İlki, 4857 nolu İş Kanunun 5. maddesidir. Bu madde ile cinsiyete dayalı ayrımcılık yasaklanmış, eşit davranma ve aynı veya eşit değerdeki bir iş için eşit ücret ilkesi benimsenmiştir. Elbette bu ilkeler evrensel cinsiyet eşitliği politikaları ve AB direktifleri ile uyum içindedir fakat Türkiye'de yaşanan koşullara bakıldığında, bu ilkelerin eşitliği sağlamaktan uzak olduğu görülmektedir. Öncelikle İş Kanunu'nun kapsamı sanıldığının aksine çok dardır. Geçici ve yevmiyeli olarak ev hizmetlerinde ve ev-eksenli çalışanları -ki bunların çoğunluğu kadındır- kapsamamaktadır. Kanun madde-

sinde eşitlik ilkesi tanım olarak dardır ve her türlü ayrımcılığa karşı mücadele etmek bakımından önem taşıyan işe alım aşamasını ve meslek içi eğitimi ve işte yükseltme aşamalarını kapsamamaktadır (Kadın Örgütleri Basın Açıklaması, 2006). Fakat Türkiye'de işe alınmada cinsiyete dayalı ayrımcılıkla çok yaygın olarak karşılaşılmaktadır. Hatta Uçan Süpürge'nin CEDAW'a verdiği 4. ve 5. Gölge Rapor da Türkiye pratiklerinde özellikle erkek egemen sektörlerde (mühendislik, inşaat ve madencilik vb.) cinsiyete dayalı ayrımcılığın çok yaygın olduğunu ve bankacılık gibi kadın yoğun sektörlerde bile işe alınmadan önce kadınların evlilik ve çocuk sahibi olma niyetleri hakkında sorgulandıklarını göstermektedir. Bu eleştirileri takiben 2004 yılında Başbakanlık Personel Temininde Eşitlik İlkesine Uygun Hareket Edilmesi adında bir genelge yayınlayarak, kamuda personel alımında cinsiyet eşitliğinin gözetilmesini istemiştir. Eşit değerde işe eşit ücret ilkesine gelince, Kadın Örgütlerinin 2006 yılında yaptığı basın açıklamasına istinaden, Türkiye genelinde kadınlar erkeklerin kazancının yaklaşık %46'sını kazanmaktadır. Cinsler arasındaki gelir farklılığının bu kadar büyük olması, kadınların gelirinin hala ailenin temel geçim kaynağı değil bir ek gelir olarak algılandığının da göstergesidir. Elbette bu %46 rakamı her sektörde ve iş kolundaki durumu yansıtmasa bile, kadınların ve erkeklerin yaptıkları işlerin birbirinden köklü bir şekilde ayrılmış olduğunu veriler doğrularken, eşit işe eşit ücret prensibinin uygulanmasını zorlaştırmaktadır (Toksöz 2007). İkinci alan ise istihdam ve işsizlik oranlarıdır. Bu alanda cinsiyet eşitliğinin ne boyutta olduğuna bakıldığında, çok ciddi farklılıklar olduğunu ve kadınlar ve erkekler arasında ciddi uçurumlar bulunduğu görülmektedir. Daha önce de işaret edildiği gibi, kadınların %25'i istihdam edilmekte iken bu oran erkeklerde % 71'dir. Resmi işsizlik verileri ise Türkiye genelinde yüksek olmakla beraber, yıllar içinde kadınların işsizlik oranlarının erkeklerin işsizlik oranlarını geçmeye başladığını göstermektedir. 2006 yılında kadınların %10.3'ü işsizken bu oran erkekler arasında 9.7'dir. Eğitimli kadınlar arasında ve kentlerde işsizlik oranlarının daha yüksek olduğunu belirtmek gerekir. Örneğin, lise veya dengi okullardan mezun kadınlar arasında işsizlik oranı % 22 iken, bu oran üniversite mezunları arasında ise %13'dür (Toksöz 2007:27-47). Hem istihdam hem de işsizlik alanında cinsler arasındaki belirgin farklılığın kadın istihdamı konusunda belirgin bir kamu politikasının olmamasından kaynaklandığı söylenebilir. Çeşitli raporlarda ve kalkınma planlarında kadın istihdam oranının düşüklüğüne işaret edilse bile sistematik istihdam politikaları hayata geçirilmemiştir. İşgücü piyasalarında kadın ve erkeğin eşitliğini sağlamaya çalışan politikaları incelerken, bu alanda Türkiye'de var olan ve kadın ve erkek arasında kesin ayrımcılık yapan bazı yasa ve uygulamalara dikkat çekmek gerekmektedir. Örneğin, İş Kanunu'nda kıdem tazminatı ile ilgili madde hala evlilik sonrası kadınların işten ayrılmalarını teşvik edici nitelikte olup, kendi istekleri ile evlilik tarihinden itibaren bir yıl içinde işten

ayrılmaları halinde kıdem tazminatı hakkını tanımaktadır. Fakat aynı Madde erkekler için geçerli değildir. Yine Sosyal Güvenlik Yasası'nda, dul ve yetim aylığına hak kazanımında ve kullanımında erkekler ve kadınlar arasında ciddi farklar vardır. Erkekler 18 yaşına ya da yüksek eğitim durumunda 25 yaşına kadar yetim aylığı alabilirken, kadınların evlenene kadar ya da sigortalı bir işte çalışana kadar yetim aylığı almaya hakları vardır. Bu iki uygulama göstermektedir ki, toplumsal kabulün yanı sıra yasal düzenlemeler de kadınların asli görevlerinin ev içinde anne ve eş olmak olduğunu ve kadınların ancak bu alanda korunması ideolojisi üzerine kurulmuştur. Bu yasal düzenlemeler kadınları istihdam dışına itmede ve onların istihdam dışında kalmalarını teşvik edici niteliktedir. Cinsiyet eşitliğinde ikinci nesil politikalar, cinsler arasındaki farklılığa ve kadınların özel ihtiyaçlarına yönelik politikalar üretmeye yöneliktir. Bu alanda öne çıkan politika uygulaması, çocuk ve bağımlı bakımında kadınların yüklerini hafifletmek amacındadır. AB bu doğrultuda aldığı bir kararla, 2010 yılına kadar 3 yaş üstü çocukların %90'ının bakım hizmetinden faydalanmasını öngörmektedir. Türkiye'de okul öncesi çocuk bakımına ilişkin sistematik bir politika olmadığı gibi bu alanda var olan hizmetler çok dağınık ve sınırlıdır. Okul öncesi çocukların eğitimine ilişkin çalışmalar çok sınırlı olmakla beraber, Türkiye genelinde okul öncesi eğitimde olan çocukların ancak %16'sı anaokulları ve ana sınıflarından yararlanmaktadırlar. Bu eğitimin %90'dan fazlası kamu kurumları tarafından verilirken, ancak %7'lik bir oran özel kreşler tarafından sağlanmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı bu eğitimi sağlayan temel kuruluştur ve anaokulları ve ana sınıfları ile 4-6 yaş grubu çocuklara hizmet vermektedir. Yani okul öncesi eğitim alan %16'lık oranında çocuğun büyük çoğunluğu 3 yaşın üzerindedir ve 3 yaş altı çocukların bakım hizmetlerine ilişkin veri bulunmadığından bu alanda büyük bir boşluk vardır (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı 2007). Fakat bu yaş grubunda okullaşma oranın çok daha düşük olduğunu söyleyebiliriz. 4857 sayılı İş Kanunu'na da 88. Madde'si gereği hazırlanan Gebe ve Emziren Kadınların Çalıştırılma Şartlarıyla Emzirme Odaları ve Çocuk Bakım Yurtlarına Dair Yönetmelik ise kadın işçi çalıştıran işyerlerinde okul öncesi eğitim çağındaki çocuklar için eğitim kurumları ve kreşler açılmasını düzenleyen hükümler içermektedir. Fakat bu yönetmeliğe göre, 100 ile 150 kadın işçisi olan işyerleri bakım odaları kurmak, 150'den fazla işçisi olanlar ilse kreş açmak zorundadır. Yasal düzenleme çocukları sadece kadınların bakımına tabiymiş gibi görmekte, erkeklerin çocuk bakımı sorumlulukları göz ardı etmektedir, işte bu bakış açısının işletmeleri kadın çalışanı işe almakta caydırıcı bir yanı olduğunu düşünebiliriz. Ayrıca kadın çalışan sayısının yeterli olduğu işletmelerde bile bu hizmetlerin sağlanmadığı, işletmelerin herhangi bir teftiş halinde kendilerine verilecek cezayı ödemeyi tercih ettikleri vurgulanmaktadır. Hatta 2008'de yürürlüğe giren İstihdam Yasası ile işyerlerinin kreş ve emzirme odaları açma yükümlülük-

leri kaldırılarak bu hizmetleri özel sektörden satın almasına imkân tanınmıştır. İşyerinin ve kreşin birbirinden ayrı mekânlarda olması kadınların gün içinde gidip çocuklarını görmesine engel olacağı gibi, işyerine gelmeden kreşe gitmek ve çocuklarını bırakmak ve gün bitiminde de almak kadınların zaten kısıtlı olan zamanları üzerine ayrı bir baskı yaratacaktır. Bu alandaki düzenlemelerin kadınların çalışma hayatında varlıklarını ciddi bir biçimde etkilemeyeceğinin bir diğer göstergesi ise Türkiye'de işletmelerin büyük çoğunluğunun 9'dan az işçi çalıştırıyor olmaları ve kadın çalışanların genel olarak bu küçük ölçekli işletmelerde çalışmalarıdır. Elbette bu çalışanların büyük çoğunluğu ise kayıt dışı işlerde çalıştırılmaktadır. Cinsler arasındaki farklılıklara odaklanarak kadınların özel ihtiyaçları için üretilen ikinci nesil cinsiyet eşitliği politikalarının Türkiye'de kadınların çalışma yaşamına katılımlarını kolaylaştırıcı bir etkisi olduğundan söz edilemez. Çocuk bakım hizmetlerine yönelik yapılan kısa bir inceleme bile, çocuk bakımı alanında devletin varlığının çok zayıf olduğunu ve çocukların zorunlu eğitim yaşı olan 6 yaşına kadar evlerde anneleri ve yakın akrabaları tarafından bakıldığını göstermektedir. Kadınlara özel politikaların eksikliği kadınların Türkiye'de var olan sosyal devlet anlayışında anne ve eş olarak kabul edildiği göstermektedir. Kadınların emek piyasalarına katılımını kolaylaştıracak politika ve uygulamaların etkisinin ise yok denecek kadar zayıf olduğunu söylenebilir. Eşitsiz cinsiyet rollerini dönüştürmeyi ve aile ve iş yaşamını uyumlaştırmayı hedefleyen politikaları yönlendiren temel amaç, kadınların ev içi rolleriyle emek piyasası aktivitelerini birleştirmeyi sağlamak, erkeklerin de ebeveyn ve diğer bakım izinleri yoluyla çocuk ve bağımlı bakımındaki rollerini arttırmaktır. Aslında bu politikalar AB gündemine işgücü piyasalarında esnek emek talebindeki artışla birlikte gelmekte ve AB'nin piyasa merkezli politikalarını desteklemektedir. Yarı zamanlı, esnek çalışma, aile yaşamına uyumlu ve alternatif çalışma biçimleri olarak formüle edilen üçüncü nesil politikalara doğum, ebeveyn ve diğer bakım ihtiyaçları için verilen izinler de dâhil edilmektedir. Türkiye'de emek piyasalarının esnekleştirilmesine ilişkin en önemli atılım yeni İş Kanunu ile yapılmış, esnek çalışma biçimleri Kanun'la kabul ve koruma altına alınmıştır. İş Kanunu'nun 13. Maddesi, yarı-zamanlı ve esnek çalışanlara karşı ayrımcılık yapılmasını engellemektedir. Yeni İş Kanunu'nun emek piyasasının esnekleştirilmesinde çok büyük bir çaba olduğu inkâr edilemez. Esnek çalışmanın ve çalışma biçimlerinin esnekleştirilmesinin kanunlaşmasıyla, Avrupa'da kadınların temel çalışma biçimini oluşturan yarı-zamanlı çalışmanın Türkiye'de de kadınların çalışma oranlarını arttıracağına ilişkin bir beklenti doğmuştur. Fakat kadın istihdamı perspektifinden baktığımızda, Türkiye'de kadınların yarı-zamanlı çalışmasının çok düşük olduğu görülmektedir ve İş Kanunundaki değişiklikler bu gerçeği pek fazla etkilememiş gibi görünmektedir. Aslında bu bir anlamda formel istihdam alanında yarı-zamanlı işler yaratılmadığının bir

göstergesidir. Zaten kadınların büyük kısmının enformel işler yaptığı düşünülürse, kadınların çalışması Türkiye'de kayıtlı esnek çalışma biçiminde değil daha çok enformel çalışma olarak ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de bakım hizmetlerini gerçekleştirmeye yönelik izin olarak sadece doğum izinleri mevcuttur. Kadın çalışanlar doğumdan önce 8 ve doğumdan sonra 8 hafta olmak üzere toplam 16 haftalık ücretli doğum izni ve kamu sektöründe bir yıl, özel sektörde ise altı aylık ücretsiz izin kullanabilmektedirler. Bu süreler AB'nin direktifleri ile uyum sağlamış durumdayken, 2005 yılında KSGM tarafından taslak olarak Meclis'e sunulan ebeveyn iznine ilişkin yasa tasarısı genel kurula gelmeden gündemden çekilmiştir. Tasarıda ebeveyn izinlerinin çalışan kadın ve erkek tarafından 6 aylık ücretsiz izin dilimleri halinde eşit olarak kullanılması ve toplam bir yıl olması öngörülmektedir. Özellikle işveren tarafından gelen güçlü tepki nedeniyle meclis gündemine gelmeyen yasa tasarısına ilişkin olarak TİSK'in hazırladığı raporda, ebeveyn izinlerinin Avrupa'daki sosyal yaşamın yarattığı bir özel bir durum olduğunu, Türkiye'de erkeklere çocuk bakımı için izin verilse bile, bu zamanın çocuk bakımı için harcanmayacağını iddia etmektedir (TİSK 2005).

SONUÇ

Cinsiyet eşitliği politikaları Türkiye'de var olan sosyal devlet ve kadın istihdam yapısı ışığında değerlendirildiğinde, eşitlik politikaları kadın istihdamını teşvik etmekten ve istihdamda olan kadınlara eşitlik sağlamaktan uzaktır. Hatta bazı yasal düzenleme ve uygulamalar istihdam edilen kadınları çalışmaktan caydırıcı niteliktedir çünkü bu uygulamalar kadınların çalışmasını değil anne-eş olmalarını ödüllendirici niteliktedir. Bu yasal düzenlemelerin kadınlara karşı direk olarak ayrımcılık yaptığı söylenebilir. Var olan eşitliği teşvik edici yasalar ise kadınların hayatını direk olarak etkilemekten uzakta, soyut yasal düzenlemeler olarak kalmakta, uygulamada kadınlara karşı var olan ayrımcılık ve dışlayıcı tutumlarda bir dönüşüm yaratamamaktadır. İşyerlerinde kreş ve bakım odalarına ilişkin benzer düzenlemeler ise kadınların istihdamını teşvik etmekten uzaktır. Bu durumda ise kadınlar istihdam dışı kalmakta ya da enformel çalışma biçimlerine yönelmektedirler.

KAYNAKÇA

Acar, F.-Ayata, G.A.-Varoğlu, D. (1999). Cinsiyet Temelli Ayrımcılık: Türkiye'de Eğitim Sektörü Örneği, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara, 1999.

Alparslan, A. M., Çetinkaya-Bozkurt, Ö., Özgöz, A. (2015). İşletmelerde Cinsiyet Ayrımcılığı Ve Kadın Çalışanların Sorunları, Makü İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2(3), 66-81.

Arabacı, B., (2014), Çalışan Kadınların Cinsiyet Ayrımcılığına Yönelik Algıları: Bursa Dokuma Sanayii Örneği, Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezİ.

Aytaç Güner, M. T., (2010), Kadın İşgücü ve Kadının İşgücüne Katılımı: Kriz Dönemlerinde Kadın İstihdamı, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Bora, A., (2011). Toplumsal Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık, Sosyoloji ve Eğitim Çalışmaları Birimi, İstanbul Bilgi Üniversitesi. http://secbir.org/images/haber/2011/01/15-aksu-bora.pdf.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2007) Aile ve İş Yaşamının Uyumlaştırılması Çalışma Grubu Raporu, Yenileşme ve Değişim için Türkiye'de Sosyal Diyaloğu Güçlendirme Projesi, Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, Ankara.

Doğan, İ. (2014). Kadın Çalışanlarda Cam Tavan Sendromu Üzerine Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim dalı, İstanbul, 10-11.

Foley, S.-Hang-yue, N.-Angela W. (2005). "Perceptions of Discrimination and Justice: Are There Gender Differences in Outcomes?", Group & Organization Management; Vol: 30, No:4, s.421-451.

Kadın Örgütleri Basın Açıklaması (2006).

Kocacık, F. – Gökkaya, V. B., (2005), Türkiye'de Çalışan Kadınlar ve Sorunları, Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 6, Sayı 1, Ss. 195-219.

Önder, N., (2013), Türkiye'de Kadın İşgücünün Görünümü, ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi / Cilt: 1,Sayı: 1, Ss. 35-61.

Öner, S. (2008). Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, TC. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Başkanlığı, Ankara.

Özçatal, E. Ö., (2009), Yerel İşgücü Piyasasında Kadın Emeği: Tokat İli Araştırması, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Palaz, S., (2003), Türkiye'de Cinsiyet Ayırımcılığı Analizinde Neo Klasik Yaklaşıma Karşı Kurumcu Yaklaşım: Eşitliği Sağlayıcı Politika Önerileri, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 6, Sayı 9, Ss. 87-109.

Reskin, B.-Padavic , I. (1994). Women and Men at Work, Pine Forge Press, Thousand Oaks, CA.

Sanchez, J. I.-Brock, P. (1996). "Outcomes of Perceived Discrimination among Hispanic Employees: Is Diversity Management a Luxury or a Necessity?" Academy of Management Journal, Vol:39, No:3, s.704–719.

Tınaz, P. (2006). "İşyerinde Psikolojik Taciz", Çalışma ve Toplum, C:11, s. 13-27.

Toksöz, Gülay (2007) Türkiye'de Kadın İstihdam Durumu Raporu, ILO, Ankara.

Uçan Süpürge (2005)Dördüncü ve Beşinci Dönem Birleştirilmiş Periyodik Ülke Raporu'na İlişkin CEDAW- Türkiye Gölge Raporu, 20 Ocak 2005.

http://www.ihc.org.uk/members/pubs/fact/64fact.html (Erişim Tarihi: 10.07. 2019)

RAPMODS VERİMLİLİK MODELLEME SİSTEMİ

Dursun BALKAN[1]

1 Dr,

RAPMODS VERİMLİLİK MODELLEME SİSTEMİ

Dursun BALKAN[1]

RAPMODS HAKKINDA GENEL BİLGİ

RAPMOD Sistemi (RAmsay Productivity MODelling System), İşletmelerde Verimlilik Ölçümü, Verimliliğe dayalı Mali Bütçeleme, ve bir teşebbüste Ekonomik İzleme ve Kontrol konularına dinamik bir yaklaşımdır.

RAMSAY tarafından geliştirilen RAPMOD Sistem, birçok ülkede yaygın olarak uygulanmaktadır. RAPMOD Sistem, küçük, orta veya büyük işletmelerde uygulanabildiği gibi tek ya da zincir oluşturmuş işletmeler için de geçerlidir. Bu sistem bir işletmenin farklı alanları kapsayan ortak amaçlarını gerçekleştirmek üzere tükettiği girdi kaynakları için saptanan hedeflerine göre mali bütçeleme ve verimliliğin sayısallaştırılması için detaylı bir yaklaşım sağlar. Aynı zamanda toplam ekonomik izleme ve kontrol kavramı ile dinamik bilgi gereksinimini karşılayacak yöntemleri bir araya getirir.

İşletmelere, bugünün ve geleceğin küresel rekabet ortamının gerektirdiği sürdürülebilir ekonomi sonuçlarını sağlamalarında yardımcı olur. RAPMOD Sistem işletmelerin mali ya da maliyet muhasebe verilerini doğrudan ya da değiştirilmiş biçimiyle girdi olarak kullanan bir yöntembilimdir; ne mali hesaplar sisteminin ne de maliyet muhasebe sisteminin yerini alır. Sadece bu sistemlerde ortaya çıkan bilgileri kullanır. Sermaye bütçeleme ya da nakit akışlarını değerlendirme ile ilgilenmez. Belirtilen konular, maliyet muhasebesi ve finansal yönetim tekniklerinin konusudur. Buradan RAPMOD Sisteminin işletmelerin verimliliğini, büyümesini ve sürekli rekabet edebilirliliğini başarmada yönetim yeteneklerinin tam olarak kullanılabilmesi için gerekli veri tabanını bir araya getiren bir temel verdiği söylenebilir. Bu yaklaşım, mali bütçeleme yapmak için verimliliğe dayalı yöntemleri kullanır.

RAPMOD Sistemi, verimlilik hedeflerini birleştiren ve aşağıdaki konuları amaçlayan bir sistemdir:

1 Dr,

- İşletmenin hedeflerini belirlemek. (Verimlilik hedefleri çerçevesinde etkili ve somut planlar geliştirmeye yardım eder).
- İşletmeninin amaçlarını gerçekleştirmek üzere planlar geliştirmek ve kontrol etmek.
- Tüm girdi kaynaklarını dikkate alarak, verimlilik ve verimlilik artırma konularında derli toplu bir bakış sağlar.
- Karar verme sürecinde çeşitli eylem rotaları, seçenekler geliştirmek üzere kârlılığı, sermaye kullanımının etkililiğini ve yatırımın getirisini saptamak.
- İşletmenin çeşitli çıktı düzeyleri için yatırımın getirisini değerlendirmek ve girdi kaynaklarının, sermayenin ve toplam verimliliğin gerçekleştirilebilecek düzeylerini belirlemek.
- Verimliliği izlemek amacıyla normları tanımlamak, böylece verimlilik artışını teşvik etmek.
- Belirlenen bir dönemde işletmenin kârını/zararını ve diğer mali göstergelerini hızla ve kolayca saptamak. Bu iş daha etkin planlama amacıyla mali bütçeleme aşamasında, bir yıl, üç ay, bir ay ya da gerekirse daha kısa süreler için yapılabilir.
- Firmalar arası karşılaştırmalar yapmak.
- Bir işletmedeki çeşitli faaliyetlere göre verimlilik ölçüleri geliştirmek. Bu tür verimlilik ölçüleri ve endeksleri, işgücünün dönem içi verimlilik başarımını ya da başarısızlığını değerlendirmede bir geribildirim verir.
- Verimlilik hedef ve amaçları ile ilişkilendirilen mali bütçeler geliştirmek
- Maddi duran varlıklara yatırılan fonlar ve maliyetler ile stokların (hammadde, yarı mamul ve mamul ürün stokları) etkilerini izlemek.

RAPMOD Sistem, işletmelerin toplulaştırılmış verilerine uygulanır ve şu adımları izler:

- Verimliliği temel alan mali bütçeler ile ekonomik izleme ve kontrol yapılırken kullanılacak verimlilik ölçü ve endekslerine bağlı olarak çıktı ve girdilerin tanımlanması.

- Referans Zaman Aralığının Seçimi. Uygulama zaman aralığı, işletmenin ne sıklıkta izleme ve denetim yapmak istediğine bağlı olarak belirlenir. Aylık, üç aylık, yıllık gibi farklı uzunluklardan biri seçilebilir. Referans zaman aralığı seçiminde dikkat edilecek nokta, bu dönem verilerinin normal olmasıdır.

- Mali oranlardaki girdi ve çıktıların hesaplanması.

- Bir işletmedeki maddi duran, dönen ve diğer varlık kategorilerinin başlıklarının tanımlanması ve ortalama değerlerinin hesaplanması.

- Seçilen referans zaman aralıklarında işletmenin faktör ve toplam faktör verimliliklerinin hesaplanması.

- Gelecek işletme/mali dönemin ortak hedeflerinin, Yatırımın Getirisi, Sermaye Verimliliği, Sistem Çıktısının Kâra Oranı, Faktör ve Toplam Faktör Verimlilik Ölçüleri gibi terimlerle benzetim yoluyla tanımlanması.

- Aylık, üç aylık, yıllık gibi seçilen zaman aralığında Çıktı, Faktör Verimlilik ve Toplam Faktör Verimliliğine ilişkin dizinler için saptanan hedeflere dayalı olarak Verimlilik Bütçelerinin Toplam Ekonomik İzlenmesi ve Kontrolünün yapılması.

- Başlangıçta şirket tarafından gerçekleştirilmek üzere tanımlanan hedefleri dikkate alarak ve verilen çıktı ve verimlilik düzeylerine dayalı olarak, geri kalan dönemin verimlilik bütçesinin gözden geçirilmesi.

Modelin Uygulanması İçin Gerekli Olan Veriler

Modelin en önemli avantajı muhasebe kayıtlarından elde edilen verilere dayalı olarak analiz yapmasıdır. Modelde gerekli olan veriler aşağıda maddeler halinde verilmiştir.

1. İlk Madde ve Malzeme Giderleri
2. İşçi Ücret ve Giderleri
3. Memur Ücret ve Giderleri
4. Amortismanlar ve Tükenme Payları
5. Dışarıdan Sağlanan Fayda ve Hizmetler
6. Diğer Giderler

7. Dönem Başı Yarı Mamul Stok
8. Dönem Sonu Yarı Mamul Stok
9. Dönem Başı Mamul Stok
10. Dönem Sonu Mamul Stok
11. Net Satışlar (mamul)
12. Önceki Yıl Dönen Varlıklar
13. Cari Yıl Dönen Varlıklar
14. Önceki Yıl Maddi Duran Varlıklar
15. Cari Yıl Maddi Duran Varlıklar
16. Cari Yıl Yapılmakta Olan Yatırımlar

İlk altı kalem ilgili muhasebe kayıtlarından, yarı mamul ve mamul stokları ile dönen varlıklar, maddi duran varlıklar, yapılmakta olan yatırımlar bilançodan, net satışlar ise gelir tablosundan elde edilmektedir.

RAPMOD Sistem Girdileri

Gider kalemleri modelde, işletmenin yapısına ve tercihine göre uygun bir biçimde gruplanarak ele alınır. RAPMODS, herhangi sayıda gider kalemi (girdi öğesi) için kullanılabilir, ancak gruplar oluşturulurken pratik veri derleme, izleme ve kontrol gereksinimleri de göz önünde tutulmalıdır.

Modelin uygulanmasında kullanılan gider kalemleri, temel olarak aşağıdaki şekilde sınıflandırılmaktadır:

- ✓ İlk Madde ve Malzeme Giderleri
- ✓ İşçi Ücret ve Giderleri
- ✓ Memur Ücret ve Giderleri
- ✓ Amortismanlar ve Tükenme Payları
- ✓ Dışarıdan Sağlanan Fayda ve Hizmetler
- ✓ Diğer Giderler

Bu gider kalemlerine ilişkin değerler, işletme giderlerini fonksiyon esasına göre sınıflandıran işletmelerde, direkt ilk madde malzeme, direkt işçilik ve genel üretim giderlerine ilişkin muhasebe hesaplarından temin edilir.

Çıktı, Katma Değer ve Sistem Dönüştürme Maliyeti

RAPMODS'ta verimlilik, çıktıya göre ve *katma değer*e göre hesaplanmaktadır. Çıktı, bir işletmenin belirli bir zaman aralığında ürettiği mal veya hizmetlerin bütününden oluşur. Katma değer ise işletmenin çıktı üzerinde bizzat yarattığı değerdir ve çıktı değerinden ilk madde ve malzeme giderleri ile dışarıdan sağlanan fayda ve hizmetler çıkartılarak elde edilir.

Çıktı = Üretimden net satışlar + Mamul Stoku Değişimi (Dönem sonu-Dönem başı)

+ Yarı Mamul Stoku Değişimi (Dönem sonu-Dönem başı)

Üretimden Net Satışlar = Net Satışlar - Ticari Mal ve Hizmet Satışları

Katma Değer = Çıktı - İlk Madde Malzeme - Dışarıdan Sağlanan Fayda ve Hizmetler

Modelin tanımladığı sistemin girdileri ve çıktıları Şekil 3'te verilmiştir.

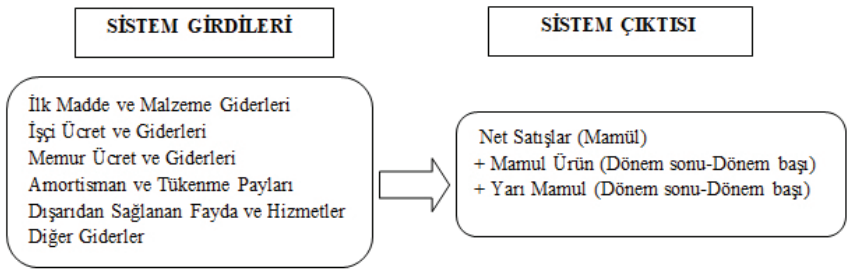

Şekil 3 *Sistem Girdileri ve Çıktıları*

Sistem Dönüştürme Maliyeti ise hammadde ve malzemeler ile dışarıdan sağlanan fayda ve hizmetlerin yararlı çıktı haline dönüştürülmesine kadarki harcamaları kapsar ve aşağıdaki gibi hesaplanır:

Sistem Dönüştürme Maliyeti = Toplam Girdi Maliyeti - İlk Madde ve Malzeme Giderleri

- Dışarıdan Sağlanan Fayda ve Hizmetler

Şekil 4'te görüldüğü gibi katma değer sistem dönüştürme maliyetinden farklı olarak kârı da içerir. O halde sistem dönüştürme maliyeti katma değerden kârın çıkarılması ile de hesaplanabilir. Çıktı, katma değer ve sistem dönüştürme maliyeti hesaplandıktan sonra toplam faktör verimliliğinin hesaplanması aşamasına geçilir. Modelde verimlilik "çıktıya göre" ve "katma değere göre" olmak üzere iki şekilde hesaplanmaktadır.

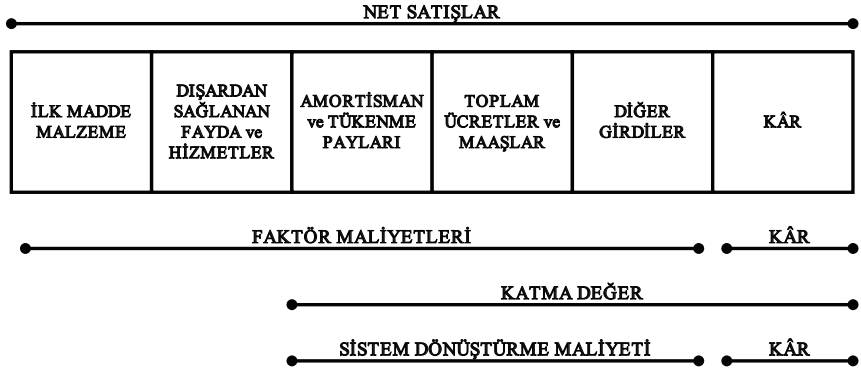

Şekil 4 *RAPMODS'taki değişkenler arası ilişkiler*

Toplam Faktör Verimliliği ve Ayrıntılı Verimlilik Ölçülerinin Hesaplanması

Toplam faktör verimliliği ve ayrıntılı verimlilik ölçüleri Çizelge 4'te yer alan oranlarla hesaplanır.

Çizelge 4 *Toplam Faktör Verimliliği ve Ayrıntılı Verimlilik Ölçüleri*

Toplam Faktör Verimliliği	Çıktı / Toplam Girdi Maliyeti

Ayrıntılı Verimlilik Ölçüsü1	Katma Değer / Sistem Dönüştürme Maliyeti
Ayrıntılı Verimlilik Ölçüsü2	Katma Değer / Toplam Girdi Maliyeti
Ayrıntılı Verimlilik Ölçüsü3	Çıktı / Sistem Dönüştürme Maliyeti

Toplam faktör verimliliği çıktıya dayalı olarak hesaplanabileceği gibi katma değere dayalı olarak da elde edilebilir. Toplam faktör verimliliği işletmenin durumuna genel bir bakış açısı getirmesi açısından önemli bir kavramdır.

Kısmi Verimlilik Ölçülerinin Hesaplanması

Modelde toplam faktör verimliliğinin yanı sıra, her bir girdiye ilişkin çıktıya ve katma değere dayalı kısmi verimlilik göstergeleri de hesaplanmaktadır (bkz. Çizelge 5-6). Bu oranların hangi ayrıntıda hesaplanacağını işletmenin ihtiyaçları ve verilerin mevcudiyeti belirler.

Çizelge 5 *Çıktıya Dayalı Kısmi Verimlilik Ölçüleri*

Çıktı / İlk Madde ve Malzeme
Çıktı / Ücretler
Çıktı / Maaşlar
Çıktı / Amortisman ve Tükenme Payları
Çıktı / Dışarıdan Sağlanan Fayda ve Hizmetler
Çıktı / Diğer Giderler

Çizelge 6 *Katma Değere Dayalı Kısmi Verimlilik Ölçüleri*

Katma Değer/ İlk Madde ve Malzeme
Katma Değer / Ücretler
Katma Değer / Maaşlar
Katma Değer / Amortisman ve Tükenme Payları
Katma Değer / Dışarıdan Sağlanan Fayda ve Hizmetler
Katma Değer / Diğer Giderler

Çıktıya ve katma değere bağlı olarak hesaplanan kısmi verimlilik göstergeleri tek başına çok anlam ifade etmemektir. Bu nedenle bu değerler yıllar itibariyle karşılaştırılarak artış ve azalışının yorumlanması gerekmektedir.

Kâr/Zarar ve Toplam Faktör Verimliliği Arasındaki İlişki

Bir işletmenin toplam faktör verimliliği, kârı/zararı ve çıktı arasında bir ilişki vardır. Aşağıdaki tanıma göre bir işletmenin kâr veya zarar etmesini etkileyen faktörlerden biri de toplam faktör verimliliğidir. Dolayısıyla toplam faktör verimliliğinde meydana gelecek bir değişim kârı ya da zararı da etkileyecektir.

$$\text{Kâr / Zarar} = \text{Çıktı} * \left(1 - \frac{1}{\text{Toplam Faktör Verimliliği}}\right)$$

Sermaye Verimliliği

Model sermaye verimliliğini, "kullanılan birim sermaye başına üretilen çıktı" olarak tanımlamaktadır.

$$\text{Sermaye Verimliliği} = \frac{\text{Sistem Çıktısı}}{\text{Kullanılan Toplam Sermaye}}$$

Kullanılan Toplam Sermaye = Maddi Duran Varlıklar Ortalaması + Dönen Varlıklar Ortalaması

- Yapılmakta Olan Yatırımlar Ortalaması

Belirlenmiş bir zaman aralığında bir varlığın ortalama değeri ise;

$$\text{Bir Varlığın Ortalama Değeri} = \frac{\text{Dönem Başı Değeri} + \text{Dönem Sonu Değeri}}{2}$$

biçiminde tanımlanır.

Yatırımın Getirisi

Yatırımın getirisi oranı, kullanılan toplam sermaye birimi başına getiriyi ölçen bir göstergedir ve aşağıdaki gibi hesaplanır:

$$\text{Yatırımın Getirisi} = \frac{\text{Kâr}}{\text{Kullanılan Toplam Sermaye}} * 100$$

Toplam Girdi Maliyetinde ve Sistem Dönüştürme Maliyetinde Girdilerin Payları

Girdilerin toplam girdi maliyetinde ve sistem dönüştürme maliyetindeki paylarının izlenmesi de yararlı olacaktır. Toplamda payı yüksek olan girdilerde sağlanacak tasarruflar, toplam faktör verimliğinin artırılmasında daha büyük öneme sahip olacağından, verimlilikte yaşanan düşüşlerin giderilmesi ya da verimliliğin daha da artırılması için yapılacak iyileştirmeler ve alınacak önlemlerde bu girdiler öncelikli olarak ele alınmalıdır. Bu amaçla Çizelge 7 ve Çizelge 8'de görülen oranlar hesaplanabilir.

Çizelge 7 *Toplam Girdi Maliyetinde Girdilerin Payları*

İlk Madde ve Malzeme Giderleri / Toplam Girdi Maliyeti
İşçi Ücret ve Giderleri / Toplam Girdi Maliyeti
Maaşlar / Toplam Girdi Maliyeti
Amortisman ve Tükenme Payları / Toplam Girdi Maliyeti
Dışarıdan Sağlanan Fayda ve Hizmetler / Toplam Girdi Maliyeti
Diğer Giderler/ Toplam Girdi Maliyeti

Çizelge 8 *Sistem Dönüştürme Maliyetinde Girdilerin Payları*

İşçi Ücret ve Giderleri / Toplam Girdi Maliyeti
Maaşlar / Toplam Girdi Maliyeti
Amortisman ve Tükenme Payları / Toplam Girdi Maliyeti
Diğer Giderler/ Toplam Girdi Maliyeti

Verimlilikteki değişiklikler için, yukarıda verilen girdi faktör paylarındaki değişimler incelenebilir. Bununla birlikte verimlilik ile yukarıdaki girdi faktör payları arasında ilişki kurulmadıkça, karar verme sürecinde bu payların önemini ortaya koyma, değerlendirme yapılamaz.

Modelin Kullanım Alanları

RAPMOD Verimlilik Ölçüm Modelinin bazı kullanım yerleri şöyle özetlenebilir:

- Verimlilik hedef ve amaçları geliştirme (saptama)
- Verimlilik dizinlerini oluşturma ve izleme

- Daha yüksek verimlilik gerçekleştirmek için yönetimin önlem almasını sağlama
- Yönetim ile ilgili karar verme
- Teknolojik sistemlerin verimlilik ve ekonomik sonuçlarını değerlendirme
- Sistemlerin (operational) verimliliğini iyileştirme
- Daha yüksek verimliliğe bağlanan mali teşvik planları geliştirme
- Gelir paylaşım planları
- Katılımlı yönetim
- İş görenlere yetki devri
- Verimlilik hedefleri ile ilişkilendirilen mali bütçeleri oluşturma ve geliştirme
- Toplam ekonomik izleme ve kontrol
- Seçenek işletme kararlarına göre sistemin verimliliğinin ve ekonomik sonuçların benzetimi
- Firma ortaklarının uygunluğunu inceleme
- Firmalar arası karşılaştırma (bölgesel, ulusal ve uluslararası)

Modelin Benzetim Çalışmalarında Kullanılması

Modelde, istenilen biçimlerde tek faktörde ve/veya tüm faktörlerde, çıktıda ya da faktör paylarında olabilecek azalma ya da artışa bağlı olarak katma değerin, toplam faktör verimliliğinin, kısmi verimlilik göstergelerinin ve kârın ne şekilde değişeceği gözlemlenebilir. Bu işlemin tersi olarak istenilen yatırımın getirisi, toplam faktör verimliliği ya da kâr düzeyini tutturmak için kısmi verimliliklerin, çıktı ya da faktör paylarının ne olması gerektiğine yanıt aranabilir. Böylece model, planlama amacı ile de kullanılabilir.

KAYNAKÇA

Antle, J. M., & Capalbo, S. M. (1988). An introduction to recent developments in production theory and productivity measurement. Agricultural productivity: Measurement and explanation, 17-95.

Baş, İ.M., & Artar, A. (1991). İşletmelerde Verimlilik Denetimi: Ölçme ve Değerlendirme Modelleri, MPM Yayınları No: 435, Ankara.

Caves, D. W., Christensen, L. R., & Diewert, W. E. (1982). The economic theory of index numbers and the measurement of input, output, and productivity. Econometrica: Journal of the Econometric Society, 1393-1414.

Craig, C. E., & Harris, R. C. (1973). Total productivity measurement at the firm level. Sloan Management Review (pre-1986), 14(3), 13.

Deming, W. E., & Edwards, D. W. (1982). Quality, productivity, and competitive position (Vol. 183). Cambridge, MA: Massachusetts Institute of Technology, Center for advanced engineering study.

Felix, G. H., & Riggs, J. L. (1983). Productivity measurement by objectives. National Productivity Review, 2(4), 386-393.

Fried, H. O., Lovell, C. K., Schmidt, S. S., & Schmidt, S. S. (Eds.). (2008). The measurement of productive efficiency and productivity growth. Oxford University Press.

Hulten, C. R., Dean, E. R., & Harper, M. (Eds.). (2007). New developments in productivity analysis (Vol. 63). University of Chicago Press.

Kathuria, V., Raj, R. S., & Sen, K. (2012). Productivity measurement in Indian manufacturing: A comparison of alternative methods. Institute for Development Policy and Management.

Pritchard, R. D. (1995). Productivity measurement and improvement: Organizational case studies. Greenwood Publishing Group.

Prokopenko, J. (1987). Productivity management: A practical handbook. International Labour Organization.

Ramsay, M.R (1995). Enterprise Productivity Measurement and International Labour Productivity Handbook, Riper Foundation Australia.

Singh, H., Motwani, J., & Kumar, A. (2000). A review and analysis of the state-of-the-art research on productivity measurement. Industrial Management & Data Systems, 100(5), 234-241.

Sudit, E. F. (1995). Productivity measurement in industrial operations. European Journal of Operational Research, 85(3), 435-453.

Tangen, S. (2002, December). Understanding the concept of productivity. In Proceedings of the 7th Asia-Pacific Industrial Engineering and Management Systems Conference, Taipei (pp. 18-20).

TÜKETİCİ HAKLARI FARKINDALIK DÜZEYİNİN SATIN ALMA KARALARINA ETKİSİ: ÖĞRETİM ÜYELERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA[1]

Gülden GÖK[2]

1 Bu çalışma 26-27 Nisan 2019 tarihinde Gaziantep'te yapılan 6.Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

2 Öğr.Görv.Dr.Gülden Gök,Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Bankacılık ve Finans Bölümü.

TÜKETİCİ HAKLARI FARKINDALIK DÜZEYİNİN SATIN ALMA KARALARINA ETKİSİ: ÖĞRETİM ÜYELERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA[1]

Gülden GÖK[2]

1. GİRİŞ

18.yüzyıldan itibaren dünyada yaşanan yeni gelişmeler ışığında, kapitalist ekonomik sistemin üretim ve tüketim ilişkilerini yeniden şekillendirmesi sonucunda, klasik tüketim anlayışından uzaklaşan tüketiciler bir çok sorunlar ile karşılaşır olmuştur(Özel,2007:15)

Yaşanan bu sürecin devamında, Avrupa ve Amerika Birleşik Devletlerinde "consumerism" adı altında bir hareketin doğmasına neden olmuş ve ABD Başkanı J.F. Kennedy 15.03.1962 tarihinde Amerikan Kongresinde yapmış olduğu bir konuşmada, tüketici haklarının adeta bir insan hakkı kapsamında ele alınması gereğini savunarak, tüketicilerin "sağlık ve güvenliğin korunma hakkı" "bilgilendirme hakkı" "seçme ya da tercih etme hakkı" "sorgulama ve sesini duyurma hakkı" gibi hakları olması gereğini vurgulamıştır(Akipek,1996:90 ;Ede ve Calcich,1999: 113-122).

J.Kennedy'in 15 Mart 1962 yılında kongrede yapmış olduğu bu konuşmadan sonra tüketici hakları başta ABD'de olmak üzere Fransa ve Batı Avrupa ülkeleri ile dünyanın diğer ülkelerinde de kabul görerek gittikçe yaygınlaşarak "15 Mart Dünya Tüketiciler Günü" olarak kullanılmaya başlanmıştır (Deryal ve Korkmaz,2015:10).

Türkiye'de tüketici hakları sürecinin gelişimini iki dönemde ele almak gerekmektedir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde tüketicinin korunmasına yönelik temel yasalar olmasa da kamu düzenini korumakla görevli olan kuruluşlar görevleri dolayısıyla aynı zamanda dolaylı olarak da tüketicileri korumaktaydı(Aslan,1996:29).

Selçuklu döneminde *"İhtisap Divanı"* denilen kontrol teşkilatı, şehrin temizlik gibi çeşitli işleri yanında, esnafın eksik tartması, yiyecek maddelerine hile karıştırılması gibi konularda denetim yapmaktaydı(Baykan,1996:121-122).

---

1 Bu çalışma 26-27 Nisan 2019 tarihinde Gaziantep'te yapılan 6.Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

2 Öğr.Görv.Dr.Gülden Gök,Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Bankacılık ve Finans Bölümü.

1502 yılında Sultan Beyazıt tarafından çıkarılan, *"Kanunnâme-i İhtisab-ı Bursa" (*Bursa Belediye Kanunu)[3] ile malların doğallığının korunması, hile karıştırılmaması, temizlik ve imalatçının sorumluluğu gibi tüketicilerin korunmasını sağlayan hususlara yer verilmiştir.

Bir çeşit esnaf birliği olan "Ahilik" teşkilatının da tüketicinin korunmasına yönelik katkısının olduğunu belirtmek gerekmektedir. Günümüz Esnaf ve Ticaret Odaları, Sanayi Odaları gibi kuruluşlara benzeyen bu teşkilatta müşteriye karşı sorumluluk en önde gelmektedir. Müşteri, mal ya da hizmet satışı bahanesiyle bir şekilde cebinden parası alınacak bir varlık olarak görülmez, ihtiyaç sahibi "insan" olarak nitelendirilir, üreticilere sorumluluk yüklenirdi. Üreticinin sorumluluğu, üretilen mal ve hizmetin kalitesiyle ilgili olurdu. Kaliteli ve ayıpsız üretilen bir mal, esas itibariyle hem üreticinin itibarını korur hem de toplumsal refahın artışına önemli katkı sağlardı. Üretilen mal ya da hizmetin, toplumsal değerlerle çatışmamasına, insan, hayvan ve bitki sağlığına zarar verecek nitelikte olmamasına özen gösterilirdi(Karagül, 2012: 9).

Cumhuriyetten sonra yaşanan gelişmeler ele alınacak olunursa, Cumhuriyetin ilk yılları, savaş sonrası yaraların sarılması, ekonomik düzeninin yeniden yapılandırılması çalışmaları ile geçtiğinden, bu dönemde tüketicinin özel olarak korunması amacına yönelik özel bir yasa bulunmamaktadır. Bu dönemde kamu düzeninin korunmasına yönelik çıkarılan bazı yasalar ile dolaylı olarak tüketiciler korunmuştur. Bu yasalardan bazıları söyledir: 1928 Tarihli "İspençiyari ve Tıbbi Müstahzarlar Kanunu", 1930 tarihli*" Umumi Hıfzı Sıhha Kanunu",*1930 tarihli *" Ticarette Tağşişin Men'i Kanunu",* 1931 tarihli *"Ölçü ve Ayarlar Kanunu",*1936 tarihli "*Endüstriyel Mamulatın Maliyet ve Satış Fiyatlarının Kontrolü ve Tespiti Hakkında Kanun'*"" ve 1960 Tarihli "*Türk Standartları Enstitüsünün Kuruluşuna Dair Kanun*" gibi kanunlardır (Aslan,2015:62; Göle,1983:28).

Ülkemizde gerçek anlamda tüketicinin korunması ile ilgili gelişmeler 1950'li yıllardan sonra başlamaktadır. 1950'li yıllardan sonra ülke ekonomisinde yaşanan gelişmeler, alt yapı yatırımlarının hızlanması, tüketim malları üreten sanayinin kurulması, hizmetler sektörünün ekonomi içindeki payının giderek artması, 1960'lı yıllara gelindiğinde kalkınma planlarının devreye girmesi, sanayileşme çabaları tüketim harcamalarını da etkilemiştir. Ülkemizde, çağdaş anlamda tüketicinin korunması, 1970 yıllarından sonra başlamaktadır.

1971 yılında ilk tüketiciyi koruma yasa tasarısı hazırlanmıştır. 15 Kasım 1971'de "*Tüketicinin Korunması İçin Ticaret Konusu Mal ve Hizmetlerle*

3 Bu kanun, Sultan II.Beyazıt döneminde, Osmanlı örf âdetlerini ve İslâm hukukunu çok iyi bilen Mevlânâ Yaraluca Muhyiddin tarafından 1502-1507 yılları arasında hazırlanmıştır.

İlgili Faaliyetlerin Düzenlenmesi Hakkında Kanun Tasarısı" TBMM'ye sevk edilmiş, ancak bir türlü gündeme alınmadığı için kadük olmuştur(-Deryal;Korkmaz,2015:13).

1980 yılından sonra tüketicinin korunması ile ilgili ilk gelişme anayasal alanda olmuştur. 1982 tarihli Anayasa'nın "*Tüketicinin Korunması*" başlığını taşıyan 172'inci maddesi "*Devlet, tüketicileri koruyucu ve aydınlatıcı tedbirler alır, tüketicilerin kendilerini koruyucu girişimlerini teşvik eder"* hükmü ile tüketicinin doğrudan ve daha kapsamlı korunmasını konusunda devlete önemli görev yüklemiştir (Aslan,2015:65). Anayasa'nın bu hükmünden sonra, çağdaş anlamda ilk tüketici yasası, 23.02.1995 tarihinde çıkarılan ve 8.09.1995 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren "4077 Sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun" dur. Bu kanun yürürlükte kaldığı sürede tüketicilerden gelen şikayetlerin giderilememiş olması ve giderek şikayetlerin artması üzerine, 6502 sayılı yeni "*Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun*" 28.11.2013 tarihli Resmi Gazete'de [4] yayınlanarak, 28 Mayıs 2014 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Halen yürülükte olan bu kanun tüketicilere eskiye oranla önemli haklar getirmektedir.

1.1. Çalışmanın Problemi

Bilindiği gibi, tüm ekonomik faaliyetlerin temel amacı ve hedef noktası tüketicilerdir. Üretim, depolama, dağıtım, pazarlama ve servis hizmetleri hep tüketiciler için yapılmaktadır. Ekonomide bu denli önemli yere sahip olan tüketicilerin satın aldıkları malların fiyat, kalite, miktar ve standartlar ile ilgili sorunlar ile karşılaşmaması, güvende olması gerekmektedir. Fakat günümüzdeki uygulamalar bundan farklı gelişmektedir. Çeşitli satış teknikleri ve pazarlama stratejileri, reklamlar gibi unsurlar, tüketicilerin rasyonel karar vermesini zorlaştırmakta bilinçli secim yapmasını engellemektedir. Ekonomik faaliyetlerin nihai amacı, tüketici ihtiyaçlarının maliyet, kâr ve toplumsal fayda gibi unsurların gözetilerek karşılanmasıdır. Rekabet koşullarının son derece zorlaştığı günümüzde bu hedefe ulaşmanın yolu, tüketici mutluluğunu en üst düzeyde tutmak ve onların güvenini kazanmaktır.

Tüketicilerin satın alınan ürünlerin kalitesinin düşük olması, satıcı tarafından aşırı ücretlendirilmesi, daha az miktarda içerik ya da beklentiden uzak olması gibi nedenler tüketicilerin giderek daha bilinçli olmasını gerektiren bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır (Jayasubramanian & Vaideke,2012).

Yapılan araştırmalar tüketici hakları farkındalığına sahip bireylerin haklarını arama noktasında daha duyarlı oldukları ve şikâyet etme davranışın-

4 http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/11/20131128-1.htm

da daha fazla bulunduklarını ortaya koymakta (Dommeyer & Gross,2003) ve bilinçli tüketicilerin piyasayı kontrol etme ve pazarlama uygulamacılarını da kontrol altına aldığı gözlenmektedir(Long, Hogg ,Hartley & Angold,1999; Shaw, Newholm & Dickinson,2006).

Üniversitede okuyan ve geleceğin teminatı olan gençlerin eğitilmesi ve hayata atılmasında önemli rol oynayan üniversite öğretim üyelerinin, öğrencilerin gelecek yaşantılarının şekillenmesinde önemli rolü olacağı göz önünde bulundurulursa, öğretim üyelerinin tüketici hakları farkındalık düzeyinin tespit edilmesi hem öğrencilere bu yönde olumlu katkı sağlayacağı hem de eğitim düzeyi ile tüketici hakları farkındalık düzeyi ilişkisinin belirlenmesine yönelik çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1.2. Konu ile İlgili Tanımlar

Tüketici Hakkı: Tüketicileri bir mal veya hizmet alırken korumayı amaçlayan yasaları ifade etmektedir .

Tüketici Bilinci: Tüketicinin satın aldığı mal ve hizmetlerin, kalite, fiyat ve emniyeti hakkında bilgi sahibi olması ve tüketici haklarını bilme ve bilincinde olmasıdır.

Tüketici Farkındalığı: Farkında olma durumu(TDK), olayları, nesneleri veya duyusal örüntüyü algılamak, hissetmek veya bilinçlendirmek durumu ya da yeteneği, yasalarla tüketiciler sağlanan hakların farkında olmayı ifade etmektedir.

Tüketicinin Korunması: **Üreticiler ve satıcılar karşısında nispi olarak daha zayıf durumda olan tüketicilerin pazardaki güçlerini artırmayı amaçlayan bir sosyal hareket ve bir sosyal** akım"dır (Akipek, 1996; Altunışık ve ark, 2004:42-43; Hayta, 2006:240; Will, 1977: 92-93; Kotler,2000: 12; Buskirk & Rothe,1970: 61-65).

Tüketici Davranışı: Tüketicinin satın alma kararlarının altında yatan nedenler ve mantığın açıklanması ve satın alma sırasında gerçekleşen kuvvetlerin etkileşimidir. Tüketici davranışı, bireyin ekonomik ürünleri satın alırken kararları ve bunlarla ilgili faaliyetleridir(Odabaşı ve Barış, 2016: 29; Murthy&Veedhi,2018:12).

2. LİTERATÜR

Tüketiciler tüm ekonomik faaliyetlerin gerçek belirleyicisidir. Bu nedenle haklarının bilincinde olan tüketiciler, üreticilerin sömürüsü karşısında güçlenmekle almayıp, aynı zamanda tüm üretim ve hizmet sektöründe verimlilik, şeffaflık ve hesap verebilirlik konularına da yön verebilmekte-

dir. Günümüzde, bilinçli alışveriş, doğru fiyatı seçme, ayıplı ürünler karşısında hakların bilincinde olmak artık zorunlu hale gelmektedir. Yapılan bazı araştırmalarde tüketici farkındalığı yüksek nulunsa da (Donnelly & White ,2013), fakat çoğu çalışmalarda tüketicilerin hakları konusunda yeterli bilgiye sahip olmadıkları görülmektedir(Kishtwaria, et al 2006; Kimenju et al, 2005; Ishak, et al, 2012; Babaoğlu,2010; Kayalı, 2008;Kanıbir ve Saydan,2006). Yapılan diğer çalışmalar aşağıda kısaca özetlenecek olunursa:

Yapılan çalışmalar eğitim düzeyi ile tüketici hakları farkındalığı arasında pozitif ilişki olduğu,eğitim düzeyi yüksek bireylerin ve eğitilmesi, bilgilendirilmesi, aydınlatılmasının hakların bilincinde olmasına pozitif yönde katkı sağladığını ortaya koymaktadır. Kaynak ve Akan tarafından yapılan çalışmada bu sonuç doğrulanmış, Uzunöz ve ark(2008), tarafından yapılan çalışmada da aynı sonuca ulaşılmıştır. (Ishak,S.,& Faridah, 2012**;** Dickinson ve Shaver,1982; Jain ,1989), tarafından yapılan çalışmalarda da eğitim düzeyi arttıkça tüketici bilincinin arttığı**,** üniversite veya yüksek eğitimli olanların lise ve altında eğitim düzeyine sahip olanlara göre daha bilinçli tüketiciler oldukları sonucuna varılmıştır. Makela ve Peters, (2004), tarafından "gençlerde tüketici bilincinin oluşturulmasında tüketici eğitiminin rolünü belirlemek" amacıyla yapılan bir araştırmada da kız öğrencilerin erkek öğrencilerden daha bilinçli oldukları tespit edilmiştir. Peker(1993**)** tarafından İstanbul'da 350 katılımcı ile yürütülen doktora tezi çalışmasında, katılımcıların %86'sının tüketici eğitimine ihtiyaç duyduklarını, %14'ü ise tüketici eğitimine gerek olmadığını belirtmişlerdir. Khan, (2013), tarafından Hindistan'ın Muzaffarnager ve Saharanpur ilçeleri kentsel ve kırsal bölgelerinde yapılan araştırmada, kırsal kesimde yaşayanların, %80'i tüketici haklarından habersiz olduğu görülmüştür. Bu bölgede bilinç düzeyinin bu denli düşük olmasının nedeni, bu bölgelerde yaşayan tüketicilerin okur yazar oranının ve eğitim seviyesinin çok düşük olmasından kaynaklandığı sonucuna varılmıştır. Bello, Suleiman, & Danjuma, tarafından (2012**)** tarafından Nijerya'da yapılan bir çalışmada, tüketici bilincinin oldukça düşük düzeyde olduğu, bu nedenle tüketici eğitimimin önemli olduğu ve tüketici eğitimi verilmediği takdirde kanunların tüketiciyi korumayı sağlamadığı ortaya konulmuştur.

Ülkemizde Nart(2008), tarafından, 268 kadın öğretmenle yapılan çalışmada ise toplumun eğitimli kesimini oluşturan öğretmenlerin, tüketici haklarına dair bilgilerinin oldukça alt düzeylerde kaldığı tespit edilmiştir.

Tüketici hakları farkındalık düzeyinin tüketici haklarını kullanmada anlamlı etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Ahlawat and Shekar (2009) tarafından Hindistan'da kadınlar arasında yapılan çalışmada tüketici farkındalık düzeyi ile tüketici haklarını kullanma arasında anlamlı ilişki tespit etmiştir.

Bu veriler Kulkarni and Mehta (2013) tarafından da desteklenmiş, yöneticilik öğrencilerinin, %62 sinin hakların farkında olduğunu fakat, bunların sadece %5 inin hak ihlaline uğradığı zaman bir bölge heyetine şikayete gittiğini tespit etmiştir.

Yüksek gelire sahip olanların ve bir işte çalışanların da tüketici hakları farkındalık düzeyinin arttığı tespit edilmiş, gelir düzeyi arttıkça tüketici hakları farkındalığının anlamlı oranda arttığı tespit edilmiştir (Kaynak ve Akan,2011;Njuguna,2015;Şahin ve Kor,2009). Njuguna, (2015) tarafından Kenya'nın Nakuru İlçesinde yapılan çalışmada, hanehalkı tüketicilerinin tüketici hakları farkındalığı yaş, eğitim düzeyi, cinsiyete göre düşük bulunurken, gelire göre yapılan analizde, gelir düzeyi arttıkça tüketici hakları farkındalığının anlamlı oranda arttığı tespit edilmiştir. Gök ve ark.(2018 tarafından yapılan çalışmada ise düşük gelir düzeyine sahip olanların tüketici hakları farkındalığı yüksek gelirlilere nazaran daha yüksek bulunmuştur.

Araştırmada tüketici haklarını öğrenmede televizyonun etkili bir kaynak olduğunu, tüketici hakları ile ilgili bilgileri daha çok televizyondan öğrendikleri tespit edilmiştir. Peker(1993**)** tarafından yapılan araştırmada katılımcıların %42'si tüketici haklarını televizyondan, % 26'sı ise yazılı basından öğrenmek istediklerini bildirmişlerdir. Khan, (2013), tarfından yapılan araştırmada, tüketicilerin % 34'ü tüketici haklarını öğrenmede televizyonun etkili bir kaynak olduğunu, tüketici hakları ile ilgili bilgileri daha çok televizyondan öğrendiklerini belirtmişlerdir. Badrie ve ark. (2006), tarafından yapılan çalışmada da tüketicilerin hakları ilgili bilgileri televizyondan, %54,5'i gazeteden, % 47,5'i radyodan öğrendikleri, %3,5'i de diğer kaynaklardan öğrendiklerini belirtmişlerdir.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI, MODELİ VE BULGULARI

3.1. Araştırmanın Amacı, Modeli

Araştırmanın amacı, Selçuk Üniversitesi öğretim üyelerinin tüketici hakları bilgi ve farkındalık düzeyinin satın alma davranışına etkisinin belirlenmesidir. Bu amaçla çalışma Selçuk Üniversite'sinde görev yapan öğretim üyelerine yönelik olarak planlanmış ve öğretim elemanlarının mal ve hizmet satın alırken, "ihtiyaç" "kalite" "marka" "moda" ya da "ucuz fiyat " gibi faktörlerin etkisi altında kalıp kalmadıkları, aynı zamanda ülkemizde halen yürürlükte bulunan Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun'dan haberdar olup olmadıkları tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma Selçuk Üniversitesi kampüs alanı içinde görev yapan öğretim üyeleri ile sınırlandırılmıştır. Çalışma ile ilgili birçok değişkenin ele alınması müm-

kün olabilirdi fakat, biz bu çalışmayı sadece demografik özellikler ile sınırlandırmayı uygun görmüş bulunmaktayız.

Araştırmada birincil verileri elde etme aracı olarak yüz yüze anket tekniği kullanılmış ve bu amaçla hazırlanan anket formu 13.01.2019-16.03.2019 tarihleri arasında Şelçuk Üniversitesi Alaaddin Keykubat Kampüsü'nde çeşitli fakülte meslek yüksekokullarında görev yapan öğretim üyelerine uygulanmıştır. Anket formu 118 olarak tasarlanmış, ancak yapılan elemer sonucunda geçerli anket form100 olarak belirlenmiştir.

Araştırmanın evreni Selçuk Üniversitesi öğretim üyeleridir. Ankete katılacak **Öğretim üyelerini** belirlemek için basit rassal örnekleme tekniği kullanılarak elde edilen örneklem hacmi (n) doğrultusunda 69 (altmış dokuz) katılımcıya 36 sorudan oluşan anket uygulanmıştır. Anketin 7 sorusu katılımcıların demografik özellikleri ile ilgili sorulardır Anketin iki sorusu ile tüketici davranışları araştırılmıştır. Ankette yer alan 28 soru tüketici bilgi ve farkındalık düzeyini ölçmek üzere hazırlanan sorulardır. Çoktan seçmeli olan bu sorular eşit olarak puanlandırılmış, elde edilen toplam puan 100 üzerinden hesaplanarak her bir tüketicinin tüketici hakları bilgi ve farkındalık düzey puanı(THP) hesaplanmıştır. Veriler SPSS 17 paket programı ile değerlendirilmiş, oluşturulan bağımsız grupların karşılaştırılması Kuruskal Wallis ya da Mann Whitney U testlerinden uygun olanla analiz edilmiştir. Frekans dağılımı, Ki-Kare yöntemi, Korelasyon analizi yararlanılan diğer yöntemler olmuştur.

THP üzerinde yapılan incelemeyle puanlara etki eden faktörlerin neler olabileceği analiz edilmiştir. Bu bağlamda aşağıdaki hipotezler belirlenmiştir.

H1: Öğretim üyelerinin tüketici hakları bilgi ve farkındalık puanı(THP) demografik özelliklerine göre anlamlı farklılıklar gösteriyor mu?

H2: Öğretim üyelerinin tüketici hakları bilgi ve farkındalık puanı(THP) bu konudaki bilgi edinme kaynaklarına göre anlamlı farklılıklar gösteriyor mu?

H3: Öğretim üyelerinin tüketici hakları bilgi ve farkındalık puanı(THP) gelir düzeylerine göre anlamlı farklılıklar gösteriyor mu?

H4: Öğretim üyelerinin tüketici hakları bilgi ve farkındalık puanı(THP) satın alma davranışlarına göre anlamlı farklılıklar gösteriyor mu?

3.2. Araştırmanın Bulguları

Araştırmadan toplanan veriler işlendi ve çalışmanın özel hedefleri açısından analize tabi tutuldu. Analizin detayları ve araştırmadan çıkan sonuçlar aşağıda sunulmuştur.

Tablo -1: *Öğretim Üyelerinin Cinsiyet Dağılımı*

Cinsiyet	**Sayı**	**%**
Kadın	21	30,4
Erkek	48	69,6
Toplam	69	100,0

Kadın katılımcıların oranı erkeklerin yarısı kadardır. Oranlarının oldukça birbirine yakın olduğu görülmektedir. Bu nedenle anket sonuçlarının kadın ve erkek tüketicilere genellenmesi için uygun bir veri seti vardır.

Tablo -2: *Öğretim Üyelerinin Yaş Grupları Dağılımı*

Yaş grupları	**Sayı**	**%**
25-35	18	26
36-45	26	38
46-55	12	17
56 ve üstü	13	19
Toplam	69	100,0

Katılımcıların yaş gruplarına göre dağılımında en büyük grup 36-45 yaş arası gruptur. Her grup için analiz yapılacak çoklukta katılımcı vardır.

Grafik -1: *Öğretim Üyelerinin Gelir Gruplarına Göre Dağılımı*

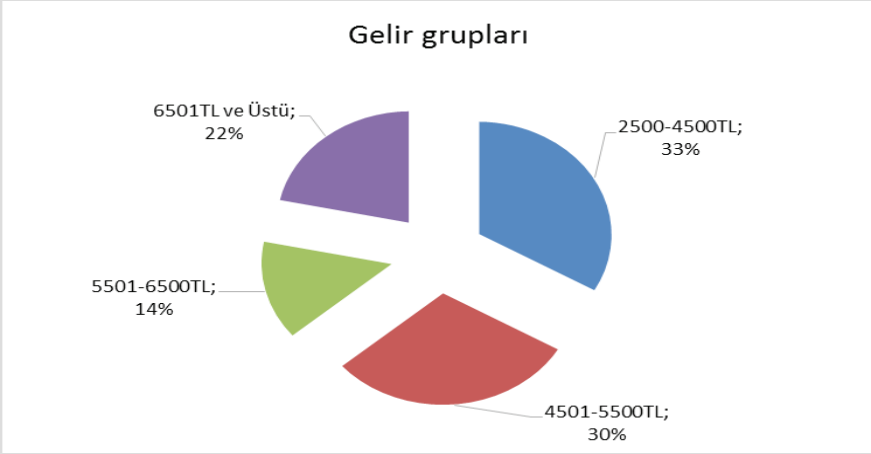

Grafikten görüleceği üzere kadın öğretim üyelerinin %33' ü gelir düzeyine göre en büyük grup olan 2500-3500TL gelir grubunu oluşturmaktadır. Öğretim üyelerinin gelir gruplarına göre dağılımlarının yeterli düzeyde olduğu görülmektedir.

Tablo -3:*Öğretim Üyelerinin Yaşanılan Yere Göre Dağılımı*

Yaşanılan yer	**Sayı**	**%**
İl merkezi	386	97,2
İlçe merkezi	11	2,8
Toplam	397	100,0

Öğretim üyelerinin büyük bir kısmı il merkezinde yaşamaktadır. İlçe merkezinde yaşayan katılımcıların azlığı nedeniyle incelemelerde yaşam yeri dikkate alınmayacaktır

3.3. Öğretim Üyelerinin Satın Alma Kararları Üzerine Yapılan Analizler

Satın alma davranışlarını ölçmek için tasarlanan "Satın alma kararınızı etkileyen en önemli faktör nedir? " sorusuna verilen yanıtların sıklık tablosu aşağıdadır.

Tablo -4: *Öğretim Üyelerinin Satın Alma Kararlarını Etkileyen Faktörler*

Satın alma kararınızı etkileyen en önemli faktör nedir?						
Yanıtlar	Boş	Ürüne olan ihtiyaç	Ürünün fiyatı	Ürünün kalitesi	Ürünün markası	Toplam
Sayı	1	37	6	22	3	69

%	1,4%	53,6%	8,7%	31,9%	4,3%	100,0%

Tabloda da görüldüğü gibi öğretim üyelerinin satın alma kararlarını belirleyen 2 faktör (Ürüne olan ihtiyaç, Ürünün kalitesi) olduğu ortaya çıkmıştır. Marka üzerinden satın alma kararı verenlerin oranı sadece %4,3 olmuştur.

Satın alma kararları üzerinde yapılan analizde öğretim elemanlarının unvanlarının, yaş gruplarının ve gelirlerinin satın alma kararlarını anlamlı olarak değiştirmediği, bunun yanında cinsiyet ve görev yılının satın alma kararlarında anlamlı farklılık oluşturduğu ortaya çıkmıştır. Cinsiyet ve görev yılı ile ilgili analizler aşağıdaki tablo 6 da gösterilmektedirler.

Tablo -5 : *Öğretim Üyelerinin Satın Alma Kararlarını Etkileyen Faktörler-Görev yılı*

Satın alma kararınızı etkileyen en önemli faktör nedir?							
Görev yılı		Diğer	Ürüne olan ihtiyaç	Ürünün fiyatı	Ürünün kalitesi	Ürünün markası	Toplam
1-5	Sayı	0	10	1	6	1	18
	%	0,0%	55,6%	5,6%	33,3%	5,6%	100,0%
6-12	Sayı	0	7	1	5	2	15
	%	0,0%	46,7%	6,7%	33,3%	13,3%	100,0%
13-19	Sayı	0	7	0	8	0	15
	%	0,0%	46,7%	0,0%	53,3%	0,0%	100,0%
20-25	Sayı	1	2	3	3	0	9
	%	11,1%	22,2%	33,3%	33,3%	0,0%	100,0%
26 ve Üstü	Sayı	0	11	1	0	0	12
	%	0,0%	91,7%	8,3%	0,0%	0,0%	100,0%
Toplam	Sayı	1	37	6	22	3	69
	%	1,4%	53,6%	8,7%	31,9%	4,3%	100,0%

Ki –kare analizinde ($p = 0,017<0,05$) bulunduğundan öğretim üyelerinin çalışma yılı değiştikçe satın alma kararlarında anlamlı değişiklikler olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablodan görüldüğü gibi çalışma yılı 26 ve üstü olan öğretim elemanlarının satın alma kararlarını % 91,7 ile ürüne olan ihtiyaç belirlerken, 26 yıldan az çalışan öğretim elemanlarında bu oran %55 ve altında olarak bulunmuştur.

Tablo -6 : *Öğretim Üyelerinin Satın Alma Kararlarını Etkileyen Faktörler-Cinsiyet*

Satın alma kararınızı etkileyen en önemli faktör nedir?							
Cinsiyet	Yanıt	Diğer	Ürüne olan ihtiyaç	Ürünün fiyatı	Ürünün kalitesi	Ürünün markası	Toplam
ERKEK	Sayı	0	32	1	13	2	48
	%	0,0%	66,7%	2,1%	27,1%	4,2%	100,0%
KADIN	Sayı	1	5	5	9	1	21
	%	4,8%	23,8%	23,8%	42,9%	4,8%	100,0%
Toplam	Sayı	1	37	6	22	3	69
	%	1,4%	53,6%	8,7%	31,9%	4,3%	100,0%

Yapılan Ki –kare analizinde ($p = 0,003<0,05$) bulunduğundan öğretim elemanları cinsiyete göre satın alma kararlarında anlamlı değişiklikler ol-

duğu sonucuna varılmıştır. Tablodan görüldüğü gibi erkek öğretim elemanlarının satın alma kararlarını % 66,7 ile ürüne olan ihtiyaç belirlerken kadın öğretim elemanlarında bu oran 23,8% tür. Kadın öğretim elemanlarının satın alma kararlarının en belirleyici faktörü %31,9 ile ürünün kalitesi olmuştur.

Öğretim üyelerinin tüketici hak ve sorumlulukları ile ilgili bilgileri daha çok nereden öğrendikleri üzerinde yapılan analizde öğretim üyelerinin ünvanlarının, yaş gruplarının ve gelirlerinin bu bilgileri öğrendikleri kaynak üzerinde anlamlı farklılık yaratmadığı, bunun yanında cinsiyetin anlamlı farklılık oluşturduğu ortaya çıkmıştır. Cinsiyet ile ilgili analizler aşağıdaki tablodadır.

Tablo -7 : *Öğretim elemanlarının bilgi alma kaynakları-Cinsiyet*

Tüketici hak ve sorumlulukları ile ilgili bilgileri daha çok nereden öğreniyorsunuz?								
Cinsiyet	Yanıt	Diğer	Aile, arkadaş	Gazete, broşür, afiş vs.	İnternet, sosyal medya	Okuldan (derslerden)	TV, radyo	Toplam
Erkek	Sayı	0	1	6	36	0	5	48
	%	0,0%	2,1%	12,5%	75,0%	0,0%	10,4%	100,0%
Kadın	Sayı	1	1	1	7	2	9	21
	%	4,8%	4,8%	4,8%	33,3%	9,5%	42,9%	100,0%
Toplam	Sayı	1	2	7	43	2	14	69
	%	1,4%	2,9%	10,1%	62,3%	2,9%	20,3%	100,0%

Yapılan analizde Ki-kare değeri p= 0,001<0,05 bulunmuştur. Tablodan görüldüğü gibi erkeklerin %75 i bilgi alma kaynağını internet ve sosyal medya olarak belirtirken, kadınlarda ise bu oran %33,3 olmuştur. Kadınların en çok başvurduğu bilgi alma kaynağı TV, radyo (%42,9) olarak belirtilmiştir. Kadın ve erkek öğretim elemanları tüketici haklarını öğrenme konusunda istatiksel olarak anlamlı farklı tutumlar belirledikleri ortaya çıkmıştır.

3.4. Öğretim Üyelerinin THP Üzerinde Yapılan Analizler

Araştırmada öğretim elemanlarının ortalama tüketici hakları bilgi ve farkındalık puanı 100 üzerinden 48,84 ; Standart sapması da 21,6 olarak bulunmuştur. Buradan da öğretim elemanlarının bilgi ve farkındalık düzeyinin istenen seviyede olmadığı ortaya çıkmaktadır. Standart sapmanın büyük olması bireyler arasında puan farklarının fazla olduğunu göstermektedir. Puanların dağılımı aşağıdaki tablodaki gibidir.

Tablo-8: *Öğretim Üyelerinin THP D ağılımı*

	0-25	26-50	51-75	76-100	Toplam
Sayı	10	27	21	11	69
%	14%	39%	30%	16%	100%

Tablodan da görüldüğü gibi puanların %69 u 26-75 arasında toplanmaktadır.

THP üzerinde inceleme yapılmadan önce Tüketici hakları bilgi ve farkındalık puanlarının normal dağılıma uyup uymadığı araştırılmıştır. Analiz sonuçları aşağıdaki tablodadır.

Tablo-9 : *Puanların Normallik Analizi Sonuçları*

	Kolmogorov-Smirnov[a]			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
THP	,108	69	**,043**	,963	69	**,038**

a. Lilliefors Significance Correction

Tablodan görüldüğü üzere her iki analiz sonucu da Tüketici hakları bilgi ve farkındalık puanlarının (p değerleri > 0,05 olmalıydı) normal dağılıma uymadığını göstermektedir. Bu nedenle araştırmada gruplar arası incelemeler parametrik olmayan testlerle yapılmıştır.

THP üzerinden yapılan analizde, gelir düzeyi, unvan ve görev sürelerinin THP üzerinde anlamlı farklılık oluşturmadığı belirlenmiş, buna karşılık cinsiyet ve yaş gruplarının THP üzerinde anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. İlgili analiz sonuçları tablo 11 de gösterilmiştir.

Tablo-10 : *Cinsiyete Göre THP Ortalamaları*

Cinsiyet	Sayı	THP Ortalama
Kadın	21	39,27
Erkek	48	53,03
Toplam	69	49,33

Mann-Whitney U testinde p = 0,019<0,050 hesaplanmıştır. Tabloda görüldüğü gibi kadın öğretim üyelerinin THP ortalamaları erkeklerden yaklaşık 13 puan daha düşüktür. Buradan cinsiyetin THP üzerinde bir faktör olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tablo-11 : *Yaşa Göre THP Ortalamaları*

Yaş grupları	THP Ort.	Std. Sapma
25-35	33,3	13,8
36-45	52,6	20,9
46-55	61,9	19,3
56 ve Üstü	50,8	24,4
Toplam	48,8	21,6

Mann-Whitney U testinde p = 0,008<0,050 hesaplanmıştır. Tablodan görüldüğü gibi 55 yaşına kadar olan gruplarda yaş ilerledikçe puan artışı olmakta, 46-55 yaş grubunda puan ortalaması en yüksek düzeyine ulaşmaktadır. THP artışı, 56 dan sonra düşüş göstermektedir. Yaş gruplarının arasında oluşan bu anlamlı puan ortalamasının nereden kaynaklandığı araştırılmıştır. Bunun için tüketici hakları konusunda en çok kullandıkları bilgi alma alanları incelenmiş ve tüm yaş gruplarında birincil kaynağın internet sosyal medya olduğu görülmüştür. Birincil kaynaklarda fark olmaması nedeniyle puan farklarının deneyim farkından ortaya çıkmış olduğu ve 56 yaş ve üstü grupta oluşan düşüşün ise bu yaş grubunun tüketim harcamalarının çeşitliliğinde azalmadan kaynaklanmış olabileceği tahmin edilmektedir.

Öğretim üyelerinin THP ile satın alma davranışı ile arasında bir ilişki olup olmadığı Mann-Whithey U testiyle araştırılmıştır. Öğretim üyeleri satın alma kararlarına göre aşağıdaki şekilde 4 bağımsız gruba ayrılmıştır:

- Ürünün kalitesine göre satın alma kararı verenler
- İhtiyaca göre satın alma kararı verenler
- Fiyata göre satın alma kararı verenler
- Markaya göre satın alma kararı verenler.

Ayrılan bu grupların THP ortalamaları arasında anlamlı fark olup olmadığı araştırılmıştır. Mann-Whitney U testinde p = 0,118 > 0,05 olarak bulunduğundan ortalamalar arasında anlamlı farklılık olmadığı ortaya çıkmıştır.

4. SONUÇ

Selçuk Üniversitesinde görev yapan öğretim üyelerinin tüketici hakları bilgi ve farkındalık düzeyinin satın alma davranış ve satınalma kararına etkisinin belirlenmesi amacıyla yapılan çalışmada toplanan verilerin analiz edilmiş ve aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır: Araştırmaya katılan öğretim üyelerinin tüketici hakları bilgi ve farkındalık puanları (THP) ortalama % 48,84 olarak bulunmuş, bu düzey yetersiz olarak yorumlanmıştır. Buradan öğretim üyelerinin halen ülkemizde yürürlükte bulunan "6502 Sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun" ile tüketicilere sağlanan haklardan yeteri kadar haberdar olmadıkları anlaşılmıştır.

Öğretim üyelerinin tüketici hakları farkındalık puanı (THP) cinsiyet ve yaş göre anlamlı farklılık gösterirken, gelir düzeyi, unvan ve görev sü-

relerine göre anlamlı farklılık göstermemiştir(H1). Kadın öğretim üyelerinin THP erkeklere göre yaklaşık 13 puan daha düşük çıkması, kadınların erkeklere göre daha fazla alışveriş yapmaları gözönünde bulundurulursa bu durum oldukça dikkat çekici bulunmuştur. Yaşa göre yapılan analizde, yaş düzeyi yükseldikçe, THP'nin yükseldiği, bu yükselişin 55 yaşına kadar sürdüğü, 56 yaş ve üzeri grupta ise bir miktar düşüş olduğu belirlenmiştir. Araştırmadan elde edilen bu sonuç, Njuguna,(2015) ve Gök(2018), tarafından yapılan çalışmalarda elde edilen sonucu desteklediği görülmüştür. 56 yaş ve üstü grupta oluşan düşüşün nedeni bu yaş grubunun tüketim harcamalarının çeşitliliğinde olabilecek azalmadan kaynaklanabileciği şeklinde yorumlanmıştır.

H.2: " Öğretim üyelerinin tüketici hakları bilgi ve farkındalık puanı(THP) bu konudaki bilgi edinme kaynaklarına göre anlamlı farklılıklar gösteriyor mu? Hipotez kabul edilmiştir. Erkeklerin %75 i bilgi alma kaynağını internet ve sosyal medya olarak belirtirken kadınlarda bu oran %33,3 olmuştur. Kadınların en çok başvurduğu bilgi alma kaynağı ise TV, radyo (%42,9) olarak belirlenmiştir. Erkek öğretim üyelerinin tüketici hakları bilgi ve farkındalık puanlarının kadınlara göre 13 puan kadar yüksek olması göz önüne alındığında internet ve sosyal medya yoluyla tüketici hakları konusunda alınan bilgilerin radyo ve TV üzerinden alınana göre daha kalıcı olduğu yorumu yapılmıştır. Peker (1993),tarafından yapılan çalışmada ise katılımcıların tüketici hakları ile ilgili bilgileri %42 oranında TV' den öğrendikleri, %26 sının ise yazılı basından öğrendikleri tespit edilmiş, Khan, (2013), tarafından yapılan çalışmada katılımcıların, % 34'ü tüketici haklarını öğrenmede televizyonun etkili bir kaynak olduğunu belirtmiştir. Buradan çok geniş halk kitlesine hitap eden TV kanallarının tüketici haklarını öğretmede hala etkili bir kaynak olabileceğini düşündürmektedir.

H3: Öğretim üyelerinin tüketici hakları bilgi ve farkındalık puanı(THP) gelir düzeylerine göre anlamlı farklılıklar gösteriyor mu? Öğretim üyelerinin gelir düzeyi ile THP arasında istatiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır bu nedenle H3 ret edilmiştir. Elede edilen bu sonuç Gök ve ark,(2018) tarafından yapılan çalışmada elde edilen sonucu desteklemiştir. Buna karşılık, literatürde gelir düzeyi ile THP arasında anlamlı farklılık olduğunu ortaya koyan çalışmalar bulunmaktadır(Şahin ve Kor,2009; Uzunöz ve ark,2008; Kaynak ve Akan,2011; Njuguna, 2015).

H4: Öğretim üyelerinin tüketici hakları bilgi ve farkındalık puanı(THP) satın alma davranışlarına göre anlamlı farklılıklar gösteriyor mu? Yapılan analizde, öğretim elemanlarının satın alma kararını etkileyen faktörler genel olarak, tüketicilerin ürüne olan ihtiyaç ve ürünün kalitesi olmuştur. Öğretim üyelerinin ürünün markasına bakarak satın alma oranlarının oldukça düşük olduğu(%4,3) tespit edilmiştir. Bu veri öğretim elemanlarının

ihtiyaç dışı ürünlerden kaçındıkları, kaliteye önem verdikleri ve ürünün fiyatını da önemsedikleri şeklinde yorumlanmıştır.

Öğretim elemanlarının satın alma kararını etkileyen faktörler üzerinde yapılan ileri analizlerde, bulundukları kurumda 26 yıl ve üzeri görev süresine ulaşanların %91,7 oranıyla ürüne olan ihtiyaca göre, %8,3 oranla da fiyata göre satın alma kararı verdikleri, diğer faktörleri ise hiç dikkate almadıkları ortaya çıkmıştır. Bu veriler uzun süreli aynı işyerinde çalışan öğretim elemanlarının tüketim alışkanlıkları çeşitliliğinin azaldığı, ihtiyaç olan ürünleri, fiyatın uygun olması durumunda satın alma şeklinde bir davranış geliştirdikleri şeklinde yorumlanmıştır.

Erkek öğretim elemanlarının satın alma kararlarını öncelik sırasına göre " ihtiyaç> kalite> marka > fiyat " olarak belirledikleri; kadın öğretim elemanlarının ise " kalite > fiyat = ihtiyaç > marka " olarak belirledikleri araştırmada ortaya çıkmıştır. Bu veri kadın öğretim elemanlarının erkeklerden farklı olarak ihtiyaç olmadan da alış veriş merkezi gibi tüketim yerlerinde ürünleri incelemek için bulunabilecekleri ve kalitesini beğendikleri ürünleri fiyat uygunluğu halinde satın alabilecekleri şeklinde yorumlanmıştır.

KAYNAKÇA:

Akipek, Ş. (1996). Batı Ülkelerinde ve Avrupa Birliğinde Tüketicinin

Korunması. Yazman, İ. *Türkiye'de Tüketicinin Korunması Sorunlar-Perspektifler*, 21-30. Aslan,Y.(1996). Tüketici Hukuku, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa:

Ahlawat, S., & Shekar, S. (2009). Comparative utilization of different consumer rights by women consumers. *International Research Journal Vol. II, 9*, *10*.

Altunışık, R., Mert, K., & Nart, S. (2004). Türkiye'de Tüketici Koruma Faaliyetleri: Tüketici Algılarına Yönelik Bir Saha Çalışması. 3. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, 475-484.

Babaoğlu,M., ve Sürgit,B., (2010), Tüketicinin Korunması ve Tüketici Haklarına İlişkin Bilinç Düzeyi Araştırması Raporu, Tüketici Çevre ve Eğitim Vakfı,Birinci Basım,Mart,Ankara, s. 42-71

Badrie, N., Gobin, A., Dookeran, S., & Duncan, R. (2006).Consumer awareness and perception to food safety hazards in Trinidad, West Indies. *Food control*, *17*(5), 370-377.

Balcı, A. (2001). Sosyal Bilimlerde Araştırma, Yöntem, Teknik ve İlkeler (3. Baskı) Ankara: Pegem Yayınevi.

Baykan, R. (1996). Türkiye'de tüketicinin korunması tedbirleri: öneriler ve ekonomik etkileri. İstanbul Ticaret Odası.

Bello, K. B., Suleiman, J. B. A., & Danjuma, I. (2012). Perspectives on Consumerism and Consumer Protection Act in Nigeria. Perspectives, 4(10).

Buskirk, R. H., & Rothe, J. T. (1970). Consumerism—an interpretation. Journal of Marketing, 34(4), 61-65.

Deryal, Y., & Korkmaz, Y. (2015). Yeni Tüketici Hukuku.

Dickinson, V. H., & Shaver, J. P. (1982). A test of consumer awareness for adults. *Journal of consumer affairs*, *16*(2), 241-260.

Donnelly, M., & White, F. (2013). Report on Irish consumers' awareness and knowledge of legal rights. *Available at SSRN 2262410*.

Dommeyer, C. J., & Gross, B. L. (2003). What consumers know and what they do: An investigation of consumer knowledge, awareness, and use of privacy protection strategies. Journal of Interactive Marketing, 17(2), 34-51.

Ede, F. O., & Calcich, S. E. (1999). African-American consumerism: An exploratory analysis and classification. American Business Review, 17(1), 113.

Gök,G.,Özen, U., & Yörük, E.(2018). Alışveriş Merkezlerinde Tüketici Hakları Farkındalık Düzeyi Üzerine Bir Araştırma: Konya Örneği. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (68), 140-166.

Göle, C. (1983). Ticaret Hukuku Açısından Aldatıcı Reklamlara Karşı Tüketicinin Korunması. Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü.

Hayta, A. B. (2006). Tüketici haklarının tüketici eğitimindeki rolü. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 26(3).

Ishak, S., & Zabil, N. F. M. (2012). Impact of consumer awareness and knowledge to consumer effective behavior. Asian Social Science, 8(13), 108.

Jain, SC (1989). Uluslararası pazarlama stratejisinin standardizasyonu: bazı araştırma hipotezleri. Pazarlama dergisi , 53 (1), 70-79.

Jayasubramanian, D. P., & Vaideke, A. (2012). A study on consumer awareness and attitude towards consumer protection measures. Indian journal of applied research, 1(12), 29-31.

Kanıbir, H., & Saydan, R. (2006). Bilgi Çağında Bilgili Tüketim Toplumunu Arayış" Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun" Un Getirdikleri Ve Ev Hanımlarının Bilgi Düzeyi Üzerine Bir Araştırma. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 11(2), 103-123.

Karagül, M. (2012). Ahilik ve sosyal sermaye bağlamında iş ahlakı ve üretim ilişkisi. Akademik Bakış Dergisi, 32, 1-16.

Kayalı, F. (2008). Tüketicinin korunması ve tüketici hakları konusundaki bilgi düzeyinin tüketicinin korunmasındaki rolü(Master's thesis, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Kaynak, S., & Akan, Y. (2011). Tüketicinin Korunmasında Tüketici Bilinç Düzeyinin Önemi: Hane Halkları Üzerine Bir UygulamaTüketicinin Korunmasında Tüketici Bilinç Düzeyinin Önemi: Hane Halkları Üzerine Bir Uygulama. Gaziantep University Journal of Social Sciences, 10(1), 41-61.

Khan, M. A. (2013). Consumer rights awareness in urban and rural areas of Muzaffarnagar and Saharanpur districts: an empirical study.

Kimenju, S. C., De Groote, H., Karugia, J., Mbogoh, S., & Poland, D. (2005). Consumer awareness and attitudes toward GM foods in Kenya. African Journal of Biotechnology, 4(10).

Kishtwaria, J., Sharma, S., Sharma, A., & Rana, A. (2006). Comparative study of consumer awareness among males and females of Kangra district of Himachal Pradesh. Journal of Human Ecology, 20(4), 237-240.

Kulkarni & Mehta, (2013): Buying Practices and Consumer Rights Awareness Amongst Management Students. Published in: MERC Global's International Journal of Management , Vol. 1, No. 1 (2013): pp. 78-85.

Kotler, P. (2000). Marketing management: The millennium edition. Marketing management, 23(6), 188-193. Long, G., Hogg, M. K.,

Hartley, M., & Angold, S. J. (1999). Relationship marketing and privacy: exploring the thresholds. Journal of Marketing Practice , 5 (1), 4-20

Murthy, K. V. N., & Veedhi, P. (2018). An Exploratory Study on Consumer Behaviour. Management, 3(7), 12-16.

Shaw, D., Newholm, T., & Dickinson, R. (2006). Consumption as voting: an exploration of consumer empowerment. European Journal of Marketing, 40 (9/10), 1049-1067.

Odabaşı, Y., & Barış, G. (2016). Tüketici Davranışı, İstanbul: MediaCat Akademi. Özel, Ç. (2008). Hukuksal Açıdan Tüketicinin Korunması Ve Tüketicinin Korunma Gerekliliğine İlişkin Bir Değerlendirme. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 26(1).

Peker,S., (1993). Yetişkin Tüketicilerin Tüketici Eğitimi İhtiyaçları, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Sciffman, L. G., & Kanuk, L. L. (2004). Consumer Behavior. Eight

Şahin, A., & Kor, Ö. (2009). Mersin'de Yaşayan Tüketicilerin Tüketici Hakları Konusundaki Bilinç Düzeylerini Etkileyen Faktörleri İnceleyen Bir Araştırma. *Anadolu University Journal Of Social Sciences*, *9*(2).

Edition.Uzunöz, M., Büyükbay, E. O., & Bal, H. S. G. (2008). Kırsal kadınların gıda güvenliği konusunda bilinç düzeyleri (Tokat ili örneği). Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 22(2), 35-46.

Uzunöz, M., Büyükbay, E. O., & Bal, H. S. G. (2008). Kırsal kadınların gıda güvenliği konusunda bilinç düzeyleri (Tokat ili örneği). Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 22(2), 35-46.

Üner, S., Vaizoğlu, S. A., Alp, S. A., Simav, H., Mansour, N., El-Hatou,

H., ... & Güler, Ç. (2007). Lise Öğrencilerinin Tüketici Hakları Konusunda Bilgi ve Tutumlarının Değerlendirilmesi. Toplum Hekimliği Bülteni, 26(2), 16-22.

COĞRAFİ İŞARET TESCİLİNİN EKOTURİZM ALANLARINA KATKISI

Hakan AKYURT[1], İlkay GÜLER

1 Dr. Öğr. Üyesi

COĞRAFİ İŞARET TESCİLİNİN EKOTURİZM ALANLARINA KATKISI

Hakan AKYURT[1], İlkay GÜLER

GİRİŞ

İlk insandan bu yana, toplumların tüketim tarzlarında 19. asır itibari ile tamamen farklı bir değişim olmuştur. Globalleşmenin günümüze getirmiş olduğu tek tip ürün ve tek tip hizmet anlayışı Türkiye turizminde çeşitliliği kısıtlamış, sektörü tek düze bir hale getirmiştir. Bu durum zamanla ziyaretçilerin farklılıkları deneyim etme olanaklarını kısıtlamıştır. Farklı bir turistik ürün ve destinasyon farklılaştırması imkanına sahip 'ekoturizm' bölgelerine has kültürün ve ayırt edici özelliklerin ziyaretçilere ulaşımını azaltmıştır (Çalık vd., 2017:143).

Artan dünya nüfusu ve sosyoekonomik değişimlerin yanında insanların sosyal değerlerinin yeniden şekil almasına bağlı olarak tüketim alışkanlıkları da değişmiştir. Özellikle temel gereksinimleri yansıtan tarımın uygulanışı ve gıda üretiminde fazlaca kullanılan son teknoloji uygulamaları, yöresel ve kültürel ürünlere olan ilgi ve talebin artmasına sebep olmuştur (Şahin ve Meral, 2012: 88). Coğrafi işaret tescilinin, kendisine konu olan ürünün belli bir bölgeye aidiyetinin belgesi olmasının yanında, ayırıcı özelliklere sahip üretilen mal veya hizmetlerin garanti altına alınmasını ifade etmektedir. Belirli kurallar çerçevesinde ve belirli özellikleri taşımayan ürünlerde mevcut cağrafi işaretin başkaları tarafından kullanımının engellenmesi gibi farklı amaçlara da hizmet etmektedir (Bozgeyik, 2009: 11). Kitle turizmine katılan ziyaretçilerin, bu turizm türünü devamlı olarak tekrarladıkları ve son yıllarda stabil turizm tasarımından alternatif turizm ürünlerine doğru yöneldikleri gözlemlenmektedir. Turizm pazarında alternatif turizm türlerinin ön plana çıkması ve ürün çeşitlendirme etkinliklerinin alternatif turizmin talebi arttıracağıkuşkusuzdur (Kılıç ve Kurnaz, 2010: 40). Buna bağlı olarak ekoturizm anlayışını benimseyen kırsal turizm, doğaya dost olan kalkınma stratejisiyle son derece önemli bir alternatif turizm çeşididir (Kesici, 2012: 33).

Coğrafi işaretlerin turizm sektöründe özellikle son yıllarda giderek artan öneminin temel nedeni turistik talebe katkısıdır. Özellikle ekoturizm alanları gibi farklı destinasyonlara coğrafi işaret kazandırılması ile marka imajı elde edileceği bir gerçektir. Bu durumun sonucunda coğrafi işaret elde etmiş olan ekoturizm destinasyonlarının ülke turizmine katkı sağlaycağı açıktır. Bu kitap bölümünde ekoturizme coğrafi işaret belgesi kazandırmanın

1 Dr. Öğr. Üyesi

önemine, Türkiye, Avrupa ve Dünya'daki gelişimlerine yer verilmektedir. Ekoturizm alanında çalışma yapan akademisyenlere ve turizm sektöründe çalışanlara, coğrafi işaretler ile ekoturizm ilişkisinin öneminin anlatılması ve yararlı bir kaynak olarak faydalanmalarını sağlamak amaçlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Coğrafi İşaret Kavramı

Coğrafi işaretleme bir gösterge olup, belirli bir coğrafi kökene ve niteliklere sahip olan ya da o kökene bağlı bir üne sahip ürünlerde kullanılan işarettir (WIPO, 2017: 8). Temelinde eşdeğerlerinden ayırt edici özellikler edinmiş, edindiği bu özellikleri ait olduğu kültürden ve coğrafyadan alan geleneksel ürünlerin belgelenmesidir. Bu bağlamda sahip olduğu özellikler eşliğinde kültürel bağ sahibi olduğu yaşam alanıyla birlikte anılan ayırt edici tescil belgeleridir (Türk Patent Enstitüsü, 2015: 1). Sadece tescili yapılmış ürün için kullanılan coğrafi işaret esasında geleneksel ürünlerin muhafaza edilmesini sağlamaktadır. Tescili yapılmış ürünlerin asli niteliklerinin muhafaza edilerek çoğaltılmasının sağlanması, ilk önce ürünün ait olduğu coğrafyada yaşayan üretici konumundaki toplumun haklarının devamlılığı, ürünün kendi özgünlüğü ve ulusal bazda tanınır vaziyete gelmesinin işleyişi açısından önemli amaçlardandır. Bu doğrultuda yöre kültürünün sonraki jenerasyonlara aktarımı sağlanacak, yöreye ait kültüre dair talep artacaktır (Bekar ve Karakulak, 2017: 158). Türkiye'de Coğrafi İşaretlerin Korunması ile ilgili 555 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ve bununla ilişkili düzen ve denetleme yönetmeliği son olarak Nisan 2009'da şekil almıştır (Dikici vd., 2013:137).

Tüketicinin aradığı alternatif pazarlama seçenekleri arasında coğrafi işaret, ürünü tüketiciye bağlamanın yeni bir yolunu kullanarak tedarik zincirinin sonuna ulaşmada önemli bir katalizör oluşturmaktadır. Buna göre coğrafi işaretler, hem kalite standardı hem de alternatif tedarik zincirlerini açmak ve büyük perakendecilerden veya şirketlerden kaçmak için bir pazarlama aracı olarak tanıtılmaktadır. Aynı zamanda, yerel özelliklerden elde edilen katma değeri yüksek oranda yakalayabilmek adına benzersiz bir konumlandırma fırsatına sahiptir. Uygulandığı şekliyle coğrafi işaret unsuru piyasa hakimi ekonomik güçlerle başa çıkmada etkili bir politika olarak görülmektedir (Nizam, 2009: 18).

1.2. Coğrafi İşaretlerin İşlevleri

ABD'nin 1999 yılında aldığı bir kararla; Avrupa ülkelerinden ithal edilen bazı ürünlere getirdiği % 100 vergi artışı sebebiyle coğrafi işaret tescilli bir Fransız peyniri olan Rokfor Peyniri'nin ABD'deki satış fiyatının ikiye katlanması sonucu peynirin satışında %26'lık bir azalma olmuştur. Buna tepki olarak ise peynir üreticisi olan Jose Bove ve arkadaşları ABD'nin bu kararını küreselleşmeye karşı bir tavır takınarak protesto etmişler, yerel ve milli ürünlerin kıymetine dikkat çekmişlerdir (Bowen, 2008: 1). Buradan hareketle coğrafi işaretlerin işlevselliğinin ve öneminin farkına varılması gerektiği, kimi olağanüstü durumlarda ise iki ülke arasında diplomatik krizlere bile sebep olabileceği öngörülmektedir.

1.2.1. Ayırt Edicilik İşlevi

Coğrafi işaretin en önemli özelliklerinden biri olan ayırt edicilik işlevi; ürünün benzerleriyle aynı niteliklerinin yanı sıra ilk olarak farklı taraflarını tüketiciye sunar. Belli bir alanda coğrafi işaret tescili almış şekilde üretilen herhangi bir yerel ürün dünyadaki tüm yerlerde üretilen şeklinden daha farklı ve özgün şekilde üretilir ve bu da asli üretenle tüketen arasındaki bağı korumaktadır. Artı bir nitelik olarak ise markaların uyguladığı tekelcilikten ziyade tescil sahibine bu şansı tanımamakta, tescilde belirlenen üretim koşulları ve alanı dahilinde herkesin ortak kullanımına açık bir yerel, geleneksel unsur olarak kabul edilmektedir (İloğlu, 2014: 22). Bu sebeple tüketicisi ürün kimliğinde coğrafi işaret tescilini görebildiğinden benzerlerinden ayırt ederek asıl almak istediği ürüne ulaşabilir (Gündoğdu, 2006: 75).

1.2.2. Köken Belirtme İşlevi

Coğrafi işaret potansiyel tüketiciye, mevcut ürünün bir marka gibi pazarlanmasını ve ürünün yalnızca belirli bir yerde üretilip, sadece o alanda bulunan bazı karakteristik özelliklerin ürün bünyesinde bulunduğunu işaret etmekle birlikte yasal olarak kabul görmüş bir coğrafi işaret; ürünün çok benzeri başka bir yerde üretilebiliyor bile olsa aynı isimle üretilmesinin ya da belirli bir sınıra kadar aynı yollarla üretilmesini de engelleyerek yerel üreticiye katkı sağlamakla kalmaz ürünün asıl kaynağının yani kökeninin de her zaman belli olmasını sağlamaktadır (İdris, 2001: 179). Bununla birlikte esnaf toplulukları, geleneksel bilgiyi geleneksel olmayan işletmecilik mantıklarıyla avlamaya çalışırlar ve bu duruma maruz kalınmaması adına coğrafi işaretler toplu hakların korunması için en umut verici koruma aracı olarak gösterilmektedir (Finger ve Schuler, 2004: 61).

1.2.3. Kalite ve Garanti Belirtme İşlevi

Kaliteyi belli etme ve tüketiciye ürün hakkında garanti verme niteliklerine sahip coğrafi işaretler, bu özelliğiyle bir marka olma vasfı taşımaktadır. Bu bağlamda coğrafi işaret tescili ile korunan bir coğrafi alanın geleneksel ürünleri, hem ulusal hem de uluslararası pazarlarda ekonomik gelişme anlamında ticari bir araç olarak önemli bir yere sahiptir (Başkaya, 2017: 13). Çünkü bu yolla paranın dışa sızması da önlenmiş olur.

1.2.4. Reklam ve Tanıtım İşlevi

Yapılan çalışmalara göre bir ürüne coğrafi işaret tescili kazandırma, ürünün ait olduğu coğrafi bölgenin reklamını ve tanıtımını olumlu yönde etkilemektedir. Dolayısıyla markalaşma yolunda adım atmış olan bölgede turizm alanında da olum gelişmeler saptanabilmektedir (Başkaya, 2017: 54). Coğrafi işaret tescili alınmış ürünün belli bir ürün kimliğine sahip olması unsuru, bu işlevin aslını belirtmektedir. Çünkü coğrafi işaret tesciline sahip ürün, kimliksiz ürünlere göre pazarda çok daha fazla satış oranına sahip olur ve bu da tüketici gözünde ürünün bilinirliğini artırabilmektedir (Gündoğdu, 2006: 77).

1.3. Avrupa Birliğinde Coğrafi İşaretler

Avrupa'da Fransa başta olmak üzere kendi kültürel değerleri olan şarap ve peynir gibi bazı geleneksel ürünlerinde uyguladıkları koruma yöntemi ilk olarak 1992'de Avrupa Birliği ülkeleri tarafından sonrasında da tüm dünya ülkelerince 'Coğrafi İşaret' sistemi bünyesinde şekil almaya başlamıştır (Kan vd., 2012: 93). İlk dönemlerde kendine has nitelikleri ve değerleri olan geleneksel ürünler beirli disiplinler çerçevesinde korunmaya çalışılsa da AB'nin Birlik düzeyinde henüz 'Coğrafi İşaret' ismi kullanılmıyordu. Avrupa Birliği'nin yaptığı araştırmalar neticesinde ise 2003 yılına gelindiğinde ürünlerin ait olduğu coğrafi bölge isimlerinin ürünün pazarlamasında kullanılışının marka değerini artıracağı tanısına varılmıştır (Kan vd., 2012: 95). Bu tanının doğruluğuna kanıt olarak ise; Bordeux, Syrah, Parmesan cheese, Feta cheese çoğaltılabilir örnekler olarak sıralanabilmektedir.

Sonuca bağlanan çalışmalar doğrultusunda belirli bir coğrafi bölge kaynaklı ve o bölgeyi yansıtan ürünlerin tespit edilip coğrafi işaret yoluyla korunması adına Avrupa Birliği üç temel madde belirlemiştir. Bu üç maddeye göre (Babcock, 2003: 1);

- Uluslararası alandaki belirli şartları sağlayan tüm ürünlere coğrafi işaret yoluyla koruma sağlanacak ve tüm coğrafi işaret belgelerinin bir kaydı oluşturulacak,

- Şarap ve alkollü içeceklerdeki korumalar ayırt etmeksizin tüm gıda maddelerine de aynı şartlarla sağlanacak,

- Üye ülkeler içerisinde korunmakta olan ürünler, Avrupa Birliği tarafından korunan ilk 41 ürün beraberindeki kutuda gösterilecektir.

Üye ülkeler tarafından onaylanıp kabul edilen bu üç madde esas alınıp; coğrafi işaret tescilinin ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda katkıları öngörülmüştür.

1.4. Türkiye'de Coğrafi İşaretler

Türkiye'de coğrafi işaretli ürünlerin muhafazasına, 1995 senesinde 555 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile karar verilmiştir. Bu kararın kabulüne kadar coğrafi işaretli ürünler tescil edilerek değil, marka olarak taklidine yasak getirilerek korunmaya çalışılmıştır. Coğrafi işaretlerle ilgili koruma çalışmaları hala aynı KHK'nin temelini oluşturduğu düzenlemelerle devam etmekte olup, 'geleneksel özellikli ürün koruması' niteliğinin kazandırılması planlanılmaktadır. AB mevzuatıyla benzerlikler taşıyan isimlerin korunması mevzuatı AB uygulamalarıyla aynı düzeyde kalırken; madencilik, sanayi ve el işi ürünleri de kapsayan konuyla ilgili Türk mevzuatı eşdeğer AB mevzuatından daha kapsamlı bir durumdadır (Doğu Gürsu, 2008: 64).

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde aşağı düzeylerde ilerleyen patent faaliyetlerinin sebebi olarak; bu ülkelerdeki araştırma ve geliştirmeye (AR-GE) kullanılan kaynakların kısıtlılığı, milli yenilik düzeneklerinin oluşturulmaması ya da bunlara etkinlik kazandırılamaması gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır. Fakat bu ülkeler, Coğrafi İşaretleme masrafları konusunda kıyaslamalı bir üstünlüğe sahip olabilirler. Özellikle;

- Coğrafi İşaret Tescili koruması için milli inovasyon sistemi gibi çok kapsamlı bir altyapıya ya da çok büyük maddi külfet gerektiren araştırma-geliştirme çalışmalarına ihtiyaç bulunmamaktadır.

- Patent ile karşılaştırıldığında Coğrafi İşaret Tescili ve başvuru süreci daha düşük maddi finansman gerektirmektedir.

- Coğrafi İşaret Tescili sağlanacak ürün yeni bir ürün olmak zorunda değildir. Coğrafi İşaret Tescili varolan ürünler için de sağlanabilmektedir (Gökovalı, 2007:143).

1.5.Coğrafi İşaret Tescili Başvuru Süreci

Türkiye Cumhuriyeti kanunlarınca ülkemizde coğrafi işaret tescil süreci ile Türk Patent ve Marka Kurumu ilgilenmektedir. Buna göre coğrafi işaret tesciline başvuru yapma hakkına sahip kurum, kuruluş ya da topluluk gibi unsurlar aşağıda sıralanmıştır (Ankara Patent Bürosu, 2017).

- Ürünün kaynağı niteliğindeki coğrafi alanda bulunan kamu kurum ya da kuruluşları ve kamu kurumu özelliğindeki meslek kuruluşları,
- Üreticiler,
- Ürünün tek üretisici konumundaki kişi (bunu ispat etmesi amacı ile),
- Kamu faydası gözeterek çalışmalar yapan, ürünle ilgisi bulunan vakıf, kooperatif ve dernekler,
- Tescili talep edilen ürünün ismi,
- Ürünün genel özelliklerinin anlatıldığı tanımlayıcı teknik bilgiler ve belgeler,
- Denetleme şeklini detaylı vaziyette betimleyen belgeler.

İncelemeler sonucunda uygun bulunan başvurular bültende yayınlanır ve itiraz süresi yayın tarihinden sonraki 3 ay boyunca geçerlidir. Bu süreç haricindeki itirazlar geçerli sayılmamaktadır. İtirazı kabul edildiğinde ise itirazların değerlendirilmesi sonucunda değişikliğe uğramış başvuru, bildirim tarihinden itibaren iki ay içinde tescil ücretinin ödenmesi ve ödendiğine ilişkin bilginin aynı süre içinde Kuruma sunulması şartıyla tescil edilir, sicile kaydedilir ve Bültende yayımlanır (Ankara Patent Bürosu, 2017).

1.6.Turizmde Coğrafi İşaretler

Belirli bir sistematik düzeni gerektiren turizm pazarlamasında, pazarlaması yapılacak mal ya da hizmetin içerdikleri ve hedef kitle önem arz etmektedir. Bahsedilen içerikler mevcut hedef kitlenin en çok kriterler dahilinde tuttuğu unsurlardandır. Dünyada ve ülkemizde yıllardır düzenlenen geleneksel etkinlikler turizm açısından kayda değer olumlu etkiler bırakmaktadır. Bu olumlu etkiler neticesinde geleneksel ürünler ve folklorik değerlerin korunmasının gerektiği öngörülmüş ve coğrafi işaret tescil belgesi turizm sektöründe kullanılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda coğrafi işaretlerin getireceği bazı yararlar aşağıdaki gibi sıralanmıştır (Orhan, 2010: 245).

- İnsan, işgücü, emek, gelenek ve doğal yaşam alanı arasındaki bağı korur,
- Ürün orjinalliğini ve kalitesini korur, devamlılığını sağlar,
- Orta ve küçük ölçekli işletmelerin kazancına katkı sağlamaktadır,
- Ürünün markalaşmasını sağlar,
- Yerel ürün üretimine teşvik eder.

Ülkemizde turizmde kullanılan coğrafi işaret tescilli ürünlerin haritası Şekil 1'deki gibidir.

Şekil 1. *Ülke turizminde kullanılan coğrafi işaret tescilli ürünlerin haritası (www.arcgis.com).*

Bazı coğrafi işaret tescilli ürünlerin isimleri ve yöreleri;

- Kahramanmaraş Oyma Çeyiz Sandığı,
- Kars El Halısı,
- Salihli Odun Köfte (Manisa),
- Adana Kebabı,
- Afyon Mermeri,
- Çubuk Agat Taşı (Ankara).
- Ordu Yayla Pancar Turşusu
- Amasya Misket Elması

2. EKOTURİZM KAVRAMI

Ekoturizm; çalışma, eğlenme veya gönüllü yardım için nispeten keşfedilmemiş doğal alanlara yapılan seyahattir. Aynı zamanda bu seyahat esnasında ziyaretçinin kendisini bölgenin florası, faunası, jeolojisi ve ekosisteminin yanı sıra yakınındaki insan topluluklarının ihtiyaçları, kültürleri ve toprakla olan ilişkilerinin içerisinde bulmasıdır. Bununla birlikte ekoturizm kırsal halkın yaşamayı tercih ettiği alanlarda hem koruma hem de sürdürülebilir kalkınma adına bir araç olarak öngörülmektedir (Wallace ve Pierce, 1996).

Küresel anlamda parasal, teknolojik ve sosyolojik alanlarda gerçekleşen bazı ilerlemeler ve değişimler, turizm sektörüne de farklı varyasyonlar halinde yansımış ve mevcut turizm anlayışının dışında alternatif turizm modelleri arayışına girilmesine sebep olmuştur (Yusof vd., 2014:1). Bunun yanında insanlığın doğal kaynak kullanımını, doğal dünyanın korunması ile dengeleme mücadelesinde bir süredir var olan ikilemi açıkça ortaya koymuştur.

Küresel olarak ekonomik kalkınma faaliyetlerimizin turizm sektörünün kaynak tabanını ve tüketim yapılarını ne denli değiştirdiğinin farkına biraz geç varılmıştır. Turizmin doğal kaynakların muhafaza edilerek yürütülmesine kanaat getirildikten sonra ise sürdürülebilirlik ve koruma temelli bir tasarım olan 'ekoturizm' kavramının bir an önce devreye sokulmasına karar verilmiştir (Fennel, 199:66). Ekoturizmin uygulandığı alanlarda doğaya ve ekosisteme yönelik sürdürülebilirliğin, ekosistem içerisinde yaşayan insan topluluklarının geleneklerinde de uygulanabileceğinin farkına varılabilmektedir.

Ekoturizm kavramı uygulanmaya başladıktan itibaren ise kendi içerisinde iki ayrı türe ayrılmıştır. Bunlardan birincisi 'aktif ekoturizm'; ziyaret edilen alandaki ekosistemi geliştirmeye yönelik olan ve asla doğa içerisinde değişikliğe gidilmesinden yana davranılmayanıdır. İkinci tür olan 'pasif ekoturizm' ise; ziyaretçinin mevcut ziyaret alanındaki kendisine yönelik hizmet faaliyetlerinden yararlandığı, alanın ekosistemi içerisinde doğaya yönelik olumlu ya da olumsuz her hangi bir faaliyette bulunulmayan ekoturizm türüdür (Erdoğan ve Yağcı, 2002: 408). Bu iki türden hareketle ekoturizm aktiviteleri aşağıdaki gibi Tablo 1'de verilmektedir.

Tablo 1: *Ekoturizm alanlarında uygulanan aktiviteler (Zorlu, 2014: 25).*

Başlıca Ekoturizm Aktiviteleri	
• Tarım ve çiftlik turizmi	• Atlı doğa yürüyüşü
• Yayla turizmi	• Av turizmi
• Sualtı dalış	• Yamaç paraşütü
• Balon turizmi	• Botanik turizmi
• Kuş gözlemciliği	• Akarsu turizmi
• Bisiklet turizmi	• Kamp ve karavan turizmi
• Foto safari	• Dağcılık ve tırmanma
• Yaban hayatı gözlemciliği	• Mağara turizmi
• Sportif olta balıkçılığı	• Trekking

2.1. Ekoturizmin Özellikleri

Ekoturizmin birden fazla tanımı olmasına rağmen genel özellikleri aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (Kuter ve Ünal, 2009: 150).

- Ziyaretçilerin asıl yöneliş tarzının; kırsalda var olan geleneksel kültürle birlikte, ekosistemi incelemek ve doğanın kıymetini anlamak olan doğayı temel alan tüm turizm çeşitleridir,
- Eğiticidir ve eleştirilmeye açıktır,
- Yalnızca alanında uzman, küçük işletme ya da yerel işletmeler değil, farklı büyüklüklerdeki yabancı firmalar da genelde küçük gruplardan oluşan kitleler için ekoturizm turları düzenlemekte, işletmekte ya da pazarlamaktadır,
- Ekosistem ve kırsalda yaşayan toplumların kültürü üzerindeki olumsuz etkiyi azaltır,
- Doğal alanların korunmasını; yerel halk, işletmeler ve erk sahibi kişiler ekonomik faydalar yarattığından, istihtam sağladığından ve kültürel varlığın korunması bilincini artırdığından destekler,
- Ekoturizm, olumlu çevre ahlakını ve ziyaretçilere çevreye duyarlı olmayı aşılar,
- Doğal kaynakları tahrip etmez ya da çevrede değişiklik yaratmaz,
- Ekoturizm maddi değerlerden çok manevi değerlere yoğunlaşır,
- Ekoturizmin tecrübe ve yüksek bilgiye dayanan bir temeli vardır,

- Doğaya karşı deneyim adına birinci kaynaktan deneyimlendirir, belgeseller ya da hayvanat bahçeleri bu açıdan deneyim sayılmaz,
- Başarıya ulaşmak ya da adrenalin arayışından çok eğitim verici bir tasarımdır,
- Bölgenin florasına ve faunasına fayda sağlamalıdır,
- Ekoturizm, felsefedeki eş merkezcilikten çok canlı merkezcidir.

2.2. Ekoturizm'in Prensipleri

Ekoturizmin prensipleri aşağıdaki gibi iki ana fayda kuramı üzerinden şekil almaktadır (Meyer, 2015:).

- Yerel topluluklar ve doğanın korunmasına yönelik faydalar:
- Yerel halka ekonomik fayda sağlama, alternatif iş olanağı sağlama ve gelir fırsatı yaratma,
- Doğal ve korunan alanların muhafaza edilmesi ve bu alanlarda sürdürülebilirliğin sağlanması.
- Halkın bilinçlendirilmesi ve eğitilmesine yönelik faydalar:
- Doğal ve kültürel varlıkların korunmasına yönelik farkındalığın arttırılması,
- Yerel halkın, paydaşların muhafaza edilmesinin önemi hakkında eğitimi.

2.3. Türkiye'de Ekoturizm

Tarih, kültür ve doğa anlamında çok önemli bir potansiyele sahip olan Türkiye; elinde bulundurduğu bu imkanlar sayesinde yalnızca yaz aylarında değil, turizm faaliyetlerinin daha düşük seviyelerde seyrettiği kış aylarında da ekoturizm uygulamalarıyla bu açığı kapatma imkanına sahip bir (Ankaya vd., 2018: 70). Bu bağlamda ekoturizmin ülke ekonomisine sağlayabileceği katkı da kolaylıkla öngörülebilmektedir.

Türkiye'de ekoturizmin kıymeti son dönemlerde anlaşılmaya başlanmıştır. Sahip olunan turist çekme potansiyellerinin (doğal güzellikler, tarihi doku, yerel kültür v.s.) kitle turizmi tarafından yok edilmesini önlemek adına bir an önce ekoturizm planlamaları yapılması gerektiği öngörülebilmektedir. Özellikle yabancı turistlerin doğayla daha iç içe destinasyonları tercih etmesinin ortada oluşu, yakın zamanda kitlesel olarak gerçekleşti-

rilen turizme olan ilginin azalacağını ve sürdürülebilir olan ekoturizm faaliyetlerine olan talebin artacağını göstermektedir (Zorlu, 2014: 34). Bu doğrultuda bilimsel çalışmalar da yapılmaktadır ve bölgelere göre dağılımı aşağıdaki gibidir.

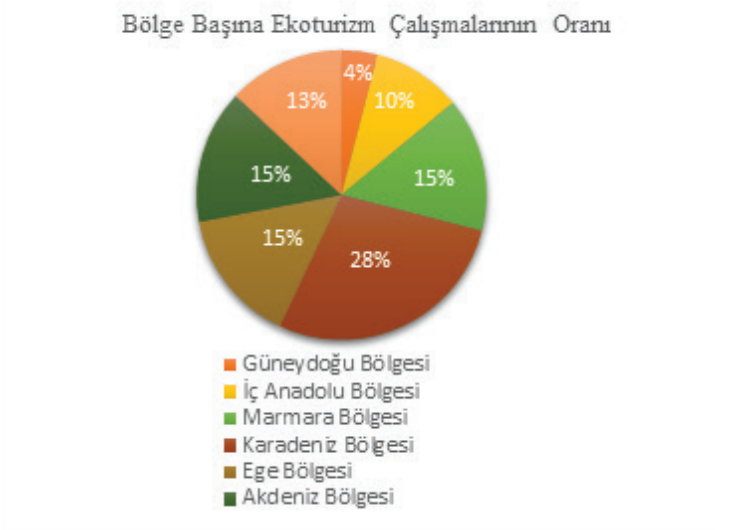

Şekil 3. *Bölge Başına Yapılan Ekoturizm Çalışmalarının Oranı (%) (Aslan, vd., 2017: 3).*

Şekil 3'de görüldüğü gibi yayınlanmış bilimsel çalışma anlamında Karadeniz Bölgesi lider konumundadır (%28). Bölgenin zengin fauna-florasıyla birlikte çeşitli coğrafi özellikleri ve biyolojik çeşitliliği ekoturizm potansiyelini artırmakta ve çalışma sayısını da artırmaktadır. Karadeniz Bölgesi'ni takip eden Akdeniz Bölgesi (80 bilimsel çalışma), Marmara Bölgesi (79 bilimsel çalışma) ve Ege Bölgesi (81 bilimsel çalışma) birbirine yakın oranlara sahiptir (%15). Peşinden ise Doğu Anadolu Bölgesi (%13) ve İç Anadolu Bölgesi (%10) gelirken en az çalışmanın olduğu bölge ise Güneydoğu Anadolu Bölgesi'dir (%4).

Dünyadaki 37 flora bölgesinden 3'ünün (İran-Turan, Avrupa-Sibirya ve Akdeniz Flora Bölgeleri) Türkiye sınırları içerisinde yer alması alan olarak gezegenin çok az bir kısmını kaplayan ülkemizde yer alması nadiren görülen ve ülke adına büyük bir şans olarak görülmektedir (Kocadağlı, 2007). Bu etken deTürkiye'de ekoturizm tasarımının uygulanabilirliğinin ne derece mümkün olduğuna verilebilecek bir çok örnekten yalnızca biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.4. Dünya'da Ekoturizm

Turizm sektörünün alternatif dallarından biri olan ekoturizm, son 10 yıldır büyük bir hızla yayılan ve büyüyen bir konuma gelmiştir. Büyümenin daha çok Avrupalı, Amerikalı ve Japon turistlerin ziyaretleri sonucu gerçekleştiği söylenebilir. 1990'lı yıllarda %20-%30 oranında büyüme gösteren ekoturizm, 2004 yılında yapılan incelemelere göre ise tüm turizm türlerinden 3 kat daha fazla büyüme göstermiştir. Ekoturistlerin demografik özelliklerine bakıldığında ise daha çok belirli eğitim seviyesinde kişilerden oluştuğu saptanmıştır. Aynı zamanda ziyaretçi kitleleri arasındaki kadın sayısının genellikle erkek sayısına eşit olduğu, hatta zaman zaman daha fazla kadın ziyaretçinin bulunduğu da gözlemlenmiştir (Kasalak, 2015: 22). Bu kadın-erkek sayısının eşitliğinin; kendi doğurganlık nitelikleriyle doğanın üretim odaklı varoluşunu eşdeğer gören ekofeministlerin de ilgisini çeken bir alternatif turizm anlayışı olarak düşünülebilmektedir.

Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP)'nın bu güne kadar yaptığı araştırmalara göre; alternatif bir turizm tasarımı olan ekoturizmin, turizm sektörünün en hızlı büyüyen alt dalı olduğu tanısına varılmıştır. Dünya Ticaret Örgütü (WTO)'nün yaptığı analizlerde ise gerek ziyaretçi sayısı gerek sektörün seyrine bakıldığında ekoturizmin yüksek bir hızla gelişeceği öngörülmektedir (Yücel, 2002).

2.4.1.Ekoturizm Tasarımının Kültürel ve Sosyolojik Yararları

Çevre bilinci gitgide artan günümüz toplum yapısı aynı zamanda doğal ortamları keşif ve kişisel aktivitelerinde farkılaşma arayışı içerisindedir. Bu da ekoturizm tasarımının daha hızlı yayılmasına beraberinde ise ekoturist sayısının artışına neden olmaktadır. Bu artış sebebiyle ekoturizm alanlarındaki yerel halkın her türlü geleneksel üretim faaliyetinin ve geleneklerinin yozlaşması riski de bulunmaktadır (Ankaya vd., 2018: 70). Bu risk doğrultusunda milli toplumların istemediği bir durum olan 'köksüz büyüme' tehlikesine engel olmak adına ekoturizmin içerisindeki sürdürülebilirlik kavramı geleneklerin korunması ve devamlılığı açısından da önemli bir etkendir.

Farklı ırk ve kültürlerden insanların bir araya gelmesini ve yerel halka yönelik saygının artmasnı sağlayan ekoturizmden elde edilen kazanç yöre halkının gelir elde etmesine sebep olmakta ve iş bulma niyetiyle kırsaldan kente göçü engellemektedir. Bu yolla geleneksel bilgi birikimi de yerel halkın içinde kalarak bilginin korunup sürdürülebilirliği sağlanmaktadır (Kuter ve Ünal, 2009: 154). Bu bağlamda alandaki tüm kaynakların ve değerlerin sürdürülebilirliğini sağlamada ve çevreye olan zararın önlenmesinde sürdürülebilir turizmin ve ekoturizmin özellikleri Akşit (2007)' e göre;

- Yenilenemeyen doğal kaynakların en az kullanılmasının sağlanması,
- Ekoturizmin uygulandığı coğrafyadaki yerel halkın gelir düzeyinin ve refah seviyesinin artırılması,
- Ekolojik ortamdaki biyoçeşitliliğin korunmasına yönelik faaliyetlerin artırılması,
- Ziyaretçilerin doğal alanlardaki folklorik ve geleneksel unsurları inceleyerek anlamaya çalışması ve bu yolla doğa temelli olunması,
- Yerel mülkiyetin ve yerel halka yönelik istihdam faaliyetlerinin daha da arttırılmasının sağlanması,
- Olumsuz çevresel ve sosyo-kültürel etkilerin minimuma indirgenmesi için aktivitelerini hem turistler hem de yerel halkın sorumluluğunda düzenlemesinin öngörülebilmesi gibi sıralanabilmektedir.

Ekonomik ve sosyal yönleriyle farkını ortaya koyan sürdürülebilir turizmin ekoturizmle mutlak birliktelik içeren bir kavram olduğuna ve hatta ekoturizmin sürdülebilir turizme ulaşmada bir aşama olduğu tanısına da varılabilmektedir (Akşit, 2007: 449).

2.4.2.Ekoturizm Tasarımı'nın Ekonomik Yararları

Diğer ihracat türlerine göre daha soyut bir ihracat şekli olan turizm ülkemizde ve dünyada farklılaşan turizm anlayışı doğrultusunda, ekoturizm ve doğaya yönelik turizmin fazlalaşmasıyla Türkiye'nin başlıca turizm türleri arasında yer almaya başlamıştır. GSMH içerisindeki payı 2017 yılı dahilinde %3.1 olan turizm sektörüne verilen değerin artmasıyla, ekoturizmin ülke gelirine sağlayacağı katkı da öngörülebilmektedir (TÜRSAB, 2018).

Bu doğrultuda 2003-2017 yılları arasında Türkiye'yi ziyarate eden turist ve ekoturist sayısına ilişkin ve aynı yıllar içerisindeki turizm ve ekoturizm gelirlerine ilişkin grafikler aşağıda gösterilmiştir.

Şekil 4. *2003-2017 yılları arasında Türkiye'yi ziyaret eden turist ve ekoturist sayısı (TÜRSAB, 2018).*

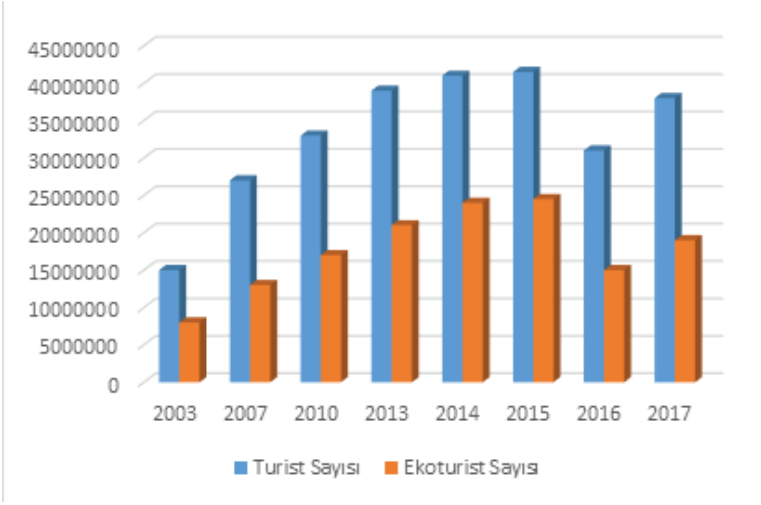

Şekil 4'de görüldüğü üzere 2003 ve 2017 yılları arasında ülkemizi ziyaret eden turist sayısı ve buna doğru orantılı olarak artıp, azalan ekoturist sayısı; 2003 yılından 2015 yılına kadar düzenli bir artış gösterirken, 2015 yılında bu yıllar arasındaki en yüksek seviyeye ulaşmıştır. 2016 yılında ise ani bir düşüş gösteren her iki skala da olumlu anlamdaki normal seyrine 2017 yılında geri dönmüştür.

2.4. Ekoturizm ve Coğrafi İşaret İlişkisi

Son yıllarda ülke ekonomilerine sağladığı büyük katkılarla daha da önem kazanan turizm sektörü, geleneksel ve özgün ürünlerin tanıtılmasına ve pazarlanmasına yönelmiştir. Bu doğrultuda turizm sektörü içerisinde yer alan ve farklı coğrafyalarda değer gören yöresel ürünler arasıdaki kargaşayı önlemek adına turistik önem arzeden ve ait olduğu coğrafyanın karakteristik özelliklerini yansıtan ürünlere 'Coğrafi İşaret Tescili' yapılmaya başlanmıştır. Sektördeki çeşitlilik ve hareketli yapının sonucu olarak ise agroturizm, ekoturizm, çiftlik turizmi gibi kavramlar ortaya çıkmıştır (Orhan, 2010: 243).

Toplumların sosyal hayatlarının tarihsel süreci ve kültürel gelişimi incelendiğinde ülke farketmeksizin geleneksel ürünlerin hiç bir dönemde değerini yitirmediği gözlemlenmiştir. Ülkemizde son dönemde daha da değeri artan bir tasarım olan ekoturizm, agroturizm, gastronomi turizmi, kırsal turizm şeklindeki uygulamalar ile coğrafi işaret tasarımının iç içe oldukları belirlenebilmektedir (Kan vd., 2012: 94). Buna bağlı olarak ekoturizm alanlarındaki geleneksel ürünlerin tespiti ve markalaşması adına

coğrafi işaret tescili kazandırılmasının ürünün sürdürülebilirliği ve ekoturizm alanlarında yaşayan yerel halka, turizm ekonomisine ve kültürün korunmasına yönelik ne denli yararlı olabileceği öngörülebilmektedir. 2000'li yılların başlarında yapılan eklemelerle birlikte ekoturizm kavramının temel anlamda birleştiği 3 ana başlığın tespiti yapılmıştır. Bunlar (Erdoğan, 2004: 4);

- Koruma işlevi,
- Eğitimsel işlev,
- Yerel katılımcılık işlevi.

Tespiti yapılan üç işlev doğrultusunda coğrafi işaret tescili aracılığıyla ürünlerin orijinal ve özgün hallerinin devamlılığıyla birlikte ekoturizm alanlarına ne gibi katkılar sağlanabileceği 'koruma işlevi' ile uyuştuğu görülebilmektedir. Ekoturizm tasarımı ekolojik çevrenin doğru kullanılışı bakımından elverişli, uygulandığı alandaki yerel halka karşı sorumluluklar barındıran ve onların ekonomik gereksinimlerini gözardı etmeyen bir yaklaşımdır. Uygulandığı alanda bahsedilen unsurları koruyup kollayan ekoturizm kavramı ile mevcut alanda geçmişten bu yana oluşmuş geleneksel gıda ürünleri, danslar, kıyafetler gibi değerlerin korunmasında büyük önem taşıyan coğrafi işaret tescilinin ekoturizmle ne derece uyumlu bir kavram olduğu gözlemlenebilmektedir.

Coğrafi işaret kavramı ürünün, ait olduğu coğrafya ile olan güçlü bağıntı yardımıyla tüketiciyi ürünün asıl coğrafyasına davet ederek turizm faaliyetlerinin artmasına da katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda bölgesel kalkınma fikrinin de değerli bir ögesi olarak gösterilen turizm, folklorik ve özgün ürünlerin farkedilir olmasını sağlayan ve bu konuda başı çeken sektörlerden biridir (Mercan ve Üzülmez, 2014: 68). Şekil 5 ve şekil 4'te belirttiğimiz üzere gerek ekonomik gerekse ziyaretçi sayısı bakımından senelik istatistikleri turizmin istatistikleriyle doğru orantılı olan ekoturizmin, coğrafi işaret kavramından göreceği faydanın da aynı şekilde hatta ekoturizmin bu etkileşimden daha karlı çıkabileceği tahmin edilebilmektedir.

Geleneksel ürünlerin ön plana çıkmasını sağlamada ve bu yolla ürünlerin kırsal ekonomiye yarar sağlamasında önem arzeden bir araç olan coğrafi işaretler; köyden kente göçe engel olmada, yerel halka daimi kazanç ve iş imkanı sağlamada, üretimin daha profesyonel şekilde yapılmasına ve kalitenin özgünlüğünün korunmasında da çok önemli bir etkendir (Mercan ve Üzülmez, 2014: 74). Bahsedilen bu özelliklerinin ekoturizmin özellikleriyle birleştirildiğinde ise neredeyse bir kırsal kalkınma hareketi bile olabileceği düşünülebilmektedir.

ÖNERİLER

Rekabet konusunda seçim şansının olmadığı ve dünyadaki tüm firmalarla yarışıldığı günümüz ticaret koşullarında hem yerel hem de global pazarda mevcut rekabet koşullarını sınırlayabilmek ve tüketicinin de memnun kalacağı şekilde üretilerek doğru geleneksel ürüne ulaşmalarını sağlayan Coğrafi İşaretler, özellikle yöreye has ürünlerin korunmasına yönelik önemli bir etkinliğe sahip olmasıyla bilinmektedir. Ülkemizde son 10 yılda popüleritesi giderek artmış olan Coğrafi İşaret koruması, çoğu sektörün içerisinde rekabette zorlanılan firmalara karşı bir korunma yöntemi olarak kullanılmaktadır. Bu bağlamda Coğrafi İşaretli ürün sayısı giderek artan ülkemizde geleneksel ürünleri korumaya yönelik bilinç de giderek artmaktadır. Ancak günümüz turizm anlayışı içerisinde yer alan kimi geleneksel ürünlerin korunma belgesine sahip olmasına rağmen yine de ticari amaçlar doğrultusunda aynı isimle daha farklı kalitelerde tüketiciye sunulduğu, malzemesinin özgünlüğüne önem verilmediği ve daha da kötüsü turizm sektörünün tüketicisinin buna razı olduğu düşünülmektedir. Bu doğrultuda ucuzluğa ve marka adına önem veren turizm tüketicisi yerine, bir alternatif turizm dalı olan ve tüketicisinin özgünlükten ve asıl kaliteden hoşlandığı Ekoturizm tasarımının Coğrafi İşaret Tescilli ürünler için daha sağlıklı bir pazar alanı olduğu düşünülebilmektedir. Denetleme sorunlarının da neden olduğu turizm sektöründeki geleneksel ürünün korunamamasına karşılık olarak Ekoturizm alanlarında durumun daha sağlıklı bir şekilde ilerlediği gözlemlenebilmektedir. Buna sebep ise Ekoturizm köylerindeki köy heyetinin denetimi ve kooperatifleşmenin yararının olduğu varsayılabilmektedir.

Ekoturizm alanlarındaki geleneksel ürünlerin Coğrafi İşaretle korunmasına yönelik düşünülebilen diğer yöntemler ise; KHK ile korunan ürünlere yönelik bir yasa çıkması ve Ticaret Odaları ile yerel yönetimlerin bu konuda daha aktif rol almaları önerilebilmektedir. Festivaller, yöresel ürün fuarları, paneller ve tadım günleri düzenleyerek de Ekoturizm alanlarındaki Coğrafi İşaret Tescilli geleneksel ürünlerin destinasyona katkısı artırılabilir.

Bu kitap bölümünde turizm sektöründe satış hacmi yüksek olduğu tespit edilen Coğrafi İşaretli ürünlerin Ekoturim alanlarında pazarlanmasının daha destinasyon alanına ve ürünün korunurluğuna daha da katkı sağlayacağı ifade edilmekte olup Coğrafi İşaretli ürünlerin asıl tüketicisinin turizmin müşterisi turist değil, ekoturizmin müşterisi ekoturist olduğuna vurgu yapılmaktadır. Bu yolla Coğrafi İşaret Tescilli ürünlerin Ekoturizm alanlarına katkısı da göz ardı edilemeyecektir.

KAYNAKÇA

Akşit, S. (2007). Doğal Ortam Duyarlılığı AçısındanSürdürülebilir Turizm. *ErciyesÜniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(2), 441-460.

Ankara Patent Bürosu. (2017). *Coğrafî İşaret ve Geleneksel* Ürün *Adı; Coğrafî İşaret Başvuru ve Tescil Süreci.* [BlogYazısı]. Erişim Adresi:http://www.ankarapatent.com/yazi/42/cografi-isaret-basvuru-ve-tescil-sureci.

Ankaya, F. Ü., Yazıcı, K., Balık, G. ve Aslan, B. G. (2018).Dünyada ve Türkiye'de Ekoturizm, Sosyal-Kültürel ve Ekonomik Katkıları. *Ulusal Çevre Bilimleri Araştırma Dergisi,* 1(2), 69-72.

Arcgis. (2019). *Türkiye Coğrafî İşaretler Haritası*. Erişim adresi:https://www.arcgis.com/apps/Viewer/index.html?appid=789c14ef82fd4a5196829e3ccde67207.

Aslan, B. G., Yazıcı, K., ve Ankaya, F. (2017). Ecotourism inTurkey from Past to Present and the Scientific Awareness [Özel Sayı]. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (3).

Babcock, A. B. (2003). Geographical Indications, Property Rights, and Value-Added Agriculture*. Iowa Ag Review*, 9(4), 1-3.

Başkaya, E. P. (2017). *The Role Of Food Product Producted Under Geographical Indications On City Branding.* (Yüksek Lisans Tezi). The Republic Of Turkey Bahçeşehir University, İstanbul.

Bekar, A. ve Karakulak, Ç. (2017). Coğrafi İşaret Yoluyla Gastronomik Kimlik Oluşturma ve Gastronomik Kimliğin Destinasyon Pazarlamasındaki Rolü:Trakya Örneği. *Gastronomi Üzerine Araştırmalar*, Ankara: Detay Yayıncılık.

Bowen, S. (2008). *Geographical Indications: Promoting Local Products in a Global Market* (Doktora Tezi). University of Wisconsin, Madison.

Bozgeyik, H. (2009). Coğrafi İşaretlerin Kullanımı ve Denetimi (Antep Baklavasının Coğrafi İşaret Olarak Tescili Üzerine). *Kırıkkale* Üniversitesi Hukuk Fakültesi *Dergisi*, 9(2), 9-21.

Çalık, A. Ö., Tahmaz, G. S. ve Bayram, A. T. (2017). Coğrafi İşaretleme: Havuç Lokumu ve 80 Katlı Beypazarı Baklavası. *Gastronomi Üzerine Araştırmalar*, Ankara: Detay Yayıncılık.

Dikici, A., Koluman, A., ve Aktaş, R. K. (2013). Gıdaların Coğrafi İşaretlenmesi. İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi, 39(1), 136-138.

Doğu Gürsu, R. P. (2008*). Avrupa Birliği'nde Kalite Politikası ve Türkiye'nin Uyumu* (Avrupa Birliği Uzmanlık Tezi). T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, Ankara.

Erdoğan, N. ve Yağcı, Ö., (2002). Sürdürülebilirlik Bağlamında Ekoturizmin Sosyal, Ekonomikve Çevresel Etkiler Bakımından Değerlendirilmesi. *First*

TourismCongress Of Mediterranean Countries, Akdeniz Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu: Azim Matbaa.

Erdoğan, N. (2004). *Ekoturizm: Gelişimi Ulusal, Bölgesel ve Uluslararası Anlaşmalardaki Yeri*. Akademik Bilişim Konferansında Sunulan Bildiri, Başkent Üniversitesi Bağlıca Kampüsü, Ankara. Erişim adresi: http://www.baskent.edu.tr/~nerdogan/ekoturizm.

Fennel, D. E. (1999). Natural Resources, Conservation, And Parks-The Foundations Of Ecotourism. *Ecotourism An İntroduction,* Londra ve New York: Routledge Taylor & Francis Group.

Finger, J. M. ve Schuler, P. (Ed.). (2004). *Poor People's Knowledge: Promotıng Intellectual Property In Developıng Countrıes*, Washington DC: A Co-publication of the World Bank and Oxford University Press.

Gökovalı, Ü. (2007). Coğrafi İşaretler ve Ekonomik Etkileri: Türkiye Örneği. İktisadi *ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(2), 141-160.

Gündoğdu, G. (2006). *Türk Hukukunda Coğrafi İşaret Kavramı* (Yüksek Lisans Tezi). T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hukuk Anabilim Dalı Özel Hukuk Bilim dalı, İstanbul.

İdris, K. (2001). *Intellectual Property*. *A Power Tool For Economic Growth,* Genova: Wpa.

İloğlu, N. (2014). *Coğrafi İşaretlerin Tescili ve Denetimi Üzerine Farklı Ülke Sistemlerinin İncelenmesi ve Türkiye Uygulaması* (Uzmanlık Tezi). T.C. Türk Patent Enstitüsü Markalar Dairesi Başkanlığı, Ankara.

Kan, M., Gülçubuk, B., ve Küçükçongar, M., (2012). Coğrafi İşaretlerin Kırsal Turizmde Kullanılma Olanakları. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(22), 93-101.

Kasalak, M. A. (2015). Dünyada Ekoturizm Pazarı ve Ekoturizm'in Ülke Gelirlerine Katkıları. *Journal of Recreation and Tourism Research,* 2(2), 22-26.

Kesici, M. (2012). Kırsal Turizme Olan Talepte Yöresel Yiyecek ve İçecek Kültürünün Rolü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(23), 33-37.

Kılıç, B., ve Kurnaz, A. (2010). Alternatif Turizm ve Ürün Çeşitliliği Oluşturmada Ekolojik Çiftlikler: Pastoral Vadi Örneği. İşletme Araştırmaları Dergisi, 2(4), 39-56.

Kocadağlı, Ö. (2007). *Türkiye'nin Biyolojik Çeşitliliği.*http://odaknoktasi.blogspot.com/2007/09/trkiyenin-biyolojik-eitlilii.html. Erişim Tarihi:15.04.2019.

Kuter, N. ve Ünal, H. E. (2009). Sürdürülebilirlik Kapsamında Ekoturizmin Çevresel, Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Etkileri. *Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi,* 9(2), 146-156.

Mercan, Ş. O. ve Üzülmez, M. (2014). Coğrafi İşaretlerin Bölgesel Turizm Gelişimindeki Önemi: Çanakkale İli Örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve* İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 29(2), 67-94.

Meyer, M. (2015). *Ecological Tourism in Europe; Bonn-Germany* [Öz]. III. European Ecotourısm Conference, Jachranka-Poland. Erişim Adresi: http://www.european-ecotourism.pl/wp-content/uploads/2015/02/EuroEco 2015-Michael-Meyer.pdf.

Nizam, D. (2009). *Prodection Of Geographical İndication: A Study Of The Aegean Cotton Mark* (Yüksek Lisans Tezi). Boğaziçi University, İstanbul.

Orhan, A. (2010). Yerel Değerlerin Turizm Ürününe Dönüştürülmesinde "Coğrafi İşaretlerin" Kullanımı: İzmit Pişmaniyesi Örneği. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 21(2), 243-254.

Şahin, A. ve Meral, Y. (2012). Türkiye'de Coğrafi İşaretleme ve Yöresel Ürünler. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, 5(2), 88-92.

Türk Patent Enstitüsü, (2015). *Coğrafi İşaretler ve Geleneksel* Ürün Adları Başvuru *Kılavuzu*. https://www.turkpatent.gov.tr/TURKPATENT/resources/temp/6BF914CE72C-437C-8A30-F50C51DE0A23.pdf, Erişim Tarihi: 04.02.2019.

TÜRSAB, (2018). *Turizm Verileri*. https://www.tursab.org.tr/, Erişim Tarihi: 15.04.2019.

Yusof, N-A., Rahman, F.A., Jamil, M.F.C., ve Iranmanesh, M. (2014). Measuring the Quality of Ecotourism Services: Case Study–Based Model Validation. *SAGE Open,* 4(2), 1-9.

Yücel, C., (2002). Turizmde Yükselen Değer: Ekoturizm. *Dağlık Bölgelerde Ekoturizm Konferansı*, 12-15 Eylül 2001 Türsab Dergisi, sayı:219, İstanbul.

Wallace, G. N. ve Pierce, S. M. (1996). An Evaluation Of Ecotourism İn Amazon, Brasil. *Annals Of Tourism Reserch*, 25(4), 843-873.

WIPO, (2017). *Geogrophical indications an introductions*, 6-42.

Zorlu, K. (2014). *Aksaray-Ihlara Vadisi'nde Ekoturizm* (Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Samsun.

KURUMSAL İLETİŞİM ARACI OLARAK DİJİTAL MEDYA: TELEKOMÜNİKASYON FİRMALARININ DİJİTAL MEDYA KULLANIMLARI

Hicran Özlem ILGIN[1], Yarkın ÇELİK[2]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi hicranilgin@comu.edu.tr Orcid: 0000-0002-0549-0710

2 Öğr. Gör., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi ycelik@nku.edu.tr Orcid: 0000-0002-9615-7904

KURUMSAL İLETİŞİM ARACI OLARAK DİJİTAL MEDYA: TELEKOMÜNİKASYON FİRMALARININ DİJİTAL MEDYA KULLANIMLARI

Hicran Özlem ILGIN[1], Yarkın ÇELİK[2]

GİRİŞ

İletişim, doğada bulunan tüm canlılar için olduğu gibi aynı zamanda kurum ve kuruluşlar için de gereklidir. İnternetin kısa sürede milyarlarca insanı birbirine bağlaması onun bir iletişim aracı ve bilgi kaynağına dönüşmesine neden olmuştur. Günümüzde internet oldukça yaygın kullanılan bir kitle iletişim aracıdır. Kuşkusuz bu durumda internet, hedef kitleleriyle iletişim kurma gereksinimi duyan, onları daha iyi tanımak isteyen ve ürettiği mal ya da hizmetleri hedef kitlelerine aktarmak isteyen örgütler açısından oldukça cazip bir gelişme olarak algılanmaktadır (Elden, 2009). Kurumların paydaşlarına mesajlarını iletmelerine kitle iletişimi denmektedir. Kitle iletişiminde iletilerin, kitlelere aktarılma sürecinde kullanılan araçlar, iletişimin akış yönü, mesajın kaynağı, mesajın niteliği ve etkisi önem kazanmaktadır (Kamanlıoğlu ve Göztaş, 2010).

Kurumsal iletişim, halkla ilişkiler faaliyetlerinin en önemli unsurlarından biridir. Kurumların ya da kuruluşların marka kimliklerinin ve imajlarının oluşmasından aktarılma sürecine her türlü iletişim etkinliğidir. Kurumların hedeflerine ulaşabilmeleri ve sürdürülebilir olmaları için doğru strateji ve etkili iletişim kurmaları şarttır. Bu anlamda iletişimde, mesajın kaynağı – mesaj – kanal – hedef kitle ve geri bildirim şeklinde bir süreç işlemektedir. Halkla ilişkiler ve kurumsal iletişim için de bu unsurlar geçerlidir. Kurumsal iletişim etkinliklerinde internet öncesi dönemlerde geleneksel medya araçları kullanılmaktadır. Teknoloji alanında yaşanan gelişmeler kitle iletişim araçlarında değişmelere yol açmıştır. Özellikle internet tabanlı Web 2.0 ile yaşanan gelişmeler yaşamın her alanında dijital medya kullanımını yaygınlaştırmıştır. Kuşkusuz bu teknolojik devrim hayatın her alanına etki ettiği gibi kurumsal iletişime de sirayet etmiştir. Dijital medyanın hız, ekonomiklik, dinamiklik, interaktiflik ve multimedya gibi özellikleri, halkla ilişkiler alanında ürün ve hizmetlerin hedef kitlelere aktarılmasında oldukça etkili bir rol oynamasına neden olmuştur. Özel ve kamu kuruluşları özellikle hizmet tanıtımı ve diğer kurumların hizmet ve ürün tanıtımlarını takip edebilmek adına dijital medyanın en popüler sosyal ağ uygulamalarında yerlerini almışlardır.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi hicranilgin@comu.edu.tr Orcid: 0000-0002-0549-0710

2 Öğr. Gör., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi ycelik@nku.edu.tr Orcid: 0000-0002-9615-7904

Bu çalışma kapsamında Türkiye'de faaliyet gösteren üç büyük telekomünikasyon şirketinin geleneksel iletişim araçları dışında, dijital medya alanında yer alan sosyal medya uygulamalarını ne şekilde kullanıldığı araştırılmıştır. Bu bağlamda, bu çalışmanın konusu Turkcell, Vodafone ve Türk Telekom'un resmi Facebook ve Twitter hesapları ve bu hesapların ne yönde kullanıldıklarıdır. Çalışma konusunda adı geçen şirketlerin 15 Ekim – 15 Kasım tarihleri arasında resmi Facebook ve Twitter hesaplarından yapılan paylaşımların incelendiği ve içerik analizi sonucunda takipçi sayıları, gönderi sayısı, beğeni sayısı, yorum sayısı ve retweet sayıları genel hesap durumlarıyla analizlerle desteklenerek sonuçlara ulaşılmıştır. Aynı zamanda bu içerik paylaşımları hizmet ve ürün tanıtımı, özel günler, sportif, kültürel ve sanatsal etkinlik duyuruları, etkinlik haberleri, çekilişler kategorisi şeklinde sınıflandırılarak bu gönderilerde markalarını nasıl konumlandırdıkları incelenmiştir.

SORUN

İnternet tabanlı gelişmelerin yaşandığı günümüzde dijital medya araçları ile birlikte kurumların kurumsal iletişim olanaklarının arttığını söyleyebiliriz. Sanayi devriminden sonra küreselleşmeyle beraber ürün çeşitliliği, kalitede artış ve fiyat rekabeti oldukça yoğunlaşmaya başlamıştır. Bu nedenle ürün odaklı pazarlama anlayışından müşteri odaklı bir pazarlama anlayışına geçilmiştir. Bu anlamda kurum ve kuruluşlar yoğun rekabet ortamında hedef kitleye ulaşmakta oldukça zorlanmaktadırlar. Öte yandan, dijital medya ile beraber düşük bütçelerle geniş kitlelere ulaşmak mümkün hale gelmiştir. Sosyal ağ uygulamalarında interaktiflik gibi özellikler bu uygulamaların kullanımını yaygınlaştırmıştır. Çünkü kullanıcılar kendi gündemlerini oluşturmakta ve diğer gündemlere de yorum yaparak dâhil olmaktadırlar. Ayrıca kullanıcıların bilgiye istedikleri yerden hızlıca ulaşmaları da göz önüne alındığında marka değeri yaratmada ve bunu geniş kitlelere aktarmada dijital medya, kurumsal iletişim alanında önemli bir araç haline gelmiştir.

İnternet alt yapısı kullanan dijital medyadaki bu gelişmeler kurumsal iletişim alanında geniş bir hareket olanağı sağlamaktadır. Dijital medya araçlarının kullanımının yoğunlaşmasıyla beraber özellikle reklamcılık alanları artmış ve müşteri ilişkileri süreçleri hızlanmıştır.

Çalışma kapsamında incelenen Turkcell, Vodafone ve Türk Telekom şirketlerinin dijital medyayı kurumsal iletişim aracı olarak nasıl, hangi düzeyde ve hangi kategorilerde kullandığı bu çalışmanın problemini oluşturmaktadır.

İNTERNET NEDİR?

İki veya daha fazla bilgisayarın birbirine bağlanması ile oluşturulan yapıya bilgisayar ağı denir. Birden fazla bilgisayarın ya da yerel bilgisayarların bağlı olduğu ağların ağına ise internet denir (Bal, 2011). Günümüzde web sözcüğü ile aynı anlama gelse de kısacası ağların ağı gibi tanımlanmaktadır. Uluslararası olan bu sistem kısaca bilgi iletişim ağı olarak da tanımlanmaktadır. Yaşadığımız dönemde elektrik ve su kadar doğal bir ihtiyaç olan internet 1970 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde 15 bilgisayarın birbirine bağlanması sonucu oluşturulmuştur (Aydın vd., 2015). ABD hükümeti internet çalışmalarına savunma ve askeri araştırmalar alanında kullanmak için başlamıştır. Bu çalışmaların hemen ardından e-posta sonraları adı değiştirilerek NSFNET olarak düzenlendi ve kısa sürede yüzlerce ülke ve milyonlarca kullanıcı bağlantı sağlayarak farklı bir dünyanın kapılarını açmış oldu.

İnternet çağımız insanlarına ve kurumlara birçok özelliği beraberinde getirmiştir. E-posta yolu ile bir ya da birden fazla kişiye posta gönderilebilir ya da çevrimiçi sohbet edilebilir olmuştur. Alışverişlerin mekândan bağımsız bir şekilde yapılabilmesi mümkün kılınmıştır. Bankacılığa yeni bir boyut kazandırmış ve online bankacılık başlamıştır. Günümüzde internet paranın tanımını değiştirecek etkiyi yaratmıştır. Öyle ki P2P sistemiyle merkeziyetçilik kavramını yok ederek çok noktadan çok noktaya ulaşma olanağı sağlamıştır. Bunun somut örneği Bitcoin olarak piyasaya sunulmuştur. Reklamcılık sektöründe de oldukça yeni alanlar açarak avantajlar sağlamıştır. İnternetin en önemli özelliği, bilgiye istenilen yerden hızlıca ulaşılmasıdır.

Tarım etkinlikleriyle yerleşik hayata geçilmesi "tarım toplumunu" doğurmuştur. Sanayi devrimiyle beraber "sanayi toplumu" kavramı ortaya çıkmıştır. Daha sonrasında hızla gelişen ve değişen bilgi iletişim teknolojileri "bilgi toplumunu" ortaya çıkarmıştır ve bunun temelini internet oluşturmaktadır. İnternetle beraber bilgi toplumda insan ve makine gücü yerini düşünce ve akıl gücüne bırakmıştır.

KURUMSAL MARKA YÖNETİMİ VE KURUMSAL İLETİŞİM

Günümüzde pazarların daha rekabetçi ortamlar hazırlaması, teknolojik ve üretim aşamasındaki gelişmelerle tüketicilere benzer özelliklerde seçim ortamı oluşturmaktadır. Binlerce mal ve hizmet yelpazesinden çabucak seçilebilmek için diğer ürün ve hizmetlerden farklılıkları ortaya koymak gereklidir. Bu da kısaca marka yönetimi olarak adlandırılmaktadır. Marka yönetimi bir süreçtir. Kurumsal marka yönetimi ise tüketicide marka-

ya karşı daha anlaşılır olma özelliği taşımaktadır. Sadece müşteriler değil aynı zamanda çalışanların kurumu ya da markayı daha iyi benimsemesini sağlar. Böylece kurum kimliğine daha kısa sürede ve daha iyi uyum sağlayacaktır. Marka yönetimi sadece dışarıya karşı yapılan bir süreç değildir. İçeride kültür ve değerler yönetimi şeklinde ve dış paydaşlara karşı da müşteri yönetimi ve ilişkileri sürecinde değerlendirilmelidir.

Kapferer'e göre marka kimliğini oluşturan altı unsur vardır (Doyle, 2003). Fiziksel, markaların ismini, rengini kısacası görsel tasarımını oluşturan görsel tasarımıdır. Yansıma, markanın hedef kitlesinin imajıdır. İlişki, markanın ya da kurumun müşteriyle nasıl ve ne yönde iletişim kuracağıdır. Kişilik, markanın kendisidir yani karakteridir. Kültür, markanın değerlerine yöneliktir. Son olarak ise benlik imajı, müşterinin markayla nasıl özleştiğidir. Marka yönetiminin çalışma alanı kimlik ve imaj arasındaki farklılığı azaltarak, marka itibarını mümkün olduğunca geliştirip korumak olarak tanımlanabilir (Uztuğ, 2003). Bu nedenle çok yönlü iletişimi sağlayabilmek adına kurumsal iletişim olgusu ortaya çıkmaktadır.

Kurumsal iletişim, işletmelerin hedeflerine ulaşmak ve amaçlarını gerçekleştirebilmeye yönelik stratejilerini uygulamak için planladıkları tüm iletişim çalışmalarının bir entegrasyonudur (Tosun, 2003). Son zamanlarda iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle artan bilgi talebi, kurumların halkla ilişkiler stratejilerinden fazlasını gerektirmiştir. Bu bağlamda kurumsal reklam, sosyal sorumluluk, çalışanlarla ilişkiler, kriz iletişimi, medya ile ilişkiler gibi unsurlar işletmelerin kullandıkları önemli kurumsal iletişim yöntemlerindendir. Kurumsal iletişim, yönetimsel iletişimi, örgütsel iletişimi ve pazarlama iletişimini kapsamaktadır. Yani sadece kurumun dış imajını değil aynı zamanda kurum içi iletişimi de kapsamaktadır. Kısacası bir markayı kurumsallaştırmak, arkasındaki detayı anlatmak, kurum kimliğini, imajını ve kültürünü oluşturarak aktarmak ve bunlar arasındaki uyumsuzlukları gidermek, iletişim alanında kimlerin hangi görevleri üsteleneceğini belirlemek, karar vermeyi kolaylaştırıcı eylemlerde bulunmak ve kurumsal hedefleri destekleyecek girişimleri harekete geçirmektir. Yönetim iletişimi, vizyonun tüm paydaşlara aktarılma olgusudur. Kavramı, yönetim kademesinin diğer personelleriyle beraber stratejik bir çerçevede iletişim çalışmalarının tasarlanması ve uygulanması olarak da tanımlayabiliriz. Örgütsel iletişim, gerek kurum içi birimler arası iletişim ve etkileşimi sağlama, gerekse kurumun dış çevresi ile olan ilişkilerinin uyumunun sağlanmasında önemli bir süreçtir (Demirtaş, 2010). Diğer bir tanımla, kurumsal imajın oluşturulmasında ve geliştirilmesi hedefiyle mesajların iç paydaşlara uygun kanallarla aktarılmasıdır. Bütünleşik pazarlama iletişimi, işletmenin ürettiği ürün veya hizmetle ilgili her detayın, müşteri odaklı ve satın alma davranışlarına etki edecek iletişim boyutunun düşünülerek

alınmasıdır. Ayrıca, bu farklı kararların stratejik olarak tasarlanması ve sinerji oluşturma süreci olarak da kabul edilmektedir (Garda, 2016).

Kurumları, birbirileriyle iletişim kuran insanların oluşturduğu ağlar olarak tanımlayabiliriz. Tüm kurumlarda iletişim yatay ve dikey, içsel ve dışsal olarak gerçekleşmektedir. Bu iletişim süreçleri içerisinde kurum çalışanları arasında, yönetimin çeşitli kademeleri arasında ve dış çevreyle bir bağlantı kurulmaktadır. Bu nedenle kurumsal iletişimi, iç ve dış paydaşların kurum kimliğini, imajını, kurum kültürünü algıladığı iletişim süreci olarak tanımlayabiliriz. Kurumsal iletişim, hedef kitlenin etkilenmesini, kurumsal imajı geliştirmeyi, medya ilişkilerini, finans ilişkilerini, sosyal sorumluluk alanlarını, çalışanlarla ilişkileri, yasa yapıcılarla düzenli ve etkili iletişimi kurmada, kamuoyunda kurum imajını olumlu yönde geliştirmeye kadar çok yönlü bir faaliyettir. Kurumların hedef kitlesini etkileme, finansal topluluk içinde kurumsal imajını geliştirme, medyada kurumsal faaliyetlerine daha fazla yer ayrılması, kurumsal sorunların, çalışanlar, dağıtımcılar ve etkilenen kitlelerce anlaşılmasını sağlama, kuruma etkisi olan kararlarda yasa yapıcıları ve düzenleyicileri etkileme, topluluk üyeleri ve çalışanlar arasında kurumda bulunmanın gururunu oluşturma, kamuoyunda kurum imajını geliştirme, kurum itibarı oluşturma ve hedef kitlede tutum değişikliği yaratma gibi unsurlar kurumların iletişim amaçlarıdır (Bilbil, 2008). Daha önceleri bu süreç halkla ilişkiler olarak tanımlanmaktaydı. Fakat paydaşların kurumlardan daha çok bilgi talep etmesi, teknolojinin gelişmesi geleneksel halkla ilişkiler sürecinden kurumsal ilişkiler sürecine geçişi başlatmış oldu. Kurumsal iletişimi halkla ilişkilerden ayıran belirgin özellikler vardır. Bunlardan kurumsal iletişimin proaktif bir planlamaya sahip olması, çift yönlü ve dinamik olması en önemli özelliklerinden biridir. Kurumsal iletişimin ön plana çıkmasında birçok faktörün etkili olduğu söylenebilir. Bilgi teknolojilerinin gelişmesi ve kurumların, işletmelerin hem kurumsal hem de sektörel anlamda etkileşim içerisinde oldukları paydaşların sayılarının artmasına neden olarak kurumsal iletişimi iç ve dış paydaşlarla etkili iletişim kurmada öncelikle hale getirmiştir.

Medya hedef kitlesine yönelik yöntemlerde ise, hedef kitlelerde hizmet ya da ürünü destekleyici projeler ve etkinliklerle güvenilirliğini kazanma, bağlılık ve bağ oluşturmak amaçlanmaktadır. Geleneksel medya dışında kalan yeni medya araçları ile çok daha ekonomik ve geniş çevrelere bu aktarılabilmektedir. Toplumsal olaylar hedef kitlesine ve finansal hedef kitleye yönelik yöntemlerde de dijital medyanın etkisini söylemek mümkündür. İç hedef kitleye yönelik yöntemler ise ortaklara, pay sahiplerine, çalışanlara ve ailelerine ulaşmayı amaçlamaktadır. Burada iç paydaşlara stratejik öncelikleri ve önemleri özetlenmektedir. Böylece ortak anlayış gelişecek, değerler benimsenecek ve ekip çalışmasına yatkınlık artacaktır.

Ayrıca güçlü bir yönetici iletişim ağı da kurulmuş olacaktır. Geleneksel medyada iletişim çeşitli mektuplar, panolar, toplantılar, sunumlar vb. gibi araçlarla gerçekleştirilirdi. Dijital medya ile e-posta, video konferans, web siteleri gibi araçlar da eklenmiştir.

KURUMSAL İLETİŞİM ARACI OLARAK SOSYAL MEDYA

Örgütsel iletişim, çift yönlü araç ve yöntemlerin yanı sıra tek yönlü ve özellikle aşağıya doğru ilerleyen iletişim kurma amacıyla kullanılmaktadır (Çetintaş, 2014). Kurumlar geleneksel medya ve dijital medya araçlarıyla hedef kitlelerine ulaşmaktadır. Teknolojinin gelişmesi daha önceden de belirttiğimiz gibi kurumların dijital medya kullanımını arttırmıştır. Rekabet ortamında internet, örgütlere ihtiyaç duydukları bilgiye hızlı ve kolay ulaşma olanağı sağlamakta, hedef kitleler ile iletişimi kolaylaştırmakta, örgüt daha hızlı hareket edebilmekte, geniş kitlelere ulaşma imkânı bulmakta, düşük maliyet ve kolay ulaşım imkânlarıyla hedef kitleler üzerinde etkin iletişim, aktarım ve anlatım olanakları kazandırmaktadır (Güçdemir, 2010). Bu anlamda web tabanlı iletişim kurumların en önem verdikleri unsurlardan biri haline gelmiştir. Web tabanlı iletişim dendiği zaman sosyal medya ilk akla gelen dijital medya araçlarındandır. Sosyal medya, yorumlar, puanlar, içerik paylaşım araçları gibi onlarca paylaşım için hizmete sokulmuş servislerdir ve bu unsurlar dijital medyayı daha güçlü kılmaktadır. Bir kişinin yazdığı bir cümle, çektiği bir resim çok kısa bir süre içerisinde büyük kitlelere yayılabilmekte ve viral halkalar yaratabilmektedir (Kahraman, 2013). Sosyal medya araçları bloglar, mikrobloglar, resim ve video paylaşımları, sosyal ağlar ve wiki gibi diğer araçlardan oluşmaktadır.

Bloglar, web günlüğü anlamına gelen weblog kavramından türemiştir. Bloglar, insanların istediği içeriği ekleyebildiği, web sayfalarına ya da sitelere bağlantı verebildiği çevrimiçi dergilerdir (Weber, 2009). Bloglar kişisel, örgütsel ve topluluk için oluşturulabilir. Bloglar aracılığıyla online pazarlamadan, sosyal sorumluluk alanlarına kadar her türlü bilgi paylaşılabilmektedir.

Resim ve video paylaşımı, videolar ve ses içeriği oluşturarak online platformlarda farklı insanlarla etkileşimi sağlamak için kullanılan yöntemlerden birisidir. Sosyal medyanın diğer araçlarından wikiler ise, grup işbirliği, paylaşımı ve çevrimiçi içerik oluşturmaya yardımcı olmak için tasarlanmıştır (Akar, 2010).

Bu çalışmada ele alınan dijital medya araçlarından sosyal medyanın incelemesi ve araştırması yapılacaktır. Bu anlamda sosyal ağlar, Web. 2.0 teknolojisiyle başlamış etkileşim ve multimedya özellikleri sayesinde kısa

zamanda milyonlarca kullanıcı sayısına ulaşmıştır. Bunlardan en popüleri Facebook ve Twitter'dir. Kurumların tüketicilerin kullanım alışkanlıklarına göre iletişim stratejilerini belirlemesi, onları kullanıcıların yoğun olduğu sosyal ağ uygulamalarına itmiştir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmanın ikinci bölümünde araştırmanın modeline, evren ve örneklemine, verilerin toplanması, çözümü ve yorumlanmasına yer verilmiştir. Bu çalışmada araştırma yöntemi olarak içerik analizi kullanılmıştır. Sosyal medyada paylaşılan içeriklerin analiz edilmesine ilişkin geliştirmeye çalıştığımız yöntemde kategoriler oluşturulmuş ve içerikler bu yöntem ile kayıt altına alınarak sayısallaştırılmıştır. İçerik analizi, iletişimin yazılı/açık içeriğinin nesnel, sistematik ve nicel tanımlamalarını yapan bir araştırma tekniğidir (Tavşancıl ve Aslan, 2001). Araştırmanın sayısal analizlerini yaparken içeriklerin sınıflandırılması, planlanması ve tanımlanması oldukça önemlidir. Bu nedenle sosyal medya üzerinden yapılan bu çalışmada kategoriler oluşturulmuş ve tanımlanmıştır. Araştırma sırasında tek kodlayıcı kullanılarak kategoriler arasında yaşanacak sapmaların önüne geçilmiştir. Kullanılan kategoriler sırasıyla hizmet ve ürün reklamı, kurumsal sosyal sorumluluk, özel günler, sportif, kültürel ve sanatsal etkinlik duyuruları, etkinlik haberleridir.

15 Ekim 2018 - 15 Kasım 2018 tarihleri arasında resmi Facebook ve Twitter hesaplarından yaptıkları paylaşımların ve kurumsal web sitelerinin tamamı incelenmiş ve analiz edilmiştir. Adı geçen resmi hesaplardan toplam içerik paylaşımı araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Demirci ve Köseli'ye göre çalışmanın evreni, bilimsel çalışma için verilerin toplandığı öğelerin yer aldığı ve o öğelerden oluşan örnek grubun temsil ettiği/etmeye çalıştığı gruplar ve yığınlardır (Demirci ve Köseli, 2017). Araştırmanın örneklemi çalışmaya katılan 3 telekomünikasyon firmasıdır.

Telekomünikasyon firmalarının dijital medyaya kurumsal iletişimde bakış açılarını ortaya çıkarmak adına kendine özgü yapılandırılmış içerik analizi yöntemidir. Detaylandırılmış ve sınırlandırılmış içerik analizleri 15 Ekim 2018 - 15 Kasım 2018 tarihleri arasında firmaların resmi sosyal medya hesaplarından yapılmıştır.

Hizmet ve ürün tanıtım kategorisi, firmaların reklam ve tanıtım yaptıkları paylaşımların yer aldığı kategoridir. Firmaların çevre duyarlılığı, hayvan hakları, kadına şiddet gibi paylaşımları kurumsal sosyal sorumluluk kategorisinde toplanmıştır. Milletçe kutlanan bayramlar, anneler günü gibi paylaşımlar özel günler kategorisinde toplanmıştır. Duyuru, ilan ve etkinlik haber gibi paylaşımlar sportif, kültürel ve sanatsal etkinlik duyu-

rular etkinlik haberi, duyuru, ilan, bilgi kategorisinde yer almıştır. Yarışma kategorisi, şirketlerin çekiliş ve yarışma ile ilgili içeriklerin kayıt altına alındığı kategoridir.

BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde araştırmanın bulguları yer almaktadır. Firmaların resmi sosyal medya hesaplarının içerik analizine yer verilmiştir. Araştırmanın bu bölümünde işletmelerin sosyal medya hesaplarından içerik analizi ile veri toplanmıştır. Bu yöntemle kategoriler oluşturulmuş, içerikler kayıt altına alınarak sayısallaştırılmıştır. Araştırmaya konu olan Facebook hesapları aşağıdaki bölümde detaylandırılarak açıklanmıştır. Sırasıyla işletmelerin Facebook hesaplarının tablolarda detayları verilecektir.

Eylül 2018 verilerine göre Vodafone'un toplam Facebook takipçi sayısı 2.860.972'dir. Turkcell'in takipçi sayısı 3.045.592'dir. Türk Telekom'un ise takipçi sayısı 3.372.061'dir.

Tablo 1. *Facebook Ürün ve Hizmet Tanıtım Kategorisi*

	Paylaşım Sayısı	Yorum Sayısı	Görüntülenme/ Beğeni Sayısı
Vodafone	5	346	14.385
Turkcell	22	1.342	220.986
Türk Telekom	5	1.539	65.972

Bu kategoride 15 Ekim 2018 - 15 Kasım 2018 tarihleri arasında Vodafone'un 5 paylaşımda bulunarak 346 yorum aldığı ve 14,3 bin beğeni sayısı aldığı kayıt altına alınmıştır. Turkcell'in bu kategoride 22 paylaşım yaptığı 1,3 bin yorum aldığı ve 220,9 bin görüntülenme/beğeni sayısı aldığı gözlemlenmiştir. Son olarak Türk Telekom'un 5 paylaşımda bulunduğu 1,5 bin yorum aldığı ve 65,9 bin beğeni sayısı aldığı belirlenmiştir.

Tablo 2. *Facebook Özel Günler Kategorisi*

	Paylaşım Sayısı	Yorum Sayısı	Görüntülenme/ Beğeni Sayısı
Vodafone	2	131	13.354
Turkcell	4	283	60.849
Türk Telekom	2	479	5.700

Özel günler 15 Ekim 2018 - 15 Kasım 2018 tarihleri arasında Vodafone'un 2 paylaşımda bulunarak 131 yorum aldığı ve 13,3 bin beğeni sayısı aldığı belirlenmiştir. Turkcell'in bu kategoride 4 paylaşım yaptığı 283 yorum aldığı ve 60,8 bin görüntülenme/beğeni rakamı aldığı saptanmıştır.

Son olarak Türk Telekom'un 2 paylaşım yaptığı 479 yorum aldığı ve 5,7 bin görüntülenme/beğeni sayısı aldığı kayıt edilmiştir.

Tablo 3. *Facebook Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kategorisi*

	Paylaşım Sayısı	Yorum Sayısı	Görüntülenme/ Beğeni Sayısı
Vodafone	1	36	3.800
Turkcell	1	22	226
Türk Telekom	0	0	0

Bu kategoride Vodafone'un 1 paylaşımda bulunarak 36 yorum aldığı ve 3,8 bin beğeni sayısı aldığı kayıt altına alınmıştır. Turkcell'in bu kategoride 1 paylaşım yaptığı 22 yorum aldığı ve 226 görüntülenme/beğeni sayısı aldığı gözlemlenmiştir. Türk Telekom ise bu kategoride hiçbir paylaşımda bulunmamıştır.

Tablo 4. *Facebook Yarışma Kategorisi*

	Paylaşım Sayısı	Yorum Sayısı	Görüntülenme/ Beğeni Sayısı
Vodafone	3	138	108.080
Turkcell	3	92	10.896
Türk Telekom	0	0	0

Bu kategoride Vodafone'un 3 paylaşımda bulunarak 138 yorum aldığı ve 108 bin beğeni sayısı aldığı belirlenmiştir. Turkcell'in bu kategoride 3 paylaşım yaptığı 92 yorum aldığı ve 10,8 bin görüntülenme/beğeni rakamı aldığı saptanmıştır. Türk Telekom ise bu kategoride hiçbir paylaşımda bulunmamıştır.

Tablo 5. *Facebook Etkinlik Haberi, Duyuru, İlan, Bilgi Kategorisi*

	Paylaşım Sayısı	Yorum Sayısı	Görüntülenme/ Beğeni Sayısı
Vodafone	4	221	496.281
Turkcell	3	234	31.265
Türk Telekom	1	226	154

Bu kategoride 15 Ekim 2018 - 15 Kasım 2018 tarihleri arasında Vodafone'un 4 paylaşımda bulunarak 221 yorum aldığı ve 496,2 bin beğeni sayısı aldığı kayıt kaydedilmiştir. Turkcell'in ise bu kategoride 3 paylaşım ile 234 yorum aldığı ve 32,2 bin görüntülenme/beğeni sayısı aldığı gözlemlenmiştir. Son olarak Türk Telekom'un 1 paylaşımda bulunduğu 226 yorum aldığı ve 154 görüntülenme beğeni rakamı aldığı saptanmıştır.

Tablo 6. *Facebook Kategorilere Göre Paylaşım Verileri*

	Paylaşım Sayısı	Yorum Sayısı	Beğeni Sayısı
Ürün ve Hizmet Tanıtımı	32	3.227	301.343
Özel Günler	8	893	79.903
Kurumsal Sosyal Sorumluluk	2	58	4.026
Yarışma	6	230	118.976
Etkinlik Haberi, Duyuru, İlan, Bilgi	8	681	527.700

15 Ekim 2018 - 15 Kasım 2018 tarihleri arasında tüm işletmelerin ürün ve hizmet tanıtımı kategorisinden 32 içerik paylaşımı yapılmış, bu içeriklere 3,2 bin yorum yapılmış ve 301,3 bin görüntülenme/beğeni sayısına ulaşılmıştır. Özel günler kategorisinde toplam 8 paylaşımda bulunulmuş, 893 yorum sayısı belirlenmiş ve 79,9 bin beğeni/görüntülenme sayısı almıştır. Kurumsal sosyal sorumluluk kategorisinde ise 2 içerik üretilmiş 58 yorum yapılmış ve 4 bin görüntülenme/beğeni sayısının olduğu tespit edilmiştir. Yarışma kategorisinde belirlenen tarihler arasında şirketlerin toplamda 6 paylaşımı olmuş 230 yorum yapılmış ve toplamda 118,9 bin görüntülenme/beğeni sayısına ulaşılmıştır. Son olarak etkinlik haberi, duyuru, ilan ve bilgi kategorisinden toplamda 8 içerik üretilmiştir. Bu gönderilere 681 yorum yapılmış ve toplamda 527,7 bin görüntülenme/beğeni sayısı olduğu kayıt altına alınmıştır.

Tablo 7. *Facebook Paylaşım Format Türü*

	Fotoğraf	**Video**	**Yazı**
Vodafone	**7**	**7**	**1**
Turkcell	**9**	**24**	**0**
Türk Telekom	**4**	**4**	**0**

Araştırma için belirlenen tarihler arasında Vodafone 7 fotoğraf, 7 video ve 1 yazı formatında içerik paylaşmıştır. Turkcell ise 9 fotoğraf, 24 video türünden içerik paylaşmıştır. Son olarak Türk Telekom ise 4 fotoğraf ve 4 video türünden fotoğraf paylaşmıştır.

Tablo 8. *Facebook Toplam Paylaşım Verileri*

	Paylaşım Sayısı	Yorum Sayısı	Görüntülenme/ Beğeni Sayısı
Vodafone	15	872	635.900
Turkcell	33	1.973	324.222
Türk Telekom	8	2.244	71.826

Bu kategoride 15 Ekim 2018 - 15 Kasım 2018 tarihleri arasında Vodafone Facebook'tan 15 paylaşımda bulunarak 872 yorum ve 635,9 bin görüntülenme/beğeni sayısına ulaşmıştır. Turkcell ise toplamda 33 paylaşımda bulunmuş, 1,9 bin yorum sayısı almış ve 324,2 bin görüntülenme/beğeni sayısı aldığı tespit edilmiştir. Son olarak Türk Telekom toplamda bu sosyal ağ uygulamasında 8 paylaşımda bulunarak 2,2 bin yorum almış ve 71,8 bin görüntülenme/beğeni sayısı almıştır.

Araştırmaya konu olan Twitter hesapları aşağıdaki bölümde detaylandırılarak açıklanmıştır. Sırasıyla işletmelerin Twitter hesaplarının tablolarda detayları verilecektir.

Eylül 2018 verilerine göre Vodafone'un toplam Facebook takipçi sayısı 586.350'dir. Turkcell'in takipçi sayısı 692.747'dir. Türk Telekom'un ise takipçi sayısı 419.297'dir.

Tablo 9. *Twitter Ürün ve Hizmet Tanıtım Kategorisi*

	Paylaşım Sayısı	Yorum Sayısı	Görüntülenme/ Beğeni Sayısı
Vodafone	4	69	5.981
Turkcell	23	326	47.435
Türk Telekom	6	605	414

Bu kategoride 15 Ekim 2018 - 15 Kasım 2018 tarihleri arasında Vodafone'un 4 paylaşımda bulunarak 69 yorum aldığı ve 5,9 bin beğeni sayısı aldığı kayıt altına alınmıştır. Turkcell'in bu kategoride 23 paylaşım yaptığı 326 yorum aldığı ve 47,4 bin görüntülenme/beğeni sayısı aldığı gözlemlenmiştir. Son olarak Türk Telekom'un 6 paylaşımda bulunduğu 605 yorum aldığı ve 414 beğeni sayısı aldığı belirlenmiştir.

Tablo 10. *Twitter Özel Günler Kategorisi*

	Paylaşım Sayısı	Yorum Sayısı	Görüntülenme/ Beğeni Sayısı
Vodafone	3	96	3.360
Turkcell	4	73	39.314
Türk Telekom	2	57	640

Özel günler 15 Ekim 2018 - 15 Kasım 2018 tarihleri arasında Vodafone'un 3 paylaşımda bulunarak 96 yorum aldığı ve 3,3 bin beğeni sayısı aldığı belirlenmiştir. Turkcell'in bu kategoride 4 paylaşım yaptığı 73 yorum aldığı ve 39,3 bin görüntülenme/beğeni rakamı aldığı saptanmıştır. Son olarak Türk Telekom'un 2 paylaşım yaptığı 57 yorum aldığı ve 640 görüntülenme/beğeni sayısı aldığı kayıt edilmiştir.

Tablo 11. *Twitter Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kategorisi*

	Paylaşım Sayısı	Yorum Sayısı	Görüntülenme/ Beğeni Sayısı
Vodafone	1	9	2.291
Turkcell	2	16	135
Türk Telekom	0	0	0

Bu kategoride Vodafone'un 1 paylaşımda bulunarak 9 yorum aldığı ve 3,8 bin beğeni sayısı aldığı kayıt altına alınmıştır. Turkcell'in bu kategoride 2 paylaşım yaptığı 16 yorum aldığı ve 135 görüntülenme/beğeni sayısı aldığı gözlemlenmiştir. Türk Telekom ise bu kategoride hiçbir paylaşımda bulunmamıştır.

Tablo 12. *Twitter Yarışma Kategorisi*

	Paylaşım Sayısı	Yorum Sayısı	Görüntülenme/ Beğeni Sayısı
Vodafone	0	0	0
Turkcell	3	19	3.500
Türk Telekom	0	0	0

Bu kategoride sadece Turkcell paylaşımda bulunmuştur. Turkcell 3 gönderi paylaşarak 19 yorum sayısı almış ve 3,5 bin görüntülenme/beğeni sayısına ulaşmıştır.

Tablo 13. *Twitter Etkinlik Haberi, Duyuru, İlan, Bilgi Kategorisi*

	Paylaşım Sayısı	Yorum Sayısı	Görüntülenme/ Beğeni Sayısı
Vodafone	6	118	3.076
Turkcell	11	216	20.323
Türk Telekom	7	443	992

Bu kategoride 15 Ekim 2018 - 15 Kasım 2018 tarihleri arasında Vodafone'un 6 paylaşımda bulunarak 118 yorum aldığı ve 3 bin beğeni sayısı aldığı kayıt kaydedilmiştir. Turkcell'in ise bu kategoride 11 paylaşım ile 216 yorum aldığı ve 20,3 bin görüntülenme/beğeni sayısı aldığı gözlemlenmiştir. Son olarak Türk Telekom'un 7 paylaşımda bulunduğu 443 yorum aldığı ve 992 görüntülenme beğeni rakamı aldığı saptanmıştır.

Tablo 14. *Twitter Kategorilere Göre Paylaşım Verileri*

	Paylaşım Sayısı	Yorum Sayısı	Beğeni Sayısı
Ürün ve Hizmet Tanıtımı	33	1.000	53.830
Özel Günler	9	226	43.314
Kurumsal Sosyal Sorumluluk	3	25	2.426
Yarışma	3	19	3.500
Etkinlik Haberi, Duyuru, İlan, Bilgi	24	777	24.391

15 Ekim 2018 - 15 Kasım 2018 tarihleri arasında tüm işletmelerin ürün ve hizmet tanıtımı kategorisinden 33 içerik paylaşımı yapılmış, bu içeriklere bin yorum yapılmış ve 53,8 bin görüntülenme/beğeni sayısına ulaşılmıştır. Özel günler kategorisinde toplam 9 paylaşımda bulunulmuş, 226 yorum sayısı belirlenmiş ve 43,3 bin beğeni/görüntülenme sayısı almıştır. Kurumsal sosyal sorumluluk kategorisinde ise 3 içerik üretilmiş 25 yorum yapılmış ve 2,4 bin görüntülenme/beğeni sayısının olduğu tespit edilmiştir. Yarışma kategorisinde belirlenen tarihler arasında şirketlerin toplamda 3 paylaşımı olmuş 19 yorum yapılmış ve toplamda 3,5 bin görüntülenme/beğeni sayısına ulaşılmıştır. Son olarak etkinlik haberi, duyuru, ilan ve bilgi kategorisinden toplamda 24 içerik üretilmiştir. Bu gönderilere 777 yorum yapılmış ve toplamda 24,3 bin görüntülenme/beğeni sayısı olduğu kayıt altına alınmıştır.

Tablo 15. *Twitter Paylaşım Format Türü*

	Fotoğraf	Video	Yazı
Vodafone	8	6	0
Turkcell	16	27	0
Türk Telekom	12	3	0

Araştırma için belirlenen tarihler arasında Vodafone 8 fotoğraf, 6 video formatında içerik paylaşmıştır. Turkcell ise 16 fotoğraf, 27 video türünden içerik paylaşmıştır. Son olarak Türk Telekom ise 12 fotoğraf ve 3 video türünden fotoğraf paylaşmıştır.

Tablo 16. *Twitter Toplam Paylaşım Verileri*

	Paylaşım Sayısı	Yorum Sayısı	Görüntülenme/ Beğeni Sayısı
Vodafone	14	292	15.334
Turkcell	43	650	112.136
Türk Telekom	15	1.105	4.301

Bu kategoride 15 Ekim 2018 - 15 Kasım 2018 tarihleri arasında Vodafone Twitter'dan 14 paylaşımda bulunarak 292 yorum ve 15,3 bin görüntülenme/beğeni sayısına ulaşmıştır. Turkcell ise toplamda 43 paylaşımda

bulunmuş, 650 yorum sayısı almış ve 112,1 bin görüntülenme/beğeni sayısı aldığı tespit edilmiştir. Son olarak Türk Telekom toplamda bu sosyal ağ uygulamasında 15 paylaşımda bulunarak 1,1 bin yorum almış ve 4,3 bin görüntülenme/beğeni sayısı almıştır.

SONUÇ

Kurumsal iletişimin önemli alanlarından olan sponsorluk, yatırımcı ilişkileri, çalışanlarla ilişkiler, raporlar, hedefler ve vizyon, strateji, kurumsal sosyal sorumluluk gibi unsurlar araştırmaya konu olan firmalar tarafından da etkili birer araç olarak kullanılmıştır. Aynı şekilde kurumsal iletişim çalışanları tarafından yazılı ya da yazısız şekilde gerçekleştirilen değerlere ise Vodafone, Turkcell ve Türk Telekom tarafından önem verilmiştir. Çalışmaya konu olan firmaların genel değerleri, tüm paydaşlarına değer yaratmak, müşteri memnuniyeti sağlamak, teknoloji liderliğini yaratmak, yenilikçi ve insan odaklı olmak şeklindedir. Tüm bu yaratılan değerleri korumak ve sürdürmek adına yeni iletişim araçlarını tüm paydaşlarına mesaj göndermek için kullanmaktadırlar.

Araştırmadan çıkarılacak sonuçlardan birisi de Vodafone, Turkcell ve Türk Telekom'un en çok takipçi sayısının olduğu sosyal medya uygulamasının Facebook olduğudur. En çok Facebook takipçisi olan şirket ise 3,3 milyon kişi ile Türk Telekom'dur. Twitter'da ve Instagram'da ise en çok takipçi sayısı olan şirket Turkcell'dir.

Tablo 17. *Sosyal Medyada Takip Etme Oranları*

	Abone Sayısı	Sosyal Medya Takipçi Sayısı	Takip Etme Oranı
Vodafone	23.600.000	3.447.446	14,60782203
Turkcell	33.400.000	3.927.926	11,76025749
Türk Telekom	18.700.000	3.791.494	20,27536898

Vodafone'nin 23,6 milyon abone sayısı ve 3,4 sosyal medya takipçi sayısı mevcuttur. Turkcell'in 33,4 milyon ve 3,9 milyon sosyal medya takipçi sayısı, son olarak Türk Telekom'un 18,7 milyon abone sayısı ve 3,7 milyon sosyal medya takipçi sayısı vardır. Bu anlamda en çok sosyal medyayı takip etme oranı %20,2 ile Türk Telekom abonelerinin olmuştur. Daha sonra sırasıyla %14,6 ile Vodafone ve son olarak %11,7 abone takip etme oranı ile Turkcell'dir.

Facebook'ta 15 Ekim – 15 Kasım 2018 tarihleri arasında en çok paylaşım yapan şirketin 33 içerik paylaşımıyla Turkcell olduğu sonucuna varılmıştır. Vodafone ise 15 paylaşımla ikinci sırada yer almaktadır. En çok beğeni yapılan marka ise 635.900 beğeni ile Vodafone'dir. Facebook'ta en çok paylaşım

yapılan kategori 32 içerik gönderisiyle ürün ve hizmet kategorisidir. Facebook'ta bu kategoride en çok paylaşımı 32 içerikle Turkcell yapmıştır.

Twitter'da 15 Ekim – 15 Kasım tarihleri arasında en çok paylaşım yapan şirket 43 paylaşımla Turkcell'dir. Daha sonra Türk Telekom ve Vodafone şeklinde sıralanmaktadır. En çok beğeniyi de 112.136 beğeni ile Turkcell almıştır. Twitter'da belirlenen tarihler arasında en çok paylaşım 33 gönderi ile ürün ve hizmet kategorisinden yapılmıştır.

Bir diğer önemli konu da paylaşılan format türleridir. Dijital medyanın tercih edilme sebeplerinden biri farklı farklı formatları bir arada ya da ayrı ayrı kullanıcılara sunabilme özelliğidir. Bu anlamda Facebook'ta en çok 35 içerik gönderisi ile video formatı en çok kullanılan format türü olmuştur. Twitter'da ise fotoğraf ve video formatları eşit düzeyde paylaşılmıştır.

Türk Telekom ürün ve hizmet kategorisinden yaptığı son paylaşımda 517 yorum alarak en çok yorum alan marka olmuştur. Yorumlara 29 cevapla en çok cevap atan marka ise Turkcell olmuştur. Twitter'da ise en çok yorum alan marka 156 yorumla Türk Telekom olmuştur. Bu sosyal ağ uygulamasından kullanıcılara hiç cevap verilmemiştir.

Tüm bu sonuçlar araştırmaya konu olan 3 büyük telekomünikasyon firmasının dijital medyayı kurumsal iletişim süreçlerine dâhil ettiğini göstermektedir. Özellikle sosyal ağ uygulamalarından popüler olan Facebook, Twitter ve Instagram uygulamalarının etkin olarak kullanıldığı sonucuna varılmıştır. Bir diğer dijital medya araçlarından olan kurumsal web sitelerini de ürün ve hizmet tanıtımı gibi konularda etkin kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmaya konu olan firmaların profesyonel ekiplerle yaptıkları sosyal medya paylaşımları firmaların kurumsal kimliklerini de yansıtmaktadır. Bu anlamda sosyal medyadan yapılacak basit bir hata çok hızlı bir şekilde yayılacak ve bir krize sebep olacaktır. Bu nedenle sosyal medyada yer alacak firmaların öncelikle yer alacakları mecraları belirlemeleri ve reklam ya da içerik paylaşımlarını buna göre hazırlamaları gerekmektedir. Bu anlamda firmaların hizmet verdikleri ülkenin kültürel özelliklerini de dikkate alarak paylaşımlarını gerçekleştirmeleri gerekmektedir.

Geleneksel medyanın etkisi halen daha çok güçlüdür. Özellikle siyasal iletişim süreçlerinde bu etkisini daha fazla arttırmaktadır. Bu nedenle firmaların geleneksel medya araçlarına ayırdıkları bütçeler dijital medya araçlarına ayırdıkları bütçelerden çok daha fazladır. Bu bağlamda büyük firmaların sosyal medyayı tamamlayıcı, pekiştirici anlamda kullandıklarını söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

Kamanlıoğlu, E. B. ve Göztaş, A. (2009). *Politik Gündem Odağında Halkla İlişkiler ve Gündem Yönetimi.* Ankara: Nobel Akademik yayıncılık.

BAL, H. Ç. (2011). *Yeni İKMEP Programına Uygun Bilgi ve İletişim Teknolojisi.* Trabzon: Murathan yayın.

Aydın C. H. vd. (2015). Temel Bilgi Teknolojileri 1, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Doyle, P. (2003). *Değer Temelli Pazarlama.* İstanbul: MediaCat .

Uztuğ, F. (2003). Davulu Taşıyanlar Tokmağı Vuranlar: markanın Kurumsal iletişim Yönetimi. *Marka Dolu Marka.* içinde İstanbul: MediaCat.

Tosun, N. B. (2003). Kurumsal İletişim Sürecinde Reklamın ve İmaj Yönetiminin bütünleşik Konumu. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, XVIII*(1), 173-191.

Demirtaş, M. (2010). Örgütsel İletişimin Verimlilik ve Etkinliğinde Yararlanılan İletişim Araçları ve Halkla İlişkiler Filmleri Örneği. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, XXVIII*(1), 411-444.

Garda, B. (2016). Bütünleşik Pazarlama İletişimi: Konya İli Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 19*(41. Yıl Özel Sayısı), 243-260

Bilbil, E. K. (2008). Kurumsal İletişim Aracı Olarak Web Sayfalarının Kamu Ve Özel Sektör Kuruluşlarında Karşılaştırmalı Analizi. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 32*(1), 67-79.

Çetintaş, B. G. (2014). *Kurumsal İletişim Stratejisi ve Kurumsal Bloglar.* Konya: Eğitim Yayınevi.

Güçdemir, Y. (2010). *Sanal Ortamda İletişim, Bir Halkla İlişkiler Perspektifi.* İstanbul: Derin Yayınları.

Kahraman, M. (2013). *Sosyal Medya 101 2.0.* İstanbul: MediaCat.

Akar, E. (2010). *Sosyal Medya Pazarlaması: Sosyal Webde Pazarlama Stratejileri.* Ankara: Elif Yayınevi.

Tavşancıl, E. ve Aslan, E. A. (2001). *İçerik Analizi ve Uygulama Örnekleri.* İstanbul: Epsilon Yayıncılık.

Demirci, S. ve Köseli, M. (2017). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri.* (K. Böke, Edt.) İstanbul: Alfa.

İLKOKUL DÖNEMİNDE ÇOCUĞU OLAN ANNELER VE BABALAR İÇİN BABA KATILIM ÖLÇEĞİ: GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI

Hilal KARABULUT[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

İLKOKUL DÖNEMİNDE ÇOCUĞU OLAN ANNELER VE BABALAR İÇİN BABA KATILIM ÖLÇEĞİ: GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI

Hilal KARABULUT[1]

GİRİŞ

Çocukların gelişiminde ve eğitim sürecinde, anneler kadar babaların da büyük bir öneme sahip olduğu kanıtlanmıştır (Tezel-Şahin ve Özbey, 2009). Babanın aile içerisindeki mevcudiyeti, çocuğuna sıcaklık göstermesi, içinde bulunduğu ebeveyn rolünden tatmini, sergilediği çocuk yetiştirme tarzı, çocuğu için sağladığı maddi desteği gibi kavramları kapsayan (Downer, Campos, McWayne ve Gartner, 2008), baba-çocuk ikilisi arasındaki etkileşimlere odaklanan (Cabrera, Fitzgerald, Bradley ve Roggman, 2007) baba katılımı kavramı, çocuğun yaşamına pek çok açıdan dahil olmayı ifade etmektedir. Terriquez (2013), babanın okula katılım konusunu da, babaların sorumluluğunun bir unsuru olarak baba katılımı kavramına dahil etmiştir.

Baba katılımının, nicelik ve nitelik açısından annelerden farklılaştığı ve baba katılımının da pekçok olumlu etkisinin olduğu bilinmektedir (Fletcher ve Silberberg, 2006). Geçmişle kıyaslanınca babalar, çocuklarının yaşamına daha çok katılım göstermeye başlamış, dolayısıyla çocuklarının gelişimlerine sağladıkları etkinin oranını da arttırmışlardır (Tezel-Şahin, 2007).

Baba katılımına yönelik literatürün giderek büyümesine rağmen, halen baba katılımını etkileyen faktörlerin, yanı sıra baba katılımının hangi şekillerde ortaya çıktığının anlaşılmasına yönelik ciddi bir boşluk olduğu vurgulanmaktadır (Abel, 2012). Doğum öncesi, okul öncesi, ilkokul dönemi, ergenlik dönemi, yetişkinlik dönemi gibi farklı gelişim aşamalarında baba katılımının etkilerini incelemek, babaların çocukların gelişim sürecine sağladığı katkılarla ilgili faydalı bulgular sağlayacaktır. Yanı sıra baba katılımı, gerek ölçümün yapıldığı zamanda çocuklar üzerindeki etkisi, gerekse ölçümün yapıldığı zamandan yıllar sonra çocuklar üzerindeki etkisi açısından da üzerinde önemle durulması gereken bir kavramdır. Örneğin yedi yaş gibi erken dönemlerde sağlanan baba katılımının, çocuğun yaşamının ileriki yıllarındaki psikolojik uyumsuzluk ve sıkıntılarına karşı koruyucu rolünün olduğu (Flouri ve Buchanan, 2003) ve bu yaşlarda sergilenen baba katılımının, çocuğun ilerideki eğitim durumuyla olumlu yönde ilişkili olduğu ve çocuğun eğitim konusundaki sonuçlarını yordadığı

1 Dr. Öğr. Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

ortaya konmuştur (Flouri ve Buchanan, 2004). Yine çocukluk yıllarındaki baba katılımının, geç çocukluktaki başarı üzerinde benzersiz bir etkiye sahip olduğu belirtilmektedir (McBride, Dyer ve Laxman, 2013). Dolayısıyla, çocukların 7-11 yaş aralığına denk gelen ilkokul dönemi için baba katılımının incelenmesi ayrı bir öneme sahiptir. Bu çalışmanın amacı da ilkokul döneminde baba katılımının ölçülebilmesi için Sımsıkı ve Şendil (2014) tarafından geliştirilen Baba Katılım Ölçeği'nin (BAKÖ) geçerlik ve güvenirlik çalışmasının gerçekleştirilmesidir.

Literatürdeki ilkokul dönemi için baba katılımını inceleyen çalışmalar incelendiğinde, çalışmaların baba katılımını ele alsa bile çoğunlukla aile katılımı kavramı temelinde, eğitim temelli incelemeler yaptığı dikkat çekmektedir. Nitekim, ebeveynlerin, çocuklarının okulla ve eğitimle ilgili meselelere katılım sağlamalarının, çocukların gelişim alanlarıyla (sosyal, psikolojik, akademik başarı vs) ilişkili olduğu (Berryhill, 2017), çocukların akademik başarılarının yükselmesine olanak sağladığı ortaya konmuştur (Kotaman, 2008). Hatta birçok ülkede akademik başarının yükseltilmesi hedefiyle ailelerin, okullar aracılığıyla eğitim sürecine katılmalarına yönelik çalışmalar yürütüldüğü görülmektedir (Keçeli-Kaysılı, 2008).

Geçmişten günümüze annelerin, çocukların eğitilmesinde birincil role sahip olduğu, babaların ise ikincil rolde ya da yardımcı rolde olduğu varsayılmıştır (McBride, Shoppe-Sullivan ve Ho, 2005). Babaların, çocuklarının okulla ilgili meselelerine katılımının incelenmesi, baba katılımıyla ilgili araştırmalarda ne yazık ki halen sıra dışı kalmaktadır (Terriquez, 2013). Oysaki bulgular, çocukların öğrenmesi üzerinde ebeveyn katılımının incelenmesinde artık anneler üzerindeki odağın kaydırılarak, babaların da desteklenmesine işaret etmektedir (McBride, Shoppe-Sullivan ve Ho, 2005). Özellikle babaların eğitim alandaki katılımının -annelerden bağımsız şekilde- çocukların gerek davranışları gerekse başarıları üzerinde oldukça büyük bir öneme sahip olduğuna yönelik bulgular bulunmaktadır (NCES, 1998). Ayrıca babaların, çocukların ev dışındaki yaşamlarıyla ilgili (okul gibi) bilgi edinmelerinin ve bu alana doğrudan dahil olmalarının, çocuklarıyla ilişkilerini güçlendirdiği, çocukların sosyal gelişimi ile akademik gelişimlerini izlemeye olanak sağladığı bilinmektedir (Terriquez, 2013).

Literatürde ilkokul dönemindeki baba katılımını ele alan çalışmalara bakıldığında, Terriquez (2013), anaokulu sınıfı ile 12. sınıf arasındaki çocukların yaşamında baba katılımını incelediği araştırmasında, baba katılımını sadece okula katılım temelinde değerlendirmiştir. McBride, Shoppe-Sullivan ve Ho (2005) ile McBride, Dyer ve Laxman (2013), 5-12 yaş aralığında çocuğu olan annelerin ve babaların sergiledikleri ebeveyn katılımlarını kendi bildirimleri ile değerlendirdikleri çalışmalarında sadece çocuğun okuluna yönelik katılımı incelemişlerdir. Abel (2012), ilkokul

döneminde çocuğu olan babaların okul temelli katılımını incelemiştir. Fletcher ve Silberberg de (2006), ilkokulda çocuğu olan annelerin ve babaların ilkokuldaki aktivitelere katılımlarını değerlendirmişlerdir.

Boylamsal çalışmalarında baba katılımını en erken çocuklar yedi yaşındayken değerlendiren Flouri ve Buchanan (2003) ile Flouri (2004), baba katılımını çocuğa kitap okumak, çocuğu gezmeye çıkarmak, çocuğun eğitimiyle ilgilenmek, çocuğu idare etmek gibi maddelerle incelemiştir. Levant, Slattery ve Loiselle ise (1987), 6-11 yaş aralığında kız çocuğu olan annelerin ve babaların katılımlarını değerlendirirken kullandıkları çocuk bakım görev listesinde, disiplin, boş zaman etkinlikleri, eğitimle ilgili maddelerin de içinde bulunduğu bakımverme ve iletişim boyutlarını kullanmışlardır. Bu araştırmacıların kullandığı boyutlar diğer baba katılımını inceleyen çalışmaların kullandığı boyutlara göre daha kapsamlıdır.

Ülkemizde yapılan çalışmalara bakıldığında, ilkokul dönemini de kapsayan ilkokul birinci sınıf ve lise son sınıf arasında çocuğu olan ebeveynlerin sadece eğitime katılımlarını, hem anneler hem de babaları ayırmadan değerlendiren (Kotaman, 2008); 1-5. sınıf arasında çocuğu olan ebeveynlerin yine sadece eğitime katılımlarını hem annelerden hem de babalardan gelen bildirimlerle alan ve annelerin ve babaların katılımlarını ayrı ayrı değerlendiren (Şad ve Gürbüztürk, 2013); anne ve baba ayrımı yapmadan algılanan ebeveyn akademik katılımını ilkokul-ortaokul ve lise öğrencilerinin gözünden değerlendiren (Dündar, 2014) çalışmalar bulunmaktadır. Yani, ülkemizde ilkokul dönemi için eğitim odaklı bir katılım kavramı kullanılmakta, bu dönem için doğrudan babaların hedef alındığı çalışmaya rastlanmamaktadır. Yanı sıra ilkokul dönemi için baba katılımını eğitim dışı ve eğitim alanları kapsamında bütün bir şekilde değerlendiren bir ölçek bulunamamıştır.

Kim (2018), baba katılım araştırmaları ile ebeveynlerin eğitime katılımı araştırmalarının birbirleriyle iletişim halinde olmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Yani ilkokul dönemi için de baba katılımına yönelik çalışmaların eğitim ve okul temelli katılım odağından sıyrılarak baba katılımını çok yönlü bir şekilde ele alması gerekmektedir. Yanı sıra Kim (2018), eğitimle ilgili katılım boyutunun daha büyük çocuklar için uygun olduğunu ileri sürerek çok küçük çocukları çalışmasına dahil etmediğini belirtmiş, incelemesini sadece ana sınıfı ve 12. sınıf aralığındaki çocukların anne ve babalarına yönelik çalışmalarla sınırlandırmıştır. Sımsıkı ve Şendil de (2014), 3-6 yaş çocukların babaları için geliştirdikleri ölçeklerinde eğitimle ilgili boyuta yer vermemiştir. Dolayısıyla bu çalışmanın hedefi olan Baba Katılım Ölçeği'nin (BAKÖ) ilkokul döneminde çocuğu olan anneler ve babalar için geçerlik ve güvenirliği yapılırken, baba katılımı, ölçeğin orijinalinde olduğu gibi hem babanın çocuğuyla paylaştığı etkinlikleri kapsayan keyfi

meşguliyet, hem babanın çocuğuna sağladığı ilgi ve yakınlık boyutuyla, hem de 7-11 yaş aralığına uygun, önemli bir boyut olarak çocuğun eğitimine katılımını ele alan akademik katılım boyutunun ölçeğe eklenmesiyle çok yönlü bir şekilde değerlendirmeye alınacaktır. BAKÖ'nün orijinalinde yer alan temel bakım boyutunun bu çalışmaya dahil edilmemesinin sebebi ise, bu boyutun ilkokul dönemi için geçerli olmayan, doğrudan okul öncesi dönemi ilgilendiren maddeleri kapsıyor oluşudur.

Babaların eğitim sürecindeki genel görüşmelere ve ebeveyn-öğretmen görüşmelerine katılım sağlaması, daha küçük çocuklarla kıyaslandığında ergenlik dönemindeki çocuklar için daha az olasılıkta görülmektedir (Terriquez, 2013). Özellikle okul öncesi ve ilkokul döneminde eğitim temelli anne baba katılımının, ortaokul ve lise dönemine kıyasla daha fazla olduğu ortaya konmuştur (Keçeli-Kaysılı, 2008). Bu nedenle baba katılımını, eğitime katılımla ilgili boyutuyla birlikte değerlendirebilmek için, ilkokul döneminin incelemeye değer bir gelişim dönemi olduğu düşünülmektedir.

McBride, Dyer ve Laxman da (2013), katılım konusunda annelerin bildirimlerine güvenmenin baba katılım literatürünün yaygın bir problemi olduğunu belirtmiş ve baba katılımını doğrudan babaların bildirimleriyle ele almayı önemsemişlerdir. Bu da yine ilkokul dönemi için baba katılımını inceleyen çalışmalarda dikkat edilmesi gereken önemli bir husustur. Bu nedenle bu çalışmada BAKÖ'nün geçerlik ve güvenirlik analizlerinin hem anneler hem de babalar için gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. Böylece ilkokul döneminde çocuğu olan babaların sergiledikleri baba katılımını hem babaların kendi algısından hem de eşlerinin, yani annelerin algısından ele almak mümkün olacaktır.

YÖNTEM

Örneklem

Bu çalışmanın örneklemi, 7-11 yaş aralığında ilkokula giden çocuğu olan 204 anne ve 200 babadan oluşmaktadır. Annelerin yaş ortalaması 35.06 (SS=4.93), babaların yaş ortalaması 38.93'tür (SS=5.08).

Annelerin demografik özelliklerine bakıldığında, %49.5 (N=101) oranında kız çocuğa ve %50.5 (N=103) oranında erkek çocuğa sahip oldukları; çocuklarının yaş ortalamasının 8.47 (SS=1.09) olduğu; sahip olunan çocuk sayısı ortalamasının 2.36 (SS=0.81) ve evlilik süresi ortalamasının 13.74 (SS=4.72) olduğu görülmektedir. Bu annelerin %39'u (N=78) ilkokul, %27'si (N=54) ortaokul, %24'ü (N=48) lise, %10'u (N=20) üniversite ve üstü eğitim düzeyine sahiptir ve toplam eğitim süresi ortalaması 8.30'dur (SS=3.36). Annelerin %85.1'i (N=172) çalışmamakta, %14.9'u (N=30) ise

tam zamanlı, yarı zamanlı olarak ya da evden çalışmaktadır. Bu annelerin %5.4'ü (N=11) ekonomik durumunu düşük düzeyde, %62.4'ü (N=126) orta düzeyde, %32.2'si (N=65) iyi düzeyde şeklinde tanımlamıştır.

Babaların demografik özelliklerine bakıldığında, %49.2 (N=98) oranında kız çocuğa ve %50.8 (N=101) oranında erkek çocuğa sahip oldukları; çocuklarının yaş ortalamasının 8.50 (SS=1.08) olduğu; sahip olunan çocuk sayısı ortalamasının 2.35 (SS=0.80) ve evlilik süresi ortalamasının 13.77 (SS=4.80) olduğu görülmektedir. Bu babaların %22'si (N=42) ilkokul, %18.3'ü (N=35) ortaokul, %46.1'i (N=88) lise, %13.6'sı (N=26) üniversite ve üstü eğitim düzeyine sahiptir ve toplam eğitim süresi ortalaması 9.83'tür (SS=3.19). Babaların %97.4'ü (N=189) tam zamanlı çalışmakta, %2.5'i (N=5) ise ya yarı zamanlı çalışmakta ya da çalışmamaktadır. Bu babaların %5.1'i (N=10) ekonomik durumunu düşük düzeyde, %60.7'si (N=119) orta düzeyde, %34.2'si (N=67) iyi düzeyde şeklinde tanımlamıştır.

Veri Toplama Araçları

Anne Bilgilendirme ve Onam Formu. Bu form, annelerin çalışma hakkında bilgi sahibi olması ve çalışmaya katılmayı gönüllü olarak kabul edip etmediklerinin belirlenmesi için araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Baba Bilgilendirme ve Onam Formu. Bu form, babaların çalışma hakkında bilgi sahibi olması ve çalışmaya katılmayı gönüllü olarak kabul edip etmediklerinin belirlenmesi için araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Kişisel Bilgi Formu. Bu form, katılımcıların demografik bilgilerini edinebilmek amacıyla araştırmacı tarafından oluşturulmuştur. Bu form, annelerin, babaların ve çocukların yaş ortalamaları; sahip olunan çocukların sayısı ve cinsiyeti; annelerin ve babaların eğitim durumları, çalışma durumları, ekonomik durumları, toplam eğitim süreleri ve evlilik süreleri gibi maddeleri kapsamaktadır.

İlkokul Dönemi Baba Katılım Ölçeği (İ-BAKÖ)-Anne Formu ve Baba Formu. Bu ölçeğin orijinali, Sımsıkı ve Şendil (2014) tarafından, 3-6 yaş arası çocuğa sahip babalara yönelik olarak geliştirilmiştir. Bahsedilen ölçek ile babaların çocuklarıyla birebir gerçekleştirdikleri etkinliklerin sıklıkları değerlendirilmektedir. "Keyfi meşguliyet", "temel bakım", "ilgi ve yakınlık" şeklinde üç alt boyut ile toplam 37 maddeden oluşan bu ölçekten hem alt boyut puanları hem de toplam puan elde edilmektedir. Ölçek maddeleri "her zaman böyledir-5 puan", "hiçbir zaman böyle değildir-1 puan" olacak şekilde likert türü ölçek üzerinden cevaplanmaktadır. Sımsıkı ve Şendil (2014) ölçeğin alt boyutları ve toplam boyutu için Cronbach Alfa katsayı-

larını şöyle tespit etmiştir: "keyfi meşguliyet boyutu" .89; "temel bakım boyutu".83; "ilgi ve yakınlık boyutu".85; "BAKÖ toplam puanı" .92.

Bu çalışmada ise BAKÖ'yü 7-11 yaş aralığında ilkokula giden çocuğu olan hem anneler hem de babalar için uyarlayabilmek adına, BAKÖ'de doğrudan okul öncesi döneme hitap eden 8 maddenin çıkarılması ve çocuğun eğitim hayatına katılmakla ilgili yeni bir boyuta yönelik literatür incelemesi sonucu 8 maddenin eklenmesi sonucu 37 maddelik bir ölçek ortaya konmuştur. Böylece 37 madde ile İlkokul Dönemi Baba Katılım Ölçeği (İ-BAKÖ) Anne Formu ve Baba Formu'nun geçerlik ve güvenirlik çalışmasının gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. İ-BAKÖ-Baba Formu'ndaki maddeler, ölçeğin orijinalindeki gibi babanın çeşitli etkinliklere katılım sıklıklarını kendi ifadesiyle bildirdiği cümlelerden meydana gelmektedir (örn., çocuğumla birlikte spor yaparım). İ-BAKÖ-Anne Formu'ndaki maddeler ise, babanın çocuğuyla gerçekleştirdiği etkinliklerin sıklıklarını eşin, yani annenin kendi ifadesiyle bildirdiği cümlelerden meydana gelmektedir (örn., eşim, çocuğumuzla birlikte spor yapar). Ölçek maddeleri, ölçeğin orijinalindeki gibi beşli likert ölçek üzerinden cevaplandırılmaktadır (her zaman böyledir-5 puan, hiçbir zaman böyle değildir-1 puan)

İşlem

Uygunluk prensibine göre seçilen ve gerekli izinlerin alındığı Kocaeli'deki bir devlet ilkokulunun rehber öğretmeni aracılığıyla ölçek formlarının öğrencilerin velilerine iletilmesi sağlanmış, ardından öğrencilerin doldurulan formları geri getirmeleriyle formların rehber öğretmende toplanması sağlanmıştır. Başlangıçta 327 adet ölçek formunun dağıtılmış olmasına rağmen, çalışmaya katılmayı kabul etmeyenlerin, formları doldurmayanların ya da eksik dolduranların verilerinin çıkarılması sonucu anneler için 204, babalar için 200 veri ile analizlere devam edilmiştir.

Verilerin Analizi

Öncelikle katılımcıların demografik özelliklerine dair bilgiler, tanımsal istatistikler ve frekanslar ile elde edilmiştir. İlkokul Dönemi Baba Katılım Ölçeği (İ-BAKÖ) Anne Formu ve Baba Formu'nun geçerlik çalışması kapsamında yapı geçerliliğini incelemek için faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Bu ölçeklerin güvenirlik çalışması kapsamında da iç tutarlılığın belirlenmesi için Cronbach Alfa katsayısı hesaplanmıştır. Ardından ölçeklere ilişkin tanımsal istatistikler sunulmuştur. Ölçeklerin alt boyutları ile toplam puanları arasındaki ilişkiler Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon katsayıları ile belirlenmiştir.

BULGULAR

İlkokul Dönemi Baba Katılım Ölçeği (İ-BAKÖ)-Anne Formu'nun Geçerlik ve Güvenirlik Analizleri

Öncelikle İlkokul Dönemi Baba Katılım Ölçeği (İ-BAKÖ)-Anne Formu için madde analizi gerçekleştirilmiş ve madde toplam korelasyonu .30'un altında kalan madde bulunmadığı tespit edilmiştir. Örneklem büyüklüğü yeterliğini görebilmek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterliği ölçümü yapılmış ve KMO katsayısı .92 ile oldukça yüksek çıkmıştır. Faktör analizi geçerliğini görebilmek için de Bartlett testi yapılmış ve bu testin sonucu ileri düzeyde anlamlı çıkmıştır ($p<.001$). Bu doğrultuda, faktör analizinin gerçekleştirilmesi için herhangi bir sıkıntının olmadığı saptanmıştır. Otuz yedi maddeli İ-BAKÖ-Anne Formu için ana eksen boyutlandırma yöntemi ve oblik rotasyon kullanılarak faktör analizi yapılmıştır. Orijinali üç boyutlu olan ölçeğin ilkokul dönemine hitap etmediği için çıkarılan ve temel bakım alt boyutuna ait olan maddelerin yokluğu sebebiyle bu boyutun eksilmesi ve yerine eğitimle ilgili sürece katılımı ifade eden maddelerin ait olacağı akademik katılım boyutunun ortaya çıkacağı beklendiğinden, teorik zeminde üç faktörlü bir yapının meydana gelmesi öngörülmüştür. Özdeğerlerle ilgili tabloda da özdeğeri 1'in üzerinde olan yedi faktör, özdeğeri 2'nin üzerinde üç faktörün bulunmasıyla, ölçeğin öngörüldüğü şekilde üç boyuta işaret ettiği tespit edilmiştir. Değeri .30'dan düşük olan hiçbir madde bulunmadığı için doğrudan faktör sayısı üç ile sınırlandırılarak yine ana eksen boyutlandırma yöntemi ve oblik rotasyon kullanılmış ve faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Yürütülen analizler sonucunda, değeri .30'un altında kalan bir madde (madde 14), altı binişik madde (madde 3, 11, 21, 23, 24, 35) ve dahil olduğu boyuta teorik açıdan uygun olmadığı saptanan dört madde (madde 2, 4, 18, 26) ölçekten atılmıştır. Son durumda üç boyuttan oluşan 26 maddeli bu yapının, toplam varyansın %53.4'ünü açıkladığı bulunmuştur. Maddelere ait faktör yükleri Tablo 1'de verilmiştir. Faktör analizi ile ortaya konan boyutlar, içerdikleri maddelere göre literatür temelinde adlandırılmıştır. Birinci boyut 11 maddeden oluşmaktadır. Bu boyut, hem çocukla ilgili şeylere duyarlı olmak hem de çocuğa sevgisini göstermekle ilgili etkinlikleri içerdiğinden, yine ölçeğin orijinalindeki gibi "İlgi ve Yakınlık (İY)" şeklinde adlandırılmıştır. İkinci boyut dört maddeden oluşmaktadır. Bu boyut, babanın çocuğunun ödev ve okulla ilgili etkinliklere katılımını içerdiğinden, Dündar'ın (2014) Türkçe'ye uyarladığı, ebeveynlerin ve öğretmenlerin, çocukların akademik işlerine katılımlarını belirlemeyi hedefleyen ölçeğin adından da yararlanılarak bu boyutun "Akademik Katılım (AK)" şeklinde adlandırılmasının uygun olduğuna karar verilmiştir. Üçüncü boyut 11 maddeden oluşmaktadır. Bu boyut, baba-çocuk ikilisinin birlikte paylaştığı serbest zaman etkinlikleri

ile birlikte oynadıkları çeşitli oyunları içerdiğinden, ölçeğin orijinalindeki gibi "Keyfi Meşguliyet (KM)" şeklinde adlandırılmıştır.

Tablo 1. *İlkokul Dönemi Baba Katılım Ölçeği (BAKÖ)-Anne Formu'na ait Faktörler, Maddeler, Faktör Yükleri ve Ortak Varyans Değerleri*

		Madde Yükleri			Ortak Varyans
Faktörler/Maddeler		**1**	**2**	**3**	
İlgi ve Yakınlık, 11 Madde, Özdeğer: 9.63, Varyans: %37.06, Cronbach a: .89					
Eşim,					
27	Çocuğumuza sarılır.	**.80**			.68
19	Çocuğumuz üzgün olduğu zaman onu teselli eder.	**.76**			.66
34	Çocuğumuzu öper.	**.71**			.61
17	Çocuğumuza onu sevdiğini söyler.	**.67**			.53
13	Çocuğumuzun sağlığıyla ilgilenir.	**.65**			.44
30	Çocuğumuz sıkıntılı olduğu zaman onu rahatlatmaya çalışır.	**.64**			.67
22	Çocuğumuzun merak ettiği soruları yanıtlar.	**.63**			.59
9	Çocuğumuz birşeyden korktuğu zaman onu sakinleştirir.	**.58**			.53
36	Çocuğumuzu nelerin mutlu edeceğini bilir.	**.54**			.59
6	Çocuğumuzu kucağına alır.	**.49**			.49
32	Doğum günlerinde çocuğumuza hediye alır.	**.39**			.35
Akademik Katılım, 4 Madde, Özdeğer: 2.39, Varyans: %9.18, Cronbach a: .82					
16	Çocuğumuzun öğretmeninden, çocuğumuzun okuldaki durumu hakkında bilgi alır.		**.81**		.66
8	Çocuğumuzun okulundaki veli toplantılarına katılır.		**.74**		.57
12	Çocuğumuzun okulda gerçekleştirdiği etkinliklere katılır.		**.65**		.54
10	Çocuğumuzun ev ödevleriyle ilgilenir.		**.40**		.64
Keyfi Meşguliyet, 11 Madde, Özdeğer: 1.85, Varyans: %7.12, Cronbach a: .89					
31	Çocuğumuzla sıralı, kurallı oyunlar (kızma birader, satranç vb.) oynar.			**.73**	.60
1	Çocuğumuzla hareketli oyunlar (kovalamaca, saklambaç, güreş vb.) oynar.			**.64**	.46
25	Çocuğumuzla bilgisayar oyunu, play station vb. oynar.			**.63**	.50
37	Çocuğumuzu tiyatroya götürür.			**.61**	.61
20	Çocuğumuzla birlikte bilmece, tekerleme, şarkı vb. söyler.			**.61**	.55
15	Çocuğumuzla birlikte resim, boyama, maket, el işi, yap-boz vb. yapar.			**.56**	.59
7	Çocuğumuzu sinemaya götürür.			**.55**	.46
29	Çocuğumuzu kursa (spor, müzik vb.) götürür.			**.48**	.56
33	Çocuğumuzu, beceri ve yeteneklerini geliştirecek faaliyetlere yönlendirir.			**.48**	.60
28	Çocuğumuzla birlikte müzik dinler.			**.46**	.45
5	Çocuğumuzla birlikte spor yapar.			**.46**	.44
Toplam Varyans: %53.35, Toplam Puan için Cronbach a:.93					

Son haliyle İ-BAKÖ-Anne Formu'nun 11 maddeli İY boyutundan alınabilecek en düşük puan 11, en yüksek puan 55; 4 maddeli AK boyutundan alınabilecek en düşük puan 4, en yüksek puan 20; 11 maddeli KM boyutundan alınabilecek en düşük puan 11, en yüksek puan 55; İ-BAKÖ-Anne Formu Toplam puanında alınabilecek en düşük puan 26, en yüksek puan 130'dur. İ-BAKÖ-Anne Formu'na ilişkin tanımsal istatistikler Tablo 2'de görülebilir.

Tablo 2. *İlkokul Dönemi Baba Katılım Ölçeği (BAKÖ)-Anne Formu'na ait Tanımsal İstatistikler*

Ölçek Boyutları	Ortalama	Standart Sapma	Minimum-Maksimum
İY	48.48	7.09	20.38-55.00
AK	12.04	4.61	4.00-20.00
KM	35.24	10.21	11.00-55.00
Toplam Puan	95.75	18.65	40.00-126.00

İ-BAKÖ-Anne Formu alt boyutları ve toplam puanı arasındaki ilişkileri incelemek için Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon katsayılarına bakılmıştır. Buna göre, İ-BAKÖ-Anne Formu alt boyutları ve toplam puan arasındaki tüm ilişkilerin pozitif yönde ve ileri düzeyde anlamlı olduğu tespit edilmiştir. İlgili bulgular Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. *İlkokul Dönemi Baba Katılım Ölçeği (BAKÖ)-Anne Formu'nun Alt Boyutları ve Toplam Puanı Arasındaki İlişkiler*

Ölçek Boyutları	İY	AK	KM
AK	.44*	-	
KM	.64*	.55*	-
Toplam Puan	.84*	.71*	.92*

*p<.001

İ-BAKÖ-Anne Formu'nun güvenirlik çalışması kapsamında iç tutarlılığın belirlenmesi için alt boyutlar ve toplam puan için Cronbach Alfa katsayıları hesaplanmıştır. Sonuçlara göre Cronbach Alfa katsayısı KM ve İY alt boyutlarında .89, AK alt boyutunda .82, İ-BAKÖ toplam puanında .93 şeklinde hesaplanmıştır.

İlkokul Dönemi Baba Katılım Ölçeği (İ-BAKÖ)-Baba Formu'nun Geçerlik ve Güvenirlik Analizleri

Öncelikle İlkokul Dönemi Baba Katılım Ölçeği (İ-BAKÖ)-Baba Formu için madde analizi gerçekleştirilmiştir. Buna göre madde toplam korelasyonu .30'un altında kalan madde 18 ölçekten çıkarılmış ve .30'unda altında kalan başka madde olmadığı görülmüştür. Ardından örneklem büyüklüğü yeterliğini görebilmek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterliği ölçümü yapılmış ve KMO katsayısı .86 ile oldukça iyi çıkmıştır. Faktör analizi geçerliğini görebilmek için de Bartlett testi yapılmış ve bu testin sonucu anne formunda olduğu gibi ileri düzeyde anlamlı çıkmıştır ($p<.001$). Bu doğrultuda, faktör analizinin gerçekleştirilmesi için herhangi bir sıkıntının olmadığı saptanmıştır. Otuz yedi maddeli İ-BAKÖ-Baba Formu için ana eksen boyutlandırma yöntemi ve oblik rotasyon kullanılarak faktör analizi yapılmıştır. Yukarıda anne formu için belirtildiği gibi yine aynı nedenlerle İ-BAKÖ-Baba Formu'nun da üç faktörlü bir yapıdan meydana geleceği öngörülmüştür. Yine özdeğerlerle ilgili tabloda da özdeğeri 1'in üzerinde olan sekiz faktör, özdeğeri 2'nin üzerinde üç faktörün bulunmasıyla, bu ölçeğin de öngörüldüğü şekilde üç boyuta işaret ettiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla faktör sayısı üç ile sınırlandırılarak ana eksen boyutlandırma yöntemi ve oblik rotasyon tekrarlanarak faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Yürütülen analizler sonucunda, değeri .30'un altında kalan üç madde (madde 3, 8, 12), dört binişik madde (madde 2, 20, 21, 24), herhangi bir faktöre yüklenmeyen bir madde (madde 14) ve dahil olduğu boyuta teorik açıdan uygun olmadığı saptanan iki madde (madde 4 ve 23) ölçekten atılmıştır. Son durumda üç boyuttan oluşan 26 maddeli bu yapının, toplam varyansın %47.1'ini açıkladığı bulunmuştur. Maddelere ait faktör yükleri Tablo 4'te verilmiştir. Faktör analizi ile ortaya konan boyutlar, içerdikleri maddelere göre literatür temelinde, ölçeğin anne formunda olduğu şekilde adlandırılmıştır. İ-BAKÖ-Baba Formu'nda birinci boyut 10 maddeden oluşmaktadır. Bu boyut, anne formunda bahsedildiği gibi baba-çocuk ikilisinin birlikte paylaştığı serbest zaman etkinlikleri ile birlikte oynadıkları çeşitli oyunları içerdiğinden, ölçeğin orijinalindeki gibi "Keyfi Meşguliyet (KM)" şeklinde adlandırılmıştır. İkinci boyut 11 maddeden oluşmaktadır. Bu boyut, hem çocukla ilgili şeylere duyarlı olmak hem de çocuğa sevgisini göstermekle ilgili etkinlikleri içerdiğinden, yine ölçeğin orijinalindeki gibi "İlgi ve Yakınlık (İY)" şeklinde adlandırılmıştır. Üçüncü boyut beş maddeden oluşmaktadır. Bu boyut da, babanın çocuğunun ödev ve okulla ilgili etkinliklere katılımını içerdiğinden, anne formuyla ilgili bulgularda belirtildiği gibi "Akademik Katılım (AK)" şeklinde adlandırılmıştır.

Tablo 4. *İlkokul Dönemi Baba Katılım Ölçeği (BAKÖ)-Baba Formu'na ait Faktörler, Maddeler, Faktör Yükleri ve Ortak Varyans Değerleri*

		Madde Yükleri			Ortak Varyans
Faktörler/Maddeler		**1**	**2**	**3**	
Keyfi Meşguliyet, 10 Madde, Özdeğer: 7.82, Varyans: %30.06, Cronbach a: .85					
Eşim,					
37	Çocuğumuzu tiyatroya götürür.	**.81**			.60
29	Çocuğumuzu kursa (spor, müzik vb.) götürür.	**.77**			.55
31	Çocuğumuzla sıralı, kurallı oyunlar (kızma birader, satranç vb.) oynar.	**.67**			.60
7	Çocuğumuzu sinemaya götürür.	**.64**			.47
25	Çocuğumuzla bilgisayar oyunu, play station vb. oynar.	**.58**			.43
1	Çocuğumuzla hareketli oyunlar (kovalamaca, saklambaç, güreş vb.) oynar.	**.53**			.51
28	Çocuğumuzla birlikte müzik dinler.	**.52**			.33
33	Çocuğumuzu, beceri ve yeteneklerini geliştirecek faaliyetlere yönlendirir.	**.50**			.47
5	Çocuğumuzla birlikte spor yapar.	**.43**			.50
35	Çocuğumu pikniğe götürürüm.	**.39**			.41
İlgi ve Yakınlık, 11 Madde, Özdeğer: 2.62, Varyans: %10.09, Cronbach a: .85					
30	Çocuğumuz sıkıntılı olduğu zaman onu rahatlatmaya çalışır.		**.74**		.67
19	Çocuğumuz üzgün olduğu zaman onu teselli eder.		**.70**		.55
9	Çocuğumuz birşeyden korktuğu zaman onu sakinleştirir.		**.64**		.53
27	Çocuğumuza sarılır.		**.63**		.57
17	Çocuğumuza onu sevdiğini söyler.		**.62**		.38
34	Çocuğumuzu öper.		**.61**		.49
36	Çocuğumuzu nelerin mutlu edeceğini bilir.		**.58**		.57
13	Çocuğumuzun sağlığıyla ilgilenir.		**.53**		.43
22	Çocuğumuzun merak ettiği soruları yanıtlar.		**.45**		.52
32	Doğum günlerinde çocuğumuza hediye alır.		**.44**		.43
6	Çocuğumuzu kucağına alır.		**.35**		.43
Akademik Katılım, 5 Madde, Özdeğer: 1.82, Varyans: %6.98, Cronbach a: .78					
10	Çocuğumuzun ev ödevleriyle ilgilenir.			**.92**	.74
11	Çocuğumun okuldaki dersleriyle ilgili soruları olduğunda ona yardımcı olmaya çalışırım.			**.81**	.75
15	Çocuğumla birlikte resim, boyama, maket, el işi, yap-boz vb. yaparım.			**.42**	.54
16	Çocuğumun öğretmeninden, çocuğumun okuldaki durumu hakkında bilgi alırım.			**.39**	.54
26	Çocuğumun ders programı ve sınavları hakkında bilgim olur.			**.32**	.67
Toplam Varyans: %47.13, Toplam Puan için Cronbach a:.90					

Son haliyle İ-BAKÖ-Baba Formu'nun 10 maddeli KM boyutundan alınabilecek en düşük puan 10, en yüksek puan 50; 11 maddeli İY boyutundan alınabilecek en düşük puan 11, en yüksek puan 55; 5 maddeli AK boyutundan alınabilecek en düşük puan 5, en yüksek puan 25; İ-BAKÖ-Baba Formu Toplam puanında alınabilecek en düşük puan 26, en yüksek puan 130'dur. İ-BAKÖ-Baba Formu'na ilişkin tanımsal istatistikler Tablo 5'te görülebilir.

Tablo 5. *İlkokul Dönemi Baba Katılım Ölçeği (BAKÖ)-Baba Formu'na ait Tanımsal İstatistikler*

Ölçek Boyutları	Ortalama	Standart Sapma	Minimum-Maksimum
KM	32.30	8.39	12.00-50.00
İY	49.94	5.41	29.00-55.00
AK	18.16	4.42	5.00-25.00
Toplam Puan	100.40	14.91	51.00-130.00

İ-BAKÖ-Baba Formu alt boyutları ve toplam puanı arasındaki ilişkileri incelemek için Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon katsayılarına bakılmıştır. Buna göre, İ-BAKÖ-Baba Formu alt boyutları ve toplam puan arasındaki tüm ilişkilerin pozitif yönde ve ileri düzeyde anlamlı olduğu tespit edilmiştir. İlgili bulgular Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. *İlkokul Dönemi Baba Katılım Ölçeği (BAKÖ)-Baba Formu'nun Alt Boyutları ve Toplam Puanı Arasındaki İlişkiler*

Ölçek Boyutları	KM	İY	AK
İY	.49*	-	
AK	.49*	.46*	-
Toplam Puan	.89*	.78*	.74*

*p<.001

TARTIŞMA VE SONUÇ

Literatürde ilkokul dönemi için baba katılımını inceleyen çalışmaların, baba katılımını çok yönlü şekilde incelemekte yetersiz kaldığı, hatta bu dönemde baba katılımını hem eğitim boyutu hem de eğitim dışındaki boyutlar açısından değerlendiren bir ölçeğin olmadığı görülmüştür. Alandaki bu ihtiyaç sebebiyle, bu çalışmada, Sımsıkı ve Şendil'in (2014) okul öncesinde 3-6 yaş aralığında çocuğu olan babaların baba katılımını değerlendirmek için geliştirdikleri Baba Katılım Ölçeği'nin (BAKÖ) ilkokul dönemi için uyarlama çalışması gerçekleştirilmiştir. Ayrıca bu dönemde sergilenen baba katılımını hem babaların kendi bildiriminden, hem de eşlerinin bildiriminden alabilmek için bu çalışmada anne ve baba formları oluşturulmuştur. Böylece ölçek maddeleri anneler için ayrıca düzenlenmiştir.

Gerçekleştirilen analizler sonucunda ölçeğin hem anne hem de baba formunun psikometrik açıdan geçerli ve güvenilir olduğu ortaya konmuştur. Her iki ölçek formu için de ölçeğin orijinalinde yer alan keyfi meşguliyet ile ilgi ve yakınlık boyutu varlığını sürdürmüş, ölçeğe yeni eklenen akademik katılım boyutu da diğer boyutlarla birlikte ölçek içerisinde geçerli ve güvenilir olduğunu kanıtlamıştır. Ölçekten hem alt boyut puanları hem de toplam puan elde edilebilmektedir. Böylece baba katılımı farklı boyutlar açısından ayrı ayrı da değerlendirilebilecektir.

Literatürde ilkokul dönemi için baba katılımı incelenirken, katılıma, eğitimle ilgili boyutun yanında başka boyutlarla ilgili maddeleri de dahil eden sınırlı sayıda çalışma bulunduğu görülmektedir (örn., Flouri ve Buchanan, 2003; Flouri, 2004; Levant, Slattery ve Loiselle, 1987). Bunlar arasında Levant, Slattery ve Loiselle'nin (1987) çalışması, ele aldığı katılım etkinlikleri açısından daha kapsamlıdır. Bu çalışma da, ülkemizde okul öncesi dönem için baba katılımını değerlendirmede kullanılan BAKÖ'nün akademik katılım boyutuyla zenginleştirilmesiyle, ilkokul dönemine yönelik baba katılımını pekçok etkinlik ve bu etkinliklere katılım sıklığı açısından değerlendiren kapsamlı bir ölçek sunmaktadır.

Baba katılımı araştırmalarının artmasına rağmen, halen baba katılımının gerek belirleyicileri gerekse ortaya çıkış şekillerinin incelenmesiyle ilgili alanda ciddi eksiklikler bulunmaktadır (Abel, 2012). Baba katılımının çok yönlü olarak nispeten daha az çalışıldığı ilkokul dönemine yönelik ileride yapılacak çalışmalar düşünüldüğünde, geçerliği ve güvenirliği kanıtlanmış olan İlkokul Dönemi Baba Katılım Ölçeği (İ-BAKÖ)-Anne Formu'nun ve İlkokul Dönemi Baba Katılım Ölçeği (İ-BAKÖ)-Baba Formu'nun, baba katılımının değerlendirilmesinde önemli katkılar sunacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Abel, Y. (2012). African American fathers' involvement in their children's school-based lives. *The Journal of Negro Education, 81*(2), 162-172.

Berryhill, M. B. (2017). Coparenting and parental school involvement. *Child Youth Care Forum, 46*, 261-283.

Cabrera, N.J., Fitzgerald, H.E., Bradley, R.H. ve Roggman, L. (2007). Modeling the dynamics of paternal influences on children over the life course. *Applied Developmental Science, 11*(4), 185-189.

Downer, J., Campos, R., McWayne, C. ve Gartner, T. (2008). Father involvement and children's early learning: A critical review of published empirical work from the past 15 years. *Marriage & Family Review, 43*(1/2), 67-108.

Dündar, Ş. (2014). Algılanan anne-baba ve öğretmen akademik katılım ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması [The adaptation of the perceived parental and teacher Academic involvement scale into Turkish]. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi – Journal of Educational Sciences Research, 4*(1), 369-382.

Fletcher, R. ve Silberberg, S. (2006). Involvement of fathers in primary school activities. *Australian Journal of Education, 50*(1), 29-39.

Flouri, E. ve Buchanan, A. (2003). The role of father involvement in children's later mental health. *Journal of Adolescence, 26,* 63-78.

Flouri, E. (2004). Subjective well-being in midlife: The role of involvement of and closeness to parents in childhood. *Journal of Happiness Studies, 5*, 335-358.

Flouri, E. ve Buchanan, A. (2004). Early father's and mother's involvement and child's later educational outcomes. *British Journal of Educational Psychology, 74*, 141-153.

Keçeli-Kaysılı, B. (2008). Akademik başarının arttırılmasında aile katılımı. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, 9*(1), 69-83.

Kim, S. W. (2018). How and why fathers are involved in their children's education: Gendered model of parent involvement. *Educational Review, 70*(3), 280-299.

Kotaman, H. (2008). Türk ana babalarının çocuklarının eğitim öğretimlerine katılım düzeyleri. *Eğitim Fakültesi Dergisi, 21*(1), 135-149.

Levant, R. F., Slattery, S. C. ve Loiselle, J. E. (1987). Fathers' involvement in housework and child care with school-aged daughters. *Family Relations, 36*, 152-157.

McBride, B. A., Shoppe-Sullivan, A. J. ve Ho, M. H. (2005). The mediating role of fathers' school involvement on student achievement. *Applied Developmental Psychology, 26*, 201-216.

McBride, B. A., Dyer, W. J. ve Laxman, D. J. (2013). Father involvement and student achievement: Variations based on demographic contexts. *Early Child Development and Care, 183*(6), 810-826.

NCES. (1998, Nisan). Students do better when their fathers are involved at school.

Sımsıkı, H. ve Şendil, G. (2014). Baba katılım ölçeğinin (BAKÖ) geliştirilmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 13*(49), 104-123.

Şad, S. N. ve Gürbüztürk, O. (2013). İlköğretim birinci kademe öğrenci velilerinin çocuklarının eğitimine katılım düzeyleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 13*(2), 993-1011.

Tezel-Şahin, F. (2007). Sosyal Değişim Sürecinde Değişen Baba Rolü. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi 38. ICANAS*, Ankara.

Tezel-Şahin, F. ve Özbey, S. (2009). Okul öncesi eğitim programlarında uygulanan aile katılım çalışmalarında baba katılımının yeri ve önemi. *Aile ve Toplum, 5*(17), 30-39.

İNGİLTERE'NİN YÖNETİM YAPISI

Hüseyin KARAKUŞ[1]

1 Dr.

İNGİLTERE'NİN YÖNETİM YAPISI

Hüseyin KARAKUŞ[1]

GİRİŞ

2017 yılından bu yana tartışılmakta ve şu an yürürlükte olan "Cumhurbaşkanlığı Yönetim Sistemi" üzerine sürekli eleştriler ya da savunmalar yapılmaktadır. Dünyada en gelişmiş demokrasilerden biri olarak tanımlanan İngiltere Yönetim yapısının incelenerek kamuoyunun bilgisine sunma gereksinimi bu makalenin konusunu oluşturmaktadır.

1. İNGİLTERE'NİN COĞRAFİ YAPISI

Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı ya da Britanya olarak da bilinen İngiltere, Atlas Okyanusunda, Avrupa kıtasının kuzeybatı kıyılarından Manş Denizi ve Kuzey Denizi ile ayrılan ada devletidir. Yüzölçümü; İngiltere 130.439 km^2, İskoçya 77.167 km^2 ve Galler'in 20.768 km^2 bulunduğu Büyük Britanya Adası ve Kuzey İrlanda 14.147 km^2 ile Guernsey, Jersey, Man Adası gibi çeşitli küçük adalarla birlikte 244.100 km^2 dir. Başkenti Londra'dır. Türkiye'nin üçte birinden az ya da Afrika ülkelerinden Gine kadar bir alanı kapsasa da kendine özgü gelişimi ile dünyanın toplumsal ve siyasal tarihine damgasını vuran ülkelerden biridir. Nüfusu, 2017 sayımına göre 55.620.000 dir (Britannica, 1987, 208).

İngiltere, Büyük Britanya Adası›na, İrlanda›nın kuzeyine ve birçok takımadaya (Shetland, Orkney, Hebrides, İskoçya›nın güneybatısında bulunan adalar; Anglesey, Wight, vb.) yayılmıştır. Ada›lar içinde en büyük olan Büyük Britanya, üç bölüme ayrılır. Bunlar; Kuzey İrlanda ile birlikte Birleşik Krallığı oluşturan İngiltere, Galler Ülkesi (Walles) ve İskoçya'dır.

50- 60 derece kuzey enlemleri arasında 1.000 km boyunca uzanan bu büyük ada, kuzeye doğru daralır. Güneyde 600 km'ye varan genişliği, 56. Paralelde 70 km'ye iner. Bu konumu denizin etkisini engellemez ve deniz, her yanda karayla içicedir. Hiçbir yer denize 120 km'den uzak değildir. Tambir deniz ülkesidir.

Dünyanın bellibaşlı hiçbir iklim sisteminin sınırları üzerinde bulunmayan Birleşik Krallık'ta iklimi atmosferdeki hava dolaşımı ile kara ve denizlerin dağılımı belirler. Britanya doğudaki Avrupa kara kütlesi ile batıdaki Atlas Okyanusunun ılık suları arasında kaldığından, kıyılara ulaşan hava kütlelerinin sıcaklık ve nemlilik özellikleri değişken bir yapı gösterir. Kutup ve tropik çıkışlı olan bu kütleler deniz ya da kara üzerinden Britan-

1 Dr.

ya'ya ulaşır. İklimi sürekli değişkenlik gösterir. Batı rüzgarları nedeniyle ani hava değişiklikleri sık sık görülür.

2.İNGİLTERE HAKKINDA GENEL BİLGİLER

2.1.Tarihsel Gelişim

Daha önce Avrupa anakara kütlesinin bir parçası olan Britanya adasına göçmen avcıların sık sık uğradığı Arkeolojik çalışmalar sonucunda ortaya çıkar. İÖ 6000- 5000 arasındaki kopmadan sonra da özellikle verimli güneydoğu kıyılarında anakaradan gelen etkilere açık bir yaşamın sürdüğü görülmektedir.

Julius Caesar'ın Galya seferi sonucunda Roma dünyası ile yakın ilişkiye giren Britanya, İÖ 55-54'te Caesar'ın komutasındaki orduların istilasına uğrar. İÖ 20'de adadaki başlıca iki güç Thames'in kuzeyindeki Ketuvelonlar ile güneyindeki Atrebates Krallığı'dır. Britanya'nın Roma eyaletine dönüşmesinde Belgae kabilelerin önemli rolü olur. Bir imparatorluk eyaleti olan Britanya'yı en yüksek askeri ve sivil yetkili olarak bir vali yönetir. Romalılar Britanya'ya uygar yaşamın kolaylıklarını ve özerk kent anlayışını da getirirler. 1. Yüzyıldan sonra ahşap yapılar yerine taş yapılar öncelikli olur.

İnglizler, Hıristiyanlığa geçme sürecini henüz tamamlamadan yeni inançlarını anakaradaki Germenler arasında yaymayı üstlenirler. 690›da Frankların yönetimindeki Frizya Hıristiyanlığı kabul eder ve Utrecht piskoposluğu kurulur. İngiltere, Kelt Kilisesi aracılığı ile (barbar istilalarının yıkımından kurtulan İrlanda'dan ve Tarsuslu Theodorus, aracılığı ile Akdeniz'den gelen etkilerin kaynaşması sonucu bilim alanında ön plana çıkar.

Norman (1066-1154) istilasıyla yeni bir dönem başlar. Bu istilalarla birlikte İngiltere Norman kökenli bir aristokrasinin boyunduruğuna girer. William ele geçirdiği toprakları parçalayarak fief şeklinde yandaşlarına dağıtır. Geniş topraklar elde eden 180 kadar büyük vasal, kurdukları şatolarda kendi yönetim ve askeri birimlerini oluştururlar. Bu feodal beyler, aldıkları toprak karşılığında kralın ordusu için şövalye beslemekle yükümlü durumdadırlar. Bu vasallarda zamanla kendilerine bağlı fief'ler oluştururlar. Bu uygulamanın yayılması üzerine yeni şatolar oluşturmak kralın iznine bağlandı; özel ordu beslenmesi yasaklandı. Norman fetihleri sonucu İngiltere merkezi bir feodal devlet yapısına dönüşür.

13.yüzyılın başlarında Parlamento yapısının temelini de atacak yeni bir gelişim ortaya çıkar. Ağır vergilere tepki duyan ve savaşa karşı çıkan baronların I.Henry ile anlaşmaya varmaları sonucunda yeni bir belge ortaya çıkar. Bu belgeye Magna Karta (Büyük Berat) anlaşması denir. Bu sözleş-

me 15 haziran 1215 tarihinde Windsor yakınlarında imzalanır. Bu belge ile feodal hakların keyfi şekilde çiğnenmesine karşı bir güvence olur. Bu dönemden sonra İmparator ile feodal beyler arasında komiteler kurularak, temsilciler aracılığı ile anlaşmalar sağlayarak parlamenter yapının temelleri giderek genişler. Özellikle Ill. Henry (1216-1272) döneminde bir konsey oluşturulur. |. Edward (1272-1307) döneminde 45 parlamento toplanmıştır, parlamentoya il ve ilçe temsilcileri çağrılarak temsil sistemi genişletilir (Britannica, 1987, 220-224).

16.yüzyılın ikinci yarısına kadar yönetimdeki değişiklikler, kral-feodal bey ilişkisi ya da yöneten-yönetilen ilişkisi olarak devam eder. Ancak toplumsal muhalefet de hız kazanarak sürekli duruma gelir ve yığınsallaşır. Bunun sonucu olarak 30 Ocak 1649 tarihinde ilk defa bir kral tahttan indirilmeden idam edilir. Krallık ve Lordlar Kamarası kaldırılır. Devlet Konseyi'nin yönetiminde bir cumhuriyet ilan edilir. Bu cumhuriyete Cromwell Cumhuriyeti (1649-1660) denir.

Şimdiki adı ile Büyük Britanya topluluğunun bir İmparatorluk altında toplanması 16. Yüzyıla dayandırılmaktadır. 17. Yüzyılda denizciliğin gelişmesi ile keşiflerin artması ve ulaşım gereksinimlerinin kolayca giderilmesi sonucu İmparatorluğun yayılması hızlanır. Bunlarla birlikte İmparatorluğun daha da gelişmesini sağlayan etkenler; fetihçilik, uluslararası rekabet ve ticaret olanaklarının arayışıdır.

Amerika, Hindistan ve Afrika'daki İngiliz yayılması tam anlamıyla 17. Yüzyılda başlar. İlk yerleşimler özel şirketlerin ve sermaye sahiplerinin girişimleri ile oluşur.

I.ve II. Dünya savaşları sonucunda İmparatorluğun etkisi giderek azalmaya başlar ve 1945 yılından sonra Büyük Britanya İmparatorluğunun çöküşü başlar. 1920 ve1930'lu yıllarda Hindistan Ulusal Kongresi'nin öncülük ettiği bağımsızlık mücadelesi zamanla güçlenir. 1947 yılında Hindistan ve Pakistan devletleri bağımsızlığına kavuşur. Aynı yıl Sri Lanka (Seylan) ve İngiliz Uluslar Topluluğu dışında kalmayı seçen Birmanya da bağımsızlığına kavuşur. 1950'lerde Afrika, Asya, Antiller ve Akdeniz'deki diğer sömürgelerde bağımsızlığa yönelir. Ve bu süreç hızlanır. Stratejik önemi olan Aden, Singapur, Kıbrıs ve Malta gibi sömürgelerde bazı özel düzenlemeler sonucu bağımsızlığa geçiş süreçleri geciktirilir. Siyasal açıdan karmaşık bir bölgede bulunan Sudan, Somali, Yemen ve Filistin gibi ülkelerin dışında bütün eski sömürgeler İngiliz Uluslar Topluluğu içinde kalır. Bu ülkelerin çoğu sonradan Cumhuriyet yönetimini seçer (Britannica, 1987, 246-248).

İngiliz Uluslar Topluluğu üyelerinin tam bağımsızlığını savunmakla birlikte, bir üyeyi belirli politikaları değiştirmek için zorlamaya uygun bir yapıdadır. Topluluğun en güçlü üyesi olan Birleşik Krallık her zaman diğer üyeleri yönlendirme konumunda olmuştur. Uluslar Topluluğu başbakanlarının toplanmaları önceleri İngiliz hükümetince düzenlenirken, 1965›te kadrosu üye devletlerden oluşan yeni bir sekreterlik kurulur. Bu sekreterlik, toplantıları organize eder ve ayrıca finansman, ticaret gibi konularda da toplantı yapma görevini yürütür.

Güçlü Dünya devletleri arasında ilk sıralarda yerini alan İngiltere, köklü bir geçmişe sahiptir. Bugünkü yönetim biçimine geçiş yaşamsaldır ve evrimsel bir süreç içerisinde gelişmiştir. Geleneksel değerlere sahip olmakla birlikte bu yapıyı gericilik olarak algılamamış, özellikle İmparatorluğa saygının dışında tüm kurum ve kuruluşlarını ileriye yönelik değişimlere açık tutmuş ve Çağdaş Dünya üzerinde yerini almıştır. Yüzyıllar boyu İmparatorlukla yönetildikten sonra Parlamenter sistemi benimsemiş ve geliştirmiştir. Parlamenter yapıyı da toplumun tüm kesimlerine yayarak yönetimde temsil ilkesini amaç edinerek bugünkü devlet düzenini kurabilmiştir.

2.2 İngiltere'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı

Birleşik Krallık dünya ekonomisinde kendine özgü gelişim düzeyi ile ayrı yer tutar. 19. yüzyılda dünyanın en önde gelen sanayi ülkesi olmasına karşın, 20. yüzyılda bu üstünlüğünü ABD›ye, diğer gelişmiş Batı ülkelerine ve Japonya›ya kaptırmıştır. Yine de dünyanın en endüstrileşmiş ve en kentleşmiş ülkelerinden birisi olma konumunu korumaktadır (Britannica, 1987, 214).

19.yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarında ekonomik ve siyasal üstünlüğü ile toplumun bireylerine yüksek bir yaşam düzeyi sağlamıştır. Böylelikle, İngiltere Liberal ekonomik yapının gereği olarak bireysel hürriyetleri en çok geliştirmiş ülke olmakla kalmamış, aynı zamanda toplumsal refahı da sağlamıştır. İngiltere, planlı ekonomi ile liberal ekonomiyi bir arada uygulayabilen ülkelerden biridir.

Liberal Felsefe yapısını benimseyen İngiltere, toplum sorunlarını ele almada ve çözümler önermede de bu Felsefeden hareket etmiştir ve etmektedir de. Devletin görevinin ulusal savunma ve adalet alanlarında toplanması gerektiğini öngörmektedir. Bununla birlikte liberal düşünürler devletin, karlı olmadığı için bireylerin el atmadığı bazı ekonomik işlevleri yerine getirmesinin zorunlu olduğunu savunmaktadırlar. Örneğin yol, su, köprü, baraj, okullar yapmak böylesi işlevlerden sayılmaktadır. Kar edilecek alanlarda bireylerin çalışması gerektiğini, karsız alanlarda da devletin çalışması gerektiğini savunmaktadırlar. İngiltere ekonomik yapısı da bu anlayış çerçevesinde oluşturulmuştur (Şaylan, 1981, 51-52).

3. İNGİLTERE›NİN YÖNETİM YAPISI

İngiltere parlamenter demokrasi ile yönetilen anayasal bir krallıktır. Kral ya da Kraliçe ülkenin değişmez devlet başkanıdır. Yürütme gücünün başı ise Avam Kamarası'nda çoğunluğa sahip partinin başkanı olan başbakandır.

Yalnızca bir bölümü yazılı olan Britanya anayasası tamamiyle esnektir. Anayasanın başlıca kaynakları parlamentonun yürürlüğe koyduğu yasalarla mahkemelerde alınan kararlardır. Hükümetin istifası gibi resmen yasalara bağlanmamış durumlarda anayasa teamüllerine başvurulur. Emsale dayanan böylesi teamüller değişikliğe ve gelişmeye açık durumdadır.

Kuvvetler ayırımı olmadığından en genel anlamı ile hükümet yasama, yürütme ve yargı erklerinin üçünü de belirli ölçülerde kapsar. Bu durum genellikle görevlerin birbiri ile çakışmasına yol açar. Egemenlik; hükümdar üyeleri aileden ya da atama yoluyla gelen Lordlar Kamarası ve seçimle belirlenen Avam Kamarası'nın oluşturduğu parlamentonun elindedir. Parlamentonun egemenliği yasama çalışmalarında kendini gösterir. Bu yasalar herkes için bağlayıcıdır. Bununla birlikte bireylerin belirli bir yasaya dayandırılan bir eylemin yasallığı konusunda mahkemelere başvurma hakkı vardır (Britannica,1987, 216).

Britanya Devlet Yapısı incelendiğinde ortaya, kurumlaşmış temel yapılar çıkmaktadır. Bunlar: Kral, Başbakan, Bakanlar Kurulu, Kabine yürütme organını, Avam Kamarası ve Lordlar Kamarası da yasama organını oluşturmaktadır. Yargı sistemi de kendine özgü bir yapıdadır.

3.1. Kral

Parlamento tarafından hazırlanıp ve 1701 yılında kabul edilen " Act of Settlement "a göre tahta çıkabilmek iki büyük ilkeye bağlanmıştır. Birinci ilke tahta çıkabilmek için Hanovre sülalesinden olmak gerekir. Krala kan bağı ile en yakın olan varis diğerlerinin yerine tahta hak sahibi olan kimsedir. Tahtın varisi kadın da olabilir. Ancak, aynı akrabalık derecesinde birçok kadın ve erkek bulunuyorsa tahta en yaşlı erkek varis çıkar. Bu durumda tahta çıkabilmek için Hanovre sülalesi fertlerinin krala akrabalık derecesi, cinsiyeti ve yaşı gibi durumlar tayin edici bir rol oynamaktadır. Tahta çıkmağa hakkı olanın bunu kabul etmesi söz konusu değildir. " Kral Öldü, Yaşasın Kral " ilkesi gereğince otomatik olarak en yakın varis kral olup taht boş bırakılmamaktadır. Başka bir deyişle ölen ya da tahta çıkıp haklarından feragat eden kralın yeri hemen doldurulur. Tahta çıkıp haklarından feragat etmek isteyen kralın isteği ancak parlamentonun kabul etmesi ile olanaklıdır. İkinci ilke ise tahta çıkabilmek için Protestan

dinine bağlı olmayı ve Anglikan Kilisesinin dini eğtimlerini kabul etmeyi gerektirmektedir. Temelde, kral ve kraliçe taç giyme sırasında yapılan dini törende Protestan dinini savunacağına dair yemin etmektedir. İngiltere tahtının Hanovre ailesine verilmesinin en önemli nedenlerinden biri de, Katoliklerin tekrar tahta çıkmalarına engel olmaktır.

Tahta çıkarken herhangi bir yaş ya da kapasite koşulu ileri sürülmemektedir. Yalnızca bazı durumlar belirli ilkelere bağlanmıştır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

Seyahat nedeni ile bulunmama ya da naibliği gerektirmeyecek hastalık durumlarında kral ve kraliçe bir mektup ile bir devlet şürası tayin ederek, mektubunda belirttiği hakların kullanımını devredebilir. Devlet şürası, tahta çıkabilecek en yakın dört varis ile kral ve kraliçenin eşinden oluşmaktadır.

Kral ya da kraliçe on sekiz yaşından daha küçük ise bir naib'in tayini öngörülmektedir. 1953 yılına kadar naib normal olarak tahta çıkabilmede ön sırayı işgal eden kimse idi. Fakat 1953 yılında yapılan değişiklikle Edinbourg Dükü Kraliçenin kocası Prens Philipe tahta çıkabilme yönünden ön sırayı işgal etmemekle beraber, gerektiği takdirde naiplik işlevini yapabilme hakkını almıştır.

Kral ya da kraliçenin akıl ya da beden sakatlığı nedeniyle işlevlerini yürütmede devamlı yetersizlik içinde bulunması durumlarında bir naibin atanması kabul edilmektedir. Devamlı yetersizlik durumu, ancak kral ya da kraliçenin eşi, başbakan, Avam Kamarası başkanı ve adalet bakanından oluşan bir kurul tarafından kararlaştırılabilir.

Kral ailesinin en yakın üyeleri özel bir statüden yararlanmaktadırlar. Kral ya da kraliçenin eşi " Prenses Konsor " ya da " Prens Konsor " statüsüne girmektedir. Hükümdarın büyük oğlu, taç›ın varisi, doğuşu ile " Cornovaille Dükü " olmaktadır.

Daha sonra hükümdar arzu ederse, "Galles" prensi ve "Chester" kontu yapabilmektedir. Üçüncü sırada kral kanından prens ve prensesler gelmektedir. Evlenmeleri Hükümdarın izni ile olanaklıdır. Ancak yirmi beş yaşından sonra özel Konseye bir yıl önceden haber vermek kaydı ile kralın izni olmadan evlenebilirler.

Hükümdarın kişisel durumu, kendisinin her türlü kamu hukukunun dışında kılınmasını gerektirmektedir. Kendisine karşı her hangi bir hukuki kovuşturma yapılamaz. Buna karşın, kendisine karşı girişilecek herhangi kötü bir hareket suç sayılıp şiddetli bir şekilde cezalandırılmaktadır. Ancak geleneksel yapı geregi, İngiliz halkı krala karşı suç teşkil edecek hareket-

lerden uzak durmaktadırlar (Çam, 1993, 29-31). Siyasal erki elinde tutan başbakan ve kabinenin önerdiği doğrultuda davranmakla yükümlüdür. Geleneksel yapı gereği çıkacak bütün yasalar kral onayına sahip olmak zorundadır. Hükümetin bütün işlemlerinin de aynı şekilde kralın olurunu alması gerekir. Örneğin; Uluslararası antlaşmalar, savaş ilanı, atamalar, tüzükler, yönetmelikler, Lordlar Kamarasına üye seçimi, Parlamentonun feshi " taç'ın emriyle yapılır. Taç sözcüğü kral ile eşanlamlı sayılmamaktadır. Taç denilince, kral ve bakanları kapsar. Kral ya da kraliçe fiziksel bir kişiliktir. Önceden kralda olan bütün yetkiler şu anda bakanlara geçmiş durumdadır. Bakanlar Kurulu tarafından alınan bazı kararları Kralın imzalaması basit bir formaliteden öte bir şey değildir.

İngiltere›de sürekli söylenen bir söz vardır: "İngiliz Kralı hüküm sürer ancak yönetmez ". Kralın yaptığı her işlemle ilgili belge, aynı zamanda bakanlar tarafından da imzalanması gereklidir. Kralın tek başına kullanabileceği hiç bir siyasal gücü yoktur. Görevlerinden çoğu temsili ve törenseldir. Örneğin: yabancı diplomatik temsilcileri kabul etmek, yeni lordluklar kurmak gibi. Parlamentonun açılış konuşmasını da o okur, ancak konuşma başbakan tarafından yazılır. Diğer yandan başbakanı atayan, parlamentoyu fesheden de o dur. Ancak böylesi önemli yetkileri istediği gibi tek başına kullanamaz. Başbakan olarak atayacağı kişinin Avam Kamarasında en yüksek oyu alan partinin lideri olması gerekir. Kralın parlamentoyu feshi de başbakanın teklifi üzerine gerçekleşir. Kral, parlamentoyu tek başına feshederek seçimlerin yenilenmesine karar veremez (Gürbüz, 1987, 63-64).

3.2. Özel Kurul

Kralın özel danışmanlarının bir araya gelmesi ile oluşan Özel Kurul eski bir geleneğin oluşumundan kaynaklanmaktadır. Kabine denen kavram bu Özel Kurulun içerisinden çıkmıştır. Bu kurulun en etkin üyelerinin ayrı küçük bir odada toplanmaları kabineyi oluşturmuştur. 300-400 üyesi olan Özel Kurul içerisinde Bakanlar ve eski Bakanlardan başka Canterbury Başpiskoposu, yüksek dereceli yargıçlar, sefirler, tanınmış bilim ve sanat adamları bulunmaktadır. Özel Kurulun başkanı Lord ünvanını taşır. Bu kurul üyelerine verilen sıfat çok saygınlık uyandırır. Ancak, kabinenin ortaya çıkması ile Özel Kurulun etkinliği çok azalır, törensel bir organa dönüşür. Bu kurulun törenler dışındaki görevlerini, kurulun içinden oluşturulan komiteler yürütür. Bu komitelerin en önemlisi Adalet Komitesidir: Bu komite, kilise mahkemeleri tarafından verilen kararları, temyiz makamı olarak denetler, bozar ya da onaylar. Bu işlevi ile denetleme görevini yapar (Gürbüz, 1987, 64-65).

3.3. Bakanlar Kurulu

Britanya da Bakanlar Kurulu ile Kabine arasında ayırım yapma gerekliliği ortaya çıkar. Çünkü Kabine Bakanlar Kuruluna oranla daha işlevsel ve etkindir. Yürütmeyi birbiri içine geçmiş üç daire gibi düşündüğümüzde; en dışta 300-400 üyeli Özel Kurul, onun içinde 80-90 üyeli Bakanlar Kurulu, en içte ve merkezde de 15-20 üyeli Kabine bulunur. Bakanlar Kurulu parlamento üyelerinden oluşmaktadır. Üyelerin çoğu Avam Kamarasındandır. Başbakanın da Avam Kamarasından olma zorunluluğu vardır. Bakanların, parlamento karşısında ortak siyasal sorumlulukları vardır, ayrıca her bakanın kendi yaptıklarından sorumlulukları vardır.

Başbakan, Bakanlar Kurulunun başkanıdır. Özel Kurulun başkanı da Başbakanın yardımcısıdır ve Lordlar Kamarasında onun sözcüsüdür. Başbakanın Bakanlar Kurulu üzerinde otoritesi büyüktür. Bu otorite ve gücü parlamentodaki çoğunluk partisinin lideri olmasından almaktadır.

Bakanlar Kurulunda , politik görevleri olmayan başka görevlilerde vardır. Örneğin: Lancaster Düklüğü Şansölyesi, Mührühas Lordu politik görevli olmadığı halde geleneksel yapının verdiği teamül gereği Bakanlar Kurulunda bulunurlar. Kurul üyesi olan Lord Şansölye, hem Lordlar Kamarasına başkanlık eder, hem de Adalet Bakanlığı görevini yürütür. Ancak Bakanlar Kurulunun asıl üyeleri elbette ki politik yapı içerisinden gelen Bakanlardır. Bakanlıkların bir kısmına Bakanlık (ministry), diğerlerine de Büro (office) adı verilir. Bakanlıkların başında bulunanlara Bakan, Büroların başında bulunanlara da Sekreter adı verilir. Etkinlik ve önem açısından ikisi de aynı konumdadır.

Her Bakanlıkta iki tür Müsteşarlık makamı vardır. Birisi sürekli Müsteşar diğeri ise parlamenter Müsteşar. Sürekli Müsteşarlar, uzun yıllar aynı Bakanlıkta görev yapan güvenceli devlet görevlileridir. Bakanlıktaki idari yönetim bunlar arcılığı ile yürütülür. Parlamenter Müsteşar ise Bakanların parlamento ile ilişkilerini sağlayan, Bakanlarla birlikte göreve gelip onlarla görevlerinden ayrılan politik bireylerdir (Gürbüz, 1987, 65-66).

3.4. Kabine

Kabine, Bakanlar Kurulu içerisinde dar kapsamlı bir organizasyondur. Bu organda Bakanlar Kurulu üyelerinin bazıları bulunur. Bakanlar Kurulunun omurgasıdır ve en merkezdeki örgüttür. Kabine üyelerine Kabine Bakanları denir. Kabine üyeleri Başbakanın başkanlığında haftada bir kez toplanır. Başbakanın Bakanlar Kurulunda olduğu gibi Kabinede de etkinliği büyüktür. Kabine ülkenin genel politikasını saptamak ve yürütmekle görevlidir. İdari işleri yürütmekle ve gündem beliremekle yükümlü ayrıca alınan kararları izlemekle görevli bir Kabine Sekreterliği vardır.

Kabine, Avam Kamarası'nın çoğunluğuna dayandığı için fiilen parlamentonun yasama yetkilerinin uygulayıcısı durumundadır. Önceleri yasama yetkisini eşit oranda paylaşan Lordlar Kamarası'nın gücü 1911 yılında, yasa tasarılarını geçici olarak erteleme hakkıyla sınırlanmıştır. Kabine, bütçe tasarısı da dahil olmak üzere tüm yasa tasarılarını hazırlayarak parlamentoya sunar. Çoğunluğu elinde bulundurması nedeniyle de parlamentoya sunulan tasarılar yasalaşır. Kabinenin aldığı yönetsel kararlar sivil ve askeri yönetim organlarınca bekletilmeden uygulanır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulmuş olan kabine sekreterliği kabinede görüşülecek konuların gündemini hazırlar ve alınan kararları uygulamaya geçecek şekilde özetleyerek ilgili makamlara iletmekle görevlidir (Britannica, 1987, 216).

3.5 Yasama

İngiliz parlamentosu güçlü ve etkin bir konumdadır. On sekizinci yüzyıl filozoflarından Fransız De Lome şöyle der: "İngiliz parlamentosu her şey yapabilir. Yalnızca kadını erkek veya bir erkeği kadın yapamaz" (Gürbüz,1987,67). Diğer ülkelerle karşılaştırıldığında çok güçlü bir yapıya sahiptir. Çünkü parlamentonun yaptığı yasaları denetleyecek ya da bozacak hiçbir organizasyon bulunmamaktadır. Kral ya da başbakan, yapılan yasalara karşı veto hakkına sahip değildir. Parlamento, anayasal kuralları da yasalar gibi koyar ya da kaldırır. Kamuoyunu izleyerek çalışmalarını sürdürür. Kamuoyuna öncülük etmek ya da yol göstermek gibi bir amaç gütmez, sadece kamuoyunu izler ve gereksinimlere göre yasalar çıkarır. Parlamento seçimlerinde 21 yaşını doldurmuş her İngiliz vatandaşı, yurt içinde ya da dışında oy haklarını kullanabilirler.

İngiltere yasama organı Lortlar Kamarası ve Avam Kamarası diye iki yapıdan oluşmaktadır. Ancak 1911›den buyana Lortlar Kamarası yasama yetkilerini kullanamadığı için parlamento dendiğinde akla Avam Kamarası gelmektedir.

3.5.1. Lordlar Kamarası

Geleneksel yapının eğemen olması nedeniyle ve bu yapıya saygının gereği olarak İngiliz yasama organının bir parçası olarak görünen bu organizasyona diğer ülkelerde rastlamak olanaklı görünmemektedir. Yeryüzünde kalmış son aristokratik meclis olarak da adlandırılmaktadır. Lordlar Kamarası sınıfsal özelliğini koruyarak günümüze kadar gelmiştir. Bu yapıyı korumasının nedeni de önceden belirlenmiş kişilerin bu göreve atanmasıdır. Lordlar Kamarasının oluşumu seçimle değil atama yolu ile olmaktadır.

Karmaşık bir yapıda olan Lordlar Kamarası iki grupta toplanabilir. Birincisi "dünyevi lordlar" ikincisi "uhrevi lordlar "dır.

Birinci grup lordlar kendi içinde de farklı alt gruplar oluşturmaktadır. Bunlar: Kral soyundan gelen prensler (Edinbourg, Gloucester ve Kent dükleri), Soydan gelen lordlar (Kamaranın %90'ı bu üyelerden oluşur), İskoçya temsilcisi lordları, İrlanda temsilcisi lordları, Hukuk lordları (ömür boyu olmak üzere yüksek yargıçlar arasından atanır) dır. İkinci grup lordlar ise İngiliz Kilisesinin yüksek görevlileri arasından atanan dinsel temsilcilerdir (Cantorbery, York Başpiskoposu, Londra, Winchester piskoposu vb.) (Gürbüz, 1987, 71). Lordlar Kamarası 900 atanmış kişiden oluşmaktadır.

3.5.2. Avam Kamarası

Hukuksal olarak, beş yıl süre için halk tarafından seçilen 625 milletvekilinden oluşmaktadır. Bu beş yıl süresi iktidardaki partinin alacağı karar gereği süreklilik göstermez. Güçlü olduğu durumlarda ve tekrar beş yıllık bir süreyi başlatabilmek amacıyla her an seçimler yenilenebilmektedir. Dar bölge seçim sistemi uygulanmakla birlikte, milletvekili seçilebilme basit çoğunluk sistemi ile olanaklıdır. Diğer bir anlatımla, bir bölgede en çok oyu alan partinin adayı milletvekili seçilebilmektedir.

Başbakanın Avam Kamarası içinden olması çoğunluğu elde eden partinin hükümet ile ortak hareket etmesini doğurmakla birlikte yasamanın etkinliği görülmektedir. Yasa tasarılarının önerileri genellikle hükümet tarafından verilir. Öneriler önce Avam Kamarasında görüşülür. İkinci görüşmeden sonra komisyona gönderilir. Komisyonlarda görüşülen tasarılar büyük değişikliklere uğramaz. Değişiklikler hükümet ile anlaşıldıktan sonra olur. Komisyondan geçerek Genel Kurula gelen yasa tasarıları üçüncü defa görüşülerek kabul edilir. Kabul edilen yasa Lordlar Kamarası tarafından kabul edildikten sonra kral tarafından da onaylanır ve yasa uygulamaya geçer. Lordlar Kamarası ve Kralın yasaları değiştirme ya da veto etme yetkileri bulunmamaktadır (Çam, 1993, 57).

Avam Kamarasının en önemli görevlerinden biri de hükümeti denetlemektir. Hükümete karşı verilen bir güvensizlik önergesi sonucunda ya hükümet istifa eder ya da Başbakan parlamentoyu feshederek yeniden seçime gider. Kabinenin sorumluluğu sadece Avam kamarasına karşıdır (Gürbüz, 1987, 70).

4. YEREL YÖNETİMLER

Birleşik Krallıkta genel yönetimin görevlendirdiği bir memurun yönetim ve denetiminde örgütlendirilmiş bir il yapısı bulunmamaktadır. Yerel yönetimler doğrudan genel yönetimin denetimi altındadır.

Yerel yönetimlerde günün koşullarına göre sürekli düzeltime (reforma) gidilmektedir. En son düzenlemeye göre ilçe meclislerinin geniş yetkileri ortadan kaldırılarak iki kademeli bir yönetim biçimi getirilmiştir. Bu düzenleme ile 45'i İngiltere, 8'i Galler, 9'u da İskoçya'da olmak üzere daha geniş 62 yeni il oluşturulur. Bu illerde 402 ilçeye bölünür (Britannica, 1987, 217).

İngiltere yerel yönetimleri üzerinde sıkı bir denetim uygulanmaktadır. Yerel yönetimler Anayasal güvenceye sahip değildir. Merkez ya da Genel yönetim, yerel yönetimlerin örgütlenmesini, görevlerini, işlevlerini ve sunacakları hizmetleri dilediği gibi belirlemektedir. Belirlenen kurallara uyulup uyulmadığı da sıkı bir denetim altındadır. Yasayla verilen görevleri yerine getirmeyen yönetimleri ilgili bakanlık hemen müdahale etmektedir. Gerekli yaptırımları uygulamaktadırlar (Emre, 1997, 45).

İlçe yönetimleri konut ve temizlik işleri gibi yerel hizmetlerden, il yönetimleri güvenlik, eğitim ve bayındırlık gibi daha kapsamlı hizmetlerden sorumludur. Metropoliten illerde ilçe meclisleri eğitim ve bayındırlık işlerini de üstlenmiştir. Ancak İskoçya'nın Edinburg, Glasgow, Aberdeen gibi kentlerde köklü bir yönetim özerkliği olsa da pek çok ilçe, bazı konularda (eğitim vb.) illere bağlanmıştır. 1963 yılında sınırları yeniden belirlenen Londra metropoliten alanının yönetimi özel bir durum göstermektedir. Bu alan içindeki yerel yönetim yetkileri yine seçimle gelen Greater London Council ile 32 ilçe meclisi arasında paylaştırılmıştır (Britannica, 1987, 217).

Yerel yönetimler il ve ilçe meclisleri olarak adlandırılır. Bütün yetkiler bu meclis tarafından kullanılır. Meclisler üzerine kurulmuş bir yerel yönetim yapısı bulunmaktadır. Çalışmalara yön veren meclis toplantılarıdır. Konulara göre kurullar oluşturulur ve bu kurullarda seçilmişler bulunur.

5. EĞİTİM

İngiltere eğitim yapısında merkezi yönetime bağlı hiçbir okul ya da öğretmen bulunmamaktadır. Okutulacak kitapları ve eğitim programlarını devlet belirlemez. Üniversitelere de karışmaz. Buna karşılık kabine üyesi ve parlamentoya karşı sorumlu bir bakanın başında bulunduğu Eğitim ve Bilim Bakanlığı vardır.

Okul yönetimleri seçimle işbaşına gelen yerel eğitim organlarından oluşur. Yönetimlerden bu organlar sorumludur. Bu organlar öğrenci kayıtlarını düzenler, öğretmenleri atayarak ücretlerini öder ve yeni okulların yapımını yürütür.

Okutulacak kitapları ve eğitim yöntemlerini okul müdürleri belirler ve uygular.

1944 yılındaki Eğitim Yasası ile 11-15 yaş arasındaki çocuklar için ortaöğrenim parasız ve zorunlu duruma getirilmiştir. Geçmişte bu yasa uyarınca 11 yaşındaki çocuklar bir sınavdan geçirilerek üniversiteye hazırlık niteliğindeki orta dereceli okullar ile öğrencileri doğrudan çalışma yaşamına hazırlayan teknik okullara ayrılırdı. 1964 yılında İşçi Partisi hükümeti bu ayırımcı uygulamaya son vererek genel öğretim veren tek tip okullar oluşturmuştur. Resmi sistemin dışında 500 kadar paralı özel okul vardır; bunların yarısını kız okulları oluşturmaktadır.

Üniversiteler tam anlamıyla özerk bir yapıya sahiptir. Ders ve araştırma programları, öğretim kadrosu ve öğrenci alma yöntemi gibi konularda kendileri karar alırlar. Giderlerin büyük bölümünü üniversitelerden sorumlu özerk bir kuruluş olan Üniversite Yardımları Komitesi aracılığı ile devlet karşılar. İngiltere de 18-20 yaş grubunun %30'u yükseköğrenim görmektedir. Üniversiteye giremeyenler için yerel eğitim organlarının yönetiminde teknik ve ticaret ağırlıklı ders programları uygulayan 800 kadar yüksekokul ile 170 yüksek öğretmen okulu bulunmaktadır (Britannica, 1987, 218).

6. SAĞLIK

Genel sağlık hizmetleri tam anlamıyla 1948 yılında başlamıştır. Birleşik Krallıkta bütün erkek, kadın ve çocuklar her türlü tıbbi bakım olanağından parasız yararlanmaktadır. Çocuklar, emekliler ve gelir seviyesi düşük olanların dışındakiler diş bakımı, gözlük ve ilaç giderlerinin bir bölümünü kendileri öderler. Bu kesintiler genel sağlık hizmeti giderlerinin %10'unu karşılar. Geri kalan miktarda yerel ve merkezi yönetimler tarafından karşılanır. Doktorların genel sağlık hizmetlerinde görev almaları zorunlu değildir. Ücretli hasta kabul edebilirler. Ama ülkedeki doktorların %98'i genel sağlık hizmetine katılmaktadırlar.

Birleşik Krallıktaki aile doktoru hizmeti, üyelerinin yarısı doktor, dişçi ve eczacılarca atanan 150 yerel kurulca yönetilir. Hastanelerin yapım ve bakımından sorumlu 20 kadar bölgesel kurul bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

Ana Britannica (1987) Genel Kültür Ansiklopedisi, Ana Yayıncılık, İstanbul

Çam, Esat. (1993) Devlet Sistemleri, Der Yayınları, İstanbul

Emre, Cahit. (1997) Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi, Ders Notları, Siyasal Kitabevi Yayını, Ankara

Gürbüz, Yaşar. (1987) (Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler, Beta Yayınları, İstanbul

Nadaroğlu, Halil.(1989) Mahalli İdareler, Beta Yayınları, İstanbul

Şaylan, Gencay. (1981) Çağdaş Siyasal Sistemler, Sevinç Matbaası, Ankara

OMBUDSMAN: SOSYAL BİLİMLERDE METAFOR ÜRETİLMESİ İÇİN BİR KAVRAMSAL ALAN

Kadir Caner DOĞAN[1]

1 Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, kadircanerdogan@gumushane.edu.tr.

OMBUDSMAN: SOSYAL BİLİMLERDE METAFOR ÜRETİLMESİ İÇİN BİR KAVRAMSAL ALAN

Kadir Caner DOĞAN[1]

GİRİŞ

Ombudsman, dünyada ilk olarak İsveç'te kurulmuş, vatandaşlardan almış olduğu hak ihlaline dair şikayetleri inceleyen ve prosedür çerçevesinde sonuca ulaştıran kamusal bir örgüttür. Esas olarak parlamento ile ilişkili olan bu örgüt, demokrasinin, insan haklarının ve hukuk devletlerinin bir ülkede yerleşmesinde günümüzün temel kurumlarından biri haline gelmiştir.

Bu çalışmada ombudsman kurumu/örgütü, sosyal bilimler alanında ve özelde de kamu yönetiminde metafor üretilmesi için oldukça uygun bir kavram olduğu tezi üzerine inşa edilmektedir. Çalışmanın amacı da ombudsman kavramının sosyal bilimler literatüründe metafor üretilmesinde oldukça zengin bir alan olduğunun çeşitli örnekler verilerek açıklanmasıdır.

Çalışma, temel tezine ve amacına uygun olarak ana iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde metafor üzerine temel bilgiler verilmiş ve ikinci bölümde de ombudsman kavramı kısaca anlatıldıktan sonra çeşitli metaforlarla ilişkisine değinilmiştir.

1. METAFOR NEDİR?

Metafor, Yunanca "Metapherein" ya da "Metafora" köklerinden türemiş bir kavramdır. "Meta" değiştirmek, "pherein" ise taşımak anlamına gelmektedir (Eraslan, 2011: 3). Metafor, bazen dilde, bazen jest veya grafik biçiminde tezahür eden zihinsel bir fenomendir (Cameron, 1999: 8). Metafor kavramı, aynı zamanda birçok anlama gelen interdisipliner bir ifadedir (Itkin ve Nagy, 2014: 38). Kavramın birden fazla anlama karşılık gelmesinin nedeni ise bir ifadeyi "somuttan soyuta doğru" genişletebilmesinden kaynaklanmaktadır (Güneş, 2017: 13).

Bilimsel olarak metafor ve metaforik anlatım konusu yeni bir girişim değildir. Bu konu, Aristo'dan günümüze kadar birçok felsefeci ve bilim adamı tarafından çalışılmış ve bilimsel yaklaşımlar ortaya çıkmıştır (Ertem, 2017: 211). Metaforun, dil, bilişsel gelişim ve insanların kendi gerçekliği hakkında fikirler meydana gelmesinde katkısı bulunmaktadır (Morgan, 1980: 611). Metaforlar, olayların oluşumu ve işleyişi hakkında düşünceleri

1 Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, kadircanerdogan@gumushane.edu.tr.

yapılandıran, yönlendiren ve kontrol eden en güçlü zihinsel araçlardan biri olarak görülmektedir (Keçe, 2014: 144). Bu bağlamda, metafor kavramı ve metaforik anlatım dil felsefesi ve dil biliminde yer alan en önemli konulardandır (Ertem, 2017: 209; Landau vd., 2010: 1046-1047). Bu özelliklerine rağmen kimi bilim adamları ve filozoflar metaforların üzerinden bilgi üretilmesini ya da teori geliştirilmesini sakıncalı bularak eleştirmektedirler (Hoffman, 2019: 393-395).

Metafor, genel olarak söylem süslemek için kullanılan bir söz sanatı olarak tarif edilmektedir. Ancak, önemi bundan çok daha fazladır (Morgan, 1998: 14). Metaforlar, olguyu açıklamaya ve anlamaya yardımcı olmaktadır (Leblebici, 2008: 345). Metaforların yeni bir olguyu anlamada ve açıklamada kullanılmaları ile bilginin öğrenilmesi daha kolay hale gelebilmektedir. Metaforlar gerçekliğin oluşturulması ve gerçekliğin nasıl görülmesi gerektiği hususunda da katkılar sağlamaktadır (Alpaslan ve Kutanis, 2007: 3).

2. KAVRAMSAL ARKA PLANDA OMBUDSMAN VE METAFOR ÖRNEKLERİ İLE İLİŞKİLENDİRİLMESİ

Ombudsman kavramsal çerçevede bir devlette vatandaşlardan kamu yönetimi ihlal ya da hatalarına dönük olarak şikayet alan ve bunları kanuni hükümler çerçevesinde çözen bir kamusal kuruluştur (Doğan ve Ugur, 2018: 180). Bu kuruluş ya da teşkilat, genel olarak kamu yönetimini dışardan parlamento adına denetleyen, ancak görev ve hizmetlerinde hiçbir siyasal organdan emir ve direktif almayan bağımsız bir yapı ve işleve sahiptir (Fendoğlu, 2011).

Ombudsmanın belli başlı özellikleri arasında şunlar bulunmaktadır (Doğan, 2014):

- Demokratik bir araçtır,
- Hukuk devletini güçlendirir,
- İnsan haklarının güvencesidir,
- İnsan dostudur,
- Kararlarında hızlıdır,
- Devlete olan güveni artırır,
- Arabulucudur,
- Ulaşılması kolaydır.

Dünyada tarihsel olarak ilk defa İsveç'te 18. Yüzyılda ortaya çıkmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise dünyadaki gelişimi artmış ve günümüzde yaklaşık olarak 190 ülkede çeşitli düzeylerde uygulanmaktadır (Parlak ve Doğan, 2016).

Ombudsman, bir yapı, teşkilat ya da bir örgütü de temsil etmektedir. Nitekim dünya uygulamaları incelendiğinde hem kamusal alanda hem de özel sektörde kurulmuş ombudsmanların olduğu görülmektedir (Doğan ve İnankul, 2015: 331).

Aşağıda çeşitli devletlerde uygulanmakta olan farklı ombudsman türleri sıralanmıştır (Doğan, 2016: 9):

- Parlamento ombudsmanı,
- Basın ombudsmanı,
- Sağlık ombudsmanı,
- Yerel yönetim ombudsmanı,
- Askeri ombudsman,
- Tüketici ombudsmanı,
- Üniversite ombudsmanı.

Görüldüğü üzere ombudsman, bir örgütsel olgu olarak da özellikle kamu yönetimi disiplini alanında siyasal, sosyal, kültürel ve yönetim boyutlarıyla ortaya çıkan son zamanların en popüler kavramlarından biridir.

Aşağıda da çalışmanın özü bakımından ombudsman kavramının metaforlarla ilişkilendirilmesine dair bazı örnekler verilmiş ve açıklanmıştır. Bunlara değinilecek olunursa;

Ombudsman, Yefremova (2013) tarafından Merkezi Avrupa Üniversite'sinde (Central European University) yazılan bir yüksek lisans tezinde **Süpermen** metaforu ile ifade edilmiştir. Burada ombudsmanın Süpermen gibi her şeye gücü yeten bir süper kahraman olmadığı, topluma ve olgulara dönük bir kavram olduğu vurgusu yapılmak istenmiştir.

Ombudsman, Colon (1973) tarafından yazılan bir makalede bürokrasi canavarını yok etmeye çalışan **beyaz atlı bir** şövalye metaforu ile vurgulanarak anlatılmıştır.

Ombudsman, Letowska tarafından yazılan bir makalede havlayan ancak ısırmayan bir **bekçi köpeği** metaforu çerçevesinden vurgulanarak açıklanmıştır (Doğan, 2014: 214).

Ombudsman, bazı bilim adamları tarafından **fare ve dişsiz kaplan** gibi metaforlarla ilişkilendirilmek istenmiştir (Gwyn, 1973: 45; Gregory ve Gidding, 2000).

Ombudsman, tıpkı bir **futbol hakemi** gibi taraflar arasında kuralları uygulayan ve arabuluculuk yapan objektif bir kişi metaforu ile de belirtilmiştir (http://www.ombudsmanassociation.org).

Bir kavram, yönetimsel alan ve örgütsel yapı olarak ombudsman, yukarıda açıklanan çeşitli metaforlarla (Süpermen, beyaz atlı şövalye, bekçi köpeği, fare, dişsiz kaplan ve futbol hakemi) literatürde yer almıştır. Bu metaforlar ile ombudsman kurumu, zihinlerde ortaya çıkan imgelerle olguların değerlendirilmesinde ve analiz edilmesinde bilime katkılar sunmaktadır. Nitekim bu metaforların düşünsel ve dil düzeyinde sağlamış olduğu katkı ombudsman kavramının içeriğinin güçlenmesinde, toplumsal gerçeklikle bütünleşmesinde ve teorik alt yapısının oluşmasında büyük düzeyde katkıları bulunmaktadır. Bu metaforların sayısı artırılabileceği gibi yeni metaforlar da üretilebilir. Burada literatürde öne çıkan belli başlı metafor örnekleri üzerinde durulmuştur.

SONUÇ

Metaforik bir sosyal bilimler kavramsal alanı olarak ombudsman örgütü üzerine bir analiz üzerine kurgulanan çalışmada, ombudsmanın geçmiş dönemde çeşitli bilimsel kaynaklarla ele alındığı verilen örneklerde görülmüştür.

Yeni örgütlenme biçimlerini kavrayıp geliştirmede metaforlar, mevcut pratiğin sınırlarını genişletmektedir (Morgan, 1998: 424). Nitekim toplumsal olguların ve davranışların bilimsel önermelere ya da teorilere dönüştürülmesinde metaforlar büyük düzeyde dil ve imgelem anlamında katkılar sunabilmektedir.

Sonuç olarak ombudsman kavramı ya da örgütü, sosyal bilimlerde metafor üretilmesine elverişli bir alandır. Bu alandaki örnekler, sosyal bilimlerin ve diğer bilimsel alanların metaforlarla yeni paradigmatik açılımında etki yaratabilme potansiyeli taşımaktadır. Bu bakımdan ombudsman kavramına dair bir çok metafor üretilmektedir ve üretilmeye de devam edecektir. Bu şekilde de metaforlar, bilginin ortaya çıkması ve geliştirilmesi sürecinde önemini korumaktadır.

KAYNAKÇA

Alpaslan, S. ve Rana Özen Kutanis (2007). Bilimsel Bilgi Üretiminde Metaforların Rolü: Destek mi, Engel mi?, *Bilgi*, 2(15), ss.1-17.

Cameron, L. (1999). Operationalising "metaphor" for applied linguistic research, Lynne Cameron and Grabam Low (Eds.), *Researching and Applying Metaphor* içinde (pp.3-28), UK: Cambridge University Press.

Colon, F. T. (1973). The Ombudsman, Myth of the White Knight, *Social Studies*, 64(5), October.

Doğan, K. C. (2014). Karşılaştırmalı Ülke İncelemeleri Bağlamında Türk Kamu Yönetiminde Ombudsmanın Uygulanabilirlik Analizi, Doktora Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Doğan, K. C. (2016). Health Ombudsman in The Unıted Kingdom: Establishment, Functions, and Effıciency, *Journal of International Health Sciences and Management*, 2(2), October, pp.7-15.

Doğan, K. C. and Ömer Ugur (2018). The Effectiveness of Ombudsman in Improving Good Administration in the European Union (EU), Marin Rusev, Eric Straus, Cevdet Avcıkurt Abdullah Soykan and Bekir Parlak (Eds.), *Social Sciences Researches in the Globalizing World* içinde (pp.180-192), Sofia: St. Kliment Ohridski University Press.

Doğan, K. C. ve Hakan İnankul (2015). Ombudsmanlık Kurumunun Örgütlerde Etik Kural ve Davranışlar Konusundaki Yeri ve Önemi, *Karadeniz Teknik Üniversitesi SBE Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, ss.329-344.

Eraslan, L. (2011). Sosyolojik Metaforlar, *Akademik Bakış Dergisi*, 27, Kasım-Aralık, ss.1-22.

Ertem, M. (2017). Yönetim ve Organizasyon Alanında Metaforlar, *International Journal of Academic Value Studies*, 3(9), pp.209-220.

Fendoğlu, H. T. (2011). *Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık)*, Ankara: Yetkin Yayınları.

Gregory, R. and P. Giddings (Eds.) (2000). *Righting Wrongs: The Ombudsman in Six Continents*, International Institute of Administrative Sciences (IIAS), Amsterdam: IOS Press.

Güneş, C. (2017). Metafor Nedir, Ne Değildir?, Bahadır Kılcan (Ed.), *Metafor ve Eğitimde Metaforik Çalışmalar İçin Bir Uygulama Rehberi* içinde Ankara: PEGEM Akademi.

Gwyn, W. B. (1973). The British PCA: "Ombudsman and Ombudsmouse, *The Journal of Politics*, 35(1), February.

Hoffman, R. R. (2019). Metaphor in Science, file:///G:/Yayınlanmış%20Çalışmalar%202/metafor%20olarak%20ombudsman/Metaphor%20in%20Science%201979.pdf (12.05.2019).

Itkin, H. and M. Nagy (2014). Theoretical and Practical Use of Metaphors in Organizational Development and Beyond, *Pannon Management Review*, 3(4) (Dec.), pp.37-72.

Keçe, M. (2014). Tarih ve Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Bazı Tarih Kavramlarına İlişkin Algılarının Metaforlar Yoluyla Analizi, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Ekim, 29(4), ss.143-156.

Landau, M. J., Brian P. Meier and Lucas A. Keefer (2010). A Metaphor-Enriched Social Cognition, *Psychological Bulletin*, 136(6), pp.1045-1067.

Leblebici, D. N. (2008). Örgüt Kuramında Paradigmalar ve Metaforlar, *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 8(15), ss.345-360.

Morgan, G. (1980). Paradigms, Metaphors, and Puzzle Solving in Organization Theory, *Administrative Science Quarterly*, 25(4) (Dec.), pp.605-622.

Morgan, G. (1998). *Yönetim ve Örgüt Teorilerinde Metafor*, Gündüz Bulut (Çev.), İstanbul: MESS Yayınları.

Parlak, B. ve Kadir Caner Doğan (Eds.) (2016). *Karşılaştırmalı Ombudsman İncelemeleri: Dünyanın Altı Kıtasında Ülke Ombudsmanlarının Yapısal-Kurumsal ve İşlevsel Açılardan Analizi*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yefremova, M. (2013). The Ombudsman is Not Superman: Examining the Role of Human Rights Ombudsman in Protecting Freedom of Speech Russia and Turkey, Human Rights Master Thesis, Hungary: Central European University.

http://www.ombudsmanassociation.org/docs/NIO-DeclanMorgan.pdf.

CUMHURİYETİN ON BEŞİNCİ YIL DÖNÜMÜ AFİŞLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Kadri UNAT[1]

1 Öğr Gör Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü

CUMHURİYETİN ON BEŞİNCİ YIL DÖNÜMÜ AFİŞLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Kadri UNAT[1]

GİRİŞ

Bu çalışma, Cumhuriyetin on beşinci yıl dönümü kutlamalarını, afişler üzerinden ele almaktadır. Bu çerçevede milli bayram olgusunun ortaya çıkışı, Osmanlı Devleti ile Türkiye'deki gelişimi incelendi. Ancak araştırmanın asıl detaylandırıldığı kısım, on beşinci yıl dönümü kutlamalarında kullanılan afişler oldu.

Siyasal sembolleştirme; karşılıklı iktidar ilişkileri çerçevesinde birbirini besleyen imaj ve eylem boyutlarında işleyen bir bütün teşkil eden ve aynı değerleri paylaşan bireyler arasında güçlü bağlar kurmaya yarayan bir mekanizmadır. Çeşitli semboller içeren tören olgusunun da insanlık tarihinin her döneminde ve neredeyse bütün toplumlarda mevcut olduğu ifade edilmektedir.[2]

On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde iktidarlarının kaynağını Tanrı'da bulan geleneksel monarşilerin yöneticileri Fransız Devrimi'nin sonuçlarına bağlı olarak birtakım meşruiyet krizleri yaşamaya başladı.[3] Derin ekonomik, toplumsal ve siyasi dönüşümlerin yaşandığı bu süreçte, birlikteliği sağlamak ve toplumsal ilişkileri yeniden yapılandırmak amacıyla yeni ideolojik araçlara ihtiyaç duyulmaktaydı. Buna bağlı olarak yeni anma törenleri, marşlar, milli bayramlar, resmi tatiller, seremoniler, kahramanlar ve çeşitli semboller gibi yeni ideolojik araçların üretilmesi bu sürece denk gelmektedir.[4] Monarklar, modernitenin hanedanlıklarının meşruiyetine yönelttiği tehdidi, aynı modernitenin araçlarıyla boşa çıkarmaya çalıştı. Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinde konuyla ilgili çeşitli örneklere rastlamak mümkündür: İkinci Mahmut'un portresinin kamusal alanlarda sergilenmeye başlaması,[5] resmi kurumlarda padişah tuğrası ve hanedan armasının yer almaya başlaması[6] ve İkinci Abdülhamit'in tahta çıkışının yirmi beşinci yıl dönümünde saat kuleleri yapılması gibi.[7]

1 Öğr Gör Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü
2 Martine Segalen, **Rites et Rituels Contemporains**, Armand Colin, Paris, 2005, s. 76.
3 Hakan T. Karateke, **Padişahım Çok Yaşa –Osmanlı Devletinin Son Yüzyılında Merasimler,** Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2017, s. XVI.
4 Eric J. Hobsbawm-Terrence Ranger, **Geleneğin İcadı**, (Çev. Mehmet Murat Şahin), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2006, s. 305-306.
5 Selim Deringil, İktidarın Sembolleri ve İdeoloji-İkinci Abdülhamid Dönemi (1876-1909), Doğan Kitap, İstanbul, 2014, s. 35.
6 Ayrıntılı bilgi için bkz. Karateke, **a.g.e.**, s. 6, 7 vd.
7 Deringil, İktidarın Sembolleri**…,** s. 43.

Bu süreçte kurulan ulus devletler de hem uluslaşma evrelerini hızlandıracak hem de yeni iktidar anlayışına meşruiyet oluşturacak çeşitli ideolojik pratikler ve semboller üretti. Hobsbawm söz konusu araçları ve pratikleri "icat edilmiş gelenekler" şeklinde ifade etmektedir.[8] Yazara göre modern devletlerin yeni iktidar tekniği; iktidarların yeni toplumsal birlikteliği ve kimlikleri ifade etmek amacıyla ürettikleri araçlar olup geleneklerin dikkate değer bir şekilde belirmesidir ve bu durum Birinci Dünya Savaşı'nın 30-40 yıl öncesine dayanmaktadır.[9] Söz konusu araçlar arasında yer alan ve ulus inşa süreçlerinde ortaya çıkan milli günler ve bayramlar; toplumların birtakım idealler etrafında birleşmesini hedefliyordu.[10] Özbudun benzer bir yaklaşımla bu tür törenleri, hem modern öncesi hem de modern -burada cumhuriyet rejimleri kastedilmektedir- dönemlerde iktidarların oluşum ve kurumsallaşma süreçlerinde kutsallık ile bağlantı kurarak kendilerine meşruiyet kazandırmaya yönelik etkinlikler olarak değerlendirmektedir.[11]

Bu noktada geleneksel monarşiler ile yeni kurulan ulus devletlerin eş zamanlı bir şekilde güncel ritüeller üretmiş olması dikkate değer bir durumdur. Örneğin İngiltere'de uluslaşmış monarşinin bu yöndeki pratikleri, kraliyet törenleri şeklinde kendini gösterdi. Fransa'da ise krallık sembollerinin yok edilmesiyle milli egemenliğin oluşabileceği savunularak yeni iktidar anlayışında cumhuriyetçi ve laik eğilimler temele oturtuldu.[12]

Fransızların, Fransız Devrimi'nin birinci yıl dönümünde, 14 Temmuz 1790'da, Bastille Hapishanesi'nin önünde toplanarak coşkulu kutlamalar yapmaları, dünya tarihinin ilk milli bayram örneğini oluşturdu.[13] 1790'dan itibaren "Fransa Ulusal Bayramı" veya "Bastille Günü" isimleri altında her

8 Yazara göre söz konusu gelenekler; "alenen ya da zımnen kabul görmüş kurallarca yönlendirilen ve ritüel ya da sembolik bir özellik sergileyen, geçmişle doğal bir süreklilik anıştırır şekilde tekrarlara dayanarak belli değerler ve davranış normlarını aşılamaya çalışan pratiklerdir." Hobsbawm-Ranger, a.g.e., s. 2.

9 Hobsbawm-Ranger, **a.g.e**., s. 305.

10 Hakan Uzun, *"Milletin İradesiyle Oluşan Bir Bayram: Atatürk'ü Anma 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı ve Atatürk Döneminde Kutlanışı"*, **Karadeniz Araştırmaları,** Cilt: 6, Sayı: 24, Kış 2010, s. 109.

11 Sibel Özbudun, **Ayinden Törene-Siyasal İktidarın Kurulma ve Kurumsallaşma Sürecinde Törenlerin İşlevleri-**, Anahtar Kitaplar, İstanbul, 1997, s. 13. Bu iki yaklaşım çerçevesinde bu tür kutlamaların, toplumların ortak birtakım idealler etrafında birleşmesini, ortak değerler geliştirmesini sağlamakta ve mevcut iktidar tarafından topluma benimsetilmek istenen rejim ile halkın bütünleşmesini sağlamak için etkin araçlar olarak da kullanıldığı ifade edilmektedir. Yasemin Doğaner, *"Cumhuriyet'in Onuncu Yıl Kutlamaları"*, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 9, Şubat 2007, Yıl: 5, s. 119.

12 Stanley J. Idzerda, *"Iconoclasm During the French Revolution"*, **American Historical Review**, Vol. 60, No. 1, October 1954, s. 18-19. İngiltere'deki pratiklerin dikkat çeken örneklerinden birini, 19. yüzyılda yeniden inşa edilen İngiltere Parlamentosu'nun yapımında Gotik üslubun tercih edilmesi ve İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda parlamento sarayının yeniden inşasının bilinçli olarak yine aynı plan üzerinden yapılmasıdır. Hobsbawm-Ranger, a.g.e., s. 2.

13 Kudret Emiroğlu, *"Bayram"*, Kudret Emiroğlu-Suavi Aydın, **Antropoloji Sözlüğü**, Bilim ve Sanat Yay., Ankara 2003, s. 129.

yıl düzenlenmeye başlanan bu kutlamalar, monarşinin izlerini silmek ve yaratılan sembolik formlarla yeni rejime meşruiyet kazandırmaya dönük ideolojik bir işlev görmeye başladı.

Milli bayram olgusunun Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkışı ise İkinci Meşrutiyet Dönemi'ne denk gelmektedir.[14] Devleti dağılmaktan kurtarmak için tebaayı bir arada tutacak ortak değer olarak tasarlanan ilk milli bayram, İkinci Meşrutiyet'in ilanı olan 10 Temmuz (23 Temmuz) gününün resmi bayram olarak kabul edilmesi ve 1909 itibariyle kutlanması oldu.[15] Hürriyet Bayramı ile farklı unsurlar arasında birlik, bütünlük duygusu ve Osmanlılık bilinci yaratma olgusu gibi kavramlar ile vatandaşları devlete bağlı kılmak hedeflendi. Böylece Hürriyet Bayramı'na, meşrutiyet rejiminin değerini, İttihat ve Terakki Fırkası'nın bu çerçevedeki hizmetlerini ve Osmanlı tebaası arasındaki birliğin önemini vurgulama işlevi yüklendi.[16] Bunun yanı sıra İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde, resmi olmamakla birlikte, devletin kuruluş günü olarak kutlanan "İstiklal-i Osmanî Günü", 2 Mayıs 1916 tarihinde kutlanan "Çocuklar Bayramı" ve "İdman Bayramı" ile milli bayram veya resmi bayram olarak anılmamakla birlikte 1908 yılından itibaren gündeme gelen "Amele Bayramı" gibi yeni günler üretilerek kutlandı.[17]

Biraz önce de değinildiği gibi ulus devletler, kendilerinden önce var olan geleneksel devlet yapılarını devre dışı bırakmak, yeni yapılanmayı temellendirebilmek ve bunu idareleri altındaki toplumlara benimsetebilmek için yeni araçlar ve semboller icat etti. Bu bağlamda da milli bayramlar, marşlar ve özel günler belirlenerek yeni değerler oluşturulmaya başlandı. Söz konusu araçlarla bir yandan eski anlayışın izleri ve etkileri silinmeye çalışılırken, öte yandan meşruiyetin sağlanması ve yeni rejimin topluma benimsetilmesi hedeflendi.

Bu akım, modern bir ulus devlet olarak kurulan Türkiye'de de etkili oldu ve diğer sembollerin yanı sıra birtakım milli bayramlar icat edildi. Bu çerçevede "23 Nisan Hâkimiyeti Milliye ve Çocuk Bayramı", "30 Ağustos Zafer Bayramı", "19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı" ve "Cumhuriyet Bayramı" gibi farklı özel günler üretildi.[18]

14 Uzun, *a.g.m*., s. 110.

15 Geniş bilgi için bkz. Sanem Yamak, "*Meşrutiyet'in Bayramı: 10 Temmuz* İd-*i Millisi"*, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Mart 2008.

16 http://www.sosyaldemokratdergi.org/kubra-kucukerden-kocan-siyasi-semboller-ve-ritueller/

17 Geniş bilgi için bkz. Bengül Salman Bolat, **Milli Bayram Olgusu ve Türkiye'de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2012, s. 24-32.

18 Bkz. Bolat, **a.g.e.**, s. 37-44. Söz konusu özel günler, işgale uğrayan vatanı kurtarmak amacıyla yürütülen Milli Mücadele'nin olaylarını ve yeni bir kimlikle kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşanan değişim sürecini simgeleyen kırılmalardan esinlenilerek oluşturuldu. Nitekim kutlanmak veya anılmak üzere kabul edilen bayramların özünde vurgulanan mesajlar incelediğinde bunların bağımsızlık, milli egemenlik, çağdaşlık, millet ve devlet sevgisi ile devlete bağlılık gibi kavramları içerdiğini görmek mümkündür. Uzun, *a.g.m*., s. 116.

1-Türkiye'de Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları

Cumhuriyet Bayramı, Atatürk Dönemi'nde üretilen önemli geleneklerden biri olup, ilk olarak 1924 yılında kutlandı.[19] 29 Ekim gününün Cumhuriyet Bayramı olarak resmiyet kazanması ise TBMM'nin 19 Nisan 1925 tarihli oturumunda gerçekleşti.[20] Böylelikle 29 Ekim günü, yeni rejimin değerlerini ortaya koyma, birlikteliği sağlama, iç ve dış kamuoyuna çeşitli mesajlar verme ve yeni rejimi Türk toplumuna benimsetme konularında önemli işlevler görmeye başladı.

Zira Cumhuriyet Bayramı, Atatürk için de özel bir yere sahipti. Anılarda Atatürk'ün bayram günü erken saatte kalktığı, salona geçince Köşk çalışanlarının bayramını kutladığı ve çalışanlara bayramlık verdiği aktarılmaktadır.[21] Dönemin tanıkları Atatürk'ün öğlene doğru yola çıktığını, Meclis'teki törene katıldıktan sonra da hipodroma veya stadyuma geçtiğini ifade etmektedirler.[22] Oysa aynı Atatürk, 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı'nın sadece 1938 yılı kutlamalarına katıldı.[23] Bu bilgiden hareketle Cumhuriyet Bayramı'nın Atatürk için ayrı ve özel bir öneme sahip olduğunu belirtmek mümkündür.

Cumhuriyet Bayramı söz konusu olduğunda, onuncu yıl dönümü kutlamalarına ayrı bir parantez açmak gerekir. Çünkü 1933 yılına gelindiğinde Türk Devrimi, siyasi ve kurumsal boyutlarını tamamlamış, içeriye ve dışarıya karşı gücünü ve varlığını büyük oranda ispatlamıştı. Bunun bir sonucu olarak da onuncu yıl dönümüne, önceki kutlamalara nazaran büyük önem atfedildi. Bu amaçla onuncu yıl dönümü kutlama programı büyük bir titizlikle hazırlandı, hatta 1933 yılı kutlamalarına özel olarak bir kutlama kanunu da çıkarıldı. Ayrıca kutlama hazırlıklarına 1933 yılının ilk aylarında başlandı ve ilk olarak CHF Umumi Kâtipliği tarafından 24 Nisan'da

19 Doğaner, *a.g.m*., s. 120.

20 Millî Bayram Kanunu: Madde1: Türkiye dâhil ve haricinde devlet namına yapılacak millî bayram merasimi Cumhuriyet'in ilan edildiği 29 Teşrinievvel günü icra edilir. Madde 2: İşbu millî bayram merasiminin tarzı icrası ile sair bayramlarda icra olunacak merasimin tarzı İcra Vekilleri Heyetince tayin olunur. Madde 3: Bu kanun neşri tarihinden muteberdir. Madde 4: Bu kanunun icrasına İcra Vekilleri Heyeti memurdur. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 2, Cilt: 18, s. 164-167.

21 Mustafa Kemal Ulusu (Der.), **Atatürk'ün Yanı Başında: Çankaya Köşkü Kütüphanecisi Nuri Ulusu'nun Hatıraları**, Doğan Kitap, İstanbul, 2008, s. 198.

22 Teoman Özalp, **Tanıklık Ediyorum: Cumhuriyet ve Atatürk Anıları**, Epsilon Yay., İstanbul 2006, s. 43. Sabiha Gökçen de konuyla ilgili olarak şunları aktarmaktadır: "Cumhuriyet Bayramı geldi mi, daha doğrusu yaklaştı mı, köşkü büyük bir heyecan dalgası kaplardı. Hiçbir bayramda Atatürk'ün bu derece neşeli, sevinçli ve yerinde duramaz bir halde olduğunu görmemişimdir. Kendisini sadece bu kutsal günün anlam ve önemine verirdi. 29 Ekim olduğunda erkenden kalkar, en özel giysilerini giyer, bunu yaparken de dudaklarından çok sevdiği türküleri eksik etmezdi…" Bkz. Sabiha Gökçen, **Atatürk'le Bir Ömür**, (Kaleme Alan: Oktay Verel), Altın Kitaplar, İstanbul 1994, s. 223.

23 Ayrıntılı bilgi için bkz. Uzun, *a.g.m*., s. 124.

bir genelge yayınlandı.[24] Genelgede yer verilen konular, 11 Haziran 1933 tarihinde çıkarılan "Cümhuriyet İlanının Onuncu yıl dönümü Kutlama Kanunu" ile bir kutlama programına dönüştürüldü.[25]

Bu gelişmeleri takip eden günlerde kutlamaların daha etkili bir şekilde gerçekleştirilebilmesini sağlamak amacıyla Recep Peker başkanlığında bir "Yüksek Kutlulama Komisyonu", kısa süre sonra da il, ilçe, kaza ve köylerde "Onuncu Cumhuriyet Bayramı Kutlulama Komitesi" ismiyle yerel komisyonlar kuruldu.[26] Üç gün süren onuncu yıl kutlamaları yeni bir siyasi düzen olarak cumhuriyeti sembolize ettiği gibi, daha sonraki dönemlerde cumhuriyetin sembolü haline geldi ve diğer milli bayramlar için model oluşturdu.[27]

2- On Beşinci Yıl Dönümü Kutlamaları Hazırlıkları ve Propaganda Araçları İçinde Afişlerin Rolü

2.1. Hazırlıklar

Cumhuriyet Bayramı kutlamaları arasında özel bir yere sahip olan onuncu yıl dönümü kutlamalarına olduğu gibi on beşinci yıl dönümü kutlamalarına da büyük önem verildi ve hazırlıklara erken bir tarihte başlandı. Kutlamalarla ilgili tespit edilen ilk yazışma 10 Mart 1938 tarihlidir. CHP Genel Sekreterliği'nin valilere ve parti başkanlıklarına gönderdiği genelgede on beşinci yılın Türk milletine ve Türkiye'ye mal olmuş devrimlere layık bir şekilde kutlanması için erkenden hazırlıklara başlanması gerektiği, Ankara'da bir kutlama komisyonu kurulacağı ve bu komisyonun hazırlayacağı program dâhilinde illerde de yerel komisyonlar oluşturulacağı ifade edilmekteydi. Hazırlıklara erken başlanmasının bir rastlantı olmadığı da metnin devamından anlaşılmaktadır. Genelge, bilinçli bir şekilde, bütçelerin hazırlandığı Mart ayında yayınlanmıştı ve belediye meclislerinde yıllık bütçeler hazırlanırken önceki yıllarda düzenlenen kutlamalarda -özellikle de onuncu yıl kutlamalarında- yapılan harcamalar göz önünde bulundurularak, kutlamalar için önceki yıllarda ayrılan bütçelerin en az iki katı tahsisat oluşturulması talep edilmekteydi.[28]

24 24 Nisan 1933 tarihli bir genelgede; onuncu yılın önemi üzerinde durulduktan sonra geniş kapsamlı bir kutlama programının öngörüldüğü ifade edilmiştir. Plâna göre, kutlama işinin organize edilmesi için Ankara'da bir Yüksek Komisyon kurulacağı, belediyesi olan yerlerde ve köylerde birer komite oluşturulacağı, şehir ve kasabaların büyük cadde ve sokaklarında on yıllık süreçte yapılanları içeren döviz, resim ve afişler asılacağı, radyodan yararlanılacağı, fırka ve halkevlerinde çeşitli konularda uzman kişiler tarafından konferanslar verileceği, Halk Kürsülerinin kurulacağı ve çeşitli temsillerin hazırlanacağı gibi çeşitli yöntemler üzerinde durulmuştur. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 490.01-1150.36.1

25 Kanun metni için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 4, Cilt: 16, s. 186.

26 Ayrıntılı bilgi için bkz. Bolat, **a.g.e**., s. 97-120.

27 Birol Caymaz, *"Cumhuriyetin Onuncu Yıl Kutlamaları"*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Türk Devrim Tarihi Çalışmaları Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 7, İstanbul 2007, s. 116.

28 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 490.01-1153.48.1

Nisan ayında ise "Dâhiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri" imzasıyla bakanlıklara gönderilen genelgede on beşinci yıl kutlamalarını organize etmek ve programı belirlemek amacıyla bir toplantı gerçekleştirileceği belirtilmekte ve her bakanlıktan bir müsteşarın bu toplantıya katılmak üzere görevlendirilmesi istenmekteydi.[29]

Bu çağrıyı takiben 29 Nisan 1938'de gerçekleşen toplantıda, "Cumhuriyetin On Beşinci Yıl Dönümü Kutlama Talimatnamesi" hazırlandı. Sekiz maddeden oluşan talimatnameye göre, kutlamaları idare etmek üzere CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya başkanlığında dört kişilik bir "Merkez Komitesi" oluşturuldu ve komitede Şükrü Kaya'nın yanı sıra 8. Büro Şefi, Isparta milletvekili Kemal Ünal ve Vedat Nedim Tör yer aldı. Talimatnameye göre; Şükrü Kaya'nın riyasetinde kurulacak Kutlama Bürosu'nun yanı sıra Merkez Komitesi'ne bağlı çeşitli konularla ilgili olarak Süsleme ve Işık Bürosu, Propaganda Trenleri Bürosu, Neşriyat ve Afiş Bürosu, Sahne, Film ve Plak Bürosu, Söz Bürosu, Müzik Bürosu, Sergi Bürosu ve Dışta Kutlama Bürosu gibi sekiz büro oluşturuldu.[30]

Aynı talimatnameye göre büroların yapacakları işler; hazırlanacak eserlerle meşgul olma, kutlamaların yapılacağı meydanları hazırlama ve binaları süsleme, afiş ve özlü sözler gibi propaganda malzemelerini üretme, radyoda verilecek konferansları belirleme, on beşinci yıl anısına çıkarılacak pul, sigara kâğıdı ve madalya gibi materyalleri tedarik etme, Ankara'dan muhtelif istikametlere hareket edecek olan propaganda trenlerini hazırlama, on beşinci yıl marşı için yarışma organize etme, kurumlar arası iletişimi koordine etme ve ödüllü piyes, müzik, sergi, madalya vb. yarışmaların düzenlenmesi şeklinde kararlaştırıldı. Bu arada Merkez Komitesi, bütün bu hazırlıklar için yaklaşık olarak 320.000 TL'lik bir bütçe oluşturmasını öngörmekteydi.[31]

29 Nisan tarihli toplantıda alınan kararlardan sonra hazırlıklara hız verildi ve Merkez Komite, on beş yıllık cumhuriyet birikiminin kutlamalar esnasında kullanılması için çeşitli kurum ve kuruluşlarla iletişime geçmeye başladı. Bu süreçte kurumsal eserlerin merkezden, bölgesel eserlerin ise illerde kurulan komisyonlar tarafından hazırlanması öngörüldü.[32] Bu çerçevede bakanlıklar ve çeşitli kurumlarla gerçekleştirilen yazışmalarda hem hazırlanması düşünülen yazılı eserler için çeşitli alanlardaki gelişmelere dair detaylı bilgiler talep edildi, hem de radyoda verilecek olan konferansların konu başlıkları belirlenmeye çalışıldı.[33]

29 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 490.01-1153.47.1
30 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 490.01-1153.48.1
31 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 490.01-1153.48.1
32 Murat Karataş, "*Türkiye Cumhuriyeti'nin On Beşinci Yıl Dönümü Anısına Yapılan Yayın Faaliyetleri"*, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 54 1, (2014), s. 83.
33 Dahiliye Vekaleti ile diğer bakanlıklar arasında konuyla ilgili yazışmaların ayrıntıları için bkz. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 490.01-1153.47.1

2. 2. Propaganda Araçları

On beşinci yıl dönümü kutlamalarında yazılı eserler, radyo yayınları, Halk Kürsüleri, sinema ve afiş gibi çeşitli araçlardan yararlanıldı. "On Beşinci Yıl Kitabı", kutlamalara yönelik olarak hazırlanan yazılı eserler arasında öne çıkan en önemli kaynaktır.[34] Merkez Komitesi tarafından "Ana Kitap" olarak ele alınan eserin 500 bin adet Türkçe, 10 bin adet Fransızca, 10 bin adet Almanca ve 10 bin adet Arapça basılması öngörülmüş,[35] ancak 20 bin adet Türkçe, 5 bin adet Arapça ve 5 bin Fransızca olarak basılmıştır.[36] Bu bilgiden hareketle On Beşinci Yıl Kitabı'nın sadece içeriye değil aynı zamanda dışarıya yani yabancılara dönük bir propaganda kitabı olarak hazırlandığını ifade etmek yerinde olacaktır. İngilizce ve Fransızca gibi dillerin yanı sıra Arapça olarak basılması ise hem Batı'da hem de İslam coğrafyasında Türkiye propagandasının yapılmasının hedeflendiğini göstermektedir.

Öne çıkan bir diğer yazılı eser "Şeref Kitabı"dır.[37] Kitap, on beşinci yıl dönümünde Türk çocuğu ile Türk gencinin cumhuriyet rejimi ve Atatürk ile ilgili düşüncelerini bir araya toplamak üzere Kültür Bakanlığı ile temasta bulunarak ilk, orta ve öğretmen okulları, sanat, ticaret, yabancı ve azınlık okullarıyla, lise ve kız enstitüleri öğrencileri arasında yapılan yazı yarışması sonucunda oluşturuldu. Ancak sadece bunlarla da kalınmadı ve on beşinci yıl anısına çok sayıda ulusal/yerel içerikte broşür, kitap ve süreli yayın yayımlandı.[38]

Radyo da on beşinci yıl dönümü kutlamalarının önemli propaganda araçlarından biri oldu. Bu çerçevede radyoda yayınlanacak olan konferansların konu başlıklarını belirlemek için Mayıs ayı itibariyle bakanlıklar, Türk Dil Kurumu ve Sümerbank gibi kuruluşlarla bir dizi yazışma gerçekleştirilerek fikir alışverişinde bulunuldu.[39] Söz konusu yazışmaları takiben

34 Onuncu Yıl Nutku ile başlayan eserde, önce "On Beş Yılın Kronolojisi" başlığı altında 1919-1938 döneminin önemli olayları aktarılmaktadır. Bu çerçevede Türkiye, TBMM, CHP ve Halkevleri hakkında kurumsal bilgiler verildikten sonra da bütün bakanlıkların faaliyetlerine yer verilmiştir. Bu açıdan eser; imar, ziraat, dış politika, ekonomi, eğitim, ulaşım ve sanayi alanlarındaki gelişmeler ile ilgili olarak çok yönlü bir kaynak eser niteliği taşımaktadır. Ayrıca Banka, İstatistik, Meteoroloji, Vakıf işleri, Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu, Türk Kültür Kurumu, Türk Hava Kurumu, Türk Spor Kurumu, Kızılay, Ulusal Ekonomi ve Arttırma Kurumu ile Çocuk Esirgeme Kurumu gibi kurum ve kuruluşların hem teşkilatlarına hem de faaliyetlerine dair değerli bilgilere de yer verilmektedir. Cumhuriyet Halk Partisi, **On Beşinci Yıl Kitabı**, Cumhuriyet Matb., Ankara, 1938. 27 Ekim 1938 tarihli Ulus gazetesinde kitabın basıldığına dair haber yer almaktadır. Bkz. **Ulus**, 27 Ekim 1938.

35 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 490.01-1153.48.1

36 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 490.01-1152.44.1.

37 Cumhuriyet Halk Partisi, Şeref Kitabı, Cumhuriyet Matb., İstanbul 1938.

38 On beşinci yıl anısına hazırlanan ve yayınlanan eserler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Karataş, *a.g.m.,* s. 84-93.

39 Yazışmaların önemli bir kısmı için bkz. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 490.01-1153.47.1; **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 490.01-1153.45.1

radyo konferansları için bir program hazırlandı ve broşür olarak "Cümhuriyetin XV. yıl dönümü bayramı günlerinde Ankara Radyosunun neşriyat Proğramı" ismiyle basılarak çeşitli kurum ve kuruluşlara da gönderildi.[40]

Kutlamalarda dönemin etkin propaganda araçlarından biri olan Halk Hatipleri Teşkilatı'na bağlı Halk Kürsüleri'nden de ülke genelinde yararlanılmaya çalışıldı.[41] Bu çerçevede Cumhuriyet Halk Partisi İlyönkurul Başkanlığı tarafından yapılan çağrıda; önceki kutlamalarda olduğu gibi on beşinci yıl dönümü kutlamaları esnasında da Ulus Meydanı'nda bir halk kürsüsü kurulacağı ve söz konusu kürsünün bütün vatandaşlara açık olacağı belirtildi. Çağrıda 18 yaşını tamamlamış olan kadın-erkek bütün yurttaşların, isimlerini önceden belirtmek şartıyla, kürsüde konuşma yapabilecekleri ifade edilmekteydi.[42] Bu yolla radyo konusunda olduğu gibi halk kürsüleri konusunda da kutlamalardan önce birtakım belirlemeler yapıldı ve bayram günlerinde Ankara'daki Ulus Meydanı'na kurulan kürsüde Türkiye'de çeşitli alanlarda yaşanan gelişmelerin anlatılması için bir altyapı oluşturuldu. Okuma yazma oranının düşük olduğu Türkiye'de söze dayalı radyo ve halk kürsüleri gibi araçların önemli bir işlev üstlendikleri yadsınamaz bir gerçektir.

"Cumhuriyet'in XV İnci Yılı" isimli sinema filmi, hazırlık sürecinin çarpıcı örneklerinden birini oluşturmaktadır. Filmin rejisörü, Münir Hayri Egeli'dir. Senaryoya göre Ankara sabahının sisini dağıtan top sesleri ile başlayacak olan filmin, Cumhuriyet Marşı'nı söyleyen bir koro, Türk bayrağını selamlayan askerler, başarılan işleri harita üzerinde gösteren grafikler, tüten fabrika bacaları, motor sesleri, kalabalık caddeler ve okullar, Meclis ve milletvekilleri, stadyum ve halk görüntüleri gibi çeşitli sahnelerden oluşması öngörülmekteydi.[43]

Hazırlık sürecinin dikkat çeken olgulardan biri de piyes, marş ve madalya gibi on beşinci yıl dönümüne özel ödüllü yarışmaların düzenlenmiş olmasıdır. Mesela madalya yarışmasında on beşinci yıl dönümü hatırası olarak bir tarafında Atatürk'ün kabartma resmini, diğer tarafında ise on beşinci yılı ifade eden yazı bulunmak şartıyla bir madalya yaptırılması kararlaştırılmıştı. 25 kişinin katıldığı yarışmayı heykeltıraş olarak Darphane'de görev yapan Nusret Suman kazandı.[44]

40 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 490.01-1153.45.1

41 Halk Hatipleri Teşkilatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hakan Uzun, *"Bir Propaganda Aracı Olarak Cumhuriyet Halk Fırkası Halk Hatipleri Teşkilatı"*, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 6, Sayı: 11 (Bahar 2010).

42 **Ulus**, 24 Ekim 1938.

43 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 490.01. 1165.89.1.1

44 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 490.01. 1154.50.1

2.3. "Divar Levhaları": Afişler

On beşinci yıl kutlamaları için afiş hazırlanmasına dair tespit edilen ilk belge 27 Temmuz 1938 tarihlidir. İçişleri Bakanlığı tarafından diğer bakanlıklara hitaben yazılan belgede; kutlamaların etkili bir şekilde kutlanması için yoğun bir hazırlık içinde bulunulduğu belirtildikten sonra devlet hizmetlerini topluma anlatmak için afişlerden de yararlanılmak istendiği vurgulanmaktaydı. Bu çerçevede onuncu yıl kutlamalarında kullanılan afişlerden her bakanlığı ilgilendirenlerin ilişikte gönderildiği, bunlar üzerinde herhangi bir değişiklik yapılmasının talep edilip edilmediği veya bunların yerine yeni afişlerin hazırlanıp hazırlanmaması gerektiği konusunda kısa sürede fikir beyan edilmesi istenmekteydi.[45]

Bu konuda İçişleri Bakanlığı ile diğer bakanlıklar arasında Eylül ayına değin çeşitli yazışmalar gerçekleşti. Yazışmalardan anlaşıldığı üzere Eylül ayına gelindiğinde bütün bakanlıklar bu konudaki çalışmalarını tamamlamış ve fikirlerini İçişleri Bakanlığı'na bildirmişti. Ancak bu yazışmaların neredeyse hepsinde afişlerin ilişikte gönderildiği belirtilmişse de Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nin konuyla ilgili klasöründe sadece iki afiş bulunmaktadır.[46] Bununla birlikte Eylül ve Ekim aylarında CHP Genel Sekreterliği ve Ulus gazetesi basımevi yönetimi arasındaki yazışmalar, afişlerle ilgili birtakım somut bilgiler içermektedir.

Yazışmaların birinci kısmı **"Halk için Halkla Beraber"** (1 numaralı) afişidir. Ulus gazetesi yönetiminin CHP Genel Sekreterliğine hitaben 8 Eylül 1938 tarihli teklifinde afişin özellikleri şu şekilde tarif edilmektedir:

- Afiş fotomontaj olarak, fotoğraf usulile ototipi tabedilecektir.
- Afişler piyasada bulunan en kalın 68x100 ebadındaki perle kâğıdından basılacaktır.
- Afişlerin evlerde uzun zaman asılı kalabilmesi için Linchtecht mürekkepli basılacaktır.
- Netice itibariyle afişin heyeti umumiyesi net ve kayıtsız olarak nefis bir fotoğraf manzarası arz edecektir. Nihai olarak afişin 25 bin adet basılması kararlaştırılmış, toplam maliyet de 1475 TL olarak belirlenmiştir.

45 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 490.01. 1153.45.1
46 Yazışma örnekleri için bkz. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 490.01. 1153.45.1

CHP Genel Sekreterliği de bu teklifi kabul ederek, afişlerin 20 Eylül'e kadar basılmasını rica etmektedir.[47] Arşiv klasöründe bulunmayan afiş, Ulus gazetesinde yan taraftaki gibi yer almaktadır.[48]

Toplumun çeşitli kesimlerine mensup bir yurttaş kalabalığının resmedildiği afişin orta kısmında büyük bir CHP bayrağı, ön alt kısmında ise yurttaşlarla sohbet eden Atatürk yer almaktadır. Böylelikle toplumun farklı kesimleri arasındaki birlik ve beraberlik, bu farklı kesimlerin tümüne hitap eden ve onlarla iç içe olan Atatürk, altı oklu bayrak aracılığıyla da CHP ön plana çıkarılmaktadır. Afişin içerik unsurlarından hareketle Devlet-Parti-Halk üçlemesinin vurgulanmak istendiğini ve liderin toplumla iç içe resmedilmesiyle Halkçılık vurgusunun söz konusu olduğunu ifade etmek mümkündür.

CHP Genel Sekreterliği ile Ulus gazetesi yönetimi arasındaki yazışmalara konu olan ikinci görsel materyal ise **"Eski Terbiye Yeni Terbiye"** (2 numaralı) afişidir. Gazete yönetiminin parti genel sekreterliğine 17 Ekim 1938 tarihli teklifinde, parti tarafından bastırılmak istenen 25 bin adet afişin; ototipi tire klişe usulüyle, ikinci hamur kâğıda ve iki renk iyi cins mürekkeple basılacağı, maliyetinin de 1375 TL olduğu belirtilmektedir. Söz konusu teklif, parti genel sekreterliği tarafından kabul edildi ve basım işlemlerinin hemen başlatılması istendi.[49]

47 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 490.01. 1155.54.1
48 **Ulus**, 28 Ekim 1938.
49 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 490.01. 1153.45.1

2 numaralı afiş de 1 numaralı afiş gibi arşivdeki klasörün içinde yer almaktadır. Bununla birlikte yine Ulus gazetesinin bayrama dair paylaştığı fotoğraflar arasında yer almaktadır. Dahası söz konusu afiş, onuncu yıl kutlamaları için eğitimle ilgili hazırlanan ve kullanan afişle benzerlik göstermektedir. Yan tarafta yer alan afiş, onuncu yıl dönümü kutlamaları için hazırlanan afişti.[50] Burada cübbeli, sarıklı ve elinde sopa bulunan bir hoca yer alırken, bir tarafta ondan kaçan bir öğrenci, diğer tarafta da muhtemelen korkusundan dolayı sınıf olarak değerlendirilebilecek yere girmekten çekindiği için pencereden içeri bakan bir öğrenci yer almaktadır. Afişin alt kısmında ise modern bir okul binası, modern giyimli bir öğretmen eşliğinde eğitim alan kız/erkek öğrenciler ve **"Cumhuriyet Devrinde Yeni Terbiye"** sloganı yer almaktadır. Böylelikle Osmanlı Devleti'nde sağlıksız bir ortamda yürütülen ve baskıcı bir eğitim sisteminin söz konusu olduğu mesajı verilirken, cumhuriyet dönemindeki devrimler sayesinde modern bir eğitim sisteminin kurulduğu vurgulanmaktadır. Millet Mektepleri'ne de vurgu yapılan afişte, birtakım istatistiksel verilere de yer verilmiştir. Buna göre, İlk okullardan diploma alan örencilerin 1923'e göre 1932 yılında on misli arttığı ve Millet Mekteplerinden de 800 bin öğrencinin diploma aldığı öne çıkarılmaktadır.

50 Afiş için bkz. **Ankara Üniversitesi Türk** İnkılâp **Tarihi Enstitüsü Arşivi,** K74G1B1-3

On beşinci yıl dönümü için hazırlanan ve Ulus gazetesinde yer alan afişte ise fotoğraf net olmadığı için "Eski Terbiye" bölümünü içeren kısım anlaşılamamaktadır.[51] "Cumhuriyet Devrinde Yeni Terbiye" bölümünde ise oldukça ferah, modern görünümlü bir sınıf ortamı ile kız ve erkek öğrencilerin başında duran ve çalışmalarını takip eden bir öğretmen yer almaktadır. Afişin sol yan tarafında da 1923'ten 1937'ye kadar geçen süre zarfında ilkokul, ortaokul, lise, meslek okulları ve üniversite ile yüksekokullarda eğitim alan öğrenci sayılarındaki gelişim vurgulanmaktadır. Böylelikle cumhuriyet döneminde eğitim alanında başlatılan seferberlik sayesinde hem modern bir eğitim sistemine ulaşıldığı hem de okuma yazma oranında dikkate değer bir artış yaşandığı yansıtılmaktadır.

"Halk için Halkla Beraber" ve "Eski Terbiye Cumhuriyet Devrinede Yeni Terbiye" afişleriyle ilgili olarak CHP Genel Sekreterliği ile Ulus gazetesi yönetimi arasındaki yazışmada dikkat çeken konulardan biri de söz konusu görsel materyallerin dağıtımına dairdir. Buna göre afişlerin 2120'si sefarethane ve maslahatgüzarlıklara; 21.200'ü illere; 25.060'ı da ilçelere olmak üzere toplam 48.380 afiş, Ulus yönetimi tarafından paketlenerek gönderilmişti.[52] Dolayısıyla da afişlerden hem içeride hem de dışarıda etkili bir şekilde yararlanılmaya çalışıldığı ifade edilebilir.

51 **Ulus,** 28 Ekim 1938.

52 Söz konusu yazışmalara göre bütün bu işlerin maliyeti 2970,22 TL olarak belirlenmiştir. Bkz. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 490.01. 1155.54.1

Dâhiliye Vekâleti'nin on beşinci yıl dönümü için ordunun çalışma planlarını gösteren ve onuncu yıl kutlamalarında kullanılan afişe herhangi bir ekleme veya değişiklik yapılıp yapılmayacağını tespit etmeye çalışan yazısına karşılık, Milli Müdafa Vekâleti tarafından 28 Temmuz 1938 verilen cevapta herhangi bir değişikliğin öngörülmediği, sadece afişin renkli basılmasının daha etkili olacağı belirtilmiştir.[53] Burdan hareketle ordu ile ilgili olarak onuncu yıl kutlamalarında kullanılan afişin on beşinci yıl kutlamalarında da kullanıldığını belirtmek mümkündür.

"Ordu Bir Halk Mektebidir" afişi,[54] zengin bir içeriğe sahiptir. Afişte görüldüğü üzere, askere giderken bir hayli düşünceli görünen fakat askere gittikten sonra okuma yazma öğrenen, spor yapmaya bağlı olarak sağlıklı bir vücuda sahip olan ve vatan sevgisi artan bir kitlenin ortaya çıkışı vurgulanmaktadır. Afişte Osmanlı Devleti dönemindeki askeri yapıyla da bir karşılaştırma yapılmakta; eskiden askere genç gidilip yaşlı dönüldüğü, cumhuriyet döneminde ise askere cılız bir şekilde gidilip genç, dinç ve modern bir formda dönüldüğüne dikkat çekilmektedir. Askere gitmeyi teşvik eden ve devlet tarafından askerlere iyi bakıldığını formalize eden afiş kuşkusuz dönemin çarpıcı görselleri arasında yer aldı. İkinci Dünya Savaşı için çanların çaldığı bir ortamda askere gitmeyi özendirici bu afişin kullanılması da zamanlama açısından ayrı bir yere sahiptir. Yeni rejimin

53 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 490.01. 1155.54.1

54 Metindeki afiş Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nin ilgili katalogunda yer alan afiş olup, alt sağ köşesindeki CHF ibaresinden de anlaşılacağı üzere onuncu yıl kutlamalarında kullanılan afiştir. On beşinci yıl için yeniden basılan afiş arşiv kataloğunda yer almadığı için söz konusu görsel kullanılmıştır. Aynı durum Eski ve Yeni Mahkeme afişi için de geçerlidir. Afiş için ayrıca bkz. **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi**, K74G1B1-4.

kazandırdıklarının yanı sıra eski sistemin Osmanlı Devleti'nin ise afiş üzerinden eleştirildiği görülmektedir. Askerlik bir vatani görev olarak değil bir eğitim süreci olarak da yansıtılmaktadır. Bireylere kazandırdıkları ön plana çıkarılarak askere gitmek özendirilmektedir.

Adliye Vekâleti de Milli Müdafa Vekâleti gibi onuncu yıl kutlamalarında kullanılan afişte herhangi bir değişiklik yapılmamasını ve aynen kullanılmasını uygun bulmuştur. **"Eski ve Yeni Mahkeme"** afişi, renkli nadir görsellerden biridir.[55] Afişin sol tarafında sofada oturan cübbeli, sarıklı ve sakallı bir kadı tarafından yargılanan ve yerde oturan bir Osmanlı yurttaşı yer almaktadır. Sağ tarafta ise Türkiye'de kurumsallaşan modern hukuk yapısı resmedilmektedir. Modern bir mahkeme salonu, iki erkek ve bir kadından oluşan üç kişilik bir mahkeme heyeti ve alt kısımda da bir kâtip yer almaktadır. Eski ile yeninin karşılaştırıldığı afişte Osmanlı Devleti döneminin aksine artık kapalı mahkeme usulüne son verildiği ve yargılamaların sadece bir kişi tarafından değil bir heyet tarafından gerçekleştirilmeye başlandığı öne çıkarılmaktadır. Üstelik bu heyette bir de kadın hukukçu yer almaktadır. Dolayısıyla Türk kadınının yeni Türkiye'de önemli pozisyonlara gelebilidiğini de resmeden bir görüntü söz konusudur. Buradan hareketle onuncu yıl kutlamalarından beş yıl geçmesine karşın Türkiye'nin hassasiyetlerinin halen değişmediğini belirtmek mümkündür. Yeni rejimin halka benimsetilmesi en öncelikle konulardan biri olarak varlığını devam ettirmekteydi. Bu durum onuncu yıl afişlerinin bazılarında hiç değişikliğe gidilmemesinden de anlaşılmaktadır.

55 **Ankara Üniversitesi Türk** İnkılâp **Tarihi Enstitüsü Arşivi**, K74G1B1-9

İligili arşiv dosyasının devamındaki yazışmalarda Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, cumhuriyet döneminde sıtma ile mücadeleyi konu edinen bir adet, Maliye Vekâleti iki adet, Hariciye Vekâleti de birbirinden farklı dört adet afiş yaptırdıklarını belirterek, bunları ilişikte gönderdiklerini ifade etmişlerse de söz konusu afişler[56] arşiv dosyasında yer almadığı gibi herhangi bir yerde de tespit edilemediği için afişlerin içerikleri konusunda herhangi bir bilgiye ulaşılamadı. Ayrıca onuncu yıl dönümü kutlamalarında hazırlanıp kullanılan ve arşivlerde tespit edilen diğer afişlerin, on beşinci yıl dönümü kutlamalarında kullanıldığına dair herhangi bir veriye rastlanmadığı için burada yer verilmedi.

SONUÇ

Cumhuriyetin ilanından önceki dönemde "Padişahım Çok Yaşa" şeklinde haykıran Osmanlı Türklerinin, bütünleşmiş oldukları bu anlayıştan koparak "Yaşasın Cumhuriyet" diye haykırmaları istenmekte ve beklenmekteydi. Dolayısıyla modern bir ulus devlet olarak kurulan Türkiye'de Osmanlı bakiyesi olan toplumu tebaadan yurttaşa dönüştürmek kolay bir iş değildi. Milli bayram statüsünde olan "Cumhuriyet Bayramı" kutlamaları ve bu kutlamalar sırasındaki etkinlikler söz konusu dönüşümün gerçekleştirilmesinde önemli bir rol üstlendi. Çünkü 29 Ekim günü, Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonraki süreçte ortaya çıkan yeni yapıyı ve rejimi sembolize etmektedir. Bu bağlamda Cumhuriyet Bayramı'nın, diğer pratiklerle birlikte, Osmanlı geçmişini yok sayan bir devrimci kopuşu simgelediğini belirtmek mümkündür.

Cumhuriyet Bayramı için –özellikle de onuncu yıl kutlamaları itibariyle- titizlikle talimatnameler, öğrenekler ve kutlama komisyonları hazırlanması kutlamaların ne kadar önemsendiğini göstermektedir. Kutlamaların coşkulu ve geniş katılımlı gerçekleşmesi anlayışına dayanan hazırlıklar ile eski anlayışın izlerinin silinmesi, yeni rejimin benimsetilmesi ya da toplumun yeni rejimle bütünleşmesi, toplumda; rejime, devlete ve lidere dair aidiyet duygusunun yerleşmesinin sağlanması, iktidarın meşruiyetinin pekiştirilmesi ve birlik beraberliğin perçinlenmesinin hedeflendiği söylenebilir.

On beşinci yıl dönümü öncesindeki yazışmaların, kutlama talimatnamesinin ve öğreneğin içeriğinden hareketle bir değerlendirme yapılacak olursa kutlamaların, iktidar tarafından genç cumhuriyetin on beş yıl gibi kısa bir süre içerisinde gerçekleştirmeyi başardığı önemli yeniliklerin vurgulandığı görkemli bir gösteri olarak kurgulandığını ifade etmek yerinde

56 Yazışma metni için bkz. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 490.01. 1155.54.1

olacaktır. Bu amaçla kutlamalarda çeşitli kitle iletişim araçlarından yararlanıldı.

On beşinci yıl dönümü afişleri, dönemin anlayışının ruhunu yansıtması açısından oldukça özelliklidir. Afişler hem içerdikleri sloganlar hem de görsel olarak en çarpıcı propaganda araçları arasında yer aldı. "Halk için Halkla Beraber" "afişinde iktidar-lider-halk birlikteliği resmedilirken, "Eski Terbiye Cumhuriyet Devrinde Yeni Terbiye" afişinde eğitimde meydana gelen gelişim ve anlayış çarpıcı bir görselle öne çıkarılmakta, "Ordu Bir Halk Mektebidir" afişinde ise ordunun öneminin yanı sıra askere gitmeyi teşvik eden bir mesaj yer almaktadır. Nihai olarak kutlamalardaki söylem içeriğinden, afişlerden ve ritüel boyutundan hareketle bir değerlendirme yapılacak olursa, törenlerde cumhuriyet rejiminin ve kurucu lider olarak Atatürk'ün ilk sıraya yerleştirildiğini vurgulamak mümkündür. Bu arada on beşinci yıl etkinliklerinin hemen her aşamasına ilham kaynağı olan onuncu yıl kutlamalarının, afişler konusunda da aynı işlevi gördüğünü belirtmek yerinde olacaktır.

KAYNAKÇA

Arşivler ve Resmi Yayınlar

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü

TBMM Zabıt Ceridesi

Gazeteler

Cumhuriyet

Ulus

Kitaplar ve Makaleler

Caymaz, Birol; *"Cumhuriyetin Onuncu Yıl Kutlamaları"*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Türk Devrim Tarihi Çalışmaları Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 7, İstanbul 2007.

Cumhuriyet Halk Partisi, **On Beşinci Yıl Kitabı**, Cumhuriyet Matbaası, Ankara, 1938.

Cumhuriyet Halk Partisi, Şeref Kitabı, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1938.

Deringil, Selim; İktidarın Sembolleri ve İdeoloji-İkinci Abdülhamid Dönemi (1876-1909), Doğan Kitap, İstanbul, 2014.

Doğaner, Yasemin; *"Cumhuriyet'in Onuncu Yıl Kutlamaları"*, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 9, Şubat 2007, Yıl: 5

Emiroğlu, Kudret; *"Bayram"*, Kudret Emiroğlu-Suavi Aydın, **Antropoloji Sözlüğü**, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 2003.

Gökçen, Sabiha; **Atatürk'le Bir Ömür**, (Kaleme Alan: Oktay Verel), Altın Kitaplar, İstanbul, 1994.

Hobsbawm, Eric J. - Ranger, Terrence; **Geleneğin İcadı**, (Çev. Mehmet Murat Şahin), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2006.

http://www.sosyaldemokratdergi.org/kubra-kucukerden-kocan-siyasi-semboller-ve-ritueller/

Idzerda, Stanley J.; *"Iconoclasm During the French Revolution"*, **American Historical Review**, Vol. 60, No. 1, October 1954.

Karataş, Murat; *"Türkiye Cumhuriyeti'nin On Beşinci Yıl Dönümü Anısına Yapılan Yayın Faaliyetleri"*, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 54 1, (2014).

Karateke, Hakan T.; **Padişahım Çok Yaşa –Osmanlı Devletinin Son Yüzyılında Merasimler,** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

Özalp, Teoman; **Tanıklık Ediyorum: Cumhuriyet ve Atatürk Anıları**, Epsilon Yayınları, İstanbul, 2006.

Özbudun, Sibel; **Ayinden Törene-Siyasal İktidarın Kurulma ve Kurumsallaşma Sürecinde Törenlerin İşlevleri-**, Anahtar Kitaplar, İstanbul 1997.

Salman Bolat, Bengül; **Milli Bayram Olgusu ve Türkiye'de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2012.

Segalen, Martine; **Rites et Rituels Contemporains**, Armand Colin, Paris, 2005.

Ulusu, Mustafa Kemal (Der.), **Atatürk'ün Yanı Başında: Çankaya Köşkü Kütüphanecisi Nuri Ulusu'nun Hatıraları**, Doğan Kitap, İstanbul, 2008.

Unat, Kadri; **Durmayalım Düşeriz! Cumhuriyet Halk Partisi'nin Genel Seçim Propagandaları**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2016.

Uzun, Hakan; "*Bir Propaganda Aracı Olarak Cumhuriyet Halk Fırkası Halk Hatipleri Teşkilatı",* **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 6, Sayı: 11 (Bahar 2010).

Uzun, Hakan; *"Milletin İradesiyle Oluşan Bir Bayram: Atatürk'ü Anma 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı ve Atatürk Döneminde Kutlanışı"*, **Karadeniz Araştırmaları**, Cilt: 6, Sayı: 24, Kış 2010.

Yamak, Sanem; *"Meşrutiyet'in Bayramı: 10 Temmuz* Îd-*i Millisi"*, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Mart 2008.

ÇALIŞAN SESLİLİĞİ[1]

Kemalettin ERYEŞİL[2], Aykut BEDÜK[3]

1 Bu çalışma, Kemalettin ERYEŞİL tarafından Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Aykut BEDÜK danışmanlığında yürütülen "Algılanan Örgütsel Adaletin Örgütsel Muhalefet Üzerindeki Etkisinde Çalışan Sesliliğinin Rolü: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

2 Dr. Öğr. Üyesi

3 Prof. Dr.

ÇALIŞAN SESLİLİĞİ[1]

Kemalettin ERYEŞİL[2], Aykut BEDÜK[3]

1. Çalışan Sesliliği

İngilizce "Voice" kelimesinin karşılığı dilimizde "Ses" kelimesi anlamına gelmektedir. Ancak çalışmamızda anlam bütünlüğü bozulmaması için kavram "Seslilik" olarak ele alınacaktır. Seslilik kelimesi TDK sözlüğünde "Sesli olma durumu" şeklinde tanımlanmıştır (www.tdk.gov.tr). Yönetim literatüründe ise seslilik; çalışanların yönetim anlayışına ve diğer yüksek otoritelere karşı direkt istekleri, protestoları, itirazları ve fikirlerini harekete geçirme çabaları olarak tanımlanmıştır (Pinder ve Harlos, 2001: 336). Seslilik çalışma hayatında çok fazla dikkat çeken ve tartışılan konulardan biridir. Ancak yönetim literatürüne yeni giren sesliliğin evrensel olarak kabul edilmiş bir tanımı yoktur (Premeaux and Bedeian, 2003: 1539). Sesliliği tanımlama ve dolayısıyla anlama son 40 yılı aşkın bir süredir çeşitli şekillerde, birçok paradigmayı ve bakış açısını benimseyerek geliştirilmiştir (Moaşa, 2013: 575).

Seslilik davranışı üzerine araştırmalar yeni ortaya çıkmasına rağmen, seslilik kavramı örgütsel davranış literatüründe yeni değildir. Bununla birlikte, terimin tüm kullanımları mevcut kavramsallaştırmalara karşılık gelmiyor ve bu da biraz karışıklığa neden olabilmektedir (Morrison, 2011: 380). Bazı araştırmacılar sesliliği, çalışanların karar alıcılara görüşlerini ifade etme fırsatı olarak tanımlarken (Thibaut ve Walker, 1975) bazıları ise, yalnızca iş memnuniyetsizliği için bir yanıt olarak değerlendirmektedir (Hirschman, 1970; Withey ve Cooper, 1989; Liu vd., 2010).

Yönetim yazınında seslilikle ilgili ilk çalışma Albert Hirschman (1970)'ın Nijerya demiryollarında yapmış olduğu "Çıkış, Seslilik ve Sadakat" isimli çalışmasına dayanmaktadır. Bu çalışmada seslilik kavramı "sakıncalı bir durumdan kaçmak yerine herhangi bir değişiklik girişiminde bulunma" olarak tanımlanmıştır (Hirschman, 1970: 30). Hirschman, hizmetten memnun kalmayan veya tatmin olmayan müşteri veya çalışanların çıkış (örgütten ilişkisini kesmesi), seslilik (memnun olmadığı durumu değiştirme çabası veya dile getirme) veya sadakat şeklinde cevap verebileceğini savunmaktadır (Brinsfeld 2009: 8; Qi ve Xia, 2014: 233; Constantin ve Baiasa, 2015: 976). Ayrıca çalışanların çıkış ve seslilik kararlarının ör-

1 Bu çalışma, Kemalettin ERYEŞİL tarafından Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Aykut BEDÜK danışmanlığında yürütülen "Algılanan Örgütsel Adaletin Örgütsel Muhalefet Üzerindeki Etkisinde Çalışan Sesliliğinin Rolü: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

2 Dr. Öğr. Üyesi

3 Prof. Dr.

güte bağlılık derecesine bağlı olduğunu savunmaktadır (Garner ve Garner, 2011: 816). Yani, örgütsel bağlılık düzeyi yüksek olan çalışanların memnuniyetsizlik durumlarında daha fazla sesliliklerini dile getirdiklerini ve örgütlerinden çıkış olasılıklarının daha az olduğunu savunmaktadır (Benson ve Brown, 2010: 82; Yoon, 2012: 14).

Bu bağlamda, mevcut koşulları iyileştirmeye amacıyla mevcut durumu yöneticiye ifade etmek, örgüt içindeki çalışma şartlarını değiştirme yönelik girişimlerde bulunmak, daha sıkı çalışmak, iş arkadaşlarına neler yapılması gerektiği konusunda çalışma arkadaşlarından tavsiyeler alma girişimleri ve çalışma koşullarını değiştirme amacıyla örgüt dışındaki bir ajansla irtibat kurma vb. çabalar seslilik davranışı olarak nitelendirilmektedir (Morrison, 2011: 381).

Ses-Çıkış-Sadakat modelini temel alan araştırmalarda işgörenlerin işleriyle ilgili tatminsizliklerini ifade etme biçimleri seslilik davranışı olarak olarak tanımlanmıştır (Çetin ve Çakmakçı, 2012: 5; Morrison, 2014: 176). Örgütsel davranış alanında yapılan çalışmalarda, sesin yalnızca tatmin edici olmayan koşullara tepki olarak değil, aynı zamanda ekstra rol davranışlarının önemli bir biçimi olarak ya da çalışanların mesleki gereksinimlerinin üzerinde ve ötesine geçebileceği yollardan biri olarak görülmeye başlandı (Morrison, 2014: 176). Van Dyne ve arkadaşlarının (1995), yaptığı çalışmaların genişletilmesiyle Van Dyne ve LePine (1998) ses terimini extra rol davranışı olarak kavramsallaştırmışlardır (Van Dyne vd., 1995: 218; LePine ve Van Dyne, 1998: 854). Ekstra rol davranışı ise, çalışanların isteğe bağlı olarak başkaları veya örgütleri için potansiyel olarak yararlı olan ve çalışanın rol beklentisinin ötesinde olan davranışlardan oluşmaktadır (Liu vd., 2010: 190; Chen vd., 2015: 24). LePine ve Van Dyne (1998)'nin kavramlaştırmış olduğu "Çalışan Sesliliği" kavramının alan yazında kabul gördüğü ve kullanıldığı görülmektedir (Bulut, 2016: 31).

Çalışan sesliliğine ilişkin alan yazında yapılan çalışmalar çalışan sesliliği davranışını iki yaklaşımla incelemektedir. Bu yaklaşımlardan birincisi, çalışanların proaktif olarak değişim önerilerinde bulunması bağlamında konuşma davranışı olarak tanımlanır iken (Dundon vd., 2004: 1151); ikinci yaklaşım ise, adalet kararlarını güçlendiren ve karar alma süreçlerinde çalışanların katılımını sağlamaya yönelik uygun süreç prosedürlerinin varlığını tanımlamak için kullanılmaktadır (Van Dyne vd., 2003: 1369). Bu bağlamda, çalışanların doğrudan veya dolaylı olarak karar verme sürecine katkıda bulunması ve bunlara katılma hakkı verilmesi çalışan sesliliği olarak ifade edilmektedir (Dundon ve Rollinson, 2004: 52; Yoon, 2012: 14).

Çalışan sesliliğinde temel amaç; çalışanlara görüşlerini ifade etmeleri için bir fırsat sunmak; çalışanların işbirliği içinde hareket etmesini teşvik

etmek; çalışanların işleriyle ilgili ne hissettiklerini anlamak için örgütlere yardımcı olmak; işgücünü etkileyen konularda yönetimin kararlarını etkilemek; çalışanların fikir, bilgi ve deneyiminden yararlanmak olarak ifade edilmektedir (Armstrong, 2006: 807).

Boxall ve Purcell (2003) çalışan sesliliğini, "çalışanların doğrudan ve dolaylı olarak şirketteki karar alma süreçlerine katkıda bulunmalarını sağlayan ve bazen de yetkilendiren çeşitli süreçleri ve yapıları kapsayan bir terim" olarak tanımlamaktadır. Ayrıca, çalışan sesliliği "çalışanların işverenin davranışlarını etkileme yeteneği" olarak görülmekte (Millward vd., 2000) ve çalışanların memnuniyetsizliklerini kaydetme ve yönetim gücünü değiştirme fırsatlarını sağlamayı kapsamaktadır (Armstrong, 2006: 807).

Çalışan sesliliği kavramı örgüt içinde olumlu değişimi teşvik etmeye yönelik çalışan davranışlarını yansıtacak şekilde genişletilmiştir. Dolayısıyla, çalışan sesliliği genel olarak, memnuniyetsiz çalışma koşullarını iyileştirmek veya örgütsel değişikliği teşvik etmek için çalışanların çabalarını içeren gönüllü bir yanıt olarak kavramsallaştırılmıştır. Çalışan sesliliği, bir yöneticiye sorunların tartışılmasını, insan kaynakları departmanına çözüm odaklı önerilerin sunulmasını, bir işyeri politikasının değiştirilmesi için fikir ve önerilerin sözlü ifade edilmesini içermektedir (Travis vd., 2011: 1832).

Çalışan sesliliği, örgütsel veya birim performansını artırmak amacıyla çalışanların işle ilgili konularda fikir, öneri, endişe veya düşüncenin isteğe bağlı bir şekilde iletilmesi davranışı olarak ifade edilmektedir (Morrison, 2014: 174). Çalışan sesliliği davranışı mevcut durumu sorgulayan, ancak özü itibariyle yapıcı olan bir ekstra rol davranışı olarak görülmektedir (Çetin ve Çakmakçı, 2012: 4). Van Dyne ve Le Pine (1998: 108)'e göre ekstra rol davranışları ise gönüllülük esasına dayalı olan, rutin iş davranışlarının ötesine geçen, açıkça emir ve talimatlara dayalı olmayan, resmi iş tanımlarıyla belirlenmemiş olan, biçimsel ödül sisteminde doğrudan yer almayan davranışlardan oluşmaktadır. Çalışan sesliliği davranışı, aynı zamanda kendiliğinden başlayan, gelecek odaklı ve durumu iyileştirmeyi amaçlayan faaliyetlerden oluşan proaktif bir davranış biçimi olarak da görülebilmektedir (Morrison, 2011: 375).

Çalışan sesliliği davranışının; isteğe bağlı olması, meydan okumaya yönelik olması ve potansiyel olarak riskli olması gibi üç temel özelliği vardır (Liang vd., 2017: 376). Çalışan sesliliğinin isteğe bağlı olması; kuruluşlar ya da yönetim tarafından gerekli olarak görülmeyen veya kişinin iş tanımında açıklanmamış olan seslilik davranışlarını kapsamaktadır (Van Dyne vd., 1995: 218). Çalışan sesliliğinin diğer özelliği, seslilik davranışının statükoyu değiştirmek ve yapıcı değişiklikler yapmak amacıyla

meydan okumaya yönelik davranışları kapsamasıdır. Meydan okumaya yönelik çalışan sesliliği; başkalarına yapıcı öneriler sunmak, bu görüşler diğer çalışanların görüşünden farklı olsa dahi kendi görüşlerini iletmek veya grup performansını iyileştiren değişiklikleri teşvik etmek gibi davranışları kapsamaktadır (Li ve Sun, 2015: 174). Çalışan sesliliği; rahatsızlık (huzur bozma) ile ilişkilendirilebilmesi (LePine ve Van Dyne, 1998: 854), negatif bir kamusal imaj veya etiket kazandırabilmesi (Morrison, 2011: 376), başkalarıyla olan güvene dayalı ilişkilerin zedeleneceğine dair korkular nedeniyle ve sosyal sermayeyi yok etmesi gibi davranışları içerebileceği için potansiyel olarak riskli olarak görülmektedir (Premeaux ve Bedeian, 2003: 1537). Seslilik davranışının yüksek riskli olması, çalışanların düşüncelerini söylemekten çok sessiz kalmayı tercih etmelerine neden olmaktadır (Morrison ve Milliken, 2000: 707; Qi ve Xia, 2014: 233). Sesin riskli doğası göz önüne alındığında, çalışanlar sesliliklerini ifade etmeden önce sosyal bağlamları dikkatli bir şekilde değerlendirerek (Liu vd., 2017: 241), seslilik davranışına yönelik fayda-maliyet analizi yardımıyla hesaplı ve bilinçli bir karar verme sürecine girmeyi tercih edeceklerdir (Liu vd., 2010: 191; Zhang vd., 2015: 28).

Örgütsel davranış literatüründe çalışan sesliliği ilgili yapılan tanımlar farklı olabilmesine rağmen, bu tanımlar birkaç önemli ortak özelliğe sahiptir. Birinci önemli ortak nokta, seslilik, konuşmacının bir fikri bir hedefe iletmesini içeren sözlü anlatım eylemi olduğu için iletişimseldir (Morrison, 2011: 375). İkinci önemli nokta, sesin isteğe bağlı davranış olarak tanımlanmasıdır. Çalışanlar bir fikir hakkında konuşup konuşmama hakkına sahip olduğu için seslilik isteğe bağlıdır (Van Dyne ve LePine, 1998: 109). Üçüncü önemli nokta, ses hem zorlu hem de yapıcıdır. Mevcut uygulamaları değiştirmeyi veya geliştirmeyi amaçladığı için zorludur ve örgütsel etkinliği ve verimliliği artırmayı amaçladığı için yapıcıdır (Lam, 2013: 7). Buradaki temel amaç, yalnızca açığa vurmak veya şikâyet etmek değil (Van Dyne vd., 1995; 218), örgütsel, yönetsel veya prosedürel bir iyileştirme (Brief ve Motowildo, 1986: 715) ve yapıcı değişim getirmektir (Van Dyne vd., 1995: 218). Ayrıca, çalışan sesliliği, çalışanların değişim odaklı ve yapıcı fikirleri aktif olarak ifade etme eğilimlerini yansıtmaktadır. Daha belirgin bir ifadeyle çalışan sesliliği, "sadece şikayetçi olmak veya eleştirmekten çok desteklemeyi ve geliştirmeyi amaçlayan teşvik edici davranış" şeklinde ifade edilmektedir (Van Dyne ve LePine, 1998: 109).

Çalışan sesliliğini; çalışanların örgütsel işleyişi geliştirmek amacıyla işle ilgili problemler veya sorunlarla ilgili endişe, bilgi, fikir ve düşüncelerini statükoya meydan okuyarak ve yönetimle çekinmeden gönüllü olarak ifade etme durumu olarak tanımlayabiliriz. Ancak örgütsel davranış alanında, çalışan sesliliği bir algı veya tutum olmaktan ziyade davranış olarak

kavramsallaştırılmıştır. Çalışan sesliliği, "potansiyel sorunları yöneticinin dikkatine sunma ve yöneticilere maliyet tasarrufu önerileri getirme gibi mevcut durumu geliştirmeyi amaçlayan yapıcı ve değişim odaklı iletişim" olarak tanımlanmaktadır (Ng ve Feldman, 2012: 217).

2. Çalışan Sesliliği ile İlgili Kavramlar

Örgütsel davranış yazınında çalışan sesliliği "üstleri etkileme, açıkça konuşma, konuyu benimsetme, whistleblowing, ilkeli örgütsel muhalefet ve sorumluluk alma şeklinde ifade edilmektedir (Premeaux, 2001: 4; Çakıcı, 2007: 149). Çalışan sesliliğine yönelik olarak yapılan bahsi geçen tanımlara ilişkin açıklamalar aşağıda incelenmektedir.

2.1. Üstleri Etkileme

Üstleri etkileme davranışı, istenilen sonuçlara ulaşmak için astların üstlerini harekete geçirme girişimi olarak tanımlanmaktadır. Üstleri etkileme, bilinçli ve stratejik bir seçim yapma sürecidir (Waldron, 1999: 253). Üstleri etkileme, daha güçlü bir kişide hiyerarşik bir zincir oluşturmayı amaçlayan hem iletişimsel hem de iletişimsel olmayan uygulamaları kapsamaktadır (Premeaux, 2001: 8).

Açık iletişimin olmadığı örgütlerde çalışanlar genellikle üstlerini etkileme fırsatını bulamamaktadırlar. Çünkü üstlerini etkileme davranışlarının kendileri veya yöneticileri için olumsuz birtakım sonuçlara neden olabileceğini düşünerek ya sessiz kalmayı ya da bilgilerini yöneticileri yerine iş arkadaşları veya aile üyeleriyle paylaşmayı tercih ederek işyerinde dedikodu yapılması olasılığını yükseltmektedirler (Durak, 2012: 11).

2.2. Açıkça Konuşma

Açıkça konuşma davranışı, başkalarının fikir veya eylemleri dâhil olmak üzere önerilen veya gereken değişiklikleri kapsayan işyeri meseleleri hakkındaki görüş ve düşüncelerini alternatif yaklaşımlar sergileyerek açık bir şekilde ortaya konması olarak ifade edilmektedir (Premeaux ve Bedeian, 2003: 1538).

Açıkça konuşma davranışı, çalışanların bireysel olarak bir sorunla karşılaştıklarında, potansiyel sorunları fark ederek yöneticilerine bu sorunları bildirdiklerinde ya da örgütsel maliyetleri azaltmaya yönelik fikir ve önerilerini yöneticilerine sunduklarında ortaya çıkabilmektedir (Pekdemir vd., 2013: 87).

Çalışanların örgütsel politika ve uygulamaları geliştirmek amacıyla işyerindeki sorunlara yönelik çözüm önerilerini ve alternatif yaklaşımları hakkındaki fikir ve bilgilerini gönüllü olarak açık bir şekilde ifade etmesi durumudur (Premeaux, 2001: 6; Özgen ve Sürgevil, 2009: 306). Açıkça konuşma davranışı, işle ilgili ya da kişisel bir konu hakkında yardım talebinde bulunma, soru sorma, görüş ve önerilerini paylaşma veya endişelerini açıklama davranışlarını kapsayabilir (Çakıcı, 2007: 150). Açıkça konuşma, örgüt için doğal ve gerekli bir davranış olarak görülmesi gerekmektedir. Çalışanların açık konuşmamaları durumunda ise örgüt için değerli ve gerekli bilgilerden mahrum kalınmasına sebep olacaktır (Göktaş Kulualp, 2016: 748).

Açıkça konuşma davranışı; çalışan sesliliği, ilkeli örgütsel muhalefet, whistleblowing, üstleri etkileme ve konu benimsetme gibi diğer konuşma biçimlerinden farklıdır. Çalışan sesliliği, ilkeli örgütsel muhalefet, whistleblowing, üstleri etkileme ve konu benimsetme gibi konuşma biçimleri; çalışanların işyerindeki memnuniyetsizliği ve tatminsizliğinden, kişisel ilkelerin ihlalinden ya da örgütün stratejik konularına önem vermesinden kaynaklanmaktadır. Ancak, açıkça konuşma davranışı ise, örgütsel konuların bütünüyle ilgili farklı yaklaşım ve düşünce tarzları sunarak çalışanın örgütünü geliştirme isteğinden kaynaklanmaktadır (Premeaux ve Bedeian, 2003: 1538).

Açıkça konuşma davranışı, örgüt içindeki diğer konuşma biçimleri ile kıyaslandığında örgütü statükodan kurtarmak amacıyla yapılabilecek yapıcı davranış biçimlerinden biri olarak görülmektedir. Örgüt içinde bu davranış biçiminin artmasıyla işgörenlerden gelen değişim öneri ve istekleri statükoyu değiştirebilmekte ve kişilerarası ilişkileri artırabilmektedir (Pekdemir vd., 2013: 87). Ancak, örgüt içinde çalışanlar açıkça konuşma davranışının genellikle olumsuz yönde sonuçlanacağını düşündükleri için reddetmekte ve bunun sonucunda örgütle ilgili yararlı bilgilerden örgüt mahrum kalmaktadır (Çakıcı, 2010: 11).

2.3. Konu Benimsetme

Açıkça konuşma davranışı gibi konu benimsetme davranışı da çalışanların örgütsel işleyişi iyileştirme ve geliştirme girişimi olarak ifade edilmektedir (Brinsfield vd., 2009: 14). Konu benimsetme ve açıkça konuşma davranışı arasındaki temel fark, girişimlerin amacının benzer, düzeylerinin ise farklı olmasıdır. Konu benimsetme, bireylerin örgütsel performansla ilgili önemli eğilimler, gelişmeler ve olaylara dikkat çekme girişimlerini içermektedir. Konu benimsetmeyle ortaya çıkan konular stratejik bir davranış iken; açıkça konuşma davranışı ise, işyeri uygulamalarında iyileştirmeler yoluyla örgüt içi işlevselliği geliştirme girişimlerini içermektedir.

Ayrıca, konu benimsetme, yönetim sorumluluğu olan kişiler tarafından gerçekleştirilmektedir. Buna karşın açıkça konuşma davranışı ise, tüm organizasyon üyeleri için söz konusu olmaktadır (Premeaux, 2001: 7).

Konu benimsetme "bireylerin, diğer çalışanların dikkat ve anlayışlarını konular üzerine çekmeye yönelik davranışları" olarak tanımlanmaktadır (Brinsfield vd., 2009: 14). Ayrıca, konu benimsetme davranışı örgüt içinde yöneticilerin stratejik öneme sahip olduğu düşünülen konuları belirleyerek, örgüt içi durum ve gelişmeler doğrultusunda bu konudaki öneri ve düşüncelere yer verme girişimlerini kapsamaktadır (Yurtseven, 2016: 30).

2.4. Sorumluluk Alma

Sorumluluk alma, örgütsel faaliyetlerin nasıl yapıldığına ilişkin işlevsel değişimleri gerçekleştirmek için gönüllü, yapıcı girişimleri içeren gayri resmi(informel) bir liderlik tarzı olarak görülmektedir. Sorumluluk alma davranışı değişim odaklı ve statükoyu değiştirme girişimlerini içermektedir (Premeaux, 2001: 7). Sorumluluk alma, açıkça konuşma davranışına benzemekte ve örgüt içi fonksiyonları iyileştirmeyi amaçlamaktadır. Açıkça konuşma davranışı, çalışanların fikirlerini dile getirmesine odaklanırken, sorumluluk alma davranışı ise çalışanların hem fikirlerini dile getirmesine hem de işlerin yapılma şeklini değiştirmesini amaçlayan davranışsal çabalarına odaklanmaktadır. Ayrıca, sorumluluk alma davranışı açıkça konuşma davranışına göre daha riskli olarak görülmektedir (Premeaux, 2001: 7; Premeaux ve Bedeian, 2003: 1538; Göktaş Kulualp, 2016: 749).

Sorumluluk alma davranışı, ilkeli örgütsel muhalefet ve whistleblowing davranışlarından farklıdır. İlkeli örgütsel muhalefet ve whistleblowing değişimin örgütsel açıdan fonksiyonel olup olmadığını dikkate almamakta ve üst düzey örgütsel ilgiden kaynaklanırken; Sorumluluk alma davranışı ise, örgütün gelişim ihtiyacı sonucunda ortaya çıkmaktadır. İlkeli örgütsel muhalefet ve whistleblowing'in amacı olumsuz bir durumun ortaya çıkarılması, eleştirilmesi ve bu durumu çözmeye yönelik girişimlerde bulunulmasını amaçlar iken; sorumluluk alma davranışı ise olumlu bir şeyi gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Sorumluluk alma davranışı, ilkeli örgütsel muhalefet ve whistleblowing'den farklı olarak yalnızca örgüt içi ve örgütsel kabul yöntemleriyle meydana gelmekte ve diğer davranış tarzlarına oranla değişim odaklı ve örgütün gelişmesine katkıda bulunmaktadır (Durak, 2013: 116).

2.5. İlkeli Örgütsel Muhalefet

Graham (1986: 2), ilkeli örgütsel muhalefeti "çalışanların örgütsel statükoyu protesto etmek veya değiştirmek için mevcut politika veya uygula-

maya karşı bireylerin duruş çabası" olarak tanımlamaktadır. İlkeli örgütsel muhalefetin, örgüt üyelerinin kişisel olmayan değerler sistemine dayanan değerlendirmelerinden kaynaklandığını savunmaktadır (Premeaux, 2001: 4). Başka bir ifadeyle, ilkeli örgütsel muhalefet "örgüt içerisindeki mevcut statükoyu değiştirmek ve uygulanan politikalara karşı çalışanların tepki göstermesi" olarak ifade edilmektedir (Dilek, 2014: 12).

İlkeli örgütsel muhalefet ilkelere aykırıdır ve mevcut politikaları veya uygulamaları değiştirmeye yöneliktir. Açıkça Konuşma Davranışı ise, ilkeli muhalefet üzerine kurulu değildir ve sadece mevcut politikaları, uygulamaları ve prosedürleri iyileştirmek amacıyla bunları tamamen değiştirmeye çalışmak yerine öneriler sunmak ya da alternatifler belirtmekle ilgilenmektedir. Ayrıca, İlkeli örgütsel muhalefet yapıcı eleştiri sunmaktan ya da kurum içinde dile getirilmeyen protestolardan örgüt dışı izleyicilere rapor vermeye, engelleme eylemlerine ya da protesto için istifa etmek gibi çeşitli biçimlerde olabilmektedir. Buna karşılık, açıkça konuşma davranışı ise, yalnızca birinin görüşünün veya bakış açısının ifadesidir (Premeaux, 2001: 4).

Çalışanlar işle ilgili herhangi bir konuya muhalefet ettikleri takdirde yöneticilerinin bu durumu hoş karşılamayacaklarını veya cezalandırılacaklarına inanıyorlarsa ilgili örgütte ilkeli örgütsel muhalefet davranışı azalmaktadır. Çalışanların mevcut statüye karşı çıkma veya değiştirme davranışlarının yöneticileri tarafından olumlu karşılanacağını algılamaları durumunda bu tarz davranışların sayısı artmaktadır (Çakıcı, 2010: 15). İlkeli örgütsel muhalefet örgüt içindeki etik değerlerin kurumsallaşması ve bu konuyla ilgili standartların yükseltilmesi açısından son derece önem arz etmektedir. Dolayısıyla, bu yönde çaba gösteren çalışanların üst yönetim tarafından değerli ve önemli algılanması gerekmektedir (Atasever, 2013: 56).

2.6. Whistleblowing

Whistleblowing" kavramı, örgüt içinde, yasa dışı ve etik değerlere uygun olmayan davranış ve eylemlerin, gerekli önlemlerin alınması amacıyla gerek işletme içi, yeterli gelmediği takdirde de işletme dışına bildirilmesi şeklinde ifade edilmektedir (Çiğdem, 2013: 95). Ayrıca çalışanların, işverenlerinin kontrolündeki kurallara aykırı, yasal ve ahlaki olmayan uygulamaları çözme güç ve yetkisine sahip iç ve dış otoritelere bildirilmesidir (Miceli ve Near, 1985: 525; Premeaux, 2001: 4).

Sorun bildirme davranışı, şimdiki ya da daha önce örgütte çalışan kişiler tarafından, iş yerinde işlenen suçların, ihmallerin, yasa dışı faaliyetlerin veya etik olmayan uygulamaların tamamen kamu yararını gözeterek şirket

yetkililerine, devlet otoritelerine veya medyaya ifşa edilmesini kapsamaktadır (Lewis, 1995: 208; Boone ve Kurtz, 2011: 43).

Whistleblowing, örgüt içinde yaşanan yasa veya etik dışı davranış ve eylemlere karşı sessiz kalmak yerine, bunun ortadan kaldırılması için mücadele etmek ve yüksek bir kişisel sorumluluk ahlakının gereği olan üstün bir "sivil erdem" davranışıdır (Aktan, 2006: 11). Ancak, uygulamada çalışanların örgüt içindeki yasa dışı veya etik dışı uygulamaları raporlamaları ve ifşa etmeleri bazı riskler içermektedir (Durak, 2013: 116). Bu bağlamda "whistleblower" lar, maalesef çoğu zaman örgütlerde "hain, gammaz, ispiyoncu, problem çıkaran vb." suçlamalara maruz kalmakta ve "işten atılma, dışlanma, psikolojik şiddet, aşağılanma, misilleme vb." risklerle karşı karşıya kalmaktadırlar (Aktan, 2006: 11).

Çalışan sesliliği davranışı sorun bildirmeden farklıdır. Sorun bildirme eleştirinin yanı sıra olumsuz bir eylemi durdurmaya yönelik iken çalışan sesliliği ise, daha çok yapıcı değişikliği desteklediği belirtilmiştir. Ayrıca whistleblowing, ciddi bir ihlali içeren etik boyutunu ifade ederken, çalışan sesliliği ise işle ilgili fikir ve görüşlerin ifade edilmesine odaklanmaktadır (Brinsfield vd., 2009: 12; Erdoğan, 2011: 28).

3. Çalışan Sesliliğinin Boyutları

Çalışan sesliliğini örgütsel sessizlik bağlamında inceleyen Van Dyne vd. (2003: 1379), Kabul Edilmiş Seslilik, Savunma Amaçlı Seslilik ve Örgüt Yararına Seslilik olmak üzere çalışan sesliliğinin üç boyutu olduğunu belirtmektedirler.

3.1. Örgüt Yararına Seslilik (Prosocial Voice)

Örgüt yararına seslilik; bireyin işle ilgili olarak bilgi, fikir ve düşüncelerini örgüt içerisinde iş birliği çerçevesinde paylaşması ve dile getirmesi olarak tanımlanmaktadır (Van Dyne, vd., 2003: 1371). Başka bir ifadeyle, bireyin içinde bulunduğu durumu sadece eleştirmekten ziyade örgütün yararına ve daha iyi şartların oluşması niyetiyle iş birliğine dayalı ve değişim odaklı olarak duygu, düşünce ve fikirlerini dile getirmesi olarak tanımlanmaktadır (Moeidh vd., 2015: 268). Dolayısıyla, Prososyal seslilik davranışı iş birliğine dayalı, bilinçli, proaktif ve diğer odaklı bir davranış olarak ifade edilmektedir (Van Dyne ve LePine, 1998: 108). Bu davranış biçiminin temel amacı, bireyin örgüte ve çalışma arkadaşlarına fayda sağlamasıdır (Van Dyne vd., 2003: 1371). Ayrıca, örgütün çevresinde var olan zararlardan minimum bir şekilde etkilenmesi veya örgütün olumlu bir şekilde değişime uğramasını sağlamayı amaçlamaktadır (Budak, 2015: 28).

Örgüt yararına seslilik, bilinçli, proaktif olması, bir amaca hizmet etmesi ve çaba gerektiren bir davranış olduğu için örgüt yararına sessizliğe benzemektedir. Örgüt yararına sesliliğin örgütsel vatandaşlık davranışıyla ilişkilendirilmesinin temel nedeni, herhangi bir örgüt tarafından yönlendirilmesine gerek olmaması ve gönüllülük esasına dayalı bir davranış olmasıdır. Bu nedenle örgüt yararına seslilik davranışı, örgütsel vatandaşlık davranışı ile ilişkilendirilmiştir. Organ (1988)' a göre, konuşmak ve değişim için önerilerde bulunma davranışı kişisel risk içermesinden dolayı örgütsel vatandaşlık davranışının bir çeşidi olabileceğini belirtmiştir. Örgütlerdeki (özellikle güç sahibi olanlar) birçok çalışanın içinde bulundukları durumdan memnun olması ve statükoyu korumayı tercih etmesinden dolayı örgüt yararına seslilik davranışı, bireyler tarafından tamamen gerekli ve olumlu bir davranış olarak algılanmamaktadır (Van Dyne vd., 2003: 1371). Bu bağlamda, örgüt yararına seslilik davranışı; grup içindeki diğer çalışanların da fayda sağlayabileceği, mevcut sorunlara yönelik alternatif yaratıcı çözüm yolları sunabileceği, işbirliğine dayalı olarak ve değişim odaklı fikirlerin ifade edilebileceği bir ortam sunmaktadır (Van Dyne vd., 2003: 1371; Göktaş Kulualp, 2016: 747). Ayrıca, prososyal seslilik davranışı; örgütlere çevrelerindeki fırsat ve tehditleri belirlemelerine ve çalışanların görüş ve önerileri yardımıyla kendilerini geliştirmelerine olanak tanımaktadır (Adelman, 2010: 34; Moeidh vd., 2015: 268).

3.2. Savunma Amaçlı Seslilik (Defensive Voice)

Savunma amaçlı seslilik davranışı, çalışanların kasıtlı olarak korku temelli ve kendini koruma amacı ile yapılan davranışları içermektedir. Çalışanların kendisini koruma amacıyla iş ile ilgili, görüş, bilgi ve önerilerini sözlü olarak ifade etmeleri olarak tanımlanmaktadır (Van Dyne vd., 2003: 1371). Savunma amaçlı seslilik, çalışanların kötü muamele gördükleri veya haksız davranışlara maruz kaldıkları yönündeki şikayet ve eleştirilerini ifade etme davranışı olarak belirtilmektedir. Ayrıca savunma amaçlı seslilik davranışı sözlü iletişim üzerinde yoğunlaşmaktadır (Ellis vd., 2009: 38).

Savunmacı amaçlı sesliliği örgüt yararına seslilikten ayıran en önemli özellik güdüdür (motive). Örgüt yararına seslilik diğer odaklıdır ve özgecilik gibi iş birliğine dayalı güdülere dayalıdır. Buna karşın, Savunma amaçlı seslilik ise kendini-korumaya dayalıdır. Kendini-koruma davranışı; güvenli kararlar verme, kendini güvende hissetme, daha az kişisel sorumluluk alma ve sonuçları dış faktörlere bağlama olarak karakterize edilen bir davranıştır. Dolayısıyla çalışanlar, örgüt içindeki problemleri tartışmanın bir sonucu olarak cezalandırıcı sonuçlar doğurmasından korktukları durumlarda, dikkat dağıtmaya çalışma (Van Dyne vd., 2003: 1371-1372) ve başkalarını suçlama gibi olumlu gelişmeleri vurgulamak, problemleri odak noktası olmaktan çıkarmak gibi kendilerini korumaya yönelik savun-

ma davranışlarına girerek tepki göstereceklerdir (Özçınar vd., 2015: 159; Chou ve Barron, 2016: 1725).

3.3. Kabul Edilmiş Seslilik (Acquiescent Voice)

Kabul edilmiş seslilik; işle ilgili düşünce, bilgi ve fikirlerin kasıtlı olarak söylenmesi açısından savunma amaçlı seslilik ve örgüt yararına seslilik ile benzerlik göstermektedir. Ancak kabul edilmiş seslilik davranışı daha az proaktif olması nedeniyle diğer seslilik türlerinden farklılık göstermektedir. Kabul edilmiş seslilik, itaat hislerine dayanan, iş ile ilgili düşünce, bilgi ya da görüşlerin sözlü ifadesi olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca, kabul edilmiş seslilik çalışanların herhangi bir fark yaratamayacaklarına dayanan serbest bir davranıştır. Bu nedenle, düşük seviyede öz-yeterlilikten kaynaklanan anlamlı herhangi bir değişimi etkilemek için anlaşma ve destek ifadesi olarak tanımlanabilir (Van Dyne vd., 2003: 1373). Başka bir ifadeyle, çalışanlar kendilerine güvenlerinin az olması, konuşmalarının anlamlı bir fayda sağlamayacağı ve değişim için yeterli olmadıkları düşüncesiyle diğer çalışanlarla aynı görüşte olduğunu, onları desteklediklerini veya grupla birlikte hareket etme kararını ifade edebilmektedir.

Kabul edilmiş seslilik davranışı gösteren çalışanların kendilerine olan güvenleri azdır ve kendi fikirlerinin doğruluğuna güvenmedikleri için örgütte içinde hâkim olan görüş ve düşüncelerin doğruluğunu kabul ederek grupla birlikte hareket etmekte ve bu düşüncelerini açık bir şekilde ifade etmektedirler (Budak, 2015: 26). Kabul edilmiş seslilik davranışında; özgüven problemi yaşayan ve değişim için gerekli yetkinliğe sahip olmadığını düşünen çalışanlar, bu düşüncelerinden dolayı genellikle grup tarafından verilen kararlara uyum sağlama yönünde eğilim göstermektedirler (Önal, 2015: 100).

KAYNAKÇA

Adelman, K. S. (2010). Employee Voice And Upward Communication: A Phenomenological Collective Case Study Of Leadership Behaviors in Performance Excellence Award Winning Health Organizations. Doctoral Dissertation, School of Business and Technology, Capella University.

Aktan, C. C. (2006). Organizasyonlarda Yanlış Uygulamalara Karşı Bir Sivil Erdem, Ahlaki Tepki ve Vicdani Red Davranışı: Whistleblowing. Mercek Dergisi, 1(13), 1-13.

Armstrong, M. (2006). A Handbook Of Human Resource Management Practıce. Kogan Page Limited.

Atasever, M. (2013). Yıldırmanın Örgütsel Sessizlik Üzerine Etkisi ve İşletmelerde Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı.

Benson, J. ve Brown, M. (2010). Employee Voice: Does Union Membership Matter?. Human Resource Management Journal, 20(1), 80-99.

Boone, L.E. ve Kurtz, D.L. (2011). Contemporary Business. Fourteenth Edition, John Wiley & Sons, USA.

Boxall, P ve Purcell, J (2003) Strategic Human Resource Management. Palgrave Macmillan, Basingstoke.

Brief, A. ve Motowidlo, S. J. (1986), Prosocial Organizational Behaviour. Academy of Management Review, 11, 710-725.

Brinsfield, C. T., Edwards, M. S. ve Greenberg, J. (2009). Voice And Silence in Organizations: Historical Review And Current Conceptualizations. Voice And Silence in Organizations, 1. 1-33.

Budak, Ö. S. (2015). Kamu Kurumlarında Örgütsel Sessizlik, Etik İklim ve Yönetim Tarzları Alt Boyutları İlişkilerinin İncelenmesi: Erzurum Sağlık Sektöründe Örnek Bir Uygulama. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı.

Bulut, H. (2016). Liderlik Tarzlarının Çalışan Sesliliğine Etkisi: Kamuda Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Kara Harp Okulu Komutanlığı, Savunma Bilimleri Enstitüsü, Savunma Yönetimi Anabilim Dalı.

Chen, L.; Zhang, L. ve Zhao, N. (2015). Exploring The Nonlinear Relationship Between Challenge Stressors And Employee Voice: The Effects Of Leader–Member Exchange And Organisation-Based Self-Esteem. Personality and Individual Differences, 83, 24-30.

Chou, S. Y. & Barron, K. (2016). Employee Voice Behavior Revisited: Its Forms And Antecedents. Management Research Review, 39(12), 1720-1737.

Constantin, E. C. ve Baias, C. C. (2015). Employee Voice Key Factor in Internal Communication. Procedia-Social and Behavioral Sciences, 191, 975-978.

Çakıcı, A. (2007). Örgütlerde Sessizlik: Sessizliğin Teorik Temelleri ve Dinamikleri. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16(1), 145-162.

Çakıcı, A. (2010).“Örgütlerde İş Gören Sessizliği, Neden Sessiz Kalmayı Tercih Ediyoruz?”. Ankara: Detay Yayıncılık.

Çetin, Ş. ve Çakmakçı, C. (2012). Çalışan Sesliliği Ölçeğini Türkçeye Uyarlama Çalışması. KHO Bilim Dergisi, 22(2), 1-19.

Çiğdem, S. (2013). Büro Yönetiminde Whıstleblowing ve Etik İlişkisi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (Özel Sayı), 93-109

Dilek, Y. (2014). Kişilik ve Örgütsel Sessizlik Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yönetimi Ana Bilim Dalı, İşletme Bilim Dalı.

Dundon, T. ve Rollinson, D. (2004). Employment Relations in Non-Union Firms. Routledge is an imprint of the Taylor & Francis Group.

Dundon, T., Wilkinson, A., Marchington, M. ve Ackers, P. (2004). The Meanings And Purpose Of Employee Voice. The International Journal of Human Resource Management, 15(6), 1149-1170.

Durak, İ. (2012). Korku Kültürü ve Örgütsel Sessizlik. Bursa: Ekin Yayınevi.

Durak, İ. (2013). Yöneticilerle Açıkça Konuşabilme Düzeyinin Genel Konuşma Nedenlerine Etkisi: Üniversitelerde Bir Araştırma. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (41), 111-136.

Ellis, J. B., Van Dyne, L., Greenberg, J. ve Edwards, M. S. (2009). Voice And Silence As Observer Reactions To Defensive Voice: Predictions Based On Communication Competence Theory. Voice And Silence in Organizations, 37-61.

Erdoğan, E. (2011). Etkili Liderlik Örgütsel Sessizlik ve Performans İlişkisi. Yüksek Lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı.

Garner, J. T. ve Garner, L. T. (2011). Volunteering An Opinion: Organizational Voice And Volunteer Retention In Nonprofit Organizations. Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly, 40(5), 813-828.

Göktaş Kulualp, H. (2016). Çalışan Sesliliği ile Bazı Kişisel ve Örgütsel Özellikler Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi: Öğretim Elemanları Üzerine Bir Araştırma. Ege Academic Review, 16(4).

Hirschman, A. (1970). Exit, Voice And Loyalty: Responses To Decline in Firms, Organizations, And States. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Lam, C. F. (2013). Direct or Polite? Antecedents and Consequences of How Employees Express Voice. Doctor of Philosophy, Business Administration in the University of Michigan.

LePine, J. A. ve Van Dyne, L. (1998). Predicting Voice Behavior In Work Groups. Journal Of Applied Psychology, 83(6), 853-868.

Lewis, D. (1995). Whistleblowers And Job Security. The Modern Law Review, 58(2), 208-221.

Li, Y. ve Sun, J. M. (2015). Traditional Chinese Leadership And Employee Voice Behavior: A Cross-Level Examination. The Leadership Quarterly, 26(2), 172-189.

Liang, T. L., Liang, T. L., Chang, H. F., Chang, H. F., Ko, M. H., Ko, M. H. ve Lin, C. W. (2017). Transformational Leadership And Employee Voices In The Hospitality Industry. International Journal of Contemporary Hospitality Management, 29(1), 374-392.

Liu, W., Song, Z., Li, X. ve Liao, Z. (2017). Why and When Leaders' Affective States Influence Employee Upward Voice. Academy of Management Journal, 60(1), 238-263.

Liu, W., Zhu, R. ve Yang, Y. (2010). I Warn You Because I Like You: Voice Behavior, Employee Identifications, And Transformational Leadership. Leadership Quarterly, 21, 189–202.

Miceli, M. P. ve Near, J. P. (1985). Characteristics Of Organizational Climate And Perceived Wrongdoing Associated With WhistleBlowing Decisions. Personnel Psychology, 38(3), 525-544.

Millward, N, Bryn, A ve Forth, J (2000). All Change At Work? Routledge, London.

Moaşa, H. (2013). Struggling for Organizational Identity: Employee Voice and Silence. Procedia-Social and Behavioral Sciences, 92, 574-581.

Moeidh, A. T., Shah, F. A., & Al-Matari, E. M. (2015). The Relationship between Prosocial Voice and the Patient Safety Culture in the Saudi Public Hospitals. Asian Social Science, 11(16), 267-277.

Morrison, E. W. (2011). Employee Voice Behavior: Integration And Directions For Future Research. Academy of Management annals, 5(1), 373-412.

Morrison, E. W. (2014). Employee Voice And Silence. Annu. Rev. Organ. Psychol. Organ. Behav., 1(1), 173-197.

Morrison, E. W. ve Milliken, F. J. (2000). Organizational Silence: A Barrier To Change And Development In A Pluralistic World. Academy Of Management Review, 25(4), 706-725.

Ng, T. W. ve Feldman, D. C. (2012). Employee Voice Behavior: A Meta Analytic Test Of The Conservation Of Resources Framework. Journal of Organizational Behavior, 33(2), 216-234.

Organ, D. W. (1988). Organizational Citizenship Behavior: The Good Soldier Syndrome. Lexington, MA: Lexington Books.

Önal, S. (2015). Örgütsel Sessizlik Yabancılaşma İlişkisi: Çanakkale'deki Orta ve Büyük Ölçekli Oteller Üzerine Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı.

Özçınar, M. F., Demirel, Y. ve Özbezek, B. D. (2015). Çalışanların Örgütsel Adalet Algıları ve Örgütsel Sessizlik Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(13), 150-171.

Özgen, I. ve Sürgevil, O. (2009), 'Örgütsel Sessizlik Olgusu ve Turizm İşletmeleri Açısından Değerlendirilmesi'. (Edt:Zeyyat Sabuncuoğlu). Turizm İşletmelerinde Örgütsel Davranış, Bursa: MKM Yayıncılık.

Pekdemir, I., Koçoglu, M. ve Güney, Ç. G. (2013). Birey-Örgüt Uyumunun Açıkça Konuşma Davranışı Üzerindeki Etkisinde Algılanan Yönetici Desteğinin Aracılık Rolü: Mba Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma. İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi, (75), 83-104.

Pinder Craig C. And Harlos Karen P. (2001) "Quiescence And Acquiescence As Responses To Perceıved Injustice", Research In Personnel And Human Resources Management, 20, 331-369.

Premeaux Sonya F. And Bedeıan Arthur G. (2003) "Breaking The Silence: The Moderating Effects of Self-Monitoring in Predicting Speaking Up in The Workplace", Journal of Management Studies 40(6), 1537 – 1562.

Premeaux, S.F. (2001). Breaking The Silence: Toward an Understanding of Speaking up in the Workplace, Doctoral Dissertation, Louisiana State University.

Qi, Y. ve Ming-Xia, L. (2014). Ethical Leadership, Organizational Identification And Employee Voice: Examining Moderated Mediation Process In The Chinese Insurance Industry. Asia Pacific Business Review, 20(2), 231-248.

Tdk.Gov.Tr, 25.02.2016 www.tdk.gov.tr-2010 seslilik.

Thibaut, J. ve Walker, L. (1975). Procedural Justice: A Psychological Analysis. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Travis, D. J., Gomez, R. J., & Barak, M. E. M. (2011). Speaking Up And Stepping Back: Examining The Link Between Employee Voice And Job Neglect. Children and Youth Services Review, 33(10), 1831-1841.

Van Dyne, L. ve LePine, J. A. (1998). Helping And Voice Extra-Role Behaviors: Evidence of Construct And Predictive Validity. Academy of Management journal, 41(1), 108-119.

Van Dyne, L., Ang, S. ve Botero, I. C. (2003). Conceptualizing Employee Silence And Employee Voice As Multidimensional Constructs. Journal of Management Studies, 40(6), 1359-1392.

Van Dyne, L., Cummings, L. L. ve McLean Parks, J. (1995). Extra-Role Behaviors: In Pursuit Of Construct And Definitional Clarity (A Bridge Over Muddied Waters). (Edt: L. L. Cummings & B. M. Staw). Research In Organizational Behavior (17, 215-285). Greenwich, CT: JAI Press.

Waldron, V. R. (1999). Communication Practices Of Followers, Members, And Protégés: The Case Of Upward Influence Tactics. Annals of the International Communication Association, 22(1), 251-299.

Withey, M. J. Ve Cooper, W. H. (1989). Predicting Exit, Voice, Loyalty, And Neglect. Administrative Science Quarterly, 34, 521−539.

Yoon, H. J. (2012). Predicting Employee Voice Behavior: An Exploration Of The Roles Of Empowering Leadership, Power Distance, Organizational Learning Capability, And Sense Of Empowerment in Korean Organizations. Doctoral Dissertation. The Faculty Of The Graduate School Of The Unıversıty Of Mınnesota.

Yurtseven, O. (2016). Çalışanların Örgütsel Adalet Algılarının Örgütsel Sessizlik Üzerine Etkisi: Konaklama İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi. Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Zhang, Y., Huai, M. Y. ve Xie, Y. H. (2015). Paternalistic Leadership And Employee Voice in China: A Dual Process Model. The Leadership Quarterly, 26(1), 25-36.

HAK TEMELLİ YAKLAŞIM ÇERÇEVESİNDE SIĞINMACI VE MÜLTECİLERİN HAKLARINA YÖNELİK BİR DEĞERLENDİRME

Mehmet KIRLIOĞLU[1], Sinan AKÇAY[2]

1 Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, drkirlioglu@gmail.com
2 Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, sinannakcay@gmail.com

HAK TEMELLİ YAKLAŞIM ÇERÇEVESİNDE SIĞINMACI VE MÜLTECİLERİN HAKLARINA YÖNELİK BİR DEĞERLENDİRME

Mehmet KIRLIOĞLU[1], Sinan AKÇAY[2]

GİRİŞ

Tarihi çok eskilere dayanan mültecilik ve sığınmacılık kavramı 20. yy. da yaşanan savaşlar, çatışmalar ve siyasi değişimler sonucu ortaya çıkıp birçok coğrafyada etkili hale gelmektedir. Mülteci ve sığınmacı kavramının böylece uluslararası hukukta yerini aldığı vurgulanmaktadır (Tekin, 2009: 1; Korkut, 2010: 1; Urk, 2010: 30; Delen-Erdemir, 2013: 13). Bu kavramlar ile ilgili olgular ilk olarak Milletler Cemiyeti'nin 1933 tarihli "Mültecilerin Uluslararası Statüsü" ve 1938 tarihli "Almanya'dan Gelen Sığınmacıların Statüsü" antlaşmalarında yer aldığı gözlenmektedir. Bu sözleşmeler az sayıda ülke tarafından imzalanmakla birlikte antlaşmalarda çok fazla çekinceye yer verilmesiyle sebebiyle yeterli bulunmamıştır. Aynı zamanda her iki antlaşmanın mültecilere karşı asıl amacının destek ve güvenli ortam sağlama olduğu ve mültecilere yönelik amaçları arasında hukuki bir düzenleme taşımadığı ifade edilmektedir (Korkut, 2010: 15). Bu konunun etraflıca ele alınması ise Milletler Cemiyeti döneminde gerçekleşmektedir. Ancak yapılan görüşmeler sonucu bu konu çözüme ulaşamamıştır. Çalışmalar BM döneminde de sürmüştür. İlk olarak İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi yayınlanmış sonrasında BMMYK kurulup Mültecilerin Hukuki Durumuna İlişkin Sözleşme oluşturulmuştur (Keskinkaya, 2010: 149; Büyükçalık, 2014: 224-225; Dürgen, 2015: 119). BMMYK kuruluşu yalnızca üç yıllığına oluşturulmuştur ancak II. Dünya Savaşı sonrası birçok insan, ideolojik nedenler ve bazı ülkelerdeki istikrarsızlık sebebiyle yurtlarından göç etmek zorunda kalmıştır. Bunun sonucunda mülteci probleminin yalnızca savaş ile birlikte ortaya çıkmadığı görüşüne varılarak BMMYK'nın faaliyet süresi uzatılmış ve ek olarak 1967 Protokolü yürürlüğe girmiştir (Ünlü, 2007: 84; Tekin, 2009: 2; Korkut, 2010: 1).

Uluslararası hukukta mülteci tanımının sadece III. Dünya ülkelerinde gerçekleşen olaylar sebebiyle yurtlarından göç eden bireylere uygulanamadığı gerekçesi ile tanım eksik bulunmuştur (Akalın, 2013: 101; Delen-Erdemir, 2013: 1). Tanımın eksik kalması sebebiyle bölgesel antlaşmalarla mülteci tanımı zenginleştirilmiştir. Bölgesel antlaşmalara örnek olarak

1 Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, drkirlioglu@gmail.com

2 Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, sinannakcay@gmail.com

Mültecilere Karşı Muameleye İlişkin İlkeler, BM Ülkesel Sığınma Bildirisi, Afrika Birliği Örgütü Sözleşmesi, Avrupa Konseyi Ülkesel Sığınma Bildirisi, Cartagena Mülteciler Bildirisi ve Arap Ülkelerinde Mültecilerin Durumunu Düzenleyen Arap Sözleşmesi verilmiştir (Akalın, 2013: 101). Bölgesel bir oluşum içerisinde yer alan AB, göç ve mültecilik olgusuna gündeminde yer vermiştir (Delen-Erdemir, 2013: 46; Kariman, 2015: 38). Avrupa Birliğinin bu konuya yer vermesi 1997 yılında Amsterdam Antlaşması ile gerçekleşmiştir. Antlaşmada göç ve mülteci konusuna öncelik verilmekle birlikte antlaşmanın taraf ülkelerini ilgilendiren maddelerin yer aldığı ifade edilmiştir (Kariman, 2015: 38). Sonuç olarak mültecilere birçok uluslararası ve bölgesel sözleşmelerde yer verilmekle birlikte bunlar arasında İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (1948), Uluslararası Sivil ve Politik Haklar Sözleşmesi (1966), Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (1966), Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (ek 7-1950) ve Vatansız Kişilerin Statüsüne İlişkin Sözleşme (1954) sayılabilir (Önal, 2015: 35-37).

Türkiye'ye bakıldığı zaman ise mülteci konusunun çok eskilere dayandığı belirtilmektedir. Günümüzde ise Türkiye'nin hukukunda mülteci konusunda mevzuatın yetersiz olduğu gözlemlenmektedir (Tekin, 2009: 136). İlk olarak 2510 sayılı İskan Kanunu'nda göç olgusuna yer verilmiştir. İskan Kanunu'nda sadece soyu ve kültürü Türklere dayanan kişilerin Türkiye'de bulunmasına ve Türk vatandaşlığından yararlanmasına imkan sağlamaktadır (Tekin, 2009: 1; Korkut, 2010: 105-106). 1951 yılında ise Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme'sini TBMM onaylanmıştır. Mültecilerin Hukuki Statüsüne Dair Protokol ise Bakanlar Kurulunun onayı ile kabul edilmiştir (Tekin, 2009: 10; Kalaycı, 2016: 6). Ancak Türkiye 1951 Cenevre Sözleşmesi ve 1967 New York Protokolü'nü coğrafi çekince ile imzalamıştır. Bunun sonucunda yalnızca Avrupa'dan gelen kişileri mülteci olarak tanıma, Avrupa dışından gelenlere ise geçici olarak ikamet sağlama yoluna girdiği belirtilmiştir (Ünlü, 2007: 221; Korkut, 2010: 27-28; Urk, 2010: 28; Ansen, 2012: 137-138; Gürle, 2012: 63; Akalın, 2013: 102-103; Yıldız, 2013: 145; Büyükçalık, 2014: 227; Dürgen, 2015: 120). Bu çekince ile Türkiye'nin tampon bölge olmasının önüne geçileceği vurgulanmaktadır (Ansen, 2012: 137-138; Akalın, 2013: 102-103). Coğrafi sınırlamanın kaldırılması ile ülkemizin mali düzeninin, toplum yapısının ve demografik yapının zarar göreceği düşünüldüğü için coğrafi sınırlamayı kaldırmayacağı ifade edilmektedir (Urk, 2010: 74; Ansen, 2012: 137-138). Ancak Türkiye Avrupa Birliği'ne üye olur ise "külfet paylaşımı" koşulu ile coğrafi çekinceyi kaldıracağını vurgulamıştır (Urk, 2010: 74).

Cenevre Sözleşmesi'ne bakıldığı zaman mültecilerin edindiği haklar; ayrımcılık yapılmaması, din özgürlüğü, taşınır/taşınmaz mülkiyet edinme,

sözleşmeye taraf devletlerin sınırlarındaki mahkemelere erişim, çalışma, barınma, eğitim, kamu yardımı ve sosyal güvenlikten yararlanma, ülkeden kovulmama gibi sıralanmaktadır (Urk, 2010: 28; Kalaycı, 2016: 5). Kısacası Cenevre Sözleşmesi'nde öncelikli olarak iki başlık üzerinde önem ile durulmaktadır. Bunlar coğrafi kısıtlama ve geri gönderilmeme ilkesidir (Urk, 2010: 28-29).

Aynı zamanda Türkiye Avrupa dışından gelenler için geçici sığınma hakkı sağlamaktadır (Tekin, 2009: 14; Korkut, 2010: 106; Kap 2014: 2-3; Dürgen, 2015: 74). Türkiye'deki mülteci ve sığınmacılarla ilgili düzenlemelerin yer aldığı ilk iç hukuk belgesi 1994 İltica Sığınma Yönetmeliği olduğu belirtilmektedir. Bu yönetmeliğe göre mülteci olarak tanınmaları için yetkili makamlara başvurmaları gerektiği bildirilmektedir. Yasal yollardan giriş yapan kişi istediği yerdeki emniyet makamına başvuruda bulunurken yasal yollarla giriş yapmayan kişi ilk giriş yaptığı yerdeki emniyet makamına en kısa zamanda başvurması gerektiği vurgulanmıştır. Aynı zamanda yasal yollardan giriş yapan kişi ülkede istediği yerde ikamet ederken yasal yollarla giriş yapmayan kişi belirtilen yerde ikamet etmek zorundadır (Büyükçalık, 2014: 169-170). Son olarak ülkemizdeki iç hukuk düzenlemeleri arasında Mülteci Misafirhaneleri Yönetmeliği gösterilebilir. Bu yönetmelik ile yasal ya da yasal olmayan yollarla giriş yapan kişilerin üçüncü bir ülkeye gidecekleri vakte kadar veya Türkiye'de yaşama talebinde bulunan yabancılar, işlemleri sonuçlanıncaya kadar ihtiyaçlarını karşılayacak hizmetlerden yararlanırlar (Urk, 2010: 49-50). Üstelik Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (2013) ile göçmenlere mülteci, şartlı mülteci, ikincil koruma ve geçici koruma statüleri de tanınmaktadır (Dürgen, 2015: 1). Sonuç olarak mülteci hukuku Türkiye'de düzenlenmemiş bir hukuk sistemi içerisinde yer almaktadır (Keskinkaya 2010: 150).

Sığınmacı ve Mültecilere Yönelik Çalışmalarda Hak Temelli Yaklaşım

Hak temelli yaklaşım, uluslararası insan hakları standartlarına normatif olarak dayanan ve insan haklarının geliştirilmesi ve korunması yönündeki süreci içeren bir çerçevedir. Yaklaşım kalkınma sorunlarının merkezinde olan eşitsizlikleri analiz etmeyi ve kalkınma sürecini engelleyen ayrımcı uygulamaları ve gücün adaletsiz dağılımını gidermeyi amaçlamaktadır (Benest, 2010: 11). Hak temelli yaklaşım insanların haklarını bilmelerini ve talep etmelerini teşvik etme niteliği taşımakta; haklara saygı gösterilmesi, korunması ve yerine getirilmesinden sorumlu kişi ve kurumların da hesap verebilirliklerine dikkat çekmektedir.

Hak temelli yaklaşım, evrensel olarak kabul edilen insan hakları ilkelerinin önemine dikkat çekerek insanların kendi hayatlarını etkileyecek

karar alma mekanizmalarına katılmaları esas almakta ve insan haklarının korunması ve uygulanması için herkesi sorumlu tutmaktadır. Yaklaşıma göre sorun, bütüncül bir yaklaşımla ele alınmadan ve insanların temel haklarına erişimindeki sorunlar ortaya konmadan başarıya ulaşılamaz. Ayrıca yaklaşım her türlü ayrımcılık ve barışçıl bir yaşamı engelleyen eşitsizliği de reddetmektedir (Çiftçi, 2012: 21). Hak temelli yaklaşıımın temel özelliklerini Libal ve Harding (2015) aşağıdaki gibi ele almaktadır:

- Kaynakların ve gücün adil bir şekilde dağıtılmasını sağlayacak olan insan haklarının gerçekleştirilmesini amaçlar.
- Haklara ilişkin yasal yükümlülükler motivasyon kaynağıdır.
- Hükümetler, hükümetlerarası örgütler, uluslararası sivil toplum kuruluşları ve transnasyonel şirketler hak temelli yaklaşımın gerçekleştirilmesinde sorumluluk taşımaktadır.
- Bireylerin ve grupların haklarını talep etme konusunda güçlendirilmelerini içeren katılımcı bir sürece odaklanır.
- Güç ilişkilerinin değişmesi gerektiğini savunur.
- Toplumun bütün üyeleri hedef kitle olarak görülmekle beraber ötekileştirilmiş gruplara yönelik bir vurgu söz konusudur.
- Müdahaleler belirtilerin azalmasını sağlarken temel yapısal nedenlere cevap verir.

Hak temelli yaklaşım sığınmacı ve mülteciler de dahil olmak üzere dezavantajlı konumda olan birey ve grupların hak sahibi özneler olarak güçlendirilmesi, hak talebinde bulunabilmeleri, yasal haklar ve bu haklara erişim konusunda bilinçlendirilmesi, karar verme süreçlerine dahil edilmeleri ve en önemlisi insan onuru ve değerine yaraşır bir yaşam sürdürebilmeleri açısından büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla sığınmacı ve mültecilerin insan haklarının korunması ve geliştirilmesi, sığınmacı ve mültecilerle yapılan mesleki çalışmalarda hak temelli yaklaşımının benimsenmesini gerektirmektedir. Bu çalışmada da hak temelli yaklaşımdan hareketle sığınmacı ve mültecilerin sahip olduğu haklar ulusal ve uluslararası mevzuat çerçevesinde ele alınacaktır.

Eşitlik Hakkı

Toplumsal haklar, toplumsal eşitsizliklerini azaltmayı amaçlayan haklardır. Bu hakların elde edilmesinde devlete çok büyük görevler düşmektedir. Toplumsal haklar bakımından sığınmacılar ve mülteciler pek çok

problemler ile karşılaşmaktadır. Bu yüzden sığınmacılar ve mülteciler sosyal haklardan yararlanacak kişilerin başında gelmektedir. Sosyal haklardan biri olan ayrımcılık yapılmaması ilkesi İHEB'in de amaçları arasında yer almaktadır (Urk, 2010: 32-42). Aynı zamanda BMMYK'nın işlevleri arasında mülteci ve sığınmacılara eşit davranılması ve mülteciler arasında ayrımcılık yapılmaması bulunmaktadır (Kartal-Başcı, 2014: 276).

Anayasamızın 10. Maddesine göre; "Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep vb. sebeplerle ayrım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir" (Keskinkaya, 2010: 59; Can Yaşar vd., 2014: 10). Aynı zamanda Anayasamızda cinsiyet ve dini ayrımcılığın yapılmayacağı vurgulanmıştır (Keskinkaya, 2010: 59-79). Sonuç olarak ulusal ve uluslararası antlaşmalarda sığınmacı ve mültecilere yönelik ayrımcılık yapılmaması ilkesi göz önünde bulundurulmuştur (Urk, 2010: 32).

Vatandaşlık ve Askerlik Hakkı

Türk vatandaşı olmak isteyen mülteci/sığınmacılar, 5901 sayılı Yeni Türk Vatandaşlığı Kanununun 11. maddesindeki özelliklere sahip olduğu takdirde Türk vatandaşı olabilmektedir. Kanuna göre Türk vatandaşı olmak için ergin ve muhakeme gücüne sahip, iyi ahlaklı, sağlık bakımından tehlike oluşturmayan, yeterli düzeyde Türkçe konuşabilen, kendisinin ve bakmakla yükümlü olduğu kişilerin geçimini sağlayabilecek geliri ya da mesleği olan, millî güvenlik ve kamu düzeni açısından engel oluşturmayan bir kişi olmak ve bunun yanı sıra Türkiye'de beş sene kesintisiz ikamet etmek ve yerleşmeye kararlı olduğunu davranışlarıyla doğrulamak gerekmektedir (Keskinkaya, 2010: 121).

Askerlik konusunda ise ülkemizde Türk vatandaşı olmayan göçmen ve mültecilerin askerlik görevleri bulunmamaktadır fakat Türk vatandaşlığını kazandıkları takdirde 1111 sayılı Askerlik Kanunu hükümlerine göre askerlik prosedürleri uygulanmaktadır. Bu kanunun 2. maddesine göre Türk vatandaşlığına giren mülteciler vatandaşlığa kabul edildikleri tarihte hangi yaştalarsa o yaştaki Türk erbaş ve er gibi askerliklerini yaparlar (Keskinkaya, 2010: 122).

İkamet ve Sığınma Hakkı

İnsanlar yüzyıllardır baskı ve eziyet korkusuyla göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu durum hedef ülkeler açısından birçok soruna neden olmuştur. Geçerli nedenlere dayanan bu yer değiştirmelerin yol açtığı problemlere uluslararası toplum kayıtsız kalmamış, çeşitli düzenlemelerle herkesin sığınma hakkına sahip olması sağlanmıştır. Böylece haklı sebeplerden dolayı ülkesini terk etmek zorunda kalan bireyleri koruma sorumluluğu devletlere

verilmiştir (Ansen, 2012: 11-12). Devletlerde ulusal ve uluslararası belgelerle bu sorumluluklarını gerçekleştirmeye gayret etmişlerdir. Öyle ki, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 13. Maddesi'nde ve 1951 Cenevre Sözleşmesi'nin 7, 21, 26, 27 ve 28. maddelerinde ikamet ve sığınmayla ilgili haklar belirtilmiştir (Kalaycı, 2016: 8).

Sığınma hakkına ilişkin ilk düzenleme, 1948 İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde bulunmaktadır. Bu beyannameye göre geçerli bir sebepten dolayı baskı ve eziyet korkusu bulunan kişiler farklı bir ülkeye sığınma hakkına sahip olmakta ve bu kişilerin sığınma hakkının korunması sorumluluğu devletlere yüklenmektedir. Sığınma hakkıyla ilgili diğer uluslararası belgeler ise Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Cenevre Sözleşmesi ve 1967 Protokolü'dür (Ansen, 2012: 1; Kalaycı, 2016: 1). 1951 Mülteci Sözleşmesi'nde ve Cenevre Sözleşmesi'nin 21. maddesinde mültecilerin konut edinmesi hakkında kendileriyle aynı şartlara sahip yabancılarla eşit değerlendirilerek denk bir prosedürün uygulanacağı belirtilmektedir (Büyükçalık, 2014: 149; Dürgen, 2015: 71). Yalnızca uluslararası değil bölgesel alanda da bu konunun altı çizilmiş, uluslararası düzenlemelerde bulunan boşlukları doldurmak için bölgesel düzenlemeler de hazırlanmıştır. Devletler uluslararası sözleşmeleri kabul ederek ve kendi mevzuatlarını oluşturarak sığınmaya ilişkin hukuki düzenlemeler yapmakta, kişilerin sığınma haklarını, serbest seyahat ve oturma özgürlüklerini garanti altına almaktadır (Ansen, 2012: 11-12; Urk, 2010: 45).

Kurulduğu günden bu yana göç ve sığınma konusunda önemli bir ülke olan Türkiye'ye mülteciler, bireysel ya da toplu olarak sığınmaktadırlar. Bu konuyla ilgili Türk mevzuatındaki düzenlemelerin en önemlilerinden bir tanesi 1950 yılında yürürlüğe giren 5863 sayılı Yabancıların Türkiye'de Seyahat ve İkametleri Hakkında Kanunu'dur (Urk, 2010: 49). Bu kanuna göre Avrupa dışından gelip ülkemize sığınan kişiler şartlı mülteci olarak adlandırılmakta olup bu kişilere üçüncü bir ülkeye yerleşene kadar geçici ikamet hakkı verilmektedir. Bu uygulama Avrupa dışından gelenler için ülkemizin uyguladığı, Türkiye'ye özgü bir politikadır (Büyükçalık, 2014: 229). Ayrıca bu kanun en çok 2 yıl süreli olmak, 6 ayda bir yenilemek ve İçişleri Bakanlığı'nın izin verdiği yerlerde ikamet etmek şartıyla mültecilere ikamet ve seyahat hakkı vermektedir (Tekin, 2009: 17; Urk, 2010: 34). Bu kanunun yanı sıra anayasamızın 57. maddesinde ve BM Siyasi ve Medeni Haklar Sözleşmesinin 12. maddesinde de mülteci ve sığınmacıları ilgilendiren konular bulunmaktadır. Konut hakkıyla ilgili hususların açıklandığı, anayasamızın 57. maddesine göre devlet konut ihtiyacını karşılamaya yönelik düzenlemeler yapmakla sorumlu olup konut yapma girişimlerine de destek verme zorunluluğu vardır (Büyükçalık, 2014: 168). Seyahat özgürlüğü ile ilgili hususların açıklandığı BM Siyasi ve Medeni

Haklar Sözleşmesinin 12. maddesine göre ise ulusal güvenliği, kamu düzenini, genel ahlakı, başkalarının hak ve hürriyetini tehdit etmediği sürece herkes seyahat hürriyetine sahiptir (Kalaycı, 2016: 8).

Ayrıca yabancıların sığınma hakları "Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu" ile de güvence altına alınmış olup kimsenin, işkenceye, insanlık dışı veya onur kırıcı ceza ya da muameleye uğrayacağı veya ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi fikirleri dolayısıyla hayatının veya özgürlüğünün tehlikeye gireceği bir yere gönderilmemesi gerektiği özellikle vurgulanmıştır (Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu 2013). Bu kanuna göre ülkemize gelen yabancılar mülteci, şartlı mülteci, ikincil koruma, geçici koruma olmak üzere dört statüye ayrılmakta olup bu statüler tanımlanmıştır. Kanuna göre *"Avrupa ülkelerindeki çeşitli olaylar sebebiyle; ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti ya da siyasi düşünceleri nedeniyle eziyet görmekten korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen"* yabancıya mülteci statüsü verilirken aynı koşullarda bulunan fakat Avrupa dışındaki bir ülkenin vatandaşı olan kişilere şartlı mülteci statüsü verilmektedir. Yine aynı zor koşullarda olan fakat mülteci ya da şartlı mülteci olarak nitelendirilmeyen yabancılar ise ikincil koruma statüsündedir. Diğer taraftan "ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen yabancılara geçici koruma" sağlanabileceğini belirtilmektedir. (Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu 2013).

Sağlık Hakkı

En önemli insan haklarının içerisinde yer alan sağlık hakkı mülteciler ve sığınmacılarında yararlanması gereken haklardan biridir (Önal, 2015: 53). ESKHS'nın sağlık standardı hakkı ile ilgili düzenlemesinde devletlerin sağlık alanında alabilecekleri önlemlerden bahsetmektedir (Büyükçalık, 2014: 150). İlticayı ele alan 1994 Yönetmeliği'nde mülteci ve sığınmacılara sağlık fişi temin edilerek muayene edilebileceklerinden bahsedilmektedir. Aynı şekilde bu yönetmelikte yer alan bulaşıcı hastalık tespiti durumunda valilik tarafından gerekli önlemlerin alınacağı ifade edilmiştir (Büyükçalık, 2014: 181-182).

Ülkemizde de mülteci ve sığınmacılara yönelik çeşitli yasal düzenlemeler bulunmaktadır. Düzenlemelerin başında mülteci ve sığınmacıların sağlık hizmetinden ücretsiz yararlanabileceğinden bahseden ilk düzenleme Bakanlar Kurulu Kararıdır. Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nda sağlık sigortalarından faydalanacak kişiler arasında mülteciler ve vatansızlar da bulunmaktadır (Tekin, 2009: 42; Kalaycı, 2016: 8).

Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nda (2013) *"herhangi bir sağlık güvencesi olmayan ve ödeme gücü bulunmayanların 31/5/2006 tarihli ve 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu hükümlerine tabi"* olacağı belirtilmektedir. Böylece Türkiye, kitlesel olarak sınırlarıma gelen ve Türkiye'ye giriş yapan Suriyelilerin ücretsiz olarak hastanelerden faydalanmasının önünü açmıştır.

Eğitim Hakkı

Ülkemizde yürürlükte bulunan Anayasa'ya göre vatandaş yabancı ayrımı yapılmaksızın herkesin eğitim ve öğrenim hakkı vardır (Büyükçalık, 2014: 195). İç hukuk mevzuatımızda 6-14 yaşlarındaki bütün çocukların eğitim almalarının zorunda olduğu belirtilip herkesin temel eğitime erişim hakkının olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca uluslararası sözleşmelerde de geçici koruma altında bulunanlar da dâhil herkesin eğitim hakkının bulunduğu ve bundan mahrum bırakılamayacağı belirtilerek temel eğitim hakkı güvence altına alınmıştır (Büyükçalık, 2014: 220).

Türkiye'de sığınmacı ve mültecilerin eğitim haklarına ilişkin en geniş kapsamlı düzenlemeler İltica ve Sığınma Yönetmeliği'nin 27. Maddesi'nde bulunmakta olup ülkemizde kaldıkları süre boyunca eğitim görmelerine dair genel hükümler ifade edilmiştir (Kalaycı, 2016: 8). Uluslararası düzeyde ise herkesin eğitim ve öğrenim hakkının bulunduğu İHEB'in 26. maddesi ve ESKHS' nin 13. Maddesinde belirtilerek zorunlu ve en azından temel safhasının parasız olmasının gerektiği vurgulanmış, temel eğitim konusunda devletlerin sorumlu olduğu söylenmiştir (Büyükçalık, 2014: 163-164). Ayrıca 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nun 96. maddesinde yabancıların ülkenin siyasi yapısı, dili, hukuki sistemi, kültürü ve tarihi ile hak ve görevlerinin temel düzeyde öğretildiği kurslara katılabileceği söylenmiştir (Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu 2013). Anayasamıza göre vatandaş yabancı ayrımı yapılmaksızın herkesin eğitim ve öğrenim hakkı olduğu belirtilse de Türkiye, genelde Suriyeli sığınmacıların özelde ise Suriyeli sığınmacıların çocuklarının eğitimini aşamalı olarak düzenlemiştir. Başlangıçta ikamet izni alanların eğitime katılma hakkı bulunurken ikamet izni olmayanlar bu haktan mahrum bırakılmıştır (Milli Eğitim Bakanlığı, 2010). Ülkeye giriş yapan Suriyeli sığınmacı sayısının artmasıyla beraber eğitim sorununu da doğru orantılı bir şekilde artmaya devam etmiştir. Bu nedenle MEB 2013 yılında iki farklı genelge yayınlamıştır. Kartopuna benzer şekilde büyüyen eğitim sorunu ile ilgili neler yapılabileceği belirtilmiştir. Ayrıca 2010 yılındaki genelgeye göre ikamet izni olmadığı için eğitim hakkından yararlanamayan Sığınmacılar ile ilgili çalışma yapılması ve kayıt altına alınması için çeşitli kurum/kuruluşlarla işbirliği yapılması kararlaştırılmıştır. 2014 yılına gelindiğinde

ise MEB tekrar bir genelge yayınlamıştır. Bu genelge ile ikamet izni şartı kaldırılmıştır. Suriyeli sığınmacılara Türkiye'ye girişte verilen "yabancı tanıtma belgesi" eğitim hakkından yararlanmak için yeterli görülmüştür. Ayrıca bu genelge ile geçici eğitim merkezlerinin (GEM) de kurulabileceği karar bağlanmıştır. 2015 yılından itibaren de MEB sığınmacıların eğitimlerine yönelik stratejik planlama yapmaya başlamıştır.

Mülteci ve Sığınmacı Çocuklara Tanınan Haklar

Mülteci hukukunun temeli daha önce belirtildiği üzere 1951 Cenevre Sözleşmesi ve 1967 Protokolü'ne dayanmaktadır. Bu sözleşme ve protokol mültecinin tanımını yapmakta ve mültecilerin asgari haklarını belirlemektedir. Coğrafi kısıtlamaların olması şartıyla Türkiye'de bu sözleşme ve protokolü kabul etmiştir. Ulusal göç mevzuatında çocuklarla ilgili doğrudan bir kanuni düzenleme olmasa da Anayasamızın 90. Maddesine göre, usulüne göre yürürlüğe konulmuş uluslararası antlaşmalar kanun hükmünde oluşu çocuk göçüyle ilgili yasal dayanakları oluşturmaktadır (Gürle, 2012: 19, 67, 260, 261). Bu bağlamda, Cenevre Sözleşmesinde ve Protokolünde çocuk mültecilerle ilgili doğrudan maddeler yer almasa da BMMYK prosedürüne göre çocukların statüsü ailelerinin statüsü ile aynı sayılmakta olup mültecilik durumu ailesi ile aynı kabul edilmektedir. Ailenin mültecilik başvurusu kabul edildiğinde çocukta mülteci olmuş olur (Tekin, 2009: 47). Refakatsiz çocuklar ise Birleşmiş Milletler Mülteci Yüksek Komiserliği'nin güvencesi altında olup hep öncelikli durumdadırlar. Mültecilik talebinde yetişkinlerle eşit sayılıyorsa da temel insan haklarının yanı sıra çocuk olmalarından ötürü çocuk haklarının da oluşu onlara sağlanacak bakım ve korumanın temelinin Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne dayandırılmasına sebep olmuştur. Bu sözleşmenin 22. maddesi doğrudan sığınmacı ve mülteci çocuklara yönelik olup mülteci statüsü kazanmaya çalışan veya mülteci statüsü kazanmış olan çocukların koruma ve insani yardımdan faydalanması için gereken tüm tedbirlerin alınmasını ve çocuğu korumak, ona yardım etmek, ailesi ile yeniden bir araya gelebilmesi için ana-babası ya da ailesindeki diğer kişilerle ilgili bilgi toplamak için işbirliği yapılmasını öngörür (Gürle, 2012: 23-25, 260-261).

Ülkemizde refakatsiz mülteci çocuklara vasi, kayyum veya yasal temsilci atanmaması ile ilgili eleştiriler gündeme gelmektedir. Vesayet ve velayete ilişkin Türk mevzuatı sığınmacı ve mülteci çocuklardan bahsetmiyorsa da refakatsiz çocuklar da mevzuat kapsamına girmektedir. Ayrıca çocukların ülkede kalışlarıyla ilgili olan "SHÇEK Yurtlarında Bakılacak Olan Sığınmacı/Mülteci İle İlgili İşlemler" isimli genelgenin yürürlüğe girmesi, çocuklara yönelik bakım hizmetinin çerçevesinin belirlenmesi açısından önemli bir gelişmedir (Gürle, 2012: 160, 266). Ayrıca Yaban-

cılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nda (2013) da refakatsiz çocuklardan bahsedilmektedir. Refakatsiz çocuklarla yapılacak işlemlerde çocuğun yüksek yararının gözetilmesi ve bu çocuklarla ilgili 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu hükümlerinin uygulanması gerektiği belirtilmektedir.

İstihdam Hakkı

Anayasamızda yabancıların çalışma hürriyeti genel prensip olarak kabul edilmiştir. Anayasamızın 48. Maddesinde herkes istediği alanda çalışma ve sözleşme özgürlüğüne sahip olduğu, 16. Maddesinde ise yabancıların çalışma hakkının uluslararası hukuka aykırı olmayacak şekilde kanunla sınırlandırılabileceği ifadeleri yer almıştır (Koç-Görücü vd., 2015: 74). İltica ve Sığınma Yönetmeliği'nin 27. Maddesi'ne göre ise ülkede kalacakları zaman zarfında olmak koşuluyla, mülteci ve sığınmacıların çalışmaları genel hükümlere bağlanmıştır. Bu hükümler Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun ve buna ilişkin çıkarılan yönetmeliklerle düzenlenmektedir. Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun 5. maddesinde, Türkiye'de en az altı ay ikamet izni olan yabancılar çalışma izni talep edebildiği ifade edilmiştir. Fakat kanunda mülteci ve sığınmacılara özgü hükümler bulunmamaktadır (Kalaycı, 2016: 8). Çalışma hakkı konusunda Anayasamızın güvence altına aldığı noktalardan bir tanesi ise çalışmanın karşılığı olan ücretin adil bir şekilde verilmesidir. Anayasamızın 55. Maddesi bu konuyla ilgili olup adil ücretlerin alınması ve sosyal yardımlardan faydalanılması konusunda devletin gerekli önlemleri almak zorunda olduğu belirtilmiştir (Büyükçalık, 2014: 189). Mültecilerin çalışma hakkına yönelik olup hukuken güvence altına alınan önemli noktalardan bir diğeri ise çalışma izinleridir. 4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun ile yasal dayanaklar oluşturulmuştur. Bu kanuna göre yabancılar Türkiye'de çalışmak için öncelikle izin almalıdırlar (Koç-Görücü vd., 2015: 75-76; Önal, 2015: 55).

Uluslararası alanda ise ILO'nun 97 sayılı "İstihdam Amacıyla Göç Hakkındaki Sözleşmesi" ve 143 sayılı "Göçmen İşçiler Hakkındaki Sözleşmesi" mülteci/sığınmacı çalışanların haklarını garanti altına almayı ve göçmen işçilere yönelik kötü uygulamaların önüne geçmeyi hedeflemektedir. Ayrıca mülteci çalışanlar yerli çalışanlar ile çalışma süresi, ücret, sendika üyeliği bakımından eşit hakka sahip olduklarını da belirtilmektedir (Koç-Görücü vd., 2015: 72). Örneğin geçici koruma sağlanan yabancılar ise çalışma izninin olması ve başvurulan kurumda çalışan geçici koruma sağlanan yabancı sayısı, işyerinde çalışan Türk vatandaşı sayısının yüzde onunu geçmemesi koşuluyla Bakanlığın geçici koruma sağlanan yabancı istihdamı kotası dâhilindeki bir kurumda çalışabilir (Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik 2016). Diğer taraftan Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (2013) ile mülteci veya ikincil

koruma statüsü sahibi kişilere verilecek kimlik belgesinin çalışma izni yerine de geçeceği ifade edilmektedir.

Sosyal Güvenlik Hakkı

Anayasamızın 60. Maddesindeki "Sosyal Güvenlik Hakkı" başlığına göre herkesin sosyal güvenlik hakkının bulunduğu ve devletin bu güvenliği temin edecek gerekli önlemleri alıp teşkilatı kuracağı, sağlık hakkı çerçevesinde herkesin sosyal güvenlik mekanizmalarından faydalanma şansının bulunduğu ifade edilebilir. Anayasamızın 61. Maddesindeki "Sosyal güvenlik bakımından özel olarak korunması gerekenler" başlığında bu hakkın yalnızca Türk vatandaşlara özel bir hak olduğuna dair bir söylem bulunmaması nedeniyle, maddede yer alan özelliklerdeki mültecilerinde anayasamızdaki sosyal güvenlik hakkından faydalanma imkânının bulunduğu ifade edilebilir (Büyükçalık, 2014: 181). Ayrıca 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nda mülteci tanımına yer verildiği görülmektedir. Böylece sağlık güvencesi olmayan mültecilerin genel sağlık sigortası kapsamında değerlendirilmesi belirtilmiştir.

Din Hürriyeti

Mülteciler ve sığınmacılar sığındıkları ülkede özgürce dini inançlarını gerçekleştirebilme hakkına sahiptirler. Toplumların farklı dinsel gruplara saygılı olması, düşünceleri nedeniyle azınlıkta bulunanları koruması, düşüncelerini özgürce ifade etmelerine saygı duyması gerekmektedir (Urk, 2010: 40). Anayasamızın 24. Maddesi'nde herkesin vicdan ve dinî inanç özgürlüğünün olduğu ifade edilmiş ve kimsenin dinî inancı nedeniyle kınanamayacağı ve suçlanamayacağı da belirtilmiştir. Ayrıca 1951 Cenevre Sözleşmesi'nde düşünce ve ifade hürriyetini düzenleyen bir hüküm olmasa da sözleşmenin 33. Maddesi'nde dinî özgürlük ve haklarla ilgili hükümler bulunmaktadır (Kalaycı, 2016: 7). Bunların dışında MSHS madde–18, AİHS madde–9, Amerikan İHS madde–12 gibi diğer uluslararası belgelerde de bu konuya yer verilmiştir (Urk, 2010: 40).

Mülteci ve sığınmacıların din özgürlükleri konusundaki önemli durumlardan bir diğeri de Türkiye'ye İltica Eden veya Başka Bir Ülkeye İltica Etmek Üzere Türkiye'den İkamet İzni Talep Eden Münferit Yabancılar ile Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılara ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik'inin (1994) 20. Maddesinde ifade edilen ölüm ve defin konusudur. 20. Madde de Türkiye'de bulunduğu zaman içerisinde ölen mültecilerin ve sığınmacıların, ülkemizin belirli mezarlıklarında ayrılacak bir yere ya da bulundukları yerde olan kendi mezarlıklarına, kendi din ve adetlerine göre

yapılacak dini törenle defnedileceği ifade edilerek kendilerine din özgürlüğü konusunda olumlu bir hak verilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada hak temelli yaklaşımdan hareketle ulusal ve uluslararası mevzuat çerçevesinde sığınmacı ve mültecilerin hakları ele alınmıştır. Sığınmacı ve mülteciler dil, uyum, barınma, istihdam, eğitim ve sağlık olmak üzere birçok sorunla karşılaşabilmektedir. Söz konusu sorunlar sığınmacı ve mültecilerin iyilik halini ve sosyal işlevselliğini doğrudan etkilemektedir. Sığınmacı ve mültecilerin insan onuru ve değerine yaraşır bir şekilde muamele görmesi insan haklarını temel alan bir yaklaşımın benimsenmesini gerekli kılmaktadır. Bu doğrultuda sığınmacı ve mültecilerle yapılan mesleki çalışmalar hak temelli yaklaşımı odağında bulundurarak planlanmalı ve yaşama geçirilmelidir.

Hak temelli yaklaşım sığınmacı ve mültecileri hak sahibi özneler olarak görmektedir. Dolayısıyla sığınmacı ve mültecilerin sahip olduğu haklar ve bu haklardan nasıl yararlanabilecekleri konusunda bilinçlenmelerini sağlayacak çalışmalar önem taşımaktadır. Diğer bir yandan sığınmacı ve mültecilerin sahip olduğu haklara erişimini zorlaştıran etmenler tespit edilerek, haklara erişimi kolaylaştıracak mekanizmalar oluşturulmalıdır.

Sığınmacı ve mültecilerin sahip oldukları haklar konusunda bilinçlendirilmesi önemli olmakla birlikte, hak ihlalleri durumunda yardım edici mesleklerin savunuculuk çalışmaları da önem taşımaktadır. Hak savunuculuğu sosyal adaletin sağlanması amacına hizmet etmekte, hak ihlaline maruz kalanların insan haklarının korunmasına ve geliştirilmesine katkı sağlamaktadır.

Son olarak sığınmacı ve mültecilere yönelik sorun ve ihtiyaçları belirleme, mevcut hizmetleri değerlendirme, deneyimleri keşfetme amacı taşıyan bilimsel araştırmalara ağırlık verilmesi sığınmacı ve mültecilerin karşılaştıkları sorun ve hak ihlallerinin görünür olmasına ve insan haklarını odağında bulunduran politika ve programların geliştirilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Akalın, Hilal (2013). *Avrupa Birliği üyelik sürecinde Türkiye'de mülteci hukuku: Suriye örneği*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Beykent Üniversitesi.

Ansen, Merve Dilan (2012). *Türk Yabancılar Hukukunda Mülteciler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.

Benest, Gareth (2010). *A Rights-Based Approach to Participatory Video: toolkit.* https://insightshare.org/resources/rights-based-approach-to-participatory-video/ [17.11.2018]

Büyükçalık, Mürvet Ece (2014). *Mülteci Hukukunun Gelişimi ve Türkiye'de Mültecilerin Sosyal Hakları*. Yüksek Lisans Tezi: Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Can Yaşar, Münevver-İnal Kızıltepe, Gözde vd. (2014). "Afyonkarahisar İlinde Zorunlu İkamet Eden Sığınmacı Kadınların Sosyal Destek Algılarının İncelenmesi". *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* (33): 9-27.

Çiftçi, Cengiz (2012). *Sivil Toplum: Kökenler, Örgütlenme ve Çalışma Yaklaşımları (Kamu Personeli İçin).* Avrupa Birliği Projesi: Türkiye'nin Az Gelişmiş Bölgelerindeki (Güneydoğu Anadolu, Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Bölgeleri) Kadın ve Kadın STK'ların Güçlendirilmesi Projesi. https://www.gapcatom.org/wp-content/uploads/2014/09/Sivil_Toplum_Kamu.pdf [17.11.2018]

Delen Erdemir, Güneş (2013). *Türkiye'nin Avrupa Birliği Entegrasyon Sürecinde Yasa Dışı Göç ve Mülteci Sorunları*. Yüksek Lisans Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi.

Dürgen, Betül (2015). *Türkiye'deki Suriyelilerin hukuki durumu.* Yüksek Lisans Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi.

Gürle, Necile Şule (2012). *İstanbul›da refakatsiz sığınmacı ve mülteci çocukların karşılaştıkları sorunlar ve uygulamalar.* Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Kalaycı, Sami (2016). *Sığınmacıların Korunmasına Yönelik Türk Sivil Toplum Kuruluşları. İstanbul: İHH İnsani ve Sosyal Araştırmaları Merkezi*.

Kariman, Selami (2015). *Türkiye'ye göç eden mültecilerin sosyal hayata uyum sürecinin incelenmesi: Isparta örneği.* Yüksek Lisans Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.

Kartal, Bilhan-Başcı, Emre (2014). "Türkiye'ye Yönelik Mülteci Ve Sığınmacı Hareketleri". *Sosyal Bilimler Dergisi 12*(2): 275-299.

Keskinkaya, Volkan (2010). *Mültecilerin Hukuki Durumuna İlişkin Sözleşme ve Türkiye.* Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.

Koç, Muzaffer-Görücü, İbrahim vd (2015). "Suriyeli Sığınmacılar ve İstihdam Problemleri". *Birey ve Toplum Dergisi 5*(9): 63-93.

Korkut, Recep (2010). *Türkiye'de Sığınmacı ve Mülteciler.* Yüksek Lisans Tezi. Niğde: Niğde Üniversitesi.

Libal, Kathryn-Harding, Scott (2015). *Human Rights-Based Community Practice in the United States.* New York: Springer.

MEB, (2010). Milli Eğitim Bakanlığı 2010 Genelgesi (Yabancı Uyruklu Öğrenciler). Ankara: MEB.

MEB, (2013). Ülkemizde Geçici Koruma Altında Bulunan Suriye Vatandaşlarına Yönelik Eğitim Öğretim Hizmetleri Genelgesi. Ankara: MEB.

MEB, (2013). Ülkemizde Kamp Dışında Misafir Edilen Suriye Vatandaşlarına Yönelik Tedbirler. Ankara: MEB.

MEB, (2014). Yabancılara Yönelik Eğitim-Öğretim Hizmetleri/21 Genelge. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Temel Eğitim Genel Müdürlüğü.

MEB, (2015). T.C. Milli Eğitim Bakanlığı 2015-2019 Stratejik Planı. Ankara, MEB.

Önal, Ahmet (2015). *Isparta'da Yaşayan Mülteci ve Sığınmacıların Sağlık Hizmetlerine Erişimde Yaşadıkları Sorunlar Üzerine Bir Araştırma.* Yüksek Lisans Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.

Özdemir, İsmail Mansur (2008). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Sosyal Devlet ve Sosyal Hizmetler.* Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.

Resmi Gazete. (1994). Türkiye'ye İltica Eden veya Başka Bir Ülkeye İltica Etmek Üzere Türkiye'den İkamet İzni Talep Eden Münferit Yabancılar ile Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılara ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik. Ankara: Resmi Gazete (22127 sayılı).

Resmi Gazete. (2006). 5510 sayılı sosyal sigortalar ve genel sağlık sigortası kanunu. *Ankara: Resmi Gazete (26200 sayılı)*.

Resmi Gazete. (2013). 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu. *Ankara: Resmi gazete (28615 sayılı)*.

Resmi Gazete. (2016). Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik. Ankara: Resmî Gazete (8375 sayılı)..

T.C. İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı. (2018). *Göç İstatistikleri.* http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-koruma_363_378_4713_icerik [17.11.2018]

Tekin, Mustafa (2009). *Türkiye'de Yaşayan Sığınmacı ve Mültecilerin Entegrasyonunda Yaşanan Sorunlar Ve Avrupa Birliği Uygulamalrı Bağlamında Çözüm Önerileri.* Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Polis Akademisi.

Urk, Murat (2010). *Göç Olgusu Bağlamında Mülteciler Sığınmacılar ve İnsan Hakları.* Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Maltepe Üniversitesi.

Ünlü, Güler (2007). *Uluslararası Göç ve Göçmenliğin Değişen Koşulları İçinde 'Mültecilik'.* Yüksek Lisans Tezi. Muğla: Muğla Üniversitesi.

Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (2013). T. C. Resmî Gazete. 6458. 11 Nisan 2013.

Yıldız, Özkan (2013). "Türkiye Kamplarında Suriyeli Sığınmacılar: Sorunlar, Beklentiler, Türkiye ve Gelecek Algısı". *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi 16*(1): 141-169.

GÜVENLİK HİZMET VE UYGULAMALARINDA ETİK VE ETİK DAVRANMA ÖLÇÜTLERİ

Mehmet Murat PAYAM[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi., Adıyaman Üniversitesi, SBMYO, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, mpayam@adiyaman.edu.tr

GÜVENLİK HİZMET VE UYGULAMALARINDA ETİK VE ETİK DAVRANMA ÖLÇÜTLERİ

Mehmet Murat PAYAM[1]

GİRİŞ

İnsanın olmazsa olmaz ihtiyaçlarından olan ve kamu hizmeti olarak sunulan güvenlik, devletin temel işlevlerinden ve sunduğu hizmetlerden en önemlisi olup toplum yaşamı için vazgeçilmez bir zorunluluktur. Son yıllarda güvenlikle ilgili kavram ve ifadelerde artış yaşanmış ve güvenliğin söz konusu olmadığı bir yer neredeyse yok denecek hale gelmiştir. Bugün insani güvenlik, gıda güvenliği, sosyal güvenlik, havaalanı güvenliği, çevresel güvenlik, iktisadi güvenlik vb. birçok güvenlik durumundan söz etmek mümkündür. Bu açıdan bakıldığında güvenlik hizmetlerinin etkin bir şekilde sunulmadığı bir yerde diğer temel hak ve özgürlüklerin de kullanımında sıkıntılar yaşanacaktır. Bununla birlikte diğer kamu hizmetlerinden farklı olarak güvenlik hizmeti, yeri geldiğinde güç kullanma yetkisine haiz bir hizmettir. Dolayısıyla son yıllarda paradigma değişimlerinin yaşandığı güvenlik anlayışında, güvenlik hizmetlerinin kim tarafından ve nasıl sunulduğu da çok önem arz etmektedir. Güvenlik hizmeti ister kamu ister özel güvenlik tarafından sunulsun, burada en temel amaç öncelikle ülke insanlarının emniyet, huzur ve güvenliğini sağlayarak sonrasında devletin devam ve bekasının sağlanmasıdır. "İnsanı yaşat ki devlet yaşasın" prensibi bu ideali en veciz bir şekilde özetlemektedir. "Ahlaksal olarak değerleri temel alan bir davranış, sonuç itibariyle kamunun yararına olacaktır. Bu anlamda kamu kesiminde çalışanlar için kamuya hizmet, bireye hizmetten daha onurlu bir görevdir" (Öztürk, 2003: 213).

Güvenlik hizmetleri, genelde kolluk birimleri vasıtasıyla devlet tarafından yürütülür. Bu açıdan etik, özellikle güvenlik hizmetleri için çok önemli görülmektedir. Çünkü devlet, güvenlik hizmetlerini toplumun gözü önünde icra etmekte ve bu gücü tekelinde bulundurmaktadır. Güvenlik hizmetleri sunumunda kolluk, vatandaşların yaşam kalitesini, özgürlüğünü ve mülkünü etkileyen kararlar verme yetkisine sahiptir. Bu bağlamda güvenlik hizmeti sunan kolluk, bir toplumda normları ve kuralları koruyacaksa, bu normları ve kuralları öncelikle kendisi bir önkoşul olarak takip etmeli ve korumalıdır (Boer ve Buuren, 2009). Kolluk personelinden[2] beklenen öncelikle onların etik kurallara uymasıdır. Yani, kamu düzenini sağlama ve devletin devam ve bekasına hizmet için güvenlik hizmeti sunumunda

1 Dr. Öğr. Üyesi., Adıyaman Üniversitesi, SBMYO, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, mpayam@adiyaman.edu.tr

2 "Kolluk personeli" kavramı, Türkiye'de güvenlik hizmeti sunan ve iç/dış güvenliği sağlamakla görevli tüm birim ve kişileri kapsamaktadır.

yasalara ve evrensel normlara uyma zorunluluğu vardır. Bu durum, "İnsan ve yurttaş haklarının güvenliği bir kamu gücünü gerektirir, bu nedenle bu güç herkesin yararı için kurulmuştur, yoksa bu gücün emanet edildiği kişilerin özel çıkarları için kurulmamıştır"[3] şeklinde ifade edilmiştir. Yani kolluk güçlerinin kendileri bizzat güvensizliğe yol açmamalı ve güvenlik hizmetleri sunulurken kişisel çıkar gözetilmemelidir. Bu yüzden güvenlik hizmetleri, hem yasal hem de etik değer ve ilkelere uygun bir şekilde sunulmalıdır. Benzer şekilde etiğin olmadığı bir yer de düşünülemez. Bugün neredeyse her alanda etik değerlerden söz edilmektedir. Tıp etiği, çevresel etik, yargı etiği, mühendislik etiği, iş etiği vb. etik değerlerin yoğun bir şekilde ele alındığı alanlara sadece birkaç örnek olarak verilebilir.

Güvenlik hizmetlerinin profesyonel bir şekilde icra edilmesi ile güvenlik mesleğinin etik ilkeleri arasında doğrudan bir ilişki vardır. Güvenlik hizmetlerinin etkin ve profesyonel bir şekilde sunulması, bu hizmeti sunanların görevlerini nasıl yerine getirmeleri gerektiğine dair etik ilkelerin olmasına ve bunların her hâlükârda güvenlik hizmetlerine yansıtılmasına bağlıdır. Yüksek etik standartlara sahip olmak, herhangi bir kuruluş için ama özellikle de güvenlik hizmeti sunanlar için öncelikli bir konudur. Yeni güvenlik felsefesinin yükselmesiyle ve kolluk takdir ve yetkisinin güvenlik hizmetlerinin gerekli bir parçası olarak kabul edilmesiyle birlikte güvenlik (polis) etiğinin önemi kabul görmektedir (Pagon, 2000). Bu bağlamda, en yüksek mesleki standartların ve etik davranışların güvenlik hizmetlerinin temel taşları olduğuna inanılmaktadır. Günümüzde etik artık güvenlik hizmetlerinin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Yani ahlaki mesleki standartlar ve etik güvenlik hizmetleri, modern güvenlik anlayışının önemi giderek artan bir bileşeni haline gelmiştir. Bu kapsamda güvenlik hizmetlerinin profesyonel anlamda gerçek bir meslek olarak tanınması noktasında, kolluk birimlerinin doğru zamanda doğru şeyi yapmaları için uygun yasal çerçeve yanında doğru etik çerçeveyi de oluşturmalıyız. Çünkü etik ve etik ilkeler, güvenlik hizmeti sunanların daha iyi kararlar vermesine ve başkalarının kararlarını değerlendirmelerine yardımcı olmaktadır.

Bu bağlamda bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde etik kavramının genel bir tanımı ve daha sonra güvenlik hizmetleri kapsamında tanımı yapılmıştır. Bu bölümde aynı zamanda güvenlik hizmet ve uygulamalarına kaynaklık yapacak ve güvenlik etiği ilkelerinin belirlenmesine yardımcı olacak etik teori ve sistemlerine kısaca değinilmiştir. İkinci bölümde güvenlik ve güvenlik etiği kavramlarının işlevsel tanımlarına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde, güvenlik uygulamalarında kolluk personelinin karşılaşabileceği etik ikilemler ve sonrasında kolluk perso-

3 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi, Madde 12. http://dusuncetarihi.kapadokya.edu.tr/makale/insan-ve-yurttas-haklari-bildirisi-1789.html

nelinin etik davranabilmesi için etik davranma ölçütleri detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Dördüncü bölümde, güvenlik hizmetlerinde etik ilkelere ve etik dışı davranışlara yer verilmiştir. Bu bölümde ayrıca etik kararlar verme için geliştirilen 10 adımlı süreç çerçevesi, kolluk personelinin kullanabileceği şekilde ilgili kaynaktan uyarlanarak sunulmuştur. Bu çalışmanın, güvenlik hizmetlerindeki etik ilkeleri ortaya koyma bağlamında önemli olduğu düşünülmekte ve bu etik ilkelerin güvenlik hizmetlerine yansıtılmasıyla vatandaşlara daha etkin güvenlik hizmeti sunmaya katkı sağlayacağına inanılmaktadır. Bununla birlikte bu çalışmanın diğer temel amaçları aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1. Kolluk personelinin görevlerini icra ederken etik değer ve ilkelerle ilgili göstermeleri gereken bilgi, beceri ve tutum geliştirmek,

2. Kolluk personelinin güvenlik hizmeti uygulamalarında etik karmaşıklıklar veya ikilemlerle daha etkin bir şekilde başa çıkabilme becerisini arttırmak

3. Güvenlik hizmet ve uygulamalarına ilişkin etik yargıları gerekçelendirmek,

4. Güvenlik hizmet ve uygulamalarına rehberlik etmesi gereken etik değer ve ilkeleri ortaya koymak.

1. Etik ve Etik Sistemleri

Etik kısaca, "ahlaken doğru ve yanlışın ne olduğu hakkındaki inanış ve kurallar" şeklinde tanımlanabilir (Webster's World Dictionary, 2019). Etik, "toplumsal yaşamda insanlar arasındaki ilişkilerin temelini teşkil eden değerleri ve kuralları kapsamaktadır" (Yatkın, 2013:2). Etiğin çeşitli tanımlarından yola çıkarak Payam ve Özdemir (2018) etiği, bireyin izlemesi gereken ahlaki kurallar veya bireyin doğru bir şekilde nasıl davranacağını açıklayan ilkeler şeklinde tanımlamaktadırlar. Temel olarak ahlaki davranışı, ahlaki kavramları ve ahlaki dili tanımlayan bir felsefe dalı olarak etik, iyi ile kötü arasında bir çizgiye işaret eder. Etikten bahsedildiği zaman etiğin her yerde olduğu söylenebilir. İnsanlar herhangi bir ikilemden kaçınmak için bu etiği takip etmeye çalışırlar. Bu bağlamda etik, sonunda gurur duyacağımız kararlar vermemize yardımcı olur (Wikipedia, 2019). Karar alma bağlamında etiği, ahlaki karar alma süreci olarak tanımlamak mümkündür.

Diğer bir açıdan etik, çalışma hayatında etik ilkelere uygun olarak doğru ve yanlış arasında ayrım yapmaya yardımcı olur. Bu bağlamda, güvenlik hizmetlerindeki tüm uygulamalar da etik kurallarına tabidir. Dolayısıyla

kolluk personelinin uyması gereken bazı etik kurallar vardır. Günümüzde de etik kavramının, daha çok çalışma hayatındaki davranış biçimlerini belirleyen ve düzenleyen bir disiplin olduğu görülmektedir. "Kolluk mesleğinde ise etik sözcüğü, iş ahlakı ya da meslek ahlakı anlamlarında kullanılmaktadır. Etik davranış ilkeleri ile halka karşı doğru, dürüst, adaletli, şeffaf, açık ve düzgün işleyen bir güvenlik hizmeti sunulmasının amaçlandığı söylenebilir" (Payam ve Özdemir, 2018: 32).

Literatürde etik teorilerinin meta etik, normatif etik ve uygulamalı etik (Aydın, 2006; Fieser, 2001; MEB, 2006) veya meta etik, normatif etik ve betimleyici etik (Cevizci, 2002) şeklinde üç ana başlık altında incelendiği görülmektedir. Etik ilkelerin kökeni ve ne anlama geldiğini çözmeye çalışan yaklaşımlar meta etik yaklaşımlardır. Normatif etiğin amacı, iyi ve kötü davranışı betimlemek üzere etik standartlara ulaşmaktır. Uygulamalı etik yaklaşımları ise harhangi bir mesleğe özgü kürtaj vb. gibi özel konuları inceler (Fieser, 2001). Güvenlik etiğini, uygulamalı ve normatif etik yaklaşımları bağlamında ele almak mümkündür.

Bu çalışmada güvenlik etiği, normatif etik yaklaşımlar açısından ele alındığı için bu yaklaşımları biraz daha açıklamak yerinde olacaktır. Literatür incelemesinde erdem (değer) teorisi, ödev (görev) teorisi ve sonuç teorisi olmak üzere üç temel normatif yaklaşımın bulunduğu görülmektedir. Kişinin karşılaştığı mevcut seçeneklerden hangisinin "doğru ve iyi" olduğunu tespit etmeye olanak sağlayacak ölçüt ilkeler sunmak bu üç teorinin ortak notası olarak görülebilir (Fieser, 2001). Genel olarak "hakkaniyet", "insan hakları", "faydacılık" ve "bireysellik" ilkeleri etik ilkelerin geliştirilmesine dayanak oluşturmaktadır (MEB, 2006). Yukarıda açıklanan etik yaklaşımlar ve normatif etiğin alt yaklaşımlarından yararlanılarak güvenlik meslek etiği ilkelerinin belirlenmesinde "Hakkaniyet", "İnsan Hakları", "Faydacılık" ve "Bireysellik" düşünceleri ölçüt alınmıştır (Aydın, 2001; MEB, 2006):

1. "Bütün kararların tutarlı, tarafsız ve gerçeklere uygun olması" hakkaniyet ölçüsü,

2. "Bireylerin varlığı, bütünlüğü ve temel insan haklarının kabulü" insan hakları ölçüsü,

3. "Herkes için iyi olabilecek kararların verilmesi" faydacılık ölçüsü,

4. "Bireylerin uzun vadede kişisel beklenti, kazanç ve ideallerinin arttırılması" bireysellik ölçüsü ile sağlanmıştır.

Genel olarak kamu görevlilerini etik davranmaya yöneltme konusunda "kurallar etiği" ve "erdem etiği" adında iki farklı yaklaşım bulunmakta-

dır. Kurallar etiğinde, kamu görevlileri etik kurallara uymaya zorlanmaktadır. Fakat bu yaklaşım, tek başına kamu görevlilerini etik davranışlara yöneltmede yetersiz kalmaktadır. Erdem etiği yaklaşımına göre ise, kamu görevlileri içsel güdülere bağlı olarak etik ilkelere gönüllü olarak ve içten gelerek uyacaktır (Ateş vd., 2009). Bu bağlamda kolluk personelini etik davranış sergilemeye yönlendirmek ve etik dışı davranışlarını engellemek için her iki yaklaşımın beraber kullanılması gerekir. Kolluk personelinin, güvenlik hizmeti uygulamalarında etik kararlar almalarına temel teşkil edecek etik sistemleri, en önemli temsilcisi ve kısaca açıklamaları ise aşağıda Tablo 1'de sunulmuştur (MEB, 2006: 7-11):

Tablo 1: *Etik Sistemleri*

Etik Sistem	**Temsilcisi**	**Tanımı**
Amaçlanan Sonuç Etiği	J.S. Mill	Eylemin ahlaki doğruluğu, amaçlanan sonuç tarafından belirlenir.
Kural Etiği	I. Kant	Eylemin ahlaki doğruluğu, standartlar ve yasalar tarafından belirlenir.
Toplumsal Sözleşme Etiği	J.J. Rousseau	Eylemin ahlaki doğruluğu, belli bir toplumun normları ve gelenekleri tarafından belirlenir.
Kişisel Etik	M. Buber	Eylemin ahlaki doğruluğu, kişinin vicdanı tarafından belirlenir.
Sosyal Yaşam Etiği	B. Russell	Bir eylem sosyal ve çevreyle ilgili kurallara uygun olmalıdır.

Amaçlanan Sonuç Etiği, kolluk personeline güvenlik uygulamalarında yaşanan anlık sorunlara pratik yaklaşım ve çözümü noktasında yardım edebilir. Burada dikkat edilecek husus, kolluk personelinin davranışının sağladığı toplam faydanın, başka birinin davranışının sağlayacağı toplam faydadan daha büyük olmasıdır. Diğer bir husus, amaçlanan sonuca ulaşmak önemlidir fakat kolluk personeli amacına ancak etik davranış sergileyerek ulaşmalıdır. Diğer bir anlatımla "amaca ulaşmak için her şey mübah değildir; amaca ancak meşru ve etik yollarla ulaşılmalıdır".

Yaşam içerisinde uyulması gereken yazılı ve yazılı olmayan kurallar vardır. Kolluk personeli yazılı olan yasal kurallara uymakla birlikte yazılı olmayan kurallara da uymak durumundadır. Kural Etiği, etik ikilemlerde kolluk personeline a) evrensellik, b) görevin önemi ve c) saygı noktasında yardımcı olabilir (McCartney ve Parent, 2015). Toplumsal Sözleşme Etiği, toplumsal yaşamın gereği olarak herkesin kabul edeceği etik ilkelerin belirlenmesinde ve buna göre toplumda yaşanabilecek çatışmaların çözümünde kolluk personeline yardımcı olabilir.

Kolluk personeli açısından Kişisel Etik veya erdem etiğinin temel dayanağı, eğer iyi bir insansanız, iyi şeyler yapacağınız ve iyi olmak için iyi şeyler yapmanız gerektiği düşüncesidir (Pollock, 2007). Kişisel etik bağlamında, etik kolluk personelinin en önemli özellikleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1. Güvenilirlik: Meslek ahlakı bütünlüğü (saygınlık ve itibar), dürüstlük, sözünde durma, sadakati vb. içerir.

2. Saygı: nezaket, özerklik, çeşitlilik, Altın Kural, önyargısız herkese saygı göstermeyi vb. içerir.

3. Sorumluluk: Görev, hesap verebilirlik, mükemmellik arayışı, öz kısıtlamayı vb. içerir.

4. Adalet ve Hakkaniyet: açıklık, tutarlılık, tarafsızlık, eşitliği vb. içerir.

5. Şefkat (Önemseme): Hoşgörü, şefkat, empati, başkaları için endişe duymayı vb. içerir.

6. Sivil erdem ve Vatandaşlık: Yasallık, ortak yarar, içinde yaşadığı çevre ve toplum için endişe duymayı vb. içerir (Josephson Institute of Ethics, 1992).

Sosyal Yaşam Etiği ise, kolluk personelinin güvenlik hizmeti ve uygulamalarında halkla kurduğu ilişkilerde uyması gereken kuralların belirlenmesi noktasında katkı sağlayabilir. Halk, güvenliğini sağladığı için kolluk personeline; kolluk personeli de vergileriyle maaşlarının ödenmesine katkı sağlayan halka ihtiyacı vardır. Dolayısıyla karşılıklı saygı ve nezaket kuralları çerçevesinde sosyal yaşam gereği kolluk personeli ve halk arasında olumlu ilişkiler kurulmalıdır. Güvenlik etik ilkeleri, "hakkaniyet, insan hakları, faydacılık ve bireysellik evrensel kavramları ile amaçlanan sonuç etiği, kural etiği, toplumsal sözleşme etiği ve kişisel etik sistemlerine göre belirlenmiştir (Özkan, 2003). Tüm bu etik sistemlerin yanısıra "dinin, etik kararlar verme ve etik bir akıl yürütme için en yaygın kullanılan sistem olarak kabul edildiği" (Pollock, 2007) de unutulmamalıdır.

Güvenlik uygulamalarında kolluk personelinin verdiği kararın neden doğru olduğunu ve diğerinin yanlış olduğunu düşündüğüne dair haklı bir gerekçeyi ifade edebilmesi çok önemlidir. Bu bağlamda, temel etik teori ve sistemleri hakkında temel bir anlayışa sahip olmak, kolluk personelin aldığı kararı nasıl ifade edeceğine ve haklı göstereceğine yardımcı olacaktır. Yukarıda sayılan etik sistemler, tek başına her durumda kolluk personelinin karşılaşabileceği bütün etik sorunları ve ikilemlerini çözme-

ye yetmeyebilir. Dolayısıyla güvenlik hizmetleri sunumunda karşılaşılan etik sorun ve ikilemlerin çözümünde yukarıdaki sistemlerden uygun olan biri veya birkaçı kullanılabilir. Bununla birlikte bu çalışmada ele alınan etik teori ve sistemler, kolluk personeline aldığı kararların veya bir başkasının verdiği kararların neden etik veya etik olmadığını anlamalarına yardımcı olması açısından çok önemlidir. Özetle, bu teori ve sistemler, etik sorunları kolluk personelinin farklı açılardan görmelerine olanak sağlar ve sonunda bilinçli etik kararlar almalarına yardımcı olur. Neyroud ve Beckley'e (2001: 37) göre "etik çalışması, uygulayıcıların bu standartları kavramalarına, eleştirel düşünme yeteneklerine, kararlarının sonuçlarını tartmalarına ve kişisel sorumluluklarını anlamalarına yardımcı olur". Bir eylemi etik açıdan yargılamanın birçok yolu vardır. Kolluk personeli güvenlik uygulamalarında yukarıda etik teori, yaklaşım ve sistemlerine yönelik yapılan açıklamaları daha iyi anlayarak daha bilinçli kararlar verebilirler. Bu noktada kolluk personelinin tek bir etik sistemi yerine farklı etik sistemlerini kavrayıp kullanarak davranışlarını daha doğru ve iyiye yönlendirmelerini sağlamak gerekir.

2. Güvenlik ve Güvenlik (Kolluk) Etiği

Sözlük anlamıyla güvenlik, "toplum yaşamında yasal düzenin aksamadan yürütülmesi, kişilerin korkusuzca yaşayabilmesi durumu, emniyet" anlamına gelmektedir (TDK, 2019). Her disiplinin kendi açısından farklı şekillerde ele aldığı bir konu olan güvenlik "herkesin günlük hayatlarını korkusuz yaşayabilmeleri için insanları ve özgürlük ve demokrasinin değerlerini korumak" şeklinde tanımlanabilir (Avrupa Konseyi, 2010: 12). Bu çalışmada ise güvenlik daha geniş bir perspektiften ele alınarak "insani güvenlik" kavramı bağlamında tanımlanmıştır. Temel olarak insanı güvenlik, fiziksel şiddetten güvenliği sağlayan "korkudan özgürlüğü" – insanın günlük yaşamında ani ve ciddi fiziksel yaralanmalardan uzak kalmayı sağlayacak fiziksel korunma – ve bireylerin ve toplulukların ekonomik, sosyal ve kültürel taleplerini sağlayan "yok(sun)luktan özgürlüğü" – baskı, açlık ve hastalık gibi kronik tehditlerden korunma – korumanın bir aracı olarak anlaşılmaktadır (UNDP, 1994: 23). Bu bağlamda kolluk personeli, korkudan ve yok(sun)luktan özgürlüğü etkin bir şekilde sağlamakla görevli olup bu görevini yasal düzenlemeler ve etik ilkeler çerçevesinde yaptığı sürece toplum tarafından kabul görecektir.

Olası benzerlikleri de paylaşan güvenlik ve etik, son birkaç yıl içinde yeniden ortaya çıkmış ve daha da yoğunlaşılan konular olmuştur. İlk olarak, hem etik hem de güvenlik tartışılmaz konulardır. Etik değerlere kim karşı çıkabilir? Aynı şekilde kim kendisi ve başkaları için güvenlik istemez? İkincisi, hem etik hem de güvenlik, insan olmanın ne demek olduğu

konusunda oldukça özel düşüncelerdir. Yani, hem etik hem de güvenlik (ve güvensizlik), bir dereceye kadar bireyin en insani yönüne aittir. Hem etik hem de güvenliğin insanlığın temelini oluşturduklarını söyleyebiliriz. "Güvensizliğe" cevap nedir diye sorulacak bir soruya verilecek yanıt "etik" olacaktır (Burgess, 2008). Dolayısıyla güvenlik ve etik kavramları birbirinden ayrı düşünülemeyecek kavramlar olup bu kavramlar arasında sıkı bir ilişki söz konusudur.

Güvenlik hizmetlerinin sunulmasında öngörülen ilke ve kurallar ise kolluk personeli tarafından yaşama geçirilir. Güvenlik hizmet ve uygulamalarına ilişkin olarak geliştirilen ve kolluk personelini görevleri esnasında istendik şekilde davranmaya zorlayan ilkeler bütününe güvenlik (kolluk) etiği denir. Özetle, güvenlik hizmetlerinin sunulmasında uyulması gereken kuralları tanımlayan ilkelere güvenlik etiği diyebiliriz. Güvenlik (kolluk) etiği; "bir meslek grubu olarak kolluk personelini mesleğe ilişkin olarak oluşturup, geliştirdiği, kolluk personelini görevleri esnasında belirli bir şekilde davranmaya zorlayan, güvenlik hizmetlerinin sunulması sırasında kişisel eğilimleri sınırlayan, kolluk teşkilatı için yetersiz ve ilkesiz olduğu belirlenen meslek üyelerini eğiten ya da meslekten dışlayan, meslek içi rekabeti düzenleyen ve hizmet ideallerini korumayı amaçlayan kolluk mesleğine ilişkin ilkeler bütünü" olarak tanımlanabilir (Beren, 2002: 292).

Güvenlik etiğini kısaca, güvenlik hizmet ve uygulamaları ile ilgili ahlaki/etik değerler bütünü olarak tanımlamak mümkündür. Güvenlik etiği ilkelerinin temel amacı, güvenlik hizmeti sunan kolluk personelinin görevini yerine getirirken meslek ahlakı kurallarına uymalarını sağlamak ve kolluk personelinin yanlış davranışlar sergilemelerine engel olarak onları güvence altına almaktır. Bu kapsamda güvenlik hizmeti sunan kolluk personeli, mesleğinin gerektirdiği ahlâk/etik kurallarına uygun davranmalıdırlar. Meslek etiğine uygun davranışlar göstermek, güvenlik hizmetlerinin başarısı ve daha etkin yürütülmesi noktasında halkın güven ve desteğini sağlayacaktır.

3. Güvenlik Hizmetlerinde Etik

İnsanların ve toplu halde yaşayanların en temel ihtiyaçları güvenliktir. Bu yüzden emniyet ve güvenlik hizmeti, sunulmasındaki zorluklar açısından büyük önem arz eden bir kamu hizmetidir. İnsanların emniyet ve güvenliği arzu edilen şekilde karşılanmayınca devletin adalet, sağlık vb. diğer kamusal hizmetleri yapması kolay olmayacaktır. Çünkü tüm kamu görevlileri, çalışabilmeleri için önce can ve mal güvenliklerinin sağlanmasını isterler (Aydın, 1996: 12). Bu bağlamda, "tüm insanlar ve meslek grupları için etik ilkeler çok önemli olmakla birlikte, güvenlik hizmetleri vatandaşların yaşam alanlarını ve temel hak ve özgürlüklerini doğrudan

etkilediği için güvenlik hizmeti sunan kolluk personeli ve birimleri için mesleki etik ilkeler daha da önemlidir. Güvenlik hizmeti, kolluk personelinden mesleğe özgü özel bilgi ve becerilerin yanı sıra yüksek etik ve ahlak standartları talep eden asil bir meslektir" (Payam ve Özdemir, 2018: 13). Öztürk'e (2003: 208) göre "kamu yöneticileri toplumdaki bozulmaları azaltmak, demokratik vatandaşlık için ahlaki değerlere önem vermek ve geliştirmek durumundadırlar". Bu noktadan hareketle kolluk personelinin de ahlaki değerlere önem vermesi ve geliştirmesi gerektirği söylenebilir. Sadece önem vermek yetmeyip güvenlik hizmet ve uygulamalarında güvenlik etiği değer ve ilkelerinin yaşama geçirilmesi de gereklidir.

Güvenlik hizmet ve uygulamalarının daha sağlıklı bir şekilde yerine getirilmesi ve insan hakları ihlallerinin en aza indirilmesi için yasal düzenlemelere ilave olarak bir de güvenlik etiğine ihtiyaç vardır. Kolluk personelini, sadece cezai müeyyidesi olan yasalarla caydırmak ve kontrol etmek mümkün olmayabilir. Yasanın olmadığı bir yerde kolluk personeli üzerinde etkili olan ancak onun vicdanı olacaktır. Vicdanı etkileyen en önemli faktör ise, insanın etik/ahlaki değer yargılarıdır (Kırış, 2003). Bu açıdan bakıldığında hangi meslek olursa olsun etik ve meslek ahlakı bütünlüğüne sahip olma nedenleri arasında aşağıdaki maddeler sayılabilir. Aşağıda sayılan tüm sebepler genelde tüm meslek grupları için geçerlidir.

1. Toplumu daha iyi hale getirme
2. Herkese eşit davranma
3. Güvenli anlamlı istihdam
4. İşyerinde başarılı olma
5. Stresi azaltmak (McCartney ve Parent, 2015).

Benzer şekilde Neyroud ve Beckley (2001: 38), özellikle kolluk personeli için etiğin önemini vurgulayarak aşağıdaki sebepleri sıralarlar. Kolluk;

1. Diğer vatandaşların yaşamını, özgürlüğünü ve mülkünü etkileyen kararlar verme konusunda takdirleri vardır,
2. Davetsiz, gizli ve aldatıcı yöntemler kullanma yetkisine sahiptirler,
3. Yasayı uygulamakla görevlidirler,
4. Vatandaşın haklarını korumakla yükümlüdürler,
5. Ulaşılması zor azınlık gruplarının korunmasında çok önemli bir rol oynamaktadır,

6. Devlet memurlarıdır ve bu nedenle, halkın çıkarlarına atanan vasiler olarak, yüksek dürüstlük standartları göstermelidirler (ahlaki hayata bağlılık),

7. Vatandaşlık ve saygınlığın bekçisidirler

8. Dünya çapındaki kolluğun meslek ahlakı bütünlüğü (saygınlık ve itibarı), yolsuzluk, beceriksizlik veya ırkçılık sonucu olsun, bir dizi şok geçirmiştir.

Etik ilkelerin ve davranış kodlarının tanıtımı ve bu ilkelerin kimin için faydalar üretebileceğinin incelenmesine gerek vardır. Özelde güvenlik etiği ilkelerinin kolluk personeline sağlayacağı faydalar ise şunları içerebilir (Kingshott, 2003: 305-310):

1. Halkın, kolluğun rolünü algılayışında gelişme sağlama

2. Kolluk birimlerinde itimat ve güveni geliştirme

3. Kolluk birimlerinde etik dışı davranışta önemli bir azalma elde etme

4. Kolluk personelinin karar vermesinin etik sonuçlarına dair bir farkındalık

5. Sağlam bir etik karar verme becerisi kazanmak ve böylece hizmet edilen topluma hizmet sunum kalitesini artırmak için eğitim

6. Kolluk personelin kişisel ahlakının geliştirilmesi.

Zaman zaman güvenlik hizmet ve uygulamalarında bir dizi etik sorun ve ikilem bulunacaktır. Kolluk personeli, genellikle örgütsel kültürün normlarından kaynaklanan etik olmayan davranışlarda bulunurlar (Kingshott ve Prinsloo, 2004). En genel manada kolluk personelini ilgilendiren etik sorunlar, aşağıda sıralanan genel başlıklar altında kategorize edilebilir:

1. "Mesleğini 'kamu hizmeti' bilinci ile yerine getirmek

2. Öncelikli olarak kamusal/kurumsal yarar ve çıkarları gözetmek

3. Bireysel beklenti ve çıkar peşinde olmamak

4. Görevlerinde tarafsız olmak ve negatif ayrımcılık yapmamak

5. İşinin uzmanı olmak ve görevlerini en iyi şekilde yapma çabası içinde olmak

6. Sahip olduğu bilgi ve becerileri en üst düzeyde görevine yansıtmak

7. Görevlerinde duygusal olmamak ve görev ilişkilerini kişiselleştirmemek

8. Özel hayatın gizliliğine saygı duymak ve sır saklamak" (Cerrah, 2013: 80-81).

Daha önce yapılan araştırmalar, kolluk personelinin kişisel özelliklerine daha fazla odaklanmaktayken, daha sonra bu vurgu güvenlik organizasyonlarının örgütsel değerlerine doğru kaymıştır. Örneğin dayanışma, ahlak, sadakat, güven, dürüstlük, saygınlık ve itibar ve toplumsal katılımının kolluk personelinin ve kolluk birimlerinin temel değerleri olduğu söylenebilir (Buuren, 2009). Avrupa Polis Etiği Yönetmeliği temele alınarak 2007 yılında Türk Kolluk Etik İlkeleri hazırlanmıştır (Kolluk Etik İlkeleri, 2007). Bu kapsamda bu çalışmada ele alınan güvenlik etiği ilkeleri, hem profesyonel anlamda bireysel etiği hem de kolluk personelinin eylemlerini örgütsel amacın gerçekleşmesi doğrultusunda belirlenen kurallara göre yapması bağlamında örgütsel etiği kapsamaktadır.

Farklı davranış kodlarda özetlenen etik değerlerin uluslararası bir karşılaştırmasında, bazı genel ilkeler veya küresel güvenlik için temel evrensel değerlerin özü aşağıdaki gibi çıkarılmıştır (Van Buuren, 2008, , Akt., Boer ve Buuren, 2009: 12-13): sorumluluk, bağımsızlık, güven, sadakat, disiplin, sosyal sorumluluk, etik davranış, merhamet, adalet, sürdürülebilirlik, meslek ahlakı bütünlüğü (saygınlık ve itibar), özgürlük, dürüstlük, şeffaflık, mükemmellik ve eşitlik. Güvenlik hizmet ve uygulamalarındaki temel etik değerler ile kamu sektöründe daha genel olarak bulunan temel değerler arasındaki benzerlikleri aşağıdaki gibi not etmek ilginçtir (Van der Wal, 2008: 55, Akt., Boer ve Buuren, 2009: 12-13): dürüstlük, tarafsızlık itaat, uzmanlık, cesaret, insanlık, şeffaflık, güvenilirlik, hesap verebilirlik, sosyal adalet, meslek ahlakı bütünlüğü (saygınlık ve itibar), sorumluluk ve yeterlik. Güvenlik hizmet ve uygulamalarında kolluk personelinin aşağıda belirtilen etik davranış ilkelerine uymakla yükümlü oldukları belirtilmiştir: "açıklık, adalet ve eşitlik, doğruluk ve dürüstlük, gizlilik ve sır saklama, hukukun üstünlüğü, hümanizm ve insana saygı, insan hak ve özgürlüklerinin korunması, kamu kaynaklarının kullanımı, hesap verebilirlik ve halka karşı sorumluluk, laiklik ve demokrasi, mesleki profesyonellik ve yeterlik, mesleğe bağlılık, vatandaş sorumluluğu ve mesleki sorumluluk, orantılı kuvvet kullanımı, örnek kişi olmak, saygınlık ve güven/güvenirlik, sevgi ve hoşgörü, şeffaflık ve meşruiyet, tarafsızlık, tutumluluk, yasallık (yasa dışı emirlere karşı direnme)" (Payam ve Özdemir, 2018: 70-125).

Ancak, bu etik değerlerin aynı zamanda "karanlık tarafları" da söz konusu olabilir: sadakat, "bize karşı onlar" zihniyeti ve bir iç "mavi sessizlik duvarı"na yol açabilir; ahlak/etik, "yüce amaç yozlaşması"na yol açabilir; güçlü toplumsal katılım ise "Kirli Harry" davranışına yol açabilir (Neyroud ve Beckley, 2001: 82). Bu bağlamda, Payam ve Özdemir (2018) güvenlik hizmet ve uygulamalarında kolluk personelinin aşağıda belirtilen ve kolluk mesleğini kötüye kullanmaya açık olan tüm davranış biçimlerinden özellikle uzak durmaları gerektiğini ifade etmişlerdir. Kolluk etik dışı davranışlar; "aşırı şüphecilik ve önyargı, baskı, şiddet, tehdit ve korkutma, bedensel ve cinsel taciz, bencillik, dedikodu, dogmatik davranış, görev/yetkinin kötüye kullanımı (suistimal/çıkar çatışması), hakaret ve küfür, hediye ve rüşvet (irtikâb), ihmal, ilişkilerine politika karıştırma, işkence (eziyet) ve saldırganlık, kayırma (iltimas) ve ayrımcılık, kötü alışkanlıklar, psikolojik yıldırma (mobbing), sömürü (istismar), yaranma-dalkavukluk, yobazlık-bağnazlık, yolsuzluk ve zimmet" şeklinde sıralanabilir (Payam ve Özdemir, 2018: 127-170).

4. Etik İkilemler ve Etik Davranma Ölçütleri

Literatür incelendiğinde birçok kaynakta kamu hizmeti sunumunda zor seçimler yaparken ve kararlar verirken etiğin ve meslek etik ilkelerinin önemine işaret edildiği görülür. İyi bir etik karar alma hem kişisel kararlar hem de toplum yararı açısından çok önemlidir. Dolaysısıyla kamu hizmeti olarak sunulan güvenlik uygulamalarında kolluk personeli, etiği ve güvenlik etiği ilkelerini etkin karar alma için kritik bir araç olarak benimsemeli ve kullanmalıdırlar. Gordon (2007), dürüstlük ve meslek ahlakı bütünlüğüyle (saygınlık ve itibar) hareket etmenin, değere dayalı ve ahlaki şekilde hareket etmenin, örgüt kültürünün sağlığına katkıda bulunduğunu ve yardım ettiğini savunur. İyi etik karar vermek, kişisel düzeyde önemli olmasının yanı sıra, güvenlik hizmetlerinin sağlık ve etkinliğine de katkıda bulunacaktır.

Zor bir karar verilmesi gereken bir sorun ya da konuyla karşı karşıya kalındığında bir ikilemle karşı karşıya kalırız. Bu yüzden bu etik ikilemlerin çözümünde kamu görevlilerine yardımcı olacak etik ilke ve standartlar çok önem arz etmektedir. Buradan hareketle "etik, bireylere "işlerin nasıl yapılması gerektiğini" belirlemede yardımcı olan yol gösterici değerler, ilkeler ve standartlardır. Etik karar alma süreci, kamu görevlilerinin, kurumsal değerlerin hangi durumlarda kişisel değerlerden önce gelmesi gerektiğini anlamalarına yardımcı olur. Bu bağlamda kolluk personelinin, kamu hizmetinin her türlü özel çıkarın üzerinde olduğu ve kendilerinin halkın hizmetinde bulunduğu bilinç ve anlayışıyla davranmaları ve görev yapmaları gerekir" (Payam ve Özdemir, 2018: 31). Kolluk personeli,

görevleri esnasında çoğu zaman etik ikilemler yaşamakta ve sonunda bir karar almaktadırlar. Bu açıdan bakıldığında mesleki etik ilkelerin belirlenip personele duyurularak personelin karar alma süreci değiştirilebilir. Bu bağlamda genelde kamu görevlilerinin özelde ise kolluk personelinin karşılaştığı veya karşılaşabileceği etik ikilemler dört grupta toplanabilir (Şen, 2012:17-18):

> "Birincisi, önlerindeki seçeneklerin hiç birisinin tam manasıyla tatmin edici olmadığı, ancak onların içinden diğerlerine göre daha iyi olan seçeneğin belirlenmesi durumudur. İkinci ikilem türü, seçeneklerin birden fazlasının ya da tamamının kendi başına iyi olduğu ve birisinin seçilmesi durumunda diğerinden vazgeçilmesinin gerektiği bir durumdur. Burada kamu görevlisi "en iyi"ler arasında bir seçim yapmak durumundadır. Üçüncü ikilem türü, farklı kişi ve gruplar üzerinde farklı etki ve sonuçlar doğurması muhtemel bir kararın verilmesidir. Son ikilem türü, verecekleri kararın muhtemel sonucundan, kendilerinin ya da yakınlarının olumlu ya da olumsuz ve/veya dolaylı ya da dolaysız etkilenmeleri durumudur".

Yukarıda sayılan etik ikilemleri çözmek ve etik kararlar vermek için kolluk personeli bir takım etik ilke veya kuralları takip etmek zorundadır. Karar vermede birçok etik ilkeden hangisini takip edeceğine ve bunları nasıl öncelik sırasına koyacağına karar verebilecek tek kişi kolluk personelinin kendisi olsa da, tarih boyunca hayatta kalmış, günümüzde geçerliliğini hala koruyan ve birçok kültürde derin kökleri olan etik ilkeler yararlı olacaktır (Laudon ve Laudon, 2004). Yukarıda sayılan etik ikilemlerin çözümünde kolluk personeline yardımcı olacak etik ilke ve standartlar bağlamında kabul gören aşağıdaki etik ölçüt ilkeden bahsedilebilir:

1. "Altın Kural"[4] olarak isimlendirilen "Sana yapılmasını istemediğin şeyi sen de başkalarına yapma" ilkesidir. "Karar vermede, kendini başkalarının yerine koymak ve kendini kararın öznesi olarak düşünmek, karar vermede adaletli ve hakkaniyetli düşünmeye yardımcı olabilir" (Laudon ve Laudon, 2004: 130). Yani, herhangi bir karar verirken kendimizi karşımızdakinin yerine koymamız istenmektedir (Pieper, 1999). Kolluk personeli tüm güvenlik hizmet ve uygulamalarında empati kurup kendini karşısındakinin yerine koymalı ve ona göre eylemde bulunmalıdır.

2. "Kategorik Zorunluluk"[5] olarak isimlendirilen "Bir eylem, herkesin yapması için doğru değilse, kimse için doğru değildir" ilkesidir. "Kendimize, "Herkes bunu yaptıysa, kuruluş ya da toplum hayatta

4 The Golden Rule: "Do unto others as you would have them do unto you".

5 Categorical Imperative: "If an action is not right for everyone to take, it is not right for anyone".

kalabilir mi?" diye sormalıyız" (Laudon ve Laudon, 2004: 130). Buna göre herhangi bir karar ya da eylem, genelde kabul edilemez sonuçlara yol açıyorsa aynı zamanda etik değerlere de aykırılık teşkil edecektir. Bu ölçüt, eylemi yapanın sorumluluk bilincine hitap etmektedir (Pieper, 1999). Dolayısıyla kolluk personeli aldığı kararlarda ve yapacağı tüm eylemlerde sorumluluk bilinciyle çalıştığı kurumu ve toplumu düşünerek hareket etmelidir.

3. "Descartes'in Değişim Kuralı"[6] olarak bilinen "Bir eylem tekrar tekrar gerçekleştirilemezse, yapılması hiç doğru değildir" ilkesidir. Bir eylem şimdi kabul edilebilir olan küçük bir değişiklik meydana getirebilir, ancak tekrarlanırsa, uzun vadede kabul edilemez değişiklikler getirecektir (Laudon ve Laudon, 2004: 130). Kolluk personeli, vatandaşlar tarafından kendilerine ikram edilen ve ilk bakışta kabul edilebilir, maddi değeri olmayan, basit ve önemsiz gibi görülen hediye ve ikramların sıkça tekrarlanması ve hoş görülmesi durumunda, bunların ileride daha büyük yozlaşmalara sebebiyet verebileceğini hesaba katarak hareket etmelidir. "Her şey bir bardak çay ile başlar" sözü asla unutulmamalıdır.

4. "Faydacılık"[7] olarak isimlendirilen "Daha yüksek veya daha büyük bir değer elde eden eylemi yap" ilkesidir. "Bu kural, değerleri bir sıralamaya göre öncelik sırasına koyabildiğinizi ve çeşitli eylem programlarının sonuçlarını anladığınızı varsayar (Laudon ve Laudon, 2004: 130). Bu hususta kolluk personeli her hâlükârda kamu yarar ve çıkarlarını bireysel yarar ve çıkarına tercih etmelidir. Kolluk personeli tüm güvenlik hizmet ve uygulamalarının en azami faydayı elde edecek şekilde kamu yararına uygun olup olmadığını dikkate alarak hareket etmelidir. Zaten güvenlik etiği ile amaçlanan da kamu yararına uygun güvenlik hizmetlerin öncelikli olarak tercih edilmesidir. Kamu yararı, kolluk personeli için bir değer seti oluşturur bundan dolayı kamu görevlisi olan kolluk personelinin dürüstlük, adalet ve eşitlik gibi kavramlara işten daha fazla önem (Öztürk, 2003) vermeleri gerekir.

5. "Riskten Kaçınma İlkesi"[8] olarak bilinen "En az zararı veren veya en az olası maliyeti olan önlemi alın" kuralıdır. Güvenlik hizmet ve uygulamaları diğer mesleklere kıyasla daha fazla risk ve tehlikeleri barındıran bir meslektir. Dolayısıyla kolluk personeli, mümkün olduğunca en az risk ve zarar verecek şekilde güvenlik hizmet ve

6 Descartes' Rule of Change: "If an action cannot be taken repeatedly, it is not right to take at all".
7 Utilitarianism: "Take the action that achieves the higher or greater value".
8 Risk Aversion Principle: "Take the action that produces the least harm or the least potential cost".

uygulamalarını icra etmelidir. Bu noktada kolluk personeli, kendisine, çalıştığı kuruma ve halka en fazla yararı sağlayan ve etkilenen herkese en az zararı veren eylemleri tercih etmelidir.

Yukarıda açıklanan ilkelerin her biri, kolluk personeline hangi davranış standartlarını etik olarak değerlendirebileceklerini belirlemelerine yardımcı olacaktır. Yukarıda sayılan ilke veya kuralları kolayca geçemeyen eylemlere, çok dikkat etmek ve yakın ilgi göstermek gerekir. Çünkü etik olmayan davranışların ortaya çıkması, hem kişinin kendisine hem de çalıştığı kuruma fiili etik olmayan davranışlar kadar zarar verebilir (Laudon ve Laudon, 2004). Diğer yandan Neyroud ve Beckley'e (2001: 46) göre, yukarıdaki ilkelerin sağladığı etik çerçeve aşağıdaki gibi sıralanabilir. Aşağıda belirtilen prensipler, güvenlik hizmet ve uygulamaları konusunda dengeli bir düşünme tarzının, tüm yaklaşımları uygulayan problemleri göz önünde bulundurma ihtiyacının ve daha geniş bir argüman grubunun dikkate alınmasının gerekli olabileceği kapsamlı bir etik çerçeve sağlar:

1. "Kişisel özerkliğe saygı (saygı, haklar, onur)
2. İyilik (başkalarına iyilik yapmak)
3. Zarar vermeme (çıkarların dengelenmesi - başkalarına zarar vermeden insanlara yardım)
4. Adalet (adalet dağıtımı, ahlaki açıdan saygın yasalara saygı, insan hakları ve yasallık konusunda yüksek değer)
5. Sorumluluk (eylemlerin gerekçelendirilmesi ve eylemlerin şahsi sahiplenmenin kabul edilmesi)
6. Umursama (karşılıklı bağımlılık ve birbirine duyulan şefkatin doğal insan tepkileri)
7. Dürüstlük (polisliğin ve polis memurlarının yetki ve meşruiyetinin merkezi; kendi kendini yansıtmada dürüstlük)
8. Yöneticilik (güçsüz ve fazla polis güçlerine karşı bir güven; takdir yetkisi ve hesap verebilirlik)" (Neyroud ve Beckley, 2001: 46).

Kolluk personeli, yukarıda açıklanan çerçeve ve ilkeleri bazı etik sorun veya ikilemlerin çözümünde etkin olarak kullanabilse de, güvenlik hizmeti ve uygulamalarında karşılaşılabilecek birçok durumun karmaşıklığı, diğer birçok faktörün dikkate alınmasını içeren etik bir karar verme sürecine dâhil olmayı gerektirir. Bu bağlamda, Kanada Psikoloji Derneği (2017) tarafından etik karar vermeyi etkin ve pratik hale getirmek için 10 temel

adımı içeren bir çerçeve geliştirmiştir. Kanada Psikoloji Derneği (2017) tarafından geliştirilen etik kararlar verme için 10 adımlı süreç çerçevesi, kolluk personelinin kullanabileceği şekilde ilgili kaynaktan aşağıdaki şekilde uyarlanmıştır:

1. Kolluk personelinin kararından potansiyel olarak etkilenecek (zarar-yarar sağlayacak) birey, grup ve kurumların belirlenmesi.

2. Etik ikilemi çevreleyen gerçeklerin veya etik sorunun ortaya çıktığı etik olarak ilgili sorunların ve uygulamaların belirlenmesi.

3. Kolluk personelinin kendi önyargılarının, kişisel çıkarlarının ve geçmişinin nasıl bir eylemde bulunabileceğini veya tercih edilmesini etkileyebileceğini düşünmek.

4. Yukarıda sayılan etik teori ve sistemler dikkate alınarak alternatif eylem seçeneklerinin geliştirilmesi.

5. İlgili bireysel ve kültürel, sosyal, tarihi, ekonomik, kurumsal, yasal ve politik bağlamsal faktörler dikkate alınarak, etkilenen veya etkilenmesi muhtemel olan bireyler ve gruplar üzerindeki kolluk personelinin her bir eylem türünün muhtemel kısa vadeli, devam eden ve uzun vadeli zarar ve faydalarının analizi.

6. Kolluk personelinin yukarıda sayılan ve sayılmayan (ilgili yasaları ve düzenlemeleri içeren ancak bunlarla sınırlı kalmayan) mevcut ilke, değer ve standartların bilinçli bir şekilde uygulanmasından sonra eylemin seçimi.

7. Kolluk personelinin yapacağı eylemin sonuçlarının sorumluluğunu üstlenme taahhüdünde bulunan bir eylem yapması.

8. Eylemin olası olumsuz ve olumlu sonuçlarının değerlendirilmesi.

9. Olumsuz sonuçların düzeltilmesi de dâhil olmak üzere eylemin sonuçlarına ilişkin kolluk personelinin sorumluluk üstlenmesi.

10. İkilemin gelecekteki oluşumlarını önlemek için, garantili ve uygulanabilir şekilde doğru eylem (Kanada Psikoloji Derneği, 2017: 4-5).

SONUÇ

İnsanın en temel ihtiyaçlarından ve devletin kolluk birimleri vasıtasıyla sunduğu en temel görevlerden biri olan güvenlik, önemli kamu hizmetlerinden biridir. Güvenlik hizmetlerinin önemi ve gerekliliği kadar bu hizmetlerin niteliği ve sunuluş biçimi de bir o kadar önemlidir. Güvenlik hizmetlerinin etkin ve profesyonel bir şekilde sunulması, bu hizmeti sunanların görevlerini nasıl yerine getirmeleri gerektiğine dair etik ilkelerin olmasına ve bunların her hâlükârda güvenlik hizmetlerine yansıtılmasına bağlıdır. Güvenlik hizmet ve uygulamalarında kolluk personelinin yasalara ve ilgili yönetmeliklere uyma zorunluluğu vardır. Aynı zamanda güvenlik hizmet ve uygulamaların meşruiyeti ve etkinliği için kolluk personeli, evrensel olarak kabul görmüş bir takım etik ilkelere de uygun davranarak mesleğini profesyonelce icra etmelidir. Aslında, kolluk personelinde Okçu'nun (2008) belirttiği gibi "öteki için olmak ahlak anlayışı" ve sorumluluğu geliştirildiği durumda güvenlik hizmet ve uygulamaları daha profesyonel bir biçimde yerine getirilecektir.

Etik değerlerin politik ve idari önceliklendirilmesi, güvenlik kuruluşlarının etik standartlara uygunluktan nasıl sorumlu oldukları konusunda farklı sonuçlar verebilir (Boer ve Buuren, 2009: 8). Etik güvenlik, beyan sembolizminin gerçek hayattaki etik yargılara dönüştürülmesine yardımcı olacak kadar esnek ve dengeli stratejik, operasyonel ve taktiksel seviyelerde karar vermenin kapsamlı ve bütünleşik ve dinamik bir etik çerçevesine dayanır (Kingshott ve Prinsloo, 2004). Bu bağlamda bu çalışmada sayılan güvenlik etik ilkelerinin ve ahlaki değerlerin güvenlik hizmet ve uygulamalarına yansıtılması güvenlik hizmetlerinin başarısını ve halkın bu hizmetlerden duyduğu memnuniyeti arttıracaktır. Bu etik ilkeler, kolluk personelinin görevini ehliyet ve liyakatle yürütebilmesi için yol gösterecektir.

Kolluk personeli, güvenlik hizmet ve uygulamalarına kaynaklık yapacak ve güvenlik etiği ilkelerinin belirlenmesine yardımcı olacak etik teori ve sistemleri iyi bir şekilde kavrayıp bu bilinçle hareket etmelidir. Kolluk personeli aynı zamanda, güvenlik uygulamalarında karşılaşabileceği etik ikilemleri ve sonrasında etik davranabilmesi için etik davranma ölçütlerini detaylı bir şekilde öğrenmelidir. Bunun için etik çalışmalara yönelik olarak genel bir çerçevenin ve bu çerçeve içindeki konuların birbirleriyle bağlantılı bir şekilde işlenmesi önemlidir (Öktem ve Ömürgönülşen, 2005). Bu çalışma, güvenlik hizmet ve uygulamalarında etik ilkeleri ortaya koyma bağlamında önemlidir. Bu çalışmada ele alınan güvenlik etik ilkelerinin, güvenlik hizmet ve uygulamalarına yansıtılmasıyla vatandaşlara daha etkin güvenlik hizmeti sunulacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Ateş, H. vd. (2009). *TYEC Project: Türkiye'de Kamu Hizmetlerinde Yolsuzluğun Önlenmesi İçin Etik Projesi*. Tapu Hizmetlerinde Etik, Araştırması Araştırma Raporu. Araştırma No: 6, Mayıs-2009.

Avrupa Konseyi. (2010). *Internal Security Strategy for the EU. Towards a European Security Model.* https://www.consilium.europa.eu/media/30753/qc3010313enc.pdf

Aydın, A. H. (1996). *Polis Meslek Hukuku.* Ankara: Doğuş Matbaacılık.

Aydın, İ. (2001). *Yönetsel, Mesleki ve Örgütsel Etik.* (2. Baskı). Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Aydın, İ. (2006). *Eğitim ve Öğretimde Etik.* (2. Baskı). Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Beren, F. (2002). Polis Efendilere Mahsus Terbiye ve Malumat-ı Meslekiye İsimli Yazıya İlişkin Bir Değerlendirme. *Polis Meslek Etiği*, (Ed.: İ. Bal ve M.B. Eryılmaz). Polis Akademisi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 289-300.

Boer, M. ve Buuren, J. (2009). *Security Ethics. A Thin Blue-Green-Grey Line*. INEX Working Paper D3.1, Amsterdam: VU University.

Burgess, J.P. (2008). *Security as Ethics.* Policy Brief No. 6/2008, Oslo: PRIO.

Buuren, J. (2009). *Security Ethics: A Thin Blue-Green-Grey Line.* INEX Policy Brief No. 1, November 2009.

Cerrah, İ. (2013). Özel Güvenlik Meslek Etiği. (Ed., E. YAKUT). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Cevizci, A. (2002). *Etiğe Giriş.* İstanbul: Paradigma Yayınları.

Fieser J. (2001). *Ethics.* The Internet Encyclopedia of Philosophy. https://www.iep.utm.edu/ethics/

Gordon, P. D. (2007). The Ethics Map: A Values-Based Approach to Defining Ethics and Integrity in the Public Service. *Normative Foundations Group of the Transatlantic Workshop on Ethics and Integrity*, March 21 - 23, 2007, Adelphi, Maryland. http://users.rcn.com/pgordon/homeland/EthicsMapPaper.html.

Josephson Institute of Ethics. (1992). *Making Ethical Decisions.* https://www.josephsoninstitute.org

Kanada Psikoloji Derneği (Canadian Psychological Association). (2017). *Canadian Code of Ethics for Psychologists.* 4th Ed. ISBN 978-1-926793-11-5. https://cpa.ca/docs/File/Ethics/CPA_Code_2017_4thEd.pdf

Kırış, N. (2003). Bilişim Teknolojisi ve Güvenlik Hizmetleri. *I. Polis Bilişim Sempozyumu,* Ankara, 2003.

Kingshott, B. F. (2003). *Ethics of Policing: A Study of English Police Codes.* Unpublished PhD thesis, University of Exeter.

Kingshott, B. F. ve Prinsloo, J. (2004). Ethics in Policing. *Phronimon (Journal of The South African Society For Greek Philosophy And The Humanities),* 5(1): 49-70.

Kolluk Etik İlkeleri. (2007). https://www.gtb.gov.tr/data/5208d-194487c8e14044289f7/kolluketikilkeleri.doc

Laudon, K. C. ve Laudon, J. P. (2004). *Management Information System: Managing the Digital Firm*. Upper Saddle River: Anderson, 2004.

McCartney, S. ve Parent, R. (2015). *Ethics in Law Enforcement.* Victoria, BC: BC-campus. http://opentextbc.ca/ethicsinlawenforcement/

Milli Eğitim Bakanlığı (MEB). (2006). *Meslek Etiği.* Mesleki Eğitimi Ve Öğretimi Güçlendirilmesi Projesi, Ankara, 2006.

Neyroud, P. ve Beckley, A. (2001). Policing, Ethics and Human Rights. UK: Willan Publishing.

Okçu, M. (2008). Kamu Yönetimi ve Ahlak: Yönetsel Ahlak Üzerine Düşünme mi, Yoksa Modern Kamu Yönetimini Yeniden Düşünmek mi?, *Amme İdaresi Dergisi*, 41(2): 21-42.

Öktem, M. K. ve Ömürgönülşen, U. (2005). Kamu Yönetiminde Etik Çalışmalarına Yönelik Genel Bir Çerçeve Arayışı. *Siyasette ve Yönetimde II. Etik Sempozyumu*, 18-19 Kasım 2005, Adapazarı: Sakarya Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, 231-237.

Özkan, Ş. T. (2003). *Jandarmanın Sosyal Sorumluluk Anlayışı ve Jandarmanın Etik Davranışlarının Halkla İlişkilere Etkileri.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, Ankara.

Öztürk, N. Kemal. (2003). Etik ve Kamu Yönetimi. *Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar*, (Ed: Asım Balcı, Ahmet Nohutçu, Namık Kemal Öztürk, Bayram Coşkun), Seçkin Yayıncılık, Ankara, 203-230.

Pagon, M. (2000). Police Ethics and Integrity. In: M. Pagon, (Ed.) *Policing in Central and Eastern Europe: Ethics, Integrity and Human Rights.* Ljubljana, Slovenia: College of Police and Security Studies.

Payam, M. M. ve Özdemir, R. (2018). İslam Hukuku ve Kolluk Meslek Etiği. İstanbul: Hiperlink Yayınları.

Pieper, A. (1999). *Etiğe Giriş.* (Çev. V. Atayman ve G. Sezer). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Pollock, J. (2007). *Ethical Dilemmas and Decisions in Criminal Justice.* Belmont, California: Wadsworth Cengage Learning.

Türk Dil Kurumu (TDK). (2019). *Büyük Türkçe sözlük: Güncel Türkçe Sözlük*. http://www.tdk.gov.tr/index.php?

United Nations Development Program (UNDP). (1994). *Human Development Report 1994: New Dimensions of Human Security Technical Report.* New York: United Nations Development Program.

Webster's World Dictionary. (2019). *Ethics*. https://www.merriam-webster.com/dictionary/ethic.

Wikipedia. (2019). *History of Ethics*. https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_ethics.

Yatkın, A. (2013). Kamu Yönetimi Etiği ve Üst Düzey Yöneticilerin Çalışanlarına Karşı Etik Yükümlülükleri. *Akademik Bakış Dergisi*, 38: 1-17.

DİJİTAL OYUN SARMALINDA ÇOCUK

Mehmet Tahir KARABOĞA[1]

1 Dr. Öğretim Üyesi, Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi Ana Bilim Dalı

DİJİTAL OYUN SARMALINDA ÇOCUK

Mehmet Tahir KARABOĞA[1]

GİRİŞ

Bilişim çağında internet teknolojisinin yaşamın her alanına girmesi oyun olgusuna olan yaklaşımı değiştirerek oyunu dijital alana taşımıştır. Her yaşta çocuk ellerinde dijital araçlarla günün herhangi bir saati ve yerinde kendilerini kaybedercesine dijital oyun oynuyorlar. Eğlenme ve boş vakit geçirme aracı olarak düşünülen dijital oyunların bilinenin ötesinde çocukların düşünme, üretme ve yaratıcı yönlerini olumsuz yönde etkileyebilen anlam ve etkiler barındırabilmektedir. Pek çok dijital oyunun çocuklarda düşmanca rekabet, hırs, öfke, agresif davranışlar, saldırganlık, duyarsızlaşma gibi duygu ve davranışları ortaya çıkardığını, kişiyi kendisine, ailesine ve çevresine yabancılaştırdığını, yalnızlaştırdığını, sosyalliğini bozduğunu, öteki bireylerle sağlıklı iletişim kurmasını engellediğini yapılan çalışmalar bize göstermektedir. Bugün anne babalar, öğretmenler ve çocukların büyük çoğunluğunun dijital oyunlar konusunda yeterli bilgi ve eğitime sahip olamamaları nedeniyle, çocukların önemli bir kısmı dijital oyunlardan kaynaklı birtakım riskler ve tehditlerle karşı karşıyadır. Bu çalışmada dijital oyunların çocuklar üzerindeki etkileri, çocukları dijital oyunlara yönelten nedenler aile, okul ve oyun endüstrisi faktörleri üzerinden değerlendirilmekte ve konunun çözümüne ilişkin neler yapılması gerektiği noktasında öneriler sunulmaktadır.

Oyun, çocukların dünyayla iletişim kurup toplumsal yaşamı ve kendilerini tanımaları, duygularını ifade etmeleri ve kişisel yeteneklerini geliştirmelerinde rol oynayan güçlü bir araçtır. Günümüzde çocukların yaşamında vazgeçilmez bir unsur olan oyun kavramının anlamı değişim göstermiş, bilgisayar ve teknolojik araçlarla bambaşka bir boyut kazanmıştır. Dijital oyunlar bilgisayar, cep telefonu, tablet gibi araçlarla genellikle internet bağlantısı üzerinden oynanan oyunlardır. Dijital oyun oynama, internet ortamlarında eğlence ve boş vakit geçirme adına tüm toplumsal kesimler tarafından, özellikle de çocuklar tarafından yoğun zaman geçirilen önemli bir etkinliktir. Her yaşta insanı cezbeden dijital oyunlar, özellikle çocukların gelişiminde olumlu ve olumsuz etkileri olması açısından önem taşımaktadır. Dijital oyunların çocuklar tarafından yoğun bir şekilde oynanması beraberinde bir takım risk ve sorunlar getirebilmektedir. Dijital oyunlar çocukların fiziksel, psikolojik ve sosyal sağlıkları üzerinde önemli etkileri olabilmekte, kişiler ile gerçek dünya arasında bir bariyer oluştura-

1 Dr. Öğretim Üyesi, Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi Ana Bilim Dalı

rak doğal gelişimlerine olumsuz anlamda etkiler yapabilmektedir. Güçlü öğretim araçları olan dijital oyunlarının çok büyük bir bölümünün şiddetle sarmalandığını düşünürsek çocuklar bu oyunlarda bir takım olumsuz değerleri öğrenebilmektedir.

Dijital oyunlarla ilgili diğer önemli bir boyut ise kapitalist neoliberal ideolojinin tüm dünyada, çocukların dünyasında önemli bir yeri olan oyunu endüstrileştirmiş olmasıdır. Dijital oyun endüstrisi, bugün dünyanın gelişmiş ülkelerinde yüksek gelir getiren bir sektör haline gelmiştir. Tüm dünyada küresel oyun pazarı yaklaşık 138 milyar dolar seviyesinde ulaşmış, dünya genelinde 2,2 milyar insanın, Türkiye'de ise, yaklaşık olarak 50 milyon kişinin dijital ortamlarda oyun oynaması (Güvenli İnternet Merkezi, 2019) konunun önemini bize göstermektedir.

Dijital oyunlar bireylerin öğrenme, sosyalleşme ve kimliklerini inşa etme süreçlerinde olduğu gibi toplumun genel kültürel özelliklerinin oluşturulmasında da önemli bir role sahiptir. Diğer yandan dijital oyunlar eğlence endüstrisinin önemli bir parçasını oluşturur. Çocukların dijital alanı tercih etmelerindeki nedenlerin başında da eğlence gelmektedir. Eğlence endüstrisinin örtük amaçlarından biri kişilere haz vererek onları düşünmekten uzaklaştırmasıdır. Elektronik dijital dünyanın yaygınlaşmasıyla birlikte oyuna yönelik yaklaşım da değişmiş, oyun bir görsel eğlenceye dönüştürülmüştür.

Dijital oyun ağları, çocukların etkileşimine sanal sosyalleşmeyi getirmesi, psikolojik, sosyal, davranışsal ve iletişimsel dünyalarına birtakım olumsuz sonuçlar doğurması konuyla ilgili tartışmaları gündeme getirmiştir. Dijital iletişim teknolojilerinde şiddet içeriğinin giderek yaygınlaşması aynı zamanda bağımlılık üretiyor olması, intihar vakaları örneğinde olduğu gibi, sosyal ve bireysel yaşam üzerindeki psikolojik ve davranışsal etkilerinin daha çok görülmeye başlaması bu tartışmaları daha da şiddetlendirmiştir.

Bu noktada çocukların dijital medya kullanımı hakkında anne-babaların eğitilmesi konusunun önemi gün geçtikçe artmaktadır. Çocukların erken yaşlardan başlayarak internet kullanımlarının bir bağımlılığa dönüşmemesi, iletişim teknolojilerine karşı daha sağlıklı bir ilişki ve tutum geliştirebilmeleri için öncelikle ailelerin eğitilmesi bir gereklilik olarak görülmektedir. Ailelerin çocukların dijital medya kullanımı konusunda yetersiz kalmaları, çocuklarla yeterince ilgilenmemeleri, çocukların eğitimleri konusunda büyük bir boşluğu karşımıza çıkarmaktadır. Bu boşluğu sosyalleşme ve eğlenme amaçlı dijital oyunlar doldurmaktadır. Dijital oyun oynayarak uzun zaman geçiren çocuk, aile ve sosyal ortamlardan kopabilmekte yalnızlığa sürüklenerek, depresyon veya kaygı bozukluğu gibi rahatsızlık-

lar yaşayabilmekte, güvenilir bir iletişimden ve gerçek dostluk duygusu yaşamaktan uzaklaşabilmektedir. Ebeveynlerin eğitilmesinin yanında, okullarda dijital medya okuryazarlığı dersinin seçmeli olmaktan çıkarılıp zorunlu hale getirilmesi, dersin sadece ortaöğretim düzeyinde değil, diğer tüm eğitim kademelerinde zorunlu olarak verilmesi, derslerin veriminin artırılması ve sevdirilmesi, öğretmenlerin dijital medya hakkında eğitim almaları bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır.

1. Klasik Oyun Kavramı

Oyun, farklı disiplinlerin çalışma alanına giren bir konudur. Oyun; özellikle eğitimciler, halkbilimciler, antropologlar, psikologlar ve sosyologlar için önemli bir çalışma ve ilgi alanı olmuştur. Huizinga (2017), oyunu, belli bir yer, zaman ve irade dâhilinde bilinen bir düzene göre gerçekleştirilen, çocukların isteyerek ve kuralları baştan kabul ederek oynadıkları, maddi çıkar veya zorunluluk halleri dışında var olan bir eylem olarak tanımlamıştır. Huizinga'ya göre, oyun kurgusal olduğu bilinen ve gündelik hayatın dışında yer alan, bununla birlikte oyuncuyu da tamamen içine çeken, gönüllü ve özgür bir eylemdir. Sınırları özellikle belirlenmiş zaman ve mekân içinde gerçekleşen, her türlü maddi çıkardan ve yarardan uzak bu eylem, verili kurallara göre, belli bir düzen içinde yerine getirilir. Huizinga, "Homo Ludens" adlı eserinde yeryüzünde insana ait her şeyin başlangıcının oyun olduğunu, ilk çağlarda insanların, çevresini tanıması, öğrenmesi, bilgi edinmesinin oyunla başladığını ifade etmektedir.

Oyun kavramını, belli bir amaç çerçevesinde çocuğun isteyerek hoşlanarak yer aldığı fiziksel, düşünsel, duygusal ve sosyal gelişimine katkı sağlayan etkin bir öğrenme süreci olarak değerlendirebiliriz. Oyunun temelinde taklit etme ve deneyimleme içerirken sosyal hayata hazırlık için önemli bir adımdır. Oyunlar zekâ, yetenek, sosyalleşme, kişilik kavramların gelişmesinde temel malzeme oluşturur. Çocuklar kendilerine özgün dünyalarıyla fiziksel, psikolojik ve zihinsel olarak yetişkinlerden ayrılır. Çocukların en temel gereksinimlerinden biri oyundur. Çocuğun olduğu her yerde oyunun var olduğunu ve oyunun çocuğun yaşamında vazgeçilmez bir yeri olduğunu söyleyebiliriz.

Cirhinlioğlu (2001) oyunun, çocuğun bedensel, düşünsel, duygusal ve sosyal yönden gelişimini sağlaması açısından vazgeçilmez unsurlardan biri olduğunu, oyunun çocuğun sağlıklı gelişimi açısından beslenme ve sevgi kadar gerekli olduğunu ifade etmektedir. Cirhinlioğlu'na göre, çocuk, oyun üzerinden ile duygularını, mutluluklarını, üzüntülerini, hayallerini, fikirlerini ifade etme imkânı bulur. Çocuklar, yaşamdan öğrendiği bilgi ve deneyimlerini oyun ile ortaya koyarken, oyun aracılığıyla her türlü duygu ve düşüncesini ifade eder. Arslan ve Dilci'ye (2018) göre oyunun,

çocuğun kişilik ve kimlik kazanmasında ve bunları geliştirmesinde olumlu katkısı vardır. Smith ve Cowie (1989) ise, oyun sayesinde çocukların yaratıcılıklarını ve hayal güçlerini geliştirme imkânı kazandıklarını ifade eder. Onlara göre, çocuklar klasik oyun süreçlerinde bedenlerini ve zihinlerini etkin bir şekilde kullanmakta, bu onların kişilik özelliklerinin gelişmesini desteklemesinin yanı sıra topluma adapte olmalarını kolaylaştırmaktadır. Yörükoğlu'na (2004) göre oyun, çocuğun toplumsal bir varlık olarak uyum sürecinin gelişmesinde, kendi kişiliğini tanımasında ve kendi özelliklerinin bilincinde olmasında yardımcı olur. Yörükoğlu, çocukların nasıl ki sevgiden yoksun kalamayacakları gibi, oyundan da yoksun bir çocukluğun düşünülemeyeceğini belirtir. Sevinç (2004), oyun aracılığıyla çocuğun taklit yeteneğinin arttığını, gerçek yaşama alışma becerisi kazandığını, üretim ve yaratıcılığının geliştiğini, özgüven kazandığını ve diğer insanlarla iletişimini artırdığını belirtmektedir.

Pek çok insan için çocuk olmak demek oyun oynamak ile eşdeğer bir anlam taşımaktadır. Çocuk açısından oynamak; öğrenmek, yaratmak, keşfetmek anlamına gelmektedir. 2000'li yıllar öncesinde çocuklar ev dışında arkadaşlarıyla birlikte parklarda, sokaklarda, bahçelerde, açık alanlarda oyunlar oynarken günümüzde ise, bilgisayar başında sanal dijital oyunlar oynayarak zaman geçirmektedirler.

2. Dijital Oyun Kavramı

Dijital oyunlar; bilgisayar, telefon, tablet gibi cihazlar üzerinden oynanan internet tabanlı oyunlardır. Dijital oyun; bilgisayar tabanlı, metin ya da görsellik üzerine inşa edilmiş, bilgisayar ya da oyun konsolu gibi elektronik platformlar üzerinde bir veya birden fazla kişinin fiziksel ya da çevrimiçi ağ üzerinden birlikte kullanabildiği bir eğlence ve boş zaman aktivitesi yazılımıdır (Ankara Kalkınma Ajansı, 2016). Dünyadaki oyuncu sayısının 2018 yılı içerisinde 3 milyarı bulacağı öngörülürken, Türkiye'de yaklaşık 30 milyon olan oyuncu sayısının, 2018 yılında ise 50 milyonu geçeceği tahmin edilmekteydi (Bayzan, 2017). İçinde bulunduğumuz zaman itibariyle dünyada 3 milyar, Türkiye'de ise 50 milyon kişinin dijital oyun oynadığını söylemek mümkündür. Türkiye'de nüfusun yarısından fazlasının dijital oyun oynamasında mobil oyunların, akıllı telefonların, tabletlerin toplumun her kesimine yayılması ile paralellik gösterdiği söylenebilir.

Dinç (2012) TÜDOF'un (Türkiye Dijital Oyunlar Federasyonu) dijital oyunları türlerine göre şiddet içerikli bilgisayar oyunları, eğitici oyunlar, strateji oyunları, macera ve eğlence oyunları ile spor ve yarış oyunları şeklinde kategorize edildiğini belirtmektedir. Başka bir sınıflandırma da ise oyunlar: ağ, aksiyon, macera, yarış, rol yapma/canlandırma oyunları, yapboz, simülasyon, spor ve strateji olarak kategorilere ayrılmaktadır. Oyun

oynama edimine göre ise "sanal uzamda konsol oyunları, PC oyunları ve çevrimiçi (online) oyunlar" şeklindeki alt türler olarak ayrılmaktadır (Gürcan ve diğerleri, 2008, s. 4).

Klasik oyunlar birçok açıdan dijital oyunlardan farklılaşmaktadır. Jessen (2003), klasik oyun kültürünün özelliklerini daha çok oyunların grup halinde oynanması, çoğunlukla açık alanlarda oynanması, fiziksel hareket içeren özelliğe sahip olması, oyunda yakın arkadaşlıkların olması ve iyi sosyal ilişkilerin var olması üzerinden açıklamaya çalışır. Sormaz'a göre dijital oyunlar, çocukları doğadan koparmış açık sosyal alanlardan kapalı mekânlara taşımıştır. "Bu oyunlar ile birey sürekli oturmaktan, aşırı hareketsizlikten bir takım fiziksel beceriler ve yetiler yitirmiş, aşırı şiddet içeriği ile psikolojik ve fizyolojik hastalıklara yakalanmıştır" (Sormaz, 2010, s.133). Sormaz'a göre, oyun kültürünün değişimine etki eden toplumsal dinamiklerin sanayileşme, kentleşme, teknolojik gelişmeler, kapitalist tüketim kültürü ve küreselleşme olmuştur. Bu dinamikleriyle birlikte çocuk oyun kültüründe bireyselleşme, kurumsallaşma, ticarileşme ve sanallaşma artmıştır. "Özellikle küreselleşme süreciyle birlikte, tüketim kültürünün giderek yaygınlaşması, oyun kültürünün de tüketim nesnesi olarak kullanılabildiğini göstermiş, dolayısıyla oyun kültürünün naifliği, masumluğu azalmış ya da yok olmuştur" (Sormaz, 2010, s.145). Onur (2005), sosyal grup oyunlarının azalmasının ve yok olmaya yüz tutmasının, çocukların hareketlerinin pasifleşmesine neden olduğunu, bunun da çocuğun kendi başına hareket etme, öğrenme ve yaratma eğilimlerinin körelmesine neden olduğunu ifade etmektedir. Onur'a göre, Türkiye'de çocuk oyunlarındaki değişimler; bireyselleşme, kapalı mekana kapanma, soyutlanma ve tüketime yönelmenin Batı'daki değişimlerle eşzamanlı bir biçimde gerçekleşmiştir.

Günümüzde genellikle internet ortamında oynanan dijital oyunlar çocuklar ile gerçek dünya arasında bir bariyer oluşturarak doğal gelişimlerine olumsuz anlamda büyük etkiler yapabilmektedir. Endüstriyel firmalar tarafından önceden tasarlanan bu oyunlarda çocuklar kendisine sunulan seçenekler ve kurallar çerçevesinde oynayabilmektedir. Klasik oyunlarda çocuklar, tam tersine kendi hayal güçlerini, kuralları koyma ve yaratıcılıklarını sergileyebilme özgürlüğüne sahip olabilmektedir. Postman (1995), şirketlerin çocuk oyunlarını endüstrileştirdiğini, sokakta oynanan çocuk oyunlarını ortadan kaldırdığını ifade etmektedir. Postman'ın "Çocukluğun Yokoluşu" adlı çalışmasında temel hareket noktası, çocukluk fikrinin hızlı bir şekilde yitirildiği tespitine dayanmaktadır. Sormaz ve Yüksel (2012), neoliberal ekonomik küreselleşmenin en büyük etkisinin, çocuk kültürü içindeki oyunun endüstrileşmesi olduğunu belirtmiştir. Sormaz ve Yüksel'e göre, "kapitalizm ve getirdiği tüketim kültürü ile oyun ve oyuncak en-

düstrisi doğmuş; dışarıdan denetimli/yönetimli oyunlar artmıştır. Modern dönemden başlayan ve günümüzde hızla yayılan kapitalist toplumun çıkar dünyasında, oyun ve oyuncak da "maksatlı" hale gelmiştir" (Sormaz ve Yüksel, 2012, s. 999). Sormaz ve Yüksel, sokağa dayalı geleneksel oyunlarının çocuk açısından avantajlarını "geleneksel oyun kültürünü karakterize eden özellikler daha çok grup oyunlarının hâkim olması, oyunların genelde açık alanlarda oynanması, çoğu oyunun hareket içeren özelliklere sahip olması, oyun arkadaşlıklarının yakın olması ve iyi tanımlanmış sosyal ilişkilerin varlığı" ile tanımlamaktadır (Sormaz ve Yüksel, 2012, s. 999).

Dijital oyun sektörü yakın bir geçmişi olmasına rağmen, dünyanın en gelişmiş endüstriyel alanlarından biri haline gelmiştir. "Dijital oyun sektörü bir anlamda yazılım endüstrisi olarak sınıflandırılabilse de, gerekli olan oyun donanımı ve teknik altyapı gibi fiziksel unsurlarla da birçok farklı sektörü, doğrudan ve dolaylı olarak etkileyen önemli bir endüstri alanıdır" (Ankara Kalkınma Ajansı 2016, s.8-9). Dijital oyun sektörü Türkiye'de çok hızlı büyümesiyle birlikte kullanıcı sayılarda her yıl artış göstermiştir. Türkiye'de son 12 ayda 5 milyon kullanıcıyla yüzde 534 artış gösterdi. Dünyada 70 milyar dolara ulaşan büyüklüğüyle oyun pazarı dünyanın en büyük sektörlerinden biri haline geldi ve büyük farkla eğlence dünyasının güçlü bir kolu olan sinema sektörünü geride bıraktı (Sosyal Medya Haber, 2012). "2020 yılında ise dijital oyun endüstrisi pazarının 128,5 milyar dolarlık hacme ulaşması öngörülmektedir" (Akçetin vd. 2017, s. 138). "Dijital dünya, dijital bir ekonomiye dönüşmekte ve bu dönüşümden dijital ürünlerin katma değeri doğrudan etkilenmektedir. Hollywood filmlerinin yerine artık dijital oyunlar almış, dijital oyun sektörü katma değeri ve istihdamı yüksek bir sektör haline gelmiş ve hasılatı ise sinema endüstrisinin iki katını aşmıştır" (Akçetin vd. 2017, s. 136).

Karaaslana göre, "yapılan araştırmalarda dijital oyunların % 89'unun şiddet içerdiğini göstermektedir" (Karaaslan, 2015, s. 807). En çok oynanan 81 dijital oyun üzerine yapılan başka bir araştırmada, oyunların toplam süresinin % 98'sinde şiddet öğelerinin bulunduğu, % 90'ında oyuncunun, oyundaki karakterleri yaralayarak ve % 69'unun da öldürerek fazladan puan kazandığı tespit edilmiştir (Paksu, 2004). Dijital oyunların tamamında olmasa da büyük çoğunluğunda temelde düşmanca rekabet, hırs, öldürmek, yok etmek, agresif bir tutum, en güçlü olma ve kazanma duygusu hakim olduğu söylenebilir. Dijital oyunlarda çocuk, daha çok odasında yalnız bir şekilde ağın ucundaki diğer kişilerle oyun oynarken, oyunda başarıya, hedefe ulaşmak için günler, aylar hatta yıllar gerekebilmektedir. Kişi bu hedefleri bir an önce başarmak ve kazanmak için daha çok zaman ayırıp daha çok oynamaya başlar. Süreçle birlikte oyun oynama süresinde kont-

rol kaybı, kendini denetleyememe, hırs yapma ve beraberinde başta ailesi olmak üzere yakın çevresiyle ilişkilerin kopmasıyla sonuçlanabilmektedir.

Klasik bedene dayalı sosyal geleneksel oyunlarda çocuk diğer arkadaşlarıyla birlikte iç içe ve doğrudan bir şekilde oyun oynamakta, oyun oynana zaman dilimi içinde haz ve mutluluk içinde insani ve olumlu duygularla sonuçlanmaktadır. Klasik sosyal oyunlar şiddet içermemekte, çocuğun kas ve beden yapısını, iletişim kurma, konuşma becerisini, duygularını ifade etme becerisini geliştirebilmektedir. Dijital oyunların büyük bölümünün şiddet oyunlarından oluştuğunu düşünürsek yoğun şiddet sarmalında çocuk hissetme yetisini kaybedebilmekte, asosyalleşebilmekte, kendisine, çevresine yabancılaşabilmekte, saatlerce kapalı mekânda hareketsiz bir şekilde oturabilmekte, bedensel ve psikolojik sorunlar yaşayabilmektedir.

Uluslararası bir araştırma şirketi olan Edelman Berland tarafından yapılan çocuk ve oyun konulu "Omo global çocuk ve oyun araştırmasında" Türkiye sonuçlarına göre, her on çocuktan altısının (% 61) ortalama günde 1 saat ya da daha az süre dışarıda oyun oynadığı, her yedi çocuktan birinin hiç dışarıda oyun oynamadığını belirtilmiştir. Türkiye'de her 10 ebeveynden 9'u (% 90) çocuklarının gerçek hayatta spor yapmak yerine sanal ortamda oyun oynamayı tercih ettiğini belirtmektedir. Araştırma sonuçlarına göre, Türkiye'deki ebeveynlerin % 93'ü çocukların açık sosyal alanlarda klasik oyun oynamanın ileride çocuklarının çok yönlü yetişkinler olmalarını sağladığı, oyun oynamanın çocuğa okulda kazanamayacağı bazı yetkinlikleri kazandırdığını ifade etmiştir (CNN Türk, 2016).

Okul düzeyindeki çocukların, ilkokul, ortaokul, lise ve üniversite düzeylerindeki öğrencilerin akıllı telefon, tablet ve masa üstü bilgisayarlarla internet üzerinden günlük zamanlarının büyük bir bölümünü dijital oyun oynayarak geçirdiklerini söylemek mümkündür. Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu (BTK) ve Milli Eğitim Bakanlığı işbirliğiyle 26 ilde gerçekleştirilen "İnternetin Bilinçli ve Güvenli Kullanımı" Araştırması'na göre ortaokul öğrencilerinin yüzde 40'ı akıllı telefon, yüzde 34'ü tablet ve yüzde 30'u bilgisayar üzerinden dijital oyun oynuyor. Lise öğrencilerinin ise yüzde 35'i akıllı telefon, yüzde 30'u bilgisayar, yüzde 11'i ise tablet üzerinden oyun oynuyor (Çetinkaya, 2019). Mustafaoğlu ve Yasacı (2018) çocuklar arasında dijital oyun oynamanın yaşa göre değişim gösterdiğini; ilkokulda öğrenim gören öğrencilerin dijital oyun oynamaya başlama yaşının lise öğrencilerine göre daha erken olduğunu, ortaokulda öğrenim gören öğrencilerin ise, ilkokul öğrencilerine göre gün içinde daha fazla süre dijital oyun oynadıklarını ortaya koymuşlardır. Mustafaoğlu ve Yasacı'ya göre, çocuklarının dijital oyunlarla tanışmalarının yaklaşık olarak 1 ile 4 yaş civarında olduğu, gün içinde dijital oyun oynama süresinin 3 saat olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu anlamda dijital oyunların tüm eğitim

kademelerindeki çocuklar tarafından oynandığını ve oyunlara başlama yaşının da ortalama 3 yaş olduğunu bize göstermektedir

Türkiye'de nüfusunun yarısından fazla, 50 milyona yakın insanın farklı elektronik araçlarla dijital ortamlarda oyun oynadığını (Bayzan, 2017) düşündüğümüzde bunların büyük bir kesimini çocukların oluşturduğunu söylemek mümkündür. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından açıklanan verilere göre, Türkiye'nin 2018 yılı itibariyle toplam çocuk nüfus sayısı 23 milyon olarak tespit edilmiş, çocukların ülke nüfusunun % 30'unu oluşturduğu belirtilmiştir (TÜİK, 2018). Dijital oyunlar çocuğun fiziksel, bilişsel, duyuşsal ve sosyal yönden gelişimini olumsuz yönde etkileyebilmekte, çocuğun kendini ve başkasını tanımasında herhangi önemli bir katkısı olmamakta, çocuk kendi duygularına yabancılaşabilmekte, kişilik ve karakter yapısı olumsuz etkilenebilmekte, paylaşma, hoşgörü ve toplumsal değerleri öğrenmeden uzak kalabilmektedir.

3. Çocukları Dijital Oyunlara Yönelten Nedenler

Dijital oyunların çocuklar tarafından yoğun şekilde oynanmasının nedenlerine baktığımızda aileden kaynaklı nedenler, okuldan kaynaklı nedenler ve oyun endüstrisinden kaynaklı nedenler olarak sıralamak mümkündür.

3.1. Aileden kaynaklı nedenler

Ailede anne ve babalar, çocukların hayatlarına giren dijital teknolojiler hakkında yeterli bir bilgi ve eğitime sahip değillerdir. Anne ve babalar yoğun iş hayatı temposunda aile içi ortamlarda çocuğa yeterince zaman ayıramamakta, onunla yeterince ilgilenmemektedir. Bunun yanı sıra anne babaların televizyon ve internetle kurdukları sağlıksız ilişki, çocuğa olumsuz anlamda rol model olabilmektedir. Anne ve babaların ev ortamında televizyon izlemesi, internette sosyal medyada zaman geçirmesi, çocuklarıyla iletişimlerinin azalması, yeterince konuşmaması, şefkat ve ilgiyi ihmal etmesi çocukları oyunlara iten ailevi faktörlerin başında gelmektedir. Anne babanın ev ortamında bilgisayar, tablet ya da cep telefonunda oyun oynaması çocuğa bu anlamda rol model olabilmektedir. Anne ve babanın çocuğa tutarsız davranması, baskı ve şiddet uygulaması, aile içi iletişim bozukluğu, ailenin çocuğa yemek yeme aracı olarak oyalamak istemesi, istenilen davranışları için oyunu ödül olarak sunması, çocuğu dijital ortamlarda oyun oynamaya iten faktörler olarak gösterebiliriz.

Sağlıklı bir aile ilişkisinde önemli olan anne ve babanın çocuğa gösterdiği tutum ve yaklaşımdır. Çoğunun ebeveynleriyle beraber geçirdiği süre, çoğunlukla televizyon izlemekle geçebilmektedir. Ailede çocuk, anne ve

babanın davranışlarını örnek alabilmekte, anne ve babadan gördüğü pek çok davranışa göre tavır takınabilmektedir. Ailede çocuğa gösterilen ilgi azsa, çocuk odasında yalnız bırakılıyorsa, aile çocuğunun dijital ortamda oyun oynamasını bir ödül olarak sunuyorsa, ya da çocuğun evde sakin olma aracı olarak kullanıyorsa, çocuğun dijital oyunlar yönelimini ve bağımlılığını kaçınılmaz hale getirebilecektir. Çetinkaya'ya (2019) göre, kimi zaman ebeveynlerin çocuklarını oyalayabilmek adına ellerine verdikleri tabletlerin kontrolsüz kullanımı, çocuğu ilerleyen yaşlarda oyun bağımlılığına sürükleyebilmektedir. Çocukların dijital oyun oynama alışkanlığı ailede başlar ve aileden bağımsız ele alınamaz. Çocuk dijital medyayı nasıl tüketeceğini öğrenemezse, bilgisayara, cep telefonuna, tablete mahkum edilirse, kullanıma sınırlama uygulamazsa, çocuğun dijital oyun bağımlısı olması kaçınılmaz hale gelmektedir. Çocuklarını dijital oyunlar konusunda bilgilendirmeyen, eğitmeyen ebeveynlerin çocukları duygusal, zihinsel ve sosyal gelişimleri riski altındadır demektir.

Çocukların dijital dünya hakkında yeterli bilgi donanım ve eğitimden yoksun olmaları, ev ortamında yalnız olmaları, dijital medya araçlarına kolay ulaşabilmeleri, onların bu araçlarla daha çok zaman geçirmelerine neden olmaktadır. Günlük hayatın problemlerinden kaçma, stresli bir hayattan uzaklaşma, bir gruba dâhil olma isteği, sosyallik ihtiyacı, yalnızlık duygusu, arkadaşlık ihtiyacı gibi unsurları çocukları dijital oyunlara yönelten nedenler arasında gösterebiliriz. Çetinkaya (2019), çocukların kendilerini toplumun sıradanlıklarından soyutlama ve farklı olmanın çıkış noktası olarak gördükleri, popüler olma, kendini var etme göstergeleri olarak da kabul gördükleri için bu oyunlara yöneldiğini belirtmektedir. Tüzün ve diğerlerine (2013) göre, 3 yaşına gelen bir çocuk hızla mobil telefon ve tablet kullanımını öğrenebiliyor. Tabletlerin renkli dünyası, sürekli yenilenen ve farklı konseptteki oyunlar çocuklar için bu cihazları vazgeçilmez kılabiliyor. Onlara göre, dijital oyunları çocuklar açısından çekici kılan, motive eden bazı faktörlerin olmakta bunların da; kimlik sunumu, sosyal ilişkiler, öğrenme, başarı, ödüller, fantezi, merak, kontrol ve sahiplik gibi şeylerdir. Goodwin'e (2018) göre, çocuklar bir bilgisayar oyunu oynadığında genellikle ödül ya da takdir toplar, bu da dopamin seviyelerini aniden yükseltmelerine neden olur. Goodwin, oyun ile ödüllere ve takdirlere koşullu hale gelen çocuğun gittikçe daha fazla dopamin istediğini, bu yüzden bir oyunu ya da bir tableti kapamalarının istendiğinde çocuklarda dopamin krizine yol açtığı ve beraberinde için öfke nöbetini harekete geçirdiğini ifade etmektedir.

Çocukların okulda dijital medya okuryazarlığı eğitimi almamasını, bu konularda yetersiz bilgi ve donanımsız olmasını ve öğretmenlerin dijital medya okuryazarlığı konusunda yeterli eğitime sahip olmamasını okuldan

kaynaklı nedenler olarak görebiliriz. Çocukların dijital platformlarda oyunlara çok zaman ayırması, kontrollerini kaybetmeleri ve dijital dünya hakkında yeterli deneyim, ve bilgiye sahip olmamaları onları bu ortamlara bağımlı hale getirebilmektedir. Çocukların fiziksel, ruhsal ve düşünsel anlamda sağlıklı bir birey olarak yetişebilmesi, interneti daha sınırlı, bilinçli, yararlı ve bilimsel amaçlar için kullanmasını öğrenmesi, dijital dünyanın olumsuzluklarından minimum düzeyde etkilenmesi, onlara verilecek eğitim ile mümkün hale gelebilecektir. Tüm bunların yanı sıra okullarda çocukların oyun oynayacağı alanların dar ve yetersiz olması, oyun oynama ihtiyacının karşılanamaması, serbest zaman değerlendirme olanaklarının yetersiz olması, çocukları dijital alana yöneltebilmektedir.

3.2. Okuldan kaynaklı nedenler

Çocukların okulda dijital medya okuryazarlığı eğitimi almaması bu konularda yetersiz bilgi ve donanımsız olması, öğretmenlerin dijital medya okuryazarlık konusunda yeterli eğitime sahip olmaması okuldan kaynaklı nedenler olarak gösterebiliriz. Çocuklar dijital platformlar hakkında yeterli deneyim, bilgiye ve donanıma sahip olmamaları onları bu ortamlarda daha çok zaman geçirerek zamanla bakımlılığa dönüşebilmektedir. Çocukların fiziksel, ruhsal ve düşünsel anlamda sağlıklı bir birey olarak yetişebilmesi, interneti daha sınırlı, bilinçli, yararlı ve bilimsel amaçlar için kullanmasını öğrenmesi, dijital dünyanın olumsuzluklarından minimum düzeyde etkilenmesi, çocuklara bilinçli olmaları konusunda sağlayacağı eğitim ve katkı ile mümkün hale gelebilecektir. Okullarda çocukların oyun oynayacağı alanların dar ve yetersiz olması, oyun oynama ihtiyacının karşılanamaması, serbest zaman değerlendirme olanaklarının yetersiz olması, çocukları dijital alana yöneltebilmektedir.

3.3. Oyun endüstrisinden kaynaklı nedenler

Dijital oyunlar, eğlence endüstrisinin önemli bir parçasını oluşturur. Kapitalist sistemde şirketler oyunu bir endüstriyel sektöre dönüştürerek büyük karlar elde etmektedir. 2020 yılında ise dijital oyun endüstrisi pazarının 128,5 milyar dolarlık hacme ulaşması öngörülmektedir (Akçetin vd. 2017). Binark'a (2009) göre, dijital oyunların tüketimi, diğer kültür endüstrisi ürünleri gibi reklâmlar ve çeşitli pazarlama teknikleriyle desteklenmekte, dijital oyun metinlerinden beslenen ama başka kültür endüstrilerinin formlarında üretilen meta değeri taşıyan yeni üretimler giderek daha fazla sayıda ortaya çıkmaktadır. Dijital oyunlar bu anlamda, gündelik yaşamın en önemli boş zaman etkinliği haline dönüşmüştür. Wolf (1999), yeni ekonomik dünya düzeninin lokomotifinin eğlence endüstrisinin oluşturduğunu söylemektedir. Adorno ve Horkheimer'ın (1996) kültür endüstrisi olarak tanımladığı kavramın eğlencenin endüstriyel bir kol haline

gelmesiyle yakından ilişkisi olduğunu söylerler. Steinert'e göre, kültür endüstrisi ve eğlence birbirine bağlanmış, bağlanma noktaları ise metalaştırılmış eğlence olmuştur. Artık metaların yalnızca faydalı değil, aynı zamanda eğlenceli olmaları gerekmektedir. Daha da iyisi, satın alma işinin eğlenceli hale getirilmesi gerekmektedir. Artık satın alma işlemi, metanın kullanım değerinden bağımsız bir 'tüketici deneyimi' oluşturmaya başlamıştır. Bireylere eğlence üzerinden fiziksel ve psikolojik olarak rahatlama vaat edilirken, eğlence süreçlerinde verilen kültür üzerinden tüketici olmaları sağlanmış, böylece eğlence bir sektör, bir endüstri kolu haline getirilmiştir (Steinert'ten aktaran Varol, 2011). Eğlencenin birincil amacı kişilere haz vermek ve düşünmekten uzaklaştırmaktır. Dijital oyunların çocukların gündelik yaşantılarında büyük yer kaplaması, neredeyse bütünüyle eğlence amaçlı kullanılması, çocukların düşünmeye, üretmeye uzaklaşmasını ve yaratıcı yönlerinin köreltmesini beraberinde getirebilmektedir.

Elektronik dijital dünyanın yaygınlaşması bir sosyal aktivite olarak oyuna yaklaşımı değiştirmiş, oyun eğlenceli bir gösteriye dönüştürülmüştür. Horkheimer ve Adorno (1996) tarafından eğlencenin işlevlerine dikkat çekilmiş, eğlencenin bireyleri düşünmekten uzaklaştırdığını söylemişlerdir. Toplumsal ve bireysel düşüncelerin, tutumların, davranışların oluşmasında eğlencenin etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Slater (2002), eğlence aracılığıyla insanlara verilen mesajların kişilerin davranışlarını etkileme gücüne sahip olduğunu, eğlence ile birtakım düşüncelerin aktarılabildiği, davranış modelleri sunabildiği söylemektedir. Adorno (2009), eğlencenin bireyi düşünmekten uzaklaştırdığını, acıyı unutturduğunu ve gerçeklikten kaçışını sağladığının ifade etmektedir.

Postman (2018) kitle iletişim araçlarında eğlencenin ideolojik bir boyutunun olduğunu söylemiştir. Kellner (1995), kapitalist toplumlarda bireylerin rızalarını üreten şeyin katı ideolojik fikirler değil, eğlence kültürünün hazları olduğunu söylemiştir. Kellner'a göre, medya ortamlarındaki kültürel ürünlerin masum eğlence ürünleri olmadığını, bütünüyle ideolojik ürünler olduğunu belirtir. Eğlence, toplumsal kitlenin bilincini yönetmek açısından en başarılı propaganda aracı olarak değerlendirilmiştir. Welch (2002), en başarılı propaganda aracını iletişim araçlarındaki mesajların eğlence ile harmanlayıp gizlenmesi olarak görmüştür.

4. Dijital Oyunların Çocukların Psikolojik, Sosyal ve Fiziksel Sağlıklarına Etkileri

Dijital oyunların etkilerine ilişkin pek çok araştırma yapılmış ve araştırmaların ortak noktası; dijital oyunların çocukların psikolojik, sosyal ve fiziksel sağlıklarına olumsuz anlamda ciddi etkilerinin olduğu yönündedir (Sağlık Bakanlığı, 2018; Mustafaoğlu ve Yasacı, 2018; Kelleci, 2008;

Çetinkaya, 2019; Şelimen, 2016; Çakır, 2013). Konuyla ilgi çalışmalarda oyunların çocuklar, ergenler, gençler tarafından çok yoğun bir şekilde zaman ayrılarak oynandığını ve bunun da beraberinde oyun bağımlığını getirdiğini, oyunların şiddet içeriğine sahip olma durumunun yaygın olduğu belirtilmiştir. Pek çok dijital oyunun bireylerde özelikle çocuklarda düşmanca rekabet, hırs, öfke, agresif davranış, saldırganlık gibi duygu ve davranışları beslediği; sosyal anlamda kişinin kendisine, ailesine ve çevresine yabancılaştığı, yalnızlaştığı, duyarsızlaştığı, sosyalliğinin bozulduğu, öteki bireylerle artık sağlıklı iletişim kuramadığını ortaya konulmuştur.

Pek çok dijital oyunun çocukların hareketsiz bir yaşama ve dolayısıyla kişinin beslenme, uyuma, konuşma alışkanlıklarının bozulmasına, okul yaşamında başarısızlık, kitap okuma kültüründe zayıflama, dikkat dağınıklığı, depresyon, gerçeklik algısında bozulma gibi olumsuzluklara neden olduğu açıklanmıştır. Dijital oyunlar bireylere kendilerini bir karaktere bürünerek yani sahte bir kimlik ile yaşamaya olanak sağlamaktadır. Bireyler sanal oyun sürecinde benimsedikleri karakterle özdeşleşerek, benimsediği ve yaşadığı sahte kimlikle, karakterle özdeşleşebilmektedir. Gerçek kimliği ile oyunda oynadığı sahta kimlik gerçek yaşamda birbiriyle çelişebilmekte dolaysıyla birey kendisine ve çevresine yabancılaşarak psikolojik sorunlar yaşayabilmektedir (Gurstein, 2000).

Doğu'ya (2006) göre, dijital oyunlarda mekânlar gerçek olmadıklarından ötürü, tüm duygu ve düşünceler ikon ve işaretler ile iletilmektedir. Dijital oyunlarda kurulan sanal iletişim bireylerin gerçek yaşamdaki ilişkilere yabancılaşmasına neden olabilmektedir. "Oyuncular zamanların büyük bölümünü bu ortamlarda geçirdiklerinden yüz yüze iletişimden uzaktır. Sanal gerçeklik ve simülasyon, bilgisayar oyunlarının temel dayanağını oluşturan platformlardır. Sanal gerçeklik, kullanıcının bilgisayar tarafından simüle edilen çevreyle etkileşim kurmasına olanak tanıyan teknolojidir" (Doğu, 2006, s. 145). Juul (2003), bilgisayar oyunlarının fantastik dünyalarında sunulan karakterlerin kurgu olmalarının ötesinde, kurallar ve davranış sistemlerinden oluşması itibariyle insan ilişkilerini yapılandırma özelliğine de sahip olduğunu belirtir. Provenzo (2000) ise, dijital teknolojinin toplumu farklı bir kültürel biçimlenmeye doğru sürüklediğini, dijital oyunlarının güçlü öğretim ve eğitim araçları olduğunu altını çizmeye çalışmaktadır. Provenzo'ya göre, dijital bilgisayar oyunları dünya ölçeğinde büyük bir kitleyi, yeni kuşakları farklı bir şekilde sosyalleştirdiğini ifade etmeye çalışır. Provenzo (2000), aynı zamanda dijital bilgisayar oyunların cinsiyetçi özellikler barındırdığını, kadın cinsiyetini dışarıda bırakarak erkek cinsiyetine göre tasarlandığını, rollerin buna göre belirlendiği kadın cinsiyetinin ise zayıf ve yardıma muhtaç kişiler olarak sunulduğunu belirtir.

Dijital oyunlar çok güçlü öğretim araçlarıdır. Kişi oyunlarda bir takım değerleri rekabet, yenme, yenilme, kazanma, öldürme, çatışmayı öğrenir. Çocuklar dijital oyunları sadece oyun için oynamamakta, bunları kendilerini ifade etme, kendini ortaya koyma, kabul etme araçlar olarak ta çocuğun kişilik gelişiminde önemli bir rol oynar. Bu anlamda oyun içeriklerinin hangi tür kurgulardan oluştuğu, hangi tür kültürel değerleri daha çok temsil ettiği önemli hale gelmektedir. Gurstein (2000) gençlerin sanal mekanlarda sanal gruplarla bir araya gelip, onlara üye olurken bir yandan bu gruplarla aidiyet duygusu yaşarken, diğer taraftan bunlarla ayrışma ve çatışmaya girebildiklerini söylemektedir. Gurstein'e göre, bireyler yalnızlaşma duygusu ile sanal cemaatlerin içine sürüklenebilmekte, gerçek toplumsal ortamlardan uzak kalabilmekte, aidiyet duyguları zayıflayabilmekte kendilerini bir yere ait hissetmeyebilmektedir.

Kelleci, (2008) internet kullanımı ve bilgisayar oyunlarının çocukların ve gençlerin günlük yaşamlarını, akademik başarılarını ve ruh sağlıklarını önemli ölçüde etkilediğini ve bu yönü ile de araştırmacıların ilgisini çeken güncel bir konu olduğunu belirtir. Kelleci'ye göre, yeni teknolojileri çocukların ve gençlerin anti sosyal davranış bozuklukları, fiziksel, sosyal, bilişsel ve psikolojik gelişim sorunları yaşamalarına neden olmaktadır. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2017) dijital oyunların çocuklar üzerindeki bazı olumsuz etkileri ve getirdiği riskleri şu şekilde ifade etmiştir: "Dil gelişiminde aksamalara ve gelişim geriliğine sebep olması. Zaman israfına ve erteleme davranışının yerleşmesine sebep olması. Duygu kontrollerinde zorluk yaşama ve kişilik bozuklukları. Asosyalleşme ve aile içi iletişimi azaltması. Sanal ile gerçeklik arasındaki farkı ayırt etmede güçlük. Şiddet unsurları içerikleri sebebiyle saldırgan duygu, düşünce ve davranışların gelişmesine sebep olması. Ders çalışma, kitap okuma ve fiziksel aktivitelere katılma zamanlarını azaltması sebebiyle akademik ve kişisel başarıyı olumsuz etkilemesi. Bağımlılık, obezite, dikkat bozukluğu gibi sağlık problemlerine sebep olması. Kötü dil gelişimi. Çocukların çevrim içi tehditlere açık hâle gelmesi vb." (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2017, s. 13).

Çetinkaya (2019), yapılan araştırmaların aşırı bilgisayar ve internet kullanımının özellikle okul çağındaki çocukların fiziksel ve psikolojik gelişimlerini, sosyal ilişkilerini olumsuz yönde etkilediğini ifade etmektedir. Bu sorunlar sağlık problemleri, aile ilişkilerindeki aksama, gündelik ve eğitim hayatında verimsizlik ve başarısızlık şeklinde olabilmektedir. Özellikle 12-18 yaş grubundaki gençlerin yoğun bilgisayar ve internet kullanımlarının derslerinde başarısızlığa sebep olduğu görülmektedir. Çetinkaya'ya göre, oyun oynama saatlerinin artması çocuk ve gençlerde

bağımlılığa yol açarken, bağımlılık da hiperaktivite, dikkat dağınıklığı, depresyon, yalnızlık hissi, obezite gibi problemlere yol açabilmektedir.

Sağlık Bakanlığının (2018) hazırladığı "Dijital oyun bağımlılığı çalıştay raporu"nda, bazı dijital oyunların oyun bağımlılığına, gündelik yaşam aktivitelerinde aksamaya, hayata uyumda problem yaşamaya, yanlış rol model sonucu davranış bozukluklarının meydana gelmesine neden olabildiği ifade edilmiştir. Ayrıca uzun süre oyun oynamaya bağlı olarak solunum ve dolaşım sistemiyle ilgili problemlere, obezite, ortopedik rahatsızlıklar, yeme bozuklukları, göz ve görme bozuklukları gibi sağlık sorunlar ortaya çıkabilmekte; iletişim kurma ve sürdürme problemlerine, sosyal ilişkilerde başarısızlığa, okul başarısının düşmesine neden olduğu belirtilmektedir. Sağlık bakanlığının raporunda, dijital oyunların çocuğun "Yalnızlaşma, yabancılaşma ve toplumsal olaylara karşı duyarsızlaşmaya, psikolojik travmaya, olumsuz kimlik gelişimine, kişilik bozukluklarına, gerçeği değerlendirme yetisinin bozulmasına, şiddete karşı duyarsızlaşmaya, saldırganlığa neden olabildiği" (Sağlık Bakanlığı, 2018, s. 21) ortaya konulmuştur. Mustafaoğlu ve Yasacı'ya (2018) göre, ebeveynlerin dijital oyun oynayan çocuklarında ruhsal sağlığı üzerine gözlemledikleri en sık olumsuz etkinin sırasıyla; dijital oyun oynama bağımlılığı, anksiyete ve agresif tutum sergileme ve depresyon, asosyalleşme ve aile içi iletişimde azalmaya neden olması olarak belirtilmiştir. Ailelere göre, aşırı oyun oynama ruhsal sorunlara yol açıyor, çocukları bağımlı hale getiriyor, kaygılı ve agresif yapıyor, depresif ve asosyal olmalarına neden oluyor, dikkat dağınıklığı ve okulda başarısızlığa neden oluyor. Fiziksel sorunlar ise şu şekilde ifade etmişlerdir: omurga omuz ve kas iskelet sorunları, gözlerde kuruluk ve kızarıklık, uyku düzeninin bozulması ve obezite olmuştur (Mustafaoğlu ve Yasacı, 2018).

Dijital oyunların çocukların doğal sosyalleşmesini, kendi hayal güçlerini kullanabilmelerini, kitap okuma kültürlerini zayıflattığını, hareketsiz bir yaşama mahkum ettiğini, ailevi ve sosyal çevresel ilişki ve bağları koparttığını dolaysıyla dil becerisini körelttiğini söylememiz mümkündür. Dijital oyunlar çocuğun önüne tasarlanmış, paketlenmiş hayalleri sunarak onların kendi özgür iradeleriyle kurgulayacağı hayallere set çekebilmektedir. Kitapların çocuk gelişiminde çok önemli katkıları vardır. Çocuklar okudukları romanlarda, öykülerde, masallarda kitaplardaki karakterleri kendi hayal gücüyle kurgular, onlarla duygu ilişkisi kurarak gelişim sağlarlar. Okuma, aynı zamanda çocuğun dil becerisini ve kendini ifade etmesini geliştiren önemli bir eylemdir. Dijital oyunda çocuk, kurgulanmış, çerçevelenmiş hazır dünyanın sınırları dışına çıkamaz, kitaplardaki dilin zenginlikleriyle tanışamaz.

Bilgisayarda, tablette, akıllı cep telefonunda oynanan dijital oyunlar, çocuğun bedenini kullanmasını, fiziksel hareketini engeller. Sürekli ekran karşısında zaman geçiren çocuk, ileride obezite, göz hastalıkları gibi olumsuz durumlara karşı karşıya kalır. Çocuk açısından en önemli ihtiyaçlarından biri anne ve babasıyla kuracağı duygu bağlarıdır. Çocuğun ekran karşısında geçireceği uzun saatler, anne-babayla diyaloğunu ve onlarla sohbet etmesini engeller. Ekran karşısında dijital oynanarak vakit geçirme gerçek yaşamdaki insanlarla geçirilen zamandan daha fazla hale gelmesi, çocuğun sosyal ilişkilerini zayıflatabilmekte ve onları asosyalleştirebilmektedir.

Dijital oyunlardaki dünya, gerçeğin kendisi değil gerçeğin temsil edilmiş dolayımlanmış halidir. Hayali ve kurgulanmış olanın gerçekmiş gibi algılanmasına veya gerçeğin ise kurgu ve hayalmiş gibi düşünülmesine yol açabilmektedir. Ekranda görülen gerçeklik bir çeşit illüzyon oluşturabilmektedir (Karaboğa, 2018). Çocuk oyunda gördüğü bir takım kurgusal canlıları, hayali yaratıkları, hayaletleri, büyücüleri, doğaüstü güçlere sahip varlıkları gerçekmiş gibi bir algının oluşmasına sebebiyet verebilmektedir. Bu anlamda dijital oyun ortamlarında çocuğun sosyalleşeme şekli gerçek sosyalleşme şeklinden farklılaşmakta, dünya algısı farklılaşıp bozulabilmektedir. Dursun'a (2016) göre, görsel gerçekliğin en büyük sorunu, eleştirelliği ve düşünmeyi desteklememesi, gösteri dünyasın da görünen şeyin tam olarak gerçeği temsil etmemesidir. Bu anlamda "yeni medya teknolojileriyle güçlenen görsel kültür, gerçekliğin değersizleşmesine yol açarken, hakiki olan ile taklidi arasındaki ayrımın bulanıklaşmasına yol açmaktadır. Murgio (1969) bireyin, çevresindeki dünyayı daha çok gözleriyle algıladığını, düşünüşünü ise kelimelerden ziyade görsel temsiller yoluyla gerçekleştirdiğini belirtmektedir. Murgio'ya göre, insan, öğreniminin ortalama; %1'ini tadarak, %2'sini dokunarak, % 4'ünü koklayarak, %10'unu duyarak, %83'ünü görerek gerçekleştirir. Bu anlamda dijital oyunlarda görmenin önemli bir kapladığını, görmenin oyuncuların öğrenme sürecinde önemli bir etkisinin olduğunu vurgulamak gerekir. Ferhat (2016), sanal gerçekliği "yazılımlar ve özel donanımlarla oluşturulan, insana gerçek algısı veren gerçek ya da kurgusal ortamlar" (s. 724) olarak tanımlamaktadır Gerçek dünyanın sanal olana kayması, bireylerin uyum mekanizmalarını bozabilmekte ve bireylerin topluma ve kendi doğalarına uyumsuz hale getirebilmektedir. Sanal sosyalleşme fiziksel temasın ve gerçekliğe ait bir mekânın olmadığı bir yapay iletişim şekli olarak gerçeklik algısının bozulmasına neden olabilmektedir.

Ülkemizde 2018 yılında dijital ortamlarda oynan en çok oynanan oyunlar; League of legends Counter Strike Global Offensive, Gta San Andreas ve Gta 5, Wolf Team, Minecraft, Metin2, Zula, Euro Truck Simulatör 2, Knight Online, Dota 2 (Haber Planet, 2019) gibi oyunlar olmuştur. Bu oyunların en

önemli ortak özelliğinin yoğun şiddet içerikli oyunlar olmasıdır. Şelimen'e (2016) göre, şiddet içerikli oyunların kontrolsüz bir şekilde çocukların kullanımına sunulması, çocukların ruhsal ve davranışsal açıdan olumsuz etkilenmesine yol açmaktadır. Bu alanda son yıllarda artış gösteren birçok araştırma, çocukların ve ergenlerin şiddet içerikli bilgisayar oyunları ile kontrolsüz vakit geçirmelerinin saldırganlık davranışı üzerindeki etkilerini incelemeye yöneltmektedir. "Yapılan birçok araştırma, çocukların kolayca erişebildiği ve sınırsız bir biçimde vakit geçirebildiği oyunların genel itibariyle zararlı içerikte ve bağımlılık oluşturan oyunlar olduğunu göstermektedir. Bu durum çocukları hem zihinsel, hem fizyolojik ve patolojik hem de duygusal ve davranışsal bakımdan oldukça olumsuz bir şekilde etkileyebilmektedir" (Şelimen, 2016, s. 3). Zamanlarını elektronik dijital araçlar karşısında sürekli görüntülere bakarak, ya da bir takım şiddet içeriklerini izleyerek geçiren çocuklarda ciddi psikolojik ve davranışsal sorunları ortaya çıkabilmektedir. Karaaslan'a göre, çocuklar oynadıkları oyunlarda temsil edilen karakterlerle özdeşleşebilmekte ve mesajın içeriğindeki şiddet öğelerinden etkilenebilmektedirler. Ancak oyunun uzamı içinde bu durumun farkında değillerdir. "Çocukların kısa ve uzun dönem bu oyunların tüketicisi olmaları, gündelik yaşamlarında şiddet ve şiddet olmayanın sınırları bulanıklaşabilmekte, gerektiğinde şiddeti bir sorun giderme biçimi olarak başvurulabilmektedir" (Karaaslan, 2015, s. 807). "Son yıllarda Amerika'da ve Avrupa ülkelerinde meydana gelen çocuk ve gençler tarafından gerçekleştirilen okul baskınları sonucunda birçok masum insanın ölümü ile sonuçlanan onlarca ateş etme vakalarında olayı gerçekleştiren çocuk ve gençlerin uzun süre şiddet içeren ve yaptıkları eylemlerin bir nevi eğitimini aldıkları video ve bilgisayar oyunları oynadıkları tespit edilmiştir" (Şelimen,2016, s. 5). Dolu ve diğerlerine (2010) göre, bir dijital oyununun şiddet içerikli oyun olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği bazı kriterlere göre belirlenebilmektedir. "Oyunda bir veya daha fazla karakterin diğerlerine fiziksel zarar vermeye çalışıyor olması, başkasına verilen fiziksel zararın bir şekilde ödüllendiriliyor olması, başkasına verilen fiziksel zararın eğlenceli veya komik olarak yansıtılıyor olmasıdır" (Dolu ve diğerleri, 2010, s. 56). Çakır'a (2013) göre, uzmanlar şiddet içerikli bilgisayar oyunları oynamanın 5 önemli etkisi olduğunu tespit etmişlerdir. Bunlar şiddet içerikli bilgisayar oyunların saldırgan algılayışları ve hisleri arttırdığı, saldırgan davranışları arttırdığı ve sosyal davranışları azalttığı yönündedir.

Cantor (2003), dijital oyunların yaygınlaşmasına paralele olarak oyunlardaki hakim "eğlenceli şiddet"in giderek sosyal alanda yaygın bir kültür haline gelme riskini beraberinde getirdiğini ifade eder. Cantor'a göre, şiddet dijital oyunlardaki eğlencenin vazgeçilmez temel öğesi haline gelmektedir. Bunun yanı sıra bu oyunların tüketicilerin psikolojik dünyaları üze-

rinde etkilerinin olduğunu, birtakım düşmanlık ve saldırgan davranışlara katkı sunduğuna ilişkin çok miktarda kanıt bulunduğunu ifade etmektedir (Cantor, 2003).

Şiddet içerikli dijital oyunlar özellikle daha gerçek ile gerçek olmayanı birbirinden ayıramayan çocuklar açısından ciddi bir tehdit oluşturabilmektedir. Çocuklar dijital ortamlarda gördükleri ve yaşadıkları şiddet eylemlerini taklit edebilmekte ve şiddeti normal bir davranış olarak kabul edebilmektedir. Birçok araştırma, şiddet içerikli oyunlarının online özelliği nedeniyle gerçek dünyadaki şiddete neden olabilme potansiyelinin yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Ruschmann'a göre, şiddet içerikli eğlence, şiddetin normalleşmiş bir davranış olduğu mesajını verir. Şiddetti tüketen izleyen kişi şiddete karşı duyarsızlaşır. Şiddet içerikli eğlenceye fazla maruz kalmak, tüketmek dünyanın güvensiz bir yer olduğunu düşüncesine yol açabilmektedir. Kişi, gerçek dünyadaki şiddetin miktarını olduğundan fazla görmesi, toplumsal yaşamda diğer insanlara karşı güvensizlik yaşayabilecek ve agresif, saldırgan davranışlar sergileyebilecektir (Ruschmann, 2010). Bu anlamda şiddet içerikli dijital eğlence oyunlarını çocuk sağlığını tehdit eden bir kapsamda değerlendirmek gerekir.

Yılmaz ve Candan (2018) bazı dijital oyunlar üzerinden bazı kişilerin çocukların bilgilerini ele geçirilerek siber tehdide ve tacize maruz bıraktıklarını mavi balina oyunu üzerinden açıklamaya çalışırlar. Yılmaz ve Candan'a göre, ağır duygusal ve psikolojik sorunlar yaşayan mavi balina oyunu mağdurları intihar edebilmekte, oyunun yöneticileri, kullanıcıları sistematik olarak kendine zarar vermeye teşvik etmektedir. "Oyun yöneticilerinin nihai amacı "toplumu biyolojik atıklardan temizlemek" şeklinde ifade ettikleri gibi kullanıcılarını intihara sürükleyebilmektir" (Yılmaz ve Candan, 2018, s. 280). Tepeli, dijital bilgisayar oyunlarının çocukların gerçek yaşamda da şiddeti normalleştirmesine neden olduğunu belirterek, "Bu oyunların, zorbalık, küfür etme, akranlara veya kardeşlere dayak atma gibi eğilimlerini artırdığını" ifade etmiştir (TRT haber, 2014).

Çetinkaya (2019), dijital oyunların olumsuz etkilerini Whatsapp uygulaması üzerinden oynanan Momo ve Mavi Balina oyunları üzerinden açıklamaya çalışır. Çetinkaya'ya göre, belirli talimatların yerine getirilmesinin istendiği Mavi Balina oyununun Türkiye ve dünya çapında pek çok çocuğun intiharına neden olduğu iddia edildiğini ifade etmektedir.

Dijital oyun bağımlılığı, sağlığı ve günlük yaşamı olumsuz yönde etkileyecek şekilde aşırı dijital oyun oynama olarak tanımlanmaktadır (Horzum, 2011). Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) bilgisayar oyunu bağımlılığını bir zihinsel sağlık sorunu olarak kabul ettiğini açıklamıştır. DSÖ'nün Hastalıkların Uluslararası Sınıflandırılması Kurumu (ICD), yayımlanan rapo-

runda bu bağımlılığı bir akıl hastalığı olarak tanımladı (Haber Türk, 2018). Sağlık Bakanlığının (2018) hazırladığı "Dijital oyun bağımlılığı" çalıştayı sonuç raporunda, günümüzde teknolojik gelişmelere bağlı olarak davranışsal bağımlılıklar kapsamında çeşitli bağımlılık türlerinin ortaya çıktığı, son yıllarda ortaya çıkan ve yaygınlığı gün geçtikçe artan bu bağımlılık türlerinden birinin de dijital oyun bağımlılığı olduğu vurgulanmıştır. Dijital oyun bağımlılığının tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de giderek önemli bir halk sağlığı sorunu haline geldiği belirtilmiştir. Sağlık Bakanlığının (2018) raporunda, oyun bağımlılığı ile ilgili çocukları bekleyen tehlikeler şu şekilde belirtilmiştir. Uygunsuz içeriklere maruz kalma, zararlı alışkanlıklara yönelme, akademik başarının düşme, sosyalleşememe, aile işlevlerinde bozulma, istismara ve siber dolandırıcılığa maruz kalma, suça karışma, argo sözcük kullanımında artma, konuşma ve yazma becerilerinin bozulma, beslenme alışkanlıklarının bozulma, obezite gibi kronik hastalıkların ortaya çıkması, depresyon, anksiyete bozukluğu gibi psikolojik bozukluklar, bahis oyunlarına yönelme, kumar alışkanlığı edinme gibi tehlikeler sıralanmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çocukların en temel ihtiyaçlarından biri oyundur. Klasik oyunlar, temelde çocuğu sosyal hayata hazırlık işlevi görürken çocukların fiziksel, bilişsel, duyuşsal ve sosyal gelişiminde önemli bir rol oynar. Çocukların gelişimini destekleyen klasik oyunlar, çocuk için doğal bir öğrenme ortamı sunarken çocuğun kendini tanımasına ve kendini diğer insanlardan ayıran taraflarının bilincine varmasına yardımcı olur. Klasik sosyal oyunlar çocuğun kişilik ve kimlik kazanmasında, özgüven kazanmasında, diğer insanlarla iletişiminin artırmasında, hayal gücü ve yaratıcılıklarını geliştirebilmesinde olumlu katkılar sağlar. Çocuk, bedene ve açık alana dayalı klasik oyunlar sayesinde paylaşmayı, hoşgörüyü, toplumsal rolleri ve kuralları öğrenir.

Dijital oyunlar klasik oyunlardan farklılık gösterir. Dijital oyunlar; bilgisayar, akıllı telefon, tablet vb. cihazlar üzerinden oynanan internet tabanlı oyunlardır. Dünyada 2,5 milyar insan, Türkiye'de yaklaşık olarak 50 milyona yakın insan dijital oyun oynamaktadır (Güvenli İnternet Merkezi, 2019). Oyun oynayan kitlenin büyük bir kesimini 18 yaşın altındaki çocuklar oluşturmaktadır. Dijital oyun oynayan çocukların sayısı her yıl artış göstermektedir. Araştırmalar bize çocukların ortalama 3 yaşından itibaren dijital oyun oynamaya başladıklarını (Çetinkaya, 2019) göstermektedir. Sanal ortamda farklı oyun türleri olmasına rağmen oyunların çoğunluğunun genelde aksiyon ve şiddet oyunlarından oluştuğu gözlemlenmektedir.

Klasik oyunlar grup halinde oynanması, çoğunlukla dış mekanlarda oynanması, fiziksel hareket içermesi, oyunda samimi arkadaşlıkların olması ve iyi toplumsal bağların olması açısından dijital oyunlardan farklılık göstermektedir. Dijital oyunlar, çocukları doğadan koparmış açık sosyal alanlardan kapalı alanlara taşımıştır. Bu oyunlar ile birey sürekli oturmaktan, aşırı hareketsizlikten bir takım fiziksel becerilerini yitirmiş, aşırı şiddet içeriği ile psikolojik ve fizyolojik hastalıklara sürüklemiştir.

Dijital oyunlar çocuklar ile gerçek dünya arasından bir bariyer oluşturarak fiziksel, zihinsel, ruhsal doğal gelişimlerine olumsuz anlamda büyük etkiler yapabilmektedir. Dijital oyunlar çocuğun kendini ve başkasını tanımada önemli bir katkı sağlamamakta, çocuk kendi duygularına yabancılaşabilmekte, kişilik ve karakter yapısı olumsuz etkilenebilmekte, paylaşma, hoşgörü ve toplumsal değerleri öğrenmede uzak kalabilmektedir. Yapılan araştırmalar dijital oyunların % 89'unun şiddet içerdiğini göstermektedir (Karaaslan, 2015). Dijital oyunların büyük çoğunluğunda temelde düşmanca rekabet, hırs, öldürmek, yok etmek, agresif bir tutum, en güçlü olma ve kazanma duygularının hakim olduğu söylenebilir. Dijital oyunların yoğun şiddet sarmalında çocuk hissetme yetisini kaybedebilmekte, asosyalleşebilmekte, kendisine, çevresine yabancılaşabilmekte, saatlerce kapalı mekânda hareketsiz bir şekilde oturabilmekte, uykusuzluğun yanı sıra bedensel ve psikolojik sorunlar yaşayabilmektedir.

İlkokul, ortaokul, lise ve üniversite düzeylerindeki öğrenciler akıllı telefon, tablet ve masa üstü bilgisayar kullanarak internet üzerinden günlük zamanlarının büyük bir bölümünü dijital oyun oynayarak geçirmektedirler. Dijital oyunların çocuklar tarafından oynanmasının nedenlerini aileden, okuldan ve oyun endüstrisinden kaynaklı nedenler olarak sıralamak mümkündür. Ailede anne-babalar ile çocukların, okulda öğretmenlerin büyük çoğunluğu çocukların hayatlarına yoğun yer işgal eden dijital teknolojiler hakkında yeterli bir bilgi ve eğitime sahip değillerdir. Anne ve babalar yoğun iş hayatı temposu içinde aile içi ortamlarda çocuğa yeterince zaman ayırmaması, anne babaların dijital teknolojilerle kurdukları sağlıksız ilişki, çocuğa olumsuz anlamda rol model olabilmektedir. Anne ve babaların ev ortamında televizyon izlemesi, internette sosyal medyada yoğun zaman geçirmesi, çocuklarıyla iletişimlerini azalması, yeterince konuşmaması, şefkat ve ilgiyi ihmal etmesi çocukları dijital oyunlara iten ailevi faktörlerin başında gelmektedir. Çocukların dijital dünya hakkında yeterli bilgi donanım ve eğitimden yoksun olmaları, ev ortamında yalnız olmaları, dijital medya araçlarına kolay ulaşılabilmesi onları bu araçlarla daha çok zaman geçirmelerine neden olabilmektedir. Günlük hayatın problemlerinden kaçma isteği, eğlenme isteği, zihni boşaltma, rahatlama isteği, bir gruba aidiyetlik isteği, sosyalleşme ihtiyacı, arkadaşlık ihtiyacını

da çocukları dijital oyunlara yönelten nedenler arasında gösterebiliriz. Televizyon haberlerinin, dizi filmlerin yoğun gerilim, çatışma, korku, şiddet içeren mesajları ailelerde dışardaki dünyanın tehlikeli bir yer olduğu algısının oluşmasına neden olabilmektedir. Çocukların ev dışında açık alanlara çıkmasına izin verilmemesinin de çocuğu dijital oyunlara iten faktörler arasında gösterebiliriz.

Çocukların okulda dijital medya okuryazarlığı eğitimi almaması, bu konularda yetersiz bilgi sahibi olmaları, öğretmenlerin dijital medya okuryazarlığı konusunda yeterli eğitime sahip olmamaları ise okuldan kaynaklı nedenler olarak değerlendirilebilir. Okullarda çocukların oyun alanlarının dar ve yetersiz olması, oyun oynama ihtiyacının karşılanamaması, serbest zaman değerlendirme olanaklarının yetersiz olması da çocukları dijital alana yöneltebilmektedir.

Kapitalist sistemde şirketler oyun olgusunu büyük karlar elde edilen bir endüstriyel sektöre dönüştürmüştür. Ekonomik dünya düzeninin lokomotifini eğlence endüstrisinin bir parçası olan dijital oyunlar üstlenmiştir. Kültür endüstrisi ve eğlence birbirine bağlanmış, bağlanma noktaları ise metalaştırılmış eğlence olmuştur. Artık metaların yalnızca faydalı değil, aynı zamanda eğlenceli olması gerekmektedir. Daha da iyisi, satın alma işinin eğlenceli hale getirilmesi gerekmektedir (Steinert'ten aktaran Varol, 2011). Eğlencenin birincil amacı kişilere haz vermek ve düşünmekten uzaklaştırmaktır. Çocukların dijital oyunları eğlence amaçlı kullanması onların düşünme, üretme ve yaratıcı olmalarını köreltebilmektedir. Elektronik dijital dünyanın ortaya çıkması ve yaygınlaşması bir sosyal aktivite olarak oyunun doğasını değiştirmiş, oyunu bir görsel gösteriye dönüştürmüştür (Kellner 1995). Eğlence, hedef kitlenin bilincini yönetmek açısından en başarılı propaganda yöntemi haline getirilmiştir (Horkheimer ve Adorno,1996).

Dijital oyunların etkilerine ilişkin pek çok araştırma yapılmış ve araştırmaların ortak noktası ise, dijital oyunların çocukların psikolojik, sosyal ve fiziksel sağlıklarına olumsuz anlamda ciddi etkilerinin olduğu yönündedir. Konuyla ilgi çalışmalarda oyunların çocuklar, ergenler ve gençler tarafından çok yoğun bir şekilde zaman ayrılarak oynandığını ve bunun da beraberinde oyun bağımlığını getirdiğini (Horzum, 2011) göstermektedir. Oyunlarda şiddet içerdiğinin yaygın olmasının ise bireylerde özellikle çocuklarda düşmanca rekabetin, hırsın, öfkenin, agresif davranışların beslendiği (Ruschmann, 2010; Cantor, 2003; Çakır, 2013; Şelimen,2016), sosyal anlamda kişinin kendisine, ailesine ve çevresine yabancılaştığı, yalnızlaştığı, duyarsızlaştığı, sosyalliğinin bozulduğu, öteki bireylerle artık sağlıklı iletişim kuramadığı (Sağlık Bakanlığını, 2018), intihara sürüklediğini (Yılmaz ve Candan, 2018), ortaya konulmuştur. Pek çok dijital oyunun çocukların hareketsiz bir yaşama ve dolayısıyla kişinin beslenme, uyuma,

konuşma alışkanlıklarının bozulmasına, okul yaşamında başarısızlık, kitap okuma kültüründe zayıflama (Kelleci, 2008) dikkat dağınıklığı, depresyon, gerçeklik algısında bozulma gibi olumsuzluklara neden olduğu (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2017) açıklanmıştır. Çocukların dijital oyunların olumsuz etkilerinden korunması süreci ailelerden başlatılarak çocukların nasıl korunacağına yönelik neler yapmaları gerektiğine ilişkin dijital medya okuryazarlığı eğitimi almalarını ön plana çıkarmaktadır.

Ailelerin eğitilmesi süreci, çocukları dijital oyunların tehlikelerinden ve risklerinden koruyabilecek ve bu araçlardan eğitimsel materyal olarak yararlanılmasını mümkün hale getirilebilecektir. Çocukların dijital oyun oynayarak geçirdikleri zamanlar, aile tarafından kontrol edilerek kısıtlanabilmeli, çocukların oyun seçimleri konusunda aileler çocukları ile konuşarak onları farklı etkinliklere yönlendirebilmelidir. Aileler, çocukları ile kaliteli zaman geçirme adına, çocuklarla ev ortamlarında oyunlar oynayabilmeli, onların sosyal olmaları desteklenmelidir. Aileler çocuklarının bedensel ve zihinsel gelişimi için onların spor dalları ile ilgilenmesine ön ayak olabilmelidir. Özellikle erken çocukluk döneminde dijital dünya hakkında verilecek eğitim ileriki süreçlerde ailelere önemli kolaylıklar sağlayabilecektir. Aileler konuyla ilgili uzman kişilerinden yardım almalıdır. Devlet kurumları, sivil toplum örgütleri ve üniversitelerin beraber ortak çalışmalar yürütmeleri, dijital oyun içeriklerinin yetkili kurumlarca denetlenmesi önem arz etmektedir. Okullarda dijital medya okuryazarlığı derslerine okul öncesi, ilkokul, lise ve üniversite kademelerinde de zorunluluk getirilerek yaygınlaştırılmalıdır. Okullarda bu eğitimi verecek öğretmenlerin yetiştirilmesi, hazırlanması, öğrencilerin okul ortamlarında farklı etkinliklere yönlendirilerek teşvik edilmeleri önem kazanmaktadır.

İçinde yaşadığımız dijital çağda iletişim teknolojilerinin kullanımını yasaklamak yerine iletişim teknolojilerinin eğitimine çocukluğun ilk yıllarından itibaren tüm eğitim kademelerinde yer verilerek yaygınlaştırılması, çocukların korunması adına önemli olacaktır. İletişim ya da dijital teknolojilerin kendisi bir sorun değil, asıl mesele bu teknolojileri kimin hangi amaçla kontrol ettiği ve bu teknolojilerin ne kadar süreyle, hangi amaçlar ile kullanıldığı meselesidir.

KAYNAKÇA

Adorno, T. W. (2009). *Kültür endüstrisi- Kültür yönetimi.* (Çev. N. Ünler, M. Tüzel ve E. Gen.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2017). Dijital oyunlar için çocuk ve aile rehberliği çalıştayı sonuç raporu. Erişim adresi: https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/2496/dijital-oyunlar-icin-cocuk-ve-aile-rehberligi-calistayi-raporu.pdf

Akçetin, E., Çelik, U., Yaldır, A. ve Herand, D. (2017). Dijital oyunlar ve istihdam: Türkiye için öneriler. *Girişimcilik İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi, 1(2),* 136-153.

Ankara Kalkınma Ajansı (2016). Dijital oyun sektörü raporu. Erişim adresi: http://www.ankaraka.org.tr/archive/files/yayinlar/ankaraka-dijital-oyun-sektoru.pdf

Arslan, A., ve Dilci, T. (2018). Çocuk oyunlarının çocukların gelişim alanlarına yönelik etkilerinin geçmiş ve günümüz bağlamında incelenmesi (Sivas ili örneklemi). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 28, (1),* 47-59.

Bayzan, Ş. (2017). Dijital oyunlar ve biz. Erişim adresi: https://www.guvenliweb.org.tr/blog-detay/dijital-oyunlar-ve-biz

Binark, M. (2009). Türkiye'de yeni bir yaratıcı endüstri: oyun stüdyoları ve dijital oyunlarda değer zincirinin üretilmesi, İçinde M. Binark, G. Bayraktutan Sütçü, I. B. Fidaner (Der.). Dijital Oyun Rehberi, oyun tasarı türleri ve oyuncu. (25-170). İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Cantor, J. (2003) Media violence effects and interventions: The roles of communication and emotion in J. Bryant, D. Roskos Ewoldsen, J. Cantor (Eds.) communication and emotion eassy in honor of Dolf Zillmann (pp.197-219). Mahwah, NJ: Erlbaum.

Cirhinlioğlu, F. G. (2001). Çocuk ruh sağlığı ve gelişimi. Ankara: Nobel Yayıncılık.

CNN Türk. (2016). Omo global çocuk ve oyun araştırması. Erişim adresi: https://www.cnnturk.com/yasam/omo-global-cocuk-ve-oyun-arastirmasi

Çakır, H. (2013). Bilgisayar oyunlarına ilişkin ailelerin görüşleri ve öğrenci üzerindeki etkilerin belirlenmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 9, (2),* 138-150.

Çetinkaya, A. (2019). Dijital çağda oyun. Erişim adresi: https://www.egitimreformugirisimi.org/dijital-cagda-oyun/

Dinç, M. (2012). Türkiye'de dijital oyunlar federasyonu. Erişim adresi: https://docplayer.biz.tr/643513-Turkiye-dijital-oyunlar-federasyonu-mevlut-dinc.html

Doğu, B. (2006). *Popüler kültürün tüketim aracı olarak bilgisayar oyunlarında sunulan yaşam tarzı*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ege üniversitesi, İzmir.

Dolu, O., Büker, H. ve Uludağ, Ş. (2010), Şiddet içerikli video oyunlarının çocuklar ve gençler üzerindeki etkileri: saldırganlık, şiddet ve suça dair bir değerlendirme. *Adli Bilimler Dergisi, 9, (4),* 54-75.

Dursun, Ç. (2016). Sözlü yazılı ve görsel kültürde insan ve toplum. Erişim adresi: http://eogrenme.anadolu.edu.tr/eKitap/SOS315U.pdf

Ferhat, S.(2016). Dijital dünyanın gerçekliği, gerçek dünyanın sanallığı bir dijital medya ürünü olarak sanal gerçeklik. *TRT Akademi Dergisi, 1,(2),* 724-746.

Goodwin, K. (2018). *Dijital dünyada çocuk büyütmek: teknolojiyi doğru kullanmanın yolları.* İstanbul: Aganta Kitap.

Gurstein, M. (2000). Community ınformatics enabling communities with ınformation and communication technologies. Erişim adresi: https://pdfs.semanticscholar.org/4c5a/6b7c0885415791e12ac0c000132358461582.pdf

Gürcan, A., S. Özhan ve R. Uslu (2008). Dijital oyunlar ve çocuklar üzerindeki etkileri. Erişim adresi: https://docplayer.biz.tr/438885-Dijital-oyunlar-ve-cocuklar-uzerindeki-etkileri.html

Güvenli İnternet Merkezi (2019). Dijital oyun raporu 2019. Erişim adresi: https://www.guvenliweb.org.tr/dosya/RjARy.pdf

Haber Planet (2019). Türkiye' de en fazla oynanan bilgisayar oyunları. Erişim adresi: https://www.haberplanet.com/haber/539/turkiye-de-en-fazla-oynanan-bilgisayar-oyunlari.html

Haber Türk (2018). DSÖ açıkladı: Oyun bağımlılığı resmen 'akıl hastalığı' olarak tanımlandı. Erişim adresi: https://www.haberturk.com/oyun-bagimliligi-resmen-akil-hastaligi-olarak-tanimlandi-2021131

Horkheimer, M. ve Adorno, T. (1996). *Aydınlanmanın diyalektiği II*. (Çev. O. Özgül). İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Huizinga, J. (2017). *Homo ludens.* (6. Baskı), (Çev. M. A. Kılıçbay), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Jessen, C. (2003). The changing face of children's play culture: children's play, learning and communication in a technology driven World. Erişim adresi: http://www.carsten-jessen.dk/Play_Culture.pdf

Juul, J. (2003). *Half-Real: Video games between real rules and fictional worlds,* Ph. D. Dissertation, IT University of Copenhagen.

Karaaslan, İ. A. (2015). Dijital oyunlar ve dijital şiddet farkındalığı: ebeveyn ve çocuklar üzerinde yapılan karşılaştırmalı bir analiz. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8, (36),* 806-818.

Karaboğa, M. T. (2018). Üniversite öğrencilerinin bir sosyalleşme alanı olarak sosyal medya hakkındaki görüşleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 14(3),* 912-936

Kelleci, M. (2008). İnternet, cep telefonu, bilgisayar oyunlarının çocuk ve gençlerin ruh sağlığına etkileri. *TAF Preventive Medicine Bulletin, 7(3*), 253-256.

Kellner, D. (1995). Media culture: cultural studies, ıdentity and politics between the modern and the postmodern. Londra: Routledge.

Murgio, M. P. (1969). *Communications graphics*. New York: Van Nostrand Reinhold Company,

Mustafaoğlu, R. ve Yasacı, Z. (2018). Dijital oyun oynamanın çocukların ruhsal ve fiziksel sağlığı üzerine olumsuz etkileri. *Bağımlılık Dergisi – Journal of Dependence, 19(3),* 51-58.

Nutku, Ö. (2006). *Oyun, çocuk, tiyatro*. (2. Basım), İstanbul: Özgür Yayınları.

Onur, B. (2005). *Türkiye'de çocukluğun tarihi*. (2.Baskı). Ankara: İmge Yayınları.

Paksu, Z. S. (2004). Modern çağın dadıları. *Eğitim Bilim Dergisi, 6, (69),* 10-14.

Postman, N. (1995). Çocukluğun yok oluşu. (Çev. K. İnal), Ankara: İmge Kitabevi.

Postman, N. (2018). *Televizyon: Öldüren eğlence*. (Çev. O. Akınhay), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Provenzo, E. F. (2000). Testimony before the U.S. senate commerce committee hearing on the ımpact of ınteractive violence on children. Washington, DC: US. Senate.

Ruschmann, P. (2010). Regulating Violence in Entertainment. Erişim adresi: https://books.google.com.tr/books

Sağlık Bakanlığı (2018). Dijital oyun bağımlılığı çalıştayı sonuç raporu. Erişim adresi: https://www.guvenliweb.org.tr/dosya/usxdh.pdf

Sevinç, M. (2004). *Erken çocukluk gelişimi ve eğitiminde oyun*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.

Smith, P. K. ve Cowie, H. (1989). *Understanding children's development*. Oxford: Basil Blackwell.

Sormaz, F. (2010). Çocukluk imgesi, oyun ve oyuncak: sosyo-kültürel bir analiz. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.

Sormaz, F. ve Yüksel, H. (2012). Değişen çocukluk, oyun ve oyuncağın endüstrileşmesi ve tüketim kültürü. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 11,3,* 985 -1008.

Sosyal Medya Haber (2012). Türkiye online oyun sektörü büyüdü ABD'li firmalar işbirliği için Türkiye'ye geliyor. Erişim adresi: http://www.sosyalmedyahaber.com/2012/05/turkiye-online-oyun-sektoru-buyudu-abdli-firmalar-isbirligi-icin-turkiyeye-geliyor/

Şelimen, M. (2016). Şiddet içeren bilgisayar oyunlarının 13-14 yaş grubu çocukların saldırganlık davranışı üzerindeki etkileri: Yalova örneği. yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Yalova Üniversitesi, Yalova.

TRT haber. (2014). Bilgisayar oyunları şiddeti normalleştiriyor. Erişim adresi: https://www.trthaber.com/haber/bilim-teknoloji/bilgisayar-oyunlari-siddeti-normallestiriyor-124557.html

TÜİK, (2018). İstatistiklerle çocuk bültenini yayınladı. Erişim adresi: https://www.nufusu.com/blog/tuik-2018-istatistiklerle-cocuk-bultenini-yayinladi-103

Tüzün, H., Akıncı, A., Yıldırım, D. ve Sırakaya, M. (2013). Bilgisayar oyunları ve öğrenme. İçinde K. Çağıltay ve Y. Göktaş (Ed.), Öğretim teknolojilerinin temelleri: Teoriler, araştırmalar, eğilimler. (ss. 597-614), Ankara: Pegem Akademi.

Varol, S. F. (2011). Kitle iletişim araçlarındaki eğlence içeriklerine ilişkin kuramsal yaklaşımlar hakkında bir değerlendirme. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 43,* 141-161.

Welch, D. (2002). The third reich: Politics and propaganda. Erişim adresi: http://psi312.cankaya.edu.tr/uploads/files/Welch,%20Third%20Reich--Politics%20and%20Propaganda,%202nd%20ed.PDF

Wolf, M. J. (1999). *The entertainment economy. the mega-media forces that are re-shaping our lives*. London: Penguin Books.

Yılmaz, M. ve Candan, F. (2018). Oyun sanal intihar gerçek: "The blue whale-challange/mavi balina" oyunu üzerinden kurulan iletişimin neden olduğu intiharlar üzerine kuramsal bir değerlendirme. *Akdeniz İletişim Dergisi, 1,(1),* 270-283.

Yörükoğlu, A. (2004). Çocuk ruh sağlığı. İstanbul: Özgür Yayınları.

KADINA YÖNELİK ŞİDDETİN BİR TÜRÜ OLARAK KADIN CİNAYETLERİ VE MEDYA BOYUTU

Mervenur TAŞKIN[1], Doğa BAŞER[2]

1 Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sosyal Hizmet ABD Yüksek Lisans Öğrencisi
2 Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Dr. Öğr. Üyesi

KADINA YÖNELİK ŞİDDETİN BİR TÜRÜ OLARAK KADIN CİNAYETLERİ VE MEDYA BOYUTU

Mervenur TAŞKIN[1], Doğa BAŞER[2]

GİRİŞ

Türkiye'de kadınların % 36'sı fiziksel, % 12'si cinsel şiddet, %44' ü psikolojik şiddet, %30' u ekonomik şiddete maruz kalmaktadır (KSGM, 2016).Kadın cinayetleri de kadına yönelik şiddetin bir uzantısıdır. "Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu" 2018 Veri Raporu'na göre 2018 yılında 440 kadın cinayeti gerçekleştirilmiş, 317 kadın ise cinsel şiddetemaruz kalmıştır. Dünyada ve Türkiye'de Kadın Cinayetleri 2016-2018 verileri ve Analizlerinin sunulduğu raporda polis kayıtlarına geçen 726, jandarma kayıtlarına geçen 206 olmak üzere toplam 932 kadın cinayeti işlenmiştir (Taştan ve Küçüker Yıldız, 2019). Umut Vakfı Silahlı Şiddet Raporu "2018 Yılı Kadın Cinayetleri" haritası verilerine göre ise 2015 yılında gerçekleşen 414 kadın cinayeti medyaya yansımışken 2018 yılında 477 kadın cinayeti medyaya yansımıştır. Araştırmaya göre son 4 yılda 1760 kadın cinayetinin işlendiği görülmektedir ve bu cinayetler yalnızca medyaya yansıyan cinayetlerdir. Son 4 yıldaki kadın cinayetlerinde ölüm ve yaralanma oranlarına toplamda bakıldığında 2195 kadının mağduriyet yaşadığı görülmektedir.

İşlenen kadın cinayetleri ile ilgili verilen bu oranlar yalnızca bir sayı olarak ele alınmamalıdır. Nitekim kadın cinayetlerinde belirleyici olan noktaların ele alınması son derece önemlidir. Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (2016) tarafından yürütülen çalışmada kadına yönelik şiddettin yaş, eğitim durumu, bölge ve refah düzeyi fark etmeksizin gerçekleşmekte olduğu ancak erken yaş evliliklerinde ve boşanmış/ayrı yaşayan kadınlarda şiddete maruz kalma riskinin daha fazla olduğu belirtilmektedir. Kadının kadın olduğu için şiddete uğraması ve cinayete kurban gitmesi gibi durumlar toplumsal cinsiyet kavramı ile ilişkili bir durumdur (Kolburan, 2017). Bu noktadan hareketle kadın cinayetlerinde toplumsal cinsiyet ve hegemonik erkeklik kavramlarının etkili olduğu belirtilmektedir. Kadın cinayetlerine bakıldığında faillerin daha çok tanıdık kişilerden, akrabalardan, olması ataerkil toplum yapısı içerisinde var olan eril söylemlerin yeniden üretilmesinde önemli bir konumda olan mekanizmaların sorgulanmasını gerekli hale getirmektedir (Sallan Gül ve Altındal, 2015). Bu durumda kadın cinayetlerine yer veriş şekliyle medya önemli bir yerdedir.

1 Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sosyal Hizmet ABD Yüksek Lisans Öğrencisi
2 Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Dr. Öğr. Üyesi

Toplum tarafından kadın ve erkeğe atfedilen roller toplumsal cinsiyet eşitsizliğini doğurmakta ve bu durumda toplum tarafından "güçsüz ve zayıf" olarak belirtilen kadının aleyhinde bir eşitsizlik söz konusu olmaktadır. Bunun yanı sıra erkeğin güçlü olması, iktidarı elinde bulundurması gibi özellikler hegemonik erkeklik açısından önemli bulunmaktadır. Nitekim bahsi geçen güç ve iktidar, kadın üzerinde de otorite sağlamak ve iktidarı elinde bulundurmak anlamına gelmektedir. Şiddet uygulamak toplum içerisinde erkekliğin görünür kılındığı, güçlü bir ifade olarak belirtilmektedir (Öztürk, 2014). Tüm bunlardan hareketle bu çalışmada toplumsal cinsiyet ve hegemonik erkeklik kavramlarının kadın cinayetlerinde belirleyiciliği ele alınmaktadır. Bu çalışmanın amacı kadın cinayetlerinde belirleyici olan toplumsal cinsiyet ve hegemonik erkeklik kavramlarını kadın cinayetlerindeki konumu ile ele almak, medyada yer alan kadın cinayetlerinin toplum üzerindeki etkisini ortaya koymak ve mekanizmasını değerlendirmek amaçlanmaktadır. Toplumda her kesim insanın ulaşabildiği ve ulaşımın kolay olduğu medyanın kadın cinayetlerinin sunumunda önemi büyüktür. Kadın cinayetlerinde medya boyutunun tartışılmasının, toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve adaletsizliğinin ortadan kaldırılması açısından önem taşıdığı düşünülmektedir. Ancak medya aracılığıyla ataerkil söylemin ve eril egemenliğinin kadın cinayet haberlerinin medyada sunuluş şekliyle yeniden üretildiği ve devamlılığın sağlandığı görülmektedir.

Çalışmada öncelikle kadın cinayetlerinin kavramsallaştırılması sorununa değinilecek daha sonra kadın cinayetlerinde toplumsal cinsiyet ve hegemonik erkeklik kavramlarının belirleyiciliğine yer verildikten sonra kadın cinayetlerinde medyanın yeri ve işlevi tartışılacaktır.

1. KADIN CİNAYETLERİNİN KAVRAMSALLAŞTIRILMASI:

Kadın cinayetleri kadına yönelik şiddetin bir sonucu olarak ifade edilmektedir. Kadına yönelik şiddet denildiğinde fiziksel şiddet, cinsel şiddet, psikolojik şiddet gibi şiddet türleri ifade edilmekte ve tüm bunların bir uzantısı olarak kadın cinayetleri kavramı karşımıza çıkmaktadır. Kadın cinayetleri "femicide" kavramı ile ifade edilmektedir. Bu kavram cinayet nedeniyle yaşamını yitiren kişinin cinsiyetine vurgu yapmaktadır. Önceleri yalnızca biyolojik cinsiyet vurgusu hakimken daha sonra kadın cinayetlerinin toplumsal cinsiyet kavramı ışığında değerlendirilmesi mümkün olmuştur (Gazioğlu, 2013). Kadın cinayeti olarak adlandırılan durum kadınların toplumsal rolleri bağlamında değerlendirilebilecek nedenlerle öldürülmeleridir (Kolburan, 2017). Kadın cinayetlerini açıklayan femicide kavramı, kadınlığın toplum tarafından çizilen sınırlar çerçevesinde gerçekleştirildiği, görev ve sorumlulukların toplum tarafından belirlendiği toplumsal cin-

siyet kavramı ile birlikte ele alınmaktadır. Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu 2018 Veri Raporu'nda femisid kavramı"*embriyodan cenine, bebekten çocuğa, erişkinden yaşlıya kadar tüm kadın cinsiyetteki bireylerin sadece cinsiyetlerinden dolayı ya da toplumsal cinsiyet kimliği algısına aykırı eylemleri bahane edilerek, bir erkek tarafından öldürülmesi ya da intihara zorlanmasıdır"**şeklinde** tanımlanmaktadır.Burada kadın kimliğine yönelik bir saldırının söz konusu olduğu vurgulanmaktadır.

Kadın cinayetleri ilk önce "bir kadını öldürmek" şeklinde tanımlanmış (Russell, 2008) daha sonra ise bir kadının erkek tarafından nefret duygusu ile öldürülmesi şeklinde bir tanım yapılmıştır (Caputi ve Russell, 1990). Bir erkek tarafından öldürülmek ile tanımlanan kadın cinayetlerini çeşitli cinayet çeşitleri ile ilişkilendirmek mümkündür. Örneğin namus cinayetleri, homofobik cinayetler, ırkçı cinayetler gibi cinayetlerde de bir cinsiyet farklılığı söz konusudur. Burada *"kadın cinayetinden bahsedebilmek için yalnızca biyolojik cinsiyet mi geçerli olmalıdır?"* sorusu gündeme gelmektedir. Russell (2008) kadın cinayetlerindeki ayrımı direkt kadına yönelik olarak, kadın olması nedeniyle gerçekleştirilmiş olan cinayetler şeklinde belirtmiştir. Sallan Gül ve Altındal (2015) benzer bir tanım yapmış ve kadının kadın olması nedeniyle erkek tarafından öldürülmesi şeklinde ifade etmektedir. Kadın cinayetleri kavramı toplumsal cinsiyet kavramı ile ilişkilendirerek tanımlanmaktadır.

Bravo (2008) kadın cinayetlerini tanımlarken toplumsal cinsiyet kavramına değinmektedir. Nitekim toplumsal cinsiyet kavramının getirdiği cinsiyet eşitsizliği ve kadın-erkek arasındaki güç ilişkisi kadın cinayetlerini tanımlamaktadır. Kadın ve erkek arsındaki güç ilişkisinde şiddet türlerinin hepsinin yer alabileceğinin altı çizilmelidir. Toplumsal cinsiyet rollerinin ve eşitsizliğin etkili olduğu olaylar ve bir kadının yaşamını yitirmesiyle sonuçlanan her durum kadın cinayeti olarak tanımlanmaktadır.

Kadın cinayetlerinde cinayeti kimin işlediği ile ilgili bir sınıflandırılma yapılmıştır. Bu sınıflandırmaya göre cinayetleri işleyen kişiler; samimi partnerler (eş, eski eş, sevgili vb.), ailevi cinayetler (baba, üvey baba, kardeşler ve diğer akrabalar), tanınan kişiler (arkadaşlar, öğretmenler vb), yabancı kişilerden oluşmaktadır diyebiliriz (Russell, 2008; Sallan Gül ve Altındal, 2015). Nitekim ABD' de en yaygın görülen cinayet şekli samimi kişiler tarafından gerçekleştirilen kadın cinayetleri şeklinde görülmektedir (Russell, 2008). Widyono (2008) gerçekleşen kadın cinayetlerinin bilinen erkek fail, kadın fail ve bilinmeyen failler tarafından gerçekleşmekte olduğunu belirtmektedir. Bilinen erkek failler ise samimi partnerler ve samimi olmayan partnerler şeklinde ayrılmaktadır. Samimi partnerler; şu anki eş, eski eş ve aile üyelerinden oluşmaktadır. Samimi olmayan partnerler ise diğer tanıdıklar, yabancılar ve diğer aile üyelerinden oluşmaktadır.

Sonuç olarak kadın cinayetleri kadına yönelik şiddetin en uç noktasıdır. Kadın cinayetlerini kimin işlediği, nasıl işlediği, neden işlediği gibi kapsamlı bilgiler ışığında tanımlamak gereklidir (Gazioğlu, 2013). Kadın cinayetleri toplumsal bir sorundur ve tüm bu başlıklar altında kavramsallaştırılması kadın cinayetlerinin daha iyi anlaşılması noktasında önemli görülmektedir.

2. TOPLUMSAL CİNSİYET VE HEGEMONİK ERKEKLİK BAĞLAMINDA KADINA YÖNELİK ŞİDDET VE KADIN CİNAYETLERİ:

Toplumsal cinsiyet kavramı biyolojik cinsiyet kavramından farklı olarak ele alınmaktadır. Doğuştan sahip olunan cinsiyetin yanı sıra toplumsal cinsiyet kavramı; toplum içerisinde çeşitli sosyalizasyon süreçlerine dâhil olarak öğrenilen ve toplum tarafından kadın ve erkeğe ayrı ayrı rol ve sorumlulukların belirlendiği, sınırların çizildiği bir kavramı ifade etmektedir. Bireylerin ilk önce ailede, daha sonra içerisinde yer aldığı çevrede, mahalle, arkadaş çevresi, okul, dahil olduğu gruplar, yer aldığı topluluklar ile bahsi geçen toplumsal cinsiyet rollerini öğrenmekte ve uygulama noktasında pekiştirmektedir (Dinç, 2016). Toplumsal cinsiyet kavramını kadınsı (femme) ve erkeksi (butch) gibi sıfatlarla açıklamak mümkündür (BeycanEkitli ve Çam, 2017). Toplum tarafından bireylere kadınlık ve erkeklik rolleri sunulmakta ve bireylerin bu rollere uygun davranması beklenmektedir. Biyolojik olarak ait olunan cinsiyet temelinde erkeğin toplumdaki rol ve sorumlulukları, düşünüş şekillerini, hal ve hareketlerini belirleyen ve sürekli yeniden üretim halinde olan kavramı ifade etmek için erkeklik kavramı kullanılmaktadır (Öztürk, 2014). Toplumsal cinsiyet kavramını kültürel bir yapı ile açıklamak mümkün olabileceği gibi bu kavramın politik ve ekonomik yansımalarının da mevcut olduğu görülmektedir

Toplumsal cinsiyet kavramı kadın ve erkek için farklı rol ve sorumluluklar belirlemektedir. Kadının ve erkeğin toplum tarafından belirlenen rol ve sorumluluklarına bakıldığında kadının özel alan yani mahrem alanda, erkeğin ise kamusal alanda sınıflandırıldığı görülmektedir (Dedeoğlu, 2000). Kadın ev içi işlerden sorumlu tutulmakla beraber erkek eve gelir sağlayıcı bir konuma itilmektedir. Tüm bu süreç çeşitli alanlarda kadınların aleyhinde sonuçlar doğurmaktadır (Bingöl, 2014). Gerek istihdam gerek eğitim gerekse politika açısından bakıldığında kadınlar erkeklere göre hep daha geri planda kalmaktadır. Bu durum toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kadını dezavantajlı bir duruma getirdiğini göstermektedir. Ataerkillik kavramı da toplumsal cinsiyet kavramı içerisinde yer almaktadır. Erkek gücünün ön plana çıktığı ataerkillik kavramını erkeğin kadın üzerindeki gücüne ve hakkında vurgu yapmaktadır. Erkekler ataerkillik kültüründe, kadına

göre üstün olarak algılanmakta, kadınlar ise erkeklerin kontrol altında tutması gereken varlıklar olarak algılanmaktadır (Sakallı Uğurlu ve Akbaş, 2013). Nitekim çeşitli yollar ve çeşitli üretim ve dağıtım araçları ile erkek iktidarı ve toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden kurulan güç eşitsizliği sürdürülmektedir (Öztürk, 2014).Kadını kırılgan, zayıf, korunmaya muhtaç bir durumda niteleyen toplumsal cinsiyet kavramı erkek açısından güçlü, başarılı, koruyan, kollayan bir konum öne sürmektedir (Kurt Topuz ve Erkanlı, 2016). Bu durum kadınların erkekler tarafından korunması gereken varlıklar olarak anılmasına neden olmaktadır. Nitekim toplumsal cinsiyet kavramının "güçlü" erkeklerin başarısını pekiştirdiği gibi "zayıf" kadınlarınsa zayıflığını pekiştirdiği, bu durumunda kadının gelişmesi önünde en büyük engellerden biri olduğu aşikârdır.

Kadının kadın olduğu için şiddete uğraması ve cinayete kurban gitmesi gibi durumlar toplumsal cinsiyet kavramı ile alakalı bir durumdur (Kolburan, 2017). Toplumsal cinsiyet kavramının kadınları erkekler karşısında güçsüz durumda bıraktığı görülmektedir. Bu durum erkek ve kadın arasındaki güç ilişkilerini ve bu güç ilişkilerindeki eşitsizliği ortaya çıkarmaktadır. Kadına yönelik şiddet kavramı ve kadına yönelik şiddetin bir uzantısı olan kadın cinayetleri kavramı; toplumsal cinsiyet kavramsallaştırması içerisinde yaşanan erkeğin kadına yöneltmiş olduğu güç ilişkisi ile açıklanmaktadır. Kadın cinayetleri "güçlü" olan erkeğin "zayıf" olan kadın üzerinde hâkimiyetini pekiştirdiği ve konumunu güçlendirdiği bir kavram olarak ele alınmaktadır. Toplumsal hayat içerisinde bir kadının konumu bu gibi eşitsizliklerle belirlenmektedir. Nitekim kadın eril iradenin tahakkümü altında gerçekleştirilen konumu, kadınların sosyal yaşamını, ekonomik durumunu, eğitim hayatını ataerkil düzene göre belirlemekte ve kadının birçok eşitsizlik içerisinde kalmasına neden olmaktadır (Karal ve Aydemir, 2012).

Kadın cinayetlerinde toplumsal cinsiyet kavramının belirleyiciliğini açıklarken hegemonik erkeklik kavramına da değinmek yerinde olacaktır. Cinsiyet kavramının toplumsal bir bağlamda anlamlılaştığı toplumsal cinsiyet kavramı içerisinde hegemonik erkeklik önemli bir noktadır. Hegemonik erkeklik kavramı belirli, ideal olan erkeklik özellikleri sunmakta ve erkeklerin bu özellikleri taşımasını gerektirmektedir. Hegemonik erkeklik kavramının sunduğu özellikleri taşıyan erkeklerin, bu özellikleri taşımayan erkeklere yönelik üstünlük gösterdikleri düşünülmekte ve erkeklerin erkekler üzerindeki baskısını pekiştirmektedir (Connell ve Messerschmıdt, 2005). Bunun yanı sıra hegemonik erkeklik kavramı kadınlar için eşitsizliğin devamını sağlayıcı bir niteliktedir ve bu durum namus kavramı ile kendisini göstermektedir (Tahincioğlu, 2010).Hegemonik erkeklik modelleri çeşitli değişimler gösterebilmektedir. Nitekim Türkiye' de hegemonik

erkeklik daha çok eğitimli, meslek sahibi, evini geçindirebilen, ailesini koruyabilen, güçlü, aile üyelerine ve kadına söz geçirebilen, şiddet gösterebilen, hem namus koruyucusu hem de isterse cinsel ahlak kurallarına uymama davranışı gösterebilen bir özellikte var olmaktadır (Öztürk, 2014). Toplumsal cinsiyet kavramı içerisinde yer alan bu hegemonik erkeklik kavramı, Türkiye' de bir mesleği olan, evin ve ailesinin geçimini sağlayabilen, namus koruyucu ve ev içerisinde iktidar sahibi olan, bu iktidarı elinde tutabilmek için gerektiğinde şiddet uygulama gücü ve yetkisine sahip kişiler olarak kurgulanmaktadır. Bu noktada evlilikte erkek iktidarının hakim olması ve kadın üzerinde erkeğin söz sahibi olması bahsi geçen hegemonik erkeklik kavramı idealleriyle gerçekleşmektedir (Taşdemir Afşar, 2015). Hegemonik erkekliğin belirttiği gibi bu özelliklere sahip olunmadığında yani hegemonik erkeklik kavramı ile çeliştiklerinde ve iktidarı ellerinde bulunduramadıklarını düşündüklerinde bir başarısızlık ve güçsüzlük olarak algılanmakta, bu güçsüzlük onların şiddet uygulamaları ile sonuçlanabilmektedir (Öztürk, 2014). Erkeklerin erkek hegemonyasının belirlediği nitelikleri taşımıyor olması ya da başarısız olması gücün sarsılması anlamına gelmektedir ve bu durum erkeklerin bir şekilde kendisini ispatlaması gerektiği yönünde düşündürtmektedir. Burada yine toplumsal cinsiyet eşitsizliği önem kazanmakta ve toplumun daha güçsüz ve zayıf olarak nitelendirdiği kadınlar erkekler tarafından şiddete maruz kalabilmekte ve şiddet boyutunun bir sonraki uzantısı olan kadın cinayetlerine sebep olabilmektedir.

Toplumsal cinsiyet kavramı ve hegemonik erkeklik kavramının kadın cinayetlerinde belirleyici rolünün olduğunu söylemek mümkündür. Namus kavramı bunun en açık göstergesidir. Kadın cinayetleri ülkemizde çoğu kez namus, töre cinayetleri olarak yer almaktadır (Sallan Gül ve Altındal, 2015). Namus, toplumsal bir mesele olarak kadına atfedilmekte ve namus denildiğinde akla gelen ilk olarak kadın olmaktadır. Kadının namusu erkeğin sorumluluğunda görülmektedir (Bilgili ve Vural, 2011). Kadının namusunu "koruyamadığı" durumlarda erkeğin bu durumu düzeltmek adına birtakım davranışlarda bulunması normal olarak algılanmaktadır. Nitekim namus söz konu olduğunda erkeğin kadına şiddet uygulayabileceği veya kadını öldürebileceği yönünde düşünceler namus cinayeti kavramı ile açıklanmaktadır (Sallan Gül ve Altındal, 2015). Namus kültürleri bireylerin cinsiyete özgü davranmalarını, cinsiyet rollerini benimsemelerini istemektedir. Buna göre kadınlar kadınsı özelliklerini yansıtmalı, erkekler de erkeksilik özelliklerini yansıtmaktadır. Bu noktada kadının namusuna getirdiği herhangi bir söz erkeğin güç kullanmasını meşrulaştığı düşünülmektedir (Sakallı Uğurlu ve Akbaş, 2013). Cinsiyet rollerine uygunluğun benimsendiği görüşüyle kadının ne olursa olsun erkeklere sadık kalması gerektiği düşünülmekte ve yaşanılan şiddete göz yumulmaktadır. Namusu kadın ile özdeşleştiren bu

tutum içerisinde erkeğin kadına yönelik şiddeti olumlu karşılanmakta hatta desteklenmektedir. Yapılan bir çalışmada işlenen suçlar cinayet olarak değil "namus ve onur savaşı" olarak adlandırılmakta, saygınlığı arttırıcı bir davranış olarak yorumlanmaktadır (Kolburan, 1998).

Erkeklerin kadınların namuslarının koruyucusu olduğu algısı herhangi bir durum karşısında erkeklerin bir tepki göstermeleri gerektiğini de pekiştirmektedir. Namusu tehdit eden bir durum ile karşılaşıldığında erkeğin gerekli tepkiyi göstermesi beklenmektedir. Nitekim bu durum da erkekler üzerinde bir stres yaratmaktadır. Bu durum erkeklerin sorumluluğunda olan bir görev, yükümlülük olarak adlandırılmaktadır ve bir çatışma durumunun yaşanmasına neden olmaktadır (Sakallı Uğurlu ve Akbaş, 2013). Yaşanan bu çatışma durumu erkeklerin stres ile karşılaşmalarına neden olmaktadır. Stres durumu sonrasında kadına yönelik zarar verici davranışlar gösterilmektedir. Tüm bunlar kadına yönelik zarar verici davranışlarında, kadın cinayetlerinde toplumsal cinsiyet rollerinin ve hegemonik erkeklik kavramının erkekler üzerinde yaptığı baskı, kadınlar üzerinde yaptığı etki ile ilgili olduğunu göstermektedir. Kadın cinayetlerinin sahip olma olgusu ile ele alındığı çalışmada kadının, benliği hiçe sayılıp sadece sahip olunacak bir eşya olarak algılanması gerektiğinde "ortadan kaldırılması" gibi bir algıya neden olmaktadır. Erkeğin benlik algısı ise geleneksel eril cinsiyet rolleri bağlamında ele alınıyorsa herhangi bir karşı gelme davranışı erkek tarafından kendisine ve benliğine bir saldırı olarak görülmektedir (Kolburan, 2017). Bu durumda kadına yöneltilen şiddet, erkeğin kendisine yöneltilmiş bir sorun ile başa çıkabilmesinin bir yolu olarak görülebilmektedir. Kadına yönelik şiddet ve şiddetin bir uzantısı olan kadın cinayetleri erkeğin egemenliğini güçlendiren (Öztürk, 2014), kadının korunması gereken ve yeri geldiğinde cezalandırılması gereken bir varlık olarak belirlenmiş olan konumunu güçlendirmektedir. Bu durum göstermektedir ki hegemonik erkeklik örüntüsü kadına yönelik şiddeti arttırdığı gibi, erkek egemenliğinin de devamını sağlama noktasında bir görev üstlenmektedir.

3. KADIN CİNAYETLERİ VE MEDYA BOYUTU:

Kitle iletişim araçlarının toplumsal yaşam içerisinde önemli bir yeri vardır. Kitle iletişim araçları ulaşımın kolay olması, daha fazla kişiye ulaşabilmesi, sosyalleşmeye aracı olması gibi özellikleri bakımından önemli görülmektedir. Medya kadın ve erkeğin sosyal statüsünü belirleme ve şekillendirme noktasında önemli bir güce sahiptir (Toker ve Altun, 2015). Medyanın bu gücü yansıtma şekli, birçok kişinin medya aracılığıyla bilgiye ulaştığı, haberler hakkında bilgi edindiği düşünüldüğünde önemli bir durum olarak öne çıkmaktadır. Nitekim kadın cinayetlerine yönelik medyanın kullandığı üslup, kullanılan kelimeler, sunulan görseller, alt mesajlar

açısından tamamen toplumsal bir duyarlılığın oluşmasına katkı sağlaması beklenmektedir. Medya elindeki önemli gücü toplumsal bir sorumluluk bağlamından ayrı ele aldığında eşitsizliğin ve adaletsizliğin medya aracılığıyla yeniden üretimi söz konusu olabilmektedir. Dolayısıyla medyanın iki yönünden bahsedilebilir; ilk olarak medya toplumsal sistemin söylemlerine göre şekillenebilmekte, ikinci olarak da toplumsal sistemi yeniden şekillendirebilecek bir güce sahip olmaktadır (Demircioğlu ve Atik, 2016). Tekeli (2016)' ye göre medyada şiddetin temsili, kadına yönelik şiddet konusundaki konumu, şiddet haberlerinin kurgulanış şekli konularında değerlendirilmelerin yapılması önemlidir.

Tahincioğlu (2010)' na göre Türkiye' de namus kavramı namus cinayetleri çerçevesinde değerlendirilmekte ve medya bu cinayetleri eleştirdiği gibi aynı zamanda hegemonik cinsiyet söylemini de yeniden üreterek devamlılığını sağlamaktadır. İktidar ve iktidarın benimsediği ataerkil yapı medya aracılığıyla şiddetin yeniden üretimine neden olmaktadır. Şiddet olarak nitelendirilebilecek olan olayların tanımlanmasında dahi mevcut iktidar anlayışının hâkim olduğunu söylemek mümkündür (Arslan, 2017). Yani iktidar söylemin medyada kadın cinayetlerine yer veriş şekliyle ataerkil yapının, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yine medya aracılığıyla sunmakta olduğunu söyleyebiliriz. Ataerkil yapı içerisinde var olan toplumsal cinsiyet kavramı ve bu kavram ile kadın ve erkeğe ayrılan rol ve sorumlulukların medyada şiddetin bir nedeni olarak sunulduğu belirtilmektedir. Kadın toplumsal yaşamda olduğu gibi medyadaki yer aldığı durumlara bakıldığında da erkeğe bağlı olarak bir konum belirlenmekte; kadın mağdur olarak veya anne, eş olarak yer almakta, cinselliğin ön planda tutulduğu magazinleştirmeler içerisinde konumlandırılmaktadır (Arslan, 2017). Medya haberlerine bakıldığında kadınlara yönelik kalıp ifadelerin yer aldığı, geleneksel kadınlık rolleri bağlamında söylemlere yer verildiği, toplum tarafından belirlenen rollerin de medya aracılığıyla yeniden üretiminin söz konusu olduğu görülmektedir. Nitekim Tekeli (2016)' ye göre şiddet mağduru kadınlar yakınlarından aldığı ilk darbenin yanı sıra ikinci darbeyi de toplumsal mağduriyetin bir türü olan medyanın tutumu ile almaktadır. Bu noktada medya toplumsal şiddetin devamını sağlayıcı ve yeniden üreticisi konumundadır. Bu şekilde medya aracılığıyla egemen olan söylemin benimsenmesi, meşruiyet kazanması, devamlılığının sağlanması mümkün kılınmaktadır (Demircioğlu ve Atik, 2016; Tahincioğlu, 2010). Haberlerde kullanılan dil, sunulan görsellikler şiddetin sıradanlaşmasına neden olmaktadır (Toker ve Altun, 2015).

Arslan (2017)' a göre medya içeriğinde kadın bedeni erkeğin tahakkümü altında konumlandırılmakta, pornografik unsurlarla kadın bedeni sunularak kadına şiddet boyutu medyanın kullanım amacından sapmak-

tadır. Nitekim medya haberleri ele alış şekliyle toplumda var olan toplumsal cinsiyet eşitsizliğini pekiştirmektedir. Seçilen başlık, içerik metni gibi unsurlar hakim iktidar söyleminin ve ataerkil yapının söylemlerinin medyada yansıtıldığını açık bir şekilde göstermektedir. Bir diğer önemli konu da Tahincioğlu (2010)' na göre namus cinayetleri kadının cinselliğini erkek denetiminde bulundurulması demektir ancak medyada bu durum töre cinayetleri olarak ifade edilerek kapsamın genişliğinin daraltıldığı, asıl gerçeklikten uzaklaşıldığı belirtilmektedir. Medyada yer alan haberlerde mağdurun yaşadığı durumun tüm detaylarıyla ele alınması olayın asıl noktalarına dikkat edilmesini engellemekte, olayı magazinsel bir boyuta taşımaktadır. Ayrıca haberlerde kadının "ezik, acınası olduğu" algısı yaratılmaktadır (Tekeli, 2016). Bu süreç kadının toplumsal cinsiyet roller ve kalıp yargılar bağlamında ele alınmasına neden olmakta, ataerkil söylem medya aracılığıyla yaygınlaştırılmaktadır. Arslan (2017) topluma sunulan kadın cinayetlerinin ve şiddet haberlerinin medyada yer alış şekline bakıldığında önce toplumun şiddeti tüketmekte olduğunu, daha sonra bu süreci normalleştirerek şiddetin üreticisi olduklarını ifade etmektedir. Kadına yönelik şiddet ve kadın cinayetlerine yönelik medyanın takındığı üslup ve içeriğe bakıldığında şiddetin normalleştirildiği hatta meşrulaştırıldığı görülmektedir (Tekeli, 2016; Sallan Gül ve Altındal, 2015).

Bir televizyon kanalında yayımlanan kadın cinayet haberlerinin analiz edildiği bir çalışmada kadın tanımlarına yönelik ifadelere dikkat çekilmektedir. Nitekim haberlerde kadına dair tanımlamaların arka planlarına egemen söylemin izleri taşınmaktadır. Tanımlar toplumsal cinsiyet rollerine uygun bir şekilde yapılmakta, kalıp ifadelerle kadınların anne, eş, sevgili olma durumları ön plana çıkarılmaktadır (Demircioğlu ve Atik, 2016). Bu durum kadının medya içerisinde de toplumsal statülerinden ziyade, erkeğe göre konumlandırılmasına neden olmaktadır. Ön plana çıkan diğer tema ise kadının korunmaya muhtaç varlıklar olduğuna yönelik ifadelerdir. Bu durum kadının ihtiyaçlarının erkeğe endeksli olduğuna dair bir anlayış öne sürmektedir. Kadın medya aracılığıyla erkeğin hakkında vereceği karara razı kalmış, devletin de yetersiz kaldığı bir durum içerisinde olarak gösterilmekte ve yine bu durum üzerinde hakim olan toplumsal yapının izleri görülmektedir. Kadın cinayet haberlerinden Şefika Etik ve Özgecan Aslan cinayeti ile ilgili haberlerin eleştirel söylem çözümlenmesi yapılan bir çalışma sonuçlarında kadın cinayetlerine dair önemli veriler sunulmaktadır. Çalışmaya göre bu tarz şiddet haberlerinde kadını suçlayıcı bir dilin kullanıldığı ifade edilmektedir. Özellikle cinayet haberlerinde asıl nedenlerden uzaklaşıldığı, haberin hikâyeleştirildiği ve işlenen cinayete ilişkin tüm detaylara yer verilerek aslında toplumun bu tarz haberleri normalleştirmelerine neden olduğu belirtilmektedir (Arslan, 2017). Toplum kadın cinayetlerini medyada bu tarz bir içerik ile öğreniyor olması, toplumun

bir süre sonra bu tarz haberlere alışmaya başlamasına, duruma tepkilerin azalmasına neden olabilmektedir. Sonuç olarak bu durum şiddetin medya aracılığıyla yeniden üretimini söz konusu haline getirmektedir.

Sallan Gül ve Altındal (2015)' ın 2013 yılında Radikal gazetesinde yer alan kadın cinayetlerine ilişkin değerlendirmelerin yapıldığı çalışmada 2013 yılında işlenmiş olan cinayetlerin yalnızca dörtte birinin (79 kadın cinayeti), farklı sayfalarda olmak üzere, yer aldığı ifade edilmektedir. Medyada kadın cinayetlerinin yer alışına bakıldığında, gazetelerde şiddet haberleri üçüncü sayfa haberleri olarak yer almaktadır. Genel olarak böyle olmakla birlikte bazen birinci sayfada yer almaları mümkündür. Ancak burada söz konusu olan habere konu olacak şiddetin ne boyutta olduğuyla ilgilidir. Okuyucu etkileyecek boyutta haberlerin ve yine okuyucunun ilgisini çekecek görsellerin olduğu haberlerin birinci sayfada yer alması gibi bir durum söz konusu olmaktadır (Tekeli, 2016). Bu durum kadına şiddet ve kadın cinayetlerinde medyanın yalnızca okuyucuya hitabının düşünüldüğü, toplumun farkındalık kazanmasını sağlayıcı olmak yerine haberin ilgi çekiciliğinin (Toker ve Altun, 2015) söz konusu olduğu bir ilişkiyi göstermektedir. Altun ve arkadaşlarının (2007) dört gazetede özellikle aile içi şiddet haberleri ile ilgili yazan muhabirler ve editörler ile yaptıkları çalışmada haberlerin daha çok ilgi çekici yönlerinin ortaya çıkarıldığı ve ilgi çekici hale getirildikleri belirtilmektedir. Ayrıca haberlerdeki şiddet boyutunun ve içeriğinin büyüklüğüne göre haberler üçüncü sayfa ya da birinci sayfada yer almaktadır. Bunun belirlenmesinde gündem etkili olmaktadır; gündemde farklı bir olay varsa kadına şiddet ve kadın cinayetleri haberlerinin birinci sayfada yer alması için haberin çok daha ilgi çekici olması gerektiği ifade edilmektedir. Bu durum medyada yer alan kadın cinayetleri haberlerinin toplumsal açıdan değerlendirilmesi yapılmadığını ve haberlerin okuyucunun ilgisini çekecek bir nitelikte ele alındığını göstermektedir.

Medyada yer alan kadın cinayetlerinde olaya ilişkin nedenlere oldukça az yer verilmekte veya yer verilmemektedir. Nedenlerin verildiği haber metinlerine bakıldığında ise namus kavramı çerçevesinden değerlendirmelerin yapıldığı, kadınlık rolleri ile ilgili çatışmalara değinildiği görülmektedir. Kadınların hayatlarının belirleyicilerinin kendileri olmaları, ekonomik özgürlük, boşanma isteği gibi kararların kadınları ölüme götürebileceği şeklinde nedenler sunularak ataerkil yapının izleri haber metinlerinde yer almaktadır (Sallan Gül ve Altındal, 2015). Demircioğlu ve Atik (2016)' in çalışmalarında medyanın kadın cinayetleri haberlerinde erkeğin himayesini reddeden, karşı gelen kadınların sonunun bu olacağı şekilde bir anlayış öne süren haberlerin yer aldığı belirtilmektedir. Özellikle yer verilen "güpegündüz", "herkesin ortasında", "devletin koruması altında" gibi ifadeler kadın cinayetleri konusundaki umutsuzluğu da pekiştirmeye neden olmak-

tadır. Bu çaresizlik duygusu kadının erkek tahakkümünü kabul etmesi gibi bir çözüme götürebilme riski taşıması, böyle bir anlayış sunması açısından ele alınmalıdır. Medyada yer alan haberlerin sunuluş şekli bu anlayışa neden olabilmekte, bu tarz alt mesajlar içerebilmektedir.

İnternet haberlerinde kadın cinayetlerinin incelendiği bir çalışmada haberlerin içeriğine bakıldığında daha çok boşanma, kıskanma ve nedeni tespit edilemeyen kadın cinayetlerinin gerçekleştiği belirtilmektedir. İncelenen haberlere bakıldığında kadın cinayetlerinin kıskançlık ve boşanma nedeniyle eş, sevgili ve birinci dereceden tanıdıklar tarafından gerçekleştiği belirtilmektedir (Yegen, 2014). Kadın cinayetlerinin genellikle yakın tanıdık, eş, sevgili tarafından gerçekleştiriliyor olmasından hareketle medyada yer alan haberlerde "Barışmak istediğini söyledi. Reddedilince de pompalı tüfekle kadının üzerine kurşun yağdırdı." gibi söylemlere yer verilmesi kadının kendi hayatı hakkında aldığı karar nedeniyle böyle bir durum yaşandığı algısına neden olmaktadır. Haberlerdeki bu tarz söylemlerle ataerkil yapının eril hakimiyetini pekiştirici alt mesajlar taşıdığını söylemek mümkündür (Demircioğlu ve Atik, 2016).Son olarak önemli bir diğer nokta da medyada genellikle mahkeme tutanakları ve emniyet ifadelerinden yararlanılıyor olması, haberlerde failin ifadelerine daha fazla yer verilmesine neden olmaktadır(Sallan Gül ve Altındal, 2015). Bu durum da daha çok haberlerde faillerin bakış açılarının yer almasına neden olmaktadır.

SONUÇ:

Medyanın toplumsal cinsiyet konusunda eşitliğin sağlanması, kadına yönelik şiddet ve kadın cinayeti haberlerinde bu eşitsizliklerin farkında olarak haberlere yer vermesi yönünde sorumluluğu vardır (Sallan Gül ve Altındal, 2015). Ancak medyanın kadın cinayeti haberlerini ele alış şekli bu sorumluluk bilincinin göz ardı edildiğini göstermektedir. Kadın cinayetlerine yer veren medya aracılığıyla ataerkil söylemin, toplumsal cinsiyet yapısının ve hegemonik erkeklik kavramlarının yeniden üretildiği, devamlılığının sağlandığı görülmektedir. Kadına yönelik şiddet evrensel bir sorundur ve bu konuda medya aracılığıyla kamuoyunu bilgilendirirken kadının yaşadığı toplumsal cinsiyet eşitsizliği dikkate alınmalı ve ataerkil söylemden uzak durulmaya özen gösterilmelidir. Kadın cinayet haberlerinin sunuluş şekli, kullanılan ifadeler, kullanılan görseller kadın cinayetlerine yönelik toplumsal duyarlılığı arttırmak yerine toplumun durumu normalleştirmesine neden olabilmektedir. Özellikle kadın cinayet haberlerinin daha çok okuyucunun ilgisini çekmesi gibi bir amaç güderek medyada yer almasını sağlamak kadın cinayetlerinin öneminin kavranmasındaki önemli bir engeldir. Tüm bunlar kadın cinayet haberlerinin medya aracılığıyla topluma sunumunda büyük bir titizlik ile çalışılması gerektiğini göstermektedir.

KAYNAKLAR:

Altun, A., Gencel Bek M. &Altun E.E. (2007). *"Aile İçi Şiddet Haberlerinin Üretim Süreci ve Medya Profesyonelleri."* İletişim:Araştırmaları, 5(2), 9-61.

Arslan, M. (2017). *"İktidar ve Medyatik Şiddet:* Özgecan *Aslan ve Şefika Etik Cinayetleri* Analizi." 27, 135-160.

BeycanEkitli, G. & Çam, M. O. (2017). Bakım Sürecinde Zorlandığımız Alan LGBTİ'ye Yönelik Bir Gözden Geçirme. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi,* 8(3), 179–187.

Bilgili, N. & Vural, G. (2011). "Kadına Yönelik Şiddetin En Ağır Biçimi: Namus Cinayetleri." Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi, 14(1), 66-72.

Bingöl, O. (2014). "Toplumsal Cinsiyet Olgusu ve Türkiye'de Kadınlık", KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 16(Özel sayı 1), 108-114.

Bravo, S. R. (2008), "Femicide in Chile", StrengtheningUnderstanding of Femicide: Using Researchto Galvanize Action andAccountability – Conference Papers on Femicide, April 14-16, Washington DC, s. 95-102.

Caputi, J. &Russell, D. E.H. (1990), "Femicide: SpeakingtheUnspeakable", Ms.,-Vol. 1(2), s. 34-37.

Connell R.W. &Messerschmıdt, J.W. (2005). HegemonıcMasculınıtyRethinkingtheConcept. *Gender&Socıety*, 19(6), 829-859.

Dedeoğlu, S. (2000). "Toplumsal Cinsiyet Açısından Türkiye'de Aile ve Kadın Emeği", Toplum ve Bilim, 86, 139-170.

Demircioğlu, Z. & ATİK, A. (2016). "Televizyon Haberleri Yoluyla Erkek Egemen Söylemin Yeniden İnşası: Kadın Cinayeti Haberleri Örneği." Atatürk İletişim Dergisi, 11, 125-138.

Dinç., A. (2016). "Toplumsal Cinsiyet Ve Kadın Sağlığı", V. Uluslararası Türkiye Eğitim Araştırmaları Kongresi, 2530-2540.

Gazioğlu, E. (2013). *"Kadın Cinayetleri: Kavramsallaştırma ve Sorunlu Yaklaşımlar*." Sosyal Politika Çalışmaları, 7(30), 89-100.

Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu 2018 Veri Raporu. http://kadincinayetlerinidurduracagiz.net/veriler/2869/kadin-cinayetlerini-durduracagiz-platformu-2018-veri-raporu (07.06.2019)

Karal, D. & Aydemir, E. (2012). *"Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddet, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) Raporları."* No: 12-01, 1-77.

Kolburan G. (1998). *"Eş öldürme Olgularında Sosyal, Kültürel ve Psikolojik Faktörler."* [Doktora Tezi] İstanbul: İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü, Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı.

Kolburan, Ş. G. (2017). "Kadın Cinayetleri Konusunda Nedensel Bir Değerlendirme: Sahip Olma Güdüsü." Adli Tıp Bülteni, 22(3), 194-199.

KSGM-Kadın Statüsü Genel Müdürlüğü (2016). Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı. Ankara.

Kurt Topuz, S. (2016). "Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kadın Ve Erkeğe Atfedilen Anlamların Metafor Yöntemiyle Analizi", Alternatif Politika, 8(2), 300-321.

Öztürk, A.B. (2014). "Erkeklik Ve Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet: Eşine Şiddet Uygulayan Erkekler." [Doktora Tezi] Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Hizmet Anabilim Dalı.

Russell D. E. H (2008), "Femicide: Politicizingthe Killing of Females", StrengtheningUnderstanding of Femicide: Using Researchto Galvanize Action andAccountability – Conference Papers on Femicide, April 14-16, Washington DC, s. 26-31.

Sakallı Uğurlu N, Akbaş G. (2013). *"Namus Kültürlerinde Namus ve Namus adına Kadına Şiddet: Sosyal Psikolojik Açıklamalar."* Türk Psikoloji Yazıları, 16(32), 76-91.

Sallan Gül, S. & Altındal, Y. (). *"Medyada Kadın Cinayeti Haberlerindeki Cinsiyetçi İzler: Radikal Gazetesi."* Akdeniz İletişim Dergisi, (), 168-188.****

Tahincioğlu, A.N.Y. (2010). "Namus Cinayetleri Üzerinden Yapılan Cinsiyetçilik ve Milliyetçiliğin Köşe Yazılarına Yansıması." Mülkiye, 34(269), 225-253.

Taşdemir Afşar, S. (2015). *"Türkiye'de Şiddetin "Kadın Yüzü"."* Sosyoloji Konferansları. 52 (2015-2), 715-753.

Taştan, C. &Küçüker Yıldız, A. (2019). "Dünyada Ve Türkiye'de Kadın Cinayetleri 2016-2017-2018 Verileri Ve Analizler." Polis Akademisi Yayınları, Ankara.

Tekeli, E.S. (2016). *"Kadın cinayetlerinin haberleştirilmesi bağlamında medya etiğini yeniden tartışmak: Habertürk gazetesi örneği."* Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi (AKAR), 1(1), 129-142

Toker, H. &Altun, D. (2015). "Toplumsal Şiddetin Aktarım Yoluyla Yeniden Üretilmesi: Basının Televizyonlaşması Bağlamında Şefika Etik Cinayeti." Selçuk İletişim, 9 (1): 115-140.

Umut Vakfı, "2018 Yılı Kadın Cinayetleri Haritası." http://www.umut.org.tr/umut-vakfi-2018-yili-kadin-cinayetleri-haritasi/ . (07.06.2019)

Widyono, M. (2008), "ConceptualizingFemicide", StrengtheningUnderstanding of Femicide: Using Researchto Galvanize Action andAccountability – Conference Papers on Femicide, April 14-16, Washington DC, s. 7-25.

Yegen, C. (2014). *"İnternet Haberciliğinde Kadın Cinayeti Haberlerinin Sunumu: Posta Gazetesi Örneği."*TheTurkish Online Journal of Design, Art and-Communication – TOJDAC, 3(4), 15-28.

TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDEKİ YÖNETSEL VE ÖRGÜTSEL UYGULAMALAR ÜZERİNE ELEŞTİRİLER VE YENİ GÖRÜŞLER

Murat KESEBİR[1], Mustafa Doruk MUTLU[2]

1 Dr. Öğretim Üyesi , Yozgat Bozok Üniversitesi, Bankacılık ve Finans Bölümü
2 Dr. Öğretim Üyesi Yozgat Bozok Üniversitesi, İşletme Bölümü

TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDEKİ YÖNETSEL VE ÖRGÜTSEL UYGULAMALAR ÜZERİNE ELEŞTİRİLER VE YENİ GÖRÜŞLER

Murat KESEBİR[1], Mustafa Doruk MUTLU[2]

GİRİŞ

Bankacılığın tarihsel gelişime bakıldığı zaman M.Ö. 3500 yıllarına kadar dayandığı bilinmektedir. Rahipler tarafından ilk borçlar çiftçilere verilmiş olup sonrasında birçok işlemlerle ilgili kayıtların tutulmuş olduğu söylenmektedir. Buradan yola çıkılırsa uzun bir devinim yaşayan bu yapı ileride oluşturacağı kocaman bir finans yapısının temellerini oluşturmaktadır. Zamanla gelişen bu yapı ekonomi içerisinde önemli bir yer edinmiş ve onsuz olmayan adeta zincirin bir parçası haline gelmiştir.

Bankalar, temel işlevi olarak fon fazlası olanlardan elde edilen kaynaklar ile fon açığı olanlara bunun kredi olarak verilmesi hususunda aracılık eden kuruluşlardır. Bu dengenin kurulması da piyasada olan bütün sektörler açısından önem arz eden ve olması gereken yegâne durumdur. Çünkü güçlü ekonomik yapı içerisinde bankalar da güçlü olmalıdır. Bu durumda da dikkat çeken nokta bankanın yönetim ve organizasyon yapısı olacaktır.

Bu çalışmanın amacı, bankanın yönetimi ile ilgili yapıya değinilerek, geleceğe dair modernleşmede nelerin yapılması gerektiği, eksiklikler ve önerilerle değerlendirilecektir. Aynı şekilde bankalardaki organizasyon yapısı da incelenecek olup klasik banka organizasyon yapısından hareketle hangi alanlarda değişim ve dönüşümün yapılması gerektiği konusunda öneriler sunulacaktır. Burada üzerinde durulması gereken konu ise, daha sağlıklı ve verimli bir banka örgütlenmesinin neleri gerektirdiği ve nasıl yapılanması gerektiği olmakla birlikte bu konu hakkında önerilerde çalışmamızda yer alacaktır.

Yönetim ve Organizasyon Kavramları

Gerek "yönetim" gerek de "organizasyon" kavramları birbirleri ile yakın ilişkide olan iki kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla bir yönetimin olduğu yerde organizasyon yapısının olması da gerekmektedir. Yine aynı şekilde organizasyon oluşturulduğu zaman belirli bir yönetimin de oluşması gerekmektedir. İkisi arasında bu şekilde olan bağdan dolayı en başta kavramsal açıdan tanımlarına bakılması uygun olacaktır.

1 Yozgat Bozok Üniversitesi, Bankacılık ve Finans Bölümü, murat.kesebir@bozok.edu.tr
2 Yozgat Bozok Üniversitesi, İşletme Bölümü, doruk.mutlu@bozok.edu.tr

Yönetim kavramı, işletmenin amaçlarına etkili ve verimli olarak ulaşmak için planlama, örgütleme, yöneltme, koordinasyon ve denetim fonksiyonlarının gerçekleştirilmesi olarak tanımlanmaktadır. Yönetim faaliyetleri kapsamında ilk başta örgütsel amaçlar, sonrasında bu amaçlara ulaşılacak işler ve bu amaçlara ulaşmada yapılması gerekli olan işlerin etkili, verimli bir şekilde tamamlanması önem arzeder. Bir başka değişle, yönetim, amaçlara ulaştırıcı yönde olmalı ve verimli bir şekilde işlemleri gerçekleştirerek organizasyonel hedefe ulaşmada belirleyici rol oynamalıdır (Palamutçuoğlu,2015:5). Bir diğer tanıma göre yönetim faaliyeti, tanımlanmış hedeflere ulaşmak için işletmenin faaliyetlerinin organizasyonu olmaktadır. Ayrıca karar verme ve denetleme sorumluluğuna sahip olunması da bu tanımın içinde yer almaktadır. Yönetimin boyutu küçük işletmelerden büyük finansal kuruluşlara değin farklı farklı olmaktadır (Hoddgets, 1999).

Öbür taraftan organizasyon kavramı genel olarak, insanların görevlerini iyi bir şekilde gerçekleştirebilmeleri için yönetim tarafından düzene konmaları ve bu doğrultuda belirlenen amaçlara ulaşılması için oluşturulan yapıyı ifade eder (Eren, 2003). Dolayısıyla insanların sadece belirli ilkelere göre gruplara ayrılmaları olarak değil bunun dışında; yönetim fonksiyonu aracılığıyla; yapılacak işlerin detaylandırılması, yetki ve sorumlulukların belirlenmesi, ast-üst ilişkilerinin planlanması ve düzenlenmesi, iş ortamındaki bütün ihtiyaçların saptanması ve eksikliklerin tamamlanması gibi birçok şeyi içeren bir kavram olmaktadır (İleri ve Çoban,2006:53).

Buradan ortaya çıkan ise her iki tanımdan da anlaşılacağı üzere "yönetim" ve "organizasyon" kavramları birbiri ile ilişkisi olan ve birlikte yer alan kavramlar olup aslında ikisini ayrı ayrı değil bir bütün olarak incelemek gerekmektedir. Şöyle ki organizasyon yapısının oluşturulmasında yönetimin doğru kararlar vermesi, kurum içerisindeki hedeflerin gerçekleştirilmesinde kilit rol üstlenmektedir. Bu aşamada ortaya bir uyum kavramı çıkacaktır. Çünkü görev dağılımları, her bir kişiye ayrı ayrı verilmiş olup özelden genele gidildiğinde bir uyum içinde çalışılmalıdır. Bu uyumun işler bir hale gelmesi de, organizasyon yapısının yönetim tarafında etkin bir şekilde kontrol edilmesi ve denetlenmesi ile olmaktadır. Kurum içerisindeki içsel mekanizmaların işleyişi, bu düzenin sağlanması ile meydana gelir.

Özetle, kişinin yeteneklerini aşan bir işin gerçekleştirilmesi için, uyum içerisinde bir grup çalışmasının, yani bir organizasyonun olması şarttır. Diğer taraftan insanların tek olarak değil de bir küme olarak bir araya gelmeleri ve organizasyonu oluşturmaları ortak hedeflere ulaşmak açısından önemlidir (Schermerhorn, 2008). Bunun yanı sıra, bir birleşmenin oluşması ile bundan sağlanacak ve ele geçirilebilecek faydaların, uyum içerisindeki bir örgütlenme sayesinde daha az emekle elde edileceği düşünülmektedir. Şöyle ki uyumlu bir örgütlenme ve etkili bir yönetim sayesinde birçok

insan gücünü birleştirerek, diğer çalışma arkadaşları ile uyum içerisinde bir grup oluşturacak, güçlerini arttıracaklar ve daha verimli olacaklardır (Ülgen, 1973:178-179). Bu çalışmada da konumuzda yer alan yönetim ve organizasyon faaliyetleri de birlikte düşünülerek, bankaların işleyişlerinin doğru organize edilmesi ve yönetilmesi üzerinde durulacaktır.

Banka Organizasyon Yapısı

Her işletmede olduğu gibi bankanın da başarılı olabilmesi, etkin ve verimli bir şekilde yönetilmesi için iyi tasarlanmış organizasyon yapısına sahip olmalıdır. Bu yapıda görev ve sorumluluklar doğru olarak belirlenmeli ve tanımlanmalı ayrıca bu verilen görev ve sorumluklar da kontrol yapısı oluşturularak işleyiş düzeni sağlanmalıdır (Daft, 2015).

Bankaların organizasyon yapısı birçok bankada değişiklik gösterse de, yapısal anlamda birbirilerine yakın olmaktadırlar. Bankanın en üst kademesinde yönetim kurulu bulunmaktadır. Yönetim kurulu, genel müdür dâhil beş kişiden az olmamalıdır. Kurulun görevi, iç kontrol, risk yönetimi ve iç denetim sistemlerinin mevzuata uygun olarak işlerliğinin sağlanması, finansal raporlama sistemlerinin güvence altında olmasıdır. Ayrıca en önemli hususlardan biri olarak, banka içerisinde çalışan personelin yetki ve sorumluluklarının belirlenmesi yönetim kurulunun sorumluluğundadır (BDDK, 2005:12).

Yönetim kurulu bankanın en üst ve en yetkili makamı olarak, kurulca belirlenen politikaları uygulayacak ve bu alanda faaliyetleri yönetecek tepe yöneticilerin seçecektir. Bir başka değişle, banka organizasyon yapısının temelini atacaktır. Çünkü bu yöneticilerin belirlenmesi ile daha alt birimde çalışanların da hangi yöneticilere bağlı oldukları belirlenmiş olacak ve sağlıklı bir örgütsel tasarımın ilk adımları atılmış olacaktır. Ast-üst kavramının temel taşları gibi, bankacılıkta da her birim bir üst yönetimine bağlı olarak işlemlerini gerçekleştirmektedir. Ayrıca, organizasyon yapısı oluşturulurken, bankanın ihtiyaçları, müşterinin talepleri, sunulan hizmetin nasıl daha iyi olacağı gibi çeşitli konular değerlendirilerek daha iyi bir yapı tasarlanması amaçlanmalıdır (Mintzberg, 2014).

Banka organizasyon yapısın içinde yönetim kurulu dışında, denetim komitesi de bulunmaktadır. Denetim komitesi, yönetim kurulunun denetim ve gözetim faaliyetlerini yerine getirmesinde yardımcı olmak için oluşturulmuştur. Denetim komitesi en az iki üyeden meydana gelir. Bu üyeler yönetim kurulu üyeleri arasından seçilmektedir. Bu komite ise iç kontrol, iç denetim ve risk yönetimi birimlerinden raporları alarak, bankanın faaliyetlerinin güven içinde yürütülmesini olumsuz etkileyecek hususları ve mevzuata uygun olmayan bir durum olduğunda bunları yönetim kuruluna

bildirmekle yükümlüdür Bankacilik Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK), 2005:13). İçsel anlamda gerçekleştirilen bu denetim mekanizması da bankanın kendisini kontrol etmesi anlamında önemli bir unsur olmaktadır. İç denetimin yapılması ve risk yönetimi birimi ile bunun teftiş edilmesi bir bankanın işlerliği açısından çok önemlidir. Çünkü herhangi bir aksaklık olduğu zaman bunun üst yönetime bildirilmesi gelecekte karşılaşılacak muhtemel hataların tespiti açısından önem arz etmektedir.

Bankaların genel müdürlüğünün temel görevleri bulunmaktadır. Bunlar ise aşağıda yer almaktadır (Karapınar, 2013:23):

- Bankayı her ortamda temsil ederek, çeşitli kuralları belirlemek, işleyişe dair emir ve kararları vermek,
- Yeni bir şubenin açılması, onun organizasyonun belirlenmesi ve personel politikasının oluşturulması noktasında çalışmalar yapmak,
- Kredi politikasının belirlenmesi ve yönetilmesini sağlamak,
- Yasaların ve yönetmeliklerin vermiş olduğu yetkileri kullanarak, bankayı kâra geçirecek ve maksimum verimi sağlayacak çalışmalar gerçekleştirmek.

Bir başka önemli birim ise genel müdür ve yardımcıları olup; burada belirli kurallar konulmuştur. Banka genel müdürleri hukuk, iktisat, maliye, bankacılık, işletme de dengi dallarda lisans düzeyinde, mühendislik alanında eğitim alanların ise yüksek lisans düzeyinde öğrenim görmesi şarttır. Ayrıca on yıl mesleki deneyim şartı bulunmaktadır. Genel müdür yardımcısı olabilmek için ise en az yedi yıllık mesleki deneyim şartı bulunmaktadır (BDDK, 2005:13).

Banka genel müdürlük organizasyon yapısı incelendiğinde; hazine ve fon yönetimi, insan kaynakları, eğitim, genel muhasebe, mali kontrol ve bütçeleme, operasyon, teknoloji, bireysel bankacılık, ticari bankacılık gibi çeşitli bölümleri bünyesinde barındırır (Şahin, 2015). Bu bölümler bankadan bankaya değişiklik gösterse de, temel anlamda bu şekilde olmaktadır. Genel müdürlük birimi sonrasında bölge müdürlükleri ve şubeler gelmektedir. Hepsinin iç organizasyon yapısı da segmente göre değişmektedir. Bazı şubeler ticari iken bazıları karma ve bazıları da özel şubeler olabilmektedir.

Bölge müdürlükleri ise genel müdürlük ile şubeler arasında bir köprü görevi görmektedir. Bir bölge müdürlüğünde; müdür, pazarlama, krediler ve idari işlerden sorumlu müdür yardımcıları ile bölgede çalışan personelden meydana gelmektedir. Bölge müdürlükleri kendilerine bağlı şubelerin

hedeflerinin belirlenmesi, müşteri ziyaretleri, kredi tahsis ve takibi, insan kaynaklarının planlaması gibi çeşitli görevleri bulunmaktadır (Bankaların Kuruluşu, Organizasyon ve Pazarlama, 2013:30-31). Bölge müdürlüğünde her segmentin yöneticisi bulunmakta olup, bu yöneticiler hedefler kapsamında şubelerin ilerleyişini takip ederler ve bunu genel müdürlüğe iletirler. Bir anlamda bölgedeki yöneticilerinin başarı grafiğini oluşturan kendilerine bağlı olan şubelerinin performansı olmaktadır. Bu sebeple şubede bulunan personel de özenle seçilmeli ve uygun adayların işe alımı gerçekleşmelidir.

Şubede yer alan ekibin başında şube yöneticisi yer almaktadır. Şube müdürünün altında satış ve operasyon diye iki ayrı birim bulunmaktadır. Satış bölümünde bireysel müşteri temsilcileri, tüzel müşteri temsilcileri bulunmaktadır. Her ikisi içinde segment bazında ayrımları ve alt dalları da ayrıca yer almaktadır. Operasyon bölümünde ise gişe ve kredi operasyon diye iki ayrı bölüm bulunmaktadır (Bıçak, 2017:11). Operasyon yöneticisi gerek gişe gerekse kredilerle ilgili operasyonel işlemlerden sorumludur. Bazı bankalarda operasyon merkezleri olduğundan dolayı yapılan işlemlerin nihai noktası orası olmaktadır. Orada da hiyerarşik bir yapı olmakta olup şubelerden gelen işlemleri karşılamaktadırlar.

Genel müdürlük, bölge müdürlüğü ve şube kapsamında her alanda doğru bir hiyerarşik yapının kurulması, organizasyon için grupların oluşturulması ve bunların düzenlenmesi önemlidir. Ayrıca, organizasyonu bankanın iskelet sistemi olarak düşünürsek, yönetim organını kas sisteminin düzenleyicisi olarak düşünebiliriz. Bir başka değişle bu üç örgütsel alt sistemin birbirleriyle uyum içerisinde olması bankanın işlerinin yürümesini ve amacı doğrultusunda hedefini gerçekleştirmesini sağlar. Dolayısıyla, yönetimin organizasyon yapısına ve işleyişine önem verilmesi gerekmektedir (Griffin, 1990).

Her bankanın ayrı ayrı organizasyon yapıları olmaktadır. Bu sebeple genel olarak düşünüldüğünde ve yukarıda ifade edilen organizasyon yapısının nasıl olduğuna dair görsel şema ise aşağıda yer almaktadır (Karapınar, 2013:23):

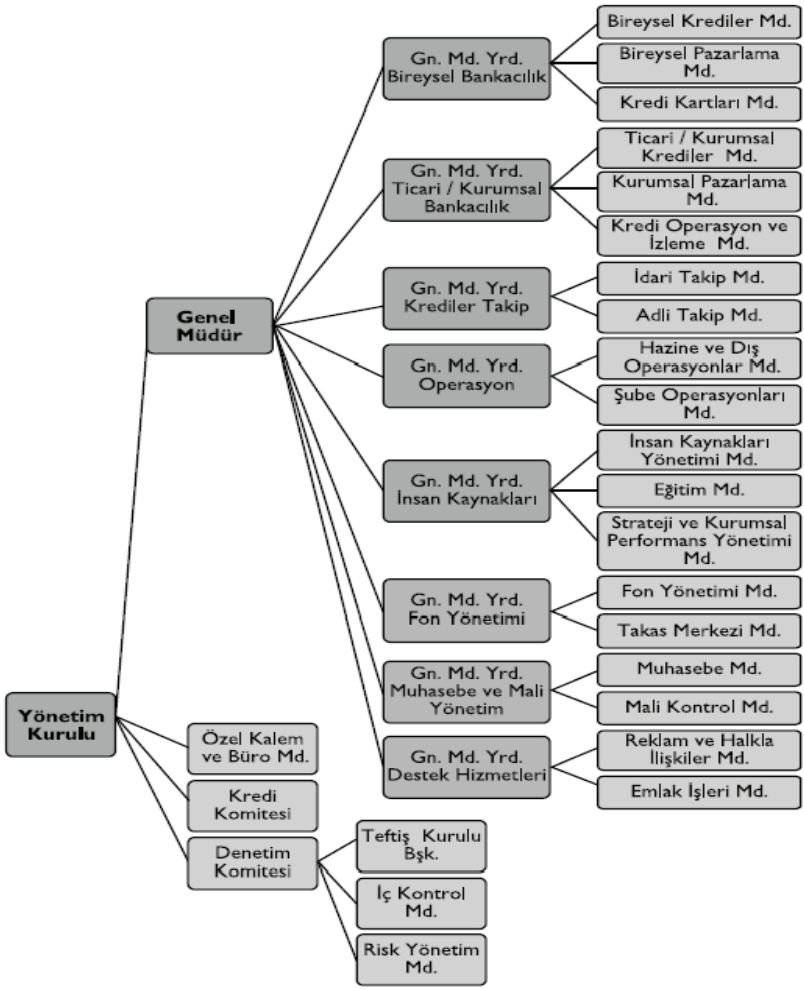

Tablo 1. *Banka Organizasyon Şeması*

Yukarıda yer alan banka organizasyon şeması her bankanın kendine özgü olmaktadır. Fakat çoğunlukla bu yapı korunmakla birlikte; ufak da olsa değişiklikler görünmektedir. Genel müdürün alt basamağında genel müdür yardımcıları yer alırken, yönetim kurulu ise tamamen ondan ayrı bir yerde bulunmaktadır. Denetim komitesi de yönetim kuruluna bağlı iken, genel müdür yardımcılarından ayrı bir noktada denetimlerini gerçekleştirmektedir.

Türk Bankacılık Sektöründeki Yönetim ve Organizasyon Araştırmaları

Türk bankacılık sektöründe yönetsel ve örgütsel alanlarda pek çok araştırma yapılmıştır. Çalışmalarda örgütsel bağlılık, iş tatmini, örgütsel sinizim, kariyer yönetimi, örgüt kültürü, insan kaynağına yönelik uygulamalar, örgütsel vatandaşlık, örgütsel tükenmişlik gibi pek çok konu ele alınmış ve bu sektörde faaliyette bulunan örgütlere ve çalışanlara yönelik pek çok bulgu elde edilmiştir. Ayrıca, Türk bankacılık sektöründe yapılan akademik çalışmlar araştırma sonuçlarının kamu ve özel bankalara (Sosyal ve Tan, 2013; Beğenirbaş & Turgut 2014) ya da bankada çalışan sayısına göre değişkenlik gösterebildiği vurgulanmıştır (Gürbüz ve Karapınar, 2014). Yazının bu kısmında Türk Bankacılık sektöründe yönetim ve organizasyon alanı kapsamında yapılan çalışma bulgularına değinilecek ve bankacılık sektörüne yönelik yönetsel ve örgütsel bulguların neler olduğu irdelenecektir.

İş tatminine yönelik Soysal ve Tan'ın yaptığı araştırma, bankacılık sektöründe çalışanların ücret, bilgi ve yeteneklerine uygun iş yapma, terfi beklentileri, arkadaşlık ilişkileri ve yönetimden memnuniyet konularında özellikle iş doyumu yaşadıklarını ortaya çıkarmıştır. Ayrıca yönetim uygulamalarının karmaşık ve sert olması ve terfi uygulamalarının çalışan beklentilerini karşılamaması türk bankacılık sektöründeki çalışan iş tatminini olumsuz olarak etkilediği ortaya çıkmıştır (Soysal ve Tan, 2013). Ayrıca, Türk bankacılık sektörü hizmet endüstrisi dahilinde olmasından dolayı duygusal emek ve örgütsel sinizm arasındaki ilişki Beğenirbaş ve Turgut (2014) tarafından incelenmiş ve banka sektöründe özellikle çalışanlardan yüzeysel rol yapma beklentisinin yoğun olması sebebiyle çalışanların duygusal emeklerinin sinik davranışlar üzerinde etkili olduğu ortaya çıkmışır.

Türk bakacılık sektöründe kariyer yönetimi uygulamaları incelendiğinde Türkiyenin önde gelen bankalarının kariyer yolu uygulamalarını inceleyen bir çalışma bankaların çalışanların kariyer yollarını açık tutma stratejisini benimsediklerini ortaya çıkarmıştır. Bir başka değişle çalışma sonucuna göre Türkiye'nin önde gelen bankalarının bir çoğu personellerinin kariyer yollarını en alt basamaktan, en üst basamağa kadar açık tutmakta ve bu yolda ilerleme kıdem, performans gibi kriterlere tabi olmaktadır. (Yurdatapan, 2011). Fakat eklemek gerekirki her ne kadar bankacılık sektörünün genelinde çalışanları için kariyer yollarının açık tutulduğu örgütsel sistemler geliştirilsede Türk bankacılık sektöründe özellikle kadın çalışanların cam tavan sendromuna ciddi bir şekilde maruz kaldıklarını gösteren çalışmalar bulunmaktadır (Karcıoğlu ve Leblebici, 2014).

Bankaların örgütsel kültürlerine yönelik olarak yakın zaman önce Çelik ve Arı (2017) tarafından yapılan nitel bir araştırmada çalışanların bankalarını aile ortamı olarak algıladıkları ortaya çıkmıştır. Fakat bunun yanı sıra araştırma yapılan banka şubelerinde risk almayı ve yenilikçi fikirleri teşfik etmeyen, hataya toleranssız ve mükemmelliyetçi bir kurum kültürünün olduğu saptanmıştır. Hatta araştırmacılar bu tarz bir kültürün ulusal kültürden beslenme olasılığının olduğunu ileri sürmüşlerdir. Araştırmada bankadaki güç ilişkileri de analiz edilmiş ve yöneticilerin çalışanlar ile ilişkilerinin hükmedici, katı ve cezalandırıcı olduğu saptanmıştır. Bunun yanı sıra rekabetçi bir yapısı olan Türk bankacılık sektörünün bu halinin banka içindeki ilişkileride etkilediği gözlemlenmiş ve kurum içinde çalışanlar arasında yoğun ve zaman zaman yıpratıcı bir rekabetin olduğu ortaya çıkmıştır. Son olarak banka kurum kültürünün iletişim boyutunda bölümler arası etkileşimin yapılan işin gereği olarak birbirine bağlı olmak zorunda olduğu, ve bu yoğun bağlılık sebebiyle bölümler arasındaki çatışmaların diğer departmanlara da kolaylıkla yansıyabileceği gözlemlenmiştir (Çelik ve Arı, 2017). Sonuç olarak yapılan araştırmaya göre çalışanların banka kurumlarına bağlılıklarının yeterli seviyede olduğu fakat özellikle sektördeki rekabetin yoğunluğu ve paternalistik kurumsapı sebebiyle kurum kültürünün çalışan tatminine uygun bir ortam sağlamadığı ortaya çıkmıştır.

Araştırmalar Türk bankalarında insan kaynakları programlarına önem verildiğini göstermektedir (Karcıoğlu ve Leblebici, 2014, Yurdatapan, 2011). Sonuç olarak genellikle her bankanın mevcut durum ve kısıtlar altında oluşturduğu insan kaynakları uygulamaları bulunmaktadır. Bu uygulamalar özellikle yetenek yönetimi, kariyer yönetimi, performans değerlendirme, işe alma ve işte tutma uygulamalarını kapsamaktadır (Altunoğlu, Atay ve Terlemez, 2015). Bu açıdan bakıldığında Bozkurt'un 2011 yılında yaptığı araştırmada insan kaynakları uygulamalarının, çalışanların görevlerinin ötesinde gönüllü ve proaktif olarak örgütlerinin yararına olan davranışlara girişmelerini tetiklediğini ve bu tür örgtüsel vatandaşlık davranışlarının bankaların finansal performansını etkilediğini ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla, çalışma bulguları doğrultusunda Türk bankaları geliştirecekleri insan kaynakları uygulamalarını çalışanlarının örgütsel vatandaşlık davranışlarını arrtıracak şekilde tasarlamaları tavsiye edilmiştir (Bozkurt, 2011).

Bankacilik mesleği stres kaynakları yoğun olan ve çeşitli mali riskler barındırdığından çalışan ruh sağlığını ve tatmini olumsuz yönde etkileyebilme riski taşıyan mesleklerdendir (Gürbüz & Karapınar, 2014). Bu açıdan bakıldığında olumsuz koşullar ve yoğun rekabet ve stresin getirdiği gerilim altında çalışma bankacılık sektöründe çalışanların verdiği hizmetin doğasında bozulmaya yol açabilmektedir (Ok, 2004) Bu açıdan bakıldığında Karabay'ın türkiyede faaliyette bulunan bazı bankalarda (2014) yaptığı

araştırmada banka çalışnlarının yaşadığı iş stresinin, personelin örgütsel vatandaşlık kapsamındaki davranışlarda bulunmasını negatif yönde etkilediği bulunmuştur. Bu bulgular doğrultusunda çalışmada bankaların daha insan odaklı yönetim anlayışına geçmeleri ve çalışanların maruz kaldığı işlerine yönelik stres seviyelerinin düşürülmesi tavsiye edilmiştir (Karabay, 2014). Karabay'ın tavsiyesine ek olarak, Ok'ta (2004) bankacılık sektöründe iş stresi vb. sebebler nedeniyle banka çalışanlarının tükenmişliği üzerine yaptığı araştırmada bankalardaki insan kaynakları uygulamalarının ve özellikle stratejik insan kaynakları planlaması faaliyetinin önemine dikkat çekmiş ve banka yöneticilerinin bu gibi olumsuz durumları engellemek için aktif bir şekilde çalışıp gerektiğinde danışmanlardan yararlanıp ortak çözümler üretmelerini tavsiye etmiştir.

Geleneksel Anlayışa Eleştirel Bakış

Sistemde yer alan yapı genel müdürlük, bölge müdürlüğü ve şube ayağı olarak düşünüldüğünde içlerinde birtakım düzenlemelere gidilmesi gerekmektedir. Özellikle genel müdürlük kapsamında konu incelendiğinde birtakım aksaklıklar olduğu düşünülmektedir. Bunların temeline bakıldığı zaman bölümler arası geçişlerin hantallığı, cam tavan sendromu ile karşılaşılması, yöneticilerin personel ayrımı, uygun personelin uygun yerde olmaması ve şartların değişkenlik göstermesi gibi sorunlarla karşılaşılmaktadır. İfade edilen maddeleri teker teker açıkladığımız zaman, organizasyon anlamında daha belirgin bir eleştirel bakış açısı ortaya konmuş olunacaktır.

Kariyer Yönetimi Kapsamında Tayin ve Terfi İşlemlerinin Etkin Olmaması

Bankalarda her zaman personel ihtiyacı olmaktadır. Ancak tabi ki bu ihtiyacın dengelenmesi de önemli bir unsurdur. Şöyle ki uygun pozisyonlara alınacak personelin dikkatli seçilmesi ve bu kişilerin örgüt içi görev dağılımlarının iyi yapılması gerekmektedir. Seçme ve yerleştirme süreci sonrasında en önemli olan durum ise tayin ve terfi olmaktadır. Personeli motive eden ve bankadaki verimliliğini arttıran bu faktör, bireyin kendisini banka için önemli hissetmesine ve aidiyet sağlamasına da katkı sağlar (DeCenzo, Robbins, Verhulst, 2017). Dolayısıyla bölümler arasında geçiş olarak, bankaların bünyesindeki insan kaynakları fonksiyonu gerekli koşulları sağlamalı ve uygun pozisyona uygun kişi mantığı ile hareket etmelidir.

Fakat çoğu zaman şube ve bölge içerisinde hatta genel müdürlük biriminde bile uzun yıllardır aynı yerde çalışan ve aynı bölümdeki işlemleri gerçekleştiren kişilerin varlığı bankayı hantal bir duruma sürükleyecektir (Larsen ve Lomi, 2002). Bu sebeple, kişiler işini öğrendikleri zaman kendilerine ve bankaya artı değer katmak adına yeni bir bölüme ya da bir üst dereceye geçerek ilerlemelerine ve gerekli rotasyonun sağlanmasına izin ve-

rilmesi gerekmektedir. Aksi halde kişi bezgin bir şekilde, aynı işleri yaparak gününü tamamlayacak ve performans düşüklüğü de beraberinde gelecektir.

Bu konunun işlerlik kazanması için insan kaynakları biriminin kariyer yönetimini etkin bir şekilde gerçekleştirerek tayin ve terfileri dikkatle değerlendirmesi ve itina etmesi önem arz etmektedir. Çünkü içsel anlamda memnuniyet performansa ve müşteri memnuniyetine de olumlu yansıyabilecektir (Kırcı, 2007) Aksi halde bu durum motivasyon kaybına ve kurum içi personel değişim oranının artışına sebep olabilecektir (Ay, Filizöz ve Öncül, 2014).

Cam Tavan Sorunu

Çoğu banka ve finans kuruluşu kurum içi yükselmede cam tavan sorunu ile yüzleşse de, yine de bu sorunun tam anlamıyla aşılmış bir konu olmadığı düşünülmektedir (Örücü, Kılıç & Kılıç, 2007). Öncelikle konuya dair tanıma bakılırsa; cam tavan ismi ilk olarak 1970'li yıllardan sonra kullanılmaya başlanmıştır. Cam tavan, örgütteki insanların sahip olduğu önyargılar tarafından meydana gelen, özellikle kadın çalışanların örgüt içerisinde yönetici pozisyonlarına gelmesini engelleyen, ancak görünür olarak değil yapay olarak oluşan bir engeldir. Bir anlamda görünmez yapay engeller denilmektedir (Özyer ve Azizoğlu, 2014:96). Aslında toplum içerisinde özellikle iş bulma ve kariyer olanakları açısından bakıldığında kadının yerinin her daim erkek ile aynı olması düşünülmelidir. Son yıllarda bankacılık sektöründe bu anlamda ilerleme kaydedilmiş ve birçok üst düzey pozisyonda kadınlara fırsat eşitliği sunulmuştur. Fakat bazı noktalarda kişisel anlamda, değişikliğin tam yaşanmadığı görülmektedir (Ergeneli ve Akçemete, 2004).

Konunun yönetim ve organizasyon anlamında bağlamı ise kadın ve erkek olarak her bir çalışana aynı fırsat eşitliği sunulması, görüşlerinin ve fikirlerinin kıymetli olduğu algısı yaratılması, saygınlığın ön planda tutulması gerekmektedir (Suğur ve Cangöz, 2016). Bu sebeple bankanın başarısı açısından hangi personel daha fazla bir emek koyuyor ise cam tavan engeli olmadan şirket içi kariyer planlaması dahilinde yükselişe ve terfi almaya devam edebilmelidir. Fakat şu anki güncel veriler gözden geçirildiğinde, özellikle de Türkiye Bankalar Birliğinin yapısında, sadece bir tane genel müdürün kadın üye olması da, cam tavan sendromu problemine daha fazla değinilmesi gerektiğine dikkat çekmektedir (TBB, Yönetim Kurulu Üyeleri).

Yöneticilerin Personel Ayrımı

Kurum içinde belirli çalışanlara diğer çalışanlardan daha fazla tolerans gösterilip fırsat tanınmasına yönelik uygulamalardan ve kişilere yönelik önyargılardan uzak durmak gereklidir (Ceylan ve Dinç, 2008). Kurum içi

çalışan ayrımı, her ne kadar herkes yöneticiye eşit olarak görünse de, bazı yöneticilerin gözünde bir personel diğerlerine göre daha başarılı olduğu şeklinde algılamalar söz konusu olabilmektedir. Bu sebeple, özellikle yönetimsel boyutta çalışanlara yönelik önyargının kırılması gerekli olup ilgili birimdeki her personele uygun iş dağılımı gerçekleştirilmelidir (İşcan ve Sayın, 2010). Böylece tek bir kişi üzerinde yük binmeyecek olup, iş dağılımının etkin bir şekilde yapılmasıyla beraber belli bir alanda çalışan personel gittikçe o alanda daha uzman hale gelecektir. Aksi halde personel gözetmek ve diğer bazı çalışanları küçümsemek hem kurum temelli hem de kişilere yönelik sorunlar oluşturup, performans düşüşü gibi olumsuz sonuçları doğurabilecektir.

Hem personeli sahiplenme hem de çalışanların bilgi ve becerilerini geliştirme anlamında yeterli özveri gösterilmelidir. Böylece bankaların çeşitli birimlerinde çalışan personel işini severek yapacak ve organizasyon çarkını işler hale getirecektir.

Kariyer Yönetiminin Etkinleştirilmesi

Bireysel olarak banka çalışanlarının ilgi alanları iyi tespit edilmelidir. Şöyle ki, seçme ve yerleştirme sürecinde her adayın ilk başta o yere uygun olduğu düşünülmektedir. Fakat bazen alım sonrasında ortaya çıkan performans sonuçlarında o kişinin bulunduğu pozisyon için performansının yeterli olmadığı görülebilmektedir. Bu gibi durumlarda personelin kazanımı için, o personel ile görüşme gerçekleştirilmeli ve kendisine kariyeri anlamında sorular sorulması gerekmektedir. Bu soruların içerisinde hem nerede olmak istediği hem de neden bölümünde tam anlamıyla etkin performansı gerçekleştiremediği tespit edilmesi gereklidir (Keçecioğlu, 2003).

Genelde bankacılık sektöründe performans odaklı işten çıkarmalar görüldüğü için, performans kriterlerinin altında kalan personelin kolaylıkla işine son verilebilmektedir. Hâlbuki çalışanları kazanmak amacıyla, çalıştığı şubede tam verimli olmayanların genel müdürlüğe, genel müdürlükte başarılı değil ise şubede çalıştırmaları stratejisi ile rotasyon gerçekleştirilebilir. Böylelikle personel devinimi oranının düşürülüp ayrıca çalışanların ilgili kuruma karşı bağlılığı ve motivasyonu arttırılabilir (Ergül, 2005). Orta vadeli bir rotasyon denemesi sonucunda kişinin kazanımı incelenmeli eğer yine aynı ise o zaman gereken tedbirler alınmalıdır. Fakat tam tersine ilgili birey rotasyon yapıldığı bölümde daha başarılı olursa kişinin o alana daha yatkın olduğu gerçeği de ortaya çıkarılmalıdır. Bu çözümlerin sağlanmasında banka bünyesindeki insan kaynakları departmanının etkin bir rol oynamasının gerekliliği açıktır (Yılmazer, 2013). Unutulmaması gereken konu her çalışanın aynı koşullarda aynı performansı gösteremeyebileceği, uyumsuzluğun oluştuğu durumlarda performans kriterlerinin altında kalan

personele uygun yer ve pozisyon sağlanarak iş hayatında maksimum verim ile hedeflerin gerçekleştirilmesidir (Yüksel, 2007; Sherman, Bohlander & Snell. 1998)

Şartların Değişkenlik Göstermesi

Ekonominin temel taşı olarak bankalar gerek ulusal gerek küresel krizlerinden etkilenmektedirler. 1929 büyük buhran sonrasında meydana gelen 1997 Asya krizi, 2008 Mortgage krizi dünya genelinde etkisi olan krizler olarak yer alırken; 1994 ve 2001 yılında olan krizler ise yerel ölçekte gerçekleşen krizler olarak ülke ekonomisini önemli ölçüde etkileten krizler olmuşlardır. Böyle bir kriz ortamı oluştuğunda bankalar personel giderlerini azaltmak için, bankanın şube kapamaları ve personel azaltmalarına neden olduğundan dolayı bu madde de bankanın yönetim ve organizasyonu açısından incelenmelidir. Genelde şube kapatıp ardından şube personelinin gönderilmesi yerine bu kişilerin bazılarının başka şubeye, bazılarının da genel müdürlüğe dağıtılması gerçekleştirilmelidir. Bir b

aşka değişle, personel giderini düşürmek isteyen bankalar işten çıkartma işlemini en son çare olarak görmeli ve eldeki verimli ve etkin personeli kaybetmemek adına önemli birimlere bu personelin dağıtımını yapmaları hem kalan personelin güvenini kazanma hem de işini kaybetmeyen personelin bağlılığını kazanma yolunda faydalı olacaktır (DeCenzo, Robbins, Verhulst, 2017).

Kriz sonrasında oluşan toparlanma sürecinde, eldeki var olan personelin dışında yeni personel alımı başladığında, deneyimli personele önem verilerek yeniden şube ağı genişletmede kullanılması önemli olmaktadır. Böylece dışarıdan deneyimsiz personel alımı olduğu zaman başlarında yetkili ve kurum kültürüne hakim birisi ile çalışacaklardır. Yönetim zorlu koşullarda gerektiği kadar personel elemesini minimum düzeyde tutar ise hem çalışanların kazanımı anlamında hem de bankanın çalışanlarda oluşturduğu aidiyet duygusu anlamında pozitif katkı sağlayacaktır (Demir, 2010).

Sonuç olarak bankalarda da her şarta uygun doğru bir planlama oluşturulmalı, tıpkı deprem, yangın gibi doğal afete karşı nasıl planlama yapılıyor ise ekonomik sarsıntı durumlarına karşı da özellikle bankalarda organizasyon yapısı sağlamlaştırılmalı, personelin iş devamlılığı konusunda sağlam ve güven verici değerlere sahip olunmalıdır. Ayrıca, anlık planlamalar, durum tespiti, yapılacaklar bir liste olarak mutlaka tutulmalıdır.

Banka Yönetim ve Organizasyonunda Yeni Düşünceler

Bankacılık sektörü ekonominin dinamosu olan dinamik bir sektör olduğundan, banka kurumlarında da yeniliklere ve değişime açık fikirlerin ortaya konması önemlidir (Işık, 2017). Bu sebeple birtakım yeni fikir ve düşüncelere çalışmamızda madde madde değinilerek, gelecekteki yapısal yeniliğe katlı sağlaması düşünülmektedir. Her yeni fikir yeni bir bakış açısı doğurduğundan, bu çalışma kapsamındaki yeni fikirler ile birçok banka kurumundaki geleneksel yapının dönüştürülmesine yönelik katkı sağlanacağına inanılmaktadır.

Banka Organizasyonunun Genel İşleyişini Kavrama

Bankalarda gerçekleşen personel alımlarında, şubelere alınan personel ile genel müdürlükte çalışmak üzere alınan kişilerin genelde birbirlerini tanıma anlamında sıkıntı yaşadıkları görülmektedir. Bu şekilde düşünülmesinin sebebi ise, bankalar çalışanları istihdam ederken yönetici adayı (Management Trainee) ve satış pozisyonuna aday alırken satış adayı (Sales Trainee) diyerek iki farklı alanda alımlar gerçekleştirmektedirler. Bu alımlardan yönetici adayı genel müdürlük birimi için alım yapılırken; satış adayı ise şubelerde görevlerine başlamaktadır. Bu şekilde olduğu zaman, genel müdürlüğe alınan aday şubeyi hiç görmeden çalışmasına devam etmektedir.

Her iki şekilde de istihdam edilen personelin bütün birimleri tanımaları adına; ilk üç ayını bir şubede, sonraki bir ayını da bölgede geçirerek, şubenin ve bölgenin günlük işlemlerini gözlemleme ve deneyimleme imkânına sahip olacaklardır. Böylece gerek şubede ve gerekse bölgede hangi işlemlerin nasıl gerçekleştirildiğini anlayacaklardır. Bu şekilde bir çalışma yapılmadığında, banka organizasyonunun temel yapı taşları olan şubeler ile genel merkez arasındaki kopukluk ortaya çıkmaya başlayacaktır. Özellikle genel müdürlükte çalışan personel canlı canlı işin mutfağını gördüğünde, işlemlerin gerçekleşme süreçlerinde şubede çalışan personele daha farklı bir bakış açısı ile yaklaşacaklardır.

Üst Yönetimde Etkinlik ve Verimlilik Esastır

İşletmelerde verimliliğin arttırılması konusunda yöneticiler sorumlu olmaktadır. Verimliliğin arttırılması, yöneticinin tavır ve davranışlarına, uyguladığı strateji ve politikalara; ayrıca yapmış olduğu uygulamaların tümü ile ilgili olmaktadır. Verimliliğin arttırılmasında yönetimin vermiş olduğu kararlara bağlı olduğu için bu noktada liderin rolü de önemli olmaktadır (Karaman, 2004:11).

Bu bağlamda konu banka açısından incelendiğinde bazı değişik noktaların da incelenmesi gerekmektedir. Yöneticinin liderliği ve bununla sağlanan verimlilik kapsamında; banka kurumlarında çalışan personelde, belirli bir kariyer yükselmesi sağlandıktan sonra bulundukları pozisyonda artık işlerinin garanti olduğu gibi bir algı yaşanabilmekte ve performans düşebileceği düşünülebilir. Böyle durumlarda, özellikle yönetimde kurum içi üst kısımlara yükselen fakat beklenen verimin alınamadığı kişiler ya rotasyona tutulmalı ya da maksimum fayda düşüncesi ile tekrardan bir alt kademeye indirilmesi gerekmektedir. Bu asla o kişiye karşı bir hareket olmayıp amaç yükseldikten beş yıl sonra personelin ne yaptığını, neleri gerçekleştirdiğini, kişisel hedeflerini tamamlayıp tamamlayamadığını sorgulamak ve elde edilen bilgiler doğrultusunda kişisel kariyer hedefleri ve yolları geliştirilmeli ya da yeniden revize edilmelidir. Burada kariyer rotaları ve şirket içi statüleri değiştirilen çalışanları kaybetmemek adına kendilerine yeniden fırsat sunulacağı ifade edilebilir ve amacın kişiyi teşvik edici bir itici kuvvet oluşturmak olduğu söylenebilir. Üst yönetimde çalışan personel canlı ve yüksek performans odaklı olmalıdır. Aksi halde aynı kişiler ile performans kriterlerine bakılmaksızın devam esası yorgunluk belirtisi olacaktır (Tran, Nguyen, Dang & Ton, 2018).

Ödüllendirme Sisteminde Çeşitlendirme Anlayışı

Kurum içindeki ödüllendirme sitemi, çalışan personeli teşvik eden ve verimli çalışmasına katkı sağlayan bir sistemdir (Salah, 2016). Ödüllendirme genellikle stratejik planda belirlenen satış hedeflerine ulaşma bazlı personele "prim ödeme" şeklinde kurgulanmıştır. Fakat bu ödüllendirme sisteminde değişikliğe gidilmesi şirket ve personelin iş tatminin ve performansını arttırıcı etki yapabilmektedir (Pouliakas, 2010). Örnek olarak, yılda iki kez yaz ve kış olarak planlanacak bir tatil ya da gezi organizasyonu gibi faaliyetler çalışanların kuruma karşı aidiyet ve motivasyonunu arttırıcı etki yapabilecektir. Ödüllendirme sistemi içerisindeki çeşitlendirmeler banka adına personelin kazanımı ve hedefe ulaşmada mutlak destekçi faktör olarak rol oyanayabilecektir (DeCenzo, Robbins, Verhulst, 2017).

Çalışan Katılımının Aktifleştirilmesi

Bir banka olarak neler yapılması gerektiği ve nelerin daha güzel olacağı iç müşteri olan personele belirli aralıklarla sorulmalıdır (Kondrad, 2006; Mokaya & Kipyegon, 2014). Bu ise, sistemsel olarak kurulmuş altyapı ile "biz daha iyiyiz" başlığı altında öneri, eleştiri, değerlendirmeler alınmalı ve her yıl tekrar etmelidir. Her yılın sonunda toplanan bütün yorumlar değerlendirilmelidir. Böylece daha iyiye ulaşmada iç müşteri ile birlikte çalışılarak, her fikre açık olunduğu imajı kurumda yayılmış ve benimsenmiş olacaktır.

Üst Yönetimden Yeni Personele Ekip Olmak

Bu düşüncenin verilmesi başarı için en temel ihtiyaçtır. Çünkü işine yeni başlayan personelin bankaya aidiyet duygusunda sahiplenilme ve değerli olduğunu hissettirme önemlidir (Esmer, 2013). Bu sebeple genel müdür, genel müdür yardımcıları, bölge ve şube müdürleri çoğu zaman ekibi ile bir araya gelerek yapılanlar yapılacaklar hakkında amaçlara göre yönetim yaklaşımı doğrultusunda durum değerlendirmesi yapmalıdırlar (Koçel, 2005). Bankada yapılacaklar anlamında yılın belirli zamanlarında, genel müdür ve yardımcıları, bölge ve şubeye anlık ziyaretler gerçekleştirerek hem çalışanların düşüncelerini almaları hem de yeni gelen personelle tanışmaları anlamında iyi olacağı düşünülmektedir. Bunun dışında, bölge müdürleri de kendilerine bağlı olan şubelerine anlık ziyaretler gerçekleştirerek, bu şubelerle takım ruhu ile çalışıldığını göstermiş olacaktır. Tepeden aşağıya genel müdür ve yardımcılarından, en alttaki personele kadar herkesin bu sistemde değerli olduğu algısının çalışanlara verilmesi, organizasyonun başarılı olmasında önemli bir nokta olacağı düşünülmektedir.

Çalışma şartları yoğunluğuna göre planlamalar yapılacak olup, önceden gidilecek bölge ya da şubeye haber verilmeyecektir. Genelde haberli ziyaretlerde yaşanan kusursuzluk imajı vermek yerine, anlık ziyarette bir hata, bir yanlış, bir eksik var ise hep birlikte yerinde tespit edilecektir. Bu konu hakkında üst yönetimin anlayışlı olması ve her fikre pozitif düşünce ile yaklaşması önemle rica edilecektir. Ekip olma ruhu ve bir takım çalışmasıyla başarılı olunacağı fikri her çalışana bu yapılanlarla aktarılmalıdır. Bununla birlikte diğer denetim faaliyetleri de incelenirse; Türkiye Bankalar Birliğinin bankalarda iç denetim sistemleri hakkındaki raporunda, yapılacak olan denetimler hakkında nelerin yapılması gerektiğini detaylandırmışlardır. “Denetim faaliyetleri bankanın günlük faaliyetlerinin ayrılmaz bir parçası olmalıdır. Etkin iç denetim sistemi bankanın tüm seviyelerinde denetim faaliyetinin tanımlandığı uygun bir denetim yapısının kurulmasını gerektirir.” şeklinde ifade edilerek denetimin sadece belirli bir zaman diliminde olmayıp sürekliliğini ifade etmişlerdir (Türkiye Bankalar Birliği).

SONUÇ

Bir bankanın beyni insan davranışları olarak düşünüldüğünde, yönetimin ve organizasyon anlayışının ne kadar önemli olduğu görülmektedir. Çünkü bankalar hem içsel anlamda hem de dışsal anlamda insanın odak noktası olduğu yapılar olduğundan, en iyi yönetimin gerçekleşmesi için bu konunun da araştırılması gerekmektedir. Bankaların yönetim ve organizasyon yapılarına yönelik yapılan çalışmaların azlığı sebebiyle bu çalışmada bankacılıkta yönetim ve organizasyon yapısı ve bu yapıya ilişkin sorunlar üzerinde eleştirel bir düşünce ile durulmuştur.

Sadece klasik bir organizasyon yapısı dışında eleştiriler ifade edilmiştir. Bunlardan birkaçı bölümler arasındaki geçişler, uygun personel seçimi, şartların değişkenliği gibi maddeler olup, bunlara dair çözüm önerileri de ifade edilmiştir. Ayrıca sadece eleştirel bir bakış açısı dışında bankalarda yönetim ve organizasyon faaliyetlerinin etkinleştirilmesi için yepyeni fikirlerin de ortaya konduğu araştırmamızda yapıya değişik gelen fakat uygulandığı zaman daha farklı bir sinerji oluşturacak ifadelere değinilmiştir.

Bu çalışmayla beraber, İnsan odaklı organizasyonlar olan bankaları yönetenlerin yukarıda bahsi geçen yönetimsel ve organizasyonel sorunları dikkate alarak açıkları ve hataları gidermeleri gerekmektedir. Bu sebeple çalışmamızdaki fikirlerin bu sektörde yer alan taraflara, yeni bir fikir, anlayış, bakış açısı getireceğine inanılmaktadır. Amaç daha iyi bir yapının oluşturulup, geliştirilmesi olarak düşünülürse, değişimin ve gelişimin her daim daha iyi bir enerji katacağı düşünülmektedir. Bu sebeple klasik anlayışın ışığından yeni fikirlerle bir banka yapısı oluşacak ve sağlam adımlarla yönetilip organize edilmeye devam edecektir.

KAYNAKÇA

Alper Ay, F., Filizöz, B , Öncül, M . (2014). Kariyer Yönetimi Uygulamalarının İş Tatminine Etkisi: Kamu Ve Özel Sağlık Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma. Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 16 (2), 45-61. Retrieved from http://dergipark.org.tr/akuiibfd/issue/1616/20231

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK). (2005). Bankacılık Kanunu. https://www.bddk.org.tr/WebSitesi/turkce/Mevzuat/Bankacilik_Kanunu/15405411_sayili_bankacilik_kanunu.pdf (Erişim Tarihi: 04.02.2018)

Bozkurt, S. (2011). İnsan Kaynakları Uygulamaları, Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Ve Fin Ansal Performans Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma, *Yıldız Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü,* 22(70), syf. 36 -62

Altunoğlu, A.E., Atay, H., & Bahriye, T. (2015). İnsan Kaynakları Bakış Açısından Yetenek Yönetimi: Bankacılık Sektörü Uygulama Örneği, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi,* XXXVII(1)*,* syf. 47-70

Beğenirbaş, M. & Turgut, E. (2014) İş Yaşamında Çalışanların Duygusal Emeklerinin Örgütsel Sinizme Etkileri: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Çankırı Karatekin University İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 4(2), syf. 223-246

Bıçak, Ü. (2017). Bankacılık Sektörü ve Kariyer Fırsatları. http://slideplayer.biz.tr/slide/10919239/ (Erişim Tarihi: 12.12.2017).

BusinessDictionary. http://www.businessdictionary.com/definition/management.html (Erişim Tarihi: 20.03.2018).

Çelik, A. & Arı, G.S. (2017). Bankalarda Örgüt Kültürünün Belirlenmesinde Alternatif Bir Yöntem Olarak Metafor Analizi, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi,* 12(1), syf. 31-64

Daft, R. (2015), "Örgüt Kuramları ve Tasarımını Anlamak, Nobel Yayınevi, Ankara

Demir, N. (2010). "Küçülmeye giden organizasyonlarda geri kalanların yaşadıkları tükenme sendromunun örgüte bağlılık üzerindeki etkisi"Öneri, C:9, S:33

Dinç, A., Ceylan, A. (2008), "Kaçak Elektrik Kullanımıyla İlgili İdare Çalışanı Tutumunun Örgütsel Adalet ve İş Memnuniyeti ile Đlişkisi, Çalışma Gruplarına Göre Farklılıklar," C. Ü. Üniversitesi İİBF Dergisi, C.: 9, S.: 2

Ergeneli, A , Akçamete, C . (2004). Bankacılıkta Cam Tavan: Kadın Ve Erkeklerin Kadın Çalışanlar Ve Kadınların Üst Yönetime Yükseltilmelerine Yönelik Tutumları. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22 (2), 85-109. Retrieved from http://dergipark.org.tr/huniibf/issue/7879/103532

Ergül, Y . (2005). Motivasyon Ve Motivasyon Teknikleri. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 4 (14), 67-79. Retrieved from http://dergipark.org.tr/esosder/issue/6128/82193

ESMER, Y. (2013). Banka İşletmelerinde Etik Liderlik Ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi: Ziraat Bankası Örneği. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *5*(2), 41-61.

Gürbüz, H. & Karapınar, M. (2014) Bankacılık Sektöründe Çalışanların Tükenmişlik Düzeylerinin Maslach Kriterlerine Göre Ölçülmesi, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi,* 10(23), syf. 267-278

İleri, H ve Çoban, G. (2006). Öğrenen Organizasyon ve Bankacılık Sektöründeki Uygulaması. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi. C.9. S.1-2. (51-80).

İşcan, Ö , Sayın, U . (2011). Örgütsel Adalet, İş Tatmini Ve Örgütsel Güven Arasındaki İlişki. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 24 (4), 195-216. Retrieved from http://dergipark.org.tr/atauniiibd/issue/2701/35617

Işık, N . (2017). Banka Kredisi, İnovasyon, Ekonomik Büyüme İlişkilerinin Analizi: G-20 Örneği. Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi, 1 (2), 53-66. Retrieved from http://dergipark.org.tr/bspad/issue/29048/337920

Karabay, M. E. (2014). İş Stresi İle Örgütsel Bağlılığın Örgütsel Vatandaşlık Davranışı

Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi: Bankacılık Sektörü Üzerine Bir Araştırma, *İşletme Araştırmaları Dergisi,* 6(1), syf. 282-302

Karaman, M. (2004). İşletmelerde Liderliğin Verimlilik Üzerindeki Etkileri Ve Ünlü İşletme Lideri Jack Welch'in Liderlik Uygulamalarının Verimlilik Açısından Değerlendirilmesi. Verimlilik Dergisi, (3), 0-0. http://dergipark.org.tr/verimlilik/issue/30735/332156

Karapınar, A. (Ed.) (2013). Bankaların Yönetimi ve Denetimi, Anadolu Üniversitesi Yayını No:2746, Eskişehir.

Karcıoğlu, F. & Leblebici, Y. (2014). Kadın Yöneticilerde Kariyer Engelleri: "Cam Tavan Sendromu" Üzerine Bir Uygulama, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi.* 18 (4). Syf. 1-20

Keçecioğlu, Tamer (2003). Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi, Sistem Yayıncılık A.Ş., İstanbul.

Kırcı, Z. (2007). Motivasyon Unsuru Olarak Kariyer Geliştirme ve Bir Uygulama. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Koçel, T. (2005). İşletme Yöneticiliği 10. Bası, Arıkan Ltd. Şti, İstanbul

Konrad, A. M. (2006). Engaging employees through high-involvement work practices. *Ivey Business Journal*, *70*(4), 1-6.

Larsen, E. R. ve Lomi, A. (1999). Resetting the Clock: A Feedback Approach to the Dynamics of Organisational Inertia, Survival and Change, *The Journal of the Operational Research Society*, Vol. 50, No. 4.

Mintzberg, H. (2014), Örgütler ve Yapıları, Nobel Yayınevi, Ankara

Mokaya, S. O., & Kipyegon, M. J. (2014). Determinants of employee engagement in the banking industry in Kenya; Case of Cooperative Bank. *Journal of human resources management and labor studies*, *2*(2), 187-200.

Ok, S. (2004). Banka Çalışanlarının Tükenmişlik Düzeylerinin İş Doyumu, Rol Çatışması, Rol Belirsizliği ve Bazı Bireysel Özelliklere Göre İncelenmesi, *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi,* 3(22), syf. 57-67.

Özyer, K. ve Azizoğlu, Ö. (2014). İş Hayatında Kadınların Önündeki Cam Engelleri ile Algılanan Örgütsel Adalet Arasındaki İlişki. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi. C.10. Y.10 (1).

Palamutçuoğlu, B. Türker (2015). Yönetim ve Organizasyon Ders Notu. Celal Bayar Üniversitesi Kula Meslek Yüksekokulu. http://kulamyo.cbu.edu.tr/db_images/site_212/file/yonetim_organizasyon.pdf (Erişim Tarihi: 08.11.2017).

Pouliakas, K. (2010), Pay Enough, Don't Pay Too Much or Don't Pay at All? The Impact of Bonus Intensity on Job Satisfaction. Kyklos, 63: 597-626. doi:10.1111/j.1467-6435.2010.00490.x

Salah, Mohammed. (2016). The Influence of Rewards on Employees Performance. British Journal of Economics, Management & Trade. 13. 1-25. 10.9734/BJEMT/2016/25822.

Suğur, S., & Cangöz, İ. (2016). Üniversite Yönetiminde Kadınların Eksik Temsili Üzerinde Toplumsal Cinsiyet İlişkilerinin Rolü. Amme İdaresi Dergisi, 49(3).

Sherman, A., Bohlander, G. & Snell, S. (1998). Managing Human Resources, South Western College Publishing, USA-Ohio

Soysal, A. ve Tan, M. (2013) İş Tatminini Etkileyen Faktörlerle İlgili Hizmet Sektöründe Yapılan Bir Araştırma: Kilis İli Kamu Ve Özel Banka Personeli Örneği. Niğde Universitesi İİBF Dergisi, 2013, 6(2). Syf. 45-63

Şahin, O.N. (2015). Bankacılık ve Kambiyo. http://slideplayer.biz.tr/slide/2974376/ (Erişim Tarihi: 06.02.2018).

Tran, K. T., Nguyen, P. V., Dang, T., & Ton, T. (2018). The Impacts of the High-Quality Workplace Relationships on Job Performance: A Perspective on Staff Nurses in Vietnam. *Behavioral sciences (Basel, Switzerland)*, *8*(12), 109. doi:10.3390/bs8120109

Türkiye Bankalar Birliği. Bankalarda İç Denetim Sistemleri. https://www.tbb.org.tr/Dosyalar/Arastirma_ve_Raporlar/denetim.doc (Erişim Tarihi: 28.07.2019).

Ülgen, H. (1973). İşletmelerimizin Organizasyon Yapıları ile İlgili Uygulamaya Ait Bir Araştırma Örneği. İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi. 2(1).

Yılmazer, A. (2013). İnsan Kaynakları Yönetimi ve Örnek Vakalar, Seçkin Yayıncılık, Ankara

Yüksel, Ö. (2007). İnsan Kaynakları Yönetimi, Gazi Kitapevi, Ankara

Yurdatapan, S. (2011). *Türk Bankacılık Sektöründe İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma* (yayımlanmamış yüksek lisans tezi). T.C.

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı. Edirne.

Bankaların Kuruluşu, Organizasyon ve Pazarlama. (2013). https://www.slideshare.net/efinans/3-bankalarn-kuruluu-organizasyon-ve-pazarlama (Erişim Tarihi: 05.01.2018).

Türkiye Bankalar Birliği. Yönetim Kurulu Üyeleri. https://www.tbb.org.tr/tr/hakkimizda/kurumsal/yonetim/yonetim-kurulu-uyeleri/37 (Erişim Tarihi: 14.12.2017).

İSLAM'A GÖRE ORTAKLIKLAR: KATILIM BANKALARININ MUDÂREBE VE MÜŞÂREKE ÖRNEĞİ

Mustafa CANBAZ[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Afyonkarahisar Sağlık Bilimleri Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü, Zafer Sağlık Kampüsü/Afyonkarahisar

İSLAM'A GÖRE ORTAKLIKLAR: KATILIM BANKALARININ MUDÂREBE VE MÜŞÂREKE ÖRNEĞİ

Mustafa CANBAZ[1]

GİRİŞ

Modern ekonomik sistemlerde işletme ve kurumların finansman ihtiyaçları büyük oranda mali sistemin önemli kurumları olan bankalardan karşılanır. Üstelik sadece ticari organizasyonlar değil yanı sıra kamu kuruluşları ve iktisadi işletmeleri ile bireyler de kaynak ihtiyaçlarını giderek daha fazla bankalardan gidermektedirler. Bu eğilim, özellikle 1980'li yıllardan itibaren bankacılığın toplum ve ticari hayat üzerindeki etkinliğini hızla artırarak, adeta onu günlük yaşamın bir parçası haline getirmiştir. Banka ve finans kuruluşları modern insanın alternatifsiz tek kredi kaynağına dönüşmüştür.

Genelde ekonomi ve ticaretin, özelde ise bankacılığın önemli değişime uğradığı 80'li yıllara gelinceye kadar ülkemizde konvansiyonel bankacılık sınırlı ürün ve yüksek faiz oranları ile oldukça kârlı bir dönem geçirmiştir. Bu cazibe nedeniyle sonraki yıllarda çok sayıda yeni banka kurulmuş, sektör hızla genişlemiş ve 'holding bankacılığı' dönemi başlamıştır. Bankacılığın zirve yaptığı bu dönemlerde iki önemli gelişme söz konusu cazibeyi sarsmaya başlamıştır. Bunlardan ilki; önce 1970'lerin ortalarında Arap ve Körfez Ülkeleri'nde başlayıp ardından tüm dünyaya yayılan faizsiz/İslami bankacılık uygulaması, ikincisi ise küreselleşmeyle birlikte giderek büyüyen ve derinleşen finansal sektör ile finansal ürünlerde artan çeşitlilik olmuştur. Bu gelişmelerin ilkinde "faiz yasağı" nedeniyle konvansiyonel bankalarla çalışmaktan hoşnut olmayan veya uzak duran kesimlere alternatif bir alan açılmıştır. İkincisinde, sermayenin küresel ölçekte dolaşımı hızlanmış, gelişen yeni mekânlara doğru yayılmaya başlamış ve ülke piyasaları rekabete açılmıştır. Finansmana ihtiyaç duyanlar için bir yandan alternatifler çoğalırken diğer yandan kaynak maliyetlerinde önemli düşüşlere sebep olmuştur.

Arap ve Körfez ülkeleri başta olmak üzere Müslümanların yoğun yaşadıkları ülkelerde ortaya çıkan faizsiz finans kuruluşları, dünya genelinde *"İslami veya faizsiz bankacılık"* gibi adlarla tanımlanmaktadır. Türkiye'de ise, Özel Finans Kurumu (ÖFK) olarak faaliyete başlamışlar, 2006 sonrası Bankacılık Kanunu kapsamına alınarak 'Katılım Bankası'na dönüşmüşler-

1 Dr. Öğr. Üyesi, Afyonkarahisar Sağlık Bilimleri Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü, Zafer Sağlık Kampüsü/Afyonkarahisar

dir. Esasen konvansiyonel bankaların kredilendirme yönteminden oldukça farklı araçlara sahip olan bu kuruluşlar modern dünyanın 'borçlu yaşama' bağımlı kıldığı insana güvenli bir liman sağlama ümidini bu dönüşüm ile en az zihinsel düzlemde yitirme ihtimali ile karşı karşıya kalmışlardır.

Katılım bankaları konvansiyonel bankalardan farklı olarak faize dayalı işlem yapmamakta, fon toplama aşamasında kar paylaşımı esasına dayalı sözleşme yapmakta, fon kullandırma sürecinde ise talep sahiplerine ya karlı şatış (Murabaha) usulüyle ya da kar ve zarar ortaklığı şeklinde fon desteği sağlamaktadırlar. Bu yöntemlerin temelinde ise İslam Ticaret Hukuku'nca riske katlanmadan, kolay yoldan kazanç elde etmenin hoş görülmemesi ve yasaklanmış olması yatmaktadır. Bu yaklaşımdan hareketle, İslami bankacılığa ait finansal yöntem ve araçlar bu temel ilkeye uygun olarak tarafların ortaklığa katılımı (participation), kâr ve zarar paylaşımı (profit and loss sharing- PLS) ve risk paylaşımı (risk sharing) esaslarına göre şekillenmiştir. Sermayenin reel ekonomik faaliyete doğrudan dâhil olmasını sağlayan İslami finans enstrümanları sahip oldukları bu özellikler nedeniyle başta İslami finans alanında çalışan uzmanlar olmak üzere ticaret ile ilgilenen taraflar açısından amaca en uygun iş ve ticari ortaklık modelleri olarak kabul edilmektedir.1. İslam'a Göre Ortaklıklar

İslam'a göre, ticari ortaklıkların hukuki anlamdaki karşılığı '*şirket*'tir. Şirket, Arapça "ş-r-k" kökünden türeyen "şirk" sözcüğüne dayanmaktadır. İnsanlar tarih boyunca başta ticaret olmak üzere bazı iktisadi faaliyetleri tek başlarına üstlenirken bazen de diğerleri ile birlikte iş yapmak ihtiyacı duymuşlar, böylece ekonomik hayatta birlikten kuvvet doğar sözüne bağlı kalmışlardır. Öte yandan İslam'da mal toplayıp biriktirmenin ve zenginliğin belli bir kesim arasında dolaşmasının hoş karşılanmaması bu davranışta etkili olmuştur. Tersinden ifade etmek gerekirse ticaret ve ortaklığın teşvik edilmesi yanı sıra günümüzde büyük ticari teşebbüslerin ancak büyük iktisadi ortaklıklar kurularak gerçekleşebilir olması ortaklığı bir zaruret haline dönüştürmüştür. Küçük büyük her tür sermayenin ekonomiye katılıp işletilmesine, riskin paylaşımına ve birlikte kazanmaya araç olan ortaklıklar ülke ekonomilerinin gelişmesinde önemli rollere sahiptir.

Modern dünyada iktisadi faaliyetlerin merkezinde "şirket" yer almaktadır. Şirket, Batı dünyasında ortaya çıkmadan çok önce İslam coğrafyası ve ticari hayatında ciddi şekilde yer tutmuştur. Zira bu bölge öncelikle medeniyetlerin beşiği olarak öne çıkarken, ticari faaliyetler Doğu ile Batı dünyası arasındaki geçit konumu ile Arap Yarımadası'nın kadim mesleği olarak öne çıkmış ve kabul edilmiştir[2.] İnsanlığın yazılı tarihi incelendiğinde ortaklıkların varlığına dair değişik medeniyetlerde de kayıtlar görülmektedir.

2 Ali Rıza GÜL; "Faizsiz Bankacılığın Dini Temeli Açısından Mudarabe ile Selef Yöntemlerinin Mukayesesi", AÜİFD XI,VI (2005), Sayı: 1, s. 43-83

Erken dönemde Babil, Roma ve İslam Medeniyetleri olmak üzere, 15. ve 16. yüzyıldan itibaren diğer Batılı ülkelerin de ortaklıklar kurduğu ve bunlarla ilgili yasal düzenlemeler yaptığı görülmektedir.

Ortaklıklar diğer ifadesiyle şirketler konusu İslam Hukuku'nda (fıkıh) geniş şekilde yer almıştır. Çünkü İslam öncesi dönemden beri Arap Yarımadası, Doğu ile Batı arasında ticari bir geçiş noktası olmuş ve ticari ortaklıklara başvurulduğu görülmüştür. Bölgenin medeniyetlerin beşiği olması ve ticaretin yerelden daha çok uluslararası nitelikte yapılması, organizasyon zenginliğine ciddi katkı yapmıştır. İslam'ın temel kaynakları Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerifler başta olmak üzere diğer kaynaklarda, ticaret ve ortaklık hakkında çok sayıda hüküm bulunmaktadır. Bunlar, ortaklık kültürünü geliştirmek yanında ticareti önemli bir rızk kapısı olarak överken ticari ortaklıkların meşruluğuna delil ve teşvik kabul edilmektedir. Bunlarla ilgili birkaç ayet ve hadis aşağıda sıralanmıştır;

- *"Gece ve gündüzü belirleyen ancak Allah'tır. O, sizin (istenen) vakti tespit edemeyeceğinizi bilmektedir. Bu yüzden de sizi bağışlamıştır. Artık Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun. Allah bilmektedir ki içinizde hastalar bulunacak, bir kısmınız Allah'ın lütfundan rızık aramak üzere yeryüzünde yol tepecek, diğerleri de Allah yolunda çarpışacaktır. O halde Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun. Namazı kılın, zekâtı ödeyin, Allah'a güzel bir borç verin. Kendiniz için önceden ne iyilik hazırlarsanız Allah katında onu bulursunuz; hem de daha iyi ve mükâfatça daha büyük olmak üzere. Allah'tan bağışlanmayı dileyin, şüphesiz Allah çok bağışlayıcı çok esirgeyicidir" (Müzzemmil Suresi, 20).*

- *"Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında Allah'ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilirseniz, bu sizin için çok hayırlıdır. Namaz kılındı mı artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasip arayın. Allah'ı da daima çok anın ki kurtuluşa eresiniz" (Cum'a Suresi, 10).*

- *"İnsan için çalışmasından başka bir şey yoktur" (Necm Suresi, 39).*

- *"Rızkın onda dokuzu ticarettedir" (Hadis-i Şerif)*

- *"Hiç kimse kendi eliyle kazandığından daha hayırlı bir şey yememiştir" (Hadis-i Şerif).*

- *Hz. Ebü Hüreyre (R.A.) anlatıyor: "Resülullah (S.A.V.) buyurdular ki: "Allah'u Zülcelâl hazretleri buyurdu ki: "Biri diğerine ihanet etmediği müddetçe iki ortağın üçüncüsü ben olurum. Biri arkadaşına ihanet etti mi ben aralarından çekilirim" (Hadis-i Şerif).*

- *"Allah'ın kudret eli, ortaklar birbirine hıyanet etmediği sürece, onların üzerindedir" (Hadis-i Şerif).*

2. İslam Hukuku'nda Ortaklık Yapıları

İslam Hukuku'na göre ticari ortaklıklar farklı sınıflandırmalara konu edilmiştir. Bunların öne çıkanlarına aşağıda değinilmiştir[3;]

a. Öncelikle şu hususu belirtmek gerekir, modern şirketler hukukundan farklı olarak, İslam'a göre şirket tipleri sorumluluklar esas alınarak değil, şirkete koyulan sermayenin niteliği esas alınarak belirlenmiştir. Buna göre şirketler üç gruba ayrılır; (1) Şirket-i İbahe, (2) Şirket-i Mülk ve (3) Şirket-i Akd.

Bunlardan, Şirket-i İbahe "Müslümanlar üç şeyde ortaktırlar: su, bitki ve ateş" hadisine dayanan ortaklıktır. Şirket-i Mülk iki ya da daha çok sayıdaki şahsın herhangi bir sebeple bir şeye birlikte malik olmaları halidir. Bu durum tarafların rızasıyla, örneğin birlikte bir malı satın almalarıyla ortaya çıkabileceği gibi, tarafların rızası dışında da, örneğin mallarının kaza sonucu birbirine karışması ya da birlikte bir terekeye mirasçı olmaları gibi de ortaya çıkabilir. Genel olarak, zaruretten doğan bir ortaklıktır. Buna karşılık Şirket-i Akd, yani "Akit şirketi" öncelikle bir sözleşmeye dayanır ve günümüz şirketler hukukunda bahsedilen şartlara daha benzer bir yapıdır. İcap ve kabul ile ortaya çıkan bu akit ortaklığında iki veya daha fazla kişi nakit sermaye, işgücü veya kredi koymak suretiyle yer alırlar.

Hukukçulara göre, İslami finans kurumları tarafından uygulanan Mudârebe, Müşâreke ve Azalan Müşâreke işlemleri Mülk ve Akid şirketlerine dayanır[4].

b. Şirketler, koyulan sermaye miktarı ve şirket ortaklarının şirket borcundan sorumluluğu esas alınarak (1) Mufavafa (yahut Mufavaza) ve (2) İnan Şirketi olarak ikiye ayrılırlar.

Mufavada Şirketi'ne ortaklar eşit oranda sermaye ve sorumluluk ile katılırlar. Ortaklar bütün malvarlıklarıyla şirket borçlarından sorumlu olurlar ve her ortak şirket işleri bakımından diğer ortağın hem vekili hem de kefilidir. İnan Şirketi'nde ise, ortakların şirketteki sermaye oranları farklı olabilmekte ve ortaklar şirket borçlarından, şirkete koydukları bu sermaye miktarıyla sorumlu olurlar. Mufavaza şirketinde sermaye eşitliği bozulursa

3 Osman ŞEKERCİ; "İslâm Şirketler Hukuku Açısından Anonim Şirketler", I. Uluslararası İslam Ticaret Hukuku'nun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi, Editör: Doç. Dr. Mehmet BAYYİĞİT, Kombad Yayınları, s.79-105

4 Muhammad AYUB; İslami Finansı Anlamak, Çeviri Editörleri; Suna Akten ÇÜRÜK, Raif PARLAKKAYA, İktisat Yayınları, İstanbul, 2017, s. 331

ortaklık İnan'a dönüşür. Esnek yapısı nedeniyle İnan şirketi, hukukçular tarafından kabul görmüş ve uygulamada daha çok rastlanmaktadır.

c. Akit şirketleri, koyulan sermayenin cinsi bakımından üç gruba ayrılır; bunlar; (1) Sermaye (Emval), (2) İşgücü (A'mal) ve (3) Kredi (İtibar-Vücuh) şirketidir.

Sermaye (Emval) şirketine taraflar para, altın, gümüş gibi mallarını sermaye olarak koyarken, işgücü (A'mal) ortaklığına emeklerini sermaye olarak koyarlar. Bunlara karşılık, kredi, itibar ortaklığında, ortaklar halk veya tüccarlar nezdindeki itibarlarına dayanarak, bir şeyi borçlanmak suretiyle ticari mal satın alıp, peşin para ile satış yapmak ve elde edilen kârı bölüşmek konusunda anlaşırlar.

d. Yukarıdaki sınıflandırmalar dışında, İslam Hukuku'nda arz ettikleri özellik sebebiyle ayrı bir başlık altında toplanan şirketler üç türdür. Bunlar; (1) Mudârebe, (2) Müzaraa ve (3) Müsakat'tır.

Mudârebe, ortaklardan birinin sermaye, diğerinin emeğini koymasıyla ortaya çıkar. Müzaraa, ortaklardan biri tarımsal amaçlarla işlenilmeye elverişli toprağını sermaye olarak koyarken, diğer taraf bu toprağı işlemek yönündeki emeğini sermaye olarak koyarak, ortaklık oluşur. Müsakaat Şirket ise, taraflardan birinin mahsül veren nitelikte ağaçlarını, diğer tarafın bu ağaçlara bakmak şeklinde, yani emeğini sermaye olarak koymasıyla oluşur. Hasat mevsimi sonunda elde edilen mahsül, taraflar arasında paylaşılır.

e. Faizsiz finans alanında temel düzenleyici ve denetleyici kuruluş olarak kabul edilen Faizsiz Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetleme Kurumu (Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions-AAOIFI) tarafından hazırlanan 'Faizsiz Finans Standartları'nda yer alan 'Çağdaş Ortaklıklar' şunlardır; (1) Anonim Şirket, (2) Kollektif Şirket, (3) Komandit Şirket, (4) Sermayesi Paylara Bölünmüş Komandit Şirket, (5) İş Ortaklığı ve (6) Azalan Müşâreke'dir[5].

3. Ortaklık ve İşletmelerin Kaynak İhtiyacı

İslam'ın teşvik ettiği önemli bir geçim kapısı olan ticaret, bugün çok ciddi rekabet ile karşı karşıyadır. Dünya, küreselleşmiş, ülkeler arasındaki ticari sınırlar büyük oranda ortadan kalkmıştır. İşletmeler hem ulusal hem de uluslararası rakipleriyle zorlu bir rekabet içine girmişlerdir. Öyle ki, kü-

5 AAOIFI; Faizsiz Finans Standartları, Tercüme: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, TKBB Yayınları, İstanbul, s. 321

çük bir köye dönüşen dünyada tüketiciler (sahip oldukları bilgisayar veya mobil telefonları üzerinden) dünyanın herhangi bir köşesinden istediği ürünün siparişini yapabilmekte ve bir kaç gün içinde teslim alabilmektedirler. Halbuki aynı ürün belki de bulunduğu mekandan birkaç dakikalık mesafedeki bir mağazada bulunuyor olabilir. Ancak, ulaşılan ileri teknolojik araçlar üzerinden yapılan kısa bir araştırma ile en uygun ürün, muhtemelen yakınlardaki işletmelerde değil, belki ülkenin belki de dünyanın herhangi bir şehrindeki herhangi bir işletmesinde bulunacaktır. Tüketiciler ise, tercihlerini genel olarak o işletmeden yana kullanacaklar ve ödemelerini de çok kısa zaman içinde en uygun maliyet veya maliyetsiz internet üzerinden kendi banka hesaplarından kolaylıkla yapacaklardır.

İşletmeleri yeryüzündeki tüm işletmeler ile rekabete zorlayan koşullar, onları başta sermaye olmak üzere her bakımdan sağlıklı ve güçlü olmaya zorlamaktadır. Mali bünyeleri sağlıklı ve güçlü işletmeler, maliyetlerini kontrol altına alma ve azaltma konusunda diğerlerinden daha fazla imkân sahibidirler. Bunun yanı sıra, bu tür işletmeler azalan kâr oranları karşısında daha fazla dayanma gücü elde ederler. Bütün bunlar, işletmelerin sermaye yapısıyla yakından ilişkilidir.

İşletmelerin yatırımlarını finanse edip büyümeleri için başvurdukları sermaye kaynakları, dönem kârları (temettü öncesi), ortaklardan sağlanan kaynaklar dışında önemli oranda yabancı kaynaklardır. Bir başka ifadeyle, işletmelerin temel yatırımları için tercih edilen özkaynakları, ortakların ilave sermaye koymaları ve otofinansman[6] dışında yeni ortakların katılımı ile artabilir. Yabancı kaynak ise, satıcı kredileri dışında tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de büyük oranda, banka ve finans kurumlarından sağlanır. Bankalardan kullanılan kaynaklar, genel olarak kredi olarak tanımlanır ve işletmelere faiz yanı sıra işlem maliyeti olarak yansır. Ne var ki, banka kredileri ve buna ait maliyetler, zaman zaman işletmeleri zor duruma sokabilmektedir. Ancak küreselleşme ve finansallaşmanın getirdiği rekabet gibi zorluklara rağmen, işletmelere fon sağlamada önemli alternatifler de sağlanmıştır. Dahası, sermayenin dolaşım hızı artmış, satın alma ve birleşmeler yoluyla önemli bir başka kaynak fırsatı da ortaya çıkmıştır.

İşletmelere sunulan dış kaynaklar çok çeşitlidir. Bunlar, farklı isimler altındaki para piyasası kuruluşu olabileceği gibi, farklı finansal ürün olarak da ortaya çıkmaktadır. İşletmelerin bunların tamamına ulaşması genellikle zor, hatta imkânsızdır. Bu zorluklar, bazen fon ihtiyacı olan işletme ve kurumlardaki maddi ve insani yetersizlikten kaynaklanırken; bazen de fon sağlayan banka ve finansal kurumların ağır koşullarından kaynaklanmaktadır. Bu bölümde, son kırk yılda finansal sisteme dâhil olan faizsiz finans

6 İşletmelerin elde ettiği dönem kârlarından, dağıtılmayarak alıkonan kısımlar, yani dağıtılmamış kârlardır.

kurumları, ülkemizdeki tanımıyla 'katılım bankaları'nın sunduğu alternatif fon bulma yöntemleri ele alınmıştır. Henüz kırk yıllık bir geçmişi olan faizsiz kuruluşların sunduğu ve işletmeler açısından yeni olan finansal yöntemler tanıtılarak, bunlara ulaşma imkânları değerlendirilmiştir.

4. Katılım Bankaları'nın Sunduğu Alternatif Fon Kullandırma Yöntemleri

İslami esaslara dayalı bankacılık yapan katılım bankalarının temel fonksiyonu, ticaretin finansmanıdır. Ancak, bu konvansiyonel ticari finansmandan oldukça farklı işlemektedir. Zira kredi talebi olan işletmelere nakit kredi vermek yerine, sistemin temel kaynağı olan Mudârebe yanı sıra en yoğun kullanılan Murâbaha yönteminde olduğu gibi, işletmenin ihtiyacı olan ticari emtia ona vadeli olarak satılmakta ya da yapılması öngörülen yatırım için kurulan şirkete kâr - zarar ortaklığı şeklinde sermaye konulmaktadır. Yani, sanayici ve girişimciye nakit kredi yerine ticaret veya imalat yapması için ihtiyaç duyulan sermaye sağlanmakta ve ortaklık kurulmaktadır.

Bu kapsamda kredilendirme yapmak amacıyla, konvansiyonel sisteme alternatif olarak ortaya çıkan İslami veya faizsiz bankacılık (Islamic or Interest-Free Banking), ülkemizdeki karşılığı ile 'katılım bankacılığının (Participation Banking) kullanacağı finansman yöntemleri, tamamen reel ekonomiyi finanse etmeye odaklıdır. Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) tarafından 25 Ocak 2019 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren "Bankaların Kredi İşlemlerine İlişkin Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik" ile yeniden düzenlenen katılım bankalarının fon kullandırma yöntemleri, önceki düzenlemeye göre sistemin ruhunu daha iyi yansıtır hale gelmiştir. Adı geçen yönetmeliğin 9. maddesinde, 'katılım bankalarının fon kullandırma yöntemleri' şu şekilde açıklanmıştır;

a) Satım yöntemleri*: Finansman sağlama amacıyla müşterinin ihtiyaç duyduğu her türlü maddi ve gayri maddi mallar ile hak ve hizmetin, bedeli satıcıya ödenerek tedarik edilmesi işlemidir. Satım yöntemleri; kâr beyanı ile satım (Murâbaha), kârsız satım (Tevliye), pazarlık usulüyle satım (M***üsaveme***), peşin ödemeli satım (Selem), açık hesaplı satım (***İ****sticrar), kâr beyanı ile emtia satımı (Teverruk) ve eser sözleşmesi (***İ****stisna) türlerinden oluşur.*

b) Kiralama yöntemleri*: Tüketilmeden kullanılabilen bir varlığın menfaatinin finansman sağlama amacıyla belirli bir süre için müşteriye bırakılması işlemidir. Kiralama yöntemleri; adi kiralama, finansal kiralama, faaliyet kiralaması, ürün kiralaması ve işgücü kiralaması türlerinden oluşur.*

c) Ortaklık yöntemleri*: Gerçek veya tüzel kişilerin tüm faaliyetlerinden, belirli bir faaliyetinden veya belirli bir malın mülkiyetinin edinilmesinden doğacak kâr ve zarara katılmak üzere finansman sağlama amacıyla müşterilerle ortaklık kurulması işlemidir. Ortaklık yöntemleri; emek-sermaye ortaklığı (Mudârebe), kâr-zarar ortaklığı (Müşâreke), yatırım ortaklığı (girişim sermayesi), mülkiyet ortaklığı, zirai ortaklıklar türlerinden oluşur.*

ç) Vekâlet yöntemleri*: Müşteri ile imzalanan vekâlet sözleşmesi kapsamında kârın tamamı veya önceden belirlenmiş belirli bir kısmı ile zararı bankaya ait olmak üzere, gelir getirici bir faaliyeti için finansman sağlama amacıyla müşterinin vekil olarak yetkilendirilmesi işlemidir. Vekâlet yöntemleri, adi vekâlet ve yatırım vekâleti türlerinden oluşur.*

d) Diğer yöntemler*: Karşılıksız ödünç (karz-ı hasen), kefalet, garanti, vaat, ödül vaadi (cuâle) türleri ile Kurulca belirlenecek diğer yöntemlerden oluşur.*

5. Mudârebe (Emek – Sermaye Ortaklığı)

Tanımı

Mudârebe, sermaye ile emek arasında ticaret yapmak amacıyla gerçekleşen ortaklıktır. Mudârebe, sözlük anlamı "yürümek, yola çıkmak, yol tepmek" olan 'darb fi'l-arz' deyiminde geçen 'darb' kelimesinden türemiştir. AAOIFI tarafından yapılan tanımda Mudârebe, "taraflardan birinin (rabbü'l-mâl) sermaye, diğerinin (mudârib) emeğini işletmesi sonucunda elde edilen kârı paylaşmak üzere kurulan şirkettir"[7]. Mecelle'de 1404-1430 arası maddelerde ayrıntılı olarak ele alınan Mudârebe; "bir taraftan sermaye, diğer taraftan sa'y (emek) ve amel olmak üzere bir nevi şirket" olarak yer almıştır. Şirket, sözleşmede öngörülen sermayenin sahibi tarafından başkası ya da girişimci emrine verilmesi suretiyle oluşur. Girişimcinin emeği ile ekonomiye kazandırılan sermayenin işletilmesi sonucu iki tarafında kazanması sağlanır. Dolayısıyla, bu ortaklıkta bir tarafta sermaye sahibi, diğer tarafta emek sahibi girişimci, işletmeci yer alır. Sermaye sahibi yatırımcı 'Rabbü'l-mal', emeğini koyan işletmeci 'Mudârib', çalışma ise 'Amel' olarak tanımlanır.

Mudârebe, Türk mevzuatına, katılım bankalarının BDDK'nın 25 Ocak 2019 tarihli Yönetmeliği ile girmiştir. Bu yönetmelik, katılım bankalarının fon kullandırma yöntemlerinde yeni bir düzenleme yapmıştır. Burada, önceki düzenlemelerden farklı olarak 'ortaklık yöntemleri' içinde emek-sermaye ortaklığının (Mudârebe) yanı sıra kâr-zarar ortaklığı (Müşâreke), yatırım ortaklığı (girişim sermayesi), mülkiyet ortaklığı, zirai ortaklıklar

7 AAOIFI; a.g.e., s.366

şeklinde bir sınıflandırma yapılmıştır. Ayrıca, aynı düzenleme 'ortaklık yöntemi'ni de tanımlanmıştır. Buna göre; ortaklık yöntemi, gerçek veya tüzel kişilerin tüm faaliyetlerinden, belirli bir faaliyetinden veya belirli bir malın mülkiyetinin edinilmesinden doğacak kâr ve zarara katılmak üzere finansman sağlama amacıyla müşterilerle ortaklık kurulmasıdır.

Mudârebe'nin temel esası icab ve kabuldür. Ancak, Mudârebe akdinin sahih olması için bir takım şartlar gereklidir. Bunlar sermaye, mudarib (işleten) ve kâr ile ilgili şartlardır. Bu şartlardan herhangi birini eksik olması halinde akit geçersiz olur[8]. Taraflar bunu sağladıktan sonra, sermayeyi sağlayan veya yatırım yapan taraf, girişimdeki tüm para veya sermayeyi sağlarken; yatırım idarecisi (işleten veya girişimci) girişimin başarılı olması ve bir gelir elde etmesi için deneyim ve becerilerini ortaya koyar[9]. Girişim başarılı olursa, yani kazanç sağlanırsa, iki taraf da üzerinde anlaştıkları kâr payını alır. Kâr paylaşımı, belli bir oran olarak belirtilmesi esastır. Ancak, belirtilmediğinde yarı yarıya bölüşüm yapılması gerekir. Kârın miktar cinsinden değil oran cinsinden belirtilmesinin mecburi olması ve bu oranların belirlenmesinde tarafların tam bir serbestiyetinin olması bu ortaklık türünü dinamik kılmaktadır[10].

Öte yandan ortaklar kâr paylaşımı dışında zaman, mekân, ticaret çeşidi, satıcı ve müşteri tayini gibi pek çok konuda faydalı gördükleri şart ve kayıtları koyma imkânına sahiptir. Bu bakımdan Mudârebe ikiye ayrılır. Bunlar;

a. Mutlak (Şartsız, Sınırsız) Mudârebe: Kâr paylaşımı dışında sayılanlardan herhangi birinin şart olarak konulmadığı ortaklık,

b. Mukayyet (Şartlı, Sınırlı) Mudârebe: Kâr paylaşımı dışında sayılanlardan herhangi birinin şart olarak konulması halindeki ortaklıktır.

Mudârebe ortaklığı en az iki kişi arasında gerçekleşir. Hatta her iki taraf birden çok kişiden oluşabilir. Taraflardan biri, ticari bir yatırım veya bir teşebbüs için ihtiyaç duyulan kaynağı (sermaye) sağlar. Diğer taraf ise, emek ile ortaklığa katılır, yani işletmeciliği üstlenir. Genel kanaata göre, bu durumda işletmeci mal sahibinin vekili durumundadır[11]. Kendine teslim edilen parayı Şeriata uyumlu proje veya faaliyete yatırmak zorundadır. Bu kapsamda, Türk mevzuatında yer aldığından farklı olarak, Mudârebe bazı

8 İmran ÇELİK; "Meşru' Bir yatırım Aracı Olarak Mudarebe ve Günümüzde Kullanımı", Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, ISSN - 2564-7946 2017 Vol. 1/3, s. 381-3952

9 Tarıq ALRIFAI; İslami Finans ve Yeni Finansal Sistem, Çev. Barış SATILMIŞ, Buzdağı Yayınevi, Ankara, 2017, s. 187

10 Lütfi SUNAR; Türkiye'de İş Ortaklıkları, İTO Yayın No: 2010/105, İstanbul, s. 51

11 Ali Rıza GÜL; a.g.m., s. 43-83

yazarlar tarafından 'yatırım ortaklığı' olarak tanımlanmıştır[12]. Bazı yazarlar ise, piyasaya para sürmenin bir yolu olarak görmüşlerdir[13].

Amaçlanan iş/yatırım gerçekleştiğinde ve faaliyet sonuçlandığında oluşan kazancın taraflar arasında başlangıçta anlaşıldığı oranlar üzerinden paylaşımı esastır. Zarar olması durumunda ise, emek sahibinin herhangi bir kusuru yoksa, tamamı sermaye sahibi tarafından karşılanır. Sistemin dikkat çeken özelliği, sermaye sahibi ile emek/proje sahibi arasında 'güven' üzerine kurulu bir iş/yatırım ortaklığı kurulmasıdır. Bu ortaklık İslam'ın teşvik ettiği ve faizsiz finansal sistemin özünü oluşmaktadır. Konuyla ilgili araştırma yapanların neredeyse tamamı, faizsiz bankacılık sisteminin Mudârebe hükümleri üzerine kurulması gerektiğine vurgu yapmışlardır[14].

Gelişimi

Mudârebenin, ticaretin en önemli uğraş alanı olduğu Arap Yarımadası'nda ortaya çıktığı tahmin edilmektedir. Üstelik sadece İslam sonrası değil, öncesinde de varolan uygulama olmuştur. Zira, bölge Doğu ile Batı arasında bir geçiş güzergahıdır ve İpek Yolu'nun bazı kolları bölgeden geçmektedir. Geniş bir coğrafyada ticaret yapmanın güçlükleri ve riskleri, Mudârebe ortaklığının Ortadoğu ve Arap Yarımadası'nda gelişmesinde etkili olmuştur. Şu var ki, bu bölge ile birlikte, özellikle 10. yüzyıl ile 17. yüzyıl arasında deniz ticaretinin yoğun olduğu Hint Okyanusu, Endonezya ve Avrupa'yı içeren geniş coğrafyada yaygın surette tatbik edilmiştir[15].

Yöntem, Hz. Peygamber (S.A.V.)'in dedesi Haşim tarafından geliştirilmiş ve İslamiyet'le birlikte, sermaye sahiplerinin sıklıkla buna başvurmasına yol açmıştır. Hz. Peygamber (S.A.V.), henüz peygamberliğinden önce, Hz. Hatice ile Mudârebe ortaklığı yapmıştır. Bunun yanı sıra, sahabeden birçok kimsenin Mudârebe ortaklığı yaptığı bilinmektedir. Bunların arasında Hz. Peygamber'in amcası Hz. Abbas, Hz. Osman, Hakim b. Hizam gibi kimseler de vardır. Yine sahaben Hz. Ömer, oğlu Abdullah, Hz. Aişe ve İbn Mesud, Zeyd İbn Halid, gibi yakın sahabeler bulunmaktadır[16]. İslam, diğer kutsal dinlerde olduğu gibi faizi yasaklarken, rızık kapısı olarak ticareti ve ortaklıkları teşvik etmiştir. Osmanlı iktisadi hayatında önemli yer tutan Mudârebe ortaklığı Murat Çizakça'nın yaptığı tespite göre, 17.

12 Tarıq ALRIFAI; a.g.e., s.187

13 Abdulaziz BAYINDIR; Ticaret ve Faiz, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 18

14 Muhammed N. SIDDIKİ; İslam Ekonomi Düşüncesi, Çev. Yaşar KAPLAN, Bir Yayıncılık, İstanbul, 1984, s.105 Ali Rıza GÜL; a.g.m., s. 43- 83

15 Fethi GEDİKLİ; 16. Ve 17. Asır Osmanlı Şer'iyye Sicillerinde Mudârebe Ortaklığı: Galata Örneği, Marmara Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, İstanbul, 1996, s. 30-32

16 Murtaza KÖSE; "Ticaret Hukuku Tarihi Açısından Mudarabe ve Commenda Ortaklıklarının Etkileşimi Hakkında Bir Deneme", http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/ilahiyat/article/viewFile/3056/2949, Erişim: 15/06/2013

asır Bursa'sında Mahkeme kayıtlarında 32 adet olarak belirlenirken, yine Bursa'daki 1563 para vakfından bir kısmının Mudârebe yolu ile işletildiğini belirtmektedir[17].

Geçmişi İslam öncesi döneme kadar uzanan Mudârebe, Ortaçağ Avrupa'sında *Commenda* adı altında uygulanan modelin de kaynağı olmuştur. 11. Yüzyılda, Doğu Akdeniz'deki uluslararası ticarete katılan İtalyanlar, Müslümanlar arasında gördükleri Mudârebe ortaklığını yakından tanımışlardır. Venedik, Floransa, Cenova gibi şehirlerin Doğu Akdeniz'in yanı sıra Kuzey Afrika limanları arasındaki ticaretin en önemli parçası olduğu bir dönemde, İtalyan tüccarlar sadece Mudârebe ortaklığını Commenda (sermaye-emek ortaklığı) adıyla kıtaya taşımakla kalmamışlar, bunun yanı sıra ticari işlemlerin kayıt/muhasebe sistemini tanımış ve taşımışlardır. Kuzey İtalya şehirlerinin öncülük yaptığı bu gelişmeler 15. yüzyıldan itibaren Avrupa'nın diğer şehirlerine doğru yayılarak hem emek-sermaye ortaklığı hem de ticaretin gelişmesine önemli katkı sağlamıştır. Öyle ki, sanayi devrimi ile canlanan ticaret, işletmelerin sermaye ihtiyacını büyütmüş, bunun karşısında, kilise faiz yasağını yumuşatmış ve 18. yüzyıldan itibaren günümüz bankacılık sistemi oluşum sürecine girmiştir. Bankacılık ve finansal sektörün sosyo-ekonomik yapının zirvesine çıktığı 20. yüzyılda ise, emek-sermaye ortaklığı ABD'de 'venture capital-risk sermayesi' adı altında yeni bir forma dönüşerek, teknolojik atılımlara hız kazandırmıştır[18].

Girişim sermayesi olarak da bilinen yöntem önceleri varlıklı kişiler tarafından başlatılmış, genellikle şirket satın alımlarını ve diğer özel girişimleri fonlamak ve yönetmek amacına hizmet etmiştir. 1960'lardan itibaren uzman şirketler özel girişim sermayesi fonları kurarak 1970'li yıllarda Silikon Vadisi'nde teknoloji alanındaki yeni yatırımlara sermaye ortaklığı ile katılıp, gelişmesine katkı sağlamışlardır. Çok eskiden beri uygulanan bu kâr ve zarar ortaklığı yöntemi modern finans literatüründe daha çok 'venture capital/risk sermayesi'ne benzetilmektedir[19].

Faizsiz Bankacılığa Uyumu ve Önemi

İslami finans özünde, ekonomik ve finansal istikrar için potansiyel çözümler üretirken, hem ahlâki hem de ticaretin gelişmesine katkı sağlamayı amaçlar. İslami finansın taşıdığı değerler ve ilkeler toplumun çıkarını korurken, öte yandan ekonomik refahın sağlanmasında alternatif kapı açmak-

17 İsmail KURT; Para Vakıfları – Nazariyat ve Tatbikat, Ensar Neşriyat Tic. A.Ş. Aralık 2015, İstanbul, s. 212

18 Mehmet Salih KUMAŞ; "Faizsiz Bir Finans Yöntemi Olarak Venture Capital Sistemi ve İslam Bankacılığı İle Mukayesesi", Uludağ Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:16, Sayı: 1, 2007, s. 279-298

19 Cengiz KALLEK; Cengiz KALLEK; Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, "Mudârebe", s. 359-363 https://islamansiklopedisi.org.tr/Mudârebe, Erişim: 10/02/2019

tadır. Faizsiz bankacılık, İslami finansın en önemli parçasıdır. Fon toplama ve bunların kullanımına izin veren, diğer bir ifadeyle fon fazlası olanlarla fon açığı olanlar arasında aracılık yapan bir kanaldır. Bu faizsiz bankacılık kanalı, ticari faaliyetlerden uzak duran küçük tasarrufların ekonomiye kazandırılmasına hizmet ederken, esasen doğrudan gerçek ticari faaliyetleri finanse etmekte, fonların korunması yanında ülkenin üretim gücüne katılarak gerçek bir katma değer üretme fırsatı sağlamaktadır.

Faizsiz bankaların temelini oluşturan kâr ve zarar paylaşımlı ortaklıklar, geçmişte kişiler arasında yaygın olarak yapılırken; Avrupa'da sanayi devrimi sonrasında ticaretin iyice gelişmesi karşısında yatırım ve girişimler için büyüyen sermaye ihtiyacını karşılamakta yetersiz kalınca, bankacılığın gelişmesine sebep olmuştur. Buna karşılık, doğduğu coğrafyadaki İslam ülkeleri, ancak 20. yüzyılın ikinci yarısında kâr ve zarar paylaşımlı finansal yöntemlerden bankacılığa doğru geçiş yapmışlardır. Şu var ki, ilk örnekleri Mısır ve Pakistan gibi ülkelerde ortaya çıkmıştır.

Ellerinde birikimi olup yatırım yapma imkân ve ortamı olmayan kesimlerin kaynakları fon/sandık gibi organizasyonlara kâr ve zarara ortaklığı ile katılarak toplanmış ve yine aynı şekilde ihtiyaç sahiplerine kredi olarak verilmiştir. Bu basit bankacılık uygulaması, 1970'li yılların sonlarında Arap ve Körfez Ülkeleri'nde biriken sermayenin teşviki ile günümüz faizsiz bankacılık uygulamasına referans olmuştur. Başta bölgedeki petrodolarlar olmak üzere ekonomi dışı kaynaklar bankacılık kanalı ile iktisadi faaliyetlere katılma fırsatı elde ederek ekonomik gelişmenin itici gücü işletmelere doğal koşullarda kaynak sağlanması ve alternatif finansal bir modelin doğmasına yol açılmıştır. Bu alternatif modelin, çoğu ekonomik açıdan zayıf İslam ülkelerinin kalkınma ve gelişmesine ciddi katkı yapması beklenmektedir.

Kâr zarar ortaklığını oluşturan iki temel yöntem Mudârebe ve Müşâreke'dir. Bu finansal yöntemler, sermaye sahiplerinin kazancından daha çok, genel ekonominin gelişmesine katkı sağlamaları ile öne çıkarlar. Zira para, bu yolla belli bir kesimin arasında dolaşmaktan çıkarılarak toplumun her kesimine yayılması sağlanır. Dolaşım hızı artan para ekonomik aktiviteyi hem hızlandırır hem de gerçek (reel) faaliyetleri finanse etmesi nedeniyle milli gelir üzerindeki katkısı artar. Bu önemli katkılar sayesinde, İslami finans ve bankacılığın meşruiyet kazanması ve kabulü kolay olmuş, hatta İslam ülkeleri dışında Batılı ülkelerde de yayılmıştır.

İslami bankacılığın gelişmesi, 1980 sonrası hızlanarak halkı Müslüman olan ülke ve toplumların ekonomik gelişmesine katkı yapmaya başlamıştır. Öte yandan, mikro ölçekte elinde sermayesi olan, ancak bunu faiz yasağı nedeniyle işletemeyen kesimler ile sermayesi olmayan girişimciler

için alternatif bir finans kapısı açılmıştır. Her iki kesim de faizsiz ve riske ortak olarak iktisadi faaliyete katılarak hem şahsi ekonomilerine hem de ülke ekonomilerine fayda sağlama fırsatı elde etmiştir. Kâr ve zarar ile riskin paylaşımı temelinde gerçekleşen ortaklıkla toplanan fonlar, yine aynı esasla kullandırıldığından İslami, faizsiz bankaların merkezde olduğu iki aşamada Mudârebe ortaklığı ortaya çıkar. Bu ortaklıkta, faizsiz bankalar tasarruf sahiplerinden fon toplarken mudârip, fon kullandırırken sermaye sahibi (rabbü'l-mal) durumundadır. Bu ortaklıklar;

a- İlk aşamada, fon (sermaye) sahipleri ile banka arasında bir Mudârebe ortaklığı yapılır. Bu aşama, bankaların fon toplamasından oluşur. Bankaya fon yatıran sermaye (mevduat) sahipleri ile fonu işletecek olan banka, yani mudârib elde ettiği kâr veya zararı fon sahipleri ile paylaşma üzerine bir sözleşme yaparlar. Kâr ve zarar oranları bu sözleşmede belirlenmesi zorunludur.

Bu aşamada amaç, çoğu sermaye sahibinin faizsiz finans kurumlarını tercih etme nedeni olarak da öne çıkan, faiz yasağından kaçarak, sermayelerini meşru bir şekilde ve güvenecekleri bir ortakla ticaret yapmak ve kazanç sağlamaktır. Bu amaç için sermayesini faizsiz bankaya teslim eden ve onunla ortaklık kuran mudilerin fonları banka tarafından uygun yöntemlerle ekonomiye kazandırılır.

b- İkinci aşama, normalde İslami bankaların mevduatlarını harekete geçirmek ve yatırıma dönüştürmek için kullandıkları temel yöntemdir. Mudârebe, fon sahibi banka ile fon kullanan, yani mudârib (girişimci) arasında bir ortaklık söz konusudur. İslami bankalar tarafından toplanan mevduatlar, ilk aşamada olduğu gibi yine kâr ve zarar ve risk paylaşımı esası üzerine kurulan bir ortaklık ile ekonomik faaliyete katılır. Bankanın sermaye, karşı tarafın emeğini koyduğu ticari ortaklık, işletmeci tarafından amaçlanan yatırım veya ticari faaliyet için harekete geçer. Ekonomik faaliyete katılan sermaye, bu süreçte katma değer üretir ve üretim sürecindeki karşılığını 'kâr' olarak alır. Şu var ki, zarar da söz konusudur. Eğer, girişimin sonucunda kâr sağlanmışsa, taraflar arasında paylaşılır. Zarar ortaya çıkarsa, tamamı banka (rabbü'l-mal) tarafından karşılanması gerekir. Diğer tarafın emeği ise, boşa harcanmış olur.

Bankacılık, emanet paraları kullanma üzerine işleyen bir sistem olduğundan, 'güven' ilk aşamada olduğu gibi ikinci aşamada da oldukça önemlidir. Hatta, bu önem ve güçlük nedeni ile Mudârebe ile toplanan banka fonlarının kullanımı oldukça sınırlı kalabilmekte, zaman zaman eleştiri konusu yapıldığı gibi diğer finansman yöntemlerinin (Murâbaha) ağırlık kazandığı görülmektedir. Bankacılıkta güven, ilk aşamada tasarruf sahiplerinin bankaya karşı, ikinci aşamada ise bankanın girişimciye karşı söz

konusudur. Zincirin ilk halkasını oluşturan bankalar, tasarruf sahipleri adına başta BDDK, Merkez Bankası, Hazine ve başka kurumlar tarafından yakından izlenmekte, kontrol ve denetim altında tutulmaktadır.

İkinci aşamada ise, banka ile emeğini koyan girişimci arasındaki ortaklığın izlenmesi, kontrol ve denetimi tamamen bankanın tasarrufunda bulunmaktadır. Bu kapsamda, banka ve finans kuruluşları sermaye koyan, büyük bir risk üstlenen taraf olarak uygulamada sık sık karşılaşıldığı üzere Mudârebe yoluyla fon kullanan girişimci işletmenin basiretli davranmasını ve anaparanın geriye dönüşünü sağlamak için teminat alma yoluna gitmekte ve zincirin halkalarını olabildiğince 'güven' içinde tutmaya çalışmaktadırlar.

İşleyişi

Katılım bankalarının kâr ve zarara katılmak üzere finansman sağlama amacıyla müşterilerle ortaklık kurması olarak belirlenen 'ortaklık yöntemi' gereğince, katılım bankaları 5411 sayılı Bankacılık Kanunu'na göre, müşterileri gerçek veya tüzel kişilerle 'Kâr-Zarar Ortaklığı Yatırımı Sözleşmesi' yaparlar. Bu kapsamdaki tüm faaliyetler veya belirli bir faaliyetinden veya belirli bir parti malın alım satımından doğacak kâr ve zarara katılmak üzere bu kişilere fon kullandırılır. Banka fon kullandırdığı gerçek veya tüzel kişinin kâr ve zararına sözleşmede belirlenen oranlarda katılır. Bankanın kâr ve zarardan alacağı pay ile varsa alacağı teminatlar sözleşmede açıkça belirlenir. Sözleşmelerde proje kârlılığından bağımsız olarak önceden belirlenmiş bir kâr taahhüdü söz konusu olamaz.

Mudârebe, öncelikle ticarete veya onunla bağlantılı işlemlere münhasır kılınmıştır. Ancak, uygulamada tüccarın sanayici/girişimciye imalat yapması için sermaye sağlamasına, yani ortaklık yapmasına, bunun yanı sıra erken dönem Hanefi hukukçuları tüccarın sermayesini tarım sektöründe kullanması, yani ortaklık yapmasına izin verilmiştir[20]. Rızkın temini için temel kabul edilen bu alanlar zaman içinde çeşitlenmiş gibi görülse de, genel olarak helal kapsamdaki üretimler için ortaklığın meşru olduğu açıktır.

Ortaklığa tahsis edilen sermayenin tamamı, finansör tarafından işletmeci ortağa ödenir. Güven/emanet anlayışına dayalı bir sözleşme grubunda yer alan Mudârebe ortaklığına emeği ile katılan girişimci, sermayenin emanetçisi konumundadır[21]. Ortaklığa tahsis edilen sermayenin bir kısmının iş sonuçlanmadan geri istenmesi mümkündür. Bu durumda, geri istenen kısım açısından ortaklık sona ererken, bakiyesi için devam edilir. Ortaklık, sözleşme ve piyasa koşulları altında sürdürülür. Bu arada, normalde sadece işletmecilik ve yönetimden sorumlu olan mudârib, kendi parasın-

20 Cengiz KALLEK; a.g.ç.
21 AAOIFI; a.g.e., s.367

dan katmak suretiyle Mudârebe ortaklığına dahil olabilir, ancak bunun için sermaye sahibinin müsaadesi gerekir. Bu durumda Müşâreke ve Mudârebe birleşir, böylece Mudârib emek katkısı yanında sermaye ortaklığı elde etmiş olur. Emekten kaynaklanan ortaklık için Mudârebe, sermayeden sağlanan ortaklık için ise Müşâreke ortaklığı hükümleri uygulanır.

Mudârebe ortaklığı tarafından işletilen sermaye ile elde edilen gelir, yani kazanç sözleşmede belirlenen oranlar üzerinden paylaşılır. Kâr paylaşımı, net kazancın yüzdesi olarak belirlenir. Bunun sermayeye katkı oranı ile orantılı olması şart değildir. Hatta, sadece sermaye koyan (uyuyan ortak), yani finansör ortak sermaye oranından fazla kâr alamaz[22]. Bankanın emek sahibi ile yaptığı ortaklıktan bu şekilde aldığı kâr payı, kendine kâr- zarar sözleşmesi ile mevduat sahipleri tarafından sağlanan sermaye ile elde edildiğinden, banka elde ettiği bu kazancı diğer tarafta mevduat (sermaye) sahipleri ile yaptığı sözleşme kapsamında ilgili havuzlara paylaştırır. Sermayenin emek sahibi ile yaptığı ortaklıkta, genel olarak risk (zarar) tamamen sermaye koyan tarafından üstlenildiğinden kârdaki payı %80, emeğin payı %20 şeklindedir.

Sınırlı ve sınırsız olarak iki şekilde kurulan Mudârebe ortaklıklarına uygun örnekler aşağıdadır[23];

a- Sınırlı Mudârebe, zaman ve mekanla sınırlı spesifik işler için kullanılan bir kavramdır. Örneğin, Bankanın finansör olarak katıldığı bir ortaklıkta, emeğini koyan girişimcinin Almanya'dan satın aldığı bir makineyi Türkiye'ye ithal edip, belli bir tarihe kadar (15 Eylül 2018) satması şeklinde yapılan anlaşma sınırlı Mudârebe için örnek oluşturur.

b- Sınırsız Mudârebe; Zaman, mekan ya da herhangi bir koşulla sınırlı olmaksızın bir işin finansmanını kapsamakta olup, faizsiz bankaların Mudârebe faaliyetleri genelde bu tiptir. Örneğin; ABC Katılım Bankası, bir inşaat müteahhidi ile kurduğu Mudârebe ortaklığına 1 yıllık vadeli havuzdan 200 bin TL. finansman sağlamıştır. Ortaklıkta, sermayenin payı yüzde 80, emeğin ise yüzde 20 olarak belirlenmiştir. Bu kaynağın tamamını kullanan müteahhit, söz konusu süre içinde 5 katlı 10 daireli inşaatı tamamlamış ve hepsini satmıştır. Elde edilen satış hasılatı toplamı 500 bin TL.'dir. Bu hasılattan bankanın sağladığı fon düşüldükten sonra kalan 300 bin TL'lik kârın, ilk aşamada;

- yüzde 20'si emek sahibi müteahhide; 60 bin TL'lik kısmı,
- yüzde 80'lik kısmına karşılık gelen 240 bin TL'lik kısım ise, ABC Katılım Bankası A.Ş.'ye ait olur.

22 Muhammad AYUB; a.g.e., s. 343

23 Fırat KINALI, Faizsiz Sistemde Bankacılık ve Kredi İşlemleri, Selçuk Üni. SBE, Doktora Tezi, Konya, 2012, s. 81-82

İkinci aşamada ise; banka elde ettiği 240 bin TL. kazancı, elde etmesine kaynaklık yapan mevduat sahiplerinin 1 yıllık vadeli havuz ile, kâr - zarar sözleşmesi kapsamında paylaşır. Buna göre;

- Banka yüzde 20 kâr payı karşılığında 48 bin TL.
- Geri kalan (yüzde 80'in karşılığı) 192 bin TL' ise, anapara ile birlikte mevduat sahiplerine 1 yıllık dönem kârı olarak ilgili havuza iade edilir.

Mudârebe İşlem Akışı

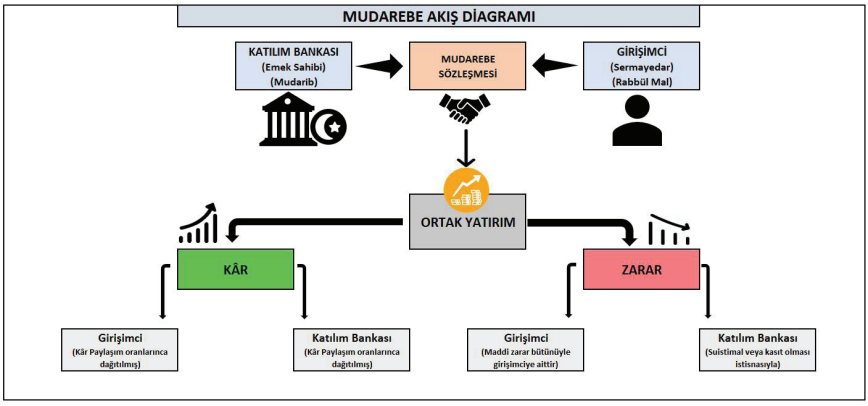

6. Müşâreke (Sermaye-Sermaye Ortaklığı)

Tanımı

Katılım bankalarının fon kullandırma yöntemlerinden 'ortaklık yöntemleri' grubunda 'kâr-zarar ortaklığı (Müşâreke)' olarak yer almıştır. İslâm Hukuku'nda, sermaye ortaklığına Müşâreke denir. "Şirketü'l-Emval" olarak da isimlendirilen bu ortaklık, iki veya daha fazla ortağın her birinin belli bir miktar sermaye koyması, bununla yapacakları ticaretten doğacak kârı paylaşmaları amacıyla kurmaları ile doğar[24]. İslam Hukuku'na göre, Müşâreke, Akit şirketlerinden biri olan 'Sermaye (Emval) şirketi olarak bilinir. Şirkete, ortakların sermaye olarak para, altın, gümüş gibi mallar koyması gerekir. Ancak, nakit olmayan (menkul veya gayrimenkul) varlıklar nakit değeri belirlendikten sonra sermaye olarak kabul edilir. Sermaye, ortaklığa toplu olarak bir defada konulabileceği gibi daha sonra aşamalı olarak da konulabilir. Başkasının zimmetinde olan alacaklar, menkul veya

24 Servet BAYINDIR; "Bir Finansman Yöntemi Olarak Kullanılan Sermaye Ortaklığının İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi", http://www.usuldergisi.com/img/USL2005106-SBayindir.pdf, Erişim: 15/06/2013

gayrimenkuller, şirkete sermaye olarak konulamaz[25]. Müşâreke şirketin ortakları, 'Müşarik' olarak tanımlanır.

Bu arada, Mudârebe şirketine emeği ile katılan işletmecinin aynı zamanda sermaye koyması da mümkündür. Bu durumda, Müşâreke ile Mudârebe birleşmekte ve İnan şirketi oluşmaktadır. Hatırlanacağı gibi, İnan şirketinde ortakların şirketteki sermayeleri farklı olabilmekte ve şirket borçlarından dolayı, şirkete koydukları sermaye miktarıyla sorumlu olmaktadırlar. Dolayısıyla, Müşâreke ortaklığı, Mudârebe'deki girişimci ortağın ortaklığa aynı zamanda sermaye koyması ile de gerçekleştiğinden, iki sermaye sahibi aynı işi yapmak üzere bir araya gelerek riske karşı da ortak olurlar[26].

Müşâreke ortaklığın önemli özelliği, her iki tarafın koydukları sermayelerin eşit olma şartının olmamasıdır. Sonuçta elde edilen kâr, anlaşma esaslarına göre paylaşılırken, zarara sermaye oranları ölçüsünde katlanılır. Bu şirkette kâr kazanma sebebi, sermaye yani mal'dır. Kârın belirlenmesinde tarafların rızaları esastır. Ortakların sermayesi oranında kârdan pay alması mümkün iken, farklı oranlarda alması da mümkündür. Buna göre, bir ortak sermayedeki payından daha fazla veya az oranda kâr payı alabilir[27].

Şirketin bir başka önemli özelliği ise, iki veya daha fazla taraf arasındaki bir ortaklık olup, her bir ortağın, ortaklık varlığıyla ilgilenme, yani yönetimde bulunma hakkı olmasıdır. Ancak, genel olarak ortaklığın sevk ve idaresi bir tarafa bırakılır, bu durumda diğer ortakların şirket adına hareket etmesine izin verilmez. Ortaklardan birinin sermayenin yanı sıra emek veya sorumluluk katkısında bulunması (mudârib ortak), yani sevk ve idareyi üstlenmesi halinde bu ortağın kâr yüzdesi daha yüksek olabilir. Bir anlamda, sermayesi dışında emeğini de koyan ortak, onun da karşılığını almış olur[28].

Şirketin zararı söz konusu olursa bu zarar, sermaye oranlarına göre ortaklara yansır. Öte yandan, ortaklar kendileri dışında birini yönetici olarak atayabilirler. Bu durumda, ona ücret ödenmesi, hatta işletme kârından bir kısmını prim olarak verilmesi mümkündür[29].

25 Faizsiz Finans Standartları, Faizsiz Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetleme Kurumu (AAOIFI), s. 322

26 Murat ÇİZAKÇA; İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi, Çev. Şehnaz LAYIKEL, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 4

27 Ali BAKKAL; "Katılım Bankalarında Murâbaha Dışı Gelir Kaynaklarının Arttırılması", Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl: 21, Sayı: 36, Temmuz-Aralık 2016, s. 7-29

28 MARIFA; Islamic Banking & Finance: Princibles and Practices, 2014, https://islamicbankers.files.wordpress.com/2014/09/marifas-practical-guide-to-islamic-banking-and-finance.pdf, Erişim: 15/02/2019, s. 51

29 Muhammad AYUB; a.g.e., s. 337

Diğer ortaklıklarda olduğu gibi, Müşâreke ortaklığının kuruluşunda da, başta şirketin konusu, süresi, faaliyet alanı ve kârın dağılımı gibi temel konuların konuşulup, karara bağlanması gerekir. "Müslümanlar (anlaştıkları) şartlar üzerinedirler" hadisi gereğince üzerinde anlaşılan şartlar her ortağı bağlar. İleriki aşamalarda bu şartlardan herhangi birisinde ortaya çıkan anlaşmazlık, şirketin fesih sebebi olur.

Müşâreke finans yönteminde; finans kurumu ortağı (işletmeci) durumundaki müşterisi tarafından istenilen sermayenin bir kısmını sağlama sorumluluğunu üzerine alır. Müşteri ise kendi mali imkânları ve projenin özelliğine uygun olarak proje sermayesinin geri kalanını sağlar. Müşteri kendi uzmanlığı nedeniyle istenilen ve alınan mali yardımın idare, denetim ve gözetiminden sorumludur. Bu sorumlulukların müşterinin üzerine kalması ona kârdan daha fazla pay alma hakkını kazandırır[30.] Böylece, işletmeci ortağın motivasyonu arttırılabilir. Sonuçta, Müşâreke hem girişimci hem de finans kurumuna daha yüksek kâr getirisi sağlar[31.]

İslâm sermaye ortaklığı ile küçük sermaye birikimleriyle yatırım yapamayacak kimseleri bir araya getirmeyi, atıl duran sermayeyi ekonomik hayata çekmeyi amaçlamaktadır. Bu şekilde birden fazla ortak ile kurulan sermaye şirketinin hem topluma, hem de sermaye sahiplerine yararı olur[32.] Müşâreke yöntemi genellikle sanayinin finansmanında kullanılır. Teçhizat ve makine sağlanmasında Müşâreke yöntemi başarıyla uygulanabilir. Bu yöntem ticaretin finansmanında da kullanılabilmektedir. Müşâreke teknik olarak ikiye ayrılır.

a. Sürekli Müşâreke: Proje devam ettiği süre içerisinde banka ve müşterinin ortaklığı sürer.

b. Azalan Müşâreke: Bankanın ortaklık payı, zamanla hisselerinin belirlenmiş vadelerde müşteri tarafından satın alınması ve proje bittiğinde tamamen müşterinin mülkiyetine geçmesini öngörür.

a. Sürekli Müşâreke

En az iki ortağın sermaye koyarak oluşturduğu ortaklığın, belirlenen amaca ulaşana kadar sürmesi esastır. Ortaklardan hiçbiri belirli bir süre zarfında söz konusu ortaklıktan çıkma ya da sadece finansman sağlama niyetiyle ortaklığa katılmış değildir. Amaç, bir iş kurup o işten kazanç sağlamak ve şirketi büyütmektir. Belirlenen amaca ulaşıldığı ya da söz-

30 http://katilimfinansdergisi.com.tr/azalan-musareke/, Erişim: 15/03/2019
31 Ali BAKKAL, a.g.m.
32 Faruk HABERGETİREN; İslam Hukuku'nda Sermaye ve Sermaye Hareketleri (Sermayenin Oluşumu, Birleşmesi ve Bütünleşmesi), Doktora Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 2005, s.89

leşmede öngörülen koşullar gerçekleştiğinde, şirket ortaklığı sona erer. Ortakların birlikteliği, faaliyet sürecinde (sermaye payları değişse bile) devam ettiğinden ortaklık 'sürekli' kabul edilir. Amaç, kurulan ortaklığın büyümesi ve kârlı hale gelmesi olduğundan, Azalan Müşâreke ortaklığında taraflardan birinin amacı tam da budur. Bir başka ifadeyle, finansman sağlayan banka ya da başka bir finansör kurum için amaç, şirketin büyüyüp gelişmesini sağlamak, sonrasında kârından istifade etmek, nihayetinde ise değerlenen hisse payını (senetleri) satarak kazançlı bir şekilde ortaklıktan çıkmaktır[33].

b. Azalan Müşâreke

Müşâreke-i mütenakısa olarak da bilinen bu uygulama, Müşâreke finansmanının özel bir türüdür. Azalan Müşâreke, bir anlamda taksitli satışa benzemektedir. Ortaklıkta yer alan finans kuruluşunun payı, finansman sağlayan kuruluştan süreç içinde müşteri işletmeye devredilmektedir. Giderek azalan finansör ortağın payı, sürecin sonunda tamamen işletmeci ortağa devredilmiş olur. İslami finans kuruluşları için 'Faizsiz Finans Standartları' hazırlayan AAOIFI, Azalan Müşâreke ortaklığını Anonim, Limited, Komandit, Sermayesi Paylara Bölünmüş Komandit Şirket ve İş Ortaklığı ile birlikte 'Çağdaş Ortaklıklar' içinde saymıştır.

Azalan Müşâreke, uygulamada, müşteri ile finansal kuruluş arasında bir projenin gerçekleştirilmesi ya da bir varlığın edinimi amacıyla kurulan ortaklık türüdür. Bu yöntem, Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) Bölgesi'ndeki faizsiz finans kuruluşları tarafından Murâbaha yöntemine alternatif olarak özellikle konut finansmanında kullanılmaktadır. Proje finansmanında bu ürünün kullanılması durumunda, proje başladıktan sonraki süreçte müşteri belirli dönemler itibarıyla finansal kuruluşa ait ortaklık paylarını peyderpey devralmaktadır. Finansal kuruluşun ortaklıktaki payı azaldıkça, kârdan aldığı pay da aynı oranda azalmaktadır. Belirlenen süre sonunda ortaklık tümüyle müşterinin mülkiyetine geçmektedir[34].

Azalan Müşâreke yönteminin varlık edinimi amacıyla kullanılması şeklindeki uygulamada, müşteri satın almak istediği ürünün finansmanını, finansal kuruluşla ortak olarak sağlamak istemektedir. Ürün satın alındıktan sonraki süreçte, önceden belirlenmiş olan süreler dâhilinde müşteri ödemelerini gerçekleştirdikçe, finansal kuruluşun varlık üzerindeki mülkiyet payı azalmaktadır. Burada karşılaşılabilecek temel sorun, ortaklığın başlangı-

33 Abdullah DURMUŞ; "İslam Hukuku Açısından Günümüz Kredi ve Finansman Yöntemleri", 'İslam Hukuku Açısından Tarihten Günümüze Kredi ve Finans Yöntemleri' Tartışmalı İlmi İhtisas Toplantısı, İstanbul, 08-09 Mayıs 2010, s. 69

34 "Azalan Müşâreke", Al Baraka Türk, Bereket Dergisi, Haziran-Temmuz 2017, s. 48-51

cında ve daha sonrasında ödemeler gerçekleştikçe mülkiyetin müşteriye nasıl devredileceğidir. Örneğin, konut finansmanında konutun başlangıçta katılım bankası adına tescil edilmesi ödemeler tamamlandığında ilave tapu masrafları doğuracak, çifte vergilendirme hususu da gündeme gelecektir. Ortak tapu kaydının oluşturulması da meselenin çözümü için yeterli değildir. Zira olumsuz gelişmelerin yaşanması halinde konutun elden çıkarılması engellenebilecektir.

Yöntemin İşleyişi

Bir projeyi (meselâ bir gayrimenkul alımı) desteklemek için banka ve müşterinin ortaklıktaki payları belirlenir ve taraflar iştirakleri oranında kârdan pay alır. Bundan sonra, eğer müşteri bu mülke sahip olmak istiyorsa yıllık olarak banka hisselerini talep eder ve böylece bankanın ortaklıktaki hissesi gittikçe azalır. Ortaklıktaki hissesi gittikçe azalan bankanın gelirdeki payı da buna orantılı olarak gittikçe azalır. Böylece müşteri giderek gayrimenkulün veya ortaklık konusu şirketin sahibi olur. Yöntemin bu ikinci basamağı, bir malı müşteriye taksitlerle, diğer ifadeyle Murâbaha yöntemiyle satmaya benzemektedir.

Müşâreke İşlem Akışı

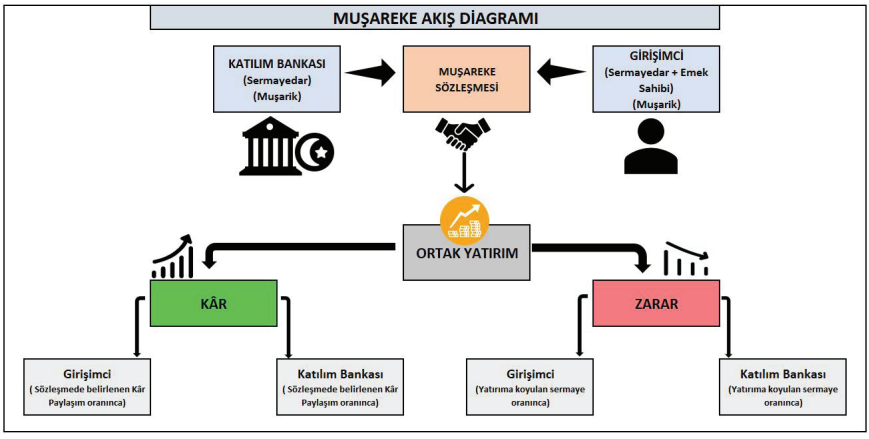

Özetlemek gerekirse, Müşâreke ortaklığında şu hususların kesinliğe kavuşması gerekir;

1. İslami banka ile müşterisi bir Müşâreke ortaklığı veya projesi üzerinde anlaşırlar. Bu anlaşmada, tarafların ortaklık sermayesine katkı payları 80:20 oranında olması mümkündür.

2. Ortaklar, başlangıçta kârın paylaşımı konusunu da belirlemelidirler. Burada da oran, girişimci ortağın sermayesi dışında emeğinin koyması nedeniyle 60:40 gibi olabilir. Zarar ortaya çıkarsa, tarafların sermaye katkısı esas alınarak 80:20 şeklinde olur.

3. Emeğini koyan ve işi bizzat yürüten ortağa, belli bir ücretin ödenmesi ve bu ücretin kâr-zarar ortaklığında masraf olarak mütalaa edilmesi gerekir.

4. Ortaklığın amacı gerçekleştiğinde veya belirlenen süre dolduğunda ortaklık sona erer. Taraflar, koydukları sermayeyi geri alırlar.

5. Azalan Müşâreke ortaklığında ise, banka veya finansör ortağın sahibi olduğu ortaklık hissesi, belli bir süre içinde girişimci ortak tarafından satın alınır. Böylece, belli bir dönemin sonunda girişimci, ortaklığın tam sahibi haline gelir, banka veya finansör ortaklıktan ayrılmış olur.

SONUÇ YERİNE

İİslam, rızkın teminini öncelikle kişinin kendisine yüklemiştir. Öyle ki, kişinin kendi emeği ile rızkını helal yoldan temin etmesi (İslam'ın diğer emirlerini aksatmaması halinde) ibadet hükmünde sayılmıştır. Bu kapsamda, ticari faaliyet hem övgüye layık bulunmuş hem de önemli bir rızık kapısı olarak tavsiye edilmiştir. Hatta, bir Hadis-i Şerif'e göre, "rızkın onda dokuzu ticarettedir".

İslam'ın doğduğu Arap Yarımadası, Doğu'daki Çin ve Hindistan bölgesi ile Avrupa ve Akdeniz çevresinde ticari açıdan önemli bir geçiş bölgesidir. Coğrafyanın sağladığı bu değerli imkan, ticaretin gelişmesi yanında ortaklıkların gelişmesine de katkı sağlamıştır. Bu ortaklıklar ağırlıklı olarak kar ve zarar temelinde şekillenmiştir. Bu çalışmada bu ortaklıklardan ikisi ele alınarak tanıtılmış ve uygulaması hakkında bilgi verilmiştir.

İslam Dünyası'nın dünya ekonomisi içindeki yerinin gelişmesine katkı yapması beklenen bu ortaklıkların yeni proje ve düşüncelerin hayata geçirilmesine önemli fonksiyonlar görmesi mümkün olup, ülkelerin ve işletmelerin ekonomik gelişmelerine ciddi katkı yapabilir. Bunun sağlanması için, öncelikle hem sistemin yeterince tanınması hem de kurumların uygulanabilir öneriler sunması yanı sıra bilimsel çalışmalar ile desteklenmesi gerekliliği vardır.

Bu çalışma, kar ve zarar ortaklığına dayalı iki finansal yöntemle işletme ve yatırımcıların kaynak ihtiyacının karşılanması yanında özellikle teminat

bulmakta zorlanan proje ve fikir sahibi yeni girişimciler ve küçük ve orta boy işletmelerin (KOBİ) gelişmesi için oldukça uygun modeller sunmuştur. Mudârebe ve Muşâreke olarak tanımlanan bu modeller, koşulların sağlanması halinde Türk işletmelerinin kaynağa ulaşmasında oldukça uygun ve uygulanabilirdir.

KAYNAKLAR

AAOIFI; Faizsiz Finans Standartları, Tercüme: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, TKBB Yayınları, İstanbul

Abdulaziz BAYINDIR; Ticaret ve Faiz, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007

Al Baraka Türk; "Azalan Müşâreke", Bereket Dergisi, Haziran-Temmuz 2017, s. 48-51

Abdullah DURMUŞ; "İslam Hukuku Açısından Günümüz Kredi ve Finansman Yöntemleri", 'İslam Hukuku Açısından Tarihten Günümüze Kredi ve Finans Yöntemleri' Tartışmalı İlmi İhtisas Toplantısı, İstanbul, 08-09 Mayıs 2010

Ali BAKKAL; "Katılım Bankalarında Murâbaha Dışı Gelir Kaynaklarının Arttırılması", Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl: 21, Sayı: 36, Temmuz-Aralık 2016, s. 7-29

Ali Rıza GÜL; "Faizsiz Bankacılığın Dini Temeli Açısından Mudarabe ile Selef Yöntemlerinin Mukayesesi", AÜİFD XI,VI (2005), Sayı: 1, s. 43-83

Cengiz KALLEK; Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, "Mudârebe", s. 359-363 https://islamansiklopedisi.org.tr/Mudârebe, Erişim: 10/02/2019

Faizsiz Finans Standartları, Faizsiz Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetleme Kurumu (AAOIFI)

Faruk HABERGETİREN; İslam Hukuku'nda Sermaye ve Sermaye Hareketleri (Sermayenin Oluşumu, Birleşmesi ve Bütünleşmesi), Doktora Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 2005

Fethi GEDİKLİ; 16. Ve 17. Asır Osmanlı Şer'iyye Sicillerinde Mudârebe Ortaklığı: Galata Örneği, Marmara Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, İstanbul, 1996

Fırat KINALI, Faizsiz Sistemde Bankacılık ve Kredi İşlemleri, Selçuk Üni. SBE, Doktora Tezi, Konya, 2012, s. 81-82

İmran ÇELİK; "Meşru' Bir yatırım Aracı Olarak Mudarebe ve Günümüzde Kullanımı", Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, ISSN - 2564-7946 2017 Vol. 1/3, s. 381-3952

İsmail KURT; Para Vakıfları – Nazariyat ve Tatbikat, Ensar Neşriyat Tic. A.Ş. Aralık 2015, İstanbul

MARIFA; Islamic Banking & Finance: Princibles and Practices, 2014, https://islamicbankers.files.wordpress.com/2014/09/marifas-practical-guide-to-islamic-banking-and-finance.pdf, Erişim: 15/02/2019

Mehmet Salih KUMAŞ; "Faizsiz Bir Finans Yöntemi Olarak Venture Capital Sistemi ve İslam Bankacılığı İle Mukayesesi", Uludağ Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:16, Sayı: 1, 2007, s. 279-298

Muhammad AYUB; İslami Finansı Anlamak, Çeviri Editörleri; Suna Akten ÇÜRÜK, Raif PARLAKKAYA, İktisat Yayınları, İstanbul, 2017

Muhammed N. SIDDIKİ; İslam Ekonomi Düşüncesi, Çev. Yaşar KAPLAN, Bir Yayıncılık, İstanbul, 1984

Murat ÇİZAKÇA; İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi, Çev. Şehnaz LAYIKEL, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999

Murtaza KÖSE; "Ticaret Hukuku Tarihi Açısından Mudarabe ve Commenda Ortaklıklarının Etkileşimi Hakkında Bir Deneme", http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/ilahiyat/article/viewFile/3056/2949, Erişim: 15/06/2013

Osman ŞEKERCİ; "İslâm Şirketler Hukuku Açısından Anonim Şirketler", I. Uluslararası İslam Ticaret Hukuku'nun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi, Editör: Doç. Dr. Mehmet BAYYİĞİT, Kombad Yayınları, s.79-105

Servet BAYINDIR; "Bir Finansman Yöntemi Olarak Kullanılan Sermaye Ortaklığının İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi", http://www.usuldergisi.com/img/USL2005106-SBayindir.pdf, Erişim: 15/06/2013

Tarıq ALRIFAI; İslami Finans ve Yeni Finansal Sistem, Çev. Barış SATILMIŞ, Buzdağı Yayınevi, Ankara, 2017

http://katilimfinansdergisi.com.tr/azalan-musareke/, Erişim: 15/03/2019

DOĞU AKDENİZ'DE YAŞANAN ENERJİ SAVAŞLARI

Mustafa ÖZALP[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

DOĞU AKDENİZ'DE YAŞANAN ENERJİ SAVAŞLARI

Mustafa ÖZALP[1]

GİRİŞ

Bir ülkenin gerek ulusal, gerekse uluslararası egemenliğinin sürdürülebilir olmasında birçok etken rol oynamaktadır. Bu etkenler içeresinde enerji kavramı en büyük role sahiptir. Günümüz üstünlük mücadelesinde, enerji kaynakları ve enerji boru hatlarının güzergâhını kontrol eden ülkelerin dünyanın yönetiminde etkinliği artmaktadır. Devletlerarasındaki bu mücadelenin en belirgin örneği 21. yüzyılın ilk çeyreğinde, Doğu Akdeniz'de enerji odaklı olarak yaşanmaktadır. Bu sebepten dolayı 'Arap Kışı' (Arap Baharı 2010) ile başlayan ve 'Suriye Çıkmazı' ile devam eden, Orta Doğu'yu istikrarsızlaştırma stratejisi tesadüf değildir. Bu çerçevede son 10 yıl içerisinde Doğu Akdeniz'in uluslararası büyük aktörler ve bunların enerji şirketlerinin ilgi odağı haline geldiği gözlenmektedir.

Bu ilgi çerçevesinde Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) tek taraflı olarak, Doğu Akdeniz'de kendi Münhasır Ekonomik Bölgesini (MEB) ilan etmiştir. GKRY'nin 12 bölgeye ayırarak ilan ettiği kendi MEB'si, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki çıkarları ile çakışmaktadır. Ayrıca Doğu Akdeniz'deki enerji rezervlerinin çıkarılması ve tüketici ülkelere taşınması konusunda başta İsrail olmak üzere GKRY, Yunanistan ve Mısır arasında birçok antlaşma imzalanmış olup, yoğun işbirliği devam etmektedir. Bu kapsamda İsrail sözde kendi MEB'sinde bulunan, Tamar ve Leviathan gaz sahalarında yaklaşık 1 trilyon m^3 doğal gaz rezervi keşfetmiştir. Aynı zamanda GKRY sözde kendi MEB'sinde yaklaşık 100 milyar m^3 doğalgazın keşfedildiğini duyurmuştur. Benzer bir gelişme de Mısır'ın Zohr sahasında, İtalyan Eni şirketinin 850 milyar m^3 doğalgaz keşfettiğine dairdir.

Her ne kadar Türkiye Doğu Akdeniz'de kendi MEB'sini resmi olarak ilan etmemiş olsa da burada yaşanan gelişmelere sıcak bakmadığını sıklıkla dile getirmektedir. Bu sebepten dolayı Türkiye, son 10 yıl içerisinde buradaki asker sayısını arttırmakla kalmamış, bölgeye askeri operasyon yapabilecek donanımı hazırlayarak Doğu Akdeniz'deki siyasi, ekonomik ve askeri nüfuzunu arttırma çabası içerisine girmiştir. Ayrıca Türkiye, bölgeye sismik araştırma faaliyetleri yapmak üzere Barbaros Hayrettin Paşa isimli gemisini ve yine derin sondaj çalışmaları için Fatih ve Yavuz isimli gemilerini yollamıştır.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

Bölgede şimdiye kadar birçok yerde gaz rezervi tespit edilmiş olup, bu rezervlerin tüketici ülkelere taşınması konusunda herhangi bir antlaşma imzalanmamıştır. Ayrıca bu tespit edilen gaz rezervlerinin birçoğunda da Türkiye hak iddia etmektedir.

Doğu Akdeniz içerisinde keşfedilen doğalgaz çıkarıldıktan sonra, başta Avrupa ülkeleri olmak üzere Batı'ya ulaştırılabilmesi için üç farklı seçenek bulunmaktadır.

- Birinci seçenek buradan çıkarılan gazı bir boru hattı ile Türkiye üzerinden Batı ülkelerine ulaştırmak.
- İkinci seçenek Mısır'daki LNG (sıvılaştırılmış gaz) tesislerinde; gazı tekrar sıvılaştırıp, sıkıştırarak, büyük tanker gemileriyle, Batı ülkelerinin tüketimine sunmak.
- Üçüncü seçenek ise yine buradan çıkarılan gazı, Türkiye'yi devre dışı bırakabilecek bir boru hattı ile Akdeniz ve Ege Denizi'nin derinliklerinden Batı ülkelerine ihraç etmektir.

Gerek ekonomik gerekse siyasi açıdan değerlendirildiğinde, yukarıdaki üç seçenek içerisinde birinci seçeneğin gerçekleştirilebilir fakat ikinci ve üçüncü seçeneklerin gerçekleştirilmesinin imkânsız olduğu görülmektedir. Örneğin ikinci seçeneğin uygulanması, yani gazın tanker gemileriyle taşınması, taşıma maliyetlerini yüksek oranda arttırmaktadır. Üçüncü seçenek ele alındığında da gazın taşıma maliyeti yüksek oranda artmaktadır. Çünkü Akdeniz ve Ege Denizi'nin derinlik ve uzunluk mesafesi fazla olduğu için gaz taşıma maliyetleri olumsuz yönde etkilenmektedir. Bu durumda ise ikinci ve üçüncü seçeneklerdeki boru hatlarının güzergâhları ekonomik olarak kazançlı değildir.

Doğu Akdeniz'deki gazın Avrupa ülkelerine ulaştırılması noktasında en ekonomik olan güzergâh birinci seçenekte bulunan Türkiye güzergâhıdır. Yani bu bölgeden çıkarılan enerji ancak ve ancak Türkiye üzerinden Avrupa'ya sunulduğunda, Avrupalı tüketiciler ucuza bu enerjiyi ithal edebilirler. Aksi takdirde taşıma maliyetlerinin yüksek olmasından dolayı, Türkiye'yi devre dışı bırakacak herhangi bir enerji boru hattı, enerjinin Avrupa ülkelerine pahalıya satılmasına sebep olabilecektir.

Öyle ki dünyada yenilenebilir enerji kaynaklarından üretilen enerji miktarının artması, ABD'de yaşanan Kaya Gazı Devri'mi ve yine ABD ile birlikte Katar gibi birçok ülkede, LNG diye adlandırılan gaz üretiminin artması dünyadaki gaz fiyatlarının düşüşünü beraberinde getirmiştir. Yani dünyada enerji fiyatları giderek ucuzlarken Avrupa'daki hiçbir ülke, maliyeti yüksek olan bir enerjiyi tercih etmeyecektir. Bu sebepten dolayı da Doğu Akdeniz'in enerji kaynakları mutlaka ve mutlaka Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınacaktır.

Bu çerçevede 90'lı yılların ortalarından itibaren, enerji transit ülkesi ve/veya enerjide merkez ülke (enerji ticaret merkezi) olmayı hedefleyen Türkiye'nin, jeostratejik ve jeopolitik öneminin oldukça önemli olduğu görülmektedir. Gerek Fırat Kalkanı, gerekse Zeytin Dalı ve Pençe Harekâtı operasyonları ile Suriye üzerinden, Doğu Akdeniz'deki konumunu güçlendirmeye çalışan Türkiye, kendi coğrafyasında enerji üzerinden üstünlük mücadelesini sürdürmeye çalışmaktadır. Türkiye'nin bu mücadelede milli çıkarlarını koruyabilmesi için siyasi ve ekonomik olarak doğru zamanda, doğru mekânda ve doğru adımlar atması gerekir. Yani Türkiye Doğu Akdeniz'e kıyısı olan Başta İsrail, Mısır ve Suriye ile olan ilişkilerini duygusallıktan öte, Türkiye'nin milli çıkar ve menfaatleri çerçevesinden değerlendirmelidir. Eğer Türkiye bu ülkelerin siyasi liderlerini darbeci olarak suçlama ekseninden hareket ederek, bu yönde politika geliştirip, bu ülkeler ile kendi menfaatleri çerçevesinde ilişki kurmaz ise bu ülkeler (Mısır, Suriye) Türkiye ekseninden daha da uzaklaşmak zorunda kalabilirler. Türkiye ivedilikle bu ülkeleri kendi safına çekmenin arayışı içinde olmalıdır.

1. Doğu Akdeniz'in Jeostratejik ve Jeopolitik Önemi

Akdeniz, Atlas Okyanusu ile Süveyş Kanalı ve Kızıl Deniz arasında bağlantı konumundadır. Akdeniz'in bu coğrafi konumu ithalat ve ihracat döngüsü çerçevesinden değerlendirildiğinde, çok büyük öneme haiz olduğu ortaya çıkmaktadır. Zaman zaman dünya enerji rezervlerinin yoğunluklarına göre birçok veri açıklanmaktadır. Her ne kadar bu veriler arasında farklılıklar olsa da dünyanın ispatlanmış petrol rezervlerinin yaklaşık % 47'si ve doğalgaz rezervlerinin de yaklaşık % 43'ü Doğu Akdeniz'de bulunmaktadır. Doğu ve Batı arasında oldukça büyük bir geçiş bölgesi ve/veya transit köprü konumunda olan Doğu Akdeniz üzerinden, dünya deniz ticaretinin yaklaşık % 30'u yürütülmektedir. Sadece 2016 yılında Süveyş Kanalı'ndan çıkıp, Doğu Akdeniz üzerinden Batı'ya 3.9 milyon varil petrol taşınmıştır. Ayrıca günlük ortalama 4 bin ticaret gemisi Akdeniz üzerinden ithalat ve ihracat işlevi yürütmektedir (http://pmo.org.tr/wp-content/uploads/2018/06/Do%C4%9Fu-Akdeniz-ve-K%C4%B1br%C4%B1s-Ekseninde-Enerji-ve-Jeopolitik.pdf S. 2).

Doğu Akdeniz petrol ve gaz rezervleri açısından değerlendirildiğinde, sadece İsrail ve Kıbrıs arasındaki Leviathan bölgesinde yaklaşık 3,45 trilyon m³ doğalgaz ve 1.68 milyar varil petrol olduğu varsayılmaktadır. İsrail, Leviathan bölgesinde petrol arama ve çıkarma faaliyetlerine devam etmektedir. İsrail, Filistin ve Mısır kıyılarına yakın Nil Deltası, Heredot ve Leviathan havzalarında toplam 13,2 trilyon m³ doğalgaz ve 9 milyon m³ sıvılaştırılmış gaz (LNG) ile birlikte 3,5 milyar varil civarında petrolün olduğu tahmin edilmektedir (Jale, 2017: 83).

Durum böyle olunca Akdeniz'in geneli başta olmak üzere, özellikle Doğu Akdeniz üzerinden devletlerin birbirlerine karşı üstünlük mücadelesi giderek artmaktadır. Devletler kendi ihtiyaçlarını karşılamak, kendi güvenliklerini teminat altına almak ve burası üzerinden enerjiyi bir araç olarak kullanarak diğer devletler üzerinde nüfuzlarını arttırmak ve başka devletleri kontrol altına almak istemektedirler. 1990'lı yılların ortalarından itibaren bu bölgede enerji arama faaliyetleri başlamış olup, özellikle Arap Baharı ile birlikte bölgedeki enerji arama faaliyetleri hız kazanmıştır.

Doğu Akdeniz'de söz sahibi olabilmek için birçok devlet son yıllarda bölgedeki askeri varlığını önemli oranda arttırmıştır. Örneğin ABD gerektiğinde savaşabilecek konumda olan ve üzerinde bir savaş gemisi bulunan meşhur 6. Filosunu bölgeye yollamıştır. Buna paralel olarak Rusya Suriye'de ele geçirmiş olduğu üstünlükle birlikte, Suriye'nin Tartus (1971 yılından beri) ve Lazkiye Limanlarındaki askeri mühimmat sayısını arttırmıştır. Ruslar, Balkan ülkelerindeki Slavlar'la birlikte, Rumları ve Yunanları kendi akraba toplulukları olarak görmektedirler (Dinmuhammed, 2019). Rusya'nın GKRY'de çok büyük yatırımlarının yanı sıra önemli sayılabilecek miktarda Rus nüfusu yaşamaktadır. Rusya'nın GKRY bankalarında yaklaşık 70 milyar dolara yakın bir yatırımı (bu miktar Rusya'nın milli gelirinin yaklaşık %4'ü kadardır) bulunmaktadır. Rusya bu parayı GKRY'de meydana gelebilecek olası bir ekonomik krizde GKRY'nin batmaması için tutmaktadır. Ayrıca GKRY olası bir durumda Limasol limanı ile Baf hava üssünün, Rusya tarafından kullanılmasına sıcak bakmaktadır. Bu durum Doğu Akdeniz'deki kaynakların paylaşımı konusunda, Rusya ve GKRY'nin birlikte hareket etmelerini sağlaması hususunda lokomotif görevi görebilir (Nejat, 2019).

Ayrıca Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de gerekli sondaj çalışmalarının yürütülmesi için gemiler yollamasının üzerine 8 Temmuz 2019 tarihinde Rusya Didişişleri Bakanlığı'ndan aşağıdaki açıklama gelmiştir:

*"Türkiye'ye ait ikinci bir geminin sondaj keşif çalışmaları yapmak üzere GKRY münhasır ekonomik bölgesine girdiği haberlerini endişeyle takip ediyoruz. GKRY'nin egemenliğinin ihlal edilmesinin Kıbrıs Sorunu'na kalıcı, uygulanabilir ve adil bir çözüm için uygun koşulların yaratılmasına yardımcı olamayacağına inanıyoruz" (*Dinmuhammed, 2019*)*

Bu açıklama ve Rusya'nın GKRY'deki nüfus alanını arttırma girişimi, Türkiye ve Rusya'nın Kıbrıs Adası üzerinden çıkarlarının çatıştığını göstermektedir. Rusya aynı tarihte yapmış olduğu açıklamanın devamında Kıbrıs Sorunu'nun BM bünyesinde çözülmesi gerektiğine dair görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

"Birleşmiş Milletler'in (BM) bilinen kararlarına istinaden Kıbrıs Sorunu'nun çözümüne yönelik toplumlar arası müzakere sürecinin en kısa zamanda yeniden başlatılmasına ihtiyaç duyulduğu ortadadır. BM Güvenlik Konseyi'nin daimî üyesi olarak bu tür çabaları desteklemeye hazırız" (Dinmuhammed, 2019).

Dünyada en büyük enerji ihracatçısı olan Rusya, Avrupa ülkelerinin enerji tedarikinin yaklaşık yarısını karşılamaktadır. Bu durumda kendi pazarını kaybetmek istemeyen Rusya, Doğu Akdeniz'den Batı'ya taşınacak enerjide de söz sahibi olmak istemektedir. Bu ve benzer sebeplerden dolayı dünyada birçok devlet Suriye üzerinden Doğu Akdeniz'de büyük güç mücadelesi vermektedir. ABD'ye ait olan bir enstitünün (Stratejik Araştırmalar Enstitüsü) tahmini verilerine göre, Doğu Akdeniz'in Suriye kıyılarında, yaklaşık 3,5 trilyon m^3 doğalgaz ile 1,7 milyar varil petrol rezervi vardır. British Petroleum (BP)'un 2016 yılı Haziran ayı raporuna göre, Suriye'nin kara sınırları içerisinde gaz rezervi miktarı 300 milyar m^3 olarak belirlenmiştir (Işılay, Mutlu, 2018: 605). Bu bölgedeki enerji rezervlerinin çıkartılarak, Batı'ya ihraç edilmesi yolunda birçok uluslararası enerji şirketi aktif olarak faaliyete başlamıştır. Bunlardan en önemlileri; Exxon Mobil, Noble (ABD), Eni (İtalya), Total (Fransa), Kogas (Güney Kore) ve Shell'dir (Hollanda) (Işılay, Mutlu, 2018: 601).

Diğer taraftan ABD, İsrail, Yunanistan gibi ülkelerin Akdeniz'deki işbirliğinin armasına ve bu konuda, bu ülkelerin "Doğu Akdeniz'de Güvenlik ve Enerji Ortaklığı" kapsamlı bir yasa tasarısı hazırlamalarına yönelik Rusya tarafından sert bir açıklama gelmiştir:

"Bağımsız ve egemen bir ülkeyi Moskova veya Washington arasında suni seçim yapmaya zorlayan her türlü girişimi, tüm olası norm ve tüzüklerin en kaba ihlali olarak görüyoruz. Bu nedenle söz konusu belgenin kabul edilmesi halinde, bunun sonuçlarını dış politikamızda ciddi şekilde değerlendireceğiz. GKRY ile ABD arasındaki işbirliğini geliştirme kapsamında hazırlanan bu yasa tasarısı, doğrudan Rusya-GKRY işbirliğini bozma amacını taşıyan hükümler içermektedir. Rusya, diğer ülkeler arasındaki ilişkilere müdahale edilmemesi ilkesine her zaman sıkı biçimde bağlıdır. Hiç kimsenin GKRY ile uzun yıllardır yürüttüğümüz verimli diyaloğa müdahale hakkına sahip olmadığını düşünüyoruz."

Mevzu bahis olunan bu tasarıya yönelik, Rusya'nın yukarıdaki açıklamasından da anlaşılacağı üzere Rusya, GKRY'nin ABD ile yakınlaşmasına hiçte sıcak bakmamaktadır. Diğer bir ifade ile Kıbrıs Sorunu'nun varlığı Rusya'nın Akdeniz'deki çıkarlarına yöneliktir. Çünkü Kıbrıs Sorunu'nun çözülmüş olması, bu bölgenin enerji rezervlerinin Türkiye üzerinden Batı'ya taşınmasını kolaylaştıracaktır. Diğer taraftan ise GKRY'nin tıpkı

AB'ye olduğu gibi NATO'ya katılımını kolaylaştıracaktır. Bu senaryo karşısında Türkiye'nin kilit rolü tekrar devreye girmektedir. Türkiye, NATO üyesidir. NATO'nun ilgili maddesine göre birliğe dâhil olmak isteyen bir üye, birlik içerisindeki tüm üyelerin olur onayını almak zorundadır.

Arap Baharı ile birlikte özellikle 2011 yılının ilk aylarından itibaren Mısır ve Suriye gibi ülkeler başta olmak üzere, bölge ülkelerinin istikrarsızlaştırılmasının tesadüf olmadığı anlaşılmaktadır. Bu istikrarsızlığın sonucunda, Doğu Akdeniz'de büyük şirketlerin enerji arama faaliyetleri hız kazanmıştır. Türkiye bu bölgede kıyı uzunluğu en fazla olan ülkedir. Doğal olarak deniz alanında kıyı uzunluğu en fazla olan ülkenin kıta sahanlığı ve MEB'si de en fazladır. Türkiye bu konuda uluslararası hukuktan doğan haklarının takipçisi olmalıdır. GKRY, İsrail ve Yunanistan gibi ülkelerin kendi ilan ettikleri sözde MEB alanlarında, petrol ve gaz arama faaliyetlerinin ivedilikle önüne geçmek için tedbirleri arttırmalıdır.

İsrail, Yunanistan ve GKRY gibi devletler unutmamalıdırlar ki, Doğu Akdeniz'den çıkarılan gazın Batı'ya transfer edilmesi hususunda, LNG (sıvılaştırılmış doğalgaz) veya boru hatları olmak üzere iki alternatif vardır. Bu iki alternatiften biri değerlendirildiğinde; yani gazın çıkarıldığı yerden Mısır karasularına taşınıp, orada sıvılaştırarak LNG-tankerleri ile Batı'ya taşınması, taşıma maliyetini 7 kat arttırmaktadır. Fakat gazın çıkarıldığı yerden başlayıp, Türkiye üzerinden geçecek bir boru hattı ile Batı'ya taşınması, maliyet açısından oldukça avantajlıdır. Çünkü Türkiye üzerinden geçecek bir boru hattının maliyeti yaklaşık olarak 2,5 milyar ABD dolarıdır. Böyle bir boru hattının geri dönüşüm süresi ise yaklaşık 4 yıldır. Türkiye dışında bir alternatif denenerek, LNG yoluyla buradaki gazın taşıma maliyeti yaklaşık 10 milyar ABD doları olup geri dönüşümü ise 15 yıldır (Akif, Safa, 2016: S. 89). Bu coğrafi gerçek karşısında, gerek bölge devletlerinin gerekse bölge dışı aktörlerin Türkiye ile işbirliği yapmaları zorunludur.

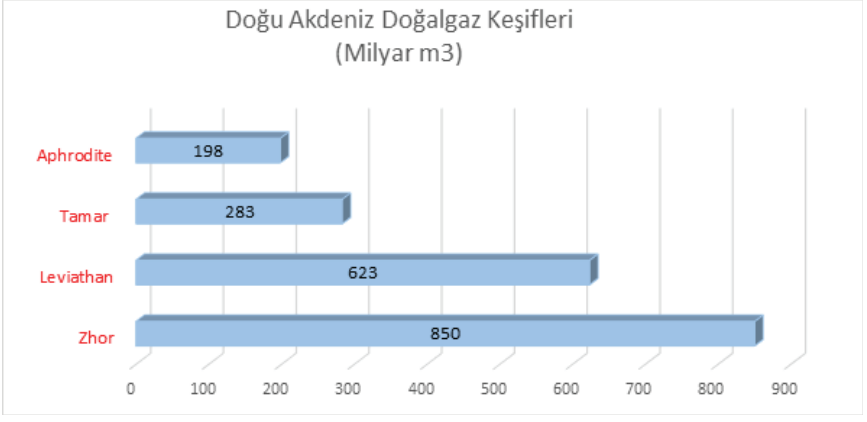

Kaynak: *Middle East Economic Survey* **(MEES)**

2. Münhasır Ekonomik Bölge Tanımlaması

Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) kavramı dünyada ilk defa 1982 yılında Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesinde (BMDHS) yer almıştır. BMDHS'nin 55'den 75'e kadar olan maddeleri MEB'yi kapsamaktadır. BMDHS'nin 56. maddesine göre: *"Münhasır ekonomik bölge sahibi bir kıyı devlet, deniz yatağı üzerindeki sularda, deniz yataklarında ve bunların toprak altında canlı ve cansız doğal kaynaklarını araştırılması, işletilmesi, muhafazası ve yönetimi konularıyla; aynı şekilde sudan, akıntılardan ve rüzgârlardan enerji üretimi gibi bölgenin ekonomik amaçlarla araştırılmasına ve işletilmesine yönelik diğer faaliyetlere ilişkin egemen haklara sahiptir",* ifadesi yer almaktadır (Soyalp, Emre, 2014: S. 884).

Aynı antlaşmanın devamında "*Münhasır ekonomik bölgede sahildar devlet, söz konusu sözleşme uyarınca haklarını kullanırken ve yükümlülüklerini yerine getirirken, diğer devletlerin haklarını ve yükümlülüklerini gerektiği şekilde göz önünde bulunduracak ve bahsi geçen Sözleşme hükümleriyle bağda*şacak biçimde hareket edecektir (Jale, 2017: 83) ifadesi yer almaktadır. BMDHS'de belirtilen MEB'e ilişkin en ön önemli konu ise mesafe uzaklığı, yani 200 deniz mili (yaklaşık 370 km) olan bir alanın kastedilmesi durumudur. Buna göre BMDHS'nin 57. maddesinde, Münhasır Ekonomik Bölge karasularının ölçülmeye başlandığı esas hatlardan itibaren, 200 deniz milinin ötesine geçemeyeceğini vurgulanmaktadır *(Jale, 2017: 83).*

Yani yukarıda görüldüğü gibi MEB'de esas olan 200 deniz mili uzaklığıdır. Doğu Akdeniz'e kıyısı olan devletler Türkiye, Mısır, Libya, Lübnan, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY), Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC), Filistin ve İsrail'dir. Bu ülkeler arasında Doğu Akdeniz'e kıyı uzunluğu en fazla olan ülke Türkiye'dir. Bu sebeple kıyı uzunluğu en fazla olan ülkenin kıta sahanlığı ve MEB'si de en uzundur. Bu çerçeveden değerlendirildiğinde, Doğu Akdeniz'de enlem ve boylam bakımından her hangi bir ülke, kendi kıta sahanlığını ve/veya MEB'ini belirlemeye kalkıştığında, belirlenen bu ölçüt başka bir ülkenin MEB'i ile çakışabilmektedir. Bu çakışmalara yönelik BMDHS'in ilgili 77. maddesinde "*Sahildar bir devlet kendi kıta sahanlığında araştırmalar yapabilir ve doğal kaynakları işletebilir. Ancak, başka sahildar devlet söz konusu sahildar devletin iznini almadan bu faaliyetleri yürütemez* (Jale, 2017: 83) hükmü yer almaktadır.

Doğu Akdeniz'deki gerilimin çıkış noktası buradan kaynaklanmaktadır. Türkiye haricinde birçok devlet burada kendi MEB'ini ilan etmiştir. Özellikle GKRY 2003 yılından itibaren, Türkiye ve KKTC'nin buradaki haklarını yok sayarak başta Yunanistan, İsrail ve Mısır ile çeşitli MEB antlaşmaları imzalamıştır. Diğer taraftan Türkiye BMDHS'nin yukarıdaki ilgili maddelerine istinaden 2019 yılının Mart ayında BM'ye bir mektup

göndererek, Akdeniz'de Türkiye'nin kıta sahanlığının 32 derece, 16 dakika, 18 saniye Doğu meridyeni ile 28 derece Batı meridyeni arasında kalan bölge olduğunu dünyaya duyurmuştur (Sağsen, 2019).

GKRY başta Avrupa Birliği (AB) olmak üzere Batılı güçlerin desteğini alarak, Kıbrıs Cumhuriyeti adına 2003 yılının Mart ayı içerisinde Doğu Akdeniz'de kendi MEB'ini ilan etmiştir. GKRY bu bölgedeki enerji rezervleri arama faaliyetlerini kolaylaştırmak ve genişletebilmek için 2003 yılında Mısır, 2007 yılında Lübnan ve 2010 yılında da İsrail ile MEB sınırlandırma antlaşmaları imzalamıştır. Harita 1'de görüldüğü gibi Yunanistan ve GKRY'nin tek taraflı ilan etmiş olduğu MEB, Türkiye'yi İskenderun körfezine hapsetmiş konumdadır (Jale, 2017: 87).

Harita 1: *GKRY'ye ve Yunanistan'a Göre Doğu Akdeniz'e Kıyıdaş Ülkelerin MEB Dağılımı*

Kaynak: *Doğu Akdeniz ve Kıbrıs Ekseninde Enerji ve Jeopolitik, s. 2, http://pmo.org.tr/wp-content/uploads/2018/06/Do%C4%9Fu-Akdeniz-ve-K%C4%B1br%C4%B1s-Ekseninde-Enerji-ve-Jeopolitik.pdf erişm tarihi 26.04.2019*

GKRY'nin tek taraflı ilan ettiği MEB, Harita 2'de sarı renk ve 1'den 12'ye kadar rakamlar ile ifade edilmiştir. GKRY bu bölgeleri sadece MEB olarak ilan etmekle kalmamış, 2007 yılından başlayarak uluslararası birçok petrol şirketine bu alanlarda enerji arama ve çıkarma ruhsatı vermiştir. GKRY kendi ilan ettiği sözde kendi MEB'i içerisinde bulunan 12. parselde Amerikan Noble Şirketi'ne sismik arama çalışması yapabilmesi için ruhsat vermiştir. Özellikle bu bölgenin güneyinde Afrodit olarak adlandırılan yerde yoğun gaz rezervleri bulunmuştur. Öyle ki, GKRY'nin Amerikan şirketine vermiş olduğu bu bölgenin bir kısmı, KKTC'nin Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'na (TPAO) enerji arama ve çıkarma faaliyetlerinin yürütülmesi için ruhsat vermiş olduğu alandır. Yani Harita 2'de de görüldüğü gibi Türkiye ve KKTC'nin TPAO'ya vermiş olduğu ruhsatlı alanlar ile GKRY'nin tek taraflı ilan etmiş olduğu MEB alanları çakışmaktadır (Işılay, Mutlu, 2018: S. 602).

2011 yılında Türkiye ve KKTC arasında Akdeniz'de kıta sahanlığı sınırlandırmasına ilişkin bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşmaya istinaden KKTC, TPAO'ya, Harita 2'de görüldüğü gibi Kıbrıs Adası'nın etrafında doğalgaz ve petrol arama ruhsatları vermiştir. Türkiye'nin bölgede 2014 yılının Ekim ayından itibaren Barbaros Hayrettin Paşa isimli sismik araştırma yapan bir gemisi ile Fatih ve Yavuz (2019 Haziran ayında sondaj çalışmalarına başlamıştır) isimlerinde iki derin sondaj gemisi çalışma yürütmektedir (Jale, 2017: 87-88).

Harita 2: *Türkiye'nin ve KKTC'nin TPAO'ya Verdiği Ruhsat Alanları ile GKRY'nin İhaleye Çıkardığı Alanlar*

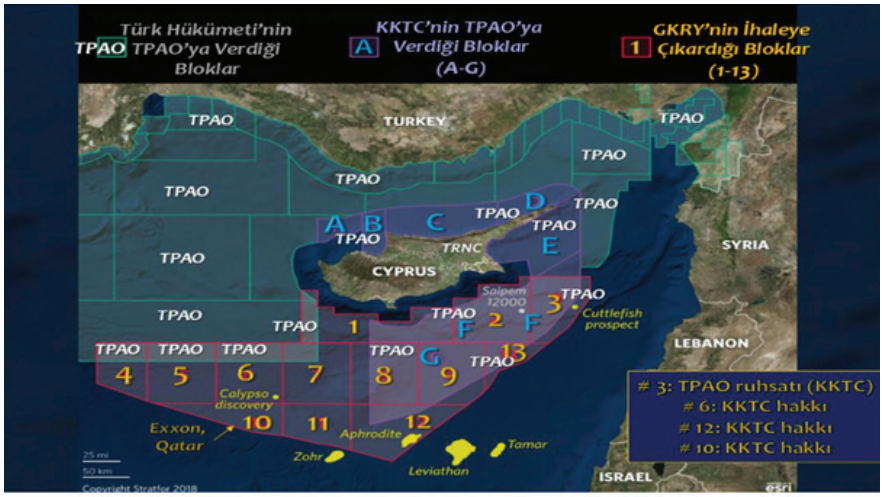

Kaynak: *Doğu Akdeniz ve Kıbrıs Ekseninde Enerji ve Jeopolitik, s. 2, http://pmo.org.tr/wp-content/uploads/2018/06/Do%C4%9Fu-Akdeniz-ve-K%C4%B1br%C4%B1s-Ekseninde-Enerji-ve-Jeopolitik.pdf erişm tarihi 26.04.2019*

Harita 1'de görüleceği üzere bölgede MEB ilan eden ülkelerden birisi de İsrail'dir. İsrail 2011 yılında kendi MEB'ini gösteren harita koordinatlarını Birleşmiş Milletlere yollayarak sözde kendi MEB'ini dünyaya ilan etmiştir. Buna göre İsrail'in MEB'i içerisinde kalan Tamar Gaz Sahası'nda yaklaşık 283 milyar m^3 ve Leviathan Sahası'nda da yine yaklaşık olarak 509 milyar m^3 gazın olduğu tespit edilmiştir (Işılay, Mutlu, 2018: S. 603). Benzer bir antlaşma da Mısır ile GKRY arasında 2018 yılının Eylül ayında imzalanmıştır. Buna göre taraflar 12. parselde yani Afrodit bölgesi yakınlarında bulunan gazın Mısır'a taşınması ve Mısır'ın iç tüketiminde kullanılması konusunda anlaşmışlardır (Işılay, Mutlu, 2018: S. 604). Ayrıca başta İsrail olmak üzere, Batılı devletler tarafından bu bölgedeki gazın tamamının Mısır'a taşınarak, Mısır'daki LNG tesislerinde sıvılaştırılarak büyük gemilerle Batı'ya ihraç edilmesi planlanmaktadır. Fakat bu proje oldukça maliyetlidir.

MEB'in tarihi 1940'lı yıllara kadar uzanmaktadır. O yıllarda denizlerde özellikle balıkçılığın gelişmesi üzerine ortaya çıkmıştır. Uluslararası hukukta MEB'in kesin olarak netlik kazanması 1982 yılında Deniz Hukuku Sözleşmesi'nde (DHS) yer almıştır. Bu sözleşmeye göre ülkeler sadece balıkçılık kaynaklarının işletilmesine yönelik değil, denizlerdeki canlı ya da cansız tüm kaynaklar üzerinde 200 millik alanda MEB ilan etme yetkisine sahip olmuşlardır. Diğer taraftan DHS gereğince, 200 millik alanda bir kıyı devleti, su yüzeyinde, sudan ya da rüzgârdan enerji elde edebilme hakkına sahip olmakla birlikte, buralarda çeşitli yapılar inşa edebilir. Türkiye her ne kadar BMDHS'ye taraf olmasa da 1986 yılında Karadeniz'de 200 millik bir alanda kendi MEB'ini ilan etmiştir. Türkiye daha sonra 1990 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucunda, Karadeniz'de ortaya çıkan yeni devletlerle, 90'lı yılların ortalarında 200 millik alanda yeniden MEB antlaşması imzalamıştır. Yani Karadeniz'de bu problem zamanında çözülmüştür. Bu yüzden Türkiye Akdeniz'de bir an önce kendi MEB alanlarını ilan etmelidir. Aksi takdirde bölgede her geçen gün derinleşen sorunlar ortaya çıkmakta, Türkiye ve KKTC hak kaybıyla karşı karşıya kalmaktadır.

Harita 3: *Doğu Akdeniz Enerji Rezervlerinin Taşınması için Öngörülen iki Güzergâh*

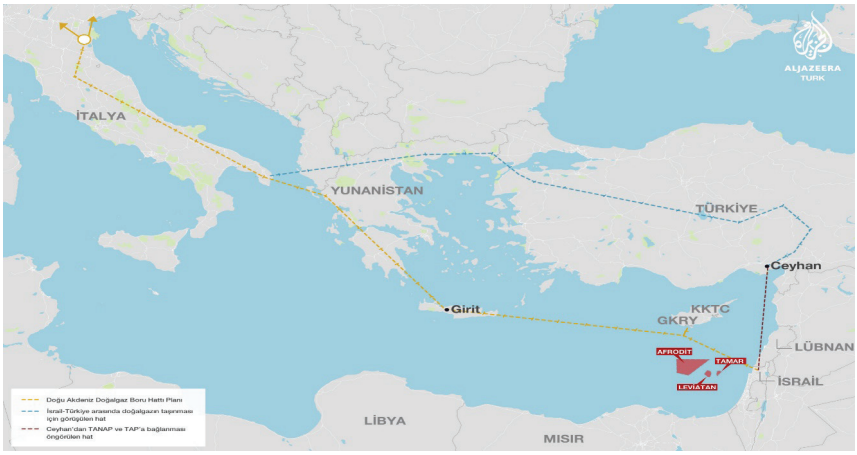

Kaynak: *Disam, https://www.diplomatikstrateji.com/dogu-akdeniz-enerji-ussu/*

ABD'nin Jeoloji Araştırmaları (USGS) raporuna göre 122 trilyon kübik fit doğalgazın bulunduğu (Emete, 2019: S. 229) Doğu Akdeniz'de son yıllarda birçok ülke askeri tatbikat düzenlenmiştir. Bunlar 2019 yılının Nisan ayında ABD, İtalya, Yunanistan, İsrail ve GKRY'nin katılımı gerçekleşen tatbikat. Daha sonra 13-19 Nisan 2019'da GKRY, Yunanistan ve Mısır birlikteliğinde yapılan tatbikat. Mısır ve Fransa'nın birlikte icra ettiği tatbikattır (Tarakçı, 2019). Türkiye gerek bölgeden gelen tehditlere yönelik gerekse, bölgedeki

haklarını savunabilmek için 2019 yılının Şubat ayında, Akdeniz ve Ege Denizi'nde eş zamanlı olarak 103 gemi ile Mavi Vatan tatbikatını yapmıştır. Bununla yetinmeyen Türkiye aynı yılın Mart ayında, Deniz Kurdu adı altında Karadeniz, Akdeniz ve Ege Denizin' de 131 gemi, 57 uçak ve 33 helikopterle oldukça geniş kapsamlı bir tatbikat yapmıştır (TRT Haber, 2019).

3. Doğu Akdeniz'e Komşu Olan Devletlerin Doğu Akdeniz Politikaları

Doğu Akdeniz'deki deniz yetki alanlarının paylaşımı konusunda, Doğu Akdeniz'e kıyıdaş devletlerin tek tek tutumları değerlendirildiğinde politik ve ekonomik yönden oldukça karmaşık bir durum ortaya çıkmaktadır. Buna göre kıyıdaş devletler aşağıda tek tek ele alınmıştır

3.1. Yunanistan

Yunanistan, Mısır ve GKRY ile yapmış olduğu anlaşmaya göre, özellikle Meis adası başta olmak üzere Girit, Kaşot, Kerpe ve Rodos adalarında münhasır ekonomik bölge ilan etmiştir. Türkiye her ne kadar Yunanistan'ın bu kararını tanımadığına dair Yunanistan'a nota vermiş olsa da Yunanistan bu adalar üzerinde kendi kıta sahanlığına dair hakkının olduğunu savunmaktadır (Akif, Safa, 2016: S. 89).

3.2. Güney Kıbrıs Rum Yönetimi

2004 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti adıyla (sözde adına) Akdeniz'de 200 millik MEB ilan eden GKRY kendi karasularının 12 mil (22 km) olduğunu duyurmuştur (Soyalp, Emre, 2014: S. 891). GKRY bu kapsamda 2003 yılında Mısır, 2007 yılında Lübnan ve 2010 yılında da İsrail ile çeşitli antlaşmalar imzalamıştır (Beren, 2016: S. 6). GKRY benzer antlaşmaları Libya ve Suriye ile imzalamak istemiş fakat bu ülkelerdeki siyasal istikrarsızlıklardan dolayı başarılı olamamıştır (Akif, Safa, 2016: S. 90).

3.3. Mısır

1958 yılında karasularını 12 mil olarak ilan eden Mısır, Türkiye'nin karşı çıkmasına rağmen 2003 yılında GKRY ile MEB antlaşması imzalamıştır. Mısır'ın GKRY ile yapmış olduğu bu antlaşma kendi çıkarlarına aykırıdır. Sebebi ise: *"Mısır GKRY yerine Türkiye ile sınırlandırma antlaşması yapmış olsaydı, mevcut MEB ve kıta sahanlığından 12.000 km daha fazla bir alanda yetki sahibi olacaktı. Kıbrıs adasının 9.521,85 km² olduğu ve 12.000 km²'lik alanın Mısır topraklarının %1'ine tekabül ettiği dikkate alındığında sonucun Mısır aleyhine olduğu açıktır".* (Akif, Safa, 2016: S. 89). Bu durumun kendi aleyhine olduğunu fark eden Mısır, 2013 yılında

çıkarmış olduğu bir kanun ile GKRY ile yapmış olduğu antlaşmadan çekildiğini ilan etmiştir. GKRY ise bu tür antlaşmalardan tek taraflı çekilmenin mümkün olmayacağını belirterek, antlaşmanın devam ettiğini bildirmiştir (Akif, Safa, 2016: S. 89).

Mısır 522 mil ile Doğu Akdeniz'de en büyük ikinci kıyı uzunluğuna sahiptir. Mısır'ın 2003 yılında Kuzey Doğu Akdeniz bölgesindeki Nil Deltası'nda 42 milyar m³ doğalgaz rezervi bulunmuştur. Mısır aynı zamanda 2011 ve 2012 yıllarında kendi kıyıları ve Nil Deltası açıklarında toplamda 30 ayrı bölgeye doğalgaz ve petrol arama ruhsatı vermiştir (Soyalp, Emre, 2014: S. 888).

3.4. Suriye

2003 yılında kendi MEB'ini 200 deniz mili, karasularını 12 ve bitişik bölgesini 24 ilan eden Suriye, 2011 yılında bazı bölgelere petrol ve doğalgaz arama izni vermiştir. Suriye'nin bu şekilde arama izni verdiği kuzey bölgeleri Türkiye'nin hak iddia ettiği alanlarla çakışmaktadır (Akif, Safa, 2016: S. 89). Suriye'nin Doğu Akdeniz'e olan kıyı uzunluğu 95 mildir (Soyalp, Emre, 2014: S. 889).

3.5. İsrail

1990 yılında karasularını 12 mil olarak ilan eden İsrail 2010 yılında bu konuda GKRY ile antlaşma imzaladıktan sonra 2011 yılında da konuyu detaylı bir şekilde BM'ye taşımıştır. İsrail kendisinin ruhsat verdiği Leviathan ve Tamar gaz sahalarından çıkarılan gazın pazarlanması hususunda birçok ülke ile müzakereler yapmaktadır (Akif, Safa, 2016: S. 92). Tüm bu gelişmeler 2009 yılında yaşanan Mavi Marmara hadisesinin tesadüf olmadığının da göstergesidir (Akif, Safa, 2016: S. 92).

3.6. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

KKTC için en zor olan kendisinin uluslararası alanda Türkiye dışında resmen tanınmıyor olmasıdır. Bu sebeple GKRY Kıbrıs Adası üzerinde kendisini tek temsilci olarak görmekte bu durumu da Batı'lı devletler desteklemektedir. 2011 yılında GKRY'nin Kıbrıs Adası etrafında sondaj çalışmalarına başlamasının ardından KKTC, kendi MEB alanında TPAO'ya enerji arama izni vermiştir (Akif, Safa, 2016: S. 92). KKTC, Doğu Akdeniz'de 12 mil (22 km) karasularına ve 200 metre derinliğe veya işletilebilir derinliğe sahip olduğunu iddia etmektedir. Bu nedenle KKTC, GKRY'nin tek taraflı ilan ettiği MEB alanlarında kendisini %50 hak sahibi olarak görmektedir (Soyalp, Emre, 124: S.889).

3.7. Lübnan

Doğu Akdeniz'de kıyı uzunluğu 107 mil olan Lübnan, bölgedeki kendi karasularını 12 deniz mili olarak açıklamıştır. Kendi bölgedeki enerji zenginliklerini 1970'li yıllarda aramaya başlayan Lübnan, ülkedeki iç karışıklıklar, siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklardan dolayı petrol ve gaz çıkarma konusunda günümüze kadar başarı elde edememiştir (Soyalp, Emre, 124: S. 889). Lübnan hükümeti 2007 yılında GKRY ile bir MEB antlaşması imzalamıştır. Türkiye'nin itirazları sonucunda bu anlaşma uzun bir süre Lübnan meclisinden onaylanarak geçememiştir (Soyalp, Emre, 124: S. 889). Fakat son yıllarda bu antlaşma imzalanarak yürürlüğe girmiştir.

3.8. Türkiye

Karasularının genişliği Akdeniz'de 12 mil, Ege'de 6 mil olan Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de sadece KKTC ile MEB sınırlandırma antlaşması vardır. Türkiye, Doğu Akdeniz'de Kıbrıslı Türklerin haklarının takipçisi konumundadır. Fakat unutulmamalıdır ki, Türkiye Doğu Akdeniz'deki yetki alanlarının sınırlandırılması ve bu yetki alanlarının dünyaya ilanı konusunda oldukça pasif kalmıştır. Coğrafi olarak Doğu Akdeniz'de kıyı uzunluğu en fazla olan ülke Türkiye'dir. Bu sebeple kıyı uzunluğu en fazla olan ülkenin ekonomik hakları daha da fazladır. Her ne pahasına olursa olsun Türkiye, Doğu Akdeniz'deki hak ve yetkilerinden vazgeçmemelidir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Akdeniz dünya ithalat ve ihracat döngüsünün önemli bir bölümünün yapıldığı, Hint Okyanusu'ndan Atlas Okyanusu'na çıkışı sağlayan, Süveyş Kanalı ve Cebelitarık Boğazı'nı birbirine bağlayan çok büyük bir ticaret kavşağıdır. Dünya ispatlanmış doğalgaz rezervlerinin yaklaşık olarak % 41'ini ve petrol rezervlerinin % 57'sini kendi havzasında bulunduran Akdeniz, aynı zamanda Doğu ile Batı arasında enerji alanında da transit geçiş alanı konumundadır (Soyalp, Emre, 124: S. 885).

Türkiye, günümüze kadar Doğu Akdeniz'de henüz kendi MEB sahalarını resmen ilan etmemiştir. Türkiye'nin bölgede ivedilikle yapması gereken şey öncelikle kendi MEB alanlarını ilan edip, bunu BM'ye bildirmektir. Türkiye, 1986 yılında Sovyetler Birliği ile anlaşarak Karadeniz'de kendi MEB'ini ilan etmiştir. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Türkiye, Rusya Federasyonu, Ukrayna, Gürcistan ve Bulgaristan'la anlaşarak 200 deniz mili esas alınıp Karadeniz'de kendi MEB alanını yeniden güncellemiştir. Yani Türkiye Karadeniz'de bu problemi geçmişte çözmüştür. Aynı problemin Akdeniz'de de çözülmesi gerekir.

Türkiye'nin Doğu Akdeniz'in jeoekonomik, jeopolitik ve jeostratejik potansiyelinden maksimum oranda faydalanabilmesi için yapması gerekenler kısaca üç maddede özetlenebilir.

Birincisi, Türkiye öncelikle Akdeniz'de kendi MEB alanlarını ivedilikle ilan etmelidir. Türkiye kendi MEB'ini ilan etmediği sürece, GKRY üzerinden birçok devlet ve uluslararası enerji şirketi, Türkiye'nin hak iddia ettiği alanlarda enerji arama ve tarafa faaliyetleri yürütmektedirler. Bu durum ise her geçen gün çözümü daha zor olan ve derinleşen uluslararası sorunlara yol açmakla birlikte, Türkiye'nin hak kaybını arttırmaktadır.

İkincisi, Türkiye, bölgede bulunan kaynakların paylaşımı konusunda İngiltere, Almanya ve Rusya gibi ülkeler başta olmak üzere, Türk Cumhuriyetlerini de yanına alarak yeni şirketler (Konsorsiyum) kurup yeni müttefiklerle oyuna farklı bir perspektiften müdahil olabilir. Türkiye 90'lı yılların ortalarından itibaren enerjide transit ülke ve/veya enerjide merkez ülke olabilmek için mücadele veriyor. Unutulmamalıdır ki, Türkiye bu kapsamda zaman zaman Rusya'nın itirazlarına rağmen birçok Batılı devletin (ABD, İngiltere başta olmak üzere AB gibi) desteğini alarak Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı'nı, Bakü-Tiflis-Erzurum Gaz Boru Hattı'nı ve son olarak da (TANAP)'ı gerçekleştirmiştir. Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı olarak adlandırılan TANAP yoluyla, Azerbaycan'ın Şahdeniz II gaz sahasından, gaz çıkartılıp, Tiflis üzerinden Batı'ya ulaştırılması hedeflenmektedir. Yıllık 31 milyar m^3 gaz taşıma kapasitesine sahip olan bu boru hattındaki Türkiye'nin hisse oranı %30'dur. Azerbaycan'ın SOCAR şirketi %58 paya sahipken İngiltere'nin BP şirketi %12 paya sahiptir (Özalp, 2018: S. 153). Bu boru hatlarının gerçekleştirilmesi hususunda birçok devletin desteği alınarak, bu devletlerin enerji şirketleri ile gerek enerjinin çıkarılması gerekse boru hatlarıyla taşınması hususunda farklı oranlarda (Yüzdeli katılımla) çeşitli şirketler kurulmuştur. Bu şirketlerde büyük hisse sahibi olan TPAO, uluslararası birçok enerji şirketi ile işbirliği yaparak, enerjinin Orta Asya-Hazar Bölgesi'nden alınarak Türkiye üzerinden Avrupa'ya barışçıl yollarla taşınmasını sağlamıştır.

Üçüncüsü, İsrail, Yunanistan ve GKRY birlikteliği ile Doğu Akdeniz'de oluşan oyuna katılıp, daha fazla kazanım elde etmek kapsamında İsrail ile diplomatik barış sağlanabilir. Ayrıca bu diplomasi yürütülürken İsrail, Yunanistan ve GKRY üçlüsünün oluşturmuş olduğu ittifak dağılabilir, dağılmaması durumunda ise zayıflayabilir. Bu çerçevede Suriye ve Mısır ile devlet başkanları düzeyinde Türkiye'nin çıkarları ekseninde diplomatik ilişkiler kurulması gerekir. Aksi takdirde ilişki kurmadığınız bir aktör, rakibiniz olan başka bir aktörün ağzına yem olabilir. Bu çok yönlü diplomasi trafiği yürütülmesi çok zor olan ve verim alma oranı da muhtemelen düşük olandır. Fakat Türkiye, Doğu Akdeniz'de askeri olarak bir sıcak çatışma-

ya girmek için kendisini henüz hazır hissetmiyorsa, bölgede çıkabilecek muhtemel çatışmaya yönelik kendisini hazırlamak maksatlı (gerektiğinde her türlü savaşabilecek yerli ve milli savaş gemisi vb.) zaman kazanmak ve oyalama taktiği açısından bu yolu kullanabilir.

Yukarıdaki üç strateji yürütülürken Türkiye, Akdeniz politikasını sadece Kıbrıs Adası'ndan ve/veya Kıbrıslı Türklerden ibaret olarak görmemelidir. Bu şekilde bir hedef sınırlamasına veya alan daraltılmasına gidilmemelidir. Türkiye Akdeniz'de en büyük kıyı uzunluğuna sahip olan bir ülkedir. Bu nedenle bölgede her türlü kazanımları daha fazla olması gereken bir ülkedir. Türkiye jeopolitik olarak Akdeniz, Karadeniz ve Ege Denizi'nde ne kadar güçlü ise küresel ölçekte de o oranda güçlüdür. Yani Türkiye'nin gerek bölgesel, gerekse küresel bir güç olması, bölgesindeki denizler üzerindeki hâkimiyetinden geçmektedir.

KAYNAKÇA

Ametbek Dinmuhammed, 2019, Rusya'nın Doğu Akdeniz'deki Tutumu, https://ankasam.org/rusyanin-dogu-akdenizdeki-tutumu/ erişim tarihi 19.07.2019

Acar Işılay, Yılmaz Mutlu, 2018, Doğu Akdeniz Kıta Sahanlığı Sorunsalı Üzerinden Doğalgaz Paylaşımı, TÜCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu, 3-6 Ekim 2018 /3-6 October 2018, Ankara 597

Çiftçi Caner, 2018, Doğu Akdeniz Enerji Üssü, DİSAM, Dıilomatik Strateji, https://www.diplomatikstrateji.com/dogu-akdeniz-enerji-ussu/

Doğu Akdeniz ve Kıbrıs Ekseninde Enerji ve Jeopolitik, s. 2, http://pmo.org.tr/wp-content/uploads/2018/06/Do%C4%9Fu-Akdeniz-ve-K%C4%B1br%C4%B1s-Ekseninde-Enerji-ve-Jeopolitik.pdf erişm tarihi 26.04.2019

Ece Nur Jale, 2017, Doğu Akdeniz'de Münhasır Ekonomik Bölge: Sınırlandırma Anlaşmaları, Paydaşlar ve Stratejiler, JEMS, Journal of ETA Maritime Science, January, 5(1): 81-94

Gözügüzelli Emete, 2019, Doğu Akdeniz'de Hidrokarbon Faaliyetleri ve Projeleri, ORSAM, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi, Nisan, Analiz, No: 229

Kütükçü Mehmet Akif, Kaya İslam Safa, 2016, Uluslararası Deniz Hukuku Kapsamında Doğu Akdeniz'deki Petrol ve Doğalgaz Kaynakları ile Türkiye'nin Hukuki Durumu, Batman Üniversitesi Batman University, Prof. Dr. Abdüsselam ULUÇAM Armağanı Yaşam Bilimleri Dergisi; Cilt 6 Sayı 2/1

Tamçelik Soyalp, Kurt Emre, 2014, Türkiye'nin Münhasır Ekonomik Bölge Algısı ve Yakın Tehdit Alanı: Kıbrıs, Uluslararası Güvenlik Kongresi Bildiriler Kitabı (Cilt 3), Editör: Hasret Çomak, Kocaeli Üniversitesi, Yayınları 1. Baskı, Nisan 2014, Kocaeli

Tarakçı Nejat, 2019, Güç Dengeleri Işığında Türkiye'nin Doğu Akdeniz Stratejisi Nasıl Olmalıdır? TESAM, Türkiye Ekonomik Siyasal ve Stratejik Araştırmalar Merkezi http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/51392/guc_dengeleri_isiginda_turkiyenin_dogu_akdeniz_stratejisi_nasil_olmalidir

TRT Haber, 2019, Cumhuriyet tarihinin en büyük tatbikatında ikinci günhttps://www.trthaber.com/haber/turkiye/cumhuriyet-tarihinin-en-buyuk-tatbikatinda-ikinci-gun-415350.html

Özalp Mustafa, 2018, Kitap Küresel Enerji Denkleminde Merkez Ülke: Türkiye, seçkin yayıncılık

Sağsen İlhan, 2019, Yeni bir kriz ve mücadele alanı: Doğu Akdeniz, Anadolu Ajansı, https://www.aa.com.tr/tr/analiz/yeni-bir-kriz-ve-mucadele-alani-dogu-akdeniz/1484415 erişim tarihi 1.07.2019

Vonmont Anita, 2018, Middle East Economic Survey (MEES), Öl und Gas im Mittelmeer - Begehrt und beunruhigend: fossile Energie aus dem Mittelmeer, https://www.srf.ch/kultur/wissen/oel-und-gas-im-mittelmeer-begehrt-und-beunruhigend-fossile-energie-aus-dem-mittelmeer

Yıldırım Şafak Beren, 2016, Yunanistan'ın Doğu Akdeniz Politikası ve Münhasır Ekonomik Bölge Paylaşımı, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM), Analiz/ Avrupa, No: 1303, 17 Mart

BÜYÜK BUHRAN - TÜRK ŞEKER A.Ş. KURULUŞU ARASINDA İKİ ÖNEMLİ TARİHİ GİRİŞİM: ESKİŞEHİR VE TURHAL ŞEKER FABRİKALARI[1]

Muzaffer AYDEMİR[2]

1 Bu çalışma, 18-19 Haziran 2019 tarihlerinde yapılan 2. International Congress On New Horizons In Education And Social Sciences (ICES-2019) Kongresi'nde "Eskişehir ve Turhal Şeker Fabrikalarının Kuruluşu ve Yaşanan Örgütsel Dönüşümler" başlığı ile özet olarak sunulmuştur.

2 Dr. Öğretim Üyesi Altınbaş Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi.

BÜYÜK BUHRAN - TÜRK ŞEKER A.Ş. KURULUŞU ARASINDA İKİ ÖNEMLİ TARİHİ GİRİŞİM: ESKİŞEHİR VE TURHAL ŞEKER FABRİKALARI[1]

Muzaffer AYDEMİR[2]

GİRİŞ

Şeker, keşfinde sonra insan yaşamının bir parçası olmuş, ilerleyen süreçte önemli bir tüketim aracına dönüşmüştür. Şeker, insanların beslenme alışkanlıkları içerisinde tatlıya ayrı bir yer ayırmaları nedeniyle (Kıymaz, 2002: 1) tüketim aracı, ekonomik metadır. Bitkisel bir karbonhidrat olan şeker insan yaşamının vazgeçilmez enerji kaynağıdır. Şeker alternatifi olarak kullanılan birçok doğal ve yapay ürün bulunmakla birlikte bunların hiçbiri henüz şeker pancarı ya da şeker kamışından üretilen şekerin yerini tümüyle alamamıştır (Kıymaz, 2002: 5).

Şekerin önemli bir tüketim aracı olması onu ekonomik yaşamda ayrıcalıklı bir yere taşımıştır. Şeker, hem üreten hem tüketiciye sunan için kıymetli bir ekonomik araçtır. Şeker üretimi birçok az gelişmiş veya gelişmekte olan ülke açısından önemli bir ekonomik değer oluşturmaktadır (Kıymaz, 2002: 7). Şekerin hammaddesi olan şeker kamışı ve şeker pancarı tarımsal açıdan değer taşırken hammaddenin şekere dönüştüğü fabrikalar ve şekerin tüketiciye ulaşmasının her aşaması ayrı ayrı ekonomik ve yönetsel anlamlar içermektedir. Şeker, sektörde faaliyet gösteren işletmelerin yanında ülke yöneticileri ve küresel işletmelerin ilgi alanında ilk sıralarda yer almaktadır. Şeker, farklı zaman dilimlerinde yalnızca özel sektörün değil devletlerin de ekonomi politika araçlarından birisidir. Ülkenin temel gıda sektörlerinden birinde faaliyet göstermesi, tarımsal üretimi değerlendiriyor olması şekeri devletin ilgi alanında kalmasını sağlamıştır (Güvemli & Karayaman. 2017: 38). Kısacası, şeker yalnızca tüketenlerin için değil, çiftçiler, işletme sahipleri için de toplumsal ekonomik değerdir.

Şeker sanayinin geçirdiği yönetsel dönüşümlerin anlaşılabilmesi için başvurulacak bilimsel yaklaşım işletme tarihi olmaktadır. İşletme tarihi çalışmaları çok uzun bir geçmişe dayanmasa da artan bir ilgiye sahip yeni bir bilimsel disiplindir. İşletme tarihi, ülke ekonomilerini, işletmelerin geçirdiği evrimlerin yönetsel anlamlarını kavramamızı sağlayacak yöntemler geliştirmektedir. İşletme tarihi çalışmalarında kullanılan bilimsel yön-

1 Bu çalışma, 18-19 Haziran 2019 tarihlerinde yapılan 2. International Congress On New Horizons In Education And Social Sciences (ICES-2019) Kongresi'nde "Eskişehir ve Turhal Şeker Fabrikalarının Kuruluşu ve Yaşanan Örgütsel Dönüşümler" başlığı ile özet olarak sunulmuştur.

2 Dr. Öğretim Üyesi Altınbaş Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi.

temlerden birisi de örgütsel dönüşüm metodolojisidir. Örgütsel dönüşüm metodolojisi ile farklı koşulların işletmelerin ortaya çıkışı ve geçirdikleri dönüşümler üzerindeki belirleyicilikleri ortaya konulmaktadır. Türk şeker sanayinin ortaya çıkışı ve geçirdiği dönemlerin, dönüşümlerin anlaşılmasında kullanılacak metot örgütsel dönüşüm metodolojisidir.

Türk şeker sanayinin ortaya çıkışı cumhuriyetin kuruluşu sonrasına rast gelmektedir. Bir üretim şubesi olarak şeker sanayii Türkiye'de Cumhuriyetin eseridir (Türk, 1957: 23). Türkiye'de şeker sanayi milli kalkınma çabalarının bir sonucudur. Türkiye'de şeker sanayinin kuruluş amacı yurt içi şeker talebinin yurt içi kaynaklarla sağlanması (Eştürk, 2018: 69), sektörde rakip durumda olan ürünleri birbirleri ile denge içerisinde, istikrarlı bir program dahilinde üretmek ve yeterli düzeyde üretimin sürdürülebilirliğidir (Erdinç, 2017: 10). Cumhuriyeti kuran kadronun ekonomik hedeflerine ulaşmada şeker öncelikli bir yere sahiptir. Şeker sanayisi yarattığı katma değerle kalkınmanın öncüsü olma varlığını sürdürmeye devam etmektedir (Erdinç, 2017: 9).

Türkiye'de şekerin somut bir şekilde varlık göstermesi cumhuriyetin kuruluşu ile olmuştur. Cumhuriyetin kurucu kadrosu milli kalkınmanın gerçekleşebilmesi için temel ihtiyaçların ülke kaynaklarını kullanarak karşılanması maksadıyla, önemli yaptırım ve destekleri devreye sokmuştur. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra şeker girişimleri ve ticaretine yönelik hukuki düzenlemeler devreye sokulmuştur. Şeker politikaları Türkiye'nin kuruluşundan günümüze kadar birçok yasal düzenlemeye konu olmuş ve bu politikalar başta Şeker Kurulu ve şeker fabrikaları ve olmak üzere birtakım örgütler üzerinden yürütülmüştür (Fedai, 2016: 455). İlk Türk şeker girişimi 1923 yılında Uşak Şeker Fabrikası tarafından yapılmış, 1926 yılı sonunda üretime başlamıştır. Özel girişim olarak kurulan fabrika, yönetsel ve finansal hata ve eksiklikler yüzünden uzun süre zarar etmiş ve iflası sonrası el değiştirmiştir. İkinci önemli girişim ise Alpullu Şeker Fabrikası'dır. Alpullu Şeker Fabrikası Uşak Şeker'in yaşadığı sorunları yaşamamak için özel-banka ortak girişimi olarak kurulmuştur. Uşak Şeker Fabrikası'ndan önce faaliyete geçen Alpullu Şeker faaliyetlerini verimli bir şekilde sürdürmüştür.

İki şeker fabrikası cumhuriyetin önemli ilk girişimlerinden olmasına rağmen ülkenin şeker ihtiyacını yeterince karşılayamamıştır. Hala şeker tüketiminin önemli bir kısmı ithalat yoluyla karşılanmaktadır. Toplumun şeker ihtiyacının milli üretim ile karşılanabilmesi için yeni girişim ve fabrikalara ihtiyaç duyulmaktadır. Büyük buhrandan kısa bir süre sonra şeker sektöründe iki yeni girişim ortaya çıkmıştır. Her iki girişim de banka gücü ile kurulmuştur. Eskişehir Şeker Fabrikası 1932 yılında üç bankanın "İş Bankası, Ziraat Bankası, Sanayi ve Maadin Bankası" girişimi ile "Anadolu

Şeker Fabrikaları Türk Anonim Şirketi" tarafından kurmuştur (Aydemir, 2019c). Turhal Şeker Fabrikası da yine sermayesinin %50'si İş Bankası'na, %50'si de T.C. Ziraat Bankası'na ait olan Turhal Şeker Fabrikası Türk A.Ş. tarafından kurulmuştur. Eskişehir ve Turhal Şeker Fabrikaları kurulduktan kısa bir süre sonra 1935 yılında yeni bir örgütsel dönüşüm yaşamıştır. Türk Şeker A.Ş. kurulmasıyla mevcut dört fabrika yeni şirketin altında faaliyet göstermiştir.

İşletme tarihi çalışmaları yönetim bilimi araştırmalarında ayrıcalıklı bir yere sahiptir. İşletme tarihi araştırmaları, ülkemiz yönetim bilimi çalışmalarında yeni yeni yer almaktadır. Erken cumhuriyet dönemi işletmeleri işletme tarihi çalışmalarında henüz yeterince ele alınmamıştır. Söz konusu dönemde kurulan işletmeler sektörel olarak incelenmeye muhtaçtır. Yapılacak çalışmalarda metodolojik modellerin kullanılması örgütlerin ortaya çıkışları ve yaşadıkları dönüşümleri anlamamıza yardımcı olacaktır. Bu kapsamda, Eskişehir ve Turhal Şeker Fabrikalarının kuruluş ve yaşadıkları örgütsel dönüşümler Türk İşletme Tarihi çalışmalarında ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Eskişehir ve Turhal Şeker Fabrikaları'nın kuruluşları ve geçirdikleri örgütsel dönüşümlerinin tarihsel dönüşüm metodolojisi ile incelenmesi Türk İşletme Tarihi ve şeker sektöründeki bir boşluğu dolduracaktır.

ŞEKER VE ÖNEMİ

Tüm canlı varlıklar gibi insanlarda yaşamlarını sürdürebilmek için enerjiye ihtiyaç duyarlar. Canlıların hücrelerinin temel enerji kaynağı karbonhidratlardır. Doğa canlılara karbonhidratları cömert bir şekilde sunmuştur. Karbonhidratlar doğada bolca bulunan karbon, hidrojen ve oksijenin birleşiminden oluşmaktadır. Doğada karbonhidratların iki temel kaynağı bulunmaktadır; bitkisel ve hayvansal kaynaklar. İnsanlar tarafından en yaygın biçimde kullanılan bitkisel karbonhidratlardan birisi de şekerdir. İnsanlar tarafından, yüksek kalorili ve ucuz bir gıda olduğu kadar beslenme alışkanlıkları açısından belli başlı bir tat oluşturması nedeniyle tercih edilen şeker, bu yönden tüm dünyada özel öneme sahip bir ürün olarak kabul görmektedir (Kıymaz, 2002: 5). Tarihi süreçte insanlar şekerden önce enerji ihtiyaçlarını doğadaki ürünlerle karşılamaya çalışmışlardır. İnsanlar tatlı ihtiyaçlarını uzun müddet meyve, bal ve muhtelif iptidaî şuruplarla karşılamışlardır (Suvla, 1941: 473).

Dünyada şekerin binlerce yıla varan bir üretim tarihi vardır. Dünya tarihinde şeker kamışından şeker yapımı ilk kez milattan önce 4. yüzyılda Hindistan'da başlamıştır (Karademir, 2015: 82). Daha sonra İskender İran'a geldiğinde şeker ile tanışmıştır (Hannah ve Donald Spence, 1996: 3). Devam eden süreçte şeker kullanım alanları genişlemiştir. Şeker üretim tekniği oradan Mısır'a ve 11. yüzyılda Kıbrıs'a ulaşmıştır (Karade-

mir, 2015: 82). Yapılan yeni keşifler sonrası şeker kamışından şeker üretim merkezi Amerika kıtası olmuştur. Colomb şeker kamışını Kanarya adalarından Amerika'ya götürmüş, orta ve yeni çağlarda şeker kamışı ziraatı bu nebatın yetişmesine müsait yüksek sıcaklık ve nem oranı yüksek iklimli mıntıkalara yayılmıştır (Suvla, 1941: 473). Zamanla kullanım ve üretim alanı hızla yayılan şeker dünyanın pek çok bölgesinde etkin bir ticaret aracı olmuştur. 16. yüzyılda şeker artık uluslararası ticarete konu olan bir meta haline gelmiş, Hindistan'dan Kıbrıs'a, Portekiz'den Brezilya'ya eski ve yeni dünyalarda şeker kamışından elde edilen ürünler tüketilir olmuştur (Karademir, 2015: 82).

ŞEKER VE TÜRKLER

Türklerin şeker ile tanışması Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş dönemine kadar gitmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda şekerin varlığına tarihi kaynaklarda rastlamak mümkündür. Osmanlı'da şekere ilk kez Aşıkpaşaoğlu'nun, tarihinde Sultan I. Murad'ın oğlu Bayezid'i Germiyan Beyi'nin kızı ile evlendirdiği düğün esnasında (1382), "şekerlerin ortaya döküldüğünü" anlattığı anekdotta rastlanmıştır (Karademir, 2015: 183). İlerleyen süreçte imparatorluk sınırları genişledikçe şeker ile olan ilişki de artmıştır. Şekerin Ortadoğu coğrafyasına yayılması sadece onun üretim alanını artırmamış diğer toplumların şeker ile olan ilişkisini de güçlendirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortadoğu bölgesindeki ülkeleri yönetimine katması şeker tüketimini de artırmıştır. Özellikle 16. yüzyıldaki fetihler şekerin üretim alanlarını imparatorluk sınırlarına katmıştır. 16. yüzyılda Suriye, Mısır ve Kıbrıs'ı ülke sınırlarına katan Osmanlılar sadece şeker tüketicisi olmaktan çıkmaya ve onu üretmeye başladılar (Karademir, 2015: 184).

Başlangıçtan beri Osmanlılarca bilinen şeker ağırlıklı olarak 16. ve 17. yüzyılda sofralarda yer edinmeye başlamış ve giderek artan oranda idari kesimin ve halkın hoşuna gitmiştir. İlk dönemlerde şeker iaşesinde tümüyle dışa bağımlı olan imparatorluk, daha sonra Mısır, Kıbrıs ve Şam başta olmak üzere önemli üretim merkezlerinin bir kısmını kendi topraklarına katarak dışa bağımlılıktan nispeten kurtulmuştur. (Karademir, 2015: 210)

Dönemin koşullarında, mevcut teknoloji ile üretimi yapılan şekerin fabrikalaşması ise daha sonra gerçekleşmiştir. 19. yüzyıldan itibaren endüstriyel bir ürüne dönüşen, halkın temel tüketim maddelerinden biri haline gelen şeker, Osmanlı Devleti'nin en çok ithal ettiği ürünler arasında yer almıştır (Karayaman, 2012: 53). Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk fabrika kuruluş girişimi 19. yüzyılda yapılmıştır. Türkiye'de şeker sanayiini kurma çalışmaları 1840 yılında Arnavutköylü Dimitri Efendi'ye verilen imtiyazla başlamış ve bunu diğerleri izlemiştir (Yıldırım, 2011: 5). 11 Mart

1840 tarihli bir mazbata ile Nafi'a Nezareti tarafından Dimitri Efendi'ye Rumeli ve Anadolu'da şeker pancarı yetiştirmesi için 10 yıllık bir imtiyaz tanınmıştır (Topak, 2007: 17). Tekel statüsünde olan girişim çeşitli üretim, vergi ve pazarlama imtiyazlarına sahiptir. Yapılan destek ve imtiyazlara rağmen girişim başarılı olamamış, uygulamaya geçmemiştir (Eştürk, 2018: 69). Dimitri Efendi tarafından yapılan girişimden sonra uzun süre şeker üretim tesisi kurulmasına yönelik girişim olmamıştır. 20. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni bir girişim yapılmıştır. Alman Zenith şirketi Akşehir, Karacabey ve Adapazarı'nda 1917 yılında şeker fabrikaları kurma girişiminde bulunmuş, fakat 1. Dünya Savaşının Almanya'nın mağlubiyeti ile sona ermesi bu girişimi sonuçsuz bırakmıştır (Topak, 2007: 17).

Yaşanan uzun ve yıkıcı savaşlar ülkenin insan, finans kaynaklarını tüketirken imparatorluğun mevcut ekonomik koşullarını daha da zorlaştırmıştır. İmparatorluğun olumsuz ekonomik koşulları sonucu bireyler temel yaşamsal ihtiyaçlarını dahi karşılamakta zorluk çekmiştir. Yapılan girişimler örgütsel bir yapıya dönüşememiştir. Devlet tarafından sağlanan teşviklere rağmen, Osmanlı Devleti'nde şeker endüstrisi gelişememiştir (Karayaman, 2012: 53). Yerli şeker sanayi ve üretimi olmayan imparatorluk artan tüketim ihtiyacını ithalat yoluyla karşılamıştır.

Türkler için 20. yüzyılın ilk yılları varlık mücadelesi içerisinde geçmiştir. Balkan, Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşını yapan Türkler sahip oldukları toprakların çoğunu kaybetmiştir. Savaş sonrası toplumun yaşamsal koşulları da öncesinden daha zor olmuştur. Durumun farkında olan yöneticiler çözüme yönelik uygulamalar başlatmıştır. Özellikle şeker sektörüne ilişkin uygulamalar dikkate değerdir. Erken cumhuriyet döneminde Türk Şeker Sanayinin geçirdiği süreçleri bilimsel şekilde anlaşılabilmesi için metodolojik şekilde ele alınması gerekmektedir. Erken Cumhuriyet Döneminde işletmelerin ortaya çıkışlarını, yapılan yeni girişimleri anlayabilmemiz için bize yardımcı olabilecek temel metodoloji "Tarihsel Dönüşüm Metodolojisi"dir. Metodoloji yeni işletmelerin ortaya çıkışını ve mevcut işletmelerin geçirdiği yapısal dönüşümleri bilimsel esaslar ile incelemektedir. İşletmelerin kurulması, dönüşümü dönemin koşulların çerçevesinde şekillenmektedir. Lazonick'in (2003) tarafından ortaya konan Tarihsel Dönüşüm Metodolojisine göre; yenilik/işletmelerin ortaya çıkış sürecinin doğası yeniliği kısıtlayan ya da teşvik eden toplumsal koşulların zaman içinde değişmekte ve üretim faaliyetleri de farklılık göstermektedir. Sektörel, örgütsel ve kurumsal koşullar yeni örgütlerin ortaya çıkışı ve değişimlerini belirlemektedir.

Eskişehir ve Turhal Şeker Fabrikalarının yeni bir işletme olarak ortaya çıkışlarını yönetsel anlamda örgütsel dönüşüm metodolojisi ile iki ayrı dönemde inceleyebiliriz. Birincisi, Erken Cumhuriyet Döneminde ilk şeker

fabrikası girişimleri ile Eskişehir ve Turhal Şeker Fabrikalarının kuruluşu ve yaşanan örgütsel dönüşümler.

CUMHURİYETİN İLK ŞEKER FABRİKASI GİRİŞİMLERİ

Cumhuriyetin kurucu kadrosu Kurtuluş Savaşı sonrası olumsuz koşulların ve mevcut tablonun farkında idi. Milli kalkınma hedeflerinin elde edilebilmesi için henüz cumhuriyet ilan edilmeden ekonomik kalkınma esaslarının tespit edilmesi için 17 Şubat- 4 Mart 1923 tarihinde İzmir İktisat Kongresi toplanmıştır. Kongre sonunda alınan kararlar arasında yer alan 16. maddede, "Memleketimizde pancar yetiştirilerek, şeker fabrikaları tesis ve ziraatta münavebe usulünün tevsii ve bu suretle hayvanatımızın ve hububatımızın ıslah ve çoğaltılması" gerektiği ifade edilmiştir (Karayaman, 2012: 57). Devlet ilerleyen süreçte kongrede alınan kararların uygulamaya dönüşmesi için pek çok düzenleme yapmıştır. Yapılan düzenlemeler öncelikli olarak hukuki uygulamalar olmuştur.

Türk şeker sanayinin kurulması için yapılan ilk hukuki düzenleme Ocak 1925 yılında yapılmıştır. 25 Ocak 1925 tarihinde, Bakanlar Kurulu tarafından "601 Sayılı Şeker Fabrikalarının Tesisinin Teşvikine Dair Kanun" teklifi hazırlanarak TBMM'ne sunulmuş, 05 Nisan 1925 tarihinde yürürlüğe giren "Şeker Fabrikalarına Bahşolunan İmtiyaz ve Muafiyet Kanunu" ile şeker fabrikası kuracak olanlara bazı kolaylıklar sağlanmıştır (Karayaman, 2012: 57). Yapılan hukuki düzenleme ile girişimcilere önemli destekler verilmeye çalışılmıştır. Verilen imtiyazlar, vergi düzenlemeleri, arazi tahsis ve hammadde temini kolaylığı gibi başlıklarda ele alınabilir. Vergi kolaylıkları; pancar üretim alanlarından, sanayideki işçilerden 10 sene süre ile alınmaması, fabrikada üretilecek şekerin rekabete karşı korumak için, sekiz yıl istihlak vergisinden muaf tutulması, işletme malzemesi olarak kullanılan maden kömürü, linyit ve kireç taşı üretimi için işletilecek maden ocaklarının vergiden, hisse senetlerinin damga resminden muaf tutulması (Karayaman, 2012: 57) şeklindedir. Ayrıca fabrika arazisinin ücretsiz tahsisi, üretimde kullanılacak girdilerin ve üretilen şekerin ulaşımında devlet indirimine gidilmesi getirilen diğer kolaylıklar arasındadır.

Devlet tarafından sağlanan hukuki imtiyazlar zaten güçlü bir örgütsel yapıya sahip olmayan şeker sanayisinde istenen sonucu yaratamamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarda şeker ihtiyacı ithalat yoluyla giderilmeye devam etmiştir. Devlet, yapılan yeni uygulama ile şeker ticaretinde tekel haline getirilmiştir. 25 Ocak 1926 tarihinde "724 Numaralı Şeker İnhisar Kanunu" (Mert, 2014: 4) yürürlüğe konmuştur. Bu kanun ile hükümet, şeker ithalatını kontrol altına aldığı gibi içeride üretilen yüksek maliyetli şekeri de satın almayı taahhüt ederek, şeker sanayi üzerindeki koruyucu ve denet-

leyici vasfını artırmıştır (Karayaman, 2012: 62). Kanunun işlerlik kazanabilmesi için örgütsel yapıya dönüşmesi gerekmektedir. Bu maksatla aynı yıl "Şeker İnhisar İdaresi" kurulmuştur. 1927 yılında benzer iki örgütsel yapı birleştirilmiştir. Benzin ve Petrol İnhisar İdaresi Şeker İnhisar İdaresi ile birleştirilerek "Şeker, Petrol ve Benzin İnhisarları İdaresi" adı altında yeni bir örgütsel yapıya dönüşmüştür. 1929 yılında Lozan anlaşmasının hükümleri gereği gümrük uygulamalarındaki bazı uygulamaların sona ermesi neticesinde yeni bir kanuni düzenleme yapılmıştır. Lozan anlaşmasının kısıtlayıcı hükümlerin beş yıllık süresinin 1929 yılında sonlanmasında, 01 Haziran 1929 tarih ve 1499 sayılı Gümrük Tarifesi Kanunu çıkarılarak yerli sanayi ürünlerinin, gümrük oranları yükseltilerek korunmaya başlanmıştır (Güvemli & Karayaman. 2017: 18). Yapılan düzenlemeler bununla sınırlı kalmamıştır. 724 sayılı kanun ile tesis edilen şeker inhisarı 01.6.1929 tarih ve 1499 sayılı Gümrük tarifesi kanunu ile lağvedilmiş, 12.6.1930 tarih ve 1718 sayılı kanun ile de şeker istihlak vergisi tesis olunmuştur (Veldet, 1958: 556). Büyük buhranın olumsuz yansımaları yeni hukuki uygulamaların yapılmasını gerektirmiştir. 12.06.1930 tarih ve 1718 sayılı kanun 29.05.1932 tarih ve 1994 sayılı kanunla tadil edilmiş ve şeker istihsal tarihi ile ilgili olmayarak kiloda 8 kuruş istihlak vergisine tabi tutulmuştur (Veldet Turan, 1958: 556).

Görüldüğü üzere devlet dönemin değişen koşullara bağlı olarak şeker sanayinin teşkili ve tekamülü için hukuki düzenlemeler ve uygulamalarda bulunmuştur. Şekil-1'de Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu sonrası 1932 yılına kadar yapılan hukuki düzenlemeler yer almaktadır.

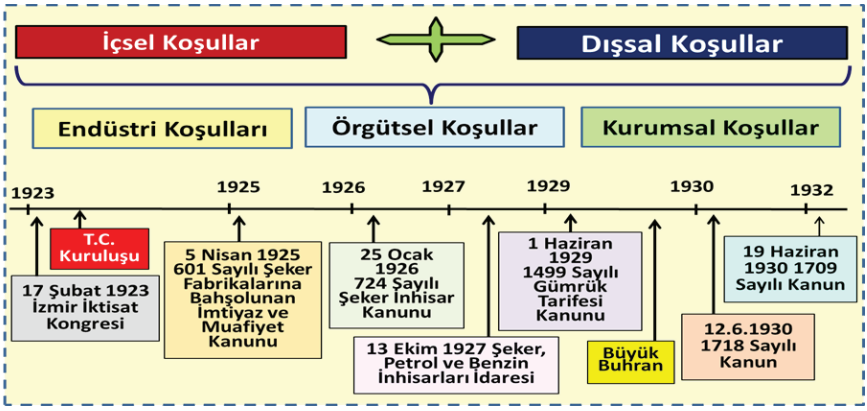

Şekil 1. *Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan 1932 yılına kadar yapılan hukuki düzenlemeler.*

Devlet tarafından yapılan hukuki düzenleme ve uygulamaların örgütsel karşılıklarının neler olduğuna baktığımızda karşımıza iki örgütsel yapı

çıkmaktadır: Uşak ve Alpullu Şeker Fabrikaları. Uşak Şeker Fabrikası cumhuriyet tarihinin önemli girişimcilerinden olan Nuri Şeker tarafından kurulmuştur (Aydemir, 2019b). Uşak eşrafından Ömer Oğlu Nuri Şeker'in şeker üretimine yönelik çalışmaları daha önceye gitmektedir. Nuri Şeker tarafından yapılan ilk çabalar 1906-1907 yıllarında Uşak'ta şeker pancarı yetiştirilmesi (Topak, 2007: 17) olmuştur. Uşak ilinin toprak yapısının uygun olduğunun tespit edilmesi sonrası üretime yönelik girişimler başlamıştır. Fabrikanın kurulması için gerekli olan, hukuki kuruluş, atıl duran bir şirketin, Uşak Terakki-i Ziraat Türk Anonim Şirketi haline getirilmesi ile 19.04.1923 tarihinde tamamlanır (Güvemli & Karayaman. 2017: 8). Nuri Efendi 1923 yılında arkadaşlarıyla birlikte 600 bin lira sermayeli Uşak Terakki Ziraat A.Ş.yi kurmuştur (Eştürk, 2018: 69). Uşak Şeker Fabrikasının temeli 6 Kasım 1925 tarihinde atılmıştır, üretime 17 Aralık 1926 tarihinde başlamıştır (Topak, 2007: 17).

Türk şeker endüstrisinde yapılan ikinci girişim de Alpullu Şeker Fabrikası'dır. Fabrika, bölgenin ileri gelenlerinin çabalarıyla, 14.06.1925 yılında "İstanbul ve Trakya Şeker Fabrikaları Türk Anonim Şirketi" tarafından kurulmuştur (Aydemir, 2019a). Şirketin sermaye yapısı Uşak Şeker Fabrikası'ndan daha güçlüdür. Dönemin güçlü bankaları şirketin önemli ortaklarıdır. Şirket sermayesinin %68'i Türkiye İş Bankasına, %10'u T. C. Ziraat Bankası ve Trakya illeri Özel idarelerine, %22 si Trakya çiftçisi ve özel teşebbüse aittir. Fabrikanın temeli 22 Aralık 1925 tarihinde atılmış, şeker üretimine de 26 Kasım 1926 tarihinde başlamıştır (Topak, 2007: 17).

Fabrikalar kuruluşlar sonrası farklı yönetsel süreçlere geçirmiştir. Uşak Şeker Fabrikası faaliyet geçmesini müteakip ciddi finansal sorunlar ile karşı karşıya kalmıştır. Başlangıçta pancar üretiminin istenen düzey ve kalitede olamaması, üretim girdilerinin zamanında sağlanmaması fabrikanın zarar etmesine neden olmuştur. Fabrika kuruluşu esnasında fizibilite çalışmalarının yeterince yapılmaması yaşanan sorunların diğer nedenlerinden birisidir. Ulaşım, pancar üretimi ve su temini gibi konular yeterince incelenmeden fabrika lokasyonunun belirlenmesi ilk yıllarda üretim kayıplarına neden olmuştur. Tüm bunların üzerinde ilk yıllarda yaşanan başarısızlığın ana nedeni yönetsel yetersizliklerdir. Cumhuriyetin kuruluşu öncesi yaşanan uzun savaşlar ülkenin insan kaynaklarında ciddi kayıplar yaratmıştır. Savaş sonrası karşılaşılan sorunlardan birisi de yönetici personel eksikliğidir. Uşak Şeker Fabrikası idari ve teknik organizasyonlarda rasyonalizasyon prensiplerinden yeterli düzeyde uygulanmaması fabrikanın zarar etmesine neden olmuştur (Aydemir, 2019b). Fabrika kuruluşu sonrası finansal problemler yaşamıştır. Yaşanan mali güçlüklerin de nedeni Türk girişimcisinin tarihsel açıdan, işletmecilik eğitiminin noksanlığı ve deneyiminin yetersizliğidir (Güvemli & Karayaman. 2017: 12). 06.08.1931 ta-

rihinde Finansal sorunlarını bir türlü aşamayan ve zarar eden Uşak Şeker Fabrikası'nın iflasına karar verilmiştir. Fabrika Sanayi ve Maadin Bankasına devredilmiş, 04.07.1933 yılında Devlet Sanayi Ofisine, 11.07.1933 tarihinde de Sümerbank'a devredilmiştir (Yıldırım, 2011: 6).

Alpullu Şeker Fabrikası ilk yılları Uşak Şeker Fabrikası'ndan farklılık göstermektedir. Alpullu Şeker hisse yapısının sağladığı mali gücü ve yönetsel yapısı Uşak Şeker fabrikasının yaşadığı sorunları yaşanmamıştır. Yıllık 20.000 ton şeker pancarı işleme kapasitesi sahip olan fabrika Alman teknolojisiyle "Maschinenfabıik Buckau R. Wolf" tarafından inşa edilmiştir (Damlıbağ, 2017: 134). Alpullu Şeker Fabrikası'nı önemli kılan bir neden de şeker yanında ülkenin ihtiyaç duyduğu kimyasal ve tıbbi malzeme üretimi de yapacak olmasıdır. Bu maksatla fabrikanın günde 7200 litre ispirto üretecek birimi 1928 yılında faaliyete geçmiştir. Ayrıca üretim sonrası elde edilen küspe bölge hayvancılığının gelişimi için önemli bir girdi olmuştur.

Alpullu Şeker Fabrikası Uşak Şeker Fabrikası gibi güçlü bir girişimcilik örneği olmasına rağmen onun yaşadığı olumsuz süreçleri yaşamamıştır. Alpullu Şeker Fabrikası ortaklık yapısı sadece finansal güç ve kolaylıklar sağlamamıştır. Söz konusu dönemde devlet yönetimi dışında yönetim kadrosu en güçlü örgütler olan sınırlı sayıdaki bankalardır. Alpullu Şeker Fabrikası bankalar ile ortaklığını yönetim ekibi boyutunda avantaja dönüştürmüştür.

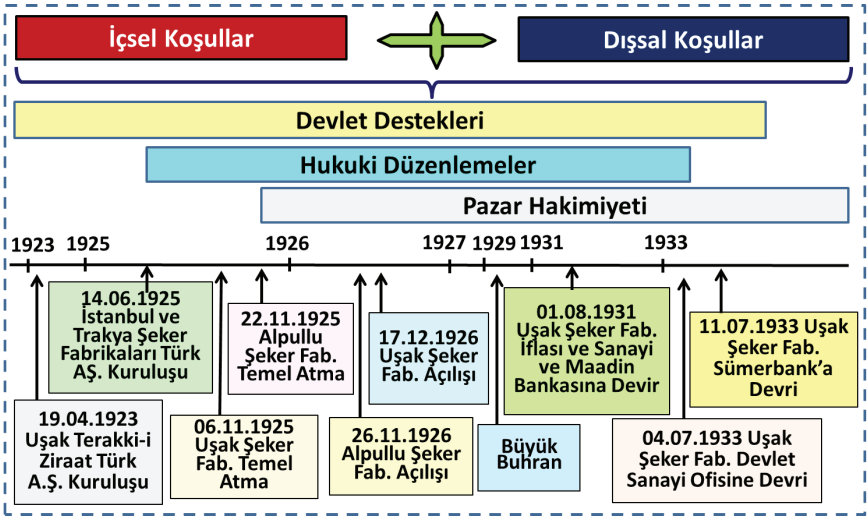

Şekil 2. *Uşak ve Alpullu Şeker Fabrikalarının geçirdikleri tarihsel dönüşümler.*

Alpullu Şeker Fabrikası kuruluş çalışmaları Uşak Şeker Fabrikasından sonra başlasa da ondan daha önce faaliyete geçmiştir. Alpullu Şeker Fabrikasının temeli 22 Aralık 1925 tarihinde atılmış ve 26 Kasım 1926 (Topak, 2007: 17) tarihinde açılışı yapılarak Türkiye'nin ilk şeker üretimine başlamıştır. Uşak ve Alpullu Şeker Fabrikalarının geçirdikleri tarihsel dönüşümler Şekil 2'de görüldüğü gibi gerçekleşmiştir.

ESKİŞEHİR VE TURHAL ŞEKER FABRİKALARININ KURULUŞU VE TOPLUMSAL KOŞULLAR SİSTEMİ

Uşak ve Alpullu Şeker Fabrikaları'nın kuruluşu ve yaşanan örgütsel dönüşümler sektörde ve ülke yöneticilerinde ciddi bir bilişsel uyanış ve değişim yaratmıştır. Her iki girişim yeni teşebbüsler için iyi bir tecrübe olmuştur. Uşak Şeker Fabrikası örgütsel, mali ve sektörel koşullara bağlı olarak el değiştirmek zorunda kalmıştır. Alpullu Şeker Fabrikası ise kuruluşundaki sahiplik yapısından kaynaklanan yönetsel ve finansal avantajları ile Uşak Şeker Fabrikası'nın yaşadığı dezavantajları yaşamamıştır.

Eskişehir ve Turhal Şeker Fabrikaları kuruluşlarının bilimsel yöntemlerle incelenmesi için metodolojik yaklaşımların kullanılması gerekmektedir. Yeni örgütsel yapıların ortaya çıkışlarının incelenmesinde kullanılacak yaklaşımlardan birisi de örgütsel dönüşüm metodolojisidir. Lazonick (2003), yeni işletmelerin ortaya çıkışını iktisadi gelişme ile sonuçlanan gelişim sürecinde temel öneme sahip olduğunu ve örgütsel yapının, üretim yeteneklerinin içinde faaliyet gösterdiği kurumsal ortamı bir ölçüde yansıttığını belirtmektedir. Metot yeni işletmelerin ortaya çıkışlarını, yenilik sürecini kısıtlayan veya teşvik eden koşulları üç ana başlık altında ele almaktadır: sektörel, örgütsel ve kurumsal koşullar (Lazonick, 2003: 49). Yazara göre; yeni işletmeyi anlamak kurumsal, örgütsel ve sektörel koşulların belli bir dönemde belli bir ekonomiyi karakterize eden haklar, sorumluluklar ve kısıtlamalar kümesinin belirlenmesinde zaman içinde etkileşimde bulunmaktadır.

Sektörel Koşullar

Sektörel koşullar teknoloji, piyasa ve rekabet koşulları alt başlıkları altında ele alınmaktadır.

Türkiye'nin coğrafi koşulları nedeniyle şeker üretimi dünyanın diğer bölgelerinden farklı olarak şeker kamışından değil şeker pancarından üretilmektedir. Uşak şeker Fabrikası'nın ilk yıllarında zarar etmesinin nedenlerinden birisi de şeker pancarı üretiminde yaşanan sorunlar olmuştur. Şeker pancarı üretiminin istenen düzeye ulaşması sonrası üretim düzeni istenen düzeye yaklaşmıştır. Ancak 1929 yılında yaşanan Büyük Buhran

ülkelerin finansal yapıları kadar tarımsal üretimini de olumsuz şekilde etkilemiştir. Büyük Buhran tarımsal ürünlerin fiyatlarında ciddi düşüşlere neden olmuştur. Özellikle tahıl fiyatlarında ciddi düşüşler yaşanmıştır. Ancak şeker pancarı bu olumsuz durumdan etkilenmemiştir. Harici konjonktürden etkilenmeyen pancar ziraatı şeker sanayine bir refah devri temin etmiş, 1930 sonrasında her iki fabrika da tam kapasite ile çalışmaya başlamıştır (Apak, Aydınelli ve Akın, 1952: 237). Şeker pancarı üretiminin artması şeker sanayine yeni fabrikaların eklenmesini sağlamıştır.

Eskişehir ve Turhal Şeker Fabrikalarının kuruluşunda ülkemizin teknolojik bir üstünlüğü söz konusu değildir. Cumhuriyetin kuruluşu sonrası ülkenin sahip olduğu teknolojik koşullar üretimin yapılabileceği tesisleri kurmaktan uzaktır. Şeker fabrikaları bu konuda yeterli teknolojiye sahip ülkeler tarafından kurulabilmektedir. İlk şeker fabrikalarının tesisi için Avrupalı sanayicilere başvurulmuştur. Uşak Şeker Fabrikası Çek Skoda Şirketi (Türk, 1957: 25), Alpullu Şeker Fabrikası ise Alman "Maschinenfabrik Buckau R. Wolf" firması tarafından kurulmuştur (Karayaman, 2012: 61). Eskişehir ve Turhal Şeker Fabrikalarının kuruluşunda da ülkenin teknolojik koşullarında bir ilerleme kaydedilememiştir. Onlar da fabrikaların kuruluşu için Alman "Maschinenfabrik Buckau R. Wolf" firması ile işbirliğine girmiştir.

Ülkemizde üretimi bulunmayan şeker ihtiyacı başlangıçta ithal edilerek karşılanmaktaydı. Uşak ve Alpullu Şeker fabrikalarının üretime başlaması ile talebin önemli bir kısmı milli üretim ile karşılanmıştır. 1926-1933 yılları arasında 146.075 ton şeker ülkedeki fabrikalarda üretilirken 411.273 ton şeker ithal edilmiştir (Apak, Aydınelli ve Akın, 1952: 247). Yıllık ortalama tüketim yaklaşık 70.000 ton civarındadır. Ancak halkın satın alma gücü şeker fiyatlarının altında kaldığından ülkede üretilen şekerin tamamı satılamamıştır (Taygun, 1993: 121). Söz konusu piyasa ve rekabet koşullarında şeker üretimin artırılması, ithalatın düşürülmesi ve fiyatların halkın satın alma gücüne çekilebilmesi için yeni ve verimli şeker fabrikalarının kurulması gerekmektedir. Şeker üretimine yönelik girişim serbest rekabet koşullarından ziyade devlet tarafından düzenlenen kanunlara göre yapılmaktaydı.

Örgütsel Koşullar Bilişsel Davranışsal ve Stratejik Koşullar

Tarihsel dönüşüm metodolojisinde bilişsel ve davranışsal boyut iki farklı boyutta ele alınabilir: İlki girişimciler, ikincisi ülke yönetim ekipleri açısından. İlk şeker fabrikasının kurucusu olan Nuri Şeker fonksiyonel geçmişinin tüccar olması ve ilerleyen yaşı ve tüm olumsuz koşullara karşın müthiş bir girişimcilik örneği göstermiştir. Bir tüccar kararlılığı ile işe başlayan Nuri Şeker sarsılmaz azmi ve kararlılığı ile girişimini fabrikaya

dönüştürmüştür. Ancak yönetim, işletmecilik birikimindeki eksiklikler ve başlangıçtaki olumsuz üretim koşulları nedeniyle fabrika istenilen düzeyde başarılı olamamış, devir süreci yaşamıştır. Alpullu Şeker Fabrikası ise ülke üst yönetiminde söz sahibi olan bir grup girişimcinin bankalar ile meydana getirdikleri güç birliği, ortaklık yapısı sonucu kurulabilmiştir. Cumhuriyeti kuran üst yönetim ekibinin fonksiyonel geçmişi askerliktir. Yöneticilerin yaşamlarının çoğu cephelerde geçmiştir. Fonksiyonel geçmişleri bilişsel yapılarının oluşmasında oldukça etkili olmuştur. Bağımsızlık ve vatanın taşıdığı anlamını ağır koşulları altında yaşayarak öğrenen ekip gerçek bağımsızlığın ancak ekonomik bağımsızlık ile mümkün olabileceğinin bilincinde hareket etmiştir. Bu nedenle başlatılan milli kalkınma hamlesi kapsamında toplumun temel ihtiyaçlarından olan şekerin üretimi için yeni tesislerin kurulmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Daha önceki fabrikalardan elde edilen tecrübeler kapsamında yapılacak düzenlemelere bağlı olarak yeni örgütsel yapıların kurulması hedeflenmiştir. Üst yönetim bu bilinçle hareket ederken girişimciler de başarılı olabilmek için çalışmıştır. Her iki kesim de milli kalkınma hedeflerinin başarılması için aynı uğurda çaba göstermişlerdir.

1923 sonrası devlet yönetiminin stratejik hedefi genç cumhuriyetin sağlam temellerle kurulması, ekonomik bağımsızlığın sağlanabilmesi için milli üretim yapacak fabrikaların kurulması olmuştur. Devlet başlangıçta bu kapsamda pek çok hukuki düzenlemede bulunmuştur. Tek cümle ile ifade etmek gerekirse ana strateji ekonomik olmaktan öte, "Milli Kalkınma"-dır. Şeker sanayinin ilk örneklerinin kurucularının stratejisi de bu ulusal stratejinin bir parçası olarak girişimlerde bulunmak olmuştur.

Kurumsal Koşullar İstihdam Mali ve Düzenleyici Koşullar

Lazonick'e, (2003) göre bu perspektif finansman, istihdam ve kurumsal koşulların tarihi olarak ortaya çıkışı, üretim kaynaklarının geliştirilmesi ve kullanımına ilişkin olarak işletmelerin talep ve ihtiyaçlardaki değişimini yansıtmaktadır.

Şeker sanayinin kurulması fabrikadaki istihdamdan daha çok daha geniş bir toplumsal kesimde istihdam imkânı sağlamıştır. Şeker üretiminin temel girdisi olan şeker pancarı üretimi ülke coğrafyasını farklı bölgelerinde sayısız köylüye gelir, istihdam olanağı sağlamıştır. 1926 yılında şeker pancarı üreten çiftçi hemen hemen yokken 1927 yılında 6.664 aile üretime başlamış, bu sayı 1933 yılında 36.806 aileye ulaşmıştır (Apak, Aydınelli ve Akın, 1952: 247). İşletme düzeyinde ise daha önce olmayan yeni bir istihdam olanağı doğmuştur. İlk iki şeker fabrikası kuruldukları bölgelerde ekonomik ve sosyal değişim olanakları yaratmıştır. Tüketimi karşılayamayan yerli üretimin istenen düzeye gelebilmesi için yeni bölgelerde fabrika-

ların kurulması hem çitçilere yeni üretim hem de çalışanlara yeni istihdam olanakları sağlayacaktır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkenin mali yapısı oldukça sıkıntılıdır. Zayıf mali yapı yeni işletmelerin kurulması için yeterli değildir. İlk şeker fabrikası başlangıçta girişimcilerin şahsi mali imkanları ile kurulmaya çalışılmıştır. Ancak mali gücünün yeterli olmaması, kuruluş ve işletme sermayesinin yetersiz olması banka ortaklığı ve kredi ihtiyacının karşılanması yöntemiyle giderilebilmiştir. Sağlanan mali destekler de yeterli olmayınca bir süre sonra iflas ve el değiştirme yaşanmıştır. İkinci şeker fabrikası olan Alpullu Şeker aynı sorunları yaşamamak için dönemin güçlü bankaları desteği ile hisse çoğunluğu onlarda olacak şekilde kurulmuş ve başarılı olmuştur. Yeni kurulacak şeker fabrikalarda başarılı modelin esas alınmasının yararlı olacağı düşünülmüştür.

Şeker sektörü başlangıçta pek çok düzenleyici uygulamalara sahne olmuştur. Devlet, tamamen ithal edilen şekerin üretilmesi için sıralı hukuki düzenlemelerde bulunmuştur. İlk olarak 05 Nisan 1925'te 601 sayılı Şeker Fabrikalarına Bahşolunan İmtiyaz ve Muafiyet Kanunu (Avcı, 2005: 460) çıkartılmıştır. Kanun şeker fabrikası kurulmasına yönelik destek ve kolaylıkları kapsamaktadır. Daha sonra 25 Ocak 1926 tarihinde "724 Numaralı Şeker İnhisar Kanunu" (Karayaman, 2012: 62) çıkartılmıştır. Adından da anlaşılacağı gibi şeker ticareti devlet tekeline geçmiş, aynı yıl "Şeker İnhisar İdaresi" kurulmuştur. 1927 yılında, "Benzin ve Petrol İnhisar İdaresi", "Şeker İnhisar İdaresi" ile birleştirilmiş, "Şeker, Petrol ve Benzin İnhisarları İdaresi" ismini almıştır. Lozan anlaşmasının sınırlayıcı mali hükümleri sona erdikten sonra 01 Haziran 1929 Tarih ve 1499 Sayılı Gümrük Tarifesi Kanunu çıkartılarak Şeker İnhisarı Kanunu yürürlükten kaldırılmıştır. 19 Haziran 1930 tarihinde çıkartılan 1709 sayılı kanun ile şeker fabrikaların milli bankaları tarafından kurulacak şirkete devredilmesi planlanmıştır. Ancak kanunun işlerlik kazanması 1932 yılında gerçekleşmiştir. 1932 yılı sonuna doğru üç bankanın katılımıyla Anadolu Şeker Fabrikaları Türk Anonim Şirketi kurulmuştur. Türkiye'de şeker sektöründe milli üretimin gerçekleşebilmesi için süreç içerisinde pek çok kanuni düzenlemede bulunulmuştur. Sektörün ilk yıllarında düzenlemeler piyasa koşullarına, kurullara bağlı olarak değil bizzat devlet tarafından yapılmıştır. Tablo 1'de tarihsel dönüşüm metodolojisi koşullarının yeni şeker fabrikaları kurulması üzerindeki belirleyicilikleri yer almaktadır.

Tablo 1. *Tarihsel dönüşüm metodolojisi ve yeni şeker fabrikalarının tesisi*

Koşullar Sistemi	Alt Koşullar	Mevcut Koşullar	Koşulların Sonuca Etkileri
Sektörel Koşullar	Teknoloji	Ülkede şeker fabrikası kuracak teknolojinin bulunmaması	Batılı ülkeler ile anlaşma ve fabrikaların kurulması
	Piyasa	Yerli üretimin fiyatlarının yüksekliği	Yeni ve verimli fabrikaların kurulması
	Rekabet	Şeker piyasasının devlet tarafından düzenlenmesi	Fabrikalar arasında serbest rekabetin söz konusu olmaması
Örgütsel Koşullar	Bilişsel	Tüccar ve devlet geçmişli bilişsel yapı	Tüccarlık, devlet yöneticiliğinden girişimciliğe geçiş
	Davranışsal	Kararlı girişimcilik	Fabrika kuruluşlarının başarılması
	Stratejik	Milli Kalkınma	İhtiyacın yerli üretim ile karşılanabilmesi için fabrikaların tesisi
Kurumsal Koşullar	İstihdam	Girdi üretimi ve işletme istihdam olanakları	Yeni bölgelerde kurulacak girişimlerin bölgelerde çiftçi ve işgücüne istiham sağlaması
	Mali	Kısıtlı mali piyasa imkanları	Bankalar ile iş birliği
	Düzenleyici	Devletin hukuki düzenlemeleri	Şeker sektörünün milli olarak üretilmesi için girişimlerin desteklenmesi

ESKİŞEHİR VE TURHAL ŞEKER FABRİKALARININ KURULMASI

Büyük Buhran sonrasında mevcut iki şeker fabrikasının üretimleri ülke ihtiyacını karşılamaktan uzak kalmıştır. 1929 yılında yerli şeker üretim miktarı 7.944 ton iken ithal edilen toplam şeker miktarı 68.358 tondur (Apak, Aydınelli ve Akın, 1952: 247). Yerli üretim ile şeker tüketiminin ancak %8'i karşılanabilmektedir. 1932 yılında şeker pancarı üretiminin artırılması, Uşak Şeker Fabrikası'nın yönetim ve finansal sorunlarının çözülmesi ve mevcut fabrikaların daha verimli yönetilmeye başlanması sonucu tabloda olumlu gelişmeler yaşanmıştır. 1932 yılında yerli şeker üretimi 27.307 tona ulaşırken şeker ithalatı 29.336 tona (Apak, Aydınelli ve Akın, 1952: 247) gerilemiştir. Yaşanan kriz sonucu şeker tüketiminde %26'lık bir gerileme yaşanmıştır. Bu gerilemede büyük buhranın yarattığı ekonomik koşulların etkisi yadsınamaz. Mevcut durumda yerli şeker üretimi tüketimin ancak %48'ini karşılayabilmektedir. Ülkenin şeker ihtiyacının

dışa bağlı kalmadan karşılanabilmesi için yeni üretim tesislerine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu maksatla yeni iki şeker fabrikası kurulmuştur: Eskişehir ve Turhal Şeker Fabrikaları. Eskişehir ve Turhal Şeker Fabrikaları'nın geçirdiği örgütsel dönüşüm safhaları Şekil 3'de görülmektedir.

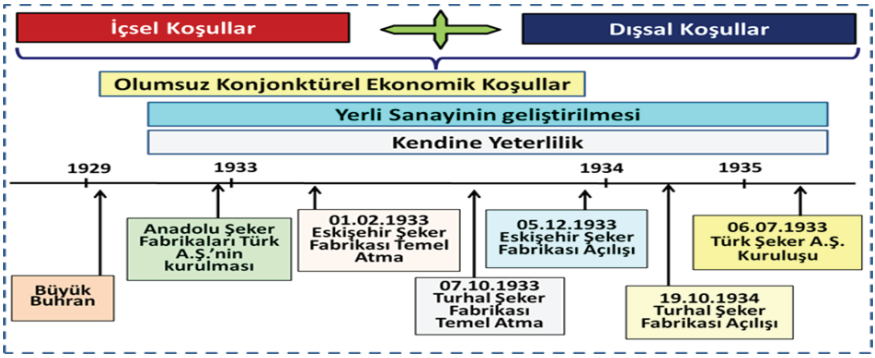

Şekil 3. *Eskişehir ve Turhal Şeker Fabrikaları'nın geçirdiği örgütsel dönüşüm safhalar.*

1929 yılında yaşanan büyük buhranın yansımaları sonucu 1930 yılı sonrasında şeker üretimine yönelik yeni hedefler ortaya konmuştur. Mert (2014), 1930 sonrasında, yerli sanayinin geliştirilmesi, kendine yeterlilik, toplumun daha fazla şeker tüketerek hem yerli sanayinin geliştirilmesine talep açısından katkıda bulunmak hem de daha sağlıklı ve üretken bir toplum meydana getirmek amacının gerçekleştiğini söylemenin yanlış olmayacağını ifade etmektedir. Bu maksatla başarılı olan iki yöntemin birleştirilmesi yöntemi izlenmiştir. Uşak Şeker Fabrikası'nın dönüşümünde olduğu gibi bankaların girişimlerde yer almaları ve Alpullu Şeker Fabrikası'nda olduğu gibi şirketleşme yöntemi.

Uşak ve Alpullu Şeker Fabrikalarından sonra ilk girişim "Anadolu Şeker Fabrikaları Türk Anonim Şirketi"nin kurulması olmuştur. Üçüncü şeker fabrikası olan Eskişehir Şeker Fabrikası'nın kurulması için 1933 yılında 3 milyon sermayeli "Anadolu Şeker Fabrikaları Türk Anonim Şirketi" kurulmuştur. Bu şirketin merkezi Ankara'dır (Türk, 1957: 25). Şirketin sermaye yapısına baktığımızda karşımıza dönemin üç güçlü bankası çıkmaktadır. Özel banka olan İş Bankası ile kamu bankası olan T.C. Ziraat Bankası ve Sanayi ve Maadin Bankası. Sermaye oranlarında özel bankanın hakimiyeti söz konusudur. Sermayenin %51'ine İş Bankası, %24,5'uğuna T.C. Ziraat Bankası ve %24,5'uğuna da Sanayi ve Maadin Bankası sahiptir (Taygun, 1993: 100). Şirketin kuruluşu için her biri 100 liralık 30.000 senet çıkartılmıştır. Şirketin kuruluş amacı şeker fabrikaları kurmak, ispirto ve tabi maddeler üretmek ve bunları üretmek için gerekli hammaddeleri yetiştirmek amacı ile faaliyet göstermektir. (Taygun, 1993: 100).

Eskişehir Şeker Fabrikası kuruluşunda diğer şeker fabrikalarında olduğu gibi fabrika kuracak teknolojik yetenekten mahrumdur. Fabrikanın kuruluşunda Alpullu Şeker Fabrikası'nda olduğu gibi Alman şirketine başvurulmuştur. 08 Aralık 1932 tarihinde Almanya'da Maschinenfabrik Buckau R. Wolf A.G. firmasına makineler, demir, inşaat ve malzemelerin siparişi verilir (Taygun, 1993: 100). Çalışmalar başladıktan kısa bir süre sonra 01 Şubat 1933 tarihinde fabrikanın temeli atılır. Fabrikanın kuruluşu hızlı bir süreçte gerçekleşmiştir. 01 Nisan 1933 tarihinde de montaja başlanır, 20 Ekim 1933'te ilk işletme tecrübesi yapılır (Taygun, 1993: 100). Günlük pancar işleme kapasitesi 1500 ton olan fabrikanın resmi açılışı da 05 Aralık 1933 tarihinde yapılmıştır.

Eskişehir Şeker Fabrikası kuruluşu esnasında yeni bir girişim ortaya çıkmıştır. Yeni bir bölgede yeni bir şeker fabrikasının kurulması. Turhal Şeker Fabrikası, Eskişehir Şeker Fabrikası'nda olduğu gibi yine banka ortaklığı ile kurulmuştur. Turhal Şeker Fabrikası Türk A.Ş. kamu ve özel banka eşit ortaklığı yoluyla kurulmuştur. Şirketin sermayesinin %50'si İş Bankası'na, %50'si de T.C. Ziraat Bankası'na aittir (Güvemli & Karayaman. 2017: 13). Şirketin kuruluş sermayesi Eskişehir Şeker Fabrikasında olduğu gibi 3 milyon liradır. Fabrikanın öncelikle Sivas bölgesine kurulması düşünülür. Bu kapsamda Sivas ilinde şeker pancarı üretimi denemesi yapılır. Yapılan denemeler sonucu Sivas ilinin şeker pancarı üretimi için uygun olmadığı görülür. Alternatif olarak Tokat ili Turhal ilçesi incelenir ve fabrikanın buraya kurulmasına karar verilir. Turhal'da fabrikanın temeli 07.10.1933 tarihinde atıldıktan sonra 26.09.1934 tarihinde deneme üretimine başlanmış, resmi açılış da 19.10.1934 tarihinde yapılmıştır (Taygun, 1993: 105). Fabrikanın günlük şeker pancarı işleme kapasitesi 1000 tondur.

Büyük buhran sonrası dünya şeker piyasasında önemli değişiklikler yaşanmıştır. 1930'lü yıllarda dünya piyasalarında şekerin ucuzlamasına rağmen, Türkiye'de şeker fiyatlarının yükselmesi halkın tepkisine neden olmuştur (Karayaman, 2012: 55). Değişimin ülkemizdeki yansımaları dünyadan farklı olmuştur. Eskişehir Şeker Fabrikası'nın kurulduğu 1933 yılından sonra şeker üretim, ithalat ve tüketiminde çarpıcı değişiklikler yaşanmıştır. 1933 yılında şeker üretimi 65.086 ton ithalat 17.756 ton, 1934 yılında şeker üretimi 58.663 ton ithalat 3.719 ton, 1935 yılında şeker üretimi 53.827 ton ithalat 2.179 ton 1936 yılında şeker üretimi 65.886 ton ithalatı da 20.933 ton (Apak, Aydınelli ve Akın, 1952: 247) olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde şeker ithalatı ve tüketiminde önemli düşüşler yaşanmıştır. Şeker talebinde yaşanan daralmanın aşılabilmesi için yöneticiler çareler aramaya başlar. İlk etapta bulunan çözümler; her bir fabrika için satış mıntıkasının belirlenmesi, şeker fiyatının belirlenmesinde aynı esasların kullanılması ve şeker satışlarının ortak bir büro tarafından ya-

pılmasıdır (Merter, 2014, 82). Sorunun aşılması için uzmanlardan yardım alınması kararlaştırılmıştır. Hükümet, Viyana Beynelmilel Şeker İstatistik Birliği Şefi Doktor Gustav Mikusch'ı Türkiye'ye davet ederek, şeker üretimi ve sorunları hakkında bir rapor yazmasını istemiştir (Karayaman, 2012: 55). Yapılan çalışmalar sonucu varılan karar mevcut dört şeker fabrikasının tek bir örgütsel yapı altında birleştirilmesi olmuştur. Sonuçta, 1935 yılında İş Bankası, Ziraat Bankası ve Sümerbank'ın sermaye desteği ile şeker fabrikaları birleştirilmiş ve "Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi" kurulmuştur (Merter, 2014, 83). Özel girişimle başlayan banka destekli şirketleşme ile devam eden çabalar şeker sektörü fabrikalarının tek bir işletmenin yönetiminde toplanması ile sonuçlanmıştır.

SONUÇ

İşletme tarihi, yönetim bilimi çalışmalarında artan bir oranda yer almaya başlamıştır. Erken cumhuriyet dönemi işletmeleri bilimsel metotlarla incelenmesi gereken bir dönemdir. Bu dönemde kurulan işletmeler ve sektörel girişimlerin geçirdiği örgütsel dönüşümleri anlayabilmek için kullanılan bilimsel yöntemlerden birisi de örgütsel dönüşüm metodolojisidir. Sektörel olarak baktığımızda erken cumhuriyet dönemindeki ilk önemli girişimlerden birisi de şeker sanayidir. Çünkü şeker insan yaşamının ayrılmaz bir parçası olmuştur. Cumhuriyetin kurucu kadrosu milli kalkınma hedefi doğrultusunda şekerin ülkemizde üretimi ve ticaretini gerçekleştirebilmek için çeşitli destekler sağlamış, hukuki düzenlemeler yapmıştır. Büyük buhrana kadar iki şeker fabrikası kurulmuş ve üretime geçmiştir. Ancak bu girişimlerin üretimi ülkenin tüketimini karşılayamamıştır. Şeker tüketiminin karşılanabilmesi için yeni girişim ve fabrikaların kurulması gerekmektedir. Büyük buhrandan sonra Türk şeker sektörü iki yeni fabrika ile tanışacaktır; Eskişehir ve Turhal Şeker Fabrikaları.

Eskişehir ve Turhal Şeker Fabrikaları daha önceki farikaların kuruluşunda kazanılan tecrübeler ışığında güçlü bir finansal ve yönetsel yapı ile kurulmuşlardır. Her iki girişim de dönemin güçlü bankalarının ortaklığı ile kurulmuştur. Şirketler kurulduktan kısa bir süre sonra fabrika temelleri atılmış ve bir yıl içinde üretime geçmişlerdir. Ancak burada ülkenin ekonomik koşulları yönetsel yapıyı etkilemiştir. Şeker tüketiminin ve üretim maliyetlerinin istenen seviyede olmaması kısa sürede yeni bir örgütsel dönüşüme neden olmuştur. Yapılan çalışma ve değerlendirmeler sonucu yeni bir örgütsel yapı kurulmuş ve mevcut tüm şeker fabrikaları buraya bağlanmıştır. Yapılacak, yeni çalışmalarda, Türk Şeker A.Ş.nin kuruluşu ve onun ortaya çıkmasını sağlayan koşulların bilimsel metotlar ile ele alınması bir dönemin doğru bir şekilde anlaşılmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

A. Topak, "Türk Şeker Sanayiinde Maliyet ve Verimlilik, Kamu ve Özel Sektöre Ait İşletmeler Arası Bir Karşılaştırma", Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2007.

F. Damlıbağ, "Development of Beet Sugar Industrıes in The World and The Example of Alpullu Sugar Factory", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, XVII/34 (Bahar/Spring): 133-157, 2017.

İ. Türk, "Türkiye'de Şeker Sanayii ve Pancar Ziraatı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt:12 Sayı:4: 20-52, 1957.

K. Apak, C. Aydınelli ve M. Akın, Türkiye'de Devlet Sanayi ve Maadin İşletmeleri, Selüloz Basımevi, İzmit, 1952.

M. Aydemir "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yılları ve Alpullu Şeker Fabrikası", III. Uluslararası Multidisipliner Akademik Çalışmalar Sempozyumu, 19-21 Nisan İzmir, 2019a.

M. Aydemir, "Erken Cumhuriyeti Dönemi ve Uşak Şeker Fabrikası Girişimi", II. International Congress of Innovations and Social Sciencess 26-27 Nisan 2019 Elazığ, 2019b.

M. Aydemir, "Eskişehir ve Turhal Şeker Fabrikalarının Kuruluşu ve Yaşanan Örgütsel Dönüşümler", 2. International Congress On New Horizons In Education And Social Sciences (ICES-2019), 18-19 Haziran 2019, İstanbul, 2019c.

M. Karayaman, "Atatürk Döneminde Şeker Sanayi ve İzlenen Politikalar", *ATAM*, Mart 2012, Sayı: 82: 53-96, 2012.

M. Mert, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Yıllarında Devletin Amaç Fonksiyonu: Şeker Sanayi Örneği", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2014.

N. Taygun, "Türkşeker'in Öyküsü", Mars Yayın, Ankara, 1993.

O. Güvemli, M. Karayaman, "Uşak Şeker Fabrikasının Kuruluşu ve Gelişmesi", *Accounting and Financial History Research Journal*. July (13): 6-51, 2017.

Ö. Eştürk, "Türkiye'de Şeker Sektörünün Önemi ve Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme", *Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi*, 2 (1): 67-81, 2018.

Ö. Yıldırım, "1980 Sonrası Serbestleşme Döneminde Türkiye'de Şeker Sanayii", Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2011.

R. Fedai, "Bir Politika Alanı Olarak Şeker ve Şeker Pancarı", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl 9, Sayı XXVIII: 455-471, 2016.

R. Ş. Suvla, "Bugünkü Harp Karşısında Dünyada ve Türkiye'de Şeker Meselesi", İstanbul, 1941.

S. Avcı, "Türkiye'de Şeker Sanayinde Yaşanan Değişiklikler ve Coğrafi Sonuçları", Ulusal Coğrafya Kongresi 2005, (Prof. Dr. İsmail Yalçınlar Anısına) Bildiri Kitabı, 29–30 Eylül 2005, İstanbul: 457–466.

T. Hannah, D. Spence, "The International Sugar Trade", Woodhead Publishing, UK, 1996.

T. Kıymaz, "Şeker Politikalarında Yeni Yönelimler ve Türkiye'nin Konumu", T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Yayın no: DPT 2652., 2002.

T. Veldet, "30.Yılında Türkiye Şeker Sanayii", Türkiye Şeker Fabrikası. A.Ş. Neşriyatı, Ankara. 1958.

W. Lazonick, "Understanding Innovative Enterprise: Toward the Integration of Economic Theory and Business History", Business History around the World Edited by Franco Amatori, Geoffrey Jones, Cambridge University Press. New York, 2003.

Z. Erdinç, "Türkiye'de Şeker Sanayinin Gelişimi ve Şeker Sanayinde İzlenen Politikalar", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt/Vol. 17 Sayı/No 3: 9-26, 2017.

Z. Karademir, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Şeker Üretim ve Tüketimi (1500-1700)", *OTAM*, Bahar 37: 181-218, 2015.

BÜYÜKŞEHİR BELEDİYELERİN SÜRDÜRÜLEBİLİR KENTLEŞME SÜRECİNDE ÇEVRENİN KORUNMASINA YÖNELİK FAALİYETLERİ: MARDİN BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ÖRNEĞİ

Vedat YILMAZ[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, vedatyilmaz1977@gmail.com

BÜYÜKŞEHİR BELEDİYELERİN SÜRDÜRÜLEBİLİR KENTLEŞME SÜRECİNDE ÇEVRENİN KORUNMASINA YÖNELİK FAALİYETLERİ: MARDİN BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ÖRNEĞİ

Vedat YILMAZ[1]

GİRİŞ

Türkiye'de özellikle kırdan kente göçün yoğunlaştığı 1955'lerden itibaren hızla artan nüfusun kentlerin büyümesinde ve kentleşmesinde önemli rol oynadığı görülmektedir. Hızlı nüfus artışıyla birlikte bir yandan kentler büyükşehir konumuna gelirken diğer yandan hızla artan kentleşmenin plansız şehirleşme, katı atıklar, radyoaktif denemeler, tarım ilaçları gibi kimyasal maddeler nedeniyle yaratacağı çevresel tahribatın boyutu da büyümektedir. Bu çevresel tahribatın sonucunda büyük oranda kirlenen hava, su ve toprak, canlılar için zararlı olabilecek boyutlara ulaşmaktadır. Bu nedenle kentlerin yaşam kalitesi için gelişen kentleşmeye paralel olarak ortaya çıkacak olumsuz çevresel etkilerin ortadan kaldırılması yönünde sürdürülebilir kentleşme olgusunun hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bu amaçla BM öncülüğünde 1987 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (WCED)'nun yayınladığı "Ortak Geleceğimiz" raporu ve 2000 yılında Rio'da gerçekleştirilen Sürdürülebilir Kent Konferansı'nda ela alınan "sürdürülebilirlik" kavramı ile adımlar atılmış ve başta yerel yönetimler olmak üzere birçok aktörün öncelikli hedefi haline gelmiştir.

Ülkemizde çevre kirliliğinin önlenmesi, doğal yaşamın korunması, atıkların yok edilmesi ve yeniden kullanımı konusunda Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ve yerel yönetimlerin önemli katkıları olduğu bilinmektedir. Bu çalışma, sınırlı yerleşme alanları içinde aşırı nüfus ve yapı yoğunluğu biçiminde ortaya çıkan hızlı kentleşmenin beraberinde getirdiği çarpık ve düzensiz yapılaşmanın yanında, özellikle çöl tozları nedeniyle oluşan hava kirliliği, katı atığın yok edilmesi veya geri dönüşüme kazandırılması sırasında ortaya çıkan emisyon, jeolojik yapısının kayalık olması nedeniyle kazılardan kaynaklanan gürültü kirliliği gibi başlıca çevresel sorunları olan Mardin kentinde yerel yönetimlerin çalışmalarını konu edinmektedir. Sürdürülebilir kentleşmenin, sağlanması konusunda Mardin Büyükşehir Belediyesi'nin çevresel politikaları ve bu politikaların uygulanmasında yaptığı çalışmalar, karşılaşılan sorunlar ve gelecekteki yol haritası üzerinde durulmaktadır. Çalışmada elde edilen bulgular yarı yapılandırılmış görüşme tekniğiyle Mardin Büyükşehir Belediyesi'nde imar ve çevre sorunlarıyla ilgilenen yetkililerle

1 Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, vedatyilmaz1977@gmail.com

yapılan görüşmelerle elde edilmiştir. Sürdürülebilir kentleşmenin sağlanması sürecinde Mardin Büyükşehir Belediyesi'nin yeterli düzeyde faaliyetlerinin olup olmadığı araştırılmaktadır. Çalışmadan elde edilen bulgular kent yönetimine veri oluşturma konusunda önemli yarar sağlayacaktır.

Sürdürülebilir Kentleşme ve Çevre

Bir şeyin kendi varlığını sürdürmesi veya devam ettirmesi olarak tanımlanan sürdürülebilirlik (Pascal and Alain, 1996: 538), söz konusu varlığın içinde bulunduğu sistemin uzun süreç içerisinde üretimini sürekli olarak yenilemesi anlamına gelmektedir (Campbell, 1996: 297). Yenilenen bu sistem içerisinde verimliliğin optimal koşullarda uzun yıllar boyunca sürekli hale getirilerek (Atıl vd., 2005: 216), toplumların yaşam kalitesinin yükseltilmesi olarak ifade edilmektedir (Oktay, 2001: 218). Bu sebeple yenilenen ve büyüyen her kentin kentleşmesi sürdürülebilir kentleşme olarak kabul edilmemektedir. Sürdürülebilir kentleşmenin gerçekleşebilmesi için bir birimin yerine konulabilecek olandan daha fazlasını tüketmemesi gerekmektedir (Blassıngame, 1998:1).

Sürdürülebilirlik olgusu, insanoğlunun yerleşik hayata geçmesinden itibaren kent denilen karmaşık bir toplum yapısının içinde, bireysel düzeyde çözülemeyecek sorunların üstesinden gelmesine olanak sağladığı ve kendine özgü özellikleri bulunan bir yerleşim sisteminin ortaya çıkmasıyla insan hayatına girmiştir (Hout, Thalmann ve Valbelle, 2000., 2000: 33-34). Kentleşme dediğimiz bu süreçte sürekli ve kalıcı izler bırakma adına kenti koruyabilmektir. Sürdürülebilir kentleşme denilen bu süreç, insan ihtiyaçlarına günümüz kentlerinden daha iyi yanıt veren ve gelecek nesillerin ihtiyaçlarının teminini devam ettirecek kent sistemlerinin geliştirmesini sağlamaktadır (Ertürk, 1996: 175). Söz konusu sistemlerin bireyin ihtiyacını karşılamanın yanında bireye kentlileşmesini sağlayacak fırsat ve imkânları sunabilmelidir. Bu şekilde sürdürülebilirlik, kent içinde yer alan ve kentin içinde yer aldığı, tüm toplumsal, çevresel, ekonomik, kültürel kullanım ve işlevlerin birbiriyle olan etkin, kesintisiz, sağlıklı iletişim ve etkileşimi ile sağlanabilmektedir (Altuntaş, 2012: 140).

Kentleşmenin sürdürülebilirliğini etkileyen en önemli faktör çevredir. Kentleşme süreci içerisinde kentlileşen insanların doğrudan mobilize olduğu alanlar genel olarak çevre kavramıyla tanımlanır. Dünya üzerindeki tüm canlıları çevreleyen, canlı/cansız varlıklar, olaylar ve faaliyetler bütünü olan çevre (İsbir, 1997: 141), "insan faaliyetleri ve canlı varlıklar üzerinde hemen ya da süre içinde dolaylı ya da dolaysız bir etkide bulunabilecek fiziksel, kimyasal, biyolojik ve toplumsal etkenlerin belirli bir zamandaki toplamıdır" (Keleş, Hamamcı ve Çoban, 2009: 51). Dolayısıyla

kentleşmenin zamanla geçirdiği tüm süreçleri içinde barındıran çevrenin kentleşmenin sürdürülebilirliği konusunda önemli etkileri olabilmektedir.

İnsanlık tarihinde çevreyi değiştiren iki önemli devrim vardır. Bunlardan birincisi "tarım devrimi" diğeri "sanayi devrimi" dir. Tarım devrimi sonucunda insanlar yerleşik hayata, küçük yerleşim yerlerinden ilk kentlerin oluşumlarına kadar devam eden süreç (Erkan, 2010: 9) Modern Döneminden öncesine dayanmaktadır. Modern öncesi kentler, tarımın ilerleyişi ve buna bağlı artan ürünün katma değerine bağlı olarak kentleşirken aynı zamanda iklim koşullarından çok yeraltı sularının azalması veya tükenmesi, toprağın ekime açılması ve aşırı otlatma sonucu doğal bitki örtüsünün yok edilmesi, ağaç varlığının inşaat, ısınma veya maden işletmeciliği amaçlı tüketilmesinden meydana gelen çevre tahribatlarının ortaya çıktığı belirtilmektedir (Hout vd., 2000:110-111). Sanayi Devrimi'nden sonra ortaya çıkan modern kentlerin kentleşmesi ise birçok çevresel unsura bağlı olarak ortaya çıkmıştır (İsbir, 1986: 11). Bu unsurların başında küreselleşme, tarımda modern üretim araçlarının kullanılması, kentlerde yaşanan sanayileşmeye bağlı artı ürünü ortaya çıkaran fabrikalara kırsaldan gelen göçler, teknolojik ilerlemelere bağlı olarak uzmanlaşmanın ortaya çıkması, demokratik kurumlar, kültürel değişimler gelmekte ve bunların sonucunda sağlıksız bir şekilde büyüyen kentlerin kentleşme süreçleri meydana gelmektedir. Kentleşme bu unsurlara bağlı sürdürülebilirliğini gerçekleştirmeye çalışmakta ve modern dünyada insanların daha çağdaş bir yaşamı gerçekleştirmek için ileri sürdüğü bir dünya görüşü olarak karşımıza çıkmaktadır. Keleş bu dünya görüşünü "çevre değerlerinin ve doğal kaynakların savurganlığa yol açmayacak biçimde akılcı yöntemlerle bugünkü ve gelecek kuşakların hak ve yararları da göz önünde bulundurularak kullanılması ilkesinden özveride bulunmaksızın, ekonomik gelişmenin sağlanmasını amaçlaması" olarak ifade etmektedir (Keleş, 1998: 112). Dolayısıyla modern evrede insanoğlunun girdiği kentleşme süreçlerini etkileyen birçok çevresel etken olmasına rağmen aklın ve bilimin, teknoloji ve ideolojilerin vardığı merhale, söz konusu çevresel etkilerle mücadele etme gücüne de sahip olduğunu göstermektedir. Ancak bu ilişkide yöntem ve tarz seçimine bağlı olarak yönetimsel dengenin çok iyi korunması gerekmektedir.

Çevrenin korunmasına yönelik ortaya çıkan fikirlerin hayata geçirilmesi amacıyla 1972 yılında Roma Kulübü tarafından hazırlanan "Büyümenin Sınırları-The Limits to Growth" isimli raporda "sürdürülebilirlik" kavramı ilk kez belirtilmiş ve bu gelişme insanlığın dikkatini ve ilgisini çevre konusuna çekme konusunda önemli bir adım olmuştur (Keleş ve Hamamcı, 2005: 28). Aynı yıl içerisinde İsveç'in Stockholm şehrinde gerçekleştirilen "Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı" çevrenin korunmasının sürdürülebilirliği öznel bir hukuksal dayanağa kavuşturulmuştur (Özdek,

1993: 73). Genel olarak "kentine sahip çıkmak", "çözümde ortaklık" ve "aktif katılım" teması olan HABİTAT konferanslarının (Çamur ve Vaizoğlu, 2007: 300) ilki 1976 yılında Kanada'da yapılan HABİTAT 1 konferansı ve ikincisi 1996 yılında İstanbul'da yapılmıştır. sürdürülebilir kentleşme ve yerleşmenin önemini belirten söz konusu konferanslarda "herkes için yeterli konut" ve "dünyada sürdürülebilir insan yerleşmelerinin gelişmesi" konuları ela alınmıştır (Bozloğan, 2005: 1022). HABİTAT konferansları dışında Dünya Doğayı Koruma Birliği (IUCN) tarafından 1982 yılında kabul edilen Dünya Doğa Şartı belgesinde sürdürülebilirliğin önemi ela alınmıştır (Mengi ve Algan, 2003: 15-19). Sürdürülebilirlik kavramının 1987 yılında imzalanan Brundtland Raporu ile "Ortak Geleceğimiz" olarak önem kazanmaya başladığı görülmüştür (Altuntaş, 2012: 136). BM tarafından Rio'da 1992 yılında yapılan konferansta "Yerel Gündem 21" ve "Yeryüzü Şartı" adıyla iki önemli sonuç elde edilmiştir. 1994 yılında Mısır'ın başkenti Kahire'de toplanan Birleşmiş Milletler Nüfus ve Kalkınma Konferansı'nda sürdürülebilir gelişme nüfus ilişkisi ela alınmıştır (Bozloğan, 2005: 1022). 1992 yılındaki Rio Zirvesinde kabul edilen Gündem 21'in gelişim sürecini değerlendirmek amacıyla 1997 yılında yapılan Rio +5 zirvesinden sonra, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan'ın önerisiyle 2000 yılında Binyıl (Milenyum) Zirvesi düzenlenmiştir. Bunların dışında Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP), Dünya Kentsel Forumları (2002,2006,2010,2012), Johannesburg Konferansı (2002), Rio +20, Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Gelişim Konferansı (2012) sürdürülebilir kentleşme ve kentlerin iyileştirilmesine önemli katkı sağlamıştır.

1992 yılında imzalanan ve kentsel hakların gelişimi açısından önemli bir belge olan "Avrupa Kentsel Şartı I" (Gönüllü, 2014: 41), 2005 yılında yayınlanan "Bristol Mutabakatı", Leipzig Şartı, Avrupa Komisyonu'nun 2006 yılında başlattığı Enerji Verimliliği Eylem Planları ve ve 2008 yılında kabul edilen "Avrupa Kentsel Şartı II" sürdürülebilir kentleşme süreçleri açısından önemli belgeler sayılmaktadır.

Mardin Büyükşehir Belediyesinin Sürdürülebilir Kentleşme ve Çevre Koruma Konusunda Yaptığı Çalışmalar

Sürdürülebilir kentleşmenin sağlanması için kent-çevre uyumunu gerçekleştirmede en önemli görev belediyelere düşmektedir. Belediyelerin bu hususta başlıca görevleri sürdürülebilirlik kentleşme konusunda adımlar atmak ve çevresel politikalar üretmektir. Bu bölümde Mardin Büyükşehir Belediyesi ile yapılan görüşme neticesinde elde edilen bulgulardan yararlanarak sürdürülebilir kentleşme konusunda çevresel sorunlara ilişkin alınan önlemler açıklanmaya çalışılmıştır.

2.1.Araştırma Alanının İlişkin Genel Bilgiler

Mezopotamya Bölgesinde Fırat ve Dicle arasında bulunan Mardin ili, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Dicle Bölümü'nde yer almaktadır. MÖ. 4500 yıllarına dayanan kentsel geçmişiyle Mardin, Yukarı Mezopotamya'nın en eski şehirlerinden birisidir. Subari, Sümer, Akad, Babil, Mitaniler, Asur, Pers, Bizans, Araplar, Selçuklu, Artuklu, Osmanlı Dönemi'ne ilişkin birçok yapıyı bünyesinde harmanlayabilmiş olan Mardin, kent merkezi ile beraber Midyat ve Savur müze kent olarak kabul edilmektedir (www. csb.gov.tr, 2019). Güneyde Suriye, doğuda Şırnak, kuzeydoğuda Siirt, kuzeyde Diyarbakır ve Batman, batıda ise Şanlıurfa illeri ile çevrilmiş bulunmaktadır (Atsız ve Kızılırmak, 2017:30). Mardin İli, Akdeniz iklimine benzer özellikler taşır. Özellikle Mardin Ovasında yazlar çok sıcak ve kurak, kışları ise bol yağışlı ve ılımandır.

2018 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt İstatistiklerine göre Mardin'in nüfusu 829.195, yıllık nüfus artışı % 23.8, yüzölçümü 8.891 km² olup toplamda 10 ilçesi bulunmaktadır (TÜİK, 2019). Medeniyetlerin kenti olan ve farklı ırk, din ve dillere sahip insanlar yaşamlarını birlikte sürdürmeleri sağlayan Mardin, eskiden beri; birçok etnik grubu içerisinde barındırmaktadır (Kaya, 2007). Ayrıca Mardin'in sahip olduğu zengin tarihi zengin arkeolojik, tarihi-kültürel çekiciliklere sahip olması nedeniyle turizm açısından iyi bir çekim merkezidir (Günal, 2005: 57). Ancak TRC2 ve TRC3 Bölgelerinde Diyarbakır ve Mardin gibi turizm ve üretim yoğunluklu rekabetçi kentlerin olduğu dikkate alındığında kentsel rant değerinin yüksekliği ilde kültür turizmi, inanç turizmi imkânları olmasına rağmen Mardin ekonomisinde önemli bir yere sahip değildir (DAKA, 2019: 25). İl nüfusunun yaklaşık % 44'ü kırsal kesimde yaşayan Mardin'de tarım sektörü diğer sektörlere göre daha yoğun görülmektedir. İlin sosyo-ekonomisinde kamu hizmetleri 2. sırada yer alırken ulaştırma ve haberleşme, ticaret, sanayi ve inşaat sanayi sektörleri ise tarımdan sonra gelmektedir (Aydın, 2008:308). Mardin ilinin geleneksel ekonomik yapısı tarım, ticaret ve son zamanlarda artış gösteren imalat sanayi ve küçük çaplı sanayi ve el sanatlarına dayalıdır.

Araştırmanın Amacı, Yöntemi ve Kapsamı

Bu çalışmanın amacı, sürdürülebilir kentleşme sürecinde çevrenin korunmasına yönelik Mardin Büyükşehir Belediyesi'nin faaliyetlerini incelemektir. Mardin'in kentleşme süreci içerisinde kentin ekolojik dengesini alt üst eden fiziksel ve sosyal etkiler tespit edilerek öneriler geliştirmeye çalışmaktır. Araştırma Mardin kent merkezi ile sınırlı olmakta ve Mardin Büyükşehir Belediyesi tarafından hizmet götürülen kentin tüm alanlarını kapsamaktadır.

Çalışmada konuyu daha fazla aydınlatma ve açıklığa kavuşturma açısından sosyal bilimcilerin sık sık kullandığı bir araştırma metodu olan görüşme tekniğinden yararlanılmıştır. Bu çerçevede önceden hazırlanan sorular[2] Mardin Büyükşehir Belediyesi'ndeki ilgili birimlere yöneltilerek yanıtlar alınmaya çalışılmıştır.

Sürdürülebilir Kentleşme Süreçleri ve Çevre

Mardin paranın iki yüzü gibi birbirinden kopmuş aşağı ve yukarı Mardin olmak üzere iki ana yerleşime sahiptir. Son 30 yılda aldığı göçleri yukarı Mardin'de barındırmaması nedeniyle, aşağı kısımda "Yeni Mardin" adıyla bir şehir kuruldu. Eski Mardin'in taş giysisinin aksine buranın betonarme, dikey mimariye sahip yüksek binalarla dolu olması beraberinde hızlı ve çarpık kentleşmeyi getirmiştir. Mardin'deki kentsel dönüşüm, ilin en büyük ilçesi Kızıltepe'deki havaalanından şehre doğru ilerlerken kendisini göstermektedir. Eski Mardin'in masalsı görünümünün altında gündelik hayatı zorlaştıran başta ısınma problemi, artan nüfusu barındıramama, eski yerleşimin yeni dünyanın konforuna ayak uyduramaması gibi pek çok kentsel ve çevresel sorun karşımıza çıkmaktadır. Kentsel dönüşümün lokomotifi TOKİ (Toplu Konut İdaresi Başkanlığı) ve Mardin Valiliği 2009 yılında bu eksiklikleri gidermek için 'Tarihi Dönüşüm Projesi'ni başlatmıştı. Projede betonarme yapıların yıkılması, koruma amaçlı imar planının hazırlanması, kalenin restorasyonu gibi çalışmalar bulunmaktadır. Ayrıca Avrupa Birliği desteğiyle Mardin Sürdürülebilir Turizm Projesi' kapsamında binaların ön cephelerinin değiştirilmesi çalışmaları da sürmektedir (Aljazeera, 2019). Ancak gelinen noktada peyzaj ve rekreasyondan yoksun, kısa süreli ve inşaat ağırlıklı görüntü kirliğinin hakim olduğu bir kent karışımıza çıkmaktadır.

Ülke genelinde olduğu gibi Mardin kent merkezinde, hızlı ve plansız büyüme nedeniyle tarım arazileri, yeşil sahalar daralmış ve bunun sonucunda kent yerleşimi için ihtiyaç duyulan kullanım alanlarında orantısız bir büyüme ortaya çıkmıştır. Bu büyümeyle birlikte kentin sosyo-ekonomik gelişmesine paralel kentleşme süreci de her geçen gün büyüme göstermiş ve il düzeyinde stratejik planlar kısmen uygulanırken ekolojik her hangi bir planlama gerçekleştirilmemiştir. Mardin kenti "kentsel sit" alanı olarak kabul edildiğinden sit alanı içinde yer alan Yukarı Mardin'de temizlik işleri bile anca eşeklerin yardımıyla veya elle yapılmaktadır. Kentsel sit, eski kentlerin uyumlu düzenini, mimarisi bütünlüğünü, donatılarını koruyabilmiş sokaklar, mahalleler, alanlar olarak kabul edilmektedir

2 Yönetişim(Sürdürülebilir kentleşme sürecinin diğer paydaşlarla ortak yönetimi), hava kirliliği, atık yönetimi ve arazi kullanımı, su yönetimi, ulaşım, enerji ve akıllı binalar konusunda toplam 24 soru yöneltilmiştir.

(Ahunbay, 2009: 27). Buna rağmen Büyükşehir Belediyesi'nin özellikle yeni kent merkezinde başta hava kirliliği olmak üzere atık, çöp, su, ulaşım konularında bir dizi önlem aldığı ve çevre bilinci oluşturmaya çalıştığı elde edilen bulgulardan anlaşılmaktadır.

Çevresel Sorunlarla Mücadelede Mardin Büyükşehir Belediyesinin Çalışmaları

Kentleşmenin sürdürülebilirliğinin sağlanması için Mardin kent merkezinde iç ve dış faktörler nedeniyle meydana gelen çevresel sorunların azaltılması konusunda Mardin Büyükşehir Belediyesi'nin yoğun çabaları görülmektedir. Mardin kent merkezinde görülen başlıca çevresel sorunlar şunlardır;

- İç ve dış göçler sonucunda artan nüfus nedeniyle oluşan çarpık ve düzensiz kentleşme sonucunda imarsız ve plansız kentleşme ortaya çıkmış ve yeşil alanlar yok edilmiştir. Bunun sonucunda yetersiz peyzaj, yeşil alanlar ve park alanları nedeniyle ortaya çıkan çarpık mimari yapı ve düzensiz araç park etmeler sonucunda ortaya çıkan görüntü kirliliği,
- Kentte aşırı nüfusun yol açtığı konut edinmenin yanında kişi başına kullanılan enerji, su, araç, kömür vb. tüketim maddelerindeki artış, konutlarda ve işyerlerindeki aşırı ısınma, sanayi merkezlerinin, trafikteki araçların egzoz dumanının yol açtığı hava kirliliği,
- Araç sayısının artması nedeniyle aşırı trafik ve gürültü kirliliği;
- Katı atıkların yol açtığı çevre kirliliği,
- Çevre yönetimi konusunda yönetişim eksikliği ve çevre sorunlarına duyarsızlığın yol açtığı çözümsüzlük;
- Maden, kireç, taş, kum ocakları ve genişleyen çarpık kentleşme nedeniyle doğal bitki örtüsünün yok edilmesi,
- Arazilerin yanlış kullanımı; gübre vb. zirai mücadele araçları,
- Kentsel ve Sanayi kaynaklı gürültü,
- Sürdürülebilir kalkınma eksikliği,
- Çöl tozları ve çölleşme
- Jeolojik yapısının kayalık olması nedeniyle kazılardan kaynaklanan gürültü kirliliği

Yukarıda belirtilen çevresel sorunlarla baş edebilmek için başta MARSU Genel Müdürlüğü, Çevre Koruma ve Kontrol Dairesi Başkanlığı ve Ulaşım Daire Başkanlığı birimleri yoğun mesai harcamaktadırlar. Çevre Koruma ve Kontrol Dairesi Başkanlığı'nın yıllık olarak belirlediği çevresel politikalar ve bunlara karşı alınacak önlemler yıllık faaliyet raporlarında ayrıntılı olarak belirtilmiş, ancak parçalı çevre mevzuatının kısmi yetkileriyle önlemler alınmaya çalışılmaktadır.

Çevre Kirliliği ve Denetimi

Mardin kent merkezinin en önemli çevresel sorunlarından bir tanesi çevre kirliliğidir. Kentin genelinde başta hava kirliliği olmak üzere gürültü ve görüntü kirliliğinden oluşan üç tür çevre kirliliği göze çarpmaktadır. Doğrudan veya dolaylı olarak insan sağlığını etkileyerek yaşam kalitesini düşüren en önemli çevre sorunu hava kirliliği, geleceğin dünyasını ciddi bir şekilde tehdit etmekte, ekolojik tehlikelerle karşı karşıya bırakmaktadır. Kentlerde özellikle son yıllarda artan ısınma, trafik ve sanayiden kaynaklanan hava kirliliğinin sağlık problemlerinde de artışa sebep olduğu görülmektedir.

Hava kirliliği, havanın doğal bileşiminin farklı sebeplerle değişmesi, havada katı, sıvı ve gaz şeklindeki yabancı maddelerin insan sağlığına, canlı hayatına, ekolojik dengeye ve eşyalara zararlı olabilecek derişim ve sürede bulunması sonucu ortaya çıkar. Hava kirliliğine atmosfere yabancı maddelerin girişi, sıcaklık, basınç, yağış, rüzgâr, nem ve güneş radyasyonu gibi meteorolojik faktörlerle, konum ve topografik yapı etki etmektedir (laboratuvar.cevre.gov.tr, 2019).

Hava kirliliği kaynaklarına göre ikiye ayrılır. İlki doğal kaynaklar olarak tanımlanan yanardağ faaliyetleri, orman yangınları, çöl tozları ve açık arazideki hayvan türlerinin ve bitki örtüsünün bozulmasından kaynaklanmaktadır. Diğeri ise, insanoğlunun yaptığı faaliyetler nedeniyle ısınma, ulaşım ve sanayi vb. etkilerin sonucu doğanın dengesinin bozulmasından kaynaklanan nedenlerdir. Mardin'deki hem doğal hem de insanoğlunun doğaya müdahalesiyle kısmen gerçekleşen hava kirlenmesinden söz edilebilmektedir. Hava kirlenmesinin kışın ısınma amacıyla kullanılan fosil yakıtlardan kaynaklanan kirliliğin neden olduğu belirtilmektedir. Nüfusun hızla artmasına paralel olarak, hızlı ve yoğun kentleşme, artan enerji kullanımı, endüstrinin gelişimi, yanlış yerleşme, motorlu taşıt sayısının artması, düzensiz sanayileşme, kalitesiz yakıt kullanımı ve meteorolojik şartlar gibi nedenlerden dolayı Mardin kentinde özellikle kış mevsiminde hava kirliliği yaşanabilmektedir. Özellikle İl Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı Müdürlüğü tarafından ihtiyaç sahiplerine dağıtılan kömürün kalite standardı ilgili Yönetmelik hükümlerine uygun olmasına rağmen ithal

kömür ile kıyaslandığında kirletici parametreler düzeyinde hava kirliliğine neden olduğu belirtilmektedir.

Belediye tarafından ısınmadan kaynaklanan hava kirliliği konusunda rutin ya da şikâyet kaynaklı sıkı denetimler yapılmasına rağmen özellikle kış aylarında ısınmada kalitesiz yakıtların (kükürt, kül ve nem oranı yüksek kalori değeri düşük kömürler) kullanılması, yanlış yakıt kullanım tekniklerinin uygulanması ve kullanılan kazanların bakımlarının düzenli olarak yapılmaması nedeniyle hava kirliliği önlenememektedir. Büyükşehir Belediyesi bu konuda yaptığı uyarılarla birlikte filtre sistemlerinin kullanılmasında temiz enerji kaynakları kullanılması konusunda bilgilendirme yaptığı belirtilmektedir.

Tablo 1: *Mardin İlinde 2018 Yılında Evsel Isınmada Kullanılan Katı Yakıtların Cinsi, Yakıtların Özellikleri ve Yakıtların Temin Edildiği Yerlere Yönelik İstatistiki Veriler*

Yakıtın Cinsi (*)	Temin Edildiği Yer	Tüketim Miktarı (ton)	Yakıtın Özellikleri				
			Alt Isıl Değeri kcal/kg)	Uçucu Madde (%)	Toplam Kükürt (%)	Toplam Nem (%)	Kül (%)
İthal Kömür (Diğer Bütünlemeli Taş Kömürü)	Rusya, Güney Afrika	35.262,800	En Az 6400(-200) kcal/ kg Kuru Bazda	%12-31 (+2) Kuru Bazda	En Çok %0,9 (+0,1) Kuru Bazda	En Çok %10 (+1) Orijinal Bazda	En Çok %16(+2) Kuru Bazda
Sosyal Yardımlaşma Vakfı Kömürü	TKİ	22.409,250	En az 3400 Kcal/ kg 200 tolerans	-	En Çok %2,5	-	-

Kaynak: *Mardin Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, 2019*

(*) Yerli kömür, ithal kömür, briket, biyokütle, Sosyal Yardımlaşma Vakfı kömürü, odun vb.

Tablo 1'den anlaşıldığı üzere 2018 yılında Mardin kent merkezinde kullanılan katı yakıtların kalitesi gösterilmektedir. Genel olarak ithal olarak kullanılan kömürün kaliteli olduğu, ancak İl Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı Müdürlüğü tarafından dağıtılan kömürün ise ithal olanlara göre daha az kalitede olduğu görülmektedir.

Tablo 2: *Mardin İlinde 2018 Yılında Sanayide Kullanılan Katı Yakıtların Cinsi, Özellikleri ve Bu Yakıtların Temin Edildiği Yerler*

Yakıtın Cinsi (*)	Temin Edildiği Yer	Tüketim Miktarı (ton)	Yakıtın Özellikleri				
			Alt Isıl Değeri (kcal/kg)	Uçucu Madde (%)	Toplam Kükürt (%)	Toplam Nem (%)	Kül (%)
İthal ve Yerli	Üretici, Dağıtıcı ve Satıcılarından	7.346,140	-	-	-	-	-

Kaynak: *Mardin Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, 2019*

Tablo 2'de sanayi kesiminde kullanılan katı yakıtın yerli ve ithal olarak tespiti mümkün olmamakla birlikte genel olarak buralarda kullanılanın ucuz ve kalitesiz oluşu, hava kirliliğine daha çok sebep olduğu anlaşılmaktadır. 2017 yılından itibaren kullanılmaya başlanılan doğalgazın kullanım miktarı ile birlikte hava kirliliğinde önemli oranda düşüş olduğu belirtilmektedir.

Tablo 3: *Mardin İlinde 2018 Yılında Kullanılan Doğalgaz Miktarı*

Yakıtın Kullanıldığı Yer	Tüketim Miktarı (sm3)	Isıl Değeri (kcal/kg)
Sanayi	6.836.251,49	9273,9747
Konut	3.796.326,86	9273,9763

Kaynak: *Mardin Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, 2019*

Mardin'de hava kalitesinin kontrolü kapsamında yetkili olan Mahalli Çevre Kurulu, yakıt kalitesi ve standartlarının birliktelik oluşturulması ve kirlilik ile mücadele bağlamında ortak kararın çıkması için denetim konusunda başta Büyükşehir Belediyesi olmak üzere birçok kurumu görevlendirmektedir.

Mardin Büyükşehir Belediyesi, yapı projelerinde öncelikle doğalgaz kullanımı teşvik edilmekte, satış amacı ile getirilen kömür denetimleri ve şikâyet durumlarında kömür kazanlarında denetimler gerçekleştirilmektedir. Endüstriyel kaynaklı hava kirliliği ile mücadele kapsamında tesis ve işletmelerin her türlü resmi iş ve işlemleri öncesinde ÇED ve çevre İzinleri kapsamında sorgulanması yönünde kurumlar arası işbirliği sağlanması doğrultusunda çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Mardin Büyükşehir Belediye Başkanlığı tarafından Mardin ilinde Merkez Artuklu istasyonundaki belirli yerlerde ölçümler baz alınarak denetimler yapılmaktadır. Isınmadan kaynaklı yapılan denetimlerde bilinçlendirme çalışmalarının yanında binalarda kazan dairesi fiziksel şartları (havalandırma, yangın söndürme

tüpü, kazan yakma talimatnamesi) sağlanıp sağlanmadığı ve kullanılacak kömürlerin bakanlık onaylı menşei belli katı yakıtlardan seçilip seçilmediği konusunda denetimler yapılmakta ve uygulamada çıkan aksaklıklar konusunda uyarılar yapılmaktadır. Ayrıca kalorifercilerin baca ve kazan dairesinin yıllık temizlik ve bakımlarının yapılıp yapılmadığı, "kalorifer ateşçi sertifikası"nın olup olmadığı konusunda denetlemesi yapılmaktadır. Özellikle "kalorifer ateşçi sertifikası" belgesinin zorunlu olduğu hatırlatılmakta ve yaptırımları konusunda bilgilendirilmektedir. Bunların dışında Mardin Büyükşehir Belediyesi yaptığı denetimler sonucunda gerekli sertifikaya sahip olmayan kalorifercileri Çevre Şehircilik İl Müdürlüğüne yönlendirmekte, gerekli eğitim ve belgenin alınması konusunda yardımcı olmaktadır. Menşei belirsiz, ilgili yönetmelikte belirlenen standart değerleri sağlamayan, torba bilgileri içermeyen kömürün kullanılmaması, kazan dairesinde yanıcı patlayıcı maddeler bulundurulmaması, petrol koku, kullanılmış mineral ve madeni yağlar, ömrünü tamamlamış araç lastikleri, araba plastiği parçaları, tezek, katı atıklar, tekstil atıkları, kablolar, ıslak odun, boyalı odun ve plastik malzeme yakılmaması konusunda bina görevlileri ve kaloriferciler uyarılmaktadır.

Mardin'de kışın ısınmak amacıyla kullanılan yakıt türleri ve oranlarına baktığımızda, kışın kullanılan kömürlerin başında Safkar, Atakaş, Safi, Polyak, Fazilet, Süper Enerji, Şahyak, Karyak kömür markaları kullanılmaktadır. Baca gazlarında izin verilen emisyon değerlerinin üst sınırları Isınmadan Kaynaklı Hava Kirliliği Kontrolü Yönetmeliğinde tanımlanmıştır. Belirtilen standartlara göre yapılan değerlendirmelerde aşağıdaki tablolarda belirlenen değerler esas alınmaktadır.

Tablo 4: *Katı Yakıtların Sınır Değerleri ve Özellikleri*

Özellikler	**Sınırlar**
Toplam kükürt (kuru bazda)	En çok % 0,9
Alt ısıl değer (kuru bazda)	En az 6200 Kcal/kg (-400 tolerans)
Uçucu madde (kuru bazda)	% 12-28 (+1 tolerans)
Toplam nem(orijinalde)	En çok % 10
Kül (kuru bazda)	En çok % 14 (+1 tolerans)
Boyut (satışa sunulan)	18-150 mm -18 mm altı ve 150 mm üstü için max. %10 tolerans -Mekanik beslemelim yakma tesisleri için kömür boyutu en az 10-18 mm olabilir

Kaynak: *Mardin Büyükşehir Belediyesi, 2019*

Tablo 4'te yerli ve ithal katı yakıtların ilgili Isınmadan Kaynaklı Hava Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği gereği alt ve üst sınırlarına ilişkin özellikler belirtilmiştir. Büyük Şehir Belediyesi tarafından yapılan denetim bu ölçüm ve özelliklere göre yapılmaktadır. Tablo 6'da ise söz konusu yönetmeliğin 28. Maddesinde sınır değerleri aşabilen il ve ilçelerin ölçüm ve özellikleri belirtilmiştir.

Katı ve Tehlikeli Atıkların Denetimi

Mardin Büyükşehir Belediyesi sınırları içerisinde tespit edilen en önemli çevre sorunlarından bir tanesi de atıklardır. Bazı ilçelerde toplanan atıklar yerleşim alanlarına yakın mesafelerde ve yol kenarlarında düzensiz olarak depolanması nedeniyle çevre kirliliğine neden olmakta, gelişigüzel depolanan bu atıkların yanması sonucu oluşan emisyon ise hava kirliliğine neden olduğu belirtilmektedir. Atık yönetimi konusunda Mardin Büyükşehir Belediyesi tarafından hafriyat toprağı ve inşaat yıkıntı atıklarının depolama sahaları belirlenerek Hafriyat Toprağı Ve İnşaat /Yıkıntı Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği ile Atıkların Düzenli Depolanmasına Dair Yönetmelik kapsamında denetimler yapılmaktadır. Atığın kaynağında ayrıştırılarak azaltılmasına yönelik çalışmalar yapılarak hafriyat toprağı ve inşaat yıkıntı atıklarının gelişi güzel yerleşim birimlerinin bulunduğu yere dökülmesi engelletilmeye çalışılmaktadır. Hafriyat döküm sahasına gelen atığın düzenli depolanarak geri dönüşüm faaliyetlerinde tekrar kullanılmak üzere ayrışması sağlatılmaktadır. Hafriyat döküm sahasında ayrışmış vaziyette depolanan atıklar dolgu malzemesi olarak kullanılmaktadır.

Sıfır Atık Projesi kapsamında da Büyükşehir Belediyesinin yaptığı çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin ambalaj atıkları (plastik naylon, kağıt karton) lisanlı firmalar tarafından toplanarak geri dönüşüm faaliyetlerinde tekrar kullanılmaktadır. Naylon poşetler toplanarak lisanslı geri kazanım firmalarında granüle dönüştürülmesi sağlatılmaktadır. Diğer yandan Bitkisel Atık Yağların Kontrolü Yönetmeliği'nde belirtilen belediyelerin görev ve yetkileri kapsamında; bitkisel atık yağları toplayan lisanslı firmayla anlaşarak atık yağların kanalizasyona dökülmesini engelletilmektedir. Toplanan atık yağların lisanslı geri kazanım tesislerinde biyogaz veya biyo-dizele dönüştürülmesi ile hem çevre kirliliğinin önlenmesinde hem de ülke ekonomisine katkıda bulunmada fayda sağlatılmaktadır. Ambalaj atığı toplama ayırma, tehlikesiz atık toplama ayırma ve geri kazanım tesisleri ilimizde mevcuttur. Mevcut koşullar çerçevesinde, Mardin İli Sürdürülebilir Çevre Yönetimi Belediyeler Birliği tarafından yapımı tamamlanan Katı Atık Düzenli Depolama Tesisine atık girişi istenilen düzeye ulaşılamamıştır.

Sıfır Atık Projesi kapsamında halkı ve atık yağ üreticilerini bitkisel atık yağ toplama ilgili bilgilendirmek ve bir çevre bilincinin oluşmasını sağlamak amacıyla el broşürleri dağıtılmakta ve billboardlarda tanıtımlar yapılmaktadır. Bunların dışında Sıfır Atık Projesi kapsamında Mardin Büyükşehir Belediyesi tarafından aşağıda belirtilen çalışmalar yapılmıştır (Faaliyet Raporu, 2008):

- Daha önce İl genelinde 300 kg olarak toplanılan atık piller sürdürülen eğitim çalışmaları ve bilinçlendirme ile 2500 kg'a yükseltilmiştir. Bu eğitim ve bilinçlendirme çalışmalarının akabinde okullardaki atık pilleri toplamaya teşvik amacıyla 10 ilçeye atık pil toplama makinesi temin edilmiş,

- İlçede geri dönüşüm ve ambalaj atıklarının bilinçlendirilme ve farkındalık çalışmaları kapsamında ambalaj atığı potaları alınarak ilçelerdeki pilot okullara gönderilmiş ve ambalaj atıkları için kafesler bırakılmış,

- Kızıltepe, Artuklu, Midyat, Nusaybin, Ömerli, Yeşilli, Savur, Mazıdağı, Dargeçit, Derik içlerindeki tüm sağlık personellerine tıbbi atıkların tanıtımı, türleri, kullanımında dikkat edilecek hususlar, tıbbi atıkların toplanması, taşınması ve sterilizasyon sistemi ile bertaraf konularında eğitimler verilmiş,

- Sağlıklı yaşamın en önemli koşulu doğal kaynakların yaşanabilir ve sürdürülebilir hale getirilmesidir. Bu kapsamda doğal ve ekolojik dengeyi bozmayacak şekilde atıkların geri kazanılması ve çevreye zarar vermeden bertaraf edilmesi amacıyla "Sıfır Atık Projesi "kapsamında "Her Atık Çöp Değildir" projesi uygulamaya konulmuştur. Mardin'de bu kapsamda 10 ilçeden 10 pilot okul seçilmiş olup hedef grup olarak seçilen okullara, geri dönüşüm kutu ve materyalleri, geri dönüşüm potaları ve atık pil toplama makineleri konulmuştur. Ayrıca nüfusun yoğun olduğu ilçelerde proje kapsamında Atık Getirme Merkezleri yapılarak tekstil, ambalaj, plastik, atık pil ve bitkisel yağlar toplanacağı ortak bir merkezle bu atıklar geri dönüşüm döngüsüne /ağına dâhil edilmiştir. Bu proje kapsamında Büyükşehir Belediyesi tarafından çevre sağlığına ve ülke ekonomisine katkı sağlama amacıyla geri dönüşüm ve çevrenin korunması konularında öğrencilere bilgilendirme yapılmıştır.

- Ömrünü tamamlamış lastikler (ÖTL) ile ilgili yapılan denetimlerde ÖTL'lerin açık alanda biriktirilmemesi ilgili denetim ve uyarılar yapılmakta ve toplanan lastikler bertaraf edilerek granül ve kauçuk elde edilerek geri dönüşüm sağlanmaktadır. Geri dönüşüm

kapsamında elde edilen malzemeler yürüyüş yollarına spor sahalarına döşenmekte, elektrik enerji peyzaj alanlarında kullanılmakta, tenis sahaları, suni çim futbol sahaları, karayollarında asfalt katkı maddesi, lastik ayakkabı ve bot olarak üretime kazandırılmaktadır.

- Belediye tarafından atık pillerin çöplerden ayrı toplanması için atık pil toplama kutuları bırakılmıştır. Okullarda marketlerde bulunan kutularda biriken piller teslim alınarak yetkilendirilmiş kuruluş olan Taşınabilir Pil Üreticileri İthalatçıları Derneği(TAP)'e teslim edilmektedir. Atık pillerin neden çöplerden ayrı toplanması gerektiği konusunda bilinçlendirme faaliyetlerinde bulunulmaktadır.

Yukarı Mardin olarak bilinen Eski Mardin kent merkezi yaşanabilir sit şehri olması nedeni ile ulaşım için yapıların yıkılması ve kentsel dönüşüm mümkün olmamaktadır. Bu nedenle dar olan sokaklarda çöp toplama araçlarının ara sokaklara girememesi nedeniyle çöp toplama konusunda bazı sıkıntılar yaşanabilmektedir. Mardin Büyükşehir Belediyesi tarafından ara sokaklardaki katı atıklar, eşekler ve el arabalarıyla mevcut imkânların el verdiği ölçüde çöp konteynırları ve Büyükşehir Belediyesi tarafından kullanılan biriktirme yerlerinde, ara yerlerde depolandıktan sonra düzenli depolama alanında bertaraf edilmektedir.

Atık Yönetimi Genel Esaslarına İlişkin Yönetmelik 05 Temmuz 2008 tarih ve 26927 sayılı Resmi Gazete' de yayımlanarak yürürlüğe girmiş, atık kategorileri, atık bertaraf ve geri kazanım faaliyetleri ile 839 atık türü liste olarak verilmiştir. Söz konusu 839 atık türünden 434 tanesi tehlikesiz atık özelliğindedir. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından "Bazı Tehlikesiz Atıkların Geri Kazanımı Tebliği" hazırlanmış ve 17 Haziran 2011 tarih ve 27967 sayılı Resmi Gazete 'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Ülkemizde tehlikeli ve zararlı atıklar için "Tehlikeli Atıkların Kontrolü Yönetmeliği "nin 8. Maddesinde belirtilen, belediyelerin yapması ve uyması gereken kurallar çerçevesinde bertaraf edilirler. Buna göre belediye veya büyükşehir belediyesi, bulunduğu kentin mülki amirliği ile yönetişim mantığı içerisinde ister atık üreticileri ve bertarafçıları tarafından kurulan tesislerde ister kendi bünyesinde kurduğu tesislerde bertaraf eder. Mardin'de sanayinin fazla gelişmemiş olması nedeniyle sanayi tesislerinin meydana getirdiği tehlikeli atıklar konusu yeterince dikkate alınmamış olmakla beraber 2018 yılında oluşan tehlikeli atık miktarı 923.416 ton/yıl'dır. Mardin'de tehlikeli atıkların bertarafı konusunda faaliyet gösteren tesis bulunmamakla birlikte; Mardin Çimento San. A.Ş. bazı atıkların yakılmasıyla ilgili yakma lisansına, Haşimoğlu Metal Hurda Geri Dönüşüm tesisi de tehlikeli atıkların geri kazanımı lisansına sahiptir. Oluşabilecek diğer tehlikeli atıklar atık üreticileri tarafından lisanslı tesislere teslim edilmektedir. 2018 yılında oluşan tehlikeli atıkların tamamına yakını geri kazanıma gönderil-

miştir. Ayrıca sanayi kuruluşlarına ait atıksu arıtma tesislerinden kaynaklanan arıtma çamurları yakma lisansına sahip Mardin Çimento San. A.Ş.'de ek yakıt olarak kullanılmakta veya Katı Atık Düzenli Depolama Tesisi'ne gönderilerek bertaraf edilmektedir (Faaliyet Raporu, 2008).

Mardin Büyükşehir Belediye sınırları içerisinde sterilizasyon tesisi bulunmamaktadır. Tıbbi atıklar Diyarbakır'da bulunan DİÇEV çevre teknolojileri İnş. Tem. San. Tic. Ltd. Şti. bulunan sterilizasyon tesislerine ait lisanslı araçlarla toplanarak sterilizasyona götürülmektedir. Diğer yandan bitkisel atık yağların taşınması, geçici depolanması, bertaraf veya geri kazanımı konusunda lisanslı işletme bulunmamaktadır. Atık madeni yağların geri dönüşümü konusunda lisanslı yerle anlaşmalar sağlanmıştır. Geçici depolama alanında depolanan atık akümülatörler Mardin Büyükşehir sınırları dışında oluşan atık akümülatörlerdir. Yerelde oluşan atık akümülatör genellikle depozitolu olduğundan dolayı yetkili servislere verilmektedir.

Katı atıkların verdiği çevre kirlenmesinin önlenmesi için alınacak tedbirler şunlardır (laboratuvar.cevre.gov.tr, 2019)

- Temiz yakıt ve hammadde kullanımı ile tesislerin yakma ünitelerinde vasıflı yakıtların kullanılması,
- Kirliliği kaynağında yok edecek teknolojilerin kullanılması,
- Arıtma tesislerinin kurulması, atıkların değerlendirilmesi, düzenli ve sağlıklı boşaltılması ve yeterli yükseklikte bacaların inşası ve bacalarda filtre kullanılması,
- Tesisler mümkün olduğu kadar yerleşim yerlerinin dışına yapılarak çalıştırılacak personele çevre konusunda eğitimler verilmelidir.

Ulaşım ve Çevre

Kentin ulaşımını sağlayan ağ sistemi veya entegre toplu taşıma sistemi ile ilgili Mardin Büyükşehir Belediyesi mülki sınırlar içerisinde Toplu Ulaşım planı çerçevesinde Artuklu, Kızıltepe, Nusaybin ve Midyat ilçelerinde vatandaşların konforu için güzergah revizyonu yapılmıştır. Artuklu İlçesinde 8 güzergah olan toplu ulaşım yolu Toplu Ulaşım planı dahilinde 14 güzergaha çıkarılmıştır. Kızıltepe İlçesinde 9 güzergah olan toplu ulaşım yolu Toplu Ulaşım planı dahilinde revizyon yapılarak 9 güzergaha iyileştirme yapılmıştır. Midyat İlçesinde 2 güzergah ile güzergah olan toplu ulaşım yolu Toplu Ulaşım planı dahilinde 5 güzergaha çıkarılmıştır. Nusaybin İlçesinde 7 güzergah ile güzergah olan toplu ulaşım yolu Toplu Ulaşım planı dahilinde 12 güzergaha çıkarılmıştır. Ayrıca ulaşım konusunda Mardin Büyükşehir Belediyesinin diğer çalışmaları şunlardır:

- Yeni hat planlaması ile erişilebilir ve sürdürülebilir bir toplu ulaşım sistemi kurulmuştur.
- 556 araç Mardin ili Toplu Taşıma Sistemi dâhilinde 384 araç olarak yenilenmiştir.
- Araçların tamamı sıfır araç olup engelli erişimine uygun ve %100 alçak tabanlıdır.
- Toplu ulaşım araçlarının tamamında elektronik bilet sistemine geçileceği belirtilmiştir.
- Araç sayısının yarattığı trafik problemleri ve kullanılan yakıt türlerinin meydana getirdiği kirlenmelere karşı alınan önlemlere ilişkin olarak, toplu ulaşım hatlarının bir kısmı için alternatif ulaşım aksları oluşturulmuştur. Yapılan kent içi trafik ve yol planlama projeleri ile trafikte akışkanlık artmıştır. Bu yol akslarından yeni toplu ulaşım hatları geçirilmiş ve hatlara erişilebilirlik arttırılmıştır.
- Kent merkezleri çevre dostu bir toplu ulaşım sistemine kavuşturulmuştur.
- Eski Minibüsler Euro 2 emisyon değerine sahip olup salgıladığı gazlar insan sağlığına zarar verdiğinden, dönüşümle birlikte toplu ulaşım araçların tamamı Euro 5'in üzerinde emisyon değerine getirilmiştir.

Ulaşımda çevresel kirlenmeyi önlemek için yapılması gerekenler şunlardır:

- Araçların muayeneleri bakım ve onarımları, egzoz gazı emisyon ölçümleri periyodik olarak yapılmalı,
- Temiz yakıt kullanımının yanında özellikle benzinli taşıtlarda katalitik konvertör takılmalı,
- Araçları yolcu ve yük taşınma kapasitelerine dikkat edilmeli,
- Kentte bireysel araç kullanımından çok toplu taşımaya önem verilmelidir

Su Kirlenmesi ve Denetimi

Su kirlenmeleri, biyolojik, kimyasal ve fiziksel olmak üzere üç şekilde ortaya çıkmaktadır (Akman vd., 2012: 176). Mardin kent merkezine gelen suların kirlenmesine genellikle biyolojik ve fiziksel etkilerin sebep olduğu

bilinmektedir. İçme suyu için yeterli miktarda ve kaliteli su elde etmek için koagülasyon, flokülasyon, sedimantasyon, filtrasyon, dezenfeksiyon ve yumuşatma işlemlerinden geçilmesi gerekmektedir (Çınar, 2008: 16).

Mardin'de kentsel su temini için çekilen suyun kaynağının % 32.84'(23.431.248 m3)' ünü kuyu ve % 67.16 (47.934.720 m3) 'sını kaynak suyu oluşturmaktadır. Kentin içme suyu ihtiyacı Beyazsu Kaynağından sağlanmaktadır. Kaynaktan Mardin Merkez için tahsis edilen su miktarı 450 l/sn (14,2 hm3/yıl) dir. DSİ tarafından 18.11.2016 tarihinde kaynak debisi 4117 l/s olarak ölçülmüştür (Mardin Büyükşehir Belediyesi, 2019). Ancak Hakkari'den sonra en fazla su kaybının olduğu il Mardin %77 ile 2. sırada yer almaktadır. Kişi başına en az atık su çıkan ilk 5 il ise Mardin, Diyarbakır, Tekirdağ, Erzurum ve Bursa'dır. Kişi başına günde en az atık oluşturan iller ise Kahramanmaraş, Trabzon, Mardin, Erzurum, Kayseri'dir

(www.tmmob.org.tr, 2019).

Mardin'de endüstri yoğun olarak Organize Sanayi Bölgesinde bulunmaktadır. Atık suyun toprağa verilmesinin içme suyu için oluşturacağı tehlike nedeniyle şehirden uzakta kanalizasyon borularıyla taşınması önem taşımaktadır. 2018 yılında endüstriyel faaliyetler için temin edilen suyun % 90'ı kuyulardan %10'luk kısmı da kaynaklardan elde edilmektedir. Mardin kent merkezindeki atık suları Mardin merkez ve ilçelerinde biyolojik kentsel atıksu arıtma tesislerinin yanında Mardin Organize Sanayi Bölgesi Müdürlüğü'ne ait Endüstriyel Atık su Arıtma Tesisi kent çevresindeki işletmelerden kaynaklı atık suların arıtılmasını sağlamaktadır. "Evsel ve Kentsel Arıtma Çamurlarının Toprakta Kullanılmasına Dair Yönetmelik" kapsamında belediyelere ait faaliyette olan atık su arıtma tesisi sınırlı sayıda olduğu için sanayi kuruluşlarına ait atık su arıtma tesislerinde oluşan arıtma çamurları yakma lisansına sahip Mardin Çimento San. AŞ'de ek yakıt olarak kullanılmakta veya Katı Atık Düzenli Depolama Tesisi 'ne gönderilerek bertaraf edilmektedir. Yeşilli İlçesi Zeytinli Köyü mevkiinde Katı Atık Düzenli Depolama Tesisinde sızıntı suyu toplama havuzu bulunmaktadır. Ancak Katı Atık Düzenli Depolama Tesisinin mesafesinin uzak olması, bir çok belediyenin ulaşım ve makine-ekipman sıkıntısı yaşaması gibi sebeplerden ötürü bazı belediyelerde vahşi depolama yapıldığı gözlenmektedir. Yaz ve kış atık toplama yaklaşık 135.000 ton civarı olmakta ve Mardin Büyükşehir Belediyesi tarafından düzenli depolama sistemi ile bertaraf edilmektedir. Merkez ve ilçelerde atık getirme merkezleri sayesinde depolama yapılmaktadır.

SONUÇ

Dünyada birbirinden ayrı düşünülmeyecek kadar bütünleşmiş olan insan ve çevre, gelişen teknolojiye bağlı olarak gün geçtikçe ilişki ağları genişlemekte ve birbirinden etkilenme olanakları artmaktadır. İnsanoğlunun ortaya çıktığı günden beri doğrudan ve dolaylı olarak sebep olduğu çevre sorunlarını kendi eliyle politikalar üreterek üstesinden gelmeye çalışmaktadır. Çevre sorunları yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası mecrada ortaya çıkmakta ve hangi düzeyde çıkarsa o düzeyde çevre politikalarının geliştirilmesi gerekmektedir. Çevre sorunlarının bireyin bulunduğu yerel alanda belirgin olarak ortaya çıkması nedeniyle söz konusu sorunlara en yakın yönetim birimi olan belediyelere çok görev düşmekte ve dünyanın her yerinde bu konuda yetkilendirmeler mevzuat çerçevesinde yapılmaktadır.

Mardin kenti aldığı göçler, doğum oranları ve sağlık koşulları nedeniyle nüfus oranı her geçen artmakta, nüfusun artmasına paralel olarak ihtiyaçlar artmakta ve doğal kaynakların hızlı bir şekilde tüketilmesine neden olmaktadır. Nüfusun hızla artmasına paralel olarak, hızlı ve yoğun kentleşme, artan enerji kullanımı, endüstrinin gelişimi, yanlış yerleşme, motorlu taşıt sayısının artması, düzensiz sanayileşme, kalitesiz yakıt kullanımı ve meteorolojik şartlar, tarım ilaçları gibi kimyasal maddeler hızlı bir şekilde çevreyi kirletmeye devam etmekte, bunun sonucunda büyük oranda kirlenen hava, su ve toprak canlılar için zararlı olabilecek boyutlara ulaşmaktadır. Bu sebeple ulusal ve yerel alanda mevzuattan kaynaklanan dağınık yetkilendirmenin ortaya çıkardığı düzensiz çevre sorunlarıyla mücadele ortaya çıkmaktadır. Çevre sorunları ile mücadelede başarıya ulaşması için tüm kurum ve kuruluşların, STK'ların yönetişim mantığı içerisinde çaba göstererek çevre bilincini tüm kitlelere yayılmasını sağlaması gerekirken, merkezi ve yerel yönetim arasında bu konuda bir konsensüsün olmadığı anlaşılmaktadır.

Sürdürülebilirliğin gerçekleşmesi için belediyelerin kent ve çevresinde yapması gereken en önemli faaliyet, insanlarla doğanın en iyi şekilde bir arada var olabilmesi için bir yandan el değmemiş doğayı, türleri ve ekosistemleri korumak diğer yandan, kent içindeki bozulmuş alanlarda veya ekosistemlerde tekrar ekim yapmak, faaliyet göstermeyen endüstriyel alanları temizlemek, sulak alanları restore etmektir. Ancak belediyelerin sürdürülebilir kentleşme konusunda söz konusu faaliyetleri gerçekleştirebilmesi için belediyelerde çevre politikası ve amaçları göz önünde bulundurularak ürün ve hizmetlerin çevre üzerindeki etkilerini kontrol altına almalarını sağlayacak yönetişime dayalı iyi bir çevre yönetimine ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak Mardin Büyükşehir Belediyesi, yeşil alanların arttırılması, kentin düzensiz imar yapılanmasının önüne geçilmesine yönelik çalışmalar, kent merkezinde yeni yol ve park-bahçe düzenlemelerin yeni planlar

çerçevesinde yeniden yapılması, tozumayı önlemek için gerekli yerlerde ıslatma çalışması, bariyerler kullanma, atık yönetimi konusunda daha somut adımlar atılması, kent konseyinin çalışmaları kentin sürdürülebilirliği ile ilgili çevre konusunda önemli adımlar atılmış, ancak bu kentleşmenin sürdürülebilirliğini gerçekleştirmede yetersiz kalmaktadır. Son zamanlarda. Mardin'in eski yerleşmesinin sit alanı olması ve dar sokaklarının araçlara geçit vermemesi nedeniyle özellikle çöp toplama konusunda önemli sorunlar karşımıza çıkmaktadır.

Mardin'de özellikle sanayileşme, motorlu taşıt oranlarındaki artış ve ısıtma sistemlerindeki farklılıklar nedeniyle artan hava kirliliği, kentin birçok mahallesinde hayata geçirilen doğalgazlı ısıtma sistemi sayesinde azalmıştır.

Mardin ilinde sosyo-ekonomik, kültürel ve çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması ile mümkün olabilecek sürdürülebilir kentleşme, bir yandan kentin çehresini değiştirecek düzensiz göçlerin engellenmesi diğer yandan kent halkının yaşam koşullarının iyileştirilmesi için yerel yönetimlerin gelir ve gider gibi mali konuların yanında karar alma süreçlerinde merkezden yönetimden bağımsız hareket edebilme konusunda yetkilendirmenin sağlanması gerekmektedir Özellikle kent ve çevre ilişkisinde kararların tek elden ve halka en yakın birim aracılığıyla gerçekleşmesi etkin, verimli ve katılımcı hizmet anlayışını sağlayacaktır. İnsan hakları, gelir adaletsizliği, ekonomik ve siyasal kararlılık, göçlerin önlenmesi, iç göçlerin sınırlandırılması, planlı arazi kullanımı, eğitim seviyesinin arttırılması, israfçı ve gösterişçi tüketim alışkanlıkların terkedilmesi için eğitim seferberliği, ormanlık ve doğal bitki örtüsüne sahip olan alanların arttırılması, çevreyi kirletip, zarar veren dışsallıklarla mücadele edilmesi, kullanılan elektronik aletlerin(buzdolabı, çamaşr ve bulaşık mak.) uzun ömürlü ve çevre dostu olanların kullanılması için yerel yönetimler tarafından vatandaşa destek çıkılması, çevreye katkısı olanların ödüllendirilmesi, çevreye bilinçsizce zarar verenlerin eğitilmesi gibi çevre dostu bir dizi önlemin alınması sürdürülebilir kentleşmenin sağlanmasında önemli katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Ahunbay, Z. (2009). *Tarihi Çevre Koruma Ve Restorasyon*. İstanbul: Yem Yayıncılık.

Akman, Y., Ketenoğlu O., Kurt L., Düzenli S., Güney K., ve Kurt F. (2012). Çevre Kirliliği. Ankara: Palme Yayıncılık.

Altuntaş, A. (2012). Sürdürülebilir Toplumlar Ve Metropollerin Baskılarından Kurtulmak İçin Alternatif Bir Yol: Sürdürülebilir Kentler, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Cilt: 9, Sayı: 17, 135-148 .

Atıl, A., Gülgün, B. ve Yörük, İ. (2005). Sürdürülebilir Kentler ve Peyzaj Mimarlığı. *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 42(2), 215-226.

Atsız, O. ve Kızılırmak, İ. (2017). Mardin'in Doğal Ve Kültürel Çekiciliklerinin Destinasyon Pazarlaması Kapsamında İncelenmesi. *Mukaddime*, 25-41.

Aydın, A. (2008). İktisadi açıdan bölgesel dengesizlik: Mardin ili örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(24), 304- 312.

Blassıngame, L. (1998). Sustainable Cities: Oxymoron, Utopia, Or Inevitability?, *The Social Science Journal,* Volume 35, Number 1, Pages 1-13. University Of Wisconsin, Oshkosh https://Ac.Els-Cdn.Com/S0362331998900556/ ET: 20.10.2018.

Bozloğan, R. (2005). Sürdürülebilir Gelişme Düşüncesinin Tarihsel Arka Planı, İstanbul Üniversitesi Sosyal Siyasal Konferanslar Dergisi, 50, 1011-1028.

Campbell, S. (1996). Green Cities, Growing Cities, Just Cities? Urban Planning And The Contradictions Of Sustainable Development, *Journal Of The American Planning Association*. 62(3), 296-311, https://my.vanderbilt.edu/greencities/files/, (Erişim Tarihi: 15.08.2019).

Çamur, D. ve Vaizoğlu, S. A. (2007). Çevreye İlişkin Önemli Toplantı ve Belgeler, *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni,* 6(4), 297-306.

Çınar, Ö. (2008). Çevre Kirliliği ve Kontrolü. Ankara: Nobel Yayınevi

Daka (2019). Trb2 Bölgesi Kentsel Büyüme Ve Planlama Mevcut Durum Analizi. http://www.daka.org.tr/panel/files/files/trb2%20bölgesi%20kentsel%20büyüme%20ve%20planlama%20mevcut%20durum%20analizi.pdf, ET:15.08.2019.

Erkan, R. (2010), *Kentleşme Ve Sosyal Değişme*, Ankara: Bilim adamı Yayınları.

Ertürk, H. (1996), Sürdürülebilir Kentler, Yeni Türkiye, Habitat II Özel Sayısı(174- 178), 2(8), Ankara: Yeni Türkiye Medya Hizmetleri.

Gönüllü, G. (2014), Çevresel-Kentsel Hakların Gelişimi: Dünya'da Ve Türkiye'de Kentsel Haklar, *TODAİE İnsan Hakları Yıllığı*, 32, 31-52.

Günal, V. (2005). Mardin İline Gelen Yerli Turistlerin Profil Ve Turistik Davranışlarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *Coğrafi Bilimler Dergisi*,3 (2), 55-67.

Hout, J. L., Thalmann, J. P. Ve Valbelle D. (2000). *Kentlerin Doğuşu* (Çev. Ali Bektaş Girgin). Ankara: İmge Kitabevi.

İsbir, G.E. (1986). Şehirleşme Ve Meseleleri. Ankara: Ocak Yayınları

İsbir, G. E. (1997). *Kentleşme ve Çevre Sorunları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Kaya, İ. (2007). Azınlıklar, Çok Kültürlülük ve Mardin. *D.Ü. Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9, 44-55.

Keleş , R., Hamamcı, C. Ve Çoban, A. (2012). Çevre Politikası. Ankara: İmge .

Keleş, R. (1998). *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: İmge Kitabevi.

Keleş, R., Hamamcı, C. (2005). Çevre Politikası, 5. Basım, Ankara: İmge Kitabevi.

Mengi, A., ve Algan, N. (2003). *Küreselleşme Ve Yerelleşme Çağında Bölgesel Sürdürülebilir Gelişme - AB Ve Türkiye Örneğ*i, 1. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Oktay, D. (2001). *Planning Housing Environements For Sustainability: Evaluations İn Cypriot Settlements*, İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayını.

Özdek, E. Y. (1993). İnsan Olarak Çevre Hakkı. Ankara: TODAİE Yayınları.

Pascal B. And Alain M. (1996). Growth Patterns And The History Of İndustrialization, İnternational *Soscial Science Journal*, Volume: 48, Issue150 December 1996, Pages 537-549 https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1111/1468-2451.00054, ET: 14.10.2018

http://laboratuvar.cevre.gov.tr/default.ltr.aspx,16.08.2019.

http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/donusen-mardin-0 15.08.2019

http://www.mardin.bel.tr, ET: 17.07.2019.

http://www.mardin.gov.tr, ET: 19.08.2019.

http://www.tuik.gov.tr, ET: 22.08.2019.

https://mardin.tarimorman.gov.tr, ET: 06.08.2019.

https://webdosya. csb. gov.tr/ db/ced/icerikler/2018_mard-n_-l_cevre_durum_raporu-20190516083628.pdf. ET: 19.08.2019.

http://www. csb.gov.tr, ET: 06.08.2019.

https://www.tmmob.org.tr/icerik/cmo-2019-dunya-cevre-gunu, ET: 06.08.2019.

BİLGİSAYAR OYUNU OYNAYANLARIN ÖFKE ÖLÇEĞİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Nebiye KONUK[1]

1 Dr Öğretim Üyesi, Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi, Eğitim Fakültesi., nebiye.konuk@kisbu.edu.tr

BİLGİSAYAR OYUNU OYNAYANLARIN ÖFKE ÖLÇEĞİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Nebiye KONUK[1]

GİRİŞ

İnternet ve yeni medyanın sağladığı kolaylıklar ve artan kullanımı hayat tarzlarında değişiklikler yaşanmasına vesile olmuştur. Hayat tarzları içerisinde boş zaman kullanımı bilindiği gibi önemli bir anlam taşır. Boş zamanların değerlendirilmesinde kullanılan araçlar, modeller şüphesiz yaşam kalitesinin de bir göstergesidir. Etkin boş zaman kullanımı, sosyal, kültürel aktiviteler yaşam standardını yükseltebilir; aksi durum ise zamanı etkin kullanamayan, üretmeyen, düşünmeyen ve topluma faydalı olamayacak bireyleri işaret eder. Eğlenme, oyun oynama boş zaman değerlendirmenin bir yolu olmakla beraber, tartışılması gereken husus sanal ortamlarda geçirilen sürenin sosyal hayata da sirayet etmesidir. Sucu'nun da belirttiği gibi, oyun kullanıcılarının gerçek aktivitelere ayrılan zamandan daha çok oyun oynamaya süre ayırdıkları, gerçek aktivitelerin geri plana atıldığı göz önüne alındığında; sosyalleşmenin sanal ortamlarda sağlanarak, zamanın gerçekliğini yitirdiğini görmek mümkündür. Sanal ortamlardaki iletişim ve etkinlikler artık gerçek yaşamın önemli bir parçası haline dönüşmeye başlamıştır (Sucu, 2012: 82-83).

Yaşamın bir parçası haline gelen sanal ortamlardaki paylaşımlar ve oyun oynama davranışı, sözü edilen 'gerçeklik olgusu' çerçevesinde düşünüldüğünde toplumsal hayatın dinamikleri ile de bağlantılı olabilecek yönleri öne çıkmaktadır. Şöyle ki; özellikle çocukların ilgi duydukları programlarda işlenmekte olan şiddet davranışının, ilerleyen yıllarda kişideki şiddet ve saldırgan davranışlarını artırdığını ortaya koyan araştırmalar vardır. Bu konuda Avcı'nın da belirttiği gibi şiddet davranışı, geleneksel medyada ve yeni medyada izlenen modeller tarafından pekiştirilmekte, şiddet içeriklerine ister filmlerde, ister oyunlarda maruz kalma, saldırganlığı ve şiddet davranışını arttıran önemli bir değişken olarak karşımıza çıkmaktadır (Avcı, 2011: 3). Gerek bilgisayar oyunu oynayan gerekse yeni medya kullanımı ile sosyal hayattan uzaklaşarak sanal bir hayata evirilen bireylerin davranış kalıplarının bu çerçevede ele alınması önem arz etmektedir. Burada öncelikle bilgisayar oyunları, 2017 yılında popüler oyunların içerikleriyle ele alınacak ardından dijital oyunlar ile şiddet arasındaki ilintiye değinilecektir.

1 Dr Öğretim Üyesi, Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi, Eğitim Fakültesi., nebiye.konuk@kisbu.edu.tr

Popüler Bilgisayar Oyunları (2017)

Bilgisayar oyunları içerikleri itibariyle çeşitlilik göstermekle beraber, bazı oyunların diğerlerine oranla daha fazla tercih edildiği söylenebilir. Bir bilgisayar oyunu platformu olan Steam, 2017 yılı için yaptığı listede eş zamanlı en çok oynanan oyunların PUBG, DOTA 2, CS: GO, Raibowsix Siege, Payday 2, GTA V, H1Z1, Warframe, ARK:Survival Evolvedolduğu söylenebilir. Bu liste hazırlanırken sadece oyun kopyası satışı değil oyun içi marketten elde edilen gelirlerin de dâhil edildiği belirtilmektedir. Bu oyunların temel özellikleri ve içerikleri ise aşağıda yer almaktadır. Araştırmanın yöntem bölümünde de yer aldığı gibi saha çalışmasında popüler oyunlar listesi esas alınmıştır.

Grand Theft Auto serisinin oyunudur. 2013'te piyasaya çıkan oyun hala satılmaktadır. 2017'de en çok satılan oyunlar listesinde ilk sıralardadır. GTA 5 gerçek dünyadan ilham alınarak yaratılmış bir harita üzerinde geçmektedir. Harita tamamen açıktır ve harita üzerinde bulunan bütün konumlara erişilebilmektedir. Bu tür oyunlara açık dünya oyunu denmektedir. Oyun hikaye modunda canlandırdığımız üç ana karakter vardır. Michael, Franklin ve Trevor. Her birinin ayrı özellikleri vardır. (Hızlı nişan alma veya arabayla hız yaparken ağır çekimde oynayabilme gibi). Ana karakterler birbirlerinden bağımsız yaşamaktadır ancak yapacakları birkaç soygun görevinde yan yana gelmişlerdir. Hikâyede kalan soygunlarını yaparlarken başlarına gelenler anlatılmaktadır. Oyun hikaye modundan daha çok online moduyla ön plandadır. İstenilen kişilerle grup oluşturup çeşitli araba, uçak, motor yarışları yapılabilmekte veya oyun içinde banka, kuyumcu gibi yerlere soygun düzenlenebilmektedir (https://shiftdelete.net/gta-5-pc-incelemesi-59745; http://www.webtekno.com/oyun/gta-5-incelemesi-h336.html, Erişim tarihi: 21.05.2019).

2017 yılının sonlarına doğru çıkmış olan oyun ve online portal üzerinde en çok oynanan oyun olmuştur. Sadece online olarak oynanabilmektedir. Oyunda bulunan harita üzerine uçaktan 100 online oyuncu atlar ve harita üzerinde buldukları silahlar, zırhlar, araçlarla hayatta kalmaya çalışırlar. Oyun haritası zaman geçtikçe daralır ve oyuncular kazanabilmek için diğer oyuncuları öldürmeye zorlanır. Oyunda hayatta kalan son kişi o oyunu kazanır (https://www.gamehubofficial.com/oku/40-playerunknown-s-battlegrounds-tanitim, Erişim tarihi: 20/05/2019).

2012 yılında çıkan Counter Strike: Global Offensive, çıktığı yıldan beri milyonlar tarafından oynanmıştır ve oynanmaya devam etmektedir. Bu oyunda birbirine karşı iki takım vardır. Bu takımlar 'Anti Teröristler' ve 'Teröristler'. Oyunun oyunculara verdiği temel iki görev bulunmaktadır. Görevler haritadan haritaya değişmektedir. Bazı haritalarda teröristler

rehin aldıkları insanları anti teröristlere karşı korumaya çalışır, buna karşılık anti teröristlerin görevi de rehineleri kurtarmaktır. Bazı haritalar da ise teröristler belirli alanlara bomba kurmak zorundadırlar aynı haritada anti teröristler ise bu bombayı imha etmek zorundadır veya bomba kurulmadan terörist takımını yok etmek zorundadır. Silah, zırh ve el bombaları oyun içerisinde her oyun başında verilen 20 saniyelik süre içinde alınmak zorundadır. Pahalı ekipmanları alabilmek için çok sayıda hedef öldürmek gerekmektedir. Oyunlar 30 ayrı kısımdan oluşur ve her kısım iki dakikadır (http://www.merlininkazani.com/counter-strike-global offensive-oninceleme-53769; https://www.gamehubofficial.com/oku/36-counter-strike-global-offensive-tanitim, Erişim tarihi: 21/05/2019).

2017'nin sonlarına doğru çıkan FIFA 18 klasik bir futbol oyunudur. Seçtiğiniz herhangi bir takımla oynayabilirsiniz. İsterseniz teknik direktör olup takım yönetebilirsiniz veya bir oyuncu yaratıp istediğiniz takımdan başlayabilirsiniz. Oyun online olarak oynanabildiği gibi yan yanayken de oynanabilir özelliktedir (https://www.easports.com/tr/fifa/ultimate team/beginners-guide-fut; https://shiftdelete.net/fifa-18-nasil olacak-fifa-18-hakkinda-her-sey-79315, Erişim tarihi: 21/05/2019).

The Witcher 3 eski dönemlerde geçen bir TPS (Third Person Shooter) oyunudur. Oldukça geniş bir dünyaya sahiptir. Oyunda canlandırılan Geralt isimli karakter bir efsungerdir. Yani çeşitli özelliklere sahip olan bir savaşçıdır. Bu özellikleri sayesinde cadılara ve mistik yaratıklara karşı mücadele verebilmektedir. Oyun oldukça beğenilmiş ve hikaye modu olarak en çok sevilen oyunlar arasına girmiştir (http://www.merlininkazani.com/the-witcher-3-wild-hunt-81836-inceleme; https://tr.wikipedia.org/wiki/The_Witcher_3:_Wild_Hunt, Erişim tarihi: 21/05/2019).

Rainbow Six serisinin en son oyunudur. Online olarak oynanmaktadır. Counter Strike: Global Offensive mantığında geliştirilmiş bir oyundur. Beş kişilik takımlar halinde birbiriyle mücadele eden iki takım bulunmaktadır. Takımda bulunan her bireyin farklı görevleri vardır (keskin nişancı, suikastçı gibi). Oyunda üst düzey askeri makineler ve silahlar kullanılmaktadır. Hedef karşı takımı yok etmek ve bölgeyi ele geçirmektir (https://fanzade.com/gamerhead/oyun-inceleme/oyun-inceleme-tom-clancys-rainbow-six-siege/, Erişim tarihi: 21.05.2019).

Dark Souls serisinin son oyunudur. Dünyanın en zor oyunlarından biri olarak nitelendirilmektedir. Oyunda yalnız başına mücadele eden bir savaşçıyı canlandıran oyuncu, önüne gelen zorlu canavarları bir bir öldürerek dünyayı bütün kötülüklerden arındırmak için sona kadar ilerlemelidir (http://www.merlininkazani.com/dark-souls-iii-87917-inceleme, Erişim tarihi: 23.05.2019).

Devam etmekte olan Assassin's Creed serisinin son çıkan oyunudur. Hikaye modu ağırlıklı bir oyundur. Oyun Mısırda Ptolemy'nin hüküm sürdüğü zamanlarda geçmektedir. Dünyada mevcut tanrı parçacıkları vardır ve bu parçacıkları ele geçirmek isteyen iki grup vardır. Assassin ve Templar (Tapınakçılar) grupları. Templar grupları bu parçacıkları ele geçirip dünyayı katı bir disipline sokarak düzeltebileceklerine inanmaktadır. Assassinler ise özgürlükçüdürler. Açık dünya üzerinde oynanan bir oyundur. Oyunda canlandırılan savaşçı Assassin birliğinin ilk suikastçısıdır (http://oyungezer.com.tr/haber/51232-assassin-s-creed-origins-inceleme; http://www.merlininkazani.com/assassins-creed-origins-97545-inceleme, Erişim tarihi: 25.05.2019).

2009'da piyasaya sürülen League of Legends çok kısa bir sürede büyük bir oynayıcı kitlesine ulaşmış, son yılların en popüler oyunları arasına girmiştir. Oyun ücretsizdir. Oyunda beşer kişilik iki takım bulunmaktadır. Görev düşman takımın ana üssünü ele geçirmek ve kendi ana üssünü korumaktır. Harita koridordan ve onları ortalarından bağlayan bir yoldan oluşmaktadır. Koridor ve yolların dışında kalan bölgeye ise orman denmektedir. Ormanda bulunan çeşitli canavarları öldürmek oyunculara çeşitli güçler kazandırmaktadır (https://tr.leagueoflegends.com/tr/game-info/; https://tr.wikipedia.org/wiki/League_of_Legends, Erişim tarihi: 21.05.2019).

Ücretsiz bir oyun olan Hearthstone: Heroes of Warcraft bir kart oyunudur. Oyuncular kendi destelerini oluşturabilmektedirler. Oluşturdukları bu destelerle başka oyunculara veya yapay zekâya karşı oynayabilirler. Tarafların her birinin 30 canı vardır. Birçok seçenek arasından uygun kartların seçilmesiyle rakibin canını 0 a getirmek hedeflenir (http://www.e-sporturkiye.com/haber/hearthstone/hearthstone-nedir;https://tr.wikipedia.org/wiki/Hearthstone:_Heroes_of_Warcraft, Erişim tarihi: 21.05.2019).

Bilgisayar Oyun Platformları (2017)

Oyunların orijinal sürümlerinin piyasa sunulup satıldığı bir takım platformlar vardır. Kişiler bu oyun platformlarından aldıkları oyunları hikaye moduyla oynayabilecekleri gibi birden fazla oyuncuyla (multiplayer) da online olarak oynayabilmektedirler. Her oyunun hikaye modu olmadığı gibi her oyunun multiplayer modu da olmayabilmekte ayrıca bir oyun hem hikaye modu hem de multiplayer modu barındırabilmektedir. Oyunlar orijinal olarak piyasaya sürüldüğü gibi korsan yolla da internetten indirebilmek mümkündür. Ancak korsan yolla indirilen oyunları multiplayer oynamak imkânsızdır. Kişiler korsan yolla indirdikleri oyunu crack dosyalarıyla sistem şifrelerini geçerek oynayabilmektedir.

Genelde oyuncuların kullandığı ve güvenilir olan evrensel oyun portalları oluşturulmuştur. Oyun portalları sadece bilgisayar üzerinde değil çeşitli oyun konsollarında da bulunur. Burada bazı portallara da değinmekte fayda bulunmaktadır.

Steam, bünyesinde belki de en fazla oyunu barındıran portaldır. Oyuncuların arkadaş edinip online olarak oyunlara girebilmelerini sağlamaktadır. Steam oldukça ünlü ve en çok kullanılan oyun portallarından biridir. Bütün oyunlar orijinal sürümüyle mevcuttur. Bağımsız oyun yapımcıları da bu portala oyun yükleyebilmektedir. Steam sadece oyun değil çeşitli video montaj programları barındırır. Steam uluslararası bir programdır. Ülkemizde TL ile alışveriş yapabildiğimiz sınırlı portallardan biridir. Bütün portallarda olduğu gibi steam üzerinden satın alınan bir online oyun sadece steam üzerinden alınan multiplayer odalarına erişebilmektedir. Çünkü aynı oyunlar birden fazla portalda satılabilir. Steam üzerinde sayısız oyun grupları oluşturulabilmekte ve burada oyuncular birbirleriyle tanışarak veya etkileşime geçerek oyunlara girebilmektedirler. Oyunu satın alıp indirebilmek için steam uygulamasını bilgisayara indirmek gerekmektedir (https://store.steampowered.com/?l=turkish, Erişim tarihi: 25.02.2019).

Steam'den sonra gelen büyük bir oyun firmasıdır ancak bünyesinde steam kadar oyun barındırmamaktadır. Özellikleri steam kadar geniş ve çeşitli değildir ve sadece Euro ile satış yapmaktadır. Ancak evrenseldir ve her yerde kullanılabilir. Steam'de olduğu gibi oyunu satın alıp indirmek için origin uygulamasını indirmek gerekmektedir (https://www.origin.com/irl/en-us/store, Erişim tarihi: 25.02.2019).

Uplay bir oyun yapım firması olan Ubisoft'un oluşturduğu bir platformdur. Burada sadece Ubisoft' un yaptığı oyunlar bulunur. Sadece Euro ile satış yapmaktadır. Steam ve origin gibi uygulamayı indirmek gerekmektedir (https://uplay.ubisoft.com/en-GB, Erişim tarihi: 25.02.2019).

Kinguin internet sayfası üzerinde bulunan bir platformdur. Ancak oyunları direkt olarak satan bir portal değildir. Kinguin oyun kodları satar ve bu kodları steam, origin, ubisoft olmak üzere kullanılmasını sağlar. Yani kinguinden satın aldığımız bir kodu diğer platformlarda kullanabiliriz. Burada gerçekleşen bazı indirimler için oyuncuların bazıları bu siteyi tercih etmektedir (https://www.kinguin.net, Erişim tarihi: 25.02.2019).

Sadece Blizzard Entertainments şirketinin yaptığı oyunlar satılır. Genellikle hikaye modu olmayan ve sadece multiplayer oyunlar satılır. Oyun konsolları üzerindeki pazarlar ise şöyledir;

1. Playstation Network: Sadece playstation'a sahip oyuncular kullanabilir. Burada bulunan oyunlar satın alınmadığında oynanması imkansızdır. Daha önce yapılan Playstation 1, 2 ve 3'te oyunlar korsan olarak kullanabilmekteydi ancak Playstation 4 buna imkan vermemektedir.

2. Xbox Store: Sadece Xbox sahibi oyuncular faydalanabilmektedir. Burada bulunan oyunların oynanması için satın alınması gerekmektedir aksi takdirde asla oynanamaz (https://www.blizzard.com/en-us, Erişim tarihi: 25.02.2019).

Gerek oyun içeriklerinin gerekse oyun platformlarının ele alınmasının sebebi bu konuda yapılacak araştırmalarda bu bilgilerden istifade edilmesini sağlamaya çalışma gayretindendir. Bazı durumlarda ebeveyn ve çocuk arasındaki iletişim açısından dahi bu bilgiler gerekli olabilecektir. Araştırmaya konu olan bilgisayar oyunları ele alındığında; FIFA dışında tüm popüler oyunların öldürme, hapsetme, karşıdakini yok etme üzerine kurulu biçimde oyunlar olduğu belirtilmelidir. Her ne kadar kurgusal olsa bile oyunlar şiddet içermekte ve bu yönüyle öne çıkmaktadır. Bu çerçevede dijital oyunlarda şiddet kavramı ele alınmalıdır.

Dijital Oyunlar ve Şiddet

Teknolojinin gelişmesiyle birçok yönden hayata kolaylıklar getiren internet ve elektronik medya imkânlar sunsa da; riskli davranışları da beraberinde getirdiğini söylemek mümkündür. İnternet kullanımına planladığından fazla zaman ayırmak bu tip davranışlardan biridir. Aşırı İnternet kullanımı, riskli internet davranışlarını ortaya çıkaran etmenleri inceleyen araştırmacılar tarafından, yaşam doyumunun düşük oluşuna, heyecan arayışına, bağlanmaktadır (Gökçearslan ve Seferoğlu, 2016: 386).

Ayrıca internet kullanımı, yaşına uygun olmayan internet sitelerine girebilecek olan, kavrayamayacağı ya da yanlış algılayacağı görüntü ve içeriklere erişebilecek çocuklar açısından önemli riskleri de beraberinde getirmektedir (Alparslan, 2014: 14). Çocuklar internette, basit oyun sitelerini tıkladıklarında seks, pornografi, ırkçılık, uyuşturucu, alkol, silah yapımı gibi konuları içeren siteler açılmaktadır (Tuncer, 2001: 427-429). Diğer yandan çocukların internette geçirdikleri zaman zarfında siber zorbalığa maruz kalmaları mümkün olabilmekte; bu durumda kızgınlık, üzüntü, hayal kırıklığı, utanç ve korku gibi duygusal tepkiler verdikleri belirtilmektedir (Turgut, 2016: 28).

Çocukların gördükleri sahneleri, kahramanları model alabilecek olması da bir diğer risk faktörüdür. Önder; çocukların, çizgi film ve bilgisayar oyunlarındaki kahramanların her problemlerini çözme yolu olarak şiddete

başvurmasını, kötü kişileri güç kullanarak bertaraf etmelerini örnek alarak, taklit etmeye çalışabileceğini vurgulamıştır. (Önder, 2008: 186); Ayrıca internet ve bilgisayar oyunlarında karşılıklı etkileşimin olması, oyunda şiddetin içinde doğrudan yer alınması etkin öğrenmeyi artırdığı belirtilmektedir (Çamurdan, 2007: 27). Akdağ ve Cangı ise bilgisayar oyunlarıyla fazlaca içiçe olan çocukların sosyalleşeceği bir dönemde içe kapanabileceğini, bencil davranmasına yol açarak, problemli nesillerin varlığına sebep olabilecek bir tehlikeden bahsetmektedirler (Akdağ ve Cıngı, 2012: 685-686).

İnternet üzerinden oynanan oyunların birçoğunda; şiddet ve cinsellik içeren öğeler sıklıkla yer almaktadır. Dijital oyunların içeriklerini inceleyen araştırmalar bu oyunların %89'unun en az bir çeşit şiddet içeren unsura yer verdiğini, yarısından fazlasında fiziksel şiddet ve ölüm içeriği olduğunu, ayrıca pek çok oyunda da cinsel ve etnik ayrımcılık unsurlarının olduğunu ortaya koymaktadır (Dolu vd., 2010: 55-56). Özellikle bilgisayar oyunlarında savaş, terör, yabancı güçlerden kendini savunma gibi bir ortam bulunmaktadır. Özellikle 11 Eylül olaylarından sonra piyasaya sürülen oyunlarda intikam alma ve sorumluları cezalandırma etrafında şekillendirilmiş oyunlar olduğu belirtilmektedir (Koçer, 2009: 51-52).

Çocuk ve gençlerin şiddet içeren bilgisayar oyunu oynama düzeyi hakkında yapılan bir çalışmada ergenlik çağındaki çocukların ve gençlerin %35.5›inin düzenli olarak şiddet içeren oyun oynadığı belirlenmiştir (Tahiroğlu ve ark., 2010: 21). Şiddet içeren bilgisayar oyunlarının çocuklar üzerindeki etkilerinin ortaya konduğu araştırmalarda; bu tip bilgisayar oyunlarının saldırganlığı artırdığı, acıya karşı duyarsızlaştırdığı ve hayal ile gerçeği ayırt etme yeteneğini bulanıklaştırdığı, internetteki şiddet içerikli oyunlarda gördükleri sahneleri canlandırarak arkadaşlarına ya da ailelerine zarar verebilecekleri belirtilmektedir (Balkaya Çetin, 2014: 75).

Literatürde oyun oynama nedenleri merak ve uyarılmak istemek; can sıkıntısı, stres, öfke ve öfkeden uzak olmak istenmesi ve başarısız olma hissi olarak açıklanmaktadır. Ancak Anderson ve Ford (1986), şiddet içeren bir bilgisayar oyunu sonrasında, lisans öğrencilerinin "düşman" duygularını ölçmüş, şiddet içeren bilgisayar oyunlarının duyguları olumsuz yönde etkilediğini, düşmanlık ve endişe duygularında bir artış olduğunu iddia etmişlerdir. (Yağcı ve Çağlar, 2010: 91-92)

Deneysel çalışmalar, şiddet içeren bir oyunu oynayan katılımcıların oyun oynamayı takiben şiddetsiz bir oyun oynayan katılımcılara göre daha agresif olduğunu göstermektedir. Altta yatan varsayım, şiddet içermeyen oyunların saldırganlık üzerinde hiçbir etkisi olmadığı, şiddetli oyunların ise onu arttırdığıdır. Mevcut çalışmalar, şiddet içeren oyunlara maruz kal-

manın saldırganlığı artırmasına rağmen, şiddet içermeyen video oyunlarının saldırgan düşünceleri ve hisleri ve saldırgan davranışı azalttığını göstermektedir (Sestir & Bartholow, 2010: 934). 2002 yılında Amerika'nın Ioawa Üniversitesi öğretim üyeleri Craig A.Anderson ve Brad J. Bushman geliştirdikleri ve uyguladıkları deneylerde; denekleri iki gruba ayırmış, birinci gruba, yoğun şiddet içeren dört oyun, ikinci gruba ise şiddet içermeyen dört oyun oynatılmıştır. Bir müddet sonra bu oyunları oynayan iki gruba da bitmemiş bir hikâyeyi sonlandırmaları istenmiştir. Şiddet oyunlarını oynayan birinci grup; daha agresif ve şiddet içeren cümlelerle hikayeyi tamamlamışlardır (Çelikkaya, 2008: 19).

Parker'a göre; dijital oyunlarda şiddet içerikli oyunları oynamak ile kişilerin agresif davranışlar göstermesi arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu oyunlar kişilerdeki agresyonu geçici olarak arttırdığı gibi toplum yanlısı davranışları da azaltmaktadır. Haftada yirmi saatten fazla oyun oynayan kişilerde negatif duygu durumu, depresyon semptomları ve insan ilişkilerinde bozulmalar bulunmuştur (Parker 2009'dan akt. Sucu, 2012: 62).

15-18 yaş arası 400 katılımcı ile Kıbrısta gerçekleştirilen bir diğer araştırma sonucunda öğrencilerin %43'nün haftada 3-4 gün bilgisayar oyunu oynadığı görülmüştür. Günde 2-3 saat bilgisayar oyunu oynayan öğrencilerin öfke düzeyinde daha yüksek puanlar aldıkları bulunmuştur. Aksiyon, macera, kavga ve strateji oyunları oynamayı tercih eden gençlerin, diğer bilgisayar oyunları türlerini oynayanlara göre daha fazla öfke duydukları görülmüştür. (Demirok vd., 2012: 33)

Çevrimiçi oyun bağımlılığı ile saldırganlık, kendini kontrol etme ve narsisistik kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi araştırmayı amaçlayan diğer bir araştırma; saldırganlık ve narsistik kişilik özelliklerinin çevrimiçi oyun bağımlılığı ile pozitif ilişkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca, çevrimiçi oyun bağımlılığının boyutunun, kişinin narsistik kişilik özellikleri, saldırganlık, kendini kontrol etme, kişilerarası ilişki ve mesleğe dayanarak tahmin edilebileceğini ortaya koymaktadır. Bu çalışmanın sonuçlarından ilginç bir profil ortaya çıkmış olup, saldırganlık, kendini kontrol etme ve narsistik kişilik özellikleri gibi psikolojik özelliklerin bazı bireylerin çevrimiçi oyunlara bağımlı hale gelmesine neden olabileceğini düşündürmektedir. Çıkan bu sonucun risk altındaki popülasyonu anlamamıza yardımcı olacağı düşünülmektedir (Kim ve Kim, 2008: 212).

Amacı bireysel ergenin zihinsel özelliklerine göre şiddet içerikli bilgisayar oyunlarının etkilerini tanımlamak olan başka bir araştırmada, agresif karakteri olan bilgisayar oyunları, gençlerin saldırganlık düzeyini artırır şeklindeki hipotez doğrulanmıştır. (Sultanbayeva vd., 2013: 933). Araştır-

ma sonucunda şiddet içerikli bilgisayar oyunlarının gençlerin saldırganlık düzeyini arttırdığı kanıtlanmıştır. Elde edilen veriler, saldırganlık, endişe, hayal kırıklığı gibi faktörlerin birbiriyle yakından ilişkili olduğunu göstermektedir (Sultanbayeva vd., 2013: 940-941).

Şüphesiz şiddet ve oyun arasındaki ilintiyi ele alan, öfke durumları ile oyun oynama arasındaki ilişkiyi farklı yöntemlerle ele alan araştırmalar bahsedilenlerle sınırlı değildir. Konuya ilişkin yapılmış pek çok araştırma bulunmaktadır. Aynı zamanda bilgisayar oyunlarının şiddet ile ilişkilendirilmesine dair haberlerin medyada sıklıkla yer aldığı bilinmektedir. Hürriyet gazetesi resmi internet sayfasında yer alan bir haberde testere oyunu bağımlısı B.K.'nın, derste en yakın arkadaşının boğazını keserek öldürdüğünü, sınıftan koşarak çıkıp daha sonra cebinde getirdiği ikinci bıçakla da kendi boğazını kestiğini paylaşılmaktadır. B.K.'nın korku filmi serisi 'Testere' filminden esinlenerek yayınlanan bir 'Testere' oyunu bağımlısı olduğu, bu oyunda insanların testere ile kesilerek öldürülmesinin konu alındığını belirtmektedir. Şiddet içerikli bilgisayar oyunlarının çocukların saldırganlık davranışına etkilerini gösteren bu haberin yanı sıra, benzer biçimde tehlike arz eden Mavi Balina oyununun ölümle sonuçlanan etkileri de medyada paylaşılmaktadır.

Özetle söylemek gerekirse; dijital oyunların üretilme amaçları göz önüne alındığında oyun oynama isteğini artıracak şekilde geliştirildiği, araştırmalar doğrultusunda değerlendirildiğinde öfke, saldırganlık ve şiddet ile ilişkilendirilebilecek pek çok yönlerinin bulunduğu, risk altında olan grupların özellikle çocuklar olduğu söylenebilir. Bu sebeple araştırmada dijital oyunlar ile öfke arasındaki ilişki irdelenmiştir. Araştırmanın en önemli özelliği, dijital oyunları oynayanların buluştuğu platformlar aracılığıyla dijital anket uygulanmasıdır.

Yöntem

Her geçen gün kullanıcı sayısı artan bilgisayar oyunları ile ilişkili olarak öfke, şiddet, bağımlılık gibi kavramlarla birlikte, bilgisayar oyunu oynayan kişilerin öfke düzeylerinin anket çalışmasıyla araştırılması bu çalışmanın ana amacıdır.

Bilgisayar oyunu oynayanlar ile ilgili bilgi edinmek için katılımcılara oyun oynama alışkanlıklarına yönelik oyun paltformlarının takipçilerinin olduğu ortamlarda dijital anket uygulanmıştır. Anket katılımcıların profil ve demografik özelliklerini görmeye yönelik sorularla (Cinsiyet, yaş, medeni durumu, doğum yeri, eğitim) başlamaktadır. Anket, bilgisayar oyunu oynayanlara ilişkin bilgiler (günlük ortalama kaç saat oyun oynadıkları) ve hangi oyunu ne sıklıkta oynadıklarına yönelik 4'lü cevap seçenekleriyle

(çok sık, bazen, daha önce oynamadım, daha önce oynadım) hazırlanmış soru bölümüyle devam etmektedir.

Sonrasında ise katılımcılardan özgün adı "State Trait Anger and Anger Expression Style Scale" olan Sürekli Öfke-Öfke İfade Tarzı Ölçeğinde yer alan ifadeleri değerlendirmeleri istenmiştir. Ölçek, dört alt ölçekten oluşmaktadır. Sürekli öfke alt ölçeği; kişinin genelde ne hissettiği ve ne derece öfke yaşadığıyla ilgilidir. Öfke ifade tarzı alt ölçekleri ise, kontrol altına alınmış öfke, dışa vurulan öfke ve içte tutulan öfke olmak üzere üç ölçekten oluşmaktadır. Ölçek; "hemen hiçbir zaman" ve "hemen her zaman" arasında değişen dörtlü likert tipi bir kendini değerlendirme ölçeğidir (Cohen, 2014: 38-39; İnaltekin, 2017: 7-8).

Bu çalışmada SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) yardımıyla anket verileri analiz edilmiş, temel istatistiksel parametreler (aritmetik ortalama, standart sapma, minimum, maksimum ve frekanslar) katılımcı demografik özelliklerinin tanımlanması, frekans ve yüzde hesaplamaları ile farklılık analizleri uygulanmıştır. Katılımcıların demografik değişkenlere göre sayılarının ve oranlarının bulunması, frekans dağılımları, bunların tablo ve grafikler ile gösterilmesinin yanı sıra çapraz tablolama ile farklılık analizleri yapılarak anket sonuçları değerlendirilmiştir. 34 madde ve 4 alt ölçekten oluşan Sürekli Öfke-Öfke İfade Tarzı Ölçeği kullanılarak bilgisayar oyunu oynayanlar öfke ölçeği ile puanlanmış ve ifade tarzları değerlendirilmiştir.

Ayrıca her bir oyun türü için "Öfke Puanları"nın "Oyun Oynama Sıklığına" göre farklılaşması tek yönlü varyans analizi kullanılarak analiz edilmiştir. Bilindiği gibi tek yönlü varyans analizi (ANOVA), bir faktör çatısı altında, iki ya da daha fazla bağımsız grubun ortalamalarını karşılaştırmak için kullanılır. Tek yönlü varyans analizinde iki temel varsayım vardır. Her grup normal dağılımlıdır ve göreceli olarak grupların varyansları homojendir.

Bulgular ve Tartışma

Anket 2017 yılında popüler olan dijital oyunları oynayan ergen ve yetişkin seviyedeki toplam 153 kişilik örnekleme uygulanmıştır. Örneklemin en önemli özelliği oyunlara Türkiye'den katılan oyunculardan oluşmasıdır. Oyunculara oyun platformları aracılığı ile ulaşılmıştır.

Demografik Bilgiler

Ankete katılan 153 kişiden %11,1'i kadın (n=17), katılımcıların %88,9'u ise erkektir(n=136). Ankete katılanların yaş ortalaması 21,17'dir. En küçük yaş sınırı 12 (n=1), en büyük yaş sınırı ise 39'dür.(n=1). En fazla katılımcının bulunduğu yaş grubu ise 20'dir. Ankete katılanların %19'u 20 yaşındadır (n=29). Ankete katılan 5 kişi yaş sorusunu cevapsız bırakmıştır.

Ankette sorulan medeni durum sorusuna 153 katılımcının 143 tanesi "Bekar" cevabını vermiştir. 8 kişi bu soruya "Evli" cevabını verirken 1 kişi ise "Dul" cevabını işaretlemiştir.1 kişi ise bu soruyu yanıtsız bırakmıştır. Doğum yerlerine bakıldığında Türkiye'nin değişik illerinde doğan kişilerden oluşan bir örneklem olduğu anlaşılmaktadır ancak, ankete katılan 153 kişiden 28'i İstanbul doğumlu olup ikinci sırada 9 kişi ile İzmir gelmektedir. 5 kişi doğum yerini belirtmemiştir. 153 kişilik örneklemin eğitim durumlarına bakıldığında; Lisans (n=94), Lise (n=37), Ön Lisans (n=15), İlkokul (n=5), Yüksek Lisans (n= 1), ve kişi ise Doktora (n=1) düzeyinde eğitime sahiptir. Ankete katılan bireylerin "günlük ortalama kaç saat bilgisayar oyunu oynarsınız" sorusuna verdikleri cevaplara bakıldığında %30,7 ile en büyük çoğunluğu 4 saatten fazla seçeneğini işaretlemiştir (n=47). Bunu %18,3 ile 2 saat diyenler takip etmektedir (n=28). (Tablo: 1)

Tablo 1: *Günlük Oyun Oynama Süresi*

	N	Yüzde
1 saatten az	21	13,7
1 saat	14	9,2
2 saat	28	18,3
3 saat	26	17,0
4 saat	17	11,1
4 saatten fazla	47	30,7
Toplam	153	100,0

Popüler Oyunların Frekans Dağılımları

Anket katılımcıları tarafından en fazla bilinen ve oynandığı söylenen iki oyun "GTA 5" ve "Counterstrike Global Offensive" oyunları olmuştur. Diğer oyunların hepsinde "Daha Önce Oynamadım" cevabı baskın çıkmıştır. (Tablo: 2)

Tablo 2: *Popüler Oyunların Oynanma Sıklığı (%)*

	Çok Sık	Bazen	Oynamadım	Oynadım	Toplam	Cevapsız
GTA 5	8,5	27,5	27,5	34	97,4	2,6
Playerunknown's Battlegrounds	12,4	18,3	60,1	9,2	-	-
Counterstrike: Global Offensive	20,9	28,8	29,4	18,3	97,4	2,6
FIFA	16,3	18,3	43,8	18,3	96	3
The Witcher 3: Wild Hunt	14,4	14,4	52,3	17	98	2
Tom Clancy's Rainbow Six Siege	7,8	15	63,4	13,1	99,3	0,7
Dark Souls 3	3,3	6,5	76,5	12,4	98,7	1,3
Assassin's Creed Origins	7,8	13,7	66	11,8	99,3	0,7
Legaue Of Legends	15,7	20,3	42,5	19,6	98	2
The Heroes Of Warcraft	5,9	5,9	66,7	19	97,4	2,6

Örneklemde yer alan 153 kişiden 42'si GTA 5 oyununu; 92'si Playerunknown's Battlegrounds oyununu; 45'i Counter-strike: Global Offensive oyununu; 67'si FIFA 18 oyununu; 80'i The Witcher 3: Wild Hunt oyununu, 97'si Tom Clancy's Rainbow Six Siege oyununu; 117'si Dark Souls 3 oyununu; 101'i Assassin's Creed Origins oyununu; 65'i League of Legends oyununu; 102'si Hearthstone: The Heroes of Warcraft oyununu oynamadığını belirtmiştir. Bu durumda örneklemde yer alan kişilerden 111 kişinin GTA 5 oyununu oynadığını ve bu oyunun en çok tercih edilen oyun olduğunu söylemek mümkündür (Tablo: 2).

Sürekli Öfke-Öfke İfade Tarzı Ölçeği İle Elde Edilen Bulgular

Yöntem bölümünde açıklandığı gibi, ölçek, öfke duygusunu ve öfke ifade tarzını ölçmek için geliştirilmiştir. Sürekli öfke kişinin genelde ne hissettiği ve ne derece öfke yaşadığıyla ilgilidir. Öfke ifade tarzı alt ölçekleri ise, kontrol altına alınmış öfke, dışa vurulan öfke ve içte tutulan öfke olmak üzere üç alt ölçekten oluşmaktadır. Sürekli Öfkeden alınan yüksek puanlar, öfke düzeyinin yüksek olduğunu; Kontrol Öfke ölçeğindeki yüksek puanlar öfkenin kontrol edilebildiğini; Öfke-Dışa Ölçeğindeki yüksek puanlar, öfkenin kolayca ifade ediliyor olduğunu ve Öfke-İçte ölçeğindeki yüksek puanlar ise öfkenin bastırılmış olduğunu göstermektedir.

Çalışmada; bireylerin "Sürekli Öfke" düzeyi puan ortalaması 17,48; "Kontrol Altına Alınmış Öfke" alt boyutunun puan ortalaması 21,71; "Dışa

Vurulmuş Öfke" alt boyutunun puan ortalaması 15,03; "İçe Vurulmuş Öfke" alt boyut puan ortalaması ise 16,87 olarak bulunmuştur (Tablo 3).

Tablo 3: *Örneklemin Sürekli Öfke ve Öfke İfade Tarzı Ölçeği Puanlarının Dağılımı (N=153)*

	Ortalama	Standart Sapma	Puan Aralığı	Ölçek Aralığı
Sürekli Öfke	17,48	4,628	9-31	9-36
Öfke Kontrolü	21,71	5,114	10-32	8-32
Öfke Dışa Vurumu	15,03	4,089	8-29	8-32
Öfke İçe Vurumu	16,87	4,581	9-30	8-32

Ankete katılanların sürekli öfke puanları, ölçekten alınabilecek değerler göz önüne alındığında (Ölçekten alınabilecek değer en düşük 9, en yüksek ise 36'dır) ortalamanın altında olduğu anlaşılmaktadır. Buradan da katılımcıların sürekli öfke puanlarının düşük olduğu söylenebilir.

Katılımcıların içe vurulan öfke puanları ise 16,87 olarak bulunmuştur. Buna göre içe vurulan öfke puanı, ölçekten alınabilecek değerler göz önüne alındığında (en düşük 8, en yüksek 32) ortalamanın altında olduğu anlaşılmaktadır.

Katılımcıların dışa vurulan öfke puanları da 15,03 olarak bulunmuştur. Ölçekten alınabilecek değerler göz önüne alındığında (en düşük 8, en yüksek 32) dışa vurulan öfke puanının da ortalamanın altında olduğu anlaşılmaktadır.

Katılımcıların öfke kontrolü puanları ise 21,71 olarak bulunmuştur. Öfke kontrolü puanları ölçekten alınabilecek değerler göz önüne alındığında ortalamanın üstündedir. Yani katılımcıların sürekli öfke, içe vurulan öfke ve dışa vurulan öfke alt boyutları puanlarının düşük, öfke kontrolü alt boyutu puanlarının ise yüksek olduğu söylenebilir (Tablo 3).

Özetle söylemek gerekirse örneklemin sürekli öfke düzeyi, içe yönelik öfke düzeyi ve dışa yönelik öfke düzeyi düşük; öfke kontrol düzeyi ise yüksektir. Bir başka deyişle örneklemde yer alan bireyler öfkelerini kontrol altına alabilmeyi başaran kişilerden oluşmaktadır.

Bilgisayar oyunlarını oynama sıklığına göre; sürekli öfke, öfke kontrolü, öfke dışa vurumu, öfke içe vurumu arasındaki ilişkiden elde edilen veriler birlikte ele alındığında ise; tek başına oynanan oyunlarda oyun oynama sıklığının artması ile öfke oranının arttığı söylenebilir. Ancak daha

belirgin olarak grup halinde, farklı gruplara karşı oynanan oyunlarda öfke puanlarının yükseldiği görülmektedir.

Ayrıca araştırmadan elde edilen verilere, normal dağılımlı bir seride birbirinden bağımsız grupların ortalamaları arasındaki farkın manidarlığının hesaplanmasında kullanılan, tek yönlü varyans analizi (ANOVA), uygulanmıştır. Bunun için öncelikle varyansların homojenliği test edilmiştir. Varyansların homojenliği testi için hipotezler; 'H0: %95 güvenle, grup varyansları homojendir'; 'H1: %95 güvenle, grup varyansları homojen değildir' şeklinde oluşturulmuştur.

Tek yönlü varyans analizi için hipotezler ise; 'H0: Grupların ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur'; 'H1: Grupların ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır' şeklinde oluşturulmuştur.

Tablo 8: *Homojenlik testi*

	Homojenlik (sig)	Farklılık (sig)
GTA 5	0.362	0.604
Playerunknown's Battleground	0.789	0.691
Counterstrike: Global Offensive	0.127	0.330
FIFA 18	0.531	0.059
The Witcher 3: Wild Hunt	0.702	0.084
Tom Clancy's Rainbow Six Siege	0.074	0.275
Dark Souls 3	0.473	0.034
Assassin's Creed Origins	0.386	0,463
Legaue Of Legends	0.332	0,089
The Heroes Of Warcraft	0.122	0,206

Homojenlik testinde "Sig" değeri >0.05 olduğunda H0 hipotezi kabul edilmiştir. Böylece %95 güvenle grup varyanslarının homojen olduğu kabul edilmiştir. tek yönlü varyans analizi "Sig." değeri >0.05 olduğunda H0 hipotezi kabul edilir. %95 güvenle, grupların ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur. Yani GTA, Playerunknown's Battleground, Counterstrike: Global Offensive, The Witcher 3: Wild Hunt, Tom Clancy's Rainbow Six Siege, Assassin's Creed Origins, The Heroes Of Warcraft, Legaue Of Legendsoyunları için oynama sıklıkları arasında (Bazen, Çok Sık, Daha Önce Oynadım, Daha Önce Oynamadım) "Sürekli Öfke Puanı" yönünden anlamlı bir farklılık yoktur (Tablo: 8).

Ancak FIFA 18 oyununda “Sig.” değeri >0.05 değerine yakın olduğundan; oynama sıklıkları arasında çok küçük bir farklılıktan söz edilebilir. Hangi grupların ortalamaları arasında farklılıklar olduğunu görmek için (grupların varyansları homojen olduğundan) “Tukey” testi uygulanmıştır. FIFA 18 oyunu için oynama sıklıklarından “Bazen”le “Daha Önce Oynamadım” seçenekleri arasında çok ufak da olsa bir farklılık görülmektedir.

Dark Souls 3 oyununda da Tek yönlü varyans analizi incelendiğinde, “Sig.” değeri 0.034<0.05 olduğu için H0 hipotezi red edilir. Yani %95 güvenle, grupların ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır. Hangi grupların ortalamaları arasında farklılıklar olduğunu görmek için “Tukey” testine bakılmıştır. Burada grupların varyansları homojen olduğu için. “sig” değerlerinin hepsi 0,05’den büyük olduğu için gruplar arasında fark yoktur sonucu çıkmıştır. Dark Souls 3 oyunu için “Sürekli Öfke Puanı” düzeyinde, oynama sıklıklarından “Çok Sık” ile diğer gruplar arasında anova değerine göre bir farklılık görülmüş ancak bu fark istatistiksel olarak çok anlamlı çıkmamıştır.

SONUÇ

İnternet kullanımının artması ile birlikte boş zaman alışkanlıkları değişmeye başlamış, geleneksel vakit geçirme yöntemleri yenileriyle karşılanır olmuştur. Bunlardan birisi de bilgisayar oyunlarıdır. Kullanıcı sayıları gittikçe artan bilgisayar oyunları çok boyutlu olarak tartışılmaya başlanmış, bazen patolojik kullanımlara varan bu oyunlar, bağımlılık, şiddet, öfke gibi kavramlar ile birlikte araştırılır olmuştur. Bu amaçla, bilgisayar oyunu oynayan bir örnekleme, ‘sürekli öfke-öfke ifade tarzı ölçeği’ uygulanarak, oyun oynama ve öfke düzeyleri arasında bir bağlantı olup olmadığı bir saha çalışmasıyla ele alınmıştır.

Tüm Dünya’da teknolojinin kolayca erişilebilir olmasına dayalı olarak bilgisayar oyunlarının yaygınlaşması, boş zaman değerlendirme alışkanlıklarının değişmeye başladığının bir göstergesidir. Sadece boş zaman değerlendirmenin de ötesinde bu oyunları üretenler açısından, bir piyasa olarak değerlendirildiği de göz önüne alındığında bilgisayar oyunları üzerine yapılan çalışmalar önem arz etmektedir. Yapılan literatür taraması sonucunda elde dilen veriler ışığında çevrimiçi bilgisayar oyunlarını oynamayı tercih eden bireylerin saldırgan davranış gösterme eğilimi taşıdığına dair bulguları elde eden çalışmalar kayıt altına alınmıştır. Sosyal sınıf ve oyun oynamanın arasında bir ilişki olup olmadığı; şiddet içeren oyun oynadıklarında veya izlediklerinde ne tür duygular ortaya çıktığına bakan araştırmalar; şiddet içeren bilgisayar oyunlarının daha popüler olduğu yönünde araştırma sonuçları; bilgisayar oyunları oynamak için daha fazla zaman

harcayan öğrencilerin anti-sosyal ve agresif oldukları yönünde araştırmalar, dövüş ve savaş içeren oyunları oynayan öğrencilerin, bu tür bilgisayar oyunlarını hiç oynamayanlarla kıyaslandığında, sosyal davranışları ve saldırganlığı geliştirme konusunda yüksek risk taşıdıklarına dair araştırmalar, bilgisayar oyunlarının öğrencilerin eğitimini etkilediği ile ilgili yapılan çalışmalar bulunmaktadır.

Bu çalışmada ise; 2017 yılında popüler bilgisayar oyunları listesinde yer alan bilgisayar oyunlarını oynayan 153 kişilik bir örnekleme, oyun platformlarının takipçilerinin olduğu dijital ortamlarda, Sürekli Öfke-Öfke İfade Tarzı Ölçeği kullanılarak çevrimiçi anket uygulanmıştır. Araştırmanın hipotezleri oluşturulurken çevrimiçi oyunları oynamayı tercih eden bireylerin öfke kontrol düzeylerinin düşük ve içe-dışa ve bununla birlikte sürekli öfke düzeylerinin yüksek olduğu varsayımı üzerinden hareket edilmiştir.

Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre örneklemde yer alan kişilerin; sürekli öfke düzeyi, içe yönelik öfke düzeyi ve dışa yönelik öfke düzeyi düşük; öfke kontrol düzeyi ise yüksektir. Bir başka deyişle ankete katılan bilgisyar oyuncularının öfkelerini kontrol altına alabilmeyi başaran kişilerden oluştuğunu söylemek mümkündür. Bu husus, anketi cevaplayan çevrim içi bilgisayar oyuncularının kendilerini tanımlarken 'öfkesini kontrol altında tutabilen' ve 'öfke düzeyi düşük' olarak ifade ettiğini, kişinin öfke düzeyine ilişkin veriyi paylaşırken şeffaf olmayabileceğini de işaret etmektedir. Bu noktadan hareketle, çevrimiçi bilgisayar oyuncuları ile yapılacak anket çalışmalarının görüşme tekniği ile desteklenmesi gerektiği kanaati hasıl olmuştur. Diğer yandan yine çevrimiçi bilgisayar oyuncularının sanal ortam içinde harcadığı süreler "gerçek" kişilik özelliklerini gizlemeye fırsat buldukları da göz önüne alınmalıdır. Bu nedenlerle çevrimiçi bilgisayar oyuncusunun öfke ölçümleri için çoklu araştırma yönteminden oluşan çalışma modelleri ile zenginleştirilmesi gerektiği düşünülmelidir.

2017 yılında popüler olan bilgisayar oyunları üzerinden yapılan bu çalışmanın bir diğer sonucu ise; bilgisayar oyunlarını oynama sıklığına göre; sürekli öfke, öfke kontrolü, öfke dışa vurumu, öfke içe vurumu arasındaki ilişkiye yönelik sonuçtur. Şöyle ki; tek başına oynanan oyunlarda oyun oynama sıklığının artması ile öfke oranının arttığı; ancak daha belirgin olarak grup halinde, farklı gruplara karşı oynanan oyunlarda öfke puanlarının yükseldiği görülmektedir. Çalışmanın sadece Türkiye'de yaşayan ve çevrimiçi oyunlar oynayan kişiler ile yapıldığı düşünüldüğünde; sanal ortamda dahi olsa 'grup aidiyeti' ve 'biz' duygusunun öfke oluşumu üzerindeki negatif etkisinden söz edilebilir. Araştırma bu yönüyle başka ülkelerde çevrimiçi bilgisayar oyunu oynayanlar ile kıyaslama imkânı sağlayan yeni çalışmaların da öncülüdür.

KAYNAKÇA

A.Sestir, M., & D.Bartholow, B. (2010). Violent and nonviolent video games produce opposing effects on aggressive and prosocial outcomes. Journal of Experimental Social Psychology, 934-942.

Alparslan, M. (2014). İnternet aile stilllerine göre 9. sınıf öğrencilerinin internete yönelik tutum, öz-yeterlik ve internet kullanım amaçlarının incelenmesi. Sakarya Üniversitesi. Yüksek lisans tezi. Sakarya.

Avcı, R. (2011). Ebeveynler arası çatışma, akran ve medya etkileri ile ergenlerdeki şiddet davranışı arasındaki ilişkiler: şiddete yönelik tutumların aracı rolü. Çukurova Üniversitesi. Doktora Tezi.

Balkaya Çetin, A. (2014). Ergenlerin internet ve problemli internet kullanım davranışlarının bazı psiko-sosyal özellikler açısından incelenmesi. Eskişehir Anadolu Üniversitesi. Doktora tezi. Eskişehir.

B.Williams, R., & AClippinger, C. (2002). Computers in Human Behavior. Elsevier, 495-506.

Cengizhan, C. (2005). Öğrencilerin bilgisayar ve internet kullanımında yeni bir boyut: internet bağımlılığı. Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 22(22), 83-98.

Cohen, Z.(2014). Fiziksel ve Sözel Şiddet Davranışı İle Öfke Düzey ve Dürtüsellik arasındaki İlişkinin İrdelenmesi. Yüksek lisans tezi. İstanbul Üniversitesi. İstanbul.

Cömert, S., & Güven, G. Çocukların Bilgisayarda ve İnternette En Çok Oynadıkları Oyunların İncelenmesi. Uluslararası Yönetim, Eğitim ve Ekonomik Perspektifler Dergisi, 5(1), 1-8.

Çakır, H. (2013). Bilgisayar oyunlarına ilişkin ailelerin yaklaşımı ve öğrenci üzerindeki etkilerin belirlenmesi. Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 9(2), 138-150.

Çamurdan, A. D. (2007). Görsel medyanın çocuk sağlığına etkileri. Sürekli Tıp Eğitim Dergisi, 16(2), 25-30.

Çelikkaya, G. (2008). Şiddet İçeren Bilgisayar Oyunlarının Ergenlik Çağındaki Gençler Üzerindeki Etkisi. Yeditepe Üniversitesi İletişim Fakültesi, Kitle İletişim Araştırmaları, 1-25.

Demirok, M., Ozdamli, F., Hursen, C., & Ozcinar, Z. (2012). The Relationship of Computer Games and Reported Anger in Young People. Journal of Psychologists and Counsellors in Schools, 33-43.

Eun JooKim, K. T. (2018). The relationship between online game addiction and aggression, self-control and narcissistic personality traits. European Psychiatry, 212-218.

Gökçearslan, Ş. ve Seferoğlu, S.S.(2016). Ortaokul öğrencilerinin internet kullanım biçimleri: riskli davranışlar ve fırsatlar. Kastamonu Eğitim Dergisi, 24 (1), 383-404.

İnaltekin, H., (2017). Lise Öğrencilerindeşiddet Eğilimi ve Medya Etkileşimi (İstanbul Kasımpaşa Çok Programlı Anadolu Lisesi Örneği, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kim, E. J., Namkoong, K., Ku, T., & Kim, S. J. (2008). The relationship between online game addiction and aggression, self-control and narcissistic personality traits. European psychiatry, 23(3), 212-218.

Koçak, H., & Köse, Z. (2014). Ergenlerin Bilgisayar Oyunu Oynama Alışkanlıkları Ve Sosyalleşme Süreçler İ Üzer İne Bir Araştırma (Kütahya İli Örneği). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21-32.

Koçer, D. N. (2009). 11 Eylül ve amerikan popüler kültürüne yansıması: bilgisayar oyunları örneği. C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 10 (2),43-55.

Özer, K. (1994). Sürekli Öfke (SL – Öfke) ve Öfke İfade Tarzı (Öfke - Tarz) Ölçekleri Ön Çalışması. Türk Psikoloji Dergisi, 9 (31), 26-35.

Sucu, İ.(2012). Sosyal medya oyunlarında gerçeklik olgusunun yön değiştirmesi smeet oyunu örneği. Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi. 3(3), 55-88.

Sultanbayeva, L., Shyryn, U., Minina, N., & BissenbayevaZhanat. (2013). The Influence of Computer Games on Children's Aggression in Adolescence. Procedia, 933-941.

Tahiroğlu, A.Y. , Çelik, G.G., Bahalı, K. ve Avcı (2010). Medyanın çocuk ve gençler üzerine olumsuz etkileri; şiddet eğilimi ve internet bağımlılığı. New/ Yeni Symposium Journal,1(48), 19-30.

Torun, F., Akçay, A. ve Çoklar, A. N. (2015). Bilgisayar oyunlarının ortaokul öğrencilerinin akademik davranış ve sosyal yaşam üzerine etkilerinin incelenmesi. Karaelmas Eğitim Bilimleri Dergisi, 3(1).

Turgut, Y.E. (2016). Çocukların mobil internet deneyimleri: kullanım, risk faktörleri ve risklerle başa çıkma stratejilerinin incelenmesi. Atatürk Üniversitesi, Doktora tezi. Erzurum.

DİJİTAL DÖNÜŞÜMDE RİSK ODAKLI İÇ DENETİM

Neşegül Parlak

DİJİTAL DÖNÜŞÜMDE RİSK ODAKLI İÇ DENETİM

Neşegül PARLAK

GİRİŞ

Zarar ve kayıplara yol açabilecek bir olayın ortaya çıkma olasılığı olarak ifade edebileceğimiz risk, bir organizasyonun varlığını devam ettirme ve finansal gücü ile ürün ve hizmetlerinin kalitesini koruma becerisini etkiler. Küresel piyasalarda yaşanan gelişmeler ve değişmeler kâr amacı güden tüm organizasyonların faaliyet süreçlerini daha karmaşık hale getirmiş ve çeşitli sosyal, ekonomik, politik ve kültürel riskler ile karşı karşıya kalmak durumunda bırakmıştır. Bu süreç, iç denetimin güvence ve danışmanlık işlevinin etkililiği için yeni bir vizyon geliştirmesini ve yüksek risk alanlarına yoğunlaşmasını zorunlu kılmıştır. İç denetçi, artan rekabet ortamında, denetlenebilecek alanları ve bu alanlara ilişkin risk faktörlerini ve bunların önemini değerlendirerek organizasyona rehberlik yapmak, katma değer sağlamak, ileride olabilecek riskleri de öngörmek ve risklerin minimize edilmesinde uyarıcı bir mekanizma olma görevlerini üstlenmiştir. Dijital dönüşüm teknoloji ile ilgili fakat insan eli ile planlanıp yürütülmesi gereken bir süreç olduğundan tüm iş birimlerinin kendi iş yapış şekillerini yeniden yapılandırması gerekir. İç denetçilerin, katma değerli bir iç denetim faaliyeti gerçekleştirebilmeleri dijital dönüşüm alt yapılarını güçlendirmeleri ile mümkün olacaktır.

1. İÇ DENETİM

Uluslararası iç denetim standartlarına göre; iç denetim, bir organizasyonun faaliyetlerini geliştirmek ve organizasyona değer katmak amacını güden bağımsız ve objektif bir güvence ve danışmanlık faaliyetidir. İç denetim, organizasyonun risk yönetimi, kontrol ve yönetişim süreçlerinin etkinliğini değerlendirmek ve geliştirmek amacına yönelik sistemli ve disiplinli bir yaklaşım getirerek önceden belirlenmiş hedeflere ulaşmaya yardımcı olur. İç denetim, kuruluş faaliyetlerini incelemek ve değerlendirmek, ortaya konulan sorumlulukların gereğini tetkik etmek ve gerektiğinde ilgililere tavsiyede bulunmak için organizasyon içinde oluşturulmuş bağımsız bir fonksiyondur (Pickett, 2006:5-6). İç denetimin misyonu; "Risk bazlı, objektif güvence sağlayarak ve tavsiye ile öngörülerle organizasyonel değeri korumak ve geliştirmek" şeklinde ifade edilmiştir. (www.tide.org.tr). İç denetim, organizasyonun değişen koşullarda karşılaşacağı olası riskleri önceden fark edebilen, bu riskleri önlemeye yönelik tedbirler alma ve çoğu zamanda fırsata dönüştürme noktasında yönetime önerilerde bulunmak suretiyle danışmanlık yapma, alınan tedbirlerin etkinliğini değerlendirme gö-

rev ve sorumluluğunu üstlenmiş önemli bir destek fonksiyonudur (Özbek, 2012: 20). Yapılan tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere iç denetim, risk odaklı ve objektif güvence sağlayarak, çeşitli öngörü ve öneriler getirmek suretiyle organizasyona katma değer sağlamak üzere geliştirilmiş öngörü ve danışmanlık faaliyetlerinin tamamını kapsar. İç denetimin nihai amacı organizasyonun faaliyetlerinin geliştirilmesi ve organizasyona değer katılmasıdır (Selimoğlu ve Özbek, 2018:105).

Önceleri iç denetim organizasyon içerisinde sınırlı bir sorumluluğu bulunan, faaliyetlerin dar bir alanı üzerinde etkili olan bir sistem (Yılancı, 2006:8) olarak sadece organizasyon içerisindeki geçmişe dönük finansal usullere uygunluk denetimi yapma görevini üstlenmekteydi. Küresel piyasalarda yaşanan krizler, değişim ve gelişmeler iç denetimin organizasyon içerisindeki rolünü ve sorumluluğunu arttırmış ve iç denetçilerin çalışma alanları kontrolle sınırlı kalmayıp, risk yönetimi ve kurumsallığı da kapsayacak biçimde genişlemiş (Yılancı, 2006: 8) ve finansal konularda olduğu kadar finansal olmayan konularda da verimliliği ve etkinliği sağlanmak üzere (Kurnaz ve Çetinoğlu, 2010: 31) yönetime destek veren bir iç disiplin haline gelmiştir. Yönetim tarafından önceden belirlenen ilke ve politikalara uyulup uyulmadığını araştırarak daha etkin ve verimli bir yönetimin oluşmasına destek olabilmektedir.

Günümüzde iç denetim, teknolojik gelişmelerden maksimum düzeyde faydalanarak organizasyonun piyasadaki itibarını istenen seviyeye çıkarmak üzere yönetim tarafından önceden belirlenen hedeflere ulaşılmasını engelleyecek olası risklerin belirlenmesi ve önlemlerin alınması için yönetime öngörü ve tavsiyelerde bulunan önemli bir sistemdir. Uluslararası piyasalarda yaşanan finansal krizler ve skandallar, etkin bir iç denetim sisteminin gerekliliğini daha açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu yönü ile, organizasyonlar için geleceğe odaklanan, hedeflere ulaşmada değerlendirmeler yapan ve hedeflerden sapmaları tespit eden ve organizasyona katma değer sağlamada önemli bir destek birimidir.

Organizasyonlarda karşılaşılan durumların çeşitliliği ve koşulların sürekli bir değişim içerisinde olması iç denetimin de sürekli değişmesini ve yenilenmesini zorunlu hale getirmiştir (Kızılboğa, 2013:134). Bu değişim ve yenilenme sürecinde organizasyonun performansını iyileştirilmesine ve organizasyona katma değer katmak konusunda iç denetim sistemi etkin olarak yönetime destek görevi üstlenmektedir (Adiloğlu, 2011: 52-53). Organizasyonların sürekli bir büyüme ve gelişme sürecinde olması iç denetime daha çok değer katmıştır. Bunun nedenleri aşağıdaki gibi sıralanabilir (https://docplayer.biz.tr).

- İş modellerindeki değişimlerin hızı, işlemlerin/kontrollerin değişen doğası ve konumu, verilerin çoğalması,
- Paydaşlar yeni risk ve fırsatları anlamalarına yardım etmeleri konusunda daha yüksek kalitede iletişimin gerekliliği,
- Dijital, veri ve cihazlar dünyasında verimli çalışmak ve organizasyonlara gelecek değerlerini sağlamak için yetkinliklerini geliştirme zorunluluğu.

Küresel piyasalarda yaşanan finansal krizler sonrası iç denetimin görev alanı genişlemiş, finansal denetim görevinin yanı sıra, risk yönetimi, hedeflerin derecelendirilmesi, operasyonların basitleştirilmesi, hissedar değerini korumak gibi birçok fonksiyonu kapsamıştır. Piyasaların gelişmesi ile birlikte bir taraftan iç denetimden beklenen rol ve sorumlulukların kapsamı genişlemekte, diğer taraftan da organizasyonlar riskli ve zorlu piyasa koşullarında rekabet etmek zorunda kalmaktadır. Bu süreçte iç denetimden beklenen dijital gelişim ve değişimin gerisinde kalmayacak yeni stratejiler geliştirerek görev ve sorumluluklarını etkin bir şekilde yerine getirmektir.

İç denetim, risk yönetimi, kontrol ve kurumsal yönetim süreçlerinin etkinliğini değerlendirmek ve geliştirmek amacına yönelik sistemli ve disiplinli bir yaklaşım getirerek organizasyonun hedeflerine ulaşmasına destek olan, müdahale etmekten ziyade engelleyici ve önleyici bir yaklaşımdır. Organizasyonun riskleri nasıl yönettiğini ve risk yönetim süreçlerinin etkinliğini değerlendirmek ve iyileştirilmesine katkıda bulunmak görev ve sorumluluğu bulunmaktadır. Organizasyonların faaliyetlerine ilişkin sorumluluklarını etkin ve verimli bir şekilde yerine getirilmesi, kontrollerin kabul edilebilir maliyetlerle tanımlanması, risk değerleme ile bu risklerin etkilerinin azaltılması yönünde alınacak önlemler konusunda önerilerde bulunmakla sorumludurlar. Bu nedenlerden dolayı organizasyonların risk yönetim süreçleri, davranış normları, iç ve dış beyanlar ve ödül sistemleri gibi maddi ve maddi olmayan tüm süreçlerinde etkin bir denetim faaliyeti yürütmelidir.

İç denetçiler, danışmanlık görevleri sırasında, görevin amaçlarıyla uyumlu şekilde riski ele almak ve önemli risklere karşı uyanık olmak, danışmanlık görevlerinden elde ettikleri risk bilgilerini, kurumun risk yönetim süreçlerini değerlendirmede kullanmak ve risk yönetim süreçlerini kurmada veya geliştirmede yönetime yardım ederken, "riskleri gerçekte yönetmek" suretiyle yönetimin sorumluluğunu almaktan kaçınmak zorundadır. Çünkü organizasyonun nasıl karar alındığı, kararların nasıl uyguladığı ve risk iştahı organizasyonun hedeflerine ulaşması sürecinde önemli faktörlerdir.

2. RİSK ODAKLI İÇ DENETİM

Uluslararası İç Denetçiler Enstitüsü (IIA)'nün tanımına göre risk, organizasyonun stratejik, mali ve operasyonel hedeflerini gerçekleştirmesini engelleyecek, olası her türlü belirsiz olaylardır. Risk, zarar, kayıp veya tehlikeye maruz kalarak, organizasyonun hedefine ulaşmasını engelleyen her türlü tehditleri sağlama olasılığı olan belirsiz olaylar olarak ifade edilebilir (Kır, 2010: 53). Diğer bir ifade ile risk, organizasyonun hedeflerine ulaşmasını etkileyen iç ve dış kaynaklı tüm olaylardır (Selimoğlu ve Özbek, 2018: 27). Risk, organizasyon tarafından uygulanan stratejilerin doğal sonucu olup, tamamıyla ortadan kaldırılması mümkün değildir. Risk, tehlike, belirsizlik ve fırsat üçgeninden oluşan ve yönetilme şekline göre yön değiştirebilen organizasyonlar için önemli bir kavramdır. Risk, beklenmeyen olaylardan kaynaklanıyorsa tehlikeyi, değişimden kaynaklanıyorsa belirsizliği, organizasyon lehine kullanabilme olanağı ise fırsat olarak değerlendirilmektedir (Kesin, 2006: 16). Riski kabul edilebilir sınırlar içinde tutabilme hatta fırsata dönüştürebilme yönü riski yönetebilme becerisi ile ilgilidir. Risk, riski yaratacak olayın, gerçekleşme olasılığı ve gerçekleştiğinde yaratacağı sonuç olmak üzere iki unsurdan oluşur (Kır, 2010: 53). Bu iki unsurun değerlendirilmesi riskin gerçekleştirilmek istenen amaca ne kadar zarar vereceğinin tespit edilmesini sağlar.

Risk yönetimi, organizasyonun hedeflerini gerçekleştirebilmesi için makul bir güvence sağlamak üzere, olası riskli olay veya durumların önceden belirlenmesi, değerlendirilmesi ve kontrol edilmesinden oluşan bir süreçtir. Bu süreçte belirsizliklerin bir adım önünde olmak gelecekte ortaya çıkması muhtemel zorlukları ön görebilmeyi, bizi nelerin beklediğini bilmeyi ve riski stratejik açıdan ele almayı gerektirir. Risk yaratacağı etki ve gerçekleşme olasılığı ile ölçülür.

Riskin iki temel özelliği bulunmaktadır (Kaya, 2008);

- Belirli bir sonuca ulaşamama olasılığı ya da istenmeyen bir olayın oluşma olasılığı,
- Riskin oluşması durumunda, bu durumların sonuca etkisidir.

Risk yönetimi, organizasyonun bütün faaliyetlerini kapsayan ve bütünleşik bakış açısı ile risklerin tanımlanmasından değerlendirilmesine ve aksiyon takibine kadar bütün bir süreci kapsayan bir alandır. Organizasyonun karşılaştığı risklerin değerlendirilerek, organizasyonun risk iştah seviyesine indirilecek şekilde gereken anlayışın sağlanmasına ilişkin dinamik bir süreçtir. Risk yönetimi organizasyonun stratejik yönetiminin merkezinde yer alan önemli bir süreçtir ve en önemli yönetim sorumluluklarından biridir.

Risk odaklı iç denetim, organizasyonun risk profillerinin belirlenmesi, denetim sürecinin organizasyonun risk profiline göre şekillendirilmesi ve denetim kaynaklarının buna göre tahsis edilmesi esasına dayanan ve denetimin etkililiğini artırmayı amaçlayan bir denetim yaklaşımıdır (Özsoy, 2004:1). Risk odaklı iç denetim, denetim faaliyetinin odak noktasının geçmiş faaliyetlerden geleceğin yönetilmesine çevrilmesinin günümüzdeki ifadesidir (Kurnaz ve Çetinoğlu, 2010: 84). Risk odaklı iç denetim anlayışının gelişmesi ile alan sadece geçmiş finansal olaylar ile ilgili kontrollerle ilgilenmeyi bırakarak, organizasyonun başlıca risklerinin tespiti ve bu risklerin minimum zarara indirgenmesi ve çoğu zamanda fırsata dönüştürülmesi üzerine odaklanan bir süreç haline gelmiştir. Dolayısıyla, iç denetimde risk yönetimi uygulamalarının önemi gittikçe artmış ve böylece denetimin etkinliği arttırılmak istenmiştir. Bu yönü ile iç denetim yüzünü geleceğe dönmüş ve gelecekte organizasyonu bekleyen risklere odaklanmaya başlamıştır (Kara ve Yereli, 2012: 66). Risk odaklı iç denetim yaklaşımında, öncelikle riskler belirlenmekte ve yapılan incelemelerde bu risklere ağırlık verilmektedir. Geleneksel iç denetim yaklaşımı ile risk odaklı iç denetim yaklaşımının karşılaştırması tablo 1'de görebiliriz.

Tablo 1: *Geleneksel Yaklaşım-Risk Odaklı Yaklaşım Karşılaştırması*

Özellikler	**Geleneksel**	**Riske Odaklı**
İç Denetim Odağı	İç Kontrol	Ticari Risk
İç Denetim Cevabı	Reaktif, Olay Sonrası, Kesintili, Stratejik Planlama İnisiyatiflerinde Denetçiler Gözetmendirler.	Zorlayıcı, Gerçek Zaman, Sürekli İnceleme, Denetçiler Stratejik Planlarda Katılımcıdırlar.
Risk Değerlendirmesi	Risk Faktörleri	Senaryo Planlaması
İç Denetim Testleri	Önemli Denetimler	Önemli Riskler
İç Denetim Metotları	Detay Kontrollerinin Bütünlüğünün Vurgulanması	Belli Ticari Risklerin Öneminin Vurgulanması
İç Denetim Önerileri	İç Denetim: • Güçlendirilmiş • Faydalı • Etkili/Etkin	Risk Yönetimi: • Riskten Kaçının/Riski Değiştirin • Riski Paylaştırın/Devredin • Riski Denetleyin/Kabul Edin
İç Denetim Raporları	Fonksiyonel Denetimlerin İşaret Edilmesi	Süreç Risklerine İşaret Edilmesi
Kurumda İç Denetimin Rolü	Bağımsız Değer İşlevi	Entegre Risk Yönetimi ve Ortak Yönetim

Kaynak :*(Kurnaz ve Çetinoğlu, 2010: 85).*

Küresel piyasaların gelişmesi ile artan rekabet ortamında organizasyonlar, önceden olduğu gibi riskli faaliyetlerden kaçınmak yerine, riskli faaliyetlerin risk priminden yararlanmak ve riski yönetmek yönünde bir bakış açısı geliştirmişlerdir. Risk odaklı iç denetim anlayışının temel amacı, denetim kaynaklarını riskin etkisinin ve oluşma olasılığının en yüksek olduğu alanlara yönlendirerek, kaynakların etkin kullanılmasını sağlamaktır (Pickett,2006: 38). Risk odaklı iç denetim anlayışı, yüksek etkili risk alanlarına odaklanmak sureti ile denetim kaynaklarının organizasyon önceliklerine göre tahsis edilmesini sağlar. Basel düzenlemelerinde risk odaklı iç denetimin kapsamı aşağıdaki gibi sıralanabilir (Çetin, 2016: 118):

- ✓ İç kontrol ve risk yönetim sistemlerinin etkinlik ve yeterliliğinin incelenmesi ve değerlendirilmesi,
- ✓ İç kontrol faaliyetlerine ilişkin süreçlerin işleyişinin denetlenmesi,
- ✓ Risk yönetimine ilişkin kullanılan metodolojilerin ve tekniklerin etkinliğinin denetlenmesi,
- ✓ İşlemlerin yasalar ve iç mevzuat kapsamında yürütüldüğünün denetimi,
- ✓ İşlemlerin organizasyonun politikalarına uyumlu bir şekilde etik kurallar çerçevesinde yerine getirilip getirilmediğinin denetimi,
- ✓ Finansal tablolar ile muhasebe kayıtlarının belirlenen standartlar çerçevesinde doğruluğunun ve güvenilirliğinin denetimi,
- ✓ Oluşturulan raporlamaların yeterliliklerinin denetimi,
- ✓ Elektronik bilgi sistemleri ile yönetim ve finansal bilgi sistemlerinin denetimi.

Risk, gelecekte oluşabilecek potansiyel problemlere, tehdit ve tehlikelere işaret eder (Kaya, 2008). Çağdaş bir denetim anlayışı olan risk odaklı iç denetim yaklaşımı, işletmelerin hedeflerine ulaşmak için gerçekleştirdikleri faaliyetlerin öngörülen risk iştahlarının üzerinde karşı karşıya kalınan veya kalınabilecek risklerin tespit edilmesi ve önlem alınması vardır. Organizasyonun üst yönetimi tarafından oluşturulan ve organize edilen risk odaklı iç denetim anlayışı, faaliyetlerin yürütülmesi sırasında ortaya çıkabilecek olası risklerin tespiti ve önlemesi için alınan tedbirler, faaliyetlerin etkin, ekonomik ve ilgili mevzuatlarla uyumlu çalışıp çalışmadığı, üretilen raporların doğruluk ve gerçeklik analizleri, iç kontrol sistemlerinin güvenilirlik düzeylerinin durumu ve mevcut zayıflıklarının tespit edilmesi suretiyle, organizasyonun potansiyel risklerine karşı mücadele ederek yönetime organizasyonun gelişimi ve hedeflerine ulaşması sürecinde katkıda bulunur.

Risk odaklı iç denetim anlayışının gelişmesinin nedenleri aşağıdaki gibi sıralanabilir (Özsoy, 2004:2):

a) Finansal teori ve uygulamalar ile birlikte teknolojik alandaki gelişmeler organizasyonların faaliyetlerinin tür ve kapsamını genişletmesi,

b) Türev ürünler ile diğer karmaşık finansal ürünlerin yaygınlaşması ve türev ürünlerde görülen çeşitlilik, ticari faaliyetlerdeki çoğalma ve varlığa dayalı menkul kıymetlerle birlikte ikincil piyasalarda görülen gelişmeler ile finansal sistemin önemli ölçüde değişmesi.

Risk odaklı iç denetiminin özellikleri aşağıdaki gibi sıralanabilir (Kurnaz ve Çetinoğlu, 2010: 84-85);

a) Yeniden şekillendirilen denetim programları işletmenin faydalanacağı şekilde kullanılır ve gelenek haline getirilir.

b) Risk konularını bulmak için yüksek seviyedeki risk odaklı iç denetim gerçekleştirilir.

c) İş risk denetimi kurumun ortaklığıyla yapılır.

d) Raporlarda başarılı uygulamalar, etkinlik ve değer katılan hizmetler ele alınır.

Risk odaklı iç denetim, yüksek risk alanlarına odaklanmayı sağladığı için denetimde etkinliği artırmak amacıyla zaman ve maliyet tasarrufu sağlar (Akkaya, 2011: 87). Risk odaklı denetim planı şekillendiren diğer önemli bir husus ise iç denetimin ne tür hizmetler vereceği ve bu hizmetler sonucunda ne tarz faaliyetlerin oluşacağıdır. İç denetimin tanımında da belirtildiği üzere iç denetçiler danışmanlık ve güvence hizmetlerinde yer alabilmektedirler. Bu hizmetler sonucunda ortaya çıkan önemli faaliyetler ise gelişmiş bir risk yönetim sistemi, daha güvenli bir bilgi teknolojisi sistemi, sosyal sorumluluğun başarılması ve bağımsız dış denetçiye yardım olarak sıralanabilmektedir (Pickett, 2006: 38).

Risk odaklı iç denetim anlayışının iç denetçiler tarafından kullanılması durumunda aşağıdaki problemler ile karşılaşılabilir (Moller, 2007:248-249):

a) Organizasyonda çok fazla ve karmaşık denetlenebilir birimlerin olması

b) Denetim evrenindeki bazı birimlerin kolay denetlenebilir olmaması

c) İç denetimin bütün denetlenebilir alanları kapsayacak yeterli zaman ve kaynağa sahip olmaması

Risk odaklı iç denetim, geleneksel denetim dahil tüm denetim ve inceleme tekniklerini içine alan sistematik bir yaklaşım olarak hile, kayıp, kaçak ve yetersizliklerden kaynaklı risklerin değerlendirme testleri ile denetim sürecine işletmenin bütün yöneticilerinin yardımcı olmasına da odaklanacaktır (Kurnaz ve Çetinoğlu, 2010: 86).

3. DİJİTAL DÖNÜŞÜMDE RİSK ODAKLI İÇ DENETİM SÜRECİ

Dijital dönüşüm ile organizasyonlar daha esnek, yalın ve hızlı yapıları ile finansal piyasalarda yaşanan her türlü değişim ve yıkıcı teknolojik etkiye dayanıklı olacaklardır. Dijital dönüşümün, organizasyonları ekonomik büyümeye yönlendireceği ve yalnızca kendilerini doğru konumlandıran ve dijital dönüşümün faydalarını yakalamak için stratejiler geliştiren organizasyonların varlığını sürdürebilecekleri varsayılmaktadır (Gupta, 2018: 10). Dijital dönüşüm, organizasyonlar için sadece dijital dünyaya ayak uydurmak için teknolojiyi tüm süreçlerinde kullanmaları değil, kurumsal bir yeniden yapılanma modeli olarak yeni bir organizasyon ve süreç yönetimi yapısı tasarlamaktır

Geleneksel yöntemlerle yapılan denetim çalışmaları sırasında hem organizasyondaki teknolojiye dayalı muhasebe sistemlerinin denetlenmesi hem de denetim sürecinin etkinliğinin arttırılması konusunda yetersiz kalınmaktaydı (Ertaş ve Güven, 2008: 50). Dijital dönüşüm, iç denetimin genel alanını, kapsamını ve yapısını değiştirmiş ve artık geriden gelerek işlemler gerçekleştikten sonra tespitte bulunmak yerine, geleceğe ilişkin öngörüleriyle risklerin fırsata dönüştürülmesi sürecinde önemli bir misyon üstlenmiştir. İç denetçiler bu duruma uyum sağlamak amacıyla yeni denetim yöntemleri geliştirmişler ve bilgi teknolojilerini denetimde vazgeçilmez bir unsur olarak kullanmak zorunda kalmışlardır (Selvi, Türel ve Özyiğit, 2006: 301-302). İç denetimde dijital dönüşümün sağlanması ile yüksek risklerin gerçek zamanlı izleme ve zamanında raporlaması sağlanacak ve böylece organizasyon içerisinde süreçlere olan güven artarken yönetimin sağlıklı karar alma süreçleri desteklenecektir. Risk odaklı iç denetim yaklaşımı, organizasyonların geçmiş işlemlerinden değerlendirilmesinden çok, gelecekte daha iyi yönetilmesini belli bir tarihteki durumları yanında gelecekte bu durumlarında gerçekleştirebilecek olası farklılıkları da belirlemeye yöneliktir. Risk yönetimi süreçlerinin denetime uyarlandığı günümüzde, denetçi yüksek riskli alanlara konsantre olmaktadır (Kır, 2010: 54-55). Günümüzde organizasyonların en büyük risklerinden bir tanesi dijital dönüşüm sürecinde dijital trend ve dijitalleşme imkanlarını da iyi takip etmemeleri neticesinde rekabet edememek ve başarısız olmaktır.

Küresel finans piyasalarında meydana gelen teknolojik gelişmeler ile hızlı bir dijital değişim ve dönüşüm süreci içerisine girilmesi, iç denetim anlayışında da etkisini göstermiş ve dönüşümünü kaçınılmaz bir boyuta taşımıştır. Büyük veri analizleri, bulut bilişim, yapay zeka uygulamaları, blokzinciri gibi teknolojik gelişmeler ve tüm bu teknolojik başarıları harmanlayan gelecekteki dijital iç denetim günümüzdeki iç denetimin yerini almaktadır (Sabuncu, 2018: 787). İç denetimin dijital dönüşümü ile öğrenen makineler rutin işleri yaparken iç denetimin gelecekte kritik karar destek danışmanlığına odaklanması gerekecek ve analitik düşünce yeteneği, iletişim yetkinliği, iş zekası, endüstriye özgü bilgi, bilgi teknolojilerine hakimiyet, iç denetçide aranan özellikler haline gelecektir. Dijital dönüşüm ile iç denetimin görevi, bilgi teknolojileri, siber güvenlik, kurum kültürü, yönetişim, veri analitiği gibi alanlarda gerçekleştirilen çalışmalarla yönetime karar verme aşamasında destek olmak, danışmanlık yapmak ve stratejik karar desteği olma yolunda daha güçlü bir rol almak olmuştur (Sabuncu, 2018: 788).

Dijital dönüşüm sürecinde organizasyonlar, güvenlik, gizlilik ve güvenilirliği artırmak için yeni yatırımlar yapmakta, risk yönetim ekibi, yasal beklentileri dengelerken iş esnekliğini sağlamanın yolları aramakta ve birimler arası iş birliğini artırıp dijital dönüşüme karşı oluşabilecek kurumsal direnci kırması gerekmektedir (Gobble, 2018: 66). Bu süreçte, risk almak için, özellikle çalışanların teşvik edilmesi önemlidir ve organizasyonların buna yönelik tedbirler alması gerekmektedir (Shermon, 2019. 7).

Dijital çağda, hiçbir organizasyon en azından bir tür dijital riskten etkilenmekten kaçamaz. Tedarik zincirlerindeki veya üçüncü taraf satıcılardaki güvenlik açıkları gibi dolaylı olsa bile, siber güvenlik olaylarına maruz kalan organizasyonlar, olumsuz finansal sonuçlardan itibar hasarına kadar çeşitli tepkilerle karşı karşıya kalırlar. Bu yeni gerçeklik, dijital risk yönetimini hiçbir organizasyonun göz ardı edemeyeceği bir zorunluluk haline getiriyor. Organizasyonlar, sağlam temelleri olan, destekleyici ve öngörülemeyen olaylardan korunma için kapsamlı bir dijital risk stratejisi oluşturma yönünde yoğunlaşmalıdır. Dijital sistemlerin etkin kullanılması yoluyla sürekli risk analizlerinin yapılması erken uyarı sistemlerinin geliştirilmesi ve takibinin yapılması sayesinde iç denetimin önceliklerini planlaması ve ciddi bir kayıp ortaya çıkmadan önce önlem alınması sağlanabilir.

SONUÇ

Dijital dönüşüm çağında yaşanan hızlı değişim ve gelişim iç denetim anlayışının yönünü değiştirmiş ve risk odaklı iç denetim anlayışını gündeme getirmiştir. Küresel piyasalarda risk odaklı iç denetim anlayışı aktif olarak uygulanmakta, ülkemizde ise henüz bu anlayış olgunlaşma aşamasındadır. Risk odaklı iç denetim anlayışı, organizasyonun karşılaşma olasılığı bulunan bütün riskleri kapsar. Risk yönetimi ve teknolojik gelişmelere uyumun gerekliliği kaçınılmazdır. Risk yönetimi, dijital dönüşüm sürecinde oluşması muhtemel risklerin farkında olup bilinçli ve yeterli düzeyde bu riskler için gerekli önlemlerin alınmasını sağlar. İç denetim sistemlerinin dijital dünyanın gereklerine uygun olarak sürekli gelişime ve değişime ayak uydurabilmesi son derece önemlidir. Sistem, insan ve teknoloji kaynaklarını etkin kullanarak yönetimi olası riskler konusunda önceden uyarması ve gerekli tedbirlerin alınması konusunda ikna etmesi ve organizasyonun önceden belirlediği hedeflerine ulaşmasında yönetime destek görevi üstlenmiştir.

Dijital dönüşüm sürecinde, risklerin doğru yönetilmesi iç denetçinin değişen risklere entegre olacak şekilde hızlı ve sık olarak denetim planını değiştirme yetkisinin bulunması, önemli gördüğü denetimleri yapması ve riskleri doğru yönetmesi son derece önemlidir. Risk odaklı iç denetim anlayışı, ileriye dönük, sorunların belirtilerine değil nedenlerine yönelik tedbirler almaya dayanan, denetim kaynaklarının organizasyonların risk profillerine göre aktarıldığı bir denetim sistemine yönelmişlerdir. Riske odaklı iç denetim, risklerden tamamen sakınılması yerine risklerin etkin bir biçimde ölçümü ve kontrolü sayesinde, öz kaynak büyüklüğü ile orantılı bir biçimde taşınabilecek risklerin üstlenilmesi ilkesine dayanır. Dolayısıyla, bu yaklaşımda denetçiler; işletmelerin başlıca risklerine, bu riskleri yönetebilmesini ve kontrol edebilmesini sağlayan risk yönetim sistemlerine odaklanmaktadırlar.

Etkin bir risk odaklı iç denetim; yasalar, düzenlemeler, risk yönetimi, iç kontrol ve iç denetim sistemleri ile yönetim uygulamalarının değerlendirilmesinde kullanılan denetim prosedürleri ile desteklenmelidir. İç denetim, organizasyonun faaliyetlerinin incelenmesi, değerlendirilmesi ve geliştirilmesi için tasarlanmış bağımsız bir faaliyettir. İç denetim, tarafsızlığının ve objektifliğinin korunması açısından denetlenen birimlerin faaliyetlerinden bağımsız olmalı, şirketin faaliyetlerine karışmamalı, yani çıkar çatışmalarından kaçınmalıdır. İşletme içerisinde güçlü iç denetim kontrol sisteminin kesintisiz ve etkili şekilde sürmesine yardımcı olmasının yanı sıra dolandırıcılığın tespitini ve önlenmesini sağlar ve tasarruf olanaklarının belirlenmesi suretiyle de kuruma ilave değer kazandırır.

Denetim sonucu ve tespit edilen bulgular, denetim komitesi, yönetim kurulu ve üst yönetime raporlanmalıdır. Denetlenen birimlerce, iç denetim tarafından tespit edilen zayıflıklar için gerekli tedbirler alınmalıdır. İç denetimin, paydaşların yeni beklenti ve ihtiyaçlarını karşılayacak yeni nesil bir yaklaşımla kendini baştan yaratması, geleceğini tasarlaması, diğer bir ifadeyle bir işletim sistemi ya da uygulaması gibi kendini güncellemesi, yeni özellikleri ve işlevleriyle sürdürülebilir olması, kabul görmesi gerekiyor.

KAYNAKLAR

Adiloğlu, B. (2011), İç Denetim Süreci ve Kontrol Prosedürleri, Türkmen Kitabevi, İstanbul.

Akkaya, G. (2011), Risk Odaklı İç Denetim Ve Risk Odaklı İç Denetim Planlamasında Risk Matriksinin Oluşturulmasına Yönelik Örnek Bir Uygulama, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak.

Çetin, A. A. (2016), Kurumsal Sürdürülebilirliğin Sağlanmasında Risk Odaklı İç Denetim ve Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Ertaş, F. Ç. ve Güven, P. (2008), Bilgi Teknolojilerinin Denetim Sürecine Etkisi, Muhasebe ve Finansman Dergisi, 37, 50-59.

Gupta, S. (2018), Organizational Barriers To Digital Transformation. Thesis for the M.A. Degree. Sweden: KTH Industrial Engineering and Management Industrial Management.

Gobble, M.M. (2018), Digital Strategy And Digital Transformation, Research-Technology Management. 61 (5), ss. 66-71.

Kır, H. (2010), "Stratejik Denetim ve Denetimde Risk Odaklılık". Denetişim. Sayı: 4.

Kızılboğa, R. (2013), Kurumsal Risk Odaklı İç Denetim İstanbul Büyükşehir Belediyesi İçin Bir Öneri, T.C. Marmara Belediyeler Birliği Yayını Yayın No: 76, İstanbul

Kurnaz, N ve Çetinoğlu T., (2010), İç Denetim Güncel Yaklaşımlar, Umuttepe Kitabevi, Kocaeli.

Moller, Robert R. (2007); COSO Enterprise Risk Management: Understanding the New Integrated ERM Framework, John Wiley & Sons, New Jersey-USA.

Özbek, C. Y. 2012. Kamu İç Denetim Kalite Güvece ve Geliştirme Programı: Uluslararası İç Denetim Standartları Açısından Değerlendirme, Matsa Basımevi, Ankara.

Özsoy, M. T. (2004), "Risk odaklı iç denetim, ABD uygulaması ve Türkiye açısından değerlendirilmesi", Activeline Dergisi, Mart-Nisan 2004.s.1.

Pehlivanlı, D. (2014), Modern İç Denetim. İstanbul, Beta Basım Yayın.

Pickett, K. H. Spencer (2006); Audit Planning: A Risk-Based Approach, John Wiley, UK

Sabuncu, B. (2018), İç Denetim Anlayışındaki Değişiklikler Ve Gelişmeler, Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, ös.20, ss. 779-789.

Selimoğlu, S. K. ve Özbek, C. Y. (2018), İç Denetim, Uluslararası İç Denetim Standartları İle Uyumlu, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Selvi, Y., Türel, A. ve Şenyiğit, B. (2006), Elektronik bilgi ortamlarında muhasebe denetimi, 1. Uluslararası Muhasebe Denetimi Sempozyumu ve 7.Türkiye Muhasebe Denetimi, İSMMMO Yayın No: 58, ss.301-315.

Shermon, G., (2019), A Profitable Cost Culture. 3. Baskı. North Carolina: Lulu Publishing.

Yılancı, F.M. (2006), İç Denetim, Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi İşletmesi Üzerine Bir Araştırma, 2. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

BDS 701 KAPSAMINDA KİLİT DENETİM KONULARI: ENERJİ SEKTÖRÜ İNCELEMESİ

Nigar ÖZÇETİN[1]

1 Öğr. Gör. Dr., Bozok Üniversitesi, nigar.ozcetin@bozok.edu.tr

BDS 701 KAPSAMINDA KİLİT DENETİM KONULARI: ENERJİ SEKTÖRÜ İNCELEMESİ

Nigar ÖZÇETİN[1]

GİRİŞ

Bağımsız denetim, bilgi kullanıcılarının finansal tablolara olan güvenini arttırmak amacıyla işletmenin finansal durumu ve faaliyet sonuçları ile ilgili doğru, güvenilir, karşılaştırılabilir ve şeffaf bilgi sunma faaliyetini yerine getirmektedir (Uzay ve Köylü, 2018, 48). Son yıllarda ortaya çıkan Enron gibi finansal skandalların sonucunda ise; bağımsız denetim raporunda yer alan denetim süreci ile ilgili bilgilerin, finansal bilgi kullanıcılarına iletilmesi konusunda etkili olmadığı kabul edilmeye başlanmıştır (Bedard vd., 2015, 3).

Bilgi kullanıcılarının daha bilgilendirici denetim raporlama taleplerine karşılık olarak Uluslararası Denetim ve Güvence Standartları Kurulu (IASSB), ISA 701 standardını yayınlamıştır. Türkiye'de ise; ISA 701'e uyumlu olarak Kamu Gözetim Kurumu (KGK) tarafından Bağımsız Denetim Standardı (BDS) 701 "*Kilit Denetim Konularının Bağımsız Denetçi Raporunda Bildirilmesi"* standardı yayınlanmıştır.

ISA 701, borsada işlem gören işletmelerin 15 Aralık 2016 tarihinde ve sonrasında sona eren hesap dönemlerine ilişkin hazırlanan finansal tablolarının denetiminde zorunlu olarak uygulanmaktadır. Diğer işletmelerde ise gönüllülük esasına göre uygulanmasına izin verilmiştir (Doğan, 2018, 68). ISA 701'e göre, kilit denetim konuları denetçinin mesleki kararında cari dönem mali tablolarının denetiminde en önemli hususlardır (Gold ve Heilmann, 2019, 6).

BDS 701'de, borsada işlem gören işletmelerin 1 Ocak 2017 tarihinde ve sonrasında, Yeni Ticaret Kanunu'na göre denetime tabi şirketlerin ise 1 Ocak 2018 tarihinde ve sonrasında başlayan hesap dönemlerinde uygulanmaya başlanmıştır (Doğan, 2018, 69).

Denetçilerin önem verdikleri konuların neler olduğu ve en fazla yargı kullandığı alanlar, kilit denetim konuları vasıtasıyla finansal bilgi kullanıcılarına iletilmektedir. Kilit denetim konularının açıklanması ile birlikte eski, standart denetim raporlarının aksine yeni ve daha uzun, daha fazla bilgi içeren denetim raporları ortaya çıkmıştır (Çağıran ve Varıcı, 2019, 196). Kilit denetim konuları özellikle denetlenen kuruluşla ilgili olduğu

1 Öğr. Gör. Dr., Bozok Üniversitesi, nigar.ozcetin@bozok.edu.tr

için yüksek bilgi değerine sahiptir ve bu denetim konularının doğru yapılması çok zor bir iştir (www.pwc.nl, 2014, 7).

BDS 701'e göre, denetim raporunda kilit denetim konularının açıklanmasının amacı; daha fazla şeffaflık sağlamak, en çok önem arz eden konuların finansal tablo kullanıcılarına iletilmesini sağlamak ve işletmelerin yönetim muhakemesinin finansal tablo kullanıcıları tarafından anlaşılmasını sağlamaktır.

Bağımsız Denetim Standartlarının güncelleştirilmesi ve kilit denetim konularının finansal bilgi kullanıcıları açısından önemli hale gelmesinin sebeplerini şöyle sıralayabiliriz (Çağıran ve Varıcı, 2019, 194-195; Doğan, 2018, 66; Biçer ve Erol, 2017, 72; Yanık ve Karataş, 2017, 2; Uludağ, 2017, 2; Acar, Senal ve Usul, 2011, 278; Erhan, 2019, 68; Kavut ve Güngör, 2018, 60):

1. Son yıllarda tüm dünyada ortaya çıkan muhasebe skandalları, denetime karşı itibar zedelenmelerinin yaşanmasına sebep olmuştur.

2. Finansal bilgi kullanıcılarına işlerine yarayacak bilgilerin sunulması önem kazanmıştır.

3. Finansal tabloların hata ve önemli yanlışlık riski, denetçilerin denetim raporlarında daha fazla ve önemli bilgileri ortaya koymasını zorunlu hale getirmiştir.

4. Bağımsız denetim, finansal raporlamanın kalitesinin artmasında önemli rol oynamaktadır. Bu sebepten dolayı denetimde yapılan düzenlemeler denetimin kalitesinin artmasına katkı sağlayacaktır.

5. Denetimde yapılan yeni düzenlemeler, denetim mesleğini düzenleyici ve denetleyici mevcut otoritelerin yeniden yapılandırılmasında ve yeni kamu otoriteleri oluşturulmasında katkı sağlamıştır.

6. Küreselleşme, bilgi teknolojilerinin gelişimi ve rekabet artışı gibi durumlar, işletmelerin faaliyet ortamının değişmesine sebep olmakta, bununla birlikte finansal bilgi kullanıcılarının da bilgi gereksinimleri farklılaşmaktadır. Bilgi kullanıcılarının farklılaşan bilgi gereksinimlerini karşılamak için yeni düzenlemeler yapılması gerekliliği ortaya çıkmıştır.

7. Piyasada güven ortamının sağlanmasını sağlayacak en önemli araçlardan biri bağımsız denetim olduğu için yeni yapılan düzenlemeler de güven ortamının oluşmasına ve devamına katkı sağlayacaktır.

8. Yeni düzenlemelerle birlikte denetim raporu, yatırımcılara ve diğer finansal tablo kullanıcılarına denetim neticesi hakkında bilgi vermekle kalmayıp, denetim süreci ile ilgili bilgiler de vermektedir. Bu da denetçi raporunun, denetçiler ve finansal bilgi kullanıcıları arasında direkt iletişimi sağlayan bir araç görevi üstlenmesinde etki yapmaktadır.

ÇALIŞMANIN AMACI

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de faaliyette bulunan enerji şirketlerinin denetim raporlarında hangi konuları kilit denetim konusu olarak ele aldıklarını incelemektir. Bu amaçla, enerji üretim işletmelerinin denetim raporlarında hangi kilit konulara yer verdikleri ve bu konuların denetimde nasıl ele alındığı içerik analizi yöntemi ile belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmamızda, 2018 yılı Borsa İstanbul (BİST 100) İndeksinde yer alan enerji üretim işletmelerinin 31 Aralık 2018 yılına ait denetim raporları incelenmiştir. BİST 100'de yer alan 15 adet enerji üretim işletmesinin denetim raporlarında yer alan kilit denetim konuları, şerefiye, nakit akış riskinden korunma işlemleri, ertelenmiş vergi varlığı, maddi duran varlıkların yeniden değerlemesi, gelirin tamamlanma yöntemi ile tanımlanması, yatırım amaçlı gayrimenkullerin değerlemesi, stoklar, ticari alacaklar, finansal yatırımların değerlemesi, hasılatlar, iştiraklerle ilişkiler olarak ortaya çıkmıştır.

ÇALIŞMANIN VERİLERİ

2018 yılında, BİST 100'de yer alan enerji üretim işletmelerinin 31 Aralık 2018 yılında yayınlamış oldukları denetim raporlarında açıklanan kilit denetim konuları ve bu konularla ilgili denetim sırasında yapılan denetim prosedürleri aşağıda açıklanmıştır:

1. İlişkili Olmayan Taraflardan Ticari Alacaklar: İlişkili olmayan taraflardan ticari alacaklar, toplam varlıkların önemli bir bölümünü oluşturması ve işletmenin ilk defa TFRS 9 "Finansal Araçlar" standardını uygulamaya başlamasından dolayı kilit denetim konusu olarak ele alınmıştır. İlişkili olmayan taraflardan ticari alacaklar için hesaplanan değer düşüklüğü karşılıkları, müşterilerden alınan teminatlar, müşterilerin geçmiş ödeme performansları ve kredibilite bilgileri ile alacak bakiyelerinin vade analizleri göz önünde bulundurularak yapılan tahminler sonucunda muhasebeleştirme işlemi yapılmaktadır.

Bu konu ile ilgili denetim sırasında yapılan denetim prosedürleri aşağıdaki gibidir:

- İlişkili olmayan ticari alacakların tahsilat süreci, süreç içerisindeki iç kontrollerin tasarımı ve iç kontrolün işleyişi değerlendirilmiştir.
- Alacak yaşlandırma çalışması analitik olarak incelenmiş ve tahsilat devir hızlarının önceki yıl ile karşılaştırılması yapılmıştır.
- Tahsilatlara ilişkin herhangi bir anlaşmazlık veya mahkeme sürecinin başlayıp başlamadığı ile ilgili bilgi alınmıştır.
- İlişkili olmayan taraflardan olan alacaklar örneklem yöntemi kullanılarak teyit ettirilmiştir.
- İlişkili olmayan taraflardan olan alacakların tahsil edilemeyen tutarlarının sonraki dönem tahsil edilebilirliği ve alınan teminatların nakde dönüştürülebilirliği açısından değerlendirilmesi yapılmıştır.
- Ticari alacaların dönem içindeki tahsilatlarına ait dekont örnekleri temin edilmek suretiyle muhasebe kayıtları ile uyumlu olup olmadığı kontrol edilmiştir.
- Raporlama döneminden sonra yapılan tahsilatlar incelenmiştir.
- Beklenen kredi zararının hesaplanması için geliştirilen modelde kullanılan varsayımların değerlendirilmesi yapılmıştır.
- Fatura örnekleri temin edilerek muhasebe kayıtları ile uyumlu olup olmadığı kontrol edilmiştir.
- Ticari alacaklara ilişkin reeskont ve alacak devir hızı çalışmalarının kontrolü yapılmıştır.
- Şüpheli alacaklar incelenmek suretiyle muhasebe kayıtlarında eksik şüpheli alacak olup olmadığı kontrol edilmiştir.
- Yabancı para alacaklarına ilişkin kur değerlendirmelerinin kontrolü yapılmıştır.
- İlişkili taraflardan olmayan alacakların geri kazanılabilirliğine ilişkin finansal tabloların dipnotlarında yapılan açıklamaların Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS)'lerle uyumlu olmadığı değerlendirilmiştir.

2. **Maddi Duran Varlıklar:** Finansal tablolarda maddi duran varlıklar, toplam varlıkların önemli miktarını oluşturmasından dolayı kilit denetim konuları içinde ele alınmıştır. Maddi duran varlıklar kaleminde yer alan bina ve arsalar yeniden değerleme tutarları üzerinden finansal tablolarda yer almaktadır. Bu konuyla ilgili olarak finansal tablolarda maddi duran varlıklarla ilgili değer düşüklüğü olup olmadığı ve maddi duran varlıkların amortisman hesaplamaları yapılmıştır. Amortisman hesaplamalarının karmaşıklığı ve değer düşüklüğü olup olmadığının değerlendirilmesinde kullanılan göstergelerin önemli muhasebe tahminleri içermesi nedeniyle bu konu önemli kilit denetim konusu olarak belirlenmiştir.

Bu konu ile ilgili denetim sırasında yapılan denetim prosedürleri aşağıdaki gibidir:

- Maddi duran varlıkların amortisman hesaplama süreçleri, bu süreçle ilgili iç kontrollerin tasarımı ve iç kontrol işleyişinin etkinliği değerlendirilmiştir.

- Amortisman hesaplamalarında kullanılan yararlı ömür ve kalıntı değer gibi tahminlerin önceki dönemlerle ve benzer maddi duran varlık kalemleriyle tutarlılıkları değerlendirilmiştir.

- Döneme ait amortisman tutarları yeniden hesaplanarak teyit edilmiştir.

- Maddi duran varlıklara ilişkin tüm kalemler, muhasebe kayıtlarında yer alan tüm belgeler temin edilerek kontrol edilmiştir.

- Maddi duran varlıkların faydalı ömürleri gözden geçirilmiş ve kontrol edilmiştir.

- Maddi duran varlıkların yeniden değerlemesi çalışmasında kullanılan değerleme yöntemleri ve teknik veriler incelenmiştir.

- Yönetim tarafından yapılan değer düşüklüğü analizleri incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

- Finansal tablo dipnotlarında yer alan açıklamaların TFRS'ler açısından uygunluğu değerlendirilmiştir.

- Bina ve arsaların gerçeğe uygun değeri Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) tarafından lisanslanmış bağımsız değerleme şirketi uzmanları tarafından belirlendiği için bu yapılan çalışmaların yeterliliği, uzmanların elde ettiği bulguların ve vardığı sonuçların ihtiyaca uy-

gunluğu, makul olup olmadığı ve bu bulgu ve sonuçların diğer denetim kanıtlarıyla tutarlığı kontrol edilmiştir.

3. **Yatırım Amaçlı Gayrimenkullerin Değerlemesi:** Yatırım amaçlı gayrimenkuller muhasebe kayıtlarında gerçeğe uygun değerleri ile gösterilmektedir. Bağımsız dış değerleme esasları uygulanan yatırım amaçlı gayrimenkullerin değerleme süreci, kullanılacak uygun değerleme metodolojisinin belirlenmesi ve uygulanacak varsayımların tahmin edilmesinde önemli yargı içerdiği için kilit denetim konusu olarak belirlenmiştir.

Bu konu ile ilgili denetim sırasında yapılan denetim prosedürleri aşağıdaki gibidir:

- Yönetim tarafından ataması yapılan gayrimenkul değerleme uzmanlarının, ehliyetleri, yetkinlikleri ve tarafsızlıkları değerlendirilmiştir.
- Değerleme uzmanlarının kullanmış olduğu değerleme metotlarının uygunluğu kontrol edilmiştir.
- Finansal tablolarda ve açıklayıcı dipnotlarda yer alan bilgilerin uygunluğu incelenmiştir.

4. **Finansal Yatırımın Raporlanması:** İştiraklerdeki pay oranı, pay değeri, sınıflandırma ve muhasebe politikaları ile iştiraklerle ilgili açılan davalar, iştiraklere ait payların bankalara rehin olarak verilmesi konuları kilit denetim konuları olarak ele alınmıştır.

Bu konu ile ilgili denetim sırasında yapılan denetim prosedürleri aşağıdaki gibidir:

- Ortaklık ilişkileri, başlangıcından itibaren incelenmiştir.
- Hisse pay oranları ve etkin kontrol gücüne ilişkin değişikliklerin kontrolü yapılmıştır.
- İştirakler ile ilgili açılan davalar ile ilgili olarak dava dosyaları ve dava ile ilgili olarak KAP'ta yatırımcılara yapılan açıklamalar incelenmiştir.
- Davaların muhtemel sonuçlarının finansal tablolara etkisi ve finansal tablolarda yer alan açıklamaların TFRS'ye uygunluğu değerlendirilmiştir.

- İştiraklere ilişkin payların bankalar lehine rehin verilmesi konusu ile ilgili olarak hisselerin rehin sözleşmeleri, alınan kararlar ve banka ile yapılan yazışmalar kontrol edilmiştir.

- Şirkete SPK tarafından gönderilen teminat, rehin ve ipoteklerle ilgili yazısı, şirket hissesi üzerindeki rehnin kaldırılması için yapılan yazışmalar ve hukuki sürecin belgeleri dipnot açıklamaları kapsamında değerlendirilmiştir.

- Konuyla ilgili finansal tablolarda ve açıklayıcı dipnotlarda yer alan bilgilerin TFRS'ye uygunluğu değerlendirilmiştir.

5. **Elektrik Dağıtım Şirketleri İle Yaşanan Uyuşmazlıklar:** Enerji şirketlerinin dağıtım şirketleri ile arasındaki kullanım bedeli ve gecikme tutarları ile ilgili uyuşmazlıkları kilit denetim konusu olarak ele alınmıştır.

Bu konu ile ilgili denetim sırasında yapılan denetim prosedürleri aşağıdaki gibidir:

- Şirketler arasında yapılan protokoller incelenmiştir.

- Dipnotlarda yapılan açıklamaların TFRS'ye uygunluğu değerlendirilmiştir.

6. **Bağlı Ortaklıklar:** İnşaat sektöründe faaliyet gösteren bağlı ortaklıkların inşaat sözleşmeleri hasılatları kilit denetim konuları kapsamında yer almaktadır. Bu konuların kilit denetim konuları içerisinde yer almasının sebebi ise; inşaat sözleşmelerinden elde edilen hasılatın muhasebeleştirilmesinin önemli ölçüde yönetimin tahmin ve yargılarına dayanmasıdır.

Bu konu ile ilgili denetim sırasında yapılan denetim prosedürleri aşağıdaki gibidir:

- İnşaat sözleşmesi hasılat tutarının önemli düzeyde hatalı olmasını engelleme, belirleme ve düzeltmesi anlamında ilgili kilit kontrollerin dizayn ve uygulama etkinliği test edilmiştir.

- İnşaat projesi sözleşmelerinin hüküm ve koşulları incelenmiştir. Bu inceleme kapsamında yönetim tarafından kullanılan tahminlerin değerlendirilmesi ve hasılatın kayıtlara alınmasının zamanlamasının belirlenmesi değerlendirilmiştir.

- İnşaatı devam eden projelerin durumu ile ilgili finans ve teknik ekiplerle görüşmeler yapılmıştır.

- İnşaat sözleşmeleri hasılatının hesaplanması tamamlanma yüzdesi yöntemi ile yeniden yapılmıştır.

- Kayıtlara alınan inşaat sözleşmeleri hasılatının kontrolü; müşterilere faturalanan tutarlar ile bu müşterilerden yapılan tahsilatların karşılaştırılması yapılarak değerlendirilmiştir.

- Kayıtlara alınan inşaat sözleşmeleri maliyetlerinin kontrolü; tedarikçilere ve taşeronlara faturalanan tutarlarla, bu tedarikçi ve taşeronlara yapılan ödemelerin karşılaştırılması yapılarak değerlendirilmiştir.

- İnşaat sözleşmelerinin maliyet bütçeleri ile ileriye yönelik tahminlerin tarihsel olarak doğruluk ve ihtiyatlılık düzeyleri değerlendirilmiştir.

- Hasılat ve sözleşmelerin muhasebeleştirme kayıtları kontrol edilmiştir.

- Hasılat ve satışlardan iade hesaplarıyla ilgili dönemsellik testleri yapılmıştır.

7. **Müşterilere Verilen Kredi ve Alacaklarla İlgili Muhtemel Zarar Karşılıkları:** Kredi değer düşüklüğü hesaplamaları kilit denetim konuları kapsamında değerlendirilmiştir. Bu konunun kilit denetim konusu olarak belirlemesinin sebebi olarak 1 Ocak 2018 tarihinden itibaren finansal varlıklarda değer düşüklüğünün tespitinde ‘‘gerçekleşen zarar’’ modelinden ‘‘beklenen zarar’’ modeline geçilmiş olması ve bu modelin de önemli varsayım ve tahminleri içermesidir.

Bu konu ile ilgili denetim sırasında yapılan denetim prosedürleri aşağıdaki gibidir:

- Kredi tahsisi, kullandırılması, teminatlandırılması, tahsilatı, takibi, sınıflandırılması ve değer düşüklüğü süreçlerine yönelik oluşturulan iç kontrollerin tasarımı ve işleyişinin etkinliği değerlendirilmiştir.

- Değer düşüklüğü modelinde tanımlanan öznel ve nesnel kriterlerin yönetmelik ve standartlara uygunluğu değerlendirilmiştir.

- Hazırlanan model ve metodolojinin değerlendirilmesi yapılmıştır.

- Örneklem yoluyla seçilen kredi durumları müşterilerinin durumları değerlendirilmiştir.

- Beklenen kredi zararı hesaplamaları, yeniden hesaplama yöntemiyle kontrol edilmek suretiyle değerlendirilmiştir.

- Geleceğe yönelik beklentileri yansıtmakta kullanılan makroekonomik modeller değerlendirilmiştir. Bu modellerin risk parametrelerine etkisinin kontrolü, yeniden hesaplama yöntemi ile yapılmıştır.

- Kredi riskinde önemli artışın belirlenmesinde kullanılan nitel ve nicel değerlendirmelerin incelemesi yapılmış ve uygunluğu değerlendirilmiştir.

- Kredilerin değer düşüklüğü karşılıklarının finansal tablolarda açıklamasının yeterli olup olmadığı incelenmiştir.

8. **Stoklar:** Stoklar, aktif toplamında önemli bir değere sahiptir. Bu durumda stokların sayımı, maliyetlerinin doğru hesaplanması, değeri düşen stok bulunup bulunmadığının tespiti önemlidir. Şirketin stok çeşitliliğinin fazla olması, önemli stok kalemlerinin sayımında yüksek derecede dikkat gösterilmesinin gerekliliği ve sayım sonucunda ortaya çıkacak verilerin finansal tablolara doğru şekilde yansıtılmasının öneminden dolayı kilit denetim konusu olarak ele alınmıştır.

Bu konu ile ilgili denetim sırasında yapılan denetim prosedürleri aşağıdaki gibidir:

- Stok sayımında stokların fiziksel olarak var olup olmadığı, stok çıkışlarının tamamının kayıtlara yansıtılıp yansıtılmadığı, stokların saklama koşulları, kullanılabilir olup olmadıkları gibi durumlar kontrol edilmiştir.

- Satış faturaları ve sevk irsaliyeleri karşılaştırılmak suretiyle satış ve teslimlerin yasal kayıtlara yansımasının kontrolü yapılmıştır.

- Cari ve geçmiş dönem stok miktarları karşılaştırılmak suretiyle cari dönemde hareket görmemiş stok kalemlerine yönelik düzeltmelerin finansal tablolarda yer alıp almadığı kontrol edilmiştir.

- Hammadde, mamul ve ticari mallar için, cari dönemde envanterde yer alan birim fiyatlar ile satış faturalarında yer alan birim fiyatlar karşılaştırılmak suretiyle tespit edilen değer düşüklüklerinin finansal tablolara yansıtılıp yansıtılmadığı kontrol edilmiştir.

9. **Tamamlanma Yüzdesi Yöntemi İle Gelirin Tanımı:** İnşaat projelerinde hasılat tutarının belirlenmesi ‘‘tamamlanma yüzdesi’’ yöntemi kullanılarak ölçülmüştür. Sözleşmeler için tamamlanan sözleşmeli işin fiziki tutarının ve sözleşmelerdeki toplam maliyetlerin tahmininin, orijinal sözleşme koşullarında değişebilecek olasılıkları ve hesaplamaları içermesinden dolayı bu konu kilit denetim konusu olarak belirlenmiştir.

Bu konu ile ilgili denetim sırasında yapılan denetim prosedürleri aşağıdaki gibidir:

- Tahmini maliyetlerin uygunluğu test edilmiştir.
- Cari mali yıla ilişkin yapılan maliyetlerin hesaplanması, ilgili tamamlama yüzdesi temel alınarak tekrar hesaplanmış ve muhasebe kayıtları kontrol edilmiştir.
- İnşaat sözleşmelerinden elde edilen gelirlerle ilgili açıklamaların yeterli düzeyde olup olmadığı değerlendirilmiştir.

10. **Şerefiye Değer Düşüklüğü:** İşletmelerin TMS 36 ‘‘Varlıklarda Değer Düşüklüğü’’ standardına göre yılda en az bir kere, işletme birleşmelerinden oluşan şerefiye tutarına ilişkin değer düşüklüğü testi uygulamaları gerekmektedir. Finansal tablolarda muhasebeleştirilen şerefiyenin önemli tutarda olması, şerefiye değer düşüklüğü hesaplamalarında önemli yönetim tahmin ve varsayımların kullanılması ve bu tahmin ve varsayımların ileride gerçekleşebilecek sektörel ve ekonomik değişimlerden etkilenebilmesi nedeni ile bu konu kilit denetim konusu olarak belirlenmiştir. Aynı zamanda değer düşüklüğü hesaplamalarının matematiksel doğruluk kontrolünün değerleme uzmanları aracılığı ile yapılmasını gerektirmesi kilit denetim konusu olarak ele alınmasında etkili olmuştur.

Bu konu ile ilgili denetim sırasında yapılan denetim prosedürleri aşağıdaki gibidir:

- Şerefiye değer düşüklüğü testinde yapılan hesaplamaların matematiksel doğruluğu kontrol edilmiştir.
- Değerleme uzmanları ile birlikte şerefiye değer düşüklüğü testinde kullanılan sermaye maliyet oranı, enflasyon oranı ve diğer önemli makroekonomik tahminlerin makul olup olmadığı bağımsız veri kaynakları ve cari piyasa koşullarına göre değerlendirilmiştir.

- Şerefiye değer düşüklüğü testinde kullanılan muhasebe tahminlerine ilişkin duyarlılık analizlerinin matematiksel doğruluğu değerlendirilmiş, muhasebe kayıtlarında uygun şekilde gösterilip gösterilmediği kontrol edilmiştir.

- Üst düzey yönetimle yapılan toplantılarda, şerefiye değer düşüklüğü testinde kullanılan ileriye dönük nakit akış ve yatırım harcamaları projeksiyonları ile gider verimlilik beklentilerinin gerçekleşme ihtimalinin değerlemesi yapılmıştır.

- Cari dönem denetlenmiş finansal bilgilerle, şerefiye değer düşüklüğü testine baz alınan yıla ait finansal bilgilerin uyumluluğu kontrol edilmiştir.

- Şerefiye değer düşüklüğü testine ilişkin finansal tablolarda yer alan açıklamaların TFRS'ye uygun olup olmadığı kontrol edilmiştir.

11. **Nakit Akış Riskinden Korunma İşlemleri:** Bu işlemlerin etkinlik testleri için hesaplamalar yapılmaktadır. Bu hesaplamaların, gelecekteki elektrik üretim miktarı beklentileri ve kapasite kullanım oranları gibi yönetimin belirsizlik içeren tahmin ve varsayımlarını içermesi, karmaşık unsurlar içermesi ve uzmanlık gerektiren bir konu olmasından dolayı kilit denetim konusu olarak belirlenmiştir.

Bu konu ile ilgili denetim sırasında yapılan denetim prosedürleri aşağıdaki gibidir:

- Yönetimle yapılan toplantılar sonucunda nakit akış riskinden korunma işlemlerinin muhasebeleştirilmesi süreci ile ilgili bilgiler elde edilmiştir.

- İşlemlerin TMS 39 ''Finansal Araçlar'' standardına uygunluğu değerlendirilmiştir.

- Yönetim tarafından yapılan varsayımların makul olup olmadığı, geçmiş dönem performansları ve bağımsız veri kaynakları karşılaştırılmak suretiyle değerlendirilmiştir.

- Yatırım kredileri tutarları ve şartlar, finansal kuruluşlardan alınan mutabakatlarla teyit edilmiştir.

- Nakit akış riskinden korunma işlemlerine ilişkin finansal tablo dipnotlarında yer alan açıklamaların TFRS'ye uygunluğu kontrol edilmiştir.

12. **Mahsup Edilebilir Mali Zararlar Üzerinden Hesaplanan Ertelenmiş Vergi Varlığının Geri Kazanılabilirliği:** Bu konu, ileride yeterli vergilendirilebilir kar elde edilmesine bağlı olması, ileriye dönük elektrik fiyatı beklentileri, elektrik üretim miktarı beklentileri, kapasite kullanım oranları, kur beklentileri, yıl içerisinde verilecek hizmetlerdeki kar oranı gibi önemli yönetim tahmin ve varsayımlarını içermesinden dolayı kilit denetim konusu olarak kabul edilmiştir.

Bu konu ile ilgili denetim sırasında yapılan denetim prosedürleri aşağıdaki gibidir:

- Üst düzey yönetim ile yapılan toplantılarda; ileriye dönük elektrik fiyatı beklentileri, elektrik üretim miktarı beklentileri, kapasite kullanım oranları, yıl içerisinde verilecek hizmetlerdeki kar oranı, ileriye dönük kur beklentileri gibi önemli tahminlerin gerçekleşebilirliği ve bu tahminlerin geçmiş senelerdeki tahminlerle tutarlı olup olmadığı değerlendirilmiştir.

- Projeksiyonlarda kullanılan elektrik üretim miktarları, kapasite kullanım oranları ve yıl içerisinde verilecek hizmetlerdeki kar oranının geçmiş dönem performansları ile karşılaştırılarak, sapmaların olması durumunda sebepleri araştırılmıştır.

- Yönetim birimleri ile birlikte, yıl içerisinde verilecek hizmetlerdeki kar oranlarının değerlendirilmesi için gelecekteki proje planları incelenmiştir.

- Elektrik satış fiyatı tahminleri Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK) tarafından onaylanmış ve Yenilenebilir Enerji Kaynakları Destekleme Mekanizması (YEKDEM) tarafından belirlenen elektrik fiyatları ile karşılaştırılması yapılmıştır.

- Mahsup edilebilir mali zararlar üzerinden hesaplanan ertelenmiş vergi varlığının geri kazanılabilirliğinin değerlendirmesinde kullanılan muhasebe tahminlerine yönelik duyarlılık analizlerinin doğru şekilde hesaplanıp hesaplanmadığı ve finansal tablolarda sunumu ile ilgili inceleme yapılmıştır.

- Önemli muhasebe tahminlerinin, duyarlılık analizlerinin ve ertelenmiş vergi varlıklarına ilişkin dipnotların TFRS'lere uygun olup olmadığı kontrol edilmiştir.

SONUÇ

Borsada işlem gören işletmeler için 2016 yılından sonraki, Ticaret Kanunu'na göre işlem gören işletmeler için 2018 tarihinde ve sonrasında uygulanmak üzere kabul edilen BDS 701 ''Kilit Denetim Konularının Bağımsız Denetçi Raporunda Bildirilmesi'' standardı işletmelerin bağımsız denetimlerini yapan denetçilerin en fazla önem verdikleri konular ile en fazla yargı kullandıkları alanların belirlenmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu amaçla çalışmamızda 2018 yılı Borsa İstanbul (BIST 100) indeksinde yer alan 15 enerji üretim işletmesinin denetim raporları incelenerek denetçilerin belirlemiş oldukları kilit denetim konuları incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda;

Ticari alacaklarla ilgili olarak; değer düşüklüğü karşılıkları, müşterilerden alınan teminatlar, müşterilerin geçmiş ödeme performansları ve kredibilite bilgileri ile alacak bakiyelerinin analizleri göz önünde bulundurularak tahmin yapılması önemli kilit konusu olarak ele alınmasında etkili olmuştur.

Maddi duran varlıklarla ilgili olarak; değer düşüklüğü ve amortisman hesaplamaları yönünden kilit denetim konusu olarak ele alınmasında etkili olmuştur.

Yatırım amaçlı gayrimenkullerin değerlemesi ile ilgili olarak; gerçeğe uygun değerlerinin hesaplanması, kilit denetim konusu olarak ele alınmasında etkili olmuştur.

Finansal yatırımların raporlanması konusu ile ilgili olarak; iştiraklerdeki pay oranları, pay değeri, sınıflandırma ve muhasebe politikaları kilit denetim konusu olarak ele alınmasında etkili olmuştur. İştiraklerle ilgili açılan davalar, iştiraklere ait payların bankalara rehin olarak verilmesi önemli bir konu olarak değerlendirilmektedir.

Enerji şirketlerinin dağıtım şirketleri ile arasındaki kullanım bedeli ve gecikme tutarları ile ilgili uyuşmazlıkları kilit denetim konusu olarak ele alınmasında etkili olmuştur.

Müşterilere verilen kredi ve alacaklarla ilgili muhtemel zarar karşılıklarında ''beklenen zarar'' modeline göre değer düşüklüğü hesaplamaları yapılması kilit denetim konusu olarak ele alınmasında etkili olmuştur.

Stoklarla ilgili olarak; stok çeşitliliğinin fazla olması, önemli stok kalemlerinin sayımında çok fazla dikkat gösterilmesi gerekliliği ve sayım sonucunda ortaya çıkacak verilerin finansal tablolara doğru yansıtılması gerekliliği kilit denetim konusu olarak ele alınmasında etkili olmuştur.

Tamamlanma yüzdesi yöntemi ile gelirin tanımı konusu ile ilgili olarak; sözleşmeler için tamamlanan sözleşmeli işin fiziki tutarının ve sözleşmelerdeki toplam maliyetlerin tahmin edilmesinin, orijinal sözleşme koşullarında değişebilecek olasılıkları ve hesaplamaları içermesi kilit denetim konusu olarak ele alınmasında etkili olmuştur.

Şerefiye değer düşüklüğü konusu ile ilgili olarak; finansal tablolarda muhasebeleştirilen şerefiye tutarı önemli düzeydedir. Şerefiye değer düşüklüğü hesaplamaları yapılırken yönetim tahmin ve varsayımları kullanılmaktadır ve bu tahmin ve varsayımların ileride gerçekleşebilecek sektörel ve ekonomik göstergelerden etkilenme olasılığı bulunmaktadır. Aynı zamanda değer düşüklüğü hesaplamalarının matematiksel doğruluğunun kontrolü değerleme uzmanları tarafından yapılmaktadır. Bütün bu konular şerefiye değer düşüklüğünün kilit denetim konusu olarak ele alınmasında etkili olmuştur.

Nakit akış riskinden korunma işlemleriyle ilgili olarak; etkinlik testleri için hesaplamalar yapılması gerekmektedir. Bu hesaplamaların, yönetimin belirsizlik içeren tahmin, varsayım ve karmaşık unsurlar içermesi ve uzmanlık gerektiren bir konu olması kilit denetim konusu olarak ele alınmasında etkili olmuştur.

Mahsup edilebilir mali zararlar üzerinden hesaplanan ertelenmiş vergi varlığının geri kazanılabilirliği konusu ile ilgili olarak; konunun yönetimin tahmin ve varsayımlarını gerektirmesi kilit denetim konusu olarak ele alınmasında etkili olmuştur.

Belirlenen bu kilit denetim konuları ile ilgili denetim prosedürleri denetçiler tarafından denetim raporlarında açıklanmıştır.

KAYNAKLAR

Acar, D., S. Senal ve H. Usul (2011), ‘‘Bağımsız Denetim Kalitesi: Denetim Firmaları Üzerine Bir Araştırma’’, **SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Cilt 11, Sayı: 22, ss: 273-306.

Bağımsız Denetim Standartları, İnternet Adresi: www.kgk.org.tr (01.06.2019).

Bağımsız Denetim Raporları, İnternet Adresi: www.kap.org.tr/tr/bist-sirketler (01.06.2019).

‘‘Benchmarking The New Auditor’s Report Among Dutch Listed Entities’’ (2014), İnternet adresi: www. Pwc.nl. (01.06.2019).

Bédard, J., N. Gonthier-Besacier ve A. Schatt (2015); Analysis of the Consequences of the Disclosure of Key Audit Matters in the Audit Report’’, İnternet adresi: http://www.hec.unil.ch/documents/seminars/dcc/1946.pdf. (01.06.2019).

Biçer, A. A. ve S. Erol (2017); ‘‘UDS 701 Kapsamında Denetimde Tespit Edilen Kilit Bulguların Finansal Bilgi Kullanıcılarına Sunulması’’, **Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi**, Cilt 12, Sayı 47, ss:71-84.

Çağıran, F. K. ve İ. Varıcı (2019); ‘‘Bağımsız Denetim Standardı (BDS) 701 Çerçevesinde Kilit Denetim Konuları: Borsa İstanbul İmalat Sanayi Sektöründeki İşletmelerin Denetim Raporları Üzerine Bir Analiz’’, **International Journal of Economic and Administrative Studies**, Sayı: 22, ss: 193-208.

Doğan, A. (2018); ‘‘Bağımsız Denetimde Yeni Bir Yaklaşım: Kilit Denetim Konuları’’, **Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi**, 20 (1); ss: 65-89.

Erhan, D. U. (2019); ‘‘Analitik Prosedürler Standardı (BDS 520) Kapsamında İş Zekâsı Modellerinin Tasarlanması Ve Denetim Sürecinde Kullanılması’’, **Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi**, 21(1), ss: 67-88.

Gold, A., M. Heilmann (2019); ‘‘The Consequences Of Disclosing Key Audit Matters (Kams): A Review Of The Academic Literature’’, **Maandblad Voor Accountancy En Bedrijfseconomie**, 93(1/2), ss:5-14.

Kavut, L. F. ve N. Güngör (2018); ‘‘Bağımsız Denetimde Kilit Denetim Konuları: BİST-100 Şirketlerinin 2017 Yılı Analizi’’, **Muhasebe Enstitüsü Dergisi,** Cilt 16, Sayı: 59, ss: 59-70.

Uludağ, S. (2017); ‘‘Değişen Bilgi Gereksinimi ve Bağımsız Denetçi Raporundaki Yenilikler’’, **Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Özel Sayı, ss: 1-13.

Uzay, Ş. ve Ç. Köylü (2018); ‘‘Kilit Denetim Konuları: Borsa İstanbul Üzerine Bir Araştırma’’, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 52, ss.47-70.

Yanık, S. ve M. Karataş (2017); ‘‘Denetim Raporlarının Geleceği: Yeni Düzenlemeler Ve Ülke Uygulamaları’’, **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, Sayı: 73, ss: 1-26.

GECE AKADEMİ

www.gecekitapligi.com

/gecekitapligi
/gecekitapligi
/gecekitap

9 786057 749956